VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

12-ASIS TOMAS

PIRMA KNYGA

LITERATŪROS ISTORIJA

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2011

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

RAŠTAI

TRYLIKA TOMŲ

Lietuvių
literatūros ir
tautosakos
institutas

VILNIUS 2011

UDK 821.172(081.1)
Mi-156

Parengė ir paaiškinimus parašė
Daiva Krištopaitienė

Redaktorė
Daiva Krištopaitienė

Dailininkas
Vytautas Valius

Leidimą parėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011
© Sudarymas, paaiškinimai Daiva Krištopaitienė, 2011

ISBN 978-609-425-061-3 (12 tomas)
ISBN 5-415-004971-1 (bendras)

IDALIS

Pirmoji lietuviška knyga

Lygiai prieš 400 metų Karaliaučiaus mieste, vienintelėje Jono Veinreicho spaustuvėlėje, buvo baigta spausdinti nedidelė 80 p. knygelė, kurios antraštinėje vinjetėje buvo toks įrašas: „Catechismvsa prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszczianistes bei del berneliu iaunu nauicy sugulditas Karaliavczvi VIII. dena Meneses Sausia, Metu vszgimima Diewa M. D. XLVII.“ Knygelės buvo atspausta nedaug, apie 200 egz., menku šriftu, nedarniai sudėliotomis antraštėmis, – darbas, matyt, greitomis atliktas, raginant ir prižiūrint ne kokiam dideliam ponui, bet universiteto studentui Martynui Mažvydui, lietuviui.

Nei jis pats, nei niekas kitas tada nė manyti nepamanė, koks garbingas likimas laukia tos kuklios knygelės. Be jokios globos ji buvo paleista į skaitytojus lietuvininkus ir žemaičius, kuriems pati siūlėsi pirmaisiais prakalbos žodžiais:

Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet
Jr tatai skaitidami permanikiet.

Bet ėmė ją ir skaitė tik vienas kitas kunigas, vienas kitas studentas, parapinės mokyklos mokytojas, vargonininkas, vienas kitas bajoras, – tik reti laimingieji, kurie anais laikais mokėjo skaityti. Broliai ir seserys iš liaudies ją tegalėjo matyti iš tolo anų laimingųjų rankose. Bet ir aniems ne visur ji

buvo mielas svečias: vieni, būtent reformuotojo tikėjimo platintojai, ja džiaugėsi ir iš jos giesmes giedojo, kiti, būtent Romos katalikų bažnyčios šalininkai, ją keikė ir degino, nuodėmės bausmėmis baidė nuo jos tikinčiuosius. Ir taip, amžiams slenkant, Martyno Mažvydo knygelė nyko, darėsi kaskart vis retesnė, kol pagaliau pasiliko vienintelis žinomas jos egzempliorius Karaliaučiaus archyvo dulkėse*.

Tuo tarpu, kai pirmasis lietuviško spaudinio leidimas retėjo ir traukėsi į senienų prieglobstį, lietuvininkų ir žemaičių žemėje lietuviško spausdinto žodžio raida visame sudėtingame kultūrinio gyvenimo procese ėjo griežtai priešinga linkme. Jau tame pačiame XVI amžiuje mums yra žinomi 24 lietuviški spaudiniai, XVII a. – 46, XVIII a. – apie 200, o XIX a. – jau apie 3000 lietuviškų spaudinių. Niekas nėra apskaitęs, kiek jų pasirodė XX amžiuje. Paskutinysis politinės ir kultūrinės lietuvių tautos raidos laikotarpis – tarybinės santvarkos metai – be abejo, bus pralenkęs, proporcionaliai imant, visus ankstyvesniuosius lietuviškųjų spaudinių augimo tempus.

Kukli Mažvydo knygelė pradėjo modernaus kultūrinio gyvenimo veiksnio – spaudos – reiškimąsi lietuvių tautinės kultūros dirvoje. Jei ta knygelė nenunyko be atgarsio ir pasekmių, kaip tai atsitiko su trejais metais anksčiau pasirodžiusiu prūsiškuoju katekizmu[1], bet davė pradžią vaisingam lietuviškos spaudos sąjūdžiui, tai rodo, kad ji atsirado pakankamai paruoštoje dirvoje, tinkamu istorinės raidos momentu ir pateko kaip sėkla į derlingą žemę.

Tad pirmiausia, kokie kultūristoriniai veiksniai buvo pasireiškę ir kokios aplinkybės buvo susidariusios tame krašte,

* Dabar vienas egzempliorius yra Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto rankraštyne.

kur pasirodė pirmasis lietuviškas spaudinys? Mažoji Lietuva, apgyventa prūsų ir lietuvių, po kruvinų karų su kryžiuočiais ir sukilimų prieš pavergėjus jau XIII a. pabaigoje pateko į visišką jų valdžią. Žiaurias Prūsijos nukariavimo pasėkas K. Marksas[2] taip aprašo: „Pavyzdį tokio nuniokojimo, kokį jie padarė, rodo Prūsijos Sūduvos (Südau) gyventojų likimas: žydintis kraštas XII amžiaus gale buvo paverstas tyrais, vietoje kaimų ir išdirbtų laukų atsirado miškai ir klampynės, gyventojai iš dalies buvo iššudyti, iš dalies išvežti, iš dalies priversti persikelti į Lietuvą"*. Toliau ėjo medžiaginė ir dvasinė priespauda, gimtosios kalbos persekiojimas, baudžiava, žmogiškųjų teisių netekimas.

Kryžiuočių ordinas, organizuodamas kryžiaus karus prieš lietuvius ir prūsus, kaip žinome, nesirūpino nei juos apkrikštyti, nei šviesti. Priešingai, Ordinui buvo patogiau, kad jo priešai tebepasiliktų pagonys, prieš kuriuos kariaujant lengviau buvo gauti popiežių palaiminimas ir krikščioniškosios Europos riterijos parama. Tačiau krikščionių religija, katalikybė, Ordino užkariautoje Mažojoje Lietuvoje vis dėlto buvo įvesta, nors kultūrinis jos poveikis, kaip aukštesnio civilizacijos laipsnio, palyginus su pagonybe, per pirmuosius pustrečio amžiaus reiškėsi labai menkai. Klerikalinė Ordino valstybė, tiesiogiai priklausanti popiežiaus, feodalinės santvarkos sąlygomis per savo didikus, vyskupus ir kapitulas spaudė ne tik liaudį, bet ir miestelėnus, varžydama jų teises dalyvauti ekonominiame ir politiniame krašto tvarkyme. Be to, ir miestelėno teises tegalėjo įgyti tik vokiečių kilmės žmonės. Tokiu būdu vietos gyventojai lietuviai ir prūsai atsidūrė žemiausiame gyventojų

* „Chron. vypiski", Bolševik, 1936, Nr. 24, p. 53.

klode, kaskart vis žiauriau eksploatuojamame palaipsniui įvedamos baudžiavos.

Tačiau ilgainiui nauji veiksniai ėmė ardyti paties Ordino valstybės pagrindus ir nors liaudies buities jie iš esmės nepalengvino, tai vis dėlto bent jos vaidmenį aštrėjančioje klasių kovoje labai išryškino ir privertė valdančiąsias klases imtis naujų priemonių, norint išlaikyti ją paklusnią. Nauji veiksniai pirmiausia pasirodė kaimyninėje Vokietijoje. Liaudies buitis ir ten berods nebuvo geresnė negu M. Lietuvoje. Ir ten feodalizmo našta visu sunkumu gulė ant valstiečio, darbininko bei cecho gizo pečių. Tą naštą dar sunkino viduriniųjų ir aukštesniųjų luomų kaskart vis aštrėjanti kova bei rivalizacija[3]. Miestelėnų, riterių, dvarininkų, kunigaikščių bei bažnyčios dignitorių[4] kaskart vis labiau prieštaraujantys ekonominiai bei politiniai interesai iš vienos pusės, ir kylantis liaudies grūmojimas – iš kitos, XVI a. pradžioje jau brandino revoliucinius miestelėnų ir valstiečių sąjūdžius.

Žinome, kad Vakarų Europos feodalizme katalikų bažnyčia ne tik formavo ir sistemino valdančios klasės ideologiją, ne tik tapo, kaip sakė Engelsas[5], „aukščiausiuoju feodalizmo santvarkos apibendrinimu ir sankcija“*, bet ir pati valdė didžiausius žemės plotus, tokiu būdu reikšdama visos feodalų-žemvaldžių klasės interesus. Dėl to, Engelso žodžiais tariant, „visokia kova prieš feodalizmą tada turėjo įgauti religinį apvalkalą, krypti pirmiausia prieš bažnyčią“. Tačiau maištavimas prieš feodalinę bažnytinę aukštuomenę brendo ne vien pasauliečių tarpe, jo būta ir žemesniojoje dvasininkijoje, skurstančioje ir slegiamoje aukštesnių bažnytinės hierarchijos

* F. Engelsas, „Raštai“, t. VIII, p. 128, rus. leid.

laipsnių. Į kriticizmą linkusių protų atsirasdavo ne tik vagantų[6] būriuose, bet ir parapijų užkampiuose, ir vienuolynų celėse, ir universiteto teologijos bei biblijos katedrose. „Revoliucinė opozicija prieš feodalizmą, – rašė Engelsas, – eina visais viduramžiais. Priklausomai nuo laiko aplinkybių ji pasireiškia čia mistikos pavidalu, čia erezijos pavidalu, čia ginkluoto sukilimo pavidalu“*.

XVI amžiuje polinkį ne tik į ereziją, bet ir atvirą maištą prieš katalikų bažnyčią, jos dogmas ir organizaciją labai sustiprino humanizmo idėjos, užaštrinusios prieštaravimus tarp hierarchijos viršūnių, bažnyčios kunigaikščių iš vienos pusės, ir žemosios dvasininkijos bei į kriticizmą palinkusių intelektualų – iš kitos. Antikinio grožio idealo iškėlimas, senovės klasikų studijos, viduramžio askezės paneigimas, asmenybės išlaisvinimas, nauji mokslo laimėjimai ir atradimai, žodžiu, visa renesanso kultūra skleidė religinį indiferentizmą[7] ir prabangišką hedonizmą[8] aukštojoje dvasininkijoje, neaplenkiant nė pačių popiežių, o dažnai šiems netgi pirmaujant dvaro puošnumu, puotomis, žaidimais ir vaidinimais. Greta viso to, tos pačios dvasininkijos ir tikinčiųjų didžiuma tebeglūdėjo viduramžių prietaruose, tamsybėse ir skurde. Humanistai savo raštuose, satyrose ir pamfletuose demaskavo ir pliekė obskurantizmo reiškinius, o žemesnioji ir pažangesnioji dvasininkija, ypač Vokietijoje, kur Romos jungas buvo velkamas su didžiausiu nenoru, degė pasipiktinimu dėl bažnyčios kunigaikščių savivaliavimo ir nuo evangelinių dorybių nutolimo. Humanistinis, vien tik protu pagrįstas tikėjimo tiesų ir biblijos

* F. Engelsas, „Valstiečių karas Vokietijoje“, „Raštai“, t. VIII, p. 128–129, rus. leid.

aiškinimas sudarė palankią dirvą aštriai Romos bažnyčios kritikai.

Kaip ekonominės priešingybės ir klasių kova Vokietijoje XVI a. pirmame ketvirtyje brandino žemosios bajorijos maištą ir didįjį valstiečių karą, taip ekonominiai ir ideologiniai prieštaravimai bažnyčios srityje ruošė religinę revoliuciją – reformaciją. Martyno Liuterio[9] 95 tezės, 1517 m. spalio 31 d. prikaltos prie Vitenbergo pilies bažnyčios durų, buvo pirmasis reformacijos šūkis, trejais metais vėliau nuvedęs jau ir į formalų atsiskyrimą nuo Romos bažnyčios. Dar po 5 metų reformacija pasiekė ir Mažąją Lietuvą. Paskutinis kryžiuočių ordino didysis mistras Albrechtas sekuliarizavosi, pasiskelbė Prūsijos kunigaikščiu, o 1526 m. sušauktas Karaliaučiuje seimas sudarė naujos valstybinės santvarkos dėsnius, kurie įtvirtino diduomenės aristokratijos viešpatavimą Prūsijos kunigaikštystėje.

Dvidešimties metų laikotarpis skiria šiuos įvykius nuo pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo. Tolimesnė visuomeninio gyvenimo eiga M. Lietuvoje į pabaigą šio dvidešimtmečio bus jau tiesiogiai paveikusi tiek tos knygos atsiradimą, tiek ir bendrą jos pobūdį. Lietuvių baudžiauninkų buitis tuo metu labai pasunkėjo. Perreformavus Ordino valstybę, daug valstybinių žemių perėjo į didikų vokiečių rankas, kur be galo gausėjo ir didėjo visokios prievolės, tarnybos, lažai, mokesčiai, o mažėjo valstiečių pragyvenimo galimybės. Tad suprantama, kad 1525 m. prasidėjęs Vokietijoje valstiečių sukilimas greitai persimetė ir į M. Lietuvą. Bet kaip Vokietijoje, taip ir čia jis buvo žiauriai numalšintas, o didikų valdžia po to tik sustiprėjo. Liuteris, kurio religinės revoliucijos šūkiai, nukreipti prieš dvasinius ir pasaulinius kunigaikščius ir skatinę kovoti

„ginklu, o ne vien tik žodžiais“, bent iš dalies paskatino ir valstiečių sukilimą, šiam suliepsnojus, nusigando, pasitraukė atgal, pasidarė taikingo luomų bei klasių sugyvenimo bei ramaus santykių vystymosi skelbėjas. Šia linkme pasuko ir visas reformacijos sąjūdis, greitai atsidūręs aukštųjų klasių tarnyboje ir ėmęs ginti jų reikalus, jau nebepadėdamas, bet kliudydamas liaudžiai jos kovoje dėl savo teisių. Tokie žmonės, kaip reformatas pamokslininkas ir kartu 1525 m. valstiečių vadas Tomas Miunceris[10], kurį Engelsas taip apibūdino: „Miunceris visas pavirto revoliucijos pranašu; jis nenuilstamai žiebia neapykantą valdančiosioms klasėms, įliepsnoja laukines aistras, naudodamasis tais galingais išsireiškimais, kuriuos religinė ir tautinė ekstazė dėdavo į senojo įstatymo pranašų lūpas“, – tokie žmonės iš reformacijos sąjūdžio į politinę klasių kovos areną jau nebeišeina.

Mažojoje Lietuvoje pirmosios lietuviškos knygos gimimo metu reformacija savo revoliucingumo ir kurstomojo pobūdžio socialinėje srityje taip pat jau buvo netekusi. Reformacijos platintojams, atsidūrusiems valdančiosios klasės tarnyboje, dabar terūpėjo išlaikyti ištikimą nusivylusią liaudį. Religijos pagalba valdovams čia buvo dar reikalingesnė negu kituose kraštuose. Mat kunigaikščiui Albrechtui ir visai jo valstybei kilo pavojus iš tebestiprių dar katalikų bažnyčios šalininkų bei Ordino likučių, o taip pat ir iš imperatoriaus Karolio V, didelio reformacijos ir Albrechto priešo. Taip pat ir kiti politiniai sumetimai, kaip, pvz., noras silpninti Lenkijos įtaką, reikalaute reikalavo stiprinti protestantizmą ne tik pačiuose Prūsuose, bet ir Lietuvoje. Šiam tikslui pirmiausia reikėjo tinkamai suorganizuoti švietimą ir rasti tam reikalingų žmonių. 1542 m. buvo įsteigta aukštoji

Karaliaučiaus mokykla, vadinamasis „Partikuliaras“, kuris 1544 m. buvo perorganizuotas į universitetą. Studentams, ypač iš toliau atvykstantiems ir neturtingiems, buvo teikiamos įvairios lengvatos ir stipendijos. Religinės ir politinės propagandos reikalui liaudyje buvo leista negirdėta anais laikais išimtis: aukštąjį mokslą galėjo eiti ne tik kilmingųjų ir miestelėnų sūnūs, bet ir valstiečių, netgi senųjų prūsų-baudžiauninkų vaikai. Jiems įteisinti, baigus mokslą, buvo paskelbta vadinamoji „Prūsų privilegija“*.

Tais pačiais sumetimais buvo atkreiptas dėmesys į liaudies kalbą. Lietuvių kalba čia pasidarė ypačiai aktuali, nes ja kalbėjo ne vien Prūsijos gyventojų didelė dalis, bet ir Didžiosios Lietuvos gyventojai – ir tai ne vien liaudis, bet ir didžiuma miestelėnų ir daug dar nespėjusių nutausti bajorų bei didikų.

Dėl to kunigaikštis Albrechtas ne tik mielai globojo atvykstančius iš Lietuvos žmones, bet ir pats ten jų ieškojo ir kvietė į Karaliaučių. Kaip buvo branginami Karaliaučiaus universitete žmonės, moką lietuvių kalbą, rodo tas faktas, kad kai buvo kviečiamas profesoriauti Friderikas Stafilus, tai daug nusvėrė kaip tik jo lietuvių ir lenkų kalbų mokėjimas**.

Kunigaikščio Albrechto pastangos traukti į savo tarnybą mokytų lietuvių davė puikių vaisių. Karaliaučiaus universitete susispiečia visas būrys labai gabių lietuvių, kurių tarpe matome ir mūsų pirmuosius rašytojus: Stanislovą Rapailionį, Abromą Kulvietį, Martyną Mažvydą, Jurgį Užbalį-Zablockį, Augustiną Jamontą, Aleksandrą Raduinionį, Baltramiejų Vi-

* Paul Tschackert, „Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogstums Preussen“, t. I, p. 245. Žr. dar „Senoji lietuviška knyga“: P. Pakarklio str. „Mažoji Lietuva Mažvydo laikais“.

** Paul Tschackert, op. cit., III, p. 64.

lentą, Joną Šeduikionį, Tomą Gedkantą[11] ir dar keletą kitų, kurių verstomis į lietuvių kalbą giesmėmis pasinaudojo Mažvydas.

Iš šitų žmonių didžiausia šlovė tenka Rapailioniui, Kulviečiui ir Mažvydui. Stanislovas Rapailionis, arba kaip jis lotyniškai rašydavos – Rapagelanus, buvo kilęs iš Didžiosios Lietuvos bajorų, mokslus ėjęs Krokuvoje, paskui, kaip Albrechto stipendininkas, Vitenberge pas Melanchtoną[12] ir Liuterį. Ten įsigijęs daktaro laipsnį ir tik vienerius metus paprofesoriavęs Karaliaučiaus universitete, mirė 1545 m., taigi neišvydęs pirmosios lietuviškos knygos. Buvo tai vienas iš mokyčiausių ir įtakingiausių to laiko žmonių visuose Prūsuose. Be lietuvių, lenkų, lotynų ir, galimas daiktas, rusų kalbos, mokėjo dar graikiškai ir hebrajiškai, nors vokiškai kalbėti negalėjęs. Humanistinės dvasios mokslininkas, pasižymėjęs puikia iškalba, degąs entuziazmu, bet menkos sveikatos, mažo ūgio kuprelis, jis kėlė daugelio nusistebėjimą savo dvasios galia ir protu. Pats kunigaikštis Albrechtas eidavęs klausyti jo paskaitų, dėstomų lotynų kalba. Jam mirus, buvo rašomos gedulingos raudos, ir pats Albrechtas lydėjęs jį į kapus. Mums tačiau Rapailionis pirmiausia yra žymus tuo, kad paliko pirmą mums žinomą lietuvišką vienos giesmės vertimą, tuo pradėjęs lietuvių literatūrą ir pats pelnęs pirmojo mūsų poeto vardą. Ši giesmė („Dievo tėvo išmintis“) nepateko į pirmąją lietuvišką knygą, bet Mažvydas įdėjo ją į savo giesmyną, išspausdintą tik 1570 metais, jau ir po Mažvydo mirties.

Rapailionio amžininkas ir giminietis Abromas Kulvietis, gimęs Kulvos dvare Kauno apylinkėse, taip pat buvo plačiai žinomas anų laikų humanistas, studijavęs Krokuvoje, Liuvene ir buvęs išgarsėjusio Erazmo Roterdamiečio[13], o vėliau

Melanchtono mokinys Vitenbergo universitete. Daktaro laipsnį gavęs Italijoje, Sienos universitete. Vilniuje įsteigęs protestantišką mokyklą, netrukus tačiau, katalikų persekiojamas, turėjo bėgti iš Lietuvos ir 1542 m. atsidūrė Karaliaučiuje, kur jam buvo pavesta eiti „Partikuliaro“ vicerektoriaus pareigas, o vėliau universitete dėstyti hebrajų ir graikų kalbas. Pasiilgęs Lietuvos, įsigeidė aplankyti savo tėviškę, ten apsirgo ir mirė tais pačiais 1545 m., kaip ir Rapailionis. Prieš mirtį prašęs susirinkusiuosius, kad giedotų lietuviškas, jo išverstas giesmes ir psalmes. Dėl šių vertimų ir Kulvietis, lygiai kaip ir Rapailionis, laikytinas vienu iš pirmųjų mūsų rašytojų poetų. Galimas daiktas, kad čia minėti psalmių vertimai tai ir bus tie, kurie yra išspausdinti pirmojoje lietuviškoje knygoje, būtent psalmės L ir CII. Viena jo giesmė pateko į minėtąjį Mažvydo giesmyną.

Jau iš šių dviejų pavyzdžių matome, kad pirmosios mūsų knygos pasirodymo išvakarėse reformacijos sąjūdis pažadino ir ėmė telkti Mažojoje Lietuvoje stiprias intelektualines lietuvių pajėgas. Ne visos jos buvo reikalingos tai knygai paruošti, bet buvo reikalingos tai kultūrinei atmosferai sudaryti, kurioje pirmoji lietuviška knyga pasidarė galima, jos idėja įvykdoma ir gaji tolimesniam jau platesnio masto darbui lietuviškos spaudos srityje. Rapailionio ir Kulviečio autoritetas galėjo labai skatinamai paveikti patį Mažvydą ir jo bendradarbius ir laimėti reikalingo pritarimo bei paramos tai knygai išleisti.

Tą darbą organizuoti ėmėsi greičiausiai Karaliaučiaus universiteto studentas Martynas Mažvydas, kurio kilmei nustatyti šiandien stoka visiškai aiškių duomenų, ir diskusijos šiuo klausimu dar nėra baigtos. Greičiausiai, kad ir jis bus iš Didžiosios Lietuvos kunigaikščio Albrechto atkviestas protes-

tantizmui skiepyti lietuviuose*. Baigęs mokslą Karaliaučiaus universitete 1548 m., jis buvo paskirtas kunigu Ragainėje, kur ir mirė 1563 m. gegužės 2 d.

Kad Mažvydas, o ne kas kitas paruošė mums žinomą pirmąjį lietuvišką spaudinį, ligi paskutinių laikų buvo sprendžiama tik iš jo pusbrolio Baltramiejaus Vilento liudijimo, nes pačioje toje knygelėje, kaip buvo ligšiol manoma, nesą pažymėta Mažvydo pavardės. Tik Vilentas savo „Evangelijų bei Epistolų" prakalboje rašė apie Mažvydą, kad „šis pirmasis parodė, kaip rašyti gimtąja kalba ir išspausdino katekizmo pradus su šventomis giesmėmis, mokiniams reikalingus". Kadangi jokio kito, be žinomojo „Catechismuso", Mažvydo spaudinio, kurs atitiktų Vilento žodžius, nebuvo surasta, tai visi ankstyvesnieji mūsų literatūros istorikai ir laikėsi nuomonės, kad šią pirmąją žinomą lietuvišką knygelę paruošė Mažvydas. Bet štai neseniai buvo padarytas tikrai sensacingas atradimas, Vilento liudijimo negriaunąs, bet, priešingai, jį daręs neabejotina tiesa. Pasirodo, kad Mažvydo vardas-pavardė yra neginčijamai, nors ir pridengtai, įrašyta pirmojoje lietuviškoje knygoje ir ne kur kitur, kaip lietuviškoje eilėmis rašytoje prakalboje „Knigieles Paczias byla Letuuinikump jr Szemaicziump". Visai teisingai ir ligi šiol buvo spėjama, kad ši prakalba buvo parašyta Mažvydo, bet tikro įrodymo neturėta. Galėjo ją parašyti ir kas kitas, kaip, pvz., lotyniškąją prakalbą parašė prof. Fr. Stafilus. Dabar jau tokios abejonės visai atkrinta. Skaitykime, pradedant trečiąja minėtosios lietuviškos prakalbos eilute, pirmąsias sekančių eilučių raides ir

* Žr. K. Jablonskio str. „Mažvydo gyvenimas ir aplinka" rinkinyje „Senoji liet. knyga".

gausime „Martinus Masvidius“ – lotyniškai rašomą, pagal tų laikų madą, Mažvydo pavardę. Vadinasi, turime čia akrostichą, kurių anais laikais nemaža buvo kuriama.

Tokiu būdu dabar nebelieka abejonės, kad Mažvydas paruošė pirmąją lietuvišką knygą, nes prakalbą taip ir baigia: „A mana darba vsz gier prymkiet.“ Tai tačiau neprieštarauja nuomonei, kad „Catechismusas“ yra kolektyvinis darbas, bent ta prasme, kad knygelės pabaigos giesmynėliui sudaryti Mažvydas pasinaudojo kitų savo amžininkų verstomis giesmėmis. Jis pats lietuviškųjų spaudinių ruošimo darbą dirbo ne atsitiktinai, bet su atsidėjimu visą likusį savo gyvenimą. Be „Catechismuso“, jis paruošė dar šiuos spaudinius: „Giesmė šv. Ambraziejaus“, „Forma krikštymo“, „Parafrazis permanytina“ ir dvi dalis „Giesmių krikščioniškų“, kurių antrosios dalies jau nebesuspėjo išspausdinti. Jam mirus, atliko tai jo pusbrolis Vilentas, pirmas pasekęs Mažvydo pėdomis leisti lietuviškas knygas.

Ruošdamas savo „Catechismusą“, Mažvydas naudojosi visa eile šaltinių ir literatūros kitomis kalbomis. Šį klausimą yra ištyręs norvegų mokslininkas Chr. S. Stangas[14] ir paskelbęs tai savo knygoje „Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas“ (Oslo, 1929). Iš tų šaltinių įvairumo ir jų santykio su Mažvydo knygele matyti, kad Mažvydo darbas nebuvo vien mechaniškas iškarpų darymas, bet kritiška atranka, vadovaujantis geriausiais to laiko autoritetais.

Pirmosios lietuviškos spausdintos knygos turinys yra toks. Po antraštinio, vinjete papuošto puslapio sekančiame puslapyje padėta dedikacija lotynų kalba „Ad Magnvm Dvcatvm Litvaniae“[15] su lotynišku ketureiliu posmu. Tolimesnius 5 p. užima lotyniška prakalba, skirta kunigams, parašyta Karaliau-

čiaus universiteto profesoriaus, tuometinio rektoriaus, Frideriko Stafilaus. Po jos eina minėtoji paties Mažvydo eiliuota prakalba, prasidedanti žodžiais „Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet“, užimanti taip pat 5 puslapius. Tolimesniuose 4 puslapiuose duodamas elementorius „Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschity“. Nuo 17 ligi 39 p. imtinai eina pats katekizmas, susidedąs iš 5 dalių: 1) Zakans alba deschimtis Dewa prisakimu, 2) Dwilika straipscziu weras Kriksczianiu, 3) Malda Pana alba praschimas, kurę wadinam, pateriu, 4) Swetastis alba sacramentai baszniczias, 5) Ape istatima vredu, tatai esti, ape giwenima kaszna szmagaus kaip tur giwęnti sawa stany pagal Dewa walias. Katekizmas baigiamas trumpa pastaba „Vpaminagimas“ ir ketureiliu posmu „Skaititaiap“. Paskutinė, didžiausia knygelės dalis, 40–79 p., – tai giesmynėlis „Pradestyse giesmes schwentas“. Paskutiniame knygelės puslapyje pažymėta: „Ischbrvktas Karaliavczui per Jana Weinreicha Metusu ijr dienagi kaip ant pradzias Knigieliu ijra“. „Ant pradzias Knigieliu“, kaip žinome, yra „VIII. dena Meneses Sausia, Metu vszgimima Diewa M.D.XLVII.“. Tačiau kai kurių mėnesių vardai tais laikais reiškė kitus mėnesius negu dabar, o sausis būtent reiškė dabartinį gruodį.

Nors ir kaip siauri būtų buvę paties kunigaikščio Albrechto ir oficialiųjų jo valstybės sferų tikslai, remiant pirmųjų lietuviškų spaudinių gaminimą, tie spaudiniai turi mums kultūristorinę reikšmę, toli pralenkiančią jų tiesioginę paskirtį, taip pat, kaip ir religiniai anų laikų sąjūdžiai reiškė ne vien tikybines, bet ir visuomenines, ekonomines bei politines klasių kovas. Mažvydo knygelė įdomi mums ne vien kaip p i r m o j i lietuviška knyga, bet ir, grynai objektyviai imant, dėl tų daugeriopų joje randamų užuominų, atgarsių ir elementų, kurių

reikšmė bei svoris tik padidėja dėl tos aplinkybės, kad jie yra čia pirmą sykį išreikšti lietuvišku spausdintu žodžiu, sudaro mūsų literatūros pirmą žingsnį ir mūsų nacionalinės kultūros pirmą laimėjimą.

Tad pirmiausia, ką pačioje knygelėje išskaitome apie jos paskirtį bei pobūdį? Jau pirmasis kreipimasis „Ad Magnvm Dvcatvm Litvaniae" rodo autoriaus norą išeiti iš Mažosios Lietuvos bei Prūsų kunigaikštystės ribų ir patarnauti visai Lietuvai, „mieliesiems broliams" lietuvininkams ir žemaičiams, kaip tai keliose vietose autorius kreipiasi į savo skaitytojus. Jis nusimano, kad lietuviško spausdinto žodžio srity žengia pirmą žingsnį, kad jo darbas nebus tobulas, dėl to kukliai įspėja skaitytoją:

Bralau milasis, skaitidams tatai szinasy,
Jag tassai lieszuwis dabar reischkiesy,
Tadrin iei rassy kaky paklidima,
Pataisik, bewysakia vszwidegima.

Tiesioginis „Catechismuso" tikslas buvo skleisti protestantizmą, duoti reformuotos bažnyčios tikintiesiems, o ypač jų dvasiniams vadovams bei mokytojams reikalingiausią knygą: elementorių, tikėjimo tiesų išdėstymą ir giesmynėlį.

Nors knygelė, atrodo, buvo skirta pirmiausia Didžiajai Lietuvai, vadinasi, propaguoti protestantizmui katalikuose, tačiau poleminio elemento ir propagandinio aštrumo joje nedaug terandame. Labai atsargiai teprasitariama apie Biblijos skaitymo laisvę, skirtingos nuo katalikų tikėjimo tiesos pagrindžiamos vien biblijos citatomis, taip pat ir dalyje apie urėdus vyskupų ir kunigų pareigos ir doroviniai jiems keliami reikalavimai apibrėžti vien apaštalo Povilo žodžiais.

Agresyviau nusiteikęs reformacijos propagandistas, atrodo, nebūtų praleidęs puikios progos kad ir trumpai nurodyti, kaip popiežininkai neatitinka apaštališkojo idealo. Gal tai Mažvydo taktika per aštriais puolimais neatgrasinti katalikų, o gal tai jau mažėjančio pačių protestantų kovingumo žymė, nes, atsisakius jiems, kaip anksčiau pažymėjome, nuo revoliucinio pažangumo socialinėje bei politinėje srityje, o perėjus į buržuazinį oportunizmą ir taikaus santykių vystymosi kelią, neišvengiamai turėjo aprūdyti ginklai ir religinių kovų lauke.

Įdomesnės mums yra tos Mažvydo knygelių vietos, kur atsispindi kultūrinė anos epochos lietuvių liaudies buitis, socialiniai, politiniai santykiai. Dvi „Catechismuso" prakalbos – lotyniškoji ir lietuviškoji – beveik tais pačiais žodžiais vaizduoja lietuvių liaudies atsilikimą krikščionybės moksle ir dar gyvas senojo stabmeldiškojo tikėjimo liekanas. „Toliau – ne be didelio skausmo, – rašo lotyniškosios prakalbos autorius, – tatai miniu, kaip nenusimananti, neišsimokslinusi ir nežinanti kokio pamaldumo ir krikščionių religijos yra mūsų tauta palyginti su kitomis tautomis, kaip maža rasi iš liaudies tokių, kurie teisingai žinotų, nesakysiu, gryną katekizmo mokslą, bet kurie įstengtų pakalbėti bent pirmą viešpaties maldos skiemenį. Ir net – tatai dar baisiau yra girdėti – daugelis dar ir dabar aiškią stabmeldystę ir vykdo, ir viešai išpažįsta: vieni medžius, upes, kiti žalčius, dar kiti ką kitą, atiduodami dievišką garbę, šlovina. Yra tokių, kurie Perkūnui daro įžadus; tų, kurie susirūpinę pasėliais, Laukosargas, tų, kurie gyvuliais, Žemėpatis yra garbinamas. Kurie linksta į piktus darbus, tie savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus"*.

* Vertimas cituojamas iš „Pirmoji lietuviška knyga", p. 92.

Jei šiuos žodžius tikrai yra rašęs vokietis prof. Stafilus, tai jis tokių žinių bus gavęs, arba viešėdamas Kaune, kur lietuviškai pramoko, arba iš lietuviškosios prakalbos autoriaus Mažvydo. Šioje eiliuotoje prakalboje menkas krikščionių tikėjimo pažinimas taip vaizduojamas:

Asch szinau ir tatai dręsu czia sakiti
Jag schimty szmaniu wena negaleczia atrasti
Kursai wena szadi dewa prisakima makietu
Jr pateriaus bendu szadziu atmintu
Jei klausy szmagu biau maki pateri bilaty
Prisakimus Diewa biau galėtu at minti
Veras krikszczianiu straipszczius ar gali skaitity
Ape duschas ischganima biau gali ką szinaty
Zatagamis tau szmagus tur aksakiti
Jag gieresnei atmen arty nent pateri bilati.
Diewa prisakimu bila asch nekada negirdeiau
Nei straipszciu weras krikszczianiu skaicziau.
Baszniczia nog deschimes metu nebuwau
Tektai suburtininkie ant burtas weisdedauau
Begieresny su schwenta burtinikie gaidi walgiti
Neig baszniczio szaukima szeku glausiti.

Ir šioje lietuviškoje, kaip ir lotyniškoje, prakalboje sakoma, kad žmonės tiki kaukus, žemėpačius, laukosargus, aitvarus ir daugybę deivių. Šitokius ir panašius liudijimus, randamus religiniuose raštuose, tiesa, turime imti labai atsargiai ir rezervuotai, nes bažnyčios moralistai ir pamokslininkai dažnai yra linkę perdėti, kartoja ankstyvesnius arba iš kitur atklydusius graudenimų bei barimų motyvus. Vis dėlto apskritai Mažvydu čia galime pasitikėti, nes religinį ir kultūrinį ne tik

XVI, bet ir XVII a. lietuvių liaudies lygį panašiai vaizduoja ir visa eilė kitų rašytojų ir vyriausybės įsakymų kovoti su stabmeldybės liekanomis. Be to, ir lietuvių tautosakoje randami mitologiniai įvaizdžiai atitinka Mažvydo knygelės prakalbose minimas pagonybės liekanas*.

Kaip kitų bažnytininkų ir moralistų, taip ir Mažvydo tikslas, smerkiant burtus ir senojo tikėjimo likučius, o raginant pažinti tikėjimo tiesas, pirmiausia buvo religinis. Tačiau primygtiniai jo prakalbos skatinimai, kad žmonės knygą skaitytų, mokytųsi, šviestųsi, knygą „dieną ir naktį" prie savęs laikytų ir niekados jos neatmestų, kad savo ūkiuose šeimyną mokytų, jo kreipimasis į ponus, į viešpačius visokius, klebonus ir kunigus, kad ir jie, kaip liepia jų „urėdas", žmones mokytų, kad knygeles duotų į rankas kiekvieno vaiko, „kaip žemaičio, taip ir lietuvininko", – visa tai rodo šio pirmojo didaktinio lietuviško eilėraščio autorių buvus humanistinio amžiaus žmogų, nekentusį atgyventų prietarų, karštai mylėjusį mokslą ir supratusį didžiulę knygos reikšmę. Jo XVI a. paskelbtas aitvarų, kaukų, žemėpačių ir laukosargų smerkimas yra daug pažangesnis negu XIX a. romantikų ar net XX a. neoromantikų tų pačių dalykų poetinimas bei idealizavimas, praktiškai beprasmiškas, bet žalingas kaip atžangių tendencijų priedanga.

Kad prakalbos skatinimai skaityti, duoti knygelę į rankas kiekvieno vaiko nenuskambėtų tuščiai, Mažvydas, kaip matėme, toje pat knygelėje duoda ir elementorių, „pigų ir trumpą mokslą skaityti ir rašyti". Nebūdamas joks skaitymo

* Žr. Z. Slaviūno str. „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose" rinkinyje „Senoji lietuviška knyga".

metodikos novatorius, tad duodamas silabizavimo, „suguldymo“ pavyzdžių, jis prie jų prijungia tokį praktišką gerą patarimą: „Išmintingas mokytojas bernelio daugiu silabizatūros teneapsunkin, bet skaityti tur juo veikiaus mokyti“. Šiaip Mažvydo elementorius yra lotyniškojo elementoriaus sekimas. Ir vėlyvesnieji lietuviškųjų elementorių sudarinėtojai dar negreit iš esmės pralenkė trumputį Mažvydo vadovėlį.

Nieko originalaus, kaip minėjome, Mažvydas nepasako nė skyriuje apie „urėdus“, vadinasi, apie gyvenimo pareigas pagal užimamą padėtį bažnyčios santvarkoje, visuomenėje ir šeimoje. Šį skyrių Mažvydas yra ištisai paėmęs ir išvertęs iš lotyniško Jodocuso Willicho „Catechismi Corpus“, tad ir tos pažiūros, kurios atsispindi, apibūdinant „urėdus“, yra išraiška bendrų Europoje nuo seno įsigalėjusių aptarimų ir visuomeninio santykiavimo formų, sankcionuotų katalikų bažnyčios, o dabar pakoreguotų reformacijos. Nors aptardamas „urėdų“ pareigas ir juos apibūdindamas autorius naudojasi tik apaštalo Povilo laiškų ištraukomis, nuo savęs nieko nepridėdamas, bet ir tų ištraukų parinkimas rodo tam tikrą tendenciją tose vietose, kur „urėdų“ definicijas reikėjo pakreipti protestantizmo linkme. Štai, pvz., vyskupo apibūdinimas: „Reik tadrin idant Biskupas butu czistas jr nepatepta kuna. Venas materis wiras, ne tingus, trezwas, ramas, praeteliskas, gadnus makiti, ne girtukle, ne zbradnius, ne narijs biauraus ziska, bet teisus, talims nog lakamstwas, kurssai sawa huki gieraij rheda, kurssai sunus turetu sawa maczeie pasluschnus suw sakiu weszlibijmu etc“. Arba štai kaip aptariamas kunigas: „Kunigai schito budu weszliby, ne dwileszuwei ir ne girtukles tur buty kurie tur tureti maksla weras su czista samniene... Materis taipaiau te tur weszlibas, ne patwaraianczias, treźwas, wernas wisamy.

Kaplanai testa wenas mateis wirai, kure sunus sawa gierai te walda su tikraie sawa scheimina“. Šitokiomis Povilo laiškų citatomis, aišku, norėta duoti netiesioginė katalikų dvasininkijos kritika, parodant, koks yra tikras vyskupo ir kunigo idealas, ir antra, kad protestantų padarytos dvasininkų luome reformos tam idealui neprieštarauja. Toliau „urėdų“ charakteristikose atsispindi daugybė persenusių feodalizmo ir net vergovės gadynės pažiūrų, tiek katalikų, tiek ir reformatų bažnyčios sankcionuotų valdančių klasių interesams ginti, kaip, pvz., visiškas moters pavergimas vyrui arba tarnų bei samdinių ponui. Pvz., urėdas moterų: „Materis tikrims wirams bukiet padotas kaipo ir Panui. Ba wiras esti galwa matriskies, kaipo ijr Christus esti galva Baszniczias“.

O štai dar kaip nusakomos pareigos tarnų, samdininkų ir samdininkių: „Tarnai klausikiet schitu, kurie Panai ira iussu pagal kuna, su baisumu ijr su drebiegimu, suprastybe schirdes iussu, kaip Christui, ne ant akių sluszidamij passimekti, betaigi kaip tarnai Christusa, darijdami ką nor Diewas, su giera walia sluszidamy Panui ir ne szmanemus, antai szinadamij iagi kiek wienas ką giera padariss, tatai nog Diewa tur turieti iei narinti tarnas alba samdinikas butu... Ragink tarnus, idant sava panų klausitu, wyssamij gimus pamegdamij, ne prischtariaudamij, ne wagdamij, betaigi giera wernastij wijsakiemij radidamij“.

Greta šitokių socialinio ir religinio gyvenimo atgarsių mūsų pirmosios knygos tekstuose išgirstame jo verstinėse giesmėse ir skurdų liaudies balsą, kuriai nieko kito nebeliko, kaip nusiskundimai savo vargais bei skriaudomis, maldos dievopi, pagalbos prašymai ir bent pomirtinės laimės viltys... Įdomiausia šiuo atžvilgiu yra Jurgio Užbalio-Zablockio išversta

giesmė, pavadinta „Litania nauieij suguldita“. Be daugelio visokių pamaldžių prašymų, giesmininkas išgieda joje ir tokius, tikrai vargstančios liaudies širdy išgirstus norus:

Apgink tu mus tawa rąka...
Nog kariaugima ijr kawu,
Nog brąnguma didzia iawū,
Nog vgnis wandens ijr mara.
Saugak tu mus sunus sawa.
Apsaugak nog wacziu ligas...
Dok miera tarp wisu panu
Tarp karaliu kunigaikszcziu...
Liepk, panams teisei rediti,
Muss isch teisibes suditi,
Idant szmanes pawargussyas
Pakaiui butu reditas.

Pagaliau, kaip tos epochos aktualija, prašymas, kad dievas saugotų „Nogi nepreteliaus Turka“ ir kad gelbėtų „Tus su Turkais kauiencziosius“*.

Tokiu būdu pirmosios lietuviškos knygos lapais buvo išreikšta keletas būdingų savojo lietuviško kultūrinio gyvenimo bruožų, jais taip pat įsruveno į Lietuvą nemaža tiek reformacijos sąjūdžio, tiek ir bendrų, visuotinių epochos atgarsių.

Jei pirmojo lietuviško spaudinio kilmė ir turinys mus domina kaip kultūrinio, religinio, socialinio ir politinio gyvenimo atsispindėjimas XVI amžiuje, tai kalbinė ir literatūrinė jo išraiška yra mums ne mažiau įdomi, reikšminga ir svarbi. Mažvydo knygelė – tai pirmas plataus masto lietuvių kalbos

* Žr. dar K. Korsako str. „Pirmoji lietuviška knyga“ rinkinyje „Senoji lietuviška knyga“.

dokumentas, sudarytas žmonių, gerai tą kalbą mokėjusių ir ją mylėjusių, kurie jau tuomet su dideliu atsidėjimu rūpinosi ją telkti, tobulinti, turtinti. Versdami sunkius tekstus iš svetimų kalbų, jie turėjo nugalėti labai didelius sunkumus, dėl to jų darbas nėra tobulas, bet jis pasilieka reikšmingas. Nauji terminai abstraktinėms sąvokoms – religinėms, teologinėms, juridinėms ir net filologinėms – tarptautinių žodžių ir kalbinių skolinių bei barbarizmų klausimas, tarmės, gramatikos, sintaksės ir rašybos klausimai – visa tai Mažvydui ir jo talkininkams buvo, be abejo, didelių galvosūkių ir ginčų medžiaga. Ir daugelį tų klausimų jie išsprendė savo reikalui patenkinamai. Pirmojoje lietuviškoje knygoje šiandien kalbininkai randa tam tikrą kalbinę sistemą ir charakterį, sąmoningą dėsningumą, kalbos kultūrą. Tik filologas specialistas galėtų tiksliau apibrėžti kalbinius šios knygos savumus ir kokių problemų šiandien ji kelia kalbos mokslui.

Pagaliau ir literatūriniu atžvilgiu pirmoji mūsų knyga sudaro įdomų tyrimo objektą. Tad pirmiausia atsakymas į klausimą, kokių sunkumų teko nugalėti mūsų pirmiesiems rašytojams bei poetams, verčiant vaizdinga kalba ir eilėraštine forma parašytus tekstus. Toliau, kokios įtakos yra darę šie, daugiausia lenkiški ir vokiški tekstai mūsų vertėjų stiliui ir literatūrinei formai. Nagrinėdami šiuos klausimus, įsitikiname, kad pirmųjų mūsų raštų kalbinis stilius formavosi pirmiausia lenkų kalbos veikiamas, nes ir pirmieji mūsų rašytojai, daugiausia Lietuvos bajorai, lenkų kalbą gerai mokėjo ir iš jos pirmiausia vertė. Jau pirmųjų raštų stiliaus nagrinėjimai rodo, kad mūsų literatūrinę kalbą iš pat pradžių bus paveikę ir abstraktaus pobūdžio teologiniai tekstai bei giesmės, pamažu išstumdami konkretų veiksmažodinį liaudišką išsireiškimo

būdą, o pratindami reikštis abstraktinėmis daiktavardinėmis sąvokomis. Net 200 metų mūsų raštų kalba ir stilius vis turėjo derintis prie abstraktaus, didaktinio religinių veikalų turinio, ir tai daugiausia verčiant jį iš svetimų kalbų. Tik 200 metų praslinkus, didysis Donelaitis, kilęs iš valstiečių, tad gerai perpratęs liaudies kalbos dvasią, atgaivino literatūrinį stilių konkrečiais vaizdingais veiksmažodiniais posakiais. Tačiau ir Donelaičio raštai, ilgą laiką prieinami tik labai nedaugeliui skaitytojų, negalėjo atsverti ir atitaisyti tos žalos, kurią darė lietuvių kalbai ir literatūriniam stiliui religiniai raštai. Jų gaminimas, ypač Didžiojoje Lietuvoje, pateko į rankas žmonių, kuriems liaudies kalba, kaip ir visi kiti liaudies reikalai, visai neberūpėjo. Tik kai kurie XIX a. iš liaudies kilę rašytojai ir poaušrio gadynės kalbininkai, kurdami literatūrinės bendrinės lietuvių kalbos pagrindus, atkreipė tinkamą dėmesį į liaudies kalbos konkretumą bei vaizdingumą.

Analizuodami pirmosios lietuviškos knygos ir kiek vėliau pasirodžiusių Mažvydo giesmynų kalbos vaizdingumą, matome, kad kai kurie XVI a. mūsų poetai-vertėjai dar nėra nutolę nuo lietuvių liaudies kalbos grynumo, paprastumo ir vaizdingumo. Augustino Jamonto psalmių vertimuose, pvz., skaitome tokius vaizdingus konkrečia liaudies kalba išreikštus posakius: „Kas tikosi jumus kalnai, jog schokineiat kaip avinai? Ir pakalnes kaip aviu aeritelei? Nuogi veida pona szeme padrebeia: kuris pawerte uola ing aeszera wandenu: Ir akmeni ing wersme wandenu“. Arba štai dar kito vertėjo pora pavyzdžių: „Nessa nustoija kaip dumai dienos mana: ir kaulai mana kaip nudegulis apgrusdeija. Nessa pelenus kaip duna walgiau: ir gerima mana maischiau werksmu. Dienos mana kaip scheschuletis palinkeija: ir asch kaip schienas ischdzu-

wau. Kielkisi wieschpati, gielbek mane Dieve mana: nessa tu muschi ing szandus wissu neprieteliu mana, dantis piktuiu sutrinsi. Isch nasru bernelu ir szindekliu padarei stipribe delei neprieteliu tawa, idant pagadintumbei neprietelij bei kierschtinika“. XVIII amžiuje nieko panašaus lietuviškuose religiniuose raštuose jau nebeaptinkame.

Pirmųjų mūsų rašytojų vertimuose dar randame šiek tiek mūsų liaudies stiliui taip būdingų deminutyvų: bernelis, širdelė, žmonelių, paukštelių, patalėlį, dūšelių... Ir šiuo atžvilgiu vėlyvesnieji autoriai nutolo nuo liaudies kalbos stiliaus. Pabaigoje XVIII a. Kristijonas Milkus[16] bandė net įrodinėti, kad deminutyvų iš viso nereikią poetinėje kalboje vartoti, nes tai esąs vergiškumo, pataikavimo bei nusižeminimo išreiškimas. Ar reikia ir besakyti, kad tokia nuomonė rodo visišką liaudies lyrinio stiliaus ir nuotaikos nesupratimą!

Susekti toms įtakoms, kurios veikė ankstyvesniąją lietuvių poeziją, ypač eilėraštinę formą, padeda Mažvydo „Catechismuso“ giesmynėlio giesmių analizė, lyginant jas su originalais, iš kurių buvo verstos. Originalai gi buvo dvejopi: lenkiški ir vokiški. Lenkiškosios giesmės sudėtos silabine eilėdara, vokiškosios – tonine. Ir štai šitos dvi eilėdarinės sistemos lengvai susekamos ir verstinėse Mažvydo giesmynėlio giesmėse. Neįgudę pirmieji mūsų eiliuotojai neišvengė tų dviejų eiliavimo sistemų kirčiavimo įtakos, žalojančios lietuvių kalbos kirčius bei priegaides. Pasekdami lenkiškuoju kirčiavimu, lietuviškų žodžių kirtį jie dažnai nukelia į priešpaskutinį skiemenį: gieidénczius, píktus, garbínti, wísims...

Pasekdami vokiškuoju kirčiavimu ir eilėdara, kurioje yra daug vyriškų rimų, mūsų eiliuotojai dažnai kirtį prievarta nukelia į paskutinį skiemenį: weiú, kauiencziosiús, szadeiéi,

susimilimá... Vokiškoji eiliavimo sistema su tokiu kirčiavimu įsigalėjo M. Lietuvoje, ir dar „Aušros“[17] laikais Girėnas[18] ir kiti to krašto poetai taip eiliavo. Lenkiškoji silabinė eilėdara prigijo D. Lietuvoje ligi „Aušros“ laikotarpio. Pradedant vyresniaja aušrininkų karta, kuri jau auklėjosi rusų klasikų raštais, mūsų poezijoje galutinai, rusų poezijos pavyzdžiu, įsigali toninė skiemeninė eilėdara, kaip geriausiai tinkanti lietuvių kalbai su nepastoviais kirčiais, kaip ir rusų kalbai. Paanalizavę kitus Mažvydo giesmynėlio eilėdaros elementus, strofą, rimą, šias išvadas tik patvirtiname ir tiksliau apibrėžiame lietuviškosios eilėdaros pirmąjį etapą.

Neteisinga būtų, jei, iškilmingai minėdami pirmosios lietuviškos knygos 400 metų sukaktį, neatkreiptume ypatingo dėmesio į pirmąjį originalų lietuvišką eilėraštį, jau mūsų minėtą Mažvydo įžangą. Jau matėme, kaip jame atsispindi kultūrinė lietuvių tautos aplinka XVI a. ir paties autoriaus noras skleisti šviesą, mokslą ir raštą tamsoje tebeglūdinčiai liaudžiai. Tolimesniais žodžiais autorius kreipiasi į ponus, viešpačius ir kunigus, kad jie žmones ragintų tą tikėjimo trumpą mokslą išmokti. Pabaigoje jis dar prasitaria, kad skaitytojas kiekvieną dieną lauktų „platesnia maksla“, o šį darbą už gera priimtų, tad tarsi pažada netrukus išleisti didesnę panašaus pobūdžio knygą.

Literatūrinė ir kūrybinė prakalbos vertė žymiai padidėja dėl mūsų jau minėto akrosticho su autoriaus vardu-pavarde. Iš šito akrosticho pirmiausia galime spręsti, kad Mažvydas parodė juo nemažą savo literatūrinę kultūrą ir net savotišką formalinį meistriškumą. Akrosticho, kaip ir gero rimo, vertė remiasi tuo, kad jis susidaro laisvai, skaitytojui nejaučiant dirbtinio reikalingų žodžių parinkimo. Kad toks yra ir Mažvy-

do akrostichas, rodo tas faktas, jog jis per tokį ilgą laiką nebuvo pastebėtas nė kruopščiausių Mažvydo tekstų nagrinėtojų ir buvo rastas, matyt, atsitiktinai kokio didelio akrostichų mėgėjo-medžiotojo. Dabar Mažvydo prakalba – tai ne vien pirmutinis paprastas lietuviškas eilėraštis, bet ir pirmutinis vykęs gan įmantrios literatūrinės formos bandymas. Sudarydamas šį akrostichą, Mažvydas, matyt, jautė, kokį jis svarbų darbą atlieka, paruošdamas pirmąją lietuvišką knygą, tad ir panoro tarsi organiškai su ja sutapti, neatidalomai susijungdamas su savo paties sukurtu tekstu.

Didesnės poetinės vertės ta prakalba neturi, vis dėlto tas knygelių kreipimasis į skaitytojus „Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet“ yra gražus, prasmingas ir labai tinkąs kaip tik pirmajai gimtąja kalba knygai. Ši poetinė personifikacijos priemonė išlaikyta maždaug trečdaly visos prakalbos. Toliau knygelės pačios jau nebeprabyla, o į pabaigą kalba jau pats autorius savo vardu. Nesileisdami čia į formalinį ir per daug specialų to eilėraščio nagrinėjimą, pažymėsime vien, kad jame mes turime ryškų emocinės iškalbos retorikos pavyzdį. Pirmiausia, būdinga jam visa eilė kreipimųsi: „Bralei seseris“, „Ius szmaness“, „Ach panai“, „Hei vieschpatis visaky“, „O jus kunigai“. Retorinio stiliaus pakilumą autorius sudaro, veiksmažodžių bendratis ir liepiamąsias nuosakas nukeldamas į sakinio pabaigą. Šitaip sudaryti sakiniai nors skamba monotoniškai, bet įgauna vidinės, laipsniškai augančios įtampos ir primygtinumo. Tokį pat primygtinumą reiškia gan gausiai vartojami superliatyviškos prasmės posakiai, kaip „negaleia ne wenu budu gauti“, „nakada neregieia“, „Diena ir nakti preg sawes mani laikikiet“, amszinai prapuldinty“, „didei melskiet“, „amszinai praszudisit“ etc. To pat tikslo siekia

ir toki dvinariai sustiprinti posakiai, gausiai Mažvydo vartojami: „Malanei ir su dziauksmu ta szadi prigimkiet“, „Veizdiekiet ir dabakietese szmanes vysas“, „Sveikata ir palaimi tassai gal pridoty“, „Jei tą maksla gierai makiesit ir permanisit“... Dėl šitokių stilistinių priemonių Mažvydo prakalboje jaučiamas polinkis į perdėjimą, hiperbolizavimą. Turėdami galvoje šitokį Mažvydo stilių, kai kurias prakalbos vietas privalome atsargiai aiškinti. Kai Mažvydas, pvz., taip rašo:

B schito maksla szmanes regit kleidenczias
Ir deivių schimta (jei tatai nemasz) *turinczias*
Asch szinau, ir tatai dręsu czia sakiti
Jag schimty szmaniu wena *negaleczia atrasti*
Kursai wena *szadi* dewa *prisakima makietu*
Jr pateriaus bendu szadziu *atmintu, –*

tai tokius posakius galime suprasti ne vien kaip kultūristorinius liudijimus, bet ir kaip retorinį hiperbolizmą, tikrovėje turintį tik labai bendros prasmės pagrindą.

Minėdami pirmosios lietuviškos knygos garbingą 400 metų sukaktį, nušvietėme jos atsiradimo priežastis, kaip istorinio visuomenės raidos proceso išdavą, aptarėme jos turinį, kaip atitinkantį epochos charakterį, ir atkreipėme dėmesį į kalbinę ir literatūrinę jos išraišką, kaip į lietuvių kalbos ir literatūros meno pirmąsias užuomazgas. Jau vien tik šiuos įvairius klausimus pakilnojus, atrodo, kad mažutė Mažvydo knygelė išaugo į didelį tomą, pilną visokių problemų, slepiantį daug dar neištirtos medžiagos ir painių klausimų. Bet iš tiesų išaugo ne Mažvydo knygelė, o tauta ir visuomenė, kuriai mes atstovaujame. Išaugo mūsų istorinis patyrimas, mūsų interesai, mūsų sąmonė – ir daugelis iš tų interesų sieja mus su pirmuoju lietu-

višku spaudiniu, kaip mūsų sąmoningo kultūrinio gyvenimo pirmuoju grūdu.

Mūsų laikus nuo Mažvydo skiria 400 metų tarpas, o tačiau pastebime įdomią analogiją. Pirmąją lietuvišką knygą pagimdė humanizmo ir reformacijos sąjūdis, kaip kūrybinė pažangos ir atnaujinimo valia, o tos knygos jubiliejų minime tarybinės socialistinės santvarkos metais, – santvarkos, perreformuojančios gyvenimą naujais pagrindais, atnaujinančios pasaulį ir žmogų. Per šiuos kelerius tarybinės santvarkos metus mes tiek išaugome ir praturtėjome savo viduj, kad ir pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejaus minėjimas pasidarė prasmingesnis bei turiningesnis. Marksistinis metodas įgalino mūsų tyrinėtojus teisingai suvokti ir tos knygos pasirodymo priežastis bei aplinkybes, ir tiksliau apibūdinti ją pačią bei jos vaidmenį tolimesnio mūsų kultūrinio gyvenimo raidoje. Vertindami ir brangindami savo pirmąją knygą, kaip ir visą istorinį kultūrinį palikimą, mes, sekdami Lenino paskelbtu dėsniu, anaiptol nenorime apsiriboti, absoliutindami jos reikšmę, iškeldami iš konkrečių epochos aplinkybių ir istorinės raidos vyksmo. Dėl to ir Mažvydo knygelės bei jos epochos studijos tegali būti viena grandis ilgoje darbų virtinėje, studijuojant ir tvarkant literatūrinį ir apskritai kultūrinį lietuvių palikimą.

Kas mūsų padaryta pirmosios lietuviškos knygos studijų bare, akivaizdžiai matyti iš „pasirodžiusių šios sukakties proga leidinių*. Partijos ir vyriausybės teikta šiam tikslui parama buvo efektyvus paskatinimas pirmosios lietuviškos knygos

* „Senoji lietuviška knyga". LTSR Mokslų akad. Lietuvių literatūros instituto leidinys, 1947 m., p. 340. „Pirmoji lietuviška knyga". LTSR Mokslų akad. Lietuvių kalbos instituto leidinys, 1947 m., p. 182.

400 metų jubiliejui atžymėti naujais tiriamojo mokslinio darbo rezultatais. Kiek leido mūsų mokslinės pajėgos, kiek buvo pasiekiami šaltiniai ir pagalbinė literatūra, iškelta ir išstudijuota visa eilė pirmaeilės svarbos klausimų, susijusių su Mažvydo epocha ir pirmąja mūsų knyga. Pirmą sykį lietuvių istorijos, kalbos, literatūros, etnografijos, meno, bibliografijos mokslai taip sutartinai, su atsidėjimu ir meile priėjo prie tos tematikos. Per trumpą palyginti laiką pasiekta gerų rezultatų, įgyta naujų žinių ir metodologinio patyrimo. Klausimai, kurie iš pradžių atrodė labai neaiškūs, kaip, pvz., „Catechismuso" autorystės klausimas, Mažvydo kilmė, jo gyvenimas, jo darbo aplinka, pirmosios knygos ruošimo aplinkybės, jos pasirodymo data, jos paskirtis, filologinė ir literatūrinė reikšmė, jos ir kitų Mažvydo leidinių meniškasis atžvilgis ir daugiau panašių klausimų, – vieni plačiai išnagrinėti, kiti bent įstatyti į tinkamą tolimesnio tyrimo vagą.

Bet mūsų laukia ir visa eilė naujų, ypačiai filologinių ir literatūrinių klausimų. Pirmųjų lietuviškų spaudinių kalba nėra dar pilnai ištirta. Ne tik jų tarmė, bet ir gramatika, žodynas, rašyba mūsų pačių kalbininkų dar nebuvo išsamiai išanalizuota ir aptarta. Literatų laukia pirmųjų mūsų raštų šaltinių suradimas ir ištyrimas, jų literatūrinių elementų išnagrinėjimas ir susiejimas su tolimesne lietuvių literatūros raida. Taip pat pirmųjų mūsų rašytojų gyvenimo, jų darbo aplinkos ištyrimas, geresniųjų tekstų spaudai paruošimas ir kiti panašūs klausimai, pakeliui į galutinį mūsų literatūrinio palikimo sutvarkymą.

Tęsdami šį mokslinį tiriamąjį darbą, mes prisidėsime prie suklestėjimo savo tautinės kultūros, tautinės savo forma, socialistinės savo turiniu.

Realūs teigiami darbo rezultatai pirmosios lietuviškos knygos tyrimo srity įgalina mus su pasitikėjimu žiūrėti ir į tolimesnius uždavinius.

Švęsdama šias garbingas sukaktuves, pirmoji lietuviška knygelė pasidarė mums ne tik geriau pažįstama, suprantamesnė ir artimesnė, bet ir atgimė mums nauja laida – išaugusi, šventiškai pasipuošusi, kaip ir dera pasirodyti kultūrinėje Tarybų Lietuvos iškilmėje. Ir ji vėl prabyla į mus atmintinais žodžiais, kurių nesigėdytų nė vienas genialiausias visų laikų kūrinys:

Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit –
Ir tatai skaitydami permanykit.

1947

Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose

Pirmieji lietuvių kalba spausdinti raštai yra svarbūs ne tik kultūros istorikui bei kalbininkui, bet taip pat ir literatūros tyrinėtojui. Tuose raštuose randame ankstyviausius mūsų literatūros istorijoje vaizdinės bei emocinės kalbos pavyzdžius ir pirmuosius eilėdaros bei vertimo meno bandymus. Be to, kaip visuose literatūriniuose paminkluose, taip ir čia atsispindi kultūrinė laikotarpio aplinka, įdomi literatūros istorikui kaip jo nagrinėjamųjų reiškinių fonas ir tuos reiškinius formuojąs veiksnys. Visa tai panagrinėti, išryškinti ir susisteminti ir bus šio mano darbo uždavinys.

Jei visokiam literatūriniam palikimui suprasminti tinka Lenino žodžiai: „Branginti paveldėjimą – visiškai nereiškia apsiriboti paveldėjimu“, tai mūsų pirmųjų spausdintų raštų atžvilgiu tie žodžiai yra ypatingai tikslūs ir savaime suprantami. Brangindami mūsų pirmuosius raštus aukščiau nurodyta prasme, mes negalim apsiriboti nei jų formaline išraiška, nei juo labiau tikybiniu jų turiu. Antra vertus, ši pastaroji aplinkybė, būtent, kad pirmieji mūsų spaudiniai yra tikybinio turinio, neturi mūsų atgrasinti jais domėtis bei juos tyrinėti. Juk šiuo atveju mes esame XVI a., kada daug kur kultūriniai, socialiniai ir revoliuciniai sąjūdžiai vykdavo, prisidengę religiniu apdangalu. Turint šitai galvoj, daros suprantama, dėl ko ir mūsų lietuviškas kultūrinis literatūrinis sąjūdis XVI a. pasireiškė protestantiškų tikybinių raštų forma.

Savo uždaviniui šiuo atveju aš apsiribosiu tik paties Mažvydo ir jo amžininkų raštais, randamais šiuose Mažvydo paruoštuose XVI a. leidiniuose:

1) Catechismvsa prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas. 1547 m.

2) Giesme S. Ambraszeijaus, bey S. Augustina, kure wadin: Te Deum laudamus. Su gesmemis ape isch numirusiu priekelima Jesaus Christaus. 1549 m.

3) Forma Chrikstima. Kaip Baszniczas Istatimae Hertzikistes Prusu, ir kitosu žemesu laikoma ira. 1559 m.*

4) Paraphrasis permanitina poteraus malda.

* Ar ši knygelė tikrai yra Mažvydo darbas, aiškių įrodymų neturime. Cf. „Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m.“, Kaunas, 1922, p. XIX. (Fotografuotinis leidimas.)

5) Gesmes Chriksczoniskas gedomas Basniczosu per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu. 1566 m.

6) Gesmes Chriksczoniskas gedomas baszniczosu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. 1570 m.

Šiame etiude aš daugiausia dėmesio kreipsiu į pirmąją spausdintą lietuvišką knygą – „Catechismvsa prasty Szadei" – ir tik papildomai teks pasinaudoti ir kitomis čia suminėtomis.

1. AUTORIAI IR ŠALTINIAI

Mažvydo Katekizmui ir Giesmynams po vieną kitą giesmę yra išvertę arba parašę šie jo amžininkai:

1) Stanislovas Rapailionis, vienas iš pirmųjų giesmių vertėjų. Katekizmo giesmynėly bene jo bus išversta „Giesme ape Berneli Jesu" ir „Christau Dena essi" (p. 72 ir p. 77)*. Antroje Giesmyno daly įdėta jo versta giesmė „Diewa Tiewa ischmintis" (p. 441).

2) Abromo Kulviečio antrajai Mažvydo giesmyno daliai paimta verstinė giesmė „Pagarbints buki ir paczestawotas" (p. 377). Spėjama, kad jo bus verstos Mažvydo Katekizmo giesmynėly išspausdintos psalmės – giesmės „Liaiupsink duscha mana pana" (p. 59) ir „Susimilk ant musu Diewe" (p. 63)**.

3) Baltramiejus Vilentas pirmajai giesmyno daliai yra davęs kalėdinę giesmę „Supakaiu dzauksmu eimi" (p. 225) ir antrajai velykinę „Gedokim nu ligu balsu" (p. 271).

* Čia ir toliau tekste puslapiai bus nurodomi pagal cituotą fotografuotinį leidimą „Mažvydas" (Kaunas, 1922).

** Žr. „Rinktiniai mūsų senovės raštai", Kaunas, 1927, p. 108.

4) Jurgis Zablocijus davė Katekizmui giesmę „Litania Nauiey suguldita“ ir giesmyno antrajai daliai velykinę „Christus kente smerties rischus“ (p. 264).

5) Hulrichas Merkucecijus antrajai giesmyno daliai išvertė velykinę giesmę „Jesus Christus sunus Diewa: Smerti pergaleija“ (p. 269).

6) Stanislovas Marcianas[1] antrajai giesmyno daliai davė giesmę „Dzauketese scheme czese / Jus werneghi Crikszczanis“ (p. 329).

7) Augustinas Jamontas antrajai giesmyno daliai davė giesmę „Jeib Pons Diews mums nepagelbas“ (p. 337).

8) Aleksandras Raduinionis antrajai giesmyno daliai išvertė giesmę „Skambėk linksmai balse mana“ (p. 369).

9) Mikalojus Blotnas[2] tai pat daliai davė originalinę giesmę „Jav smertis est ischgalieta“ (p. 415).

10) Jonas Šeduikionis tai pat giesmyno daliai parūpino giesmę „Ischmintis Tiewa amszina“ (p. 450).

11) Tamošius Gedkantas antrajai giesmyno daliai išvertė giesmę „Paduksinki duschia mana wieschpati“ (p. 484).

12) Jonas Kirtoforas[3] taip pat antrajai giesmyno daliai davė giesmę „Perszegnok mus Diewe“ (p. 493).

Biografinių žinių pluoštelį apie šiuos pirmuosius mūsų rašytojus randame įžangoje („Mažvydo darbo draugai“) minėtam fotografuotiniam Mažvydo paruoštų spaudinių leidiniui*.

Ieškodami literatūrinių elementų Mažvydo ir amžininkų raštuose, pirmiausia turime atsiminti, kad čia, kaip matome, esama ne originalinių, bet, daugiausia, verstinių raštų. Anksty-vesnieji tyrinėtojai originaliniais Mažvydo dalykais Katekizme

* Plačiau apie Rapailionį ir Kulvietį žr. K. Korsako str. „Pirmoji lietuviška knyga“ leidiny „Senoji lietuviška knyga“, Kaunas, 1947.

laiko tik jo eiliuotą prakalbą ir katekizmo pabaigoje ketureilį „Skaititaiap“. Berods ir knygelės pradžioje lotyniškas ketureilis „Ad Magnvm Dvcatum Litvaniae“[4] laikytinas Mažvydo originalu, taip pat kaip ir „Redas Jutrinas“ ir „Redas Mischpara“, išspausdintos antroje giesmyno dalyje. Be to, originaline Mikalojaus Blotno giesme laikytina „Jau smertis est ischgalieta“ (p. 415), prie kurios ir pažymėta, kad „Suguldita nůg Mikaloiaus Blothna“. Ne verstiniu, bet originaliniu nežinia kurio autoriaus kūrinėliu laikoma* ir „Giesme raudinga ape mara ir piktaije pawietre bei wotis biauroses“ (p. 425). Visiškai tiems teigimams pritarti ar kelti dėl jų abejonių šiandien mes neturime rimto pagrindo. Pirmosios ir antrosios Mažvydo giesmyno dalies šaltiniai šiandien tebėra neištirti, ir mes nežinome, iš kokių originalų tos giesmės, bent didžiuma jų, yra verstos.

Pirmosios lietuviškos knygos, Mažvydo Katekizmo ir prie jo pridėtų giesmių, šaltinius kruopščiai yra tyręs norvegas Chr. S. Stangas ir paskelbęs tai savo knygoje „Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas“ (Oslo, 1929)[5].

Neturėdami pagrindo Chr. S. Stango išvadų neigti nei dėl jų abejoti, savo reikalui kai kurias iš jų pasižymėsime, būtent:

1) Mažvydas savo Katekizmui daugiausia naudojosi lenkišku Sekluciano katekizmu, išleistu 1545 m. ir pavadintu „Katechizmy text prosti dla prostego ludu“, to paties autoriaus didesniuoju katekizmu „Catechismus to iest nauka naprzednieisza y potrzebnieisza“, išleistu 1547 m., Maleckio knygele „Catecismus to iest Nauka krzesczianska“ 1546 m., Ioducuso Willicho „Catechismi corpus“ 1542 m. ir „Luthers kleiner Katechismus“ 1529 m. bei jo lotyniškais vertimais, iš kurių svarbiausias Sauromanuso „Parvus Catechismus pro

* Žr. fotografuotinį Mažvydo leidimą, p. XVI–XXV.

pueris in schola“ 1529, 1530 m. Šiuo pastaruoju Mažvydas pasinaudojo daugiausia savo elementoriui!

2) Prie Katekizmo pridėtų giesmių šaltiniai yra šie: Giesmė „Tas est Diewa prisakimas“, versta iš 1545 m. Sekluciano katekizmo. Šešios giesmės: „Papraschaim schwentases dwases“, „Schwenta Dwase musump ateik“, „Thiewe musu Dąnguiesis“, „Liaiupsink duscha mana pana“, „Susimilk ant musu Diewe“ ir „Mes tikim ijg wenagi Diewa“, verstos iš Sekluciano 1547 m. giesmyno „Pyesny duchowne, a nabożne nowo zebrane y wydane przez Jana Sekluciana. W Krolewczu Pruskym Mense Augusto. Anno Domini MDXLVII“. Giesmė „Jesus Christus isch gielbetas musu“ versta, pasinaudojant lenkišku Sekluciano ir vokišku Liuterio[6] tekstu. „Litania nauieij suguldita“ G. Zablocijaus versta iš vokiečių kalbos, o „Giesme ape Berneli Jesu“ ir „Christau Dena essi ir shwesibe“ nežinia iš ko verstos.

Iš Karaliaučiaus archyve rasto Mažvydo laiško, rašyto 1549 m., matyti*, kad jis tuo metu dar vokiškai nemokėjo („non calleo aliquantulum Germanice“), tad, žinoma, ir versti iš vokiečių kalbos nieko negalėjo. Tačiau vėliau, be abejo, kalbos išmoko ir, ruošdamas vėlyvesniuosius savo leidinius, kaip „Forma Chrikstima“ ir giesmyną, galėjo naudotis vokiškais tekstais.

2. APLINKA

Nors ir kaip menkas bebūtų mūsų pirmųjų spaudinių turinys, juose, kaip ir kiekviename literatūros paminkle, randame to laiko kultūrinės aplinkos ir gyvenimo atgarsių. Pirmuosius

* Žr. „Senieji lietuvių skaitymai“, p. 2.

lietuviškus spaudinius, kaip žinome, pagimdė reformacija, jos kova su katalikų bažnyčia ir reikalas naująjį mokslą platinti žmonėse. Mažvydo knygelėse reformacijos dvasia, tiesa, jaučiama visai aiškiai, tačiau nerandame jose nei fanatizmo, nei to prozelitiško uolumo, kuris paprastai esti taip būdingas naujų religinių sąjūdžių pionieriams. Gal tai buvo sąmoninga propagandos taktika per daug atvirai ir žiauriai nepulti Romos bažnyčios ir iš pat pradžių neatbaidyti katalikų*. Mažvydas, matyt, norėjo, kad jo knygelės plistų visoje Lietuvoje. Katekizmą jis ir dedikuoja „Ad Magnvm Dvcatvm Litvaniae". Lotyniškoje prakalboje kreipiamasi „Pastoribvs et ministris ecclesiarum in Lituania."[7] Knygelės pačios bylo „Letuuinikump jr Szemaicziump". Katekizmo pabaigoje Mažvydas vėl prašo „Letuwinikus ir szemaiczius milosius bralius ir seseris", kad jo mokslą išmoktų, o tą darbą ir prakaitą už gera priimtų. Lotyniškoje Katekizmo prakalboje daromas populiarus reformatų priekaištas katalikų dvasininkams, kad šie neduoda skaityti Biblijos liaudžiai. Bet ir tas priekaištas formuluojamas labai atsargiai ir diplomatiškai. Nesakoma, kad taip elgiasi katalikų dvasininkai, bet kai kurie: „Quidam nimis arctis limitibus scripturae sacrae possessionem includunt"**.

Tais laikais ir reformuotoj bažnyčioj kai kurios maldos ir apeigos tebebuvo panašios į katalikiškas. Antroje Mažvydo giesmyno dalyje randame jo paties sudarytus apeigų aprašymus „Redas Mischpara" ir „Redas Jutrinas", kuriuose ne tik vartojama katalikiška pusiau lotyniška terminologija, bet ir

* Kaip nenoromis Maž. Lietuvos lietuviai priėmė protestantizmą, žr. Mažvydo laiškus kunigaikščiui Albrechtui.

** Kai kurie Šventojo rašto naudojimą suvaržo per daug ankštomis ribomis.

nurodoma, kad visas Mišparas bei Jutrina turi būti atliekama „iei Zekeliu delei / tada Lotinischkai / iei žmoniu delei / Letuwischkai“ (p. 494 ir 495). Ir čia vienoj vietoj Mažvydas atsargiai įspėja, kad responsoriumą ir himną galima giedoti „iei czists ira. Jei neczistu raugu (vadinasi, katalikybe. *V. M.*) kwep / tada imk pataisita kita ant tos wietos“ (p. 496). Tik vienoje giesmėje, Aleksandro Raduinionies išverstoje, randame atvirą „popiežiškių“ puolimą: „Klausik kosznas Popesziski: Jog Ponas nelepes esti: Kuna sawa neschineti: Nei skrinelesna rakinti: Nei Misches parduoti pirkti: Nei szwakiu apszadus statiti“.

„Todel brolei nekleideket: Nei weczeres gwaltowoket: Nei rakinket nei neschoket: Nei pardůket neigi pirket: Bet kosznas walgik irgi gierk: Smerti karcze Jhesaus minek“ (p. 371).

Mažvydo giesmės ir jo kreipimasis giesmyno prakalboje į kunigus ir vargonininkus (ludimagistri) bus, be abejo, padėję įsišaknyti Mažojoj Lietuvoj garsių „surinkimų“ papročiui, išlikusiam ligi paskutiniųjų laikų. „Vestri iam officii erit, – kreipiasi Mažvydas, – in publicis conuentibus eas decantare, crebroque, et si fieri posset, quotidiano psallendi usu asuefacere rudem plebeculam ad celebrationem beneficiorum Dei etc“ (p. 150)*.

Krikščionių mokslas Lietuvoje, kaip žinome, buvo įvestas labai vėlai ir plito labai lėtai. Pusantro šimto metų (Mažojoj Lietuvoj dar daugiau) praslinkus, Mažvydo Katekizmo lotyniškosios prakalbos autorius skundžiasi: „Tum, quod non sine magno dolore commemoro, quam prae ceteris nationibus nostra gens ignara, rudisque et expers omnis pietatis, ac reli-

* Jūsų bus uždavinys visuose susirinkimuose jas [giesmes] giedoti, dažnu ir, jei pasirodys galima, kasdieniniu giedojimu pripratinti tamsią liaudį garsinti Dievo malones etc.

gionis Christianae, quam paucos reperias de plebe, qui non dicam catecheseos integram doctrinam probe teneant, sed qui uel primam Dominicae praecationis syllabam queat recitare. Imo quod auditu horribilius est, multi etiamnum manifestam idolatriam et exercent et profitentur palam: alij arbores, alij flumina, alij serpentes, alij aliud colunt, honorem exhibentes divinum. Sunt, qui Percuno uota faciant, quibusdam ob rem frumentariam, Laucosargus, et propter pecuariam Semepates colitur. Qui ad malas artes adijciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profitentur suos. Cuiusmodi autem aduersus hac mala, ira Dei exardescat, pauci considerant" (p. 5)*.

Ši labai reikšminga citata liudija, kad krikščionybės būtis Lietuvoje Mažvydo laikais buvo labai skurdi. Vis dėlto turime pagrindo tuos žodžius priimti kritiškai ir atsargiai. Cituotąją prakalbą, kaip spėjama, parašė Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius Fridericus Stafilus, ne lietuvis. Jis, tiesa, Lietuvoje yra buvęs ir net lietuviškai mokėjęs**. Tačiau galima abejoti, ar jo žodžiai nėra kartais įprastas perdėtas teologo pamokslininko peikimas bei graudenimas, pagrįstas ne tiek tiesioginiu gyvenimo stebėjimu, kiek tradicija. Tačiau ir pats

* Čia ne be didelės širdperšos tenka man minėti, kaip mūsų giminė, sulyginti su kitomis tautomis, yra nemokyta ir storžieviška, neturinti jokio pamaldumo nei krikščionių tikėjimo. Kaip maža rastumei žmonių, kurie, nesakau jau, kad mokėtų visą katekizmo mokslą, bet kad galėtų sukalbėti pirmąjį Viešpaties maldos skiemenį. To negana, daugelis net ir dabar, kas baisiau yra klausyti, viešai prisilaiko stabmeldystės ir ją skelbia: vieni garbina medžius, kiti upes, kiti žalčius, kiti ką kitą, teikdami dievišką garbę. Yra tokių, kurie daro įžadų Perkūnui. Kai kurių yra garbinamas dėl javų Laukosargas ir dėl gyvulių – Žemėpatis. Kas nedoriems darbams yra palinkęs, laiko sau dievais aitvarus ir kaukus. O kokia Dievo rūstybė pakyla prieš tuos negerumus, nedaugelis rūpinasi.

** Cf. Chr. S. Stang, op. cit., p.17.

Mažvydas savo eiliuotojoj prakalboj „Knigieles Paczias byla“ su visu griežtumu, atrodo, patvirtina savo mokytojo žodžius:

Asch szinau ir tatai dręsu czia sakiti
Jag schimty szmaniu wena negaleczia atrasti
Kursai wena szadi dewa prisakima makietu
Jr pateriaus bendu szadziu atmintu
Jei klausy szmagu biau maki pateri bilaty
Prisakimus Diewa biau galetu at minti.
Veras krikszczianiu straipsczius ar gali skaitity
Ape duschas ischganima biau gali ką szinaty
Zatagamis tau szmagus tur aksakiti
Jag gieresnei atmen arty nent pateri bilati.
Dewa prisakimu bila asch nekada negirdeiau
Nei straipscziu weras krikszczianiu skaicziau.
Baszniczia nog deschimes metu nebuwau
Tektai suburtinikie ant burtas weizdedauau.
Begieresny su schwenta burtininkie gaidi walgili
Neig baszniczio schaukima szeku glausiti. (p. 10–11)

Vis dėlto kyla klausimas, ar ir pats Mažvydas nebus pasekęs lotyniškosios prakalbos autoriaus pėdomis ir su retorišku hiperbolizmu anų „lietuvninkų ir žemaičių“ baisias netikėjimo nuodėmes piešęs?

Iš kitos Mažvydo prakalbos vietos galima spėti, kad jo laikais dar buvo gyvos ir senovės lietuvių tikėjimo liekanos, kurių išsižadėti jis savo skaitytojams liepia:

Kaukus Szemepatis ir laukasargus pameskiet
Visas welnuwas deiwes apleiskiet.
Tos deiwes negał iums neka giera doty
Bet tur wysus amszinai prapuldinty

.....

Aithwars ir deiwes to negał padariti
Beth ing peklas vgni weikiaus gal istumti

.....

B schito maksla szmanes regit kleidenczias
Jr deiwiu schimta (iei tatai nemasz) turinczias. (p. 9–10)

Bet ir čia palieka atviras klausimas, ar Mažvydas, visa tai rašydamas, nepaseka ankstyvesne tradicija, nes panašių dalykų randame ir kituose vėlyvesniuose lietuvių raštuose, kurių autoriai bus pasekę ar tai pačiu Mažvydu, ar tai visiems bendra tradicija. Taip 1573 m. „Postilos“[*8] autorius bara tuos, kurie „...nieka nebaja apie žadį Pana Dieva... tikėdami ing žemėpačius, eitvarius, kaukus, apydėmes, kalnus, akmenis, medžius, gajus, kaip jie vadina, alkus, upes, perkūnų... Tai visa tadangi tie daiktai jų meldžiamieji a garbinamieji velina yra, kaip nesang velnas yra etvaras, taip biesas yra žemėpatis, taipag čertas yra apydėmė, tieji gi pikuliai yra kaukai, tai visa kūvaj pati velina yra, tasie gi velinas, biesas, čertas a pikulias, kalnuose, akmeny, medy, gajuj, alke, upėj yra eitvariai, žemėpačiai, kaukai, kuriuos jie meldž.“[**]

Bretkūnas 1591 m. „Postiloj“ panašiai moko: „Pameski gi, miela Lietuva, melstisi kaukus, aitvarą, žemėpačius alba kitas deives“[***]. Didžiosios Lietuvos rašytojo katalikų kun. Mikalojaus Daukšos 1595 m. Katekizme vėl randame: „Kasg pražengia prisakymą? Šitie ypačiai, kurie garbina ugnį, žemyną (žemėpačius? V. M.), gyvates, žalčius, perkūną, medžius,

[*] Bet ji galėjo būti pagaminta jau apie 1563 m. Žr. „Senieji liet. skaitymai“, p. 41.

[**] „Rinkt. mūsų senieji raštai“, p. 11. Transkribuota naująja kalba.

[***] Ibid., p. 23.

alkus, medeines, kaukus ir kitus biesus, ir anie, kurie žynauja, buria, nuodija, alvų ir vaškų lieja, ant putos veizdi, ir kurie tą tiki“*. Pagaliau, štai jau nebe religinėj knygoj, bet valdiškame Jurgio Pričkaus įsakyme iš 1578 m. skaitome: „Mes priegtam ištyrėm, jog daug kuršių ir lietuvnikų mūsų šio valsčiaus Ragainės ir Tilžės didį deivių alba stabų garbinojimą daro, atlankydami gojus, afieravodami bernelius vaško alba sąnarius kokius iš vaško padarytus ir paveikslius bandykščio kokio darančius ir kitus žolinėjimus alba žynavimus bei burtavimus laikantis“**.

Šitokių nusiskundimų pavyzdį protestantams yra davęs pats Martynas Liuteris, kurio Mažąjį katekizmą su prakalba išvertęs Mažvydo pusbrolis Baltramiejus Vilentas ir išspausdinęs pirmą kartą 1575 m., o antrą kartą 1579 m. Toje prakalboje Liuteris taip nusiskundžia: „Ach gelbėk, Pone Dieve, kokį tūlimą vargą esmi regėjęs, jog paspalitas žmogus nieka nežina apie mokslą chriksčionišką, a ypačiai kiemuosu gyvenajie. Ir labai daug yra plebonų, netinkančių ir negadnų ant mokyma. A vienok visi nor, idant chriksčionimis būtų vadinti ir apchriksčyti ir šventą sakramentą priimti, a nemok nei Tęve mūsų, nei Vieros, nei Dešimties Dieva prisakymų ir gyven, kaip banda bei neišmintingosios kiaulės“***.

Didžiosios Lietuvos katalikams nusiskundimų pavyzdžiu galėjo būti žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis[9], XVI a. pabaigoje taip vaizdavęs religinę savo vyskupystės būtį: „Didelėj mano vyskupystės daly nėra nė vieno, kuris nors kartą gyvenime būtų atlikęs išpažintį, nė vieno, kuris nors kartą bū-

* Ibid., p. 26.
** Ibid., p. 13.
*** Ibid., p. 17.

tų priėmęs komuniją, nė vieno, kuris mokėtų poterius arba persižegnoti, nė vieno, kuris bent kiek nusimanytų apie tikėjimo paslaptis. Plačiai aukoja griausmams, garbina žalčius, gerbia ąžuolus kaip šventus, mirusiųjų sielas vaišina puotomis ir daro daugelį kitokių keistenybių"*.

Taigi matome, kad Mažvydo prakalbose pavaizduotas kultūrinis-religinis XVI a. Lietuvos būvis sutampa su kitų to amžiaus raštų duomenimis, bet, antra vertus, tas pavaizdavimas galėjo būti paveiktas iš kitur atklydusių žinių. Taip, pvz., Mažvydo prakalbos burtininkės su burtais bei gaidžio valgymu ir kituose to amžiaus lietuviškuose raštuose minimi vaško bei alavo liedinimai plačiai buvo pasklidę Lenkijoj ir kituose kraštuose**. Taip pat ir ta daugybė deivių, pagal Mažvydą, „šimtas, jei tatai nemaž", galėjo atsirasti iš labai gausių kituose kraštuose, ypač Lenkijoj, velnio pavadinimų***. 1573 m. „Postila" taip ir sako: „Nesang velnias yra etvaras, taip biesas ir yra žemėpatis, taipag čertas yra apydėmė". Tokiu būdu ir Mažvydas analogiškai ne tik kaukus, žemėpačius, laukosargus bei aitvarus, bet ir iš kitur žinomus velnio vardus galėjo palaikyti „deiviais". Teisingai nušviesti XVI a. kultūriniam lietuvių liaudies būviui būtų reikalinga įvairesnių bei patikimesnių šaltinių negu pamokslininkų gamintoji bažnytinė literatūra****.

Religijos reikalui skirtuose Mažvydo ir jo amžininkų raštuose konkretesnė kultūrinė to laiko aplinka, gyvenimas

* Cf. Jan. St. Bystron, „Dzieje obyczajów w dawnej Polsce". Krakow, p. 37.

** Ibid., p. 296.

*** Ibid., p. 298.

**** Cf. A. Brückner, „Literatura religijna w Polsce sredniowiecznej. I. Kazania i piesni". Warszawa, 1902.

bei buitis ryškiau neatsispindi*. Tik antroje giesmyno dalyje randame įdomią šiuo atžvilgiu „Giesme raudinga ape mara ir piktaije pawietre bei wotis biauroses“. Giesmė juo įdomesnė, kad, kaip spėjama, bene bus originalinė. Kadangi jos autorius nepažymėtas, galėtume manyti, kad pats Mažvydas bus ją parašęs. Maras bei kitokios epidemijos ir ligos daug kartų buvo niokoję Mažąją Lietuvą. XVI a. žiniomis buvo dvi tokios epidemijos. Pirmoji atplūdusi iš Anglijos, dėl to ir vadinama „angliškas prakaitas“ („Der englische Schweiss“), siautėjo Mažojoj Lietuvoj 1529 m. rugsėjo mėnesį. Buvo tai staigi liga, pasireiškusi drugio krėtimu, karščiavimu, galvos skausmais, siaubo priepuoliais ir viso kūno prakaitavimu. Ligonį pribaigdavo per 24 val. Antroji 1549 m. nuo liepos iki gruodžio mėn. nuniokojo ypač Karaliaučiaus miestą, kur išmirė 14 000–16 000 žmonių. Mokslas universitete tuo metu turėjo būti nutrauktas, nes daug studentų, profesorių ir pats hercogas turėjo iš miesto pasišalinti**. Minimajai giesmei sudėti progą ir bus davusi viena iš tų epidemijų, kaip giesmės autorius sako: „Maras baisus taip ir smertis nogloghij / Wotis diwnas / prieglam liga piktoghij“. (p. 429). Menkoko vaizdingumo posmuose skaitome tokį tos epidemijos aprašymą:

> Smarkus jau mumus didei grassa maras / Jau mirscht iaunas taip ir senas wiras / Nauijas wotis marin mus ir ijr lijgas / Niera liekarstwas.

* Papildomai aplinkos klausimu žr. K. Korsako „Pirmoji lietuviška knyga“ ir P. Pakarklio „Mažoji Lietuva Mažvydo laikais“, o senojo liet. tikėjimo liekanų klausimu Z. Slaviūno „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“ leidiny „Senoji lietuviška knyga“, Kaunas, 1947.

** P. Tschackert, „Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogstums Preussen“, Leipzig, 1890.

Ligas ateit ant mussu negirdietas / Lausza gumbes / nieszai ir szaizdas piktas / Gaun smertis nogla / drugis / karsczu lijga / Pona vbaga.

Mirscht maszi waikai prieg krekla motinas / Numirscht motrischkies ir mergaites iaunas / Gijmditoijus ir waikus vszmusch maras / Negielbt Daktaras.

Szmoniu taipo nu daug didei pamire / Jog nepakastus warnai wilkai aede / Lawonus kitus ing wandeni mete / Szuwims walgijti.

Tolimesniuose giesmės posmuose autorius maldingai šaukiasi Jėzaus ir kitus kviečia melsti dievą „nasrais taip ir schirde“, kad jis ramdytų baisų marą, duotų „ora Sweika ir gijera“, ant šio svieto palaimą, o „poschei smertei dangaus Karaliste / Důk Jesau Christe“.

Pagaliau dar reikią atkreipti dėmesį į tautinį patriotinį bruožą, kuris nors ne per daug ryškiai, bet vis dėlto pastebimai įžvelgiamas Mažvydo knygelėse. Štai Katekizmo dedikacijoje „Ad Magnvm Ducatvm Litvaniae“ jis iškilmingai ir patriotiškais žodžiais Lietuvą vadina „Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara“[10]. Iš Sekluciano išverstame „upaminagime“ tarp žodžių „praschau asch ius milosius bralius ir seseris“ įterpia „Letuwinikus ir szemaiczius“. Posme „Skaititaiap“ jis džiaugiasi, kad lietuvių kalba dabar pirmą kartą raštu pasireiškė ir nesididžiuodamas prašo skaitytoją pataisyti galimas klaidas:

Bralau milasis, skaitidams tatai szinasy /
Jag tassai lieszuwis dabar reischkiesy.
Tadrin iei rassy kaky paklidima /
Pataisik bewysakia vszwidegima. p. 39

Taip pat ir įžangoj į „Giesmes chriksczoniskas“ jis sakosi dirbęs ne dėl garso, bet kad dievo garbė būtų garsinama lietuviškoje bažnyčioje ir kad pamaldos mūsų kalba išliktų ir palikuonims būtų perduotos: „...ministeriumque... nostro etiam sermone conserueter et ad posteros transmittatur“ (p. 151).

Apie kitų Mažvydo amžininkų nusiteikimus iš trumpų jų biografijų nuotrupų nieko tikro pasakyti negalima. Vien apie Abromą Kulvietį žinome, kad jis, mirties patale gulėdamas, prašė susirinkusius lietuviškai giedoti jo išverstas psalmes.

3. VERTIMO SUNKUMAI

Mažvydo paruoštose knygose, kaip jau minėjome, daugiausia randame vertimų. Kaip originalinius, taip ir verstinius Mažvydo tekstus pagal jų pobūdį galime suskirstyti keturiomis grupėmis: a) informaciniai tekstai, kaip, pvz., turinio aptarimas, IV ir V Katekizmo dalies paaiškinimai apie sakramentus ir urėdus, pagaliau prierašai prie giesmių antraščių, b) poteriai, smulkesnieji liturginiai tekstai ir Biblijos fragmentai, c) maldos ir d) giesmės, himnai bei psalmės. Bandysime rasti literatūrinių elementų ne tik originaliniuose, bet ir verstiniuose raštuose.

Literatūriniais elementais rašto paminkluose mes vadinsime tuos, kurie bus kilę iš pastangos žodžiu apvaldyti idėją, surandant tokią formalinę išraišką, kurioj apčiuopsime vaizdinės bei emocinės kalbos ir tam tikro deramo stilistinio sklandumo. Aišku, kad originaliniai raštai, apskritai paėmus, bus vertingesni negu verstiniai, bet, esant žemam kalbos kultūros ir literatūrinės išraiškos laipsniui, vertimai dažnai suda-

ro didesnių sunkumų negu laisvas originalinis rašymas. Tuos sunkumus nugalėti ir buvo pirmas literatūrinis mūsų pirmųjų rašytojų uždavinys.

Mūsų reikalui aukščiau aptarta prasme mažiausia reikšmės turi *a* grupės informaciniai tekstai, vis tiek, ar jie būtų verstiniai, ar originaliniai. Čia mes randame vien sausas mintis, sausais paprastais žodžiais išreikštas. Šitie tekstai, be siaurai filologinio intereso, gali būti įdomūs tik kai kurių lietuviškų terminų bei abstraktinių žodžių vartosenos kilmei nustatyti. Pvz.: deschimtis Dewa pryssakimu, dwilika straipscziu weras, praschimas, swetastis alba sakramentai, ape įstatima vredu, teisiausesi liudimas ir testamentas, ape razgreschima, ape atleidima greku, vredas wissakiu weschpatu alba panu, samdinikai, samdinikies, vredas wetuschu alba senu matrischkiu etc. Nors ir kaip įdomūs gali būti tekstai su panašiais žodžiais bei archainėmis formomis, vis dėlto tai bus daugiau kalbinis, ne literatūrinis susidomėjimas. Abstraktusis Mažvydo žodynas ir jo archaizmai sudarys literatūrinio tyrimo medžiagą tik tokiuose tekstuose, kurie įgaus literatūrinę išraišką mūsų apibrėžta prasme.

b grupės tekstai taip pat įdomūs daugiau kalbiniu negu literatūriniu požiūriu. Tokie tekstai, kaip „Deschimtis Diewa pryssakimu“, „Dwilika straipscziu weras kriksczianiu“ arba net ir „Tewe musu kuris essi dangusu“, formaliu atžvilgiu nieku nesiskiria nuo paprastų informacinių paaiškinimų. Kultūros istorikui šie tekstai bus brangūs kaip pirmos seniausios lietuvių kalbos formulės, jau ir paties Mažvydo paveldėtos ir su mažais pakeitimais išlikusios ligi mūsų dienų. Šitų seniausių poterių formulių, kaip ir paties Mažvydo verstinių tekstų, stilius rodo, kad mūsų rašto kalba nuo pat pradžių yra

formavusis lenkų kalbos įtakoj, kuri laikytina neišvengiama krikščionybės priėmimo ir politinių santykių pasekme. Ta įtaka aiškėja, pvz., kad ir iš antrojo „Dievo prisakymo“, išreikšto šitaip: „Negimki warda pana, Diewa tawa naprasnai“ (p. 18). *Neimki vardo* – lietuviui nesuprantamas pasakymas, *panas* ir *naprasnai* – polonizmai. Arba: „Cziastawaki tewa ir matina tawa“ (p. 19), „Kientheia pa Ponskuiu Pilatu“ (p. 21), „Schweskiesie wardas tawa (p. 23) ir daugybė kitų polonizmų bei slavizmų žodyne, sintaksėj, frazeologijoj.

Jau šiuose paprasčiausiuose *a* ir *b* grupės tekstuose pažyminiai dedami po pažymimųjų daiktavardžių: „Penkias ira dalis maksla Krikszczianiu kurias...“ (p. 17), „malda Pana“ etc. Šitoks būdvardžio, o ypač savybinio įvardinio pažyminio derinimas yra taip dažnas, kad jis laikytinas beveik taisykle. Jis eina per visus mūsų senuosius raštus. Tuo tarpu neturime jokio pagrindo manyti, kad XVI a. lietuvių kalbos stilius reikalavo pažyminius ir savybinius įvardžius dėti po pažymimųjų daiktavardžių.

Giesmėse ir apskritai eiliuotoj kalboj šitoks pažyminių vartojimas gali būti pateisintas metro, ritmo reikalavimais, kartais kokiais stilistiniais sumetimais, bet prozos tekstuose jis bus dažniausiai vertimo žodis žodin padarinys. Tiesa, ir prozos tekstuose svyravimo bei išimčių esama, tačiau tos išimtys bene tik patvirtina dėsnį. Pvz., viename iš seniausių tekstų „Tėve mūsų“, kurio pirmieji variantai tokie panašūs, kad atrodo kilę iš vieno bendro prototipo, įvardžių derinimas taip ilgainiui keičiasi: Mažvydo Katekizme iš 7 įvardžių 4 eina po daiktavardžio: *Tewe musu, wardas tawa, karaliste tawa, dona musu,* o 3 prieš daiktavardį: *tawa walia, musu kaltibes ir musu kaltimus* (p. 23). Vėlesniuose tekstuose, to paties Maž-

vydo „Formoj chrikstima“ 1559 m., „Giesmese Chriksczaniskase“ 1570 m. ir Vilento „Enchiridione“ 1579 m., jau tik du įvardžius randame prieš daiktavardžius. *Tawa walia* virto *walia tawa.* Tas pats katalikiškame Daukšos katekizme 1595 m. Tik vietoj *musu kaltiemus – sawiemus kaltiemus.* O dar vėlesniame Ledesmos katekizme 1605 m. jau visur įvardis eina po daiktavardžio. Taigi: *buk wala tawa, ir atlaid mumus kaltes musu, atlaidziame kaltiemus sawiemus.*

Iš kai kurių Mažvydo teksto sakinių galėtume spręsti, kad jau ir tuo metu buvo jaučiama, kad toks derinimas yra svetimas lietuvių kalbai, ypač jeigu eina vienas po kito du pažyminiai, iš kurių antrasis aptaria pirmąjį, o šis vėl yra dar ankstyvesnio daiktavardžio pažyminys. Pvz., lenkišką sakinį *Tobie dam klucze krolestwa niebieskiego,* arba tą pat lotyniškai *Tibi dabo claves regni coelorum* Mažvydas verčia: *Tau dosiu ractus dangaus karalistes,* o ne *ractus karalistes dangaus,* kaip yra originale, bet kas būtų visai išvirkščia grynai lietuviško derinimo: Tau duosiu dangaus karalystės raktus. Taip pat gražiai suderinta Katekizmo antraštės pradžia: *Catechismusa prasty szadei.*

Vis dėlto griežtų išvadų šiuo Mažvydo sintaksės ir stilistikos klausimu negalime padaryti. Greta čia išanalizuotų pavyzdžių randame ir šitokių, lietuviškai sintaksei svetimų: Makslas skaitima raschta, ant atleidima greku iusu. Greta įtartinų derinių: *Vredas virischkiu, Vredas Materu,* skaitome: *Naschliu vredas, Vissu szmaniu vredas.*

Griežtesnių šiuo klausimu išvadų negalime padaryti nė iš spėjamai originalinių Mažvydo rašinių „Redas Mischpara“ ir „Redas Jutrinas“. Ir čia tas pats pažyminių derinimas pakaitomis prieš pažymimąjį daiktavardį ir po jo. Aišku, kad šis lietuviškos sintaksės ir stilistikos klausimas nei Mažvydui,

nei kitiems to laiko mūsų rašytojams nebuvo kilęs. Vienur jie paseka sveiku lietuvių kalbos stiliaus nujautimu, o kitur pasiduoda svetimo verčiamojo teksto stiliui.

Tą pat turime pasakyti ir apie kitus elementarinius stilistikos bei kalbos klausimus. Pavyzdžiui, paimkime konkretų liaudišką ir abstraktų knyginį išsireiškimo būdą. Pasekdamas pirmuoju, Mažvydas labai gražiai pasako: Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschity. Bet antraštiniame Katekizmo lape matome: Makslas skaitima raschta. Prie Katekizmo pridėtose giesmėse randame tokį konkretų posakį: *Ne ludik ne pateisei* (p. 42). O Katekizme prie to prijungta ir abstrakti sąvoka: *Ne liudiki prysch artima tawa neteisaus liudima* (p. 19), verčiant *Falsum testimonium,* arba *swiadecztwa falszywego,* arba Liuterio *falsche zeugnis.* Tokio pat pobūdžio posakiai: *Newed mus ingi pagundima, del atleidima musu greku, ant atminima mana, turesit ischguldima* ir daugelis kitų į juos panašių.

Iš tų pavyzdžių matome, kad jau nuo pat mūsų raštų pradžios vietoj konkrečių veiksmažodinių posakių ima įsigalėti abstraktiniai daiktavardiniai posakiai. Daugeliu atvejų, norint išreikšti abstraktinį turinį, tai neišvengiama. Vis dėlto ir čia pirmieji mūsų verstiniai raštai, pasekdami svetimais pavyzdžiais, bus daugiau negu reikia suabstraktinę mūsų kalbą ir stilių. Tik paskutiniais laikais lietuvių kalbininkai ir stilistai susirūpino šiuo klausimu ir ėmė gintis nuo per gausaus abstraktybių antplūdžio.

Antra vertus, reikalas versti sunkius liturginius ir biblinius tekstus paskatino pirmuosius mūsų rašytojus rūpestingai pasižvalgyti palaidoj kalbos medžiagoj ir pasigaminti iš jos tinkamų priemonių išreikšti sudėtingam verstinųjų raštų turiniui. Dėl to ir anie abstraktiniai žodžiai bei posakiai kitu atžvilgiu

turi būti laikomi nemažu laimėjimu, praplečiant kalbos apimties išraiškos ribas. Negera buvo vien tai, kad per ilgai, net du amžius, mūsų rašto kalba ir stilius turėjo suktis vis tame pačiame intelektualinių, abstrakčių bažnytinių bei religinių veikalų rate, ir tai ne tiek gaminant ką nors originalaus, kiek verčiant iš svetimų kalbų. Tiktai po 200 metų didysis Donelaitis, savo kūryba sutapęs su liaudies gyvenimu ir kalba, griežtai pasuko konkretaus vaizdingumo linkme.

Galime numanyti, kokių sunkumų turėjo nugalėti Mažvydas, versdamas sunkius biblinius tekstus su gausiomis abstraktinėmis sąvokomis ir painiais sakiniais. Iš anksto galime spėti, kad tas darbas nėra jo tobulai atliktas. Vis dėlto, pavyzdžiui, palyginkime vieną *b* grupės vertimą su originalu iš Willicho „Catechismi Corpus“*.

> Si quis Episcopi munus appetit honestum opus desiderat. Oportet igitur Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris maritu~, uigilantem, sobrium, modestu~, hospitale~ aptum ad docendum: non uinolentum, non percussorem, non turpiter lucri cupidu~, sed aequum alienum àpugnis, alienum ab avaritia, qui suae domui bene praesit, qui liberos habet in subiectione cum omni reverentia. Quod si quis propriae domui praeesse non nouit, quomodo Ecclesiam Dei curabit? Non nouitium, ne inflatus condemnationem incidat calumniatoris. Oportet autem illum et bonum habere testimonium ab extraneis, ne in probrum incidat, et laquem calumniatoris.
>
> Jei kurssai Biskupistes vreda gieidza tasai giera darba gieid. Reik tadrin idant Biskupas butu czistas ir nepatepta

* Cf. Chr. S. Stang, op. cit., p. 19.

kuna. Venas materis wiras, ne tingus, trezwas ramas, praeteliskas, gadnus makiti, ne girtukle, ne zbradnius, ne narijs biauraus ziska, bet teisus, talims nog lakarnstwas, kurssai sawa huki gieraij rheda, kurssai sunus turetu sawa maczeie pasluschnus, suwisakiu weszlibijmu. A iei kurssai tikra hukia rediti nemak, kuriu budu Baszniczie Diewa redis? Nenauias ieib pasiputes ig apkaltinima neteisiniku ne igipultu, Reik prektam iem giera tureti liudima nog praschalimu: ieib ne igipultu ijng gieda jr igi szabąga neteisiniku. (p. 29)

Lygindami šiuos tekstus su visu atsargumu ir sutikdami, kad XVI a. kai kurie mūsų kalbos žodžiai galėjo turėti kiek kitokią reikšmę, vis dėlto negalime nepastebėti, kaip sunku vertėjui išreikšti originalo prasmė. Pirmiausia pastebime daugybę polonizmų: *vreda, czistas, nezbradnius, ziska, lakamstwas, maczeie, pasluschnus, weszlibijmu.* Matyt, vertėjui buvo stoka lietuviškų žodžių, arba jis jau buvo nejautrus svetimybėms, arba nerūpestingas, kuo sunku būtų patikėti. Neranda jis tinkamų sinonimų lotyniškiems *appetit* ir *desiderat* ir verčia juos tuo pačiu *gieidza, gieid. Irreprehensibilem* jis nusako aplinkiniu netiksliu posakiu *czistas ir nepatepta kuna.* Pagaliau *alienum a pugnis* praleidžia visai neišvertęs. Tai tik stambiausios vertimo ydos.

Taip bemaž yra išversti Katekizme ir visi kiti šventraščio tekstai. Ką ir bekalbėti apie vertimo sunkenybes Mažvydo laikais, jei, pusei amžiaus praslinkus, Zacharijas Blotnas, Mažvydo bendradarbio Mikalojaus Blotno sūnus, prakalboje į „Zemczuga Theologischka" (1600 m.) taip nusiskundžia: „Ir czacź thesa iog dielei sunkibies szodźuu musu lietuwischkam-

me lieszuwie nepriprasthu / nekuriasą wietasa kaip pareitissi negalleia teip guldoma buti: wienok igi kellokiuu szodzuu dielėi darbs senis brań werts negal papeikiamas buti / komet perguldims tokiuu didziuu daikthu schis darbs dabar pirms yr / kurs po tam nog autora ir kithu nog dienos ikki dienai gallies pagerinamas buti / kur maszu sawwu cziesu nun mums stokoienczuiu szó wietoi / kitti pagal dienischką paproti rassissi / prieg ka ir schis musu lietuwischkassis lieszuwis lig kittais lieszuweis schlownu stosisi etc.“*

Čia pat reikia pastebėti, kad vėliau išleistose Mažvydo knygelėse, kaip „Forma Chrikstima“ arba „Paraphrasis“, stilius yra žymiai sklandesnis ir vertimas laisvesnis. Ypač tai matyti *d* grupės tekstuose, t. y. maldose bei „graudenimuose“, kur jau randame daugiau emocinio elemento. Bet čia mums daugiausia rūpi panagrinėti pirmąją lietuvišką knygą – Mažvydo Katekizmą.

Jei prozos tekstus versdami mūsų pirmieji rašytojai turėjo kliūčių dėl „sunkibies szodzuu“, pasak Blotno, mūsų lietuviškame liežuvyje nepriprastų, tai giesmių vertimuose tos kliūtys dar padidėjo dėl formos reikalavimų. Nors ta forma buvo labai nesudėtinga, vis dėlto reikėjo išlaikyti bent elementarinius dalykus: posmus, ritmą ir šiokius tokius sąskambius – rimus. Šiuos formos elementus netrukus aptarsime plačiau, o čia vien pažiūrėkime, kiek tiksliai ir teisingai vertėjui pavyko išreikšti originalo turinys.

Sugretindami Katekizmo giesmių originalus ir vertimus, pastebime, kad vertėjams, matyt, labai rūpėjo nenutolti nuo originalo, ir kad jiems tai pavyko gana gerai. Galima išskirti,

* „Senieji lietuvių skaitymai“, p. 174–175.

kur vertėjo naudotasi lenkišku originalu, kur vokišku, o kur vienu ir kitu. Taigi mūsų pirmiesiems vertėjams greičiau galėtume daryti priekaištą dėl per artimo laikymosi originalo negu dėl nutolimo nuo jo. Vergiškas laikymasis originalo, iš vienos pusės, ir formos reikalavimai – iš kitos, taip suvaržė vertėjus, kad jų kalboj ir stiliuj jaučiamas dirbtinumas, sustingimas ir minties neaiškumas. Apsčiai randame nepilnų sakinių, su nesklandžia žodžių tvarka, su vienodai, nuobodžiai surikiuotomis, daugiausia dėl rimo, gramatinėmis formomis.

Štai dvejetas būdingiausių pavyzdžių:

Cieszycielem cię zowiemy
żeś boży dar, dobrze wiemy
Ty lekarstwo dajesz duszam
W tęskliwości cieszysz sam.

Ligsmintalu mes wadinam /
Dawana Diewa paszistam /
Tu duschams pagalba dosi /
Ir pati ies lingksmisi. (p. 46)

Pirmoje eilutėje praleidus papildinį *cię – tawe* ir pirmąsias dvi eilutes jungiantį *żeś, – jog esi,* sakinys išėjo nepilnas, pusiau perkirstas. Sunkiau išverčiami vaizdingesni žodžiai bei posakiai pakeičiami paprastesniais, kaip, pvz., ir tolimesniuose posmuose: *Daj skuteczne miłowanie – Dok malane szmanesu; Wszelkiej złości się strzegli – Jeib nesektumbim greku; Chytrością nas* w *złość przywodzi – Buklei wed mus ing bjaurima* ir t. t.

Štai dar vienas kitos giesmės posmas, elementaraus monotoniškumo pavyzdys, kaip originale, taip ir vertime:

Nie wwodź nas w żadną pokusę
Ale poćwierdź każdą duszę,
Byśmy się mocno bronili,
Wedle słowa twego żyli,
Wdzięcnieć z pilnością służyli,
Wszego się złego chronili.

Ne wesk mus ig pagundima /
Twirtink tu musu silpnima /
Jeib mes mus stiprei gintumbim /
Pagal szadziu giwentumbim /
Tau teisei mes tarnautumbim /
Ir piktibiu nesektumbim. (p. 52)

Be rimui reikalingo nuobodaus veiksmažodžių sugrūdimo eilučių pabaigoj, ir čia matome, kad daugelis originalo žodžių, kurie sakinius papildo arba juos jungia, vertime yra praleisti. Tai atsitiko dėl to, kad vertėją varžė metro reikalavimas: eilutėj turi būti 8 skiemenys, o lietuviški veiksmažodžiai čia yra žymiai ilgesni už lenkiškuosius.

Tokiu būdu, kovodami su formos varžtais ir nenorėdami nutolti nuo originalo, mūsų pirmieji vertėjai perdavė tik jo prasmę, naudodamiesi pagrindinėmis sąvokomis, svarbiausiais sakinio žodžiais, nesirūpindami ar nesugebėdami sklandžiau ir vaizdingiau išsireikšti. Vertimai išėjo žymiai geresni, sklandesni ten, kur vertėjui nereikėjo rūpintis eilėraštine forma, būtent verčiant psalmes, bet ne iš psalmių sudarytas giesmes, kokių pavyzdį randame Katekizme: „Liaiupsink duscha mana pana“ ir „Susimilk ant musu Diewe“. Nesugiesmintų psalmių vertimų randame tik vėliau išleistame Mažvydo giesmyne. Juos teks minėti dar kitoj vietoj.

4. EILĖRAŠTINĖ FORMA

Visos Mažvydo Katekizmo giesmės, kaip skirtos giedoti, turi elementarius eilėraštinės formos elementus: posmą, ritmą ir rimą. Išimtį sudaro pirmieji du Katekizmo giesmynėlio dalykai: „Diewa prisakimas" ir „Praschimas ape dwase schwentąie", kuriuodu, nors giedamu, bet aiškios eilėraštinės formos neturi, kaip ir daugelis kitų bažnyčios apeigose giedamų tekstų. Vis dėlto „Praschimas", suskirstytas keturiomis vienodais žodžiais pasibaigiančiomis dalimis, turi bent posminę struktūrą.

a) Posmas

Mūsų pirmieji eiliuotojai, sustatinėdami posmus, negalėjo parodyti jokio savarankiškumo, nes turėjo artimai laikytis originalo posmų, priderintų prie giesmės melodijos. Katekizmo giesmės taip yra suposmuotos: „Ape Dwase schwenta" – ketureiliai posmai, kurių pirmosios trys eilutės turi po 8 skiemenis, o ketvirtoji – 7. „Thiewe musu" – šešiaeiliai posmai su 8 skiemenų eilutėmis. „Litania" – šešiaeiliai posmai su 8 skiemenų eilutėmis. Psalmas „Liaiupsink duscha mana pana" – dvylikos eilučių posmai su 7–8 skiemenų eilutėmis. Psalmas „Susimilk ant musu Diewe" – aštuoneiliai posmai su 8–10 skiemenų eilutėmis. „Mes tikim ijg wenagi Diewa" – vienuolikos skiemenų posmai su 8–9 skiemenų eilutėmis. „Giesme ape Berneli Jesu" – spaudoje posmai nesuskirstyti eilutėmis, tačiau nesunku jie sudaryti po 10 eilučių su 6–7 skiemenimis eilutėje. „Giesme ape swetasti" – ketureiliai posmai su 9–11 skiemenų eilutėje ir „Christau Dena essi" taip pat ketureiliai posmai su 7–10 skiemenų eilutėmis.

Jei skiemenų skaičius eilutėse, kaip matome, nėra griežtai vienodai išlaikomas, tai eilučių skaičius posmuose, kitaip sa-

kant, posmų ilgis toj pačioj giesmėj yra griežtai vienodas. Tiesa, giesmėj apie Bernelį Jėzų vienas posmas „Melskieg didis ir maszas“ yra viena eilute už kitus trumpesnis. Bet 1570 m. giesmyne tą giesmę pakartojant, minėtajam posmui viena eilutė pridėta.

Pirmųjų mūsų giesmių, taip pat kaip ir jų originalų, posmų sudėtis labai paprasta. Posmai, nors būtų ir ilgoki, 10–12 eilučių, dažniausiai sudaro vieną sakinį arba sujungtinių sakinių periodą. Posmų eilutės beveik visur jungiamos poriniais sąskambiais. Tik dviejose vietose giesmėj apie Bernelį Jėzų, suskirstę posmą trumpesnėmis eilutėmis, randame kryžminį sąskambį:

Graszus esti Bernelis
Szedi kaip lelija,
Neschaiagi ant rąnku
mergaite Maria.

Angelai pemenimus
pasakie linksmibe,
kaip panas Jesus Christus
bus mumus druktibe. (p. 73–4)

Bet ir šitie ketureiliai lengvai gali būti paversti dvieiliais su cezūra kiekvienoje eilutėje. Tada ir sąskambiai pasidarytų poriniai.

Nei Mažvydo Katekizme, nei jo vėlesniuose giesmynuose dar nerandame tokių sudėtingų posmų, kokių aptinkame XVII a. Danieliaus Kleino, Merkelio Švabės, Mato Pretorijaus[11] ir kitų verstinėse bei pusiau originalinėse giesmėse. Tokių posmų randame ir pasaulietinėj XVIII ir XIX a. ankstyvesniojoj mūsų poezijoj.

Originalinė Mažvydo Katekizmo prakalba „Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet“, pirmasis originalinis lietuviškosios eilėdaros pavyzdys, parašyta ne posmais, bet poriniais, su mažomis išimtimis, dvieiliais. Prie jos mes dar turėsime grįžti.

b) Ritmas

Savaime suprantama, kad pirmųjų lietuviškų giesmių ritmika bus suderinta, kaip ir tekstas, su originalu, kurio melodijomis tie vertimai buvo giedami. Čia pat tenka pastebėti, kad bažnytinės tų laikų melodijos, dažniausiai nesuskirstytos aiškiais taktais, teksto ritmikai suprasti maža ką padeda ir ją ne per daug varžo. Juk liturginės prozos tekstai taip pat giedami. Tad palikdami nuošaliai melodijos ir giesmės ritmikos santykio klausimą, panagrinėkime pirmuosius verstinius mūsų eilėraštinės ritmikos pavyzdžius, lygindami juos su originalais. Mažvydo eiliuotosios prakalbos ritmą teks aptarti atskirai.

Mažvydo Katekizmo giesmės yra verstos iš lenkų ir vokiečių kalbos. Prisiminkime, kad iš vokiečių kalbos yra versta tik viena „Litania nauieij suguldita“, kad giesmė „Jesus Christus ischgielbetas musu“ versta, pasinaudojant lenkišku ir vokišku tekstu, o „Giesme ape Berneli Jesu“ ir „Christau Dena essi“ nežinia iš ko verstos. Visos kitos Katekizmo giesmės verstos iš lenkų kalbos.

Bendras viso Mažvydo giesmyno ritmo principas yra skiemenų skaičius eilutėse. Vadinasi, tos giesmės yra parašytos skiemenine arba silabine eilėdara. Tačiau joje randame keleriopos ritminės struktūros pavyzdžių. Laisviausia ir kartu palaidžiausia laikysime tą, kurioje mažiausia pastovumo bei taisyklingumo: nevienodai įvairuojąs skiemenų skaičius ir minimalus pastovių kirčiuotų skiemenų skaičius eilutėje. Taip su-

eiliuotos šios Mažvydo Katekizmo giesmės: „Patrem lietuwiskai“, „Psalmas Benedic anima mea“ ir „Psalmas Miserere“. Ši pastaroji giesmė vis dėlto griežčiau sueiliuota už pirmąsias dvi. Aštuoneilių posmų pirmosios 4 eilutės turi griežtai po 8 skiemenis, be to, dažnai pakaitomis einą kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemens vietomis sudaro toninį chorėjinį metrą:

Apmazgok mus nog piktibiu /
taip ir nog wisu biauribiu. (p. 65)

Polinkį į toninį kirčiuotinį metrą pastebime ir kitose giesmėse, sueiliuotose 8 skiemenų eilutėmis, ypač giesmėj „Schwenta Dwase musump ateik“, kurioj apstu chorėjinių ir jambinių eilučių. Tačiau šis klausimas šiandien sunku nagrinėti, neturint Mažvydo raštų akcentologijos.

Lygindami šias verstines giesmes su lenkiškaisiais originalais, matome, kad vertėjai apskritai stengėsi išlaikyti tą patį skiemenų skaičių eilutėse. Taip, pvz., minėtosios giesmės „Schwenta Dwase“ vertime griežtai išlaikyta ši originalo schema: ketureiliuose posmuose 3 eilutės po 8 skiemenis, o ketvirtoji iš 7 skiemenų. Vienintelėj vietoj ketvirtoji posmo eilutė kaip lenkiškame originale, taip ir lietuviškame vertime turi 8 skiemenis. Kirčiais vertėjai operuoja visai savarankiškai, tad ir mūsų vertime pastebėtos chorėjinės ir jambinės eilutės vienur originalą atitinka, kitur ne.

Lenkiškosios ir vokiškosios eilėdaros įtaka akivaizdžiau paaiškėtų, jei pavyktų surasti vėlesniųjų Mažvydo giesmių pirmuosius šaltinius: lotyniškuosius, lenkiškuosius ir vokiškuosius originalus. Tuo tarpu pažvelkime į dvi Katekizmo giesmes: „Jesus Christus ischgielbetas musu“ ir „Litania neuieij suguldita“.

Pirmosios giesmės vertėjas turėjo prieš akis lenkišką ir vokišką tekstą. Tekstų palyginimas rodo, kad giesmės turiniui vertėjas daugiau naudojosi vokišku tekstu, o eilėraštinei formai pasekė lenkiškuoju. Skiemenų skaičius lenkiškame ketureily posme yra 9–11–9–11, lietuviškame 10–11–9–11, o vokiškame nuo 6 iki 9.

Įsižiūrėję į visų trijų tekstų ritminę struktūrą, matome, kad vokiškoji pasižymi didesniu griežtumu, reguliaresniu pasikartojimu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų, kas duoda eiliavimui toninės eilėdaros pobūdį. Ritminėj vokiškojo tos giesmės posmo struktūroj galime išskirti šiuos būdingus savumus: 1) dvi pirmosios eilutės parašytos taisyklingu keturpėdžiu chorėjum ir sujungtos moterišku rimu, 2) trečioji eilutė taip pat keturpėdė chorėjinė, sujungta su ketvirtąja vyrišku rimu, 3) ketvirtosios eilutės chorėjinis metras suardytas cezūra ir vienu įterptu skiemeniu, kas vertintina kaip priemonė išvengti ritminės monotonijos. Maži kai kuriuose posmuose nukrypimai šios pagrindinės konstrukcijos neardo.

Štai trijų tekstų pavyzdinis sugretinimas:

Hetstu dir was kundt enverben
was dürfft ich den für dich sterben?
Dieser Tisch auch dir nicht gilt
so du selber dir helffen wilt.

Jei galeiei sawy ischganity
Kam bereiktu man usz tawe nomirty?
Tas stals tawe netur gielbeti
Jei tu pats sau gali sweikata doti.

Byś był mógł sam zbawienie dostać
Nie trzebać by było za cię umierać

Ciało, krew nie pomoże tobie
Gdy k niemu godność pokładasz sam w sobie.

Aišku, kad neįgudęs vertėjas mieliau rinkosi laisvesnę lenkiško teksto formą negu griežtesnę bei sunkesnę vokiško.

Antroji giesmė „O Diewe kurss dangui eszi“, versta vien tik iš vokiečių kalbos, rodo, kaip sunku vertėjui suspausti ilgus palyginti lietuviškus žodžius į keturpėdžio jambo eilutes, surištas vyriškais rimais:

Behuet von hefftig sturm vnd windt
die so vff meer vnd wasser sind,
Besonder die mit streittes heer
die Heyden suchen vber meer,
Behuet für Clippen vnd für strandt
vnd hilff jn gnediglich zu° landt.

Nog nepagadu ijr weiu /
Saugok sanczius ant wandeniu /
Gielbek te kariauiencziosius /
Tus su Turkais kauiencziosius
Palaimink tawa krikszczianius /
Kurius atpirkai per krauius.

Tiesa, šitas posmas yra išverstas menkiau negu daugelis kitų tos giesmės posmų, bet jis reikšmingas dviem atžvilgiais. Pirma, jis rodo, kad čia mes tikrai susiduriame su tonine eilėdara, nes tik jambinis skandavimas apsaugoja jį nuo visiškos aritmijos bei pakrikimo. Antra, vyriškiesiems rimams sudaryti, kirčiai nukeliami į paskutinį žodžio skiemenį, dažnai iškreipiant tokiu būdu natūralų kirčiavimą. Cituotame posme taip kirčiuojama: *weiú, káriauiénczosiús, kauiénczosiús,*

krikszczianiús. Kitur randame: *schwentagį/j, amszingį/j, szadeiéi, susimilimá* ir pan.

Vertimuose iš lenkų kalbos pastebime priešingą reiškinį: pasekant lenkų kalbos ir eilėdaros kirčiavimu, natūralus lietuviškų žodžių kirtis nuo paskutinio skiemens nukeliamas į priešpaskutinį:

Obiecałeś łaskę wszystkim
za grzeczhy pokutującym.
Iż chcecz być ojcem łaskawym,
okaż że to skutkiem prawym.

Szadeiei malane wisims
Vsz sewa grekus gailintims
Tu essi tiews mums malánus
Dok malane tawa súnums.

Kitur skaitome: *schaukiencziúsius, gieidénczius, píktus, garbínti, prischtarauiénczius, darą/nczius* ir t. t.

Tokiu būdu jau pirmieji mūsų giesmių vertimai parodo dvi įtakas lietuviškajai eilėdarai: lenkiškąją skiemeninę su atitrauktiniais kirčiais bei moteriškosiomis eilučių kadencijomis (bent jų persvarą) ir vokiškąją, toninę, su galiniais kirčiais vyriškųjų kadencijų reikalui. Reikia pažymėti, kad kirčiavimas laikytinas tikresne vienos ar kitos įtakos žyme negu toninis metras, nes pasitaiko, kad ir lenkiškojoj silabinėj eilėdaroj, ypač trumpose 4–6–8 skiemenų eilutėse, žodžiai dažnai susikloja toninės eilėdaros pėdomis.

Mažvydo Katekizme ir jo giesmynuose vyrauja dar lenkų eilėdaros įtaka, kadangi pirmieji mūsų eiliuotojai daugiausia buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos ir naudojęsi lenkų raštais. Ši eilėdara Didžiojoje Lietuvoje pasilieka vyraujanti ligi

„Auszros“[12] laikų, kada rusų poezijos įtaka padėjo įsigalėti toniniam metrui.

Mažojoj Lietuvoj, ėmus rašyti vietinės kilmės eiliuotojams, vokiečių eilėdaros įtaka įsigali jau XVII a. Danielius Kleinas, Merkelis Švabė, Jonas Hurtelijus[13], Matas Pretorijus yra žymiausi jos atstovai to amžiaus protestantų giesmynuose.

Grįžtant prie dviejų likusių Mažvydo Katekizmo giesmių „Ape Berneli Jesu“ ir „Christau Dena essi“, kurias ar tik ne St. Rapailionis[14] bus išvertęs bene iš lenkų kalbos, matome abiejose giesmėse lenkiško kirčiavimo įtaką: *amszínas, dángui* (danguje), *angélai, weschpátis, athílsis, neátstok* ir t. t.

Čia pat reikia pastebėti, kad giedant, kaip matyt iš pridėtų prie giesmių natų, šitie netaisyklingi kirčiai nėra labai ryškūs, o vietomis ir visai išsilygina. Tuo galima mūsų pirmuosius eiliuotojus iš dalies pateisinti, dėl ko jie per maža paisė taisyklingo kirčiavimo.

Baigiant pirmųjų lietuviškų giesmių ritmo ir eilėdaros klausimą, reikia dar pažvelgti į paties Mažvydo prakalbą „Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet“. Ši prakalba sueiliuota labai laisva skiemenine eilėdara 9–16 skiemenų eilutėmis be cezūros, su vieninteliu būdingu skiemeninės eilėdaros požymiu – priešpaskutiniu kirčiuotu eilutės skiemeniu. Tačiau ritmo įspūdis šiame Mažvydo rašte susidaro ne tiek dėl kirčiuotų ar nekirčiuotų skiemenų ir ne tiek dėl jų skaičiaus eilutėse, kiek dėl vienodos sakinių konstrukcijos ir reguliaraus jų išdėstymo. Sakinys dažniausia apima dvi eilutes, skeliančias jį pusiau ir surištas jungtukais *ir, taip, jei, bet, kurs* ir pan., žiūrint, kokio pobūdžio yra sakinys. Ilgesnieji sudėtiniai sakiniai taip sudėti, kad jie lengvai pasiskirsto dvieiliais, kurie savo ruožtu vėl skyla pusiau pagal sakinio konstrukciją:

Asch szinau ir tatai dręsu czia sakiti (/)
Jag schimty szmaniu wena negaleczia atrasti (/)
Kursai wena szadi dewa prisakima makietu (/)
Jr pateriaus bendu szadziu atmintu.

Tik vienas vienintelis 6 eilučių sudėtinis sakinys skyla ne dvieiliais, bet trieiliais, sudarydamas kaip ir dvi tercinas, kurių vėl kiekviena eilutė apima tam tikrą sudurtinio sakinio vienetą, o kiekvienos tercinos trečioji eilutė prisieta jungtuku *ir:*

Jei bralei seseris tus szadzius nepapeiksit
Dewa tewa ir sunu sau milu padarisit.
Ir paschlawinti po akimis dewa busit. (//)
Visosu daiktosu palaimi turesit
Schitu makslu dewa tikrai paszysyt
*Ir dągaus karalistesp prisiartysyt.**

Tokiu būdu dėl šitokio sakinių, tad ir išreiškiamosios minties suskirstymo beveik vienodomis eilutėmis ir susidaro ritminis bangavimas, žymiai ryškesnis negu šiaip sklandžioje prozoje. Ritmo įspūdis sustiprėja dar ir dėl to, kad kiekvienas dvi eilutes Mažvydas paprastai baigia vienodomis gramatinėmis formomis.

E. Radzikauskas (L. Gira)[15] Mažvydo prakalbos metriką yra pavadinęs neįgudusiu lietuviško hegzametro bandymu, kuris turėjęs neabejotino sąryšio su dviem šimtais metų vėlesniu, taip gražiai sukurtu Donelaičio hegzametru**. Mažvydo

* Pažymėtina, kad pagal originalo teksto skyrybą šis šešiaeilis suskirstytas taip: dvi pirmosios eilutės, trečioji, ketvirtoji ir dvi paskutiniosios sudaro kaip ir atskirus sakinius, taškais atsietus. Bet Mažvydo skyryba kaip čia, taip ir daug kur kitur atrodo visai atsitiktinė, nepateisinama.

** E. Radzikauskas, „Lietuviškosios eilėdaros kūrimosi raida", Kaunas, 1934, p. 66.

eilėdara nieko bendro su hegzametru neturi, tačiau Mažvydo prakalbos ir Donelaičio „Metų“ kai kurios vietos sakinio suskirstymo eilutėmis ir jų jungimo būdu iš tiesų yra panašios, „Pavasario linksmybių“ arba „Rudens rūpesčių“ pradžia dviejų eilučių dvinariais sakiniais su jungtuku ir primena Mažvydo prakalbą.

c) Rimas

Lenkų ir vokiečių giesmės, kurias vertė Mažvydas ir jo amžininkai, yra rimuotos. Lenkiškų giesmių rimai dar gana menki, dažniausia iš tų pat gramatinių galūnių sudaryti, vietomis menkai sutampa, o kai kur ir visai nesutampa savo skambesiu. Vokiškų giesmių rimai jau visai tobuli, meniški. Mūsų pirmieji eiliuotojai vokiečiams, žinoma, negalėjo prilygti. Iš lenkų kalbos verstų giesmių rimai, apskritai paėmus, atrodo menkesni už lenkiškuosius, bet rimavimo metodas yra tas pats. Ir čia, ir ten rimą dažnai pavaduoja tik vienodos gramatinės formos, neatsižvelgiant į jų garsinį sutapimą. Jei pasitaiko tobulesnių rimų-sąskambių, tai jie taip pat, kaip ir lenkų giesmėse, sudaryti vien iš panašių gramatinių formų: karal*iste* – deiw*iste*, gail*etu* – mil*etu*, kalt*ibes* – biaur*ibes*, *sawa* – *tawa* etc. Bet ir tokie rimai – retenybė.

Vertimuose iš vokiečių kalbos, kur pasitaiko daugiau vyriškų rimų, mūsų vertėjai sudaro juos, nukeldami žodžių kirčius į paskutinį skiemenį. Šitaip jie gauna tokius forsuotus rimus, sweik*ink* – pastipr*ink*, kantru*ma* – sunki*ma*, schir*dij* – garbin*ti*, smer*tis* – wieschpa*tijs*, Tur*ka* – rą*ka*, nesch*ti* – es*ti* ir t. t. Tokie vien dėl sąskambio neteisingai sukirčiuoti žodžiai rodo, kad mūsų pirmieji eiliuotojai jautė rimo reikalą, bet nepajėgė tobuliau jį išspręsti. Rimai iš teisingai kirčiuotų žodžių jiems išeina menkesni dėl netikslaus garsų sutapimo: tei*sus* –

rij*schius*, esz*i* – dwa*se*, atl*eisk* – neat*wersk*, vszm*irsk* – susim*ilk* ir t. t. Bet greta tokių pasitaiko ir apytikslių, gerai sukirčiuotų rimų: lig*as* – migl*as*, atpirk*ai* – ischwadaw*ai* ir pan.

Vyriški rimai, sudaryti iš forsuotai kirčiuotų paskutinių skiemenų, vis labiau įsigalės Mažosios Lietuvos giesmynuose ir ilgainiui pereis į pasaulietinę to krašto poetų kūrybą. Zauerveinas-Girėnas[16] jau „Auszros" laikais taip rimavo: tėviškė – gimin*ė*, budin*us* – *mus,* tėviš*kės* – rei*kės*, neprietel*is* – *vis,* rūpest*ies* – gyvast*ies*...

Peržvelgę ne tik Mažvydo Katekizmo giesmes, bet ir jo vėlyvesnį giesmyną, matome, kad pirmieji mūsų eiliuotojai rimavimo mene žymesnių laimėjimų nepasiekė. Tačiau ir tuo metu pastebime, kad kai kurie sąskambiai jau yra kelyje virsti šablioniniais, „nuvalkiotais" rimais. Tokie, pvz., yra *tawa – sawa,* teisi*bes* – pikti*bes*, schwent*agij* – amszin*agij* ir daug kitų panašių. Operuodami panašiais rimais, giesmininkai kartais sudeda ištisus gana skambius posmus, pvz.:

O Tiewa malone /
O Sunaus geribe /
Butumbim prapule /
Per ghrieku didibe /

Nůpelnei mums pone /
Amszina linxmibe /
Trokschtu te buti /
Trokschtu te buti. (p. 199)

Kitas tos pačios grupės variantas:

Garba bůk taw dangaus Pone:
Vsch tawa brange szegnone. (p. 387)

Jau Katekizmo giesmėj „Thiewe musu Dąnguiesis“ randame tokį rimą:

Ateik tawa karalisté
Gielbek mus tawa deiwiste. (p. 50)

Mažvydo giesmyne skaitome dar tokių šio sąskambio atmainų:

1) Czestis buk tau Jesu Christe /
Jog apsiwilkai szmogiste. (p. 171)

2) Saldzoghi Diewa deiwiste /
Důk mums dągaus karaliste /
Tu Jesu Christe. (p. 202)

3) Eia panna Diewa pawiste /
Kaip noreija amszinoghi Deiwiste. (p. 207)

4) Garba buk tau o Christe /
Kuri panna pawiste /
Diews prieme szmogiste. (p. 209)

5) Per tawe saldusis Christe /
Vsz wissa dosniste. (p. 242)

6) Praschom tawe Jhesu Christe:
Kurs keleisi per Deiwiste. (p. 263)

7) Praschom nu mes tawe Christe /
Kurs keleisi per Deiwiste /
Důk mums dangaus karaliste. (p. 280)

8) Pone Jhesu Christe /
Penek chriksczoniste. (p. 306)

9) Sunau Diewa Jesau Christe /
Tu mums důk wieros stipriste. (p. 416)

10) O saldziauses Jesau Christe /
Wesk mus ing dąngaus Poniste. (p. 420)

11) Garbie bůk Tiewui ir tau Jesau Christe /
Jog mijlij czistaije wencziawoniste. (p. 425)

12) Vssislepe deiwiste:
Po ijo schwenta szmogiste. (p. 444)

13) Tawesp wienop Pone Christe:
Tu nes priemei szmogiste. (p. 453)

Yra tai, be abejo, plačiausiai pasklidęs sąskambis, dažnai virtęs patogiu šablonu giesmei baigti.

Meniškų rimų pirmieji mūsų eiliuotojai nedaug tėra suradę: *musu* – sijlwar*tusu*, Dągui*esis* – gressn*asis,* szm*ones* – malo*nes* (accus. – genit.), schw*enta* – nesupr*anta*. Galėtume dar pririnkti vienaskiemenių bei neteisingai sukirčiuotų, nors šiaip apygerių rimų pluoštą.

To amžiaus giesmėse apsčiai pasitaiko netikslių rimų, tipo m*irdams* – at*pirkdams,* d*ąngu* – szm*agu*, s*ergsi* – g*elbsi.* Pasitaiko taip pat asonansų bei aliteracijų, bet visa tai yra atsitiktiniai reiškiniai, iš kurių nematyti nei kokios nors sistemos, nei kūrybinės valios.

Paties Mažvydo originalioji prakalba rimavimo menu neprašoka giesmyno. Vis dėlto pravartu aptarti ir šiuo požiūriu tą pirmąjį eiliuotąjį lietuvišką kūrinį. Kalbėdami apie prakalbos ritmą, jau pastebėjome, kad Mažvydas gretimas eilutes baigia vienodomis gramatinėmis formomis. Šitai suteikia Mažvydo raštui ne tik ritminį bangavimą, bet ir eilučių sąskambį, savo-

tišką primityvų rimą. Atkreipę dėmesį į eilučių galūnes, pamatome, kad jos beveik visos yra veiksmažodinės: iš 112 eilučių 99 baigiasi veiksmažodžiais, o tik 13 kitomis kalbos formomis. Iš veiksmažodinių vėl 42 baigiasi bendratimis, 28 liepiamąja nuosaka ir tik 29 tenka kitoms veiksmažodžių lytims. Jau iš to matyti, kad Mažvydo eiliavimo galūniniai sąskambiai labai monotoniški ir nuobodūs. Antra vertus, kadangi panašių gramatinių formų galūnės dažniausiai panašiai ir skamba, tai Mažvydui nesunku buvo savo kūrinį ir surimuoti. Jis lengvai gauna tokius rimus: skai*tikiet* – perma*nikiet,* ak*imis* – au*simis,* nereg*ieia* – at*eia*, mak*iety* – mile*ty*, pas*zisit* – perman*isit* ir t. t.

Tokiu būdu jis sudaro ne tik porinį rimą, bet ir kryžminį, nors nežinia, ar sąmoningai.

Veras krikszczianiu straipszczius ar gali skaitity...(a)
Ape duschas ischganima biau gali ką szinati...(b)
Zatagamis tau szmagus tur aksakiti...(a)
Jag gieresnei atmen arty nent pateri bilati..(b)

Arba štai dar gaubiamojo (rėminio) rimo pavyzdys:

Tamsibes senases nog iusu schalin atwarisit... (a)
Sunus dukteris nog iu ischgielbesit... (b)
Jei tą masza krikszczianiu maksla makiesi... (b)
Ir pagal io ius patis sawe redisit... (a)

Yra tai nors ne per daug meniški, bet tikslūs rimai. Tokių Mažvydo rašte randame, deja, mažiausia. Visi kiti rimai, nors dviskiemeniai, su kirčiu ant priešpaskutinio skiemens, tačiau sutampa, su mažomis išimtimis, tik paskutinio skiemens garsais: ture*ti* – gau*ti,* wys*as* – karalist*as*, nepapeiks*it* – padari*sit*, skaiti*ty* – giwen*ti*, sun*ausp* – Christ*ausp* ir t. t.

Apžvelgę visas prakalbos eilių galūnes, galime padaryti tik vieną tikrą išvadą, kad Mažvydui vien rūpėjo į eilučių pabaigas rikiuoti panašias gramatines formas, daugiausia veiksmažodžius. Pasitaiką tikslesni rimai bei jų deriniai greičiausiai bus atsiradę atsitiktinai, savaime.

5. VAIZDINGUMAS

Iš svetimos kalbos versto kūrinio vaizdingumą galime vertinti dvejopu požiūriu: kaip vertėjas sugebėjo išreikšti savomis priemonėmis originalo vaizdingumą ir kiek jis tuo praturtino bei apvaisino savąją literatūrą tolimesnei kūrybos raidai. Jau iš anksto reikia pasakyti, kad šito nagrinėjimo rezultatai bus labai kuklūs, kaip kuklūs buvo verčiamieji originalai ir vertėjų sugebėjimai.

Iš pirmųjų lietuviškų spausdintų raštų čia mums rūpi pirmiausia tie, kurie susiliečia su žodžio menu, vadinasi, giesmės, kai kurie Biblijos tekstai ir eiliuotoji Mažvydo prakalba. Vaizdingumo sąvoka apims vadinamąsias poetines priemones ir apskritai ryškų, ekspresyvų žodžių panaudojimą, galintį pažadinti vaizduotę bei jausmus.

Pirmiausia sustosime prie Mažvydo Katekizmo giesmių. Jos yra nevienodo pobūdžio. Iš kitų ypačiai išsiskiria dvi: „Tas est Diewa prisakimas“ ir „Mes tikim ijg wenagi Diewa“ – labai sausos, dogmatiškos – ir dvi giesmių posmais perdirbtos, labai netiksliai išverstos psalmės: CII „Liaiupsink duscha mana pana“ ir L „Susimilk ant musu Diewe“, verstos ne iš lotynų, bet iš lenkų kalbos. Kitos Katekizmo giesmės – iš dalies maldinio, iš dalies moralizuojančio turinio. Visų jų vaizdingumas labai menkas. Lenkiškieji „originalai“, patys

būdami vertimai ar tai iš lotynų, ar tai iš vokiečių kalbos, jau yra vaizdingumo atžvilgiu gerokai nususę. Vaizdingesnės atrodo vokiečių giesmės, bet jos tik dvi buvo panaudotos Mažvydo Katekizmo giesmynėliui: „Jesus Christus ischgielbetas musu“ ir „O Diewe kurss dąngui eszi“.

Palyginę lietuviškuosius giesmių tekstus su lenkiškaisiais bei vokiškaisiais, pastebime, kad pirmieji mūsų vertėjai vaizdingumą dar labiau nususino, vaizdingus posakius bei žodžius dažnai pakeisdami sąvokiniais arba kartais visai jų neversdami. Pvz.: *zawitaj* – ateik, *W tęksliwości cieszysz sam* – Ir pati ies lingsmisi, *Daj skuteczne miłowanie* – Dok malane szmanesu, (By) *złość porzucił pokutował* – Ir ieib už grekus gailetu, *Twej swiętej łaski żądamy* – Malanes mes tawa gieidem, *Łaski swej nie skąpi* – Malane sawa rada (p. 62).

Dar didesnį skirtumą matome, palyginę vokišką giesmę „O Gott Vatter im hymelreich“ ir jos lietuvišką vertimą „O Diewe kurs dąngui eszi“. Štai vieno posmo originalas ir vertimas:

Durch dein geburt, o Jesu Christ,
hilff, der du vnser mitler bist.
Durch dein heylsam vnd thewres blu°t,
welchs vns vergossen ist zugu°t,
Dein aufferstehn von tod so hart
vnd durch dein gewaltig hymelfart.

Tawa Jesau vszgimimu /
Gielbek krauta ischlegimu /
Saugak kurius tu atpirkai /
Sawa smerti ischwadawai /
Ir per schwenta prikielima /
Saugak per dąngun szengima. (p. 55)

Dar atkreipkime dėmesį į vaizdingumą aukščiau kitam reikalui cituoto posmo „Behuet vor hefftig sturm und wind“ ir jo lietuvišką vertimą „Nog nepagadu ijr weiu“.

Neperteikę savo vertimuose originalo vaizdingumo, mūsų pirmieji vertėjai neįkomponavo į savo giesmes nė jokio originalaus lietuviško vaizdingesnio posakio nei žodžio. Be abejo, baimė nutolti nuo originalo varžė ir šiaip nedrąsius jų kūrybinius polėkius.

Dviejų Katekizmo giesmynėlio giesmių originalai, kaip jau buvo minėta, nėra žinomi. Tai „Giesme ape Berneli Jesu“ ir „Christau Dena essi“. Tad ir lyginti jų su originalu negalime. Pirmojoj giesmėj randame tokių tradicinių religinės poezijos puošmenų: „Bernelis gimė mumus / Isch gie pannas czistas / Kaip rasze ir lelija“ (p. 72), „Graszus esti Bernelis szedi kaip lelia“ (p. 73), „Rosza esti Jesus Christus, lelia esti Maria“ (p. 73). Kalėdiniai giedančių angelų, piemenų, ėdžiose paguldyto bernelio motyvai duoda šitai giesmei daugiau konkretumo ir vaizdingumo. Taip pat ir antrosios giesmės nakties maldos nuotaika sukuria bent dvejetą vaizdingesnių ir originalesnių posakių: „Idant sunkus sapnas neuszgrutu“ (p. 78), „Akims musu dok mega pregimti“ (p. 79), „Ne prieteliu musu attremk“ (p. 79).

Visos Mažvydo Katekizmo giesmės yra pakartotos jo 1570 m. giesmyne. Palyginę abiejų leidinių tekstus, matome, kad antrasis yra pataisytas, tobulesnis. Pataisyta ne tik rašyba ir korektūros klaidos, bet vietomis ir eiliavimas bei atskiri posakiai. Viena giesmė „Thiewe musu Dąnguiesis“, versta iš Sekluciano, pakeista kitu vertimu iš Liuterio. Šis antrasis vertimas yra už pirmąjį žymiai trumpesnis, bet didesniu sklandumu ir vaizdingumu taip pat nepasižymi. Įdomesnės kitų

giesmių redakcinės pataisos: Katekizmo 55 p. eilučių galūnės neapl*eisk* – saug*ak* giesmyne surimuotos neprast*ak* – saug*ak*; Katekizmo 56 p. žodžiai *kieliap, reik* pataisyti *kieliapi, reiki* (p. 57), nes to reikalauja jambinis vokiškojo originalo metras. Posmas, kur prašoma duoti „waiscziu musu kunigiei" (p. 570), praleistas, nes, matyt, tas prašymas buvo jau nebereikalingas. Tos pačios giesmės dvieilis „Matrischkias waisciu sųkingas / Saugak ijr szindenczius waikus" giesmyne taip pataisytas ir surimuotas: „Matrischkias waisiu sunkingas / Saugak ir waikus szindanczias" (p. 572). O štai dar viena psalmės-giesmės „Liaupsink duscha mana pana" nuotrupa, antrojoj redakcijoj ištaisyta kalbos ir eiliavimo atžvilgiu:

1547 m.:

Tektai wena laska Diewa /
stipri bus ant amziu amsza /
lasko turtinase ijr dauksin /
kurs est tikrai io baisumij / (p. 63)

1570 m.:

Tiektai viena meilae Diewa /
stipri bus ant amsziu amszia /
Prieg io mielausa pulka /
Kurs io baime stow wissada / (p. 354)

Giesmyne tai giesmei pridėtas dar šis baigiamasis posmas, kurio variantų randame ir kitų giesmių pabaigose:

Garba bůk Diewui Tiewui / Wissa swieta sutwertaijui / Garba bůk io mielam Sunui / Jesui musu atpirktoijui / Garba bůk ir schwentai Dwassei / Wissu wernu linxsmintoiei /

wienibe Traiczes schwentas / Garbink kosznas wiernas / Jr ios wissokius darbus / Slowinkem per amszus / Brangus io szodza maczi / Platinkem silingai wissi. (p. 355)

Panašia formule, tik šiek tiek trumpesne, baigiasi Katekizmo giesmynėly psalmė-giesmė „Miserere". Lenkiškame tekste, iš kurio šios dvi psalmės verstos, tokių baigiamųjų posmų nėra. Tačiau daugelis kitų giesmių tokią pabaigą turi, nors ir žymiai sutrumpintą. Taigi greičiausia ji nėra mūsų vertėjų pramanyta puošmena.

Grįždami prie redakcinių pataisų, randame dar tokių sąskambiui reikalingų pakeitimų: Katekizmo 63 p. galūnės pla*tink* – Dew*ui* giesmyne pataisytos m*ana* – Die*wa* (p. 355); Katekizmo 64 p. galūnės ta*wa* – sweika*tas* surimuotos ta*wa* – ischgani*ma* (p. 356) Giesmė apie Bernelį Jėzų (p. 72) 1570 m. giesmyne praplėsta vienu posmu, kitas posmas papildytas viena jo ilgumui reikalinga eilute, be to, palyginimas „kaip rasze ir lelia" pataisytas labiau atitinkančiu prasmę palyginimu „Kaip rasze isz lelias" (p. 219–220), taip pat ištaisytos ir šios galūnės sąskambio reikalui: Katekizmo 74 p. gar*bė* – amszina*mui* surimuota wiena*mui* – amszina*mui* (p. 222). Katekizmo 74 p. dangu*ie* – szeme*su* surimuota dągu*su* – szeme*su* (p. 222). Štai dar vienas kitos giesmės pataisytas ir tobuliau surimuotas posmas:

1547 m.:

Jdant ta mes wijssi nemirsstumbim /
Dawe mums kuna idant walgitumbim
Apslepta ipatine donas
Taip ir gierti wine kraujas ia schwentas.

1570 m.:

Idant to mes wissi nemirschtumbim:
Dawe mums kuna idant walgitumbim:
Apslepta důnas ipatinie:
Taip ir sawa kraughi gerti wine. (p. 373)

Nevykęs kalbiniu atžvilgiu kitos giesmės dvieilis „Redik iau mus tawa tarnus / Kurius atpirkai per krauius" pakeistas ištaisytu, bet neritmišku posakiu: „Redik iau mus tawa tarnus: Brangu krauiu tawa atpirktus" (p. 483).

Tai ir visos žymesnės Katekizmo giesmių redakcinės pataisos. Jeigu vaizdingumas ir poetinė jų vertė dėl to nedaug laimėjo, tai jos bent rodo, kad Mažvydas, redaguodamas 1570 m. giesmyną, rūpinosi ne tik rašyba bei kalba, bet ir eilėdara, ypač rimais.

Tokio formos tobulumo ir žodžio ekspresijos, dėl kurios kūrinys darosi vaizdingas, emocionalus ir sugestyvus, veltui ieškotume Mažvydo giesmėse. Bet atskirų vaizdingojo stiliaus elementų bei puošmenų vietomis pasitaiko. Be aukščiau minėtų, štai dar keletas pavyzdžių; „Atwerk kieta szirdį" (p. 150), „Su saldze linxmibe" (p. 198), „Su Tewu aukstame soste" (263 p.), „Smerti karcze Jhesaus minek" (p. 371), „Kaip Meduinis bus waisinga" (p. 386).

Lygindami ne tik Mažvydo Katekizmo, bet ir jo giesmyno giesmes su ten pat įdėtomis psalmėmis, matome, kad psalmių vertimai yra daug gražesni, ekspresyvesni negu giesmių. Psalmių vertimuose nerandame tokių sumaigytų sakinių su nenatūralia žodžių tvarka, su vienodų gramatinių formų monotonija, kokie yra būdingi giesmėms. Iš to dar kartą matyti, kaip eilėraštinė forma varžė mūsų pirmuosius eiliuotojus, ir kokie

sunkūs buvo pirmieji žingsniai šiame kely. Be to, vaizdingesni originaliniai tekstai vertė ir pirmuosius vertėjus ieškoti tinkamų lietuvių kalbos priemonių tam vaizdingumui išreikšti. Dėl to psalmių vertimai vaizdingesni ir kūrybiškesni. Čia skaitome tokius vaizdingus bei gražius lietuviškus posakius:

> Zeme drebeia ir dąngus lascheia del / buties to Diewa ant Sinai“ (p. 288); „Kada schatrasu giwensit / busit kaip shwiesumas sparnu karwelia: kurie schwiesůle kaip sidabras ir auksas“ (p. 289); „Kalnas Diewa esti kalnas waisingas: kalnas aukstas ir iraschus. (p. 289)

Štai dar Augustino Jamonto vertimo nuotrupa:

> Marias iszwida ir pabega: Jordanas atgalias sugrisza. Kalnai schokineia kaip awinai: Ir pakalnes kaip awiu aeriteliai. Kas tikosi jumus Marias iog pabegat? Ir tu Jordane iog adga!ias sugriszai? Kas tikosi iumus kalnai iog schokineiat kaip awinai? Ir pakalnes kaip awiu aeritelei? Nůgi weida pona szeme padrebeta: Nůgi weida Diewa Jakoba. Kuris pawerte ůla ing aeszera wandenu; Ir akmeni ing wersme wandenu. (p. 462)

Arba štai dar kito vertėjo, rodos, paties Mažvydo keletas posmų:

> Nessa nůstoija kaip důmai dienas mana: ir kaulai mana kaip nůdegulis apgrusdeija. (p. 472) Nessa pelenus kaip důna walgiau: ir gerima mana maischiau werksmu. (p. 473) Dienas mana kaip scheschůletis palinkeija: ir asch kaip schienas ischdzuwau. (p. 473) Kielkise wieschpatie / gielbek mane Diewe mana: nessa tu muschschi ing

szandus wissu neprieteliu mana / dantis piktuiu sutrinsi. (p. 508) Sussimilki man wieschpatie nesa ligonis esmi: ischgidik mane Diewe / nes smutni ira wissi kaulai mana. (p. 513) ‚Isch nasru bernelu ir szyndekliu padarei stipribe / drlei neprieteliu tawa / idant pagadintumbei neprietelij bei kierschtinika. (p. 518)

Šių ir daugelio kitų panašių posakių vaizdingumas mums šiandien priklauso ne vien nuo originalo ir ne vien nuo tinkamo ekspresyvių žodžių parinkimo, originalą verčiant, bet ir nuo archaiškumo atspalvį įgavusios XVI amžiaus kalbos, ypač kai kurių jos formų, žodžių bei posakių. Būtų atskira tema panagrinėti, kokie būtent senosios lietuvių kalbos elementai daro šiandien ekspresyvų estetinį įspūdį. Tačiau cituotieji vaizdingieji posakiai ir patys savaime laikytini vertingu indėliu į mūsų literatūrinę kalbą. Jie vertintini dar ir dėl to, kad visoj jūroj abstraktinės, sausos religinės literatūros jie savo ryškumu bei naujumu veikė skaitytojo vaizduotę, jaudino širdį, auklėjo skonį.

Specifinių liaudiškos kalbos bei poetikos elementų nedaug surandame Mažvydo knygose. Galima sakyti, tas vienas malonybinis deminutyvas atstovauja liaudiškojo stiliaus kalbai. Katekizmo giesmynėly tik vienoj giesmėj apie Bernelį Jėzų šią formą aptinkame: „Gražus esti *Bernelis* szedi kaip lelia / neschaiagi ant ranku mergaitė Maria“ (p. 73). Giesmynuose randame dar tokių malonybinių deminutyvų: „Bet wissad io valia seks tawa *schirdele“* (p. 157); „Kurem szmonelu graszus pulks gedoia schlowe důdams“ (p. 160); „Peneia ghi panna *pienelu* / Ta kurs nemarin badu *paukstelu“* (p. 179); „Amszina Tewa *sunelis* / Edzosu nu begulis“ (p. 181); „Ghis est pawirtes *bernelu“* (p. 182); „Ach mans mielas *Jesuleli*

/ Klok tau schwenta *pataleli"* (p. 186); „Ateik schwiesibe *schirdelu"* (p. 319); „Garba buki schwentam Duchui / *Duschelu* musu sargui" (p. 351).

Šioje vietoje įdomu prisiminti, kad, pustrečio šimto metų praslinkus nuo pirmosios lietuviškos knygos išspausdinimo, pasirodė Kristijono Milkaus rašinys „Kurze Anleitung zur littauischen Poesie"[17], pridėtas prie jo gramatikos, pasirodžiusios 1800 metais. Tą rašinį galime laikyti pirmąja lietuviška poetika. Joje Milkus, polemizuodamas su G. Ostermejeriu[18] dėl lietuviškų giesmynų, be kitko, peikia deminutyvų vartojimą ne tik rimo reikalui, bet ir apskritai. Tai esanti vergiškumo, pataikavimo bei nusižeminimo išraiška. Garbingas lietuvis jų nevartojąs. Ypačiai netinką, Milkaus nuomone, deminutyvai dievo vardams: Vaikelis, Jėzulėlis ir pan. Ten pat Milkus aptaria ir kitus giesmių eilėdaros klausimus: kirčiavimą, ritmą, eliziją, cezūrą, rimą, kalbos grynumą bei aiškumą. Nuo Mažvydo laikų iki Milkaus giesmių eilėdara jau buvo nemaža patobulėjusi.

Baigiant dar sykį reikia grįžti į Mažvydo prakalbą ir paieškoti vaizdingumo priemonių šiame pirmame originaliniame eiliuotame mūsų literatūros kūriny. Ši prakalba Mažvydo suvokta kaip didelė personifikacija, būtent pačios knygelės, kaip gyvas žmogus, byla „Lietuwinikump ir Szemaicziump":

Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet.

Sunku būtų tikrai pasakyti, ar tokią knygelių kreipimosi priemonę sugalvojo pats Mažvydas, ar nusižiūrėjo į kokį kitą panašų pavyzdį. Tokių pavyzdžių būta. Toje pačioje Veinreicho spaustuvėje, kurioje buvo išspausdintas Mažvydo Katekizmas, kai kurios dar anksčiau spausdintos knygelės turėdavo štai tokį kreipimąsi į pirkėjus:

Czu Königsberg hat gedruckt mich
Hans Weynreych gar fleyssiglich
Bey der Schloss – Treppe der adle Stadt
Da such mich, wer Lust czu kauffen hat.[*19]

Maždaug trečdalį savo prakalbos Mažvydas parašo, dar vis atsimindamas, kad tai knygelės pačios kalba, ir leisdamas joms tai priminti:

Neusztrukiet bralei seseris manes skaitity
.....
Jei kas schwenta giesme nar giedaty
Mane po akimis sawa tur turety.
Diena ir nakti preg sawes mani laikikiet
Jr niekada manes nog iusu neatmeskiet
Jei kursai mane nog savęs atmes
Tasai newena paszitka manip negaus.
.....
Tadrin ius szmanesz manesp prisiartynkiet
Jr pagal to schwenta maksla giwenkiet. (p. 9)

Nuo šios vietos knygelės jau niekur nuo savęs neprabyla, o tolimesni žodžiai geriau tinka pačiam Mažvydui negu joms. Paskutines prakalbos eilutes jau aiškiai sako pats Mažvydas, o ne knygelės:

Dėlto rąkasn schitą maksla trumpa imkiet
.....
Diewa szadzia karschtei diena ir nakti eschkakiet
A mana darba vsz gier prymkiet (p. 12)

[*] Paul Tschackert, op. cit., p. 92.

Prakalba parašyta retoriniu stilium, pabrėžtai kreipiantis į „bralius seseris“, paskui į „szmanes wysas“, galop dar iškilmingiau į ponus ir kunigus: „Hei wespatis wisaky ant szmaniu susimilkiet“, „O jus kunigai pagal iusu sena vreda“ etc. (p. 11) Retorinio stiliaus pakilimui čia dar būdingas veiksmažodžių bendračių ir liepiamųjų nuosakų nukėlimas į sakinio pabaigą. Šitaip sustatyti sakiniai nors skamba monotoniškai, bet įgauna vidinės laipsniškai augančios įtampos ir primygtinumo. Būdingiausias to pavyzdys bus šis posmas:

Hei wespatis wisaky ant szmaniu susimilkiet
Kunigump szekump szmanes tremkiet
Kiek nedelias baszniczian waikscziati prisakikiet
Kunigus idant makitu szmanes ragynkiet
Plebanus kunigus wenu balsu praschiikiet
Jdant ta maxla nesleptu didei melskiet. (p. 11)

Pamokslininkišką prakalbos primygtinumą bei įtikinamumą reiškia gan gausiai vartojami tokie superlatyviškos reikšmės posakiai, kaip pvz.: *negaleia ne wenu budu gauti, nakada neregieia, tikrai paszysyt, Diena ir nakti preg sawes mani laikikiet, wisada tur kleidety, Tasai amszinai tamsibesa tur buti, amszinai prapuldinty, nar didei mileti, dawanai nar dawanati, dewap didziap pristakiet, didei melskiet, amszinai praszudisit, karschtai diena ir nakti eschkakiet* ir t.t.

Tą patį retorišką primygtinumą reiškia ir tokie dvinariai sustiprinti posakiai, gausiai Mažvydo vartojami: *Malanei ir su dziauksmu tą szadi prigimkiet, Weizdekiet ir dabakietese szmanes wysas, Diena ir nakti preg sawes mani laikikiet, Kursai nenaretu ta maksla szinati ir makiety, Sveikata ir palaimi tassai gal pridoty, Jei ta maksla makiesit ir permanisit* ir t. t.

Visa tai yra retorinio emocinio stiliaus elementai, vieni kitus papildą ir stipriną. Vaizdingų stilistinių priemonių – palyginimų, epitetų, metaforų – prakalboj beveik visai nerandame. Tokiu būdu šį pirmąjį mūsų literatūroje originalinį, eilėmis parašytą kūrinį galime laikyti ryškiu emocinės, bet ne vaizdingosios retorikos pavyzdžiu. Dėl to ši prakalba pasižymi pakilia įtempta nuotaika, vietomis, kaip matėme, su polinkiu į perdėjimą, hiperbolizavimą. Tad ir šitokius pasakymus:

B schito makslo szmanes regit kleidenczias
Jr deiwiu schimta (iei tatai nemasz) turinczias
Asch szinau ir tatai dręsu czia sakiti
Jag schimty szmaniu wena negaleczia atrasti
Kursai wena szadi dewa prisakima makietu
Jr pateriaus bendu szadziu atmintu, – (p. 10).

galime suprasti ne vien kaip kultūristorinius liudijimus, bet ir kaip retorinį hiperbolizmą, tikrovėje turintį tik labai bendros prasmės pagrindą.

Mažvydo giesmynų 1566 m. ir 1570 m. šaltinių bei giesmių originalų nustatymas – tai artimiausias uždavinys, toliau tiriant literatūrinius mūsų senųjų raštų elementus. Gausesnė tyrimo medžiaga leistų ir šio darbo kai kurias išvadas plačiau pagrįsti, o kai kurias gal ir kitaip išreikšti. XVI a. senųjų raštų nuodugnus ištyrimas padės nušviesti jau sudėtingesnius kultūristorinius ir literatūrinius klausimus, kuriuos kelia XVII ir XVIII a. bažnytiniai raštai.

1947

Kristijonas Donelaitis
(1714–1780)

Kristijonas Donelaitis – grožinės lietuvių literatūros pradininkas ir didžiausias XVIII a. lietuvių poetas klasikas. Jo žymiausiame kūrinyje, „Metų“ poemoje, ryškiai atsispindi Rytų Prūsijos, o netiesiogiai ir visos Lietuvos, lietuvių baudžiauninkų buitis ir krašto gamta. Donelaitis savo kūryba atstovavo ne viešpataujančiai feodalų klasei, o valstiečiams – baudžiauninkams būrams. Ryškiais, tikroviškais meniniais vaizdais piešdamas jų buitį, poetas žadino priešinimąsi priespaudai ir geresnio gyvenimo troškimą.

Donelaičio poeziją su XVIII a. klasikine ir sentimentaline literatūra iš dalies siejo kaimo buities bei gamtos tematika, didaktiškumas, personažų charakterių schematiškumas. Tačiau Donelaičio poezija nuo klasikinės bei sentimentalinės literatūros skiriasi tuo, kad pagrindinis jos vaizdavimo objektas yra valstietis baudžiauninkas, kad joje atkurti tipiški jo buities bruožai, kad ji yra jam skirta ir parašyta paprasta, liaudiška kalba. Dėl to Donelaitis laikytinas realistinės krypties pradininku lietuvių literatūroje ir vienu žymiausių realizmo atstovų Europos tautų literatūroje.

Donelaičio raštai, teisingai vaizduodami liaudies buitį ir skiepydami demokratines idėjas, padėjo vystytis pažangiajai realistinei lietuvių literatūrai.

Donelaičio gyvenimas ir asmenybės bruožai. Kristijonas Donelaitis gimė 1714 m. sausio 1 d. buv. Gumbinės aps., Lazdynėlių km., apie 30 km į vakarus nuo Lietuvos sienos, lietuviškoje laisvųjų valstiečių šeimoje. Kristijonui einant septintuosius metus, mirė jo tėvas, palikdamas motiną su keturiais

sūnumis ir trimis dukterimis. Po vargingų ankstyvosios jaunystės metų būsimasis poetas mokėsi Karaliaučiaus katedros mokykloje, o 1736 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kur studijavo teologiją. Mokslo metais jam teko patirti nemaža vargo; pietus jis gaudavo neturtingiems studentams skirtoje valgykloje, o kartą, kaip pats sakosi, buvo iš bado net apalpęs. Baigęs universitetą, 1740 m. jis buvo paskirtais Stalupėnų pradžios mokyklos antruoju mokytoju ir choro vedėju. 1743 m. Donelaitis buvo paskirtas Tolminkiemio protestantų bažnyčios klebonu (apie 15 km į vakarus nuo Lietuvos sienos, ties Vištyčio miesteliu). Tolminkiemyje jis ir mirė 1780 m. vasario 18 d.

Tolminkiemis ir jo apylinkės ligi XVIII a. pradžios buvo vien lietuvių gyvenamas kraštas. 1709–1711 m. badas ir maras labai išnaikino vietos gyventojus. Prūsijos vyriausybė, norėdama atkurti pairusį krašto ūkį, ėmė gabenti kolonistus iš vakarų bei pietų Vokietijos ir net iš Šveicarijos. Daugiausia kolonistų atvyko 1732 m. Donelaičio laikais apie Tolminkiemį lietuviai sudarė tik ketvirtadalį visų gyventojų. Donelaitis savo „Metuose“, be lietuvių, mini dar šias tautybes: vokiečius bei „zalcbergerius“, prancūzus, šveicariečius („šveisterius“), lenkus ir žydus. Kolonistams vyriausybė teikė įvairių lengvatų, o lietuvių teises siaurino. Beveik visi lietuviai buvo baudžiauninkai valstiečiai, žiauriai išnaudojami feodalų dvarininkų, kurie dažniausiai buvo vokiečiai. Dėl tokios socialinės padėties ir dėl vyriausybės germanizacinės politikos lietuviams grėsė visiško nutautimo pavojus.

Donelaitis, pats kilęs iš valstiečių ir savo jaunystėje matęs daug vargo, užjautė baudžiauninkus, o ponų dvarininkų nekentė. Viename savo laiške jis cituoja lotynišką epigramą,

kurioje sakoma, kad laimingiausia yra ta parapija, kur nėra dvaro ir pono. Jis pats ilgus metus bylinėjosi su dvarininku Ruigiu dėl žemės. Iš išlikusių tos bylos dokumentų galima spręsti ne tik apie Donelaičio neapykantą ponams, bet ir apie jo charakterį. Donelaitis atrodo buvęs žmogus stiprios valios, teisingas, pasiryžęs atkakliai ginti savo teises ir garbę. Su dvarininku bylinėjosi dėl žemės, matyt, ne iš šykštumo, nes savo lėšomis remontavo mokyklą ir pastatydino našlių prieglaudą. Laisvu laiku mėgo užsiiminėti sodininkyste, optika, mechanika, muzika. Mokėjo dirbti fortepijonus, tekinti stiklus. Jo barometrai ir termometrai buvo garsūs visoje apylinkėje. Pats komponuodavo gaidas savo eilėraščiams ir giesmėms. Buvęs draugiškas, atsilankantiems bičiuliams skaitydavęs savo poezijos, skambindavęs ir dainuodavęs savo kompozicijas. Jo užrašuose yra nusiskundimų palaidu dvasininkų gyvenimu ir pakrikusia jų morale. Kaip pamokslininkas pasižymėjęs gera iškalba. Oficialaus bažnyčių vizitatoriaus liudijimu, ypač lietuviškus pamokslus sakydavęs „su dideliu meistriškumu“. Šis atsiliepimas tarsi pateisintų spėliojimą, kad Donelaitis pamokslams panaudodavęs savo poetinių kūrinių ištraukas. Aukštą literatūrinę Donelaičio kultūrą rodo ne tik jo kūryba, bet ir laiškai, kurių viename yra citatų iš graikų ir lotynų poetų. Ypatingai vertinęs Vergilijaus[1] poeziją.

Iš Donelaičio gyvenimo duomenų, užrašų ir poetinių kūrinių išryškėja gilūs jo asmenybėje glūdėję prieštaravimai. Savo valstietiška kilme jis buvo susijęs su liaudimi, darbo žmonėmis, baudžiauninkais, o savo socialine padėtim, kaip dvasininkas-klebonas, jis buvo artimas viešpataujančios klasės – feodalų ideologijai. Šių prieštaravimų reiškiniai paaiškės, nagrinėjant Donelaičio kūrybą.

DONELAIČIO LITERATŪRINIS PALIKIMAS. Donelaičio literatūrinį palikimą lietuvių kalba sudaro šešios pasakėčias, eiliuotas apsakymas „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą“ ir keturi eiliuoti metų dalių aprašymai – „Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“, „Rudenio gėrybės“ ir „Žiemos rūpesčiai“, vėliau redaktorių bei leidėjų sujungti į vieną „Metų“ poemą.

Yra išlikę Donelaičio raštų ir vokiečių kalba: trys eilėraščiai, įrašyti užrašuose, kai kurie bylos su Ruigiu dokumentai ir užrašai, pavadinti „Žiniomis mano įpėdiniui“. Be to, yra likę du Donelaičio laiškai – vienas lietuvių, antras vokiečių kalba.

Donelaičio kūrinių chronologija bei jo kūrybos raida negali būti aiškiai nustatyta dėl duomenų stokos. Vis dėlto, atsižvelgiant į tų kūrinių eilėdarą, stilių, turinio panašumą ir kitas aplinkybes, apytikriai galima spėti, kad pirmiausia poetas parašė pasakėčias, paskui „Pričkaus pasaką“, vėliau „Rudenio gėrybes“ ir kitas „Metų“ dalis. „Metus“ Donelaitis rašė, taisė ir papildinėjo ilgus metus – spėjama, nuo 1765 ligi 1775 metų.

Donelaičiui gyvam esant, nė vienas jo kūrinys nebuvo išspausdintas. Poetui mirus, rankraščiai liko jo žmonos žinioje. Jo kūrinių nuorašus buvo pasidaręs kaimynas J. F. Holfeldas (1768–1829)[2], kurio dėka ir išliko poeto kūryba. Paties poeto ranka rašytas liko tik „Pavasario linksmybių“, „Vasaros darbų“ ir nuotrupos apie Seimo trobą rankraštis. Visi kiti lietuviški Donelaičio rankraščiai žuvo karų su prancūzais metu.

Pirmas Donelaičio raštų, pirmiausia „Metų“, redaktorius, leidėjas ir vertėjas į vokiečių kalbą buvo Liudvikas Rėza[3]. Jis naudojosi iš dalies J. F. Holfeldo nuorašais. Redaguodamas Donelaičio poeziją, L. Rėza sujungė keturis metų dalių aprašymus į vieną visumą ir pavadino bendru „Metų“ vardu,

pradėdamas „Pavasario linksmybėmis“ ir baigdamas „Žiemos rūpesčiais“; J. F. Holfeldo nuorašuose pirmiausia ėjo „Rudenio gėrybės“. Poeto pavardę L. Rėza įrašė lietuviškai tarmiškai: *Donaleitis.* Pats poetas pasirašinėdavo lotyniškai: *Donalitius.*

Redaguodamas „Metų“ tekstą, L. Rėza gerokai jį sutrumpino, praleido 468 eilutes. Daugiausia praleidimų yra „Rudenio gėrybėse“: apie Dočio sumušimą ir jo gydymą pas Plaučiūną, apie moterų gėrimą Krizo dukters vestuvėse, apie miško vogimą. Kai kas praleista ir kitose dalyse, pavyzdžiui, „Vasaros darbuose“ vakmistro keiksmas ir Seimo pamokymas, Krizo nusiskundimai šeimyna, epizodas apie Plaučiūno kiaules. L. Rėza išmetė trivialius žodžius bei posakius ir nepalankius Donelaičio atsiliepimus apie liaudies dainas bei papročius. Be to, jis sulietuvino vieną kitą germanizmą, pakeitė kai kuriuos veikėjų vardus.

Kai kurie iš tų praleidimų rodo, kad L. Rėza trumpino realistines poemos vietas, neigiamai vaizduojančias lietuvininkus-būrus. Be to, leisdamas nežinomo autoriaus kūrinį kartu su jo vertimu į svetimą kalbą, L. Rėza, matyt, norėjo prisiderinti prie literatūrinio ano meto šviesuomenės skonio. Aplamai praleidimai bei pakeitimai rodo, kad pirmasis Donelaičio kūrybos redaktorius gana sauvališkai elgėsi su „Metų“ tekstu.

L. Rėzos suredaguoti ir į vokiečių kalbą išversti „Metai“ jo paties buvo išleisti 1818 m. Leidinys aprūpintas prakalba ir paaiškinimais. Prakalboje L. Rėza iškėlė Donelaitį kaip didelį tautinį lietuvių poetą, supažindino su jo gyvenimu, aptarė jo kūrybos pobūdį, eilėdarą, palietė galimų įtakų klausimą, kartu pažymėdamas „Metų“ originalumą.

L. Rėzos išleisti Donelaičio „Metai“ buvo palankiai įvertinti kaimyniniuose kraštuose. Greit jie pasidarė žinomi ir Lietuvoje. S. Daukantas[4] savo „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822) mini Donelaitį kaip įžymų poetą. Beveik tuo pačiu metu A. Mickevičius[5] gražiai atsiliepė apie L. Rėzą ir Donelaičio kūrinį „Gražinos“ prieraše. Kiek vėliau Donelaitį minėjo Kaj. Nezabitauskis ir S. Stanevičius[6].

1824 m. L. Rėza išleido ir Donelaičio pasakėčias kartu su savo verstomis Ezopo pasakėčiomis.

Pirmą pilną Donelaičio raštų leidimą parengė žymus filologas A. Šleicheris[7], Jenos universiteto profesorius, Rusijos Mokslų akademijos narys. A. Šleicheris pateikė Mokslų akademijai savo suredaguotus Donelaičio raštus kaip parengiamąjį darbą į tolesnes studijas lietuvių ir slavų kalbų ryšiams tirti. Rusijos Mokslų akademija prof. A. Šleicherio suredaguotus Donelaičio raštus išleido 1865 m. A. Šleicheris, kaip ir L. Rėza, savo leidime „Metus“ pradėjo „Pavasario linksmybėmis“, bet įtraukė jo praleistas vietas ir atitaisė pakeitimus. A. Šleicherio redaguotų Donelaičio raštų leidimas buvo skirtas kalbotyros mokslo reikalams, bet jis turėjo ir didelę politinę reikšmę. Jis buvo išleistas tuo metu, kai carinė Rusijos vyriausybė buvo uždraudusi spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius lotynišku šriftu. Rusijos Mokslų akademija pirmoji šį draudimą pralaužė. Donelaičio raštų leidimas lotynišku šriftu buvo reikšminga, reali rusų mokslininkų pagalba lietuvių tautai, kovojančiai dėl savo literatūros, kalbos ir kultūros teisių. Reakcinė ano meto Rusijos spauda nepalankiai priėmė šį Mokslų akademijos leidinį ir piktinosi, kam jis išspausdintas ne rusų raidėmis. Mokslų akademija buvo už tai apskųsta carui ir gavo iš jo papeikimą.

Trečią Donelaičio raštų leidimą, taip pat pilną, su vertimu į vokiečių kalbą, parengė ir išleido filologas G. H. F. Neselmanas[8] 1869 m. Šiam Donelaičio kūrinių redaktoriui pirmiausia rūpėjo duoti autentiškus poeto tekstus. Dėl to jis, aštriai sukritikavęs L. Rėzos ir iš dalies A. Šleicherio leidimus, kruopščiai laikėsi Donelaičio rankraščių ir J. F. Holfeldo nuorašų. Redaguodamas pilną Donelaičio raštų leidimą, jis laikėsi savo nustatytos chronologinės poeto kūrinių tvarkos, atmetė bendrą „Metų" pavadinimą, jų dalis vadino idilėmis ir dėjo iš eilės, pradėdamas „Rudenio gėrybėmis".

Šie trys ankstyvieji Donelaičio raštų leidimai plačiai supažindino literatūros ir mokslo žmones su lietuvių poeto kūryba. Jais remiantis, buvo atlikti ir kiti ankstyvieji „Metų" vertimai į vokiečių kalbą, o taip pat atskirų poemos dalių – į latvių ir lenkų kalbas. Lietuvių kalbotyrai, literatūrai ir nacionalinei kultūrai tie leidimai turėjo labai didelę reikšmę. XIX a. ir XX a. lietuvių visuomenė jais naudojosi kaip pirmaisiais šaltiniais įžymiojo poeto kūrybai pažinti ir gimtajai kalbai studijuoti.

Pačių lietuvių parengti Donelaičio raštų leidimai XIX a. pabaigoje buvo gana menki. 1891 m. Tilžėje pasirodė „Pavasario linksmybės", o 1897 m. „Kristijono Donelaiczio Rasztai", menkai išleisti Amerikoje. Geriau parengtas, ypač filologiniu atžvilgiu, buvo Igno Šlapelio[9] visų Donelaičio raštų leidimas, išleistas Vilniuje 1909 m. ir 1914 m.

Buržuazijos viešpatavimo laikais Lietuvoje Donelaičiu, kaip baudžiavos priespaudą ir liaudies buitį vaizduojančiu poetu, nesidomėjo nei valdančioji biurokratija, nei platesnieji buržuazijos sluoksniai. Dėl to per visą buržuazijos viešpatavimo laikotarpį nepasirodė nė vieno pilno Donelaičio raštų leidimo. Buvo tenkinamasi tik mokyklos reikalams skirtais

leidimais, kuriuose poeto kūriniai būdavo trumpinami ir žalojami. Buržuazijos valdomoje Lietuvoje šio įžymaus lietuvių literatūros klasiko realisto kūryba plačiosioms liaudies masėms buvo beveik neprieinama.

Tik Tarybų Lietuvoje Donelaičio kūryba buvo tinkamai įvertinta, jai studijuoti ir plisti buvo sudarytos palankios sąlygos. Be turtingų, puošnių „Metų" leidimų, išspausdintų 1940 m.[10] ir 1956 m., lig šiol pasirodė jau du (1945 m. ir 1950 m.) populiarūs Donelaičio raštų leidimai. Gausios bibliotekos padarė prieinamus Donelaičio raštus ne tik moksleiviams, bet ir darbo inteligentams, fabrikų darbininkams ir kolūkių valstiečiams.

Donelaičio kūriniai, išversti į rusų kalbą, pasidarė prieinami visoms Tarybų Sąjungos tautoms. Jie verčiami ir į kitas tarybinių tautų kalbas. Lietuvių būrų-baudžiauninkų poeto kūryba populiarėja Tarybų Sąjungoje, jai sudarytos sąlygos plisti ir kitose šalyse.

Donelaičio pasakėčios. Yra žinomos šešios Donelaičio pasakėčios: „Lapės ir gandro česnis", „Rudikis jomarkininks", „Šuo Didgalvis", „Pasaka apie juodvabalį"[11], „Vilks provininks" ir „Ąžuols gyrpelnys". Šių pasakėčių kalba ir eilėdara vietomis yra dar gana sunki, posakiai nesklandūs, sakiniai painūs. Dėl to pasakėčios laikytinos pirmaisiais, dar neįgudusio rašytojo kūriniais.

Kai kurių Donelaičio pasakėčių tematiniai motyvai, pavyzdžiui, lapės ir gandro, neteisingo teismo, vilko ir ėriuko, ąžuolo ir nendrės, yra žinomi pasaulinėje pasakėčių literatūroje nuo Ezopo laikų (V a. prieš m. e.). Tačiau ir šiuos motyvus Donelaitis panaudojo savotiškai, originaliai. Jis žymiai praplėtė pasakėčios turinį, plačiau papasakojo įvykius, veiksmo

aplinkybes, detaliau pavaizdavo veikėjus. Donelaitis nesitenkino vien tik alegorinės pasakėčių prasmės išryškinimu, bet sukūrė platesnius buitinius vaizdus, parodydamas būdingesniuosius ano meto gyvenimo reiškinius. Dėl to jo pasakėčiose atsispindi kai kurie feodalinės baudžiavinės epochos bruožai ir socialiniai santykiai.

Pavyzdžiui, „Ąžuolo gyrpelnio" pasakėčioje ąžuolas vadinamas „didpilviu", pasipūtusiu „gyrpelniu", „raspustininku", „kietsprandžiu", kuris niekina kitus medžius ir juokiasi iš silpnos nendrės. Skaitytojas tuoj supranta, kad išplėstame ąžuolo vaizde poetas rodo išpuikusį, vargšus niekinantį savo gadynės poną. Antroje pasakėčios dalyje Donelaitis jau nuo savęs tiesiogiai puolė tuos „išputėlius pilvotus",

Kad jie vargdieniams per daug ant nugaros kopia
Ir beverkiantį išdykę spiria siratą. (p. 126)*

ir kad ant ponų aukso „siratų ašaros blizga". Jis su užuojauta kreipėsi į vargdienius, „kurie su lopyta skranda vos barščius nedarytus, vos kartupelius" valgo. Vadinasi, Donelaitis nesitenkina ta bendra ąžuolo ir nendrės pasakėčios prasme, kad išdidieji aplamai būva nubausti, o nuolankieji atlaiką gyvenimo audras. Jis, praplėsdamas ąžuolo ir nendrės vaizdą, parodė baudžiavinės gadynės ponų ir baudžiauninkų santykius.

Pasakėčioje „Vilks provininks" panašiai atsispindi amtmonų bei vakmistrų daromos būrams neteisybės ir net buitinės detalės, būtent ožkų daroma žala ūkiui ir karaliaus įsakymai, draudžią jas laikyti. Taip pat ir pasakėčioje „Šuo Didgalvis"

* Puslapiai čia visur nurodomi iš K. Donelaičio raštų 1950 m. leidimo.

Donelaitis pavaizdavo valstiečius skriaudžiantį feodalinį teismą. Praplėstu šuns Didgalvio ir jo liudininkų paveikslu poetas išreiškė savo pasipiktinimą tokiu teismu, o nukentėjusiai avelei skirtuose žodžiuose – užuojautą skriaudžiamam valstiečiui. Pasakėčioje „Rudikis jomarkininks“ Donelaitis parodė ir pasmerkė ne vien aplamai dykinėtojus, bet, greičiausiai, turėjo galvoje atsibastėlius valkatas, kurių nemaža atsirado tarp kolonistų. Pasakėčios „Lapės ir gandro česnis“ fabuloje visiškai neatsispindi būdingieji feodalinės epochos bruožai, ir ją būtų galima laikyti aplamai moralizuojančios prasmės pasakėčia. Bet antroje jos dalyje, pamokyme, poetas ir šią pasakėčią suaktualina: apgavikų „klastorių“ nereikią vien tarp būrų ieškoti, jų daugiau esą tarp ponų:

Eik klausinėk tiktai, kas ponų dvaruose destis,
Kur švelnioms uodegoms siratų skaudulius glosto;
O paseloms smarkus neprietelius vargdienį lupa. (p. 116)

Tad iš visų Donelaičio pasakėčių tik „Pasaka apie juodvabalį“ turi aplamai pamokantį turinį, neatspindintį konkrečių epochos bruožų ir visuomeninių laikotarpio santykių.

Donelaičio pasakėčiose, ypač kai kuriose jų veikėjų charakteristikose, o dar aiškiau moraluose, išryškėja autoriaus, kaip feodalinės priespaudos demaskuotojo ir būrų užtarėjo, pozicija. Tačiau čia pat pasirodo ir Donelaičio, kaip moralizatoriaus, ribotumas. Pasakėčioje apie „ąžuolą gyrpelnį“ poetas, ryškiais kontrastais parodęs ponų ir būrų socialinius prieštaravimus, savo pamokymą baigia, siūlydamas vargdieniams susitaikyti su likimu, su „dievo valia“:

Prasts ubage, pasilik, kaip tau nuo dievo paskirta!

Poetas guodžia vargdienius „su lopyta skranda“ tuo, kad, esą,

Ne visiems valia karalių šūbą nešioti,
Ne visi pirktais rėdytis galime rūbais,
Neigi kožnam penėtą pilvą parodyt
Ir su poniška marga karieta važiuoti. (p. 127)

Skriaudžiamam būrui Donelaitis neranda nieko kito patarti, kaip vien nusižeminimą ir kantrybę:

Ak, mano miels žmogau! kentėk, kad skaudulį spaudžia
Ir nuo skrandos tau paskutinį lopą nuplėšia. (p. 121)

Vienintelis kelias vargdieniui palengvinti savo buitį, pasak Donelaičio pamokymų, – tai visur „gražiai ir mandagiai“ elgtis, nes „tam ir ponas tur vertai kepurę nuimti“.

Tokie poeto pamokymai, užtrinantieji klasinius prieštaravimus ir migdantieji baudžiauninko sąmonę, eina iš Donelaičio, kaip dvasininko, profesijos, yra krikščioniškos jo pasaulėžiūros ir moralės išdava.

Donelaitis, kaip buvo nurodyta, pasakėčios apimtį išplėtė epochą atspindinčiais bruožais bei buitinėmis detalėmis ir savo paties atsiliepimais bei pamokymais. Dėl to susikūrė savotiška jo pasakėčių forma bei išraiška. Donelaičio pasakėčios yra žymiai ilgesnės už įprastinius pasaulinės literatūros šio žanro kūrinius. Krinta į akis neproporcingai išplėsti kai kurių pasakėčių moralai. Pasakėčioje apie „ąžuolą gyrpelnį“ jis yra ilgesnis nekaip pati pasakėčia. Išimtys tėra „Šuo Didgalvis“ ir „Vilks provininks“, kurių moralai yra visai trumpučiai.

Šitokia Donelaičio pasakėčios forma atitiko kūrinio uždavinį ir paskirtį. Tik detalizuotas vaizdas, atspindįs gyvenimo tikrovę, lydimas vietomis rūstaus pasipiktinimo, vietomis nuoširdžios užuojautos, tegalėjo įtikinamiau prabilti į baudžiauninko supratimą. Su tuo susiję kai kurie jau ir pasakėčiose išryškėję donelaitiškojo stiliaus požymiai: hiperbolės, stiprūs posakiai, vulgarizmai, detalių išvardijimas. Šitokių donelaitiško stiliaus pavyzdžių ypač apstu pasakėčiose „Ąžuols gyrpelnys“ ir „Pasaka apie juodvabalį“.

„PRIČKAUS PASAKA APIE LIETUVIŠKĄ SVODBĄ“. „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą“ – tai „Rudenio gėrybių“ ankstyvesnis fragmentas. „Rudenio gėrybėse“, vaizduodamas Krizo dukters vestuves, Donelaitis ne tik panaudojo „Pričkaus pasakos...“ medžiagą, bet ir daugeli jos vietų pažodžiui arba su mažais pakeitimais įtraukė į tų vestuvių aprašymą.

„Pričkaus pasakoje...“ visus svodbos įvykius pasakoja būrams „išmintingas šaltyšius, Bleberio žentas“ Pričkus. Pasakos tikslas – aiškiai didaktinis. Poetui rūpėjo ne tiek sukurti tikrovišką, vaizdingą lietuviškų vestuvių aprašymą, kiek pažymėti, kas tose vestuvėse yra bloga, smerktina. Pričkaus lūpomis pasakodamas apie visokius nepadorumus, nešvankumus, pastebėtus būrų vestuvėse ir ponų vaišėse, poetas norėjo atgrasinti būrus nuo panašaus elgesio, norėjo juos pamokyti, kad jie laikytųsi savų gražių papročių, būtų dori, mandagūs ir darbštūs.

Turėdamas prieš akis tokį tikslą, poetas atitinkamai dėstė svodbos įvykius, juos vertino ir atitinkamu stilium tai išreiškė. Visame įvykių dėstyme ir aprašyme jaučiamas kritiškas, neigiamas poeto žvilgsnis. Pradžioje įdėta užuomina apie „nenaudėlius“ Slunkių ar Pelėdą, apie blogą įprotį

pravardžiuotis, apie girtavimą ir iš jo kylančius nešvankumus. Svodbos aprašyme išvardijama daugybė blogo elgesio pavyzdžių, o toliau pasakojama apie kolonistų ir ponų „šlykščius“ valgius ir papročius. Po viso to eina ilgas, rūstus Pričkaus pamokslas su religiniais graudenimais, barimais ir raginimais uoliai dirbti, kad būtų patenkintas karalius ir jo tarnas amtmonas. Nenuostabu, kad, netekę kantrybės, būrai, ypač Slunkius su „Pelėdpalaikiu“ ir Kubas su Enskiu, stveria „kucius“ ir nori Pričkų kone užmušti. Tik laiku pasirodęs vakmistras „nupliekdamas provą padarė“.

„Pričkaus pasakos...“ didaktiškumą atspindi ir stilistinių priemonių, ypač vertinamojo, smerkiamojo pobūdžio palyginimų ir epitetų, gausybė: svodbininkai *kaip jaučiai baubia be proto;* piršlys *apsirijęs spiria* kumelę; tu *nelabs* žmogau; reiks kokį *didpilvį* parvežti; Enskys *apsirijęs ėda iš rankų;* keli, *akis užpylę,* pradeda šūtyt; girti *kaip kiaulės bėga* į krūvą; stui, *nešvankėli; ponpalaikiai kaip šunys* būtų apnikę; *utėlius nušluosto kruviną snukį;* tinginys *vėpsodams; tabakpalaikiu* pievą *pasmirdink* ir pan.

„Pričkaus pasakoj...“, kaip ir kituose Donelaičio kūriniuose, atsispindi sunki būrų buitis ir klasiniai ponų-būrų prieštaravimai. Pričkaus pasakojimas apie edelmono puotą, valgius ir papročius parodo kai kuriuos tų prieštaravimų reiškinius. Klasinis antagonizmas tarp ponų ir būrų atsispindi ironiškame, kritiškame Pričkaus pasakojimo tone, visko, kas poniška, niekinime. Ne mažiau ir ponai niekina būrus ir jų neapkenčia:

Žinot juk, kaip ponpalaikiai, rods, juokiasi būrui
Bei savo pusgyvį padoną laiko per šunį
Ir, kad būt valia, tuojau jį visą suėstų. (p. 131–132)

Pričkus nuogąstauja, kad jį dvare

...tuo visi kaip šunys būtų apnikę
Ar kaip narą tuo karbačiais būtų nupliekę. (p. 132)

Būrams susivaidijus, vakmistras, keikdamas juos, „kaip pratęs yr nupliekdams, provą padarė".

Prabangus ponų gyvenimas matyti iš jų stalo, iš jų valgių bei gėrimų ir net iš jų tarnų, kurie „visi puikiai rėdyti atėjo". Apie baudžiauninkų priespaudą ir skurdą Pričkus trumpai pasako, kad jis „ant baudžiavų daug visokių ašarų matęs", o

Tūls, vos gručę pusvirę, vos pasukas ėsdams,
Po vargų našta kasdien vaitoja pakumpęs. (p. 133)

Konstatuodamas tokius reiškinius, Donelaitis neapibendrino socialinės jų prasmės ir savo sprendimo šia prasme nepadarė. Atvirkščiai, ponų-būrų prieštaravimus jis iš dalies užtrina, sušvelnina, vertindamas juos lygiomis dorovinių-religinių pamokymų šviesoje: „Ponai, taip kaip būrai, gavo savo perlenkį".

„Pričkaus pasaka..." dėl didaktinio elemento persvaros, dėl daugybės smerkiamojo pobūdžio posakių ir sutirštinto baramojo stiliaus atrodo vienpusiškai, subjektyviai ir nebūdingai gyvenimą vaizduojąs kūrinys. Jo ir kompozicija nėra planinga ir darni. Pasakojimo pradžioje užuomina apie Slunkių ir Pelėdą nutrūksta, nesusieta su vėlesniu jų pasirodymu svodboje. Pasakojimas apie ponų puotą ir po to sekąs pamokymas yra per ilgi, palyginus su visos svodbos aprašymu ir visu kūrinėliu. Pričkaus charakteristika – nors trumpa, bet prieštaringa. Jis „išmintingas šaltyšius" ir „mokints žmogus", bet „daug dyvinų daiktų pasigėręs plūsti galėjo". „Pričkaus pasaka...",

kaip ir pasakėčios, laikytina dar neįgudusio gyvenimą vaizduoti poeto kūriniu, ankstyvesniu už „Metus“. Tačiau „pasakos“ tema – valstiečių baudžiauninkų buities paveikslas ir, aplamai paėmus, realistinis jo atlikimas rodo „Metų“ autoriaus kūrybos linkmę ir pirmuosius laimėjimus. „Pričkaus pasakoje...“ daugiau nekaip Donelaičio pasakėčiose yra pastabumo, realizmo, stiliaus vaizdingumo ir kalbos liaudiškumo.

„METAI“

Kūrinio pobūdis. Atskiras Donelaičio „Metų“ dalis ankstyvieji jo raštų redaktoriai vadino idilėmis. Šiuo vardu klasikinėje literatūroje buvo žinomi giedros nuotaikos, vaizduoją nerūpestingą gyvenimą bei pastorališkas scenas kūriniai. Skurdžios baudžiauninkų buities realistiniams vaizdams idilių pavadinimas netinka. Sujungus keturias dalis į vieną visumą, kaip tai padarė L. Rėza ir kaip dabar visų yra priimta, tiksliausia „Metus“ vadinti poema. Tiesa, „Metuose“ nėra nei pagrindinio veikėjo, herojaus, nei vientisinės įvykių eigos – fabulos, nei intrigos, nei vieningai sukonstruoto siužeto. Vis dėlto „Metai“ sudaro vieną visumą su tais pačiais veikėjais, Vyžlaukio būrais, kurių veiksmai, nors ir nesusieti į vieningą fabulą, vaizduojami pagal metų laikus visose keturiose veikalo dalyse.

„Metuose“ Donelaitis vaizduoja XVIII a. Rytų Prūsijos lietuvių baudžiauninkų, vadinamųjų būrų, gyvenimą. Tą gyvenimą poetas vaizduoja tikroviškai, nė kiek nesistengdamas pridengti baudžiauninkų skurdo ir baudžiavinio darbo sunkumo. Plaučiūno, Slunkiaus ir Pelėdos, Dočio ir Krizo buities ir

jų būdo pavaizdavimas, ponų valgių aprašymas, skatinimas skubintis vežti iš staldų mėžinį, „tą pakvipusį skarbą“, pagaliau ir gamtos gyvenimo vaizdai įtikinamai atskleidžia buitinį, tikrovišką, realistinį „Metų“ pobūdį.

Tačiau, siekdamas savo kūrinyje ir didaktinio tikslo, poetas vietomis nutolsta nuo realistinio tikrovės vaizdavimo. Pavyzdžiui, „Vasaros darbuose“ epizodas apie gerąjį, gailestingąjį, mandagųjį poną arba „Pavasario linksmybėse“ vargų priežasties aiškinimas bibline legenda apie pirmuosius žmones ir daugelis kitų pamokymų bei samprotavimų yra idealistinio pobūdžio reiškiniai „Metuose“. Didaktiniai, idealistiniai elementai yra susiję su Donelaičio, kaip dvasininko, profesija ir jo krikščioniškaja pasaulėžiūra. Iš čia kilo Donelaičio kūryboje gilus vidinis prieštaravimas tarp realistinių gyvenimo vaizdų ir idealistinio kai kurių reiškinių nušvietimo.

Feodalinės visuomenės atstovai. Žymiausią „Metų“ turinio dalį sudaro Rytų Prūsijos lietuvių baudžiauninkų gyvenimo ir jų santykių su ponais vaizdavimas. Donelaičio poemos žmonės veikia Vyžlaukio valsčiuje. Poetas šios vietos plačiau neaptaria. Tai bus, be abejo, jo paties gyvenamosios vietos, Tolminkiemio, aplinka, būdinga ir didesniam Rytų Prūsijos plotui. Poemoje minima daug įvairių žmonių – baudžiauninkų būrų, vyrų ir moterų, ponų ir jų tarnų. Bet tikrieji poemos personažai, veikiantieji ir kalbantieji, tai baudžiauninkai būrai.

„Metų veikėjai būrai buitiniu ir doroviniu atžvilgiu gali būti skirstomi į dvi kategorijas – „viežlybųjų“ ir „nenaudėlių“. „Viežlybieji“ būrai vaizduojami kaip teigiami, sektini, o „nenaudėliai“ – kaip neigiami, smerktini personažai. „Viežlybųjų“, teigiamųjų grupei priklauso Selmas, Lauras, Krizas,

Pričkus, lyg ir tarpinę vietą užima Enskys, o „nenaudėlių“, neigiamųjų grupę sudaro Plaučiūnas, Dočys, Slunkius, Pelėda.

Teigiamieji „Metų“ personažai turi bendrų bruožų. Visi jie yra gana pasiturį, dori, ištikimi bažnyčiai ir religijai. Jų lūpomis pats Donelaitis reiškia savo mintis bei pamokymus. Dėl to „Metų“ veikėjų kalbos tinka ne tiek personažams charakterizuoti, kiek paties poeto pažiūroms išryškinti. Mažiausiai individualizuoti, schematiškiausi iš jų – tai „pagirtinas“ Selmas ir Lauras pakamorė. Selmas, kaip matyt iš jo kalbų ir trumpos poeto apmestos charakteristikos, yra religinio ribotumo ir krikščioniško prietaringumo reiškėjas. Selmas norėtų, kad žmogus viską dirbtų su maldomis ir šventomis giesmėmis. Iš jo nusiskundimų, kad taip nėra, matyti, kad ir Donelaičio laikais ne visi buvo paklusę bažnyčiai ir pastorių autoritetui. Poetas Selmą apibūdina kaip mandagų, tvarkingą ir taupų būrą, kurs prastai valgo ir rengiasi, kad sutaupęs galėtų atiduoti kas dera vyriausybei, mokyklai ir bažnyčiai. „Pagirtino“ Selmo taupumą ir gudrumą Donelaitis rodo sektinu pavyzdžiu kitiems būrams:

Ar ne gerai, kad Selmas kaip naudings gaspadorius
Rūpindams kokią mašnelę moka paslėpti?
Jukgi nereik visiems zopostą visą parodyt
Ar visiems pasakyt, kas čia bei ten pakavota. (p. 111)

Į Selmą panašus yra Lauras pakamorė, postringaująs pastoriškas kalbas ir prilyginimus apie mirtį, giltinę ir gyvenimo menkystę. Išviršinis Lauro bruožas yra tas, kad jis kalba, „rymodamas ant stripinio savo“ arba „ant kumpos lazdos pasirėmęs“.

Įdomesnis už šiuodu yra „dosningas“ Krizas, kurio paveiksle atsispindi nemaža praturtėjusio būro bruožų. Atvirai reiškiamas Krizui pritarimas rodo ir paties Donelaičio norą sužadinti būruose turtėjimo pastangų.

Donelaitis leidžia pačiam Krizui pasipasakoti apie savo gyvenimo kelią ir savo santykius su šeimyna bei kaimynais. Krizo turtėjimas, lygiai kaip ir jo charakterio bruožai, yra tipiški valstiečių klasės diferenciacijos reiškiniai.

Krizo vaikystė labai varginga: mirus tėvui, „moma maitintis ubagais ėjo“, o jam „slūžyt ir kiaules varinėt pas Bleberį teko“. Sulaukęs pusbernio metų, jis tiek „razumo“ rodė, kad „ne vieną žilį pranoko“, be to, pasižymėjo dideliu darbštumu. Prasimušęs į pirmąsias būrų gretas ir jau penkiasdešimt metų valdęs savo namą, pasenęs Krizas džiaugiasi, kad jis „ponams, taip kaip būrams, vis įtikti mokėjo“. Mokėjimas įtikti ponams yra Krizo pasisekimo laidas ir vienas pagrindinių jo, turtėjančio valstiečio, bruožų.

Tik šeimynai, vadinasi, bernams bei samdiniams, jis niekaip negalįs įtikti. Krizo nepasitenkinimas šeimyna yra antras jo, kaip turtėjančio būro, bruožas. Krizas pasigenda tų „barzdotų gadynių“, „kaip slūžauninks dar už menką pinigą klausė“. Jis apgailestaudamas prisimena savo jaunystės dienas, kada turtingas gaspadorius

Su bernais kasmets suderėdams, dolerį siūlė;
O bernai dar gyrės, kad koksai geradėjas
Kartais iš tikros širdies šeštoką pridėjo;
O kad kelnes jiems ir dvi vyži pažadėjo,
Štai jie dar už garbę tą didžiai dėkavojo. (p. 51)

Šeimyna tuo metu tenkindavosi ir prastais valgiais. Dabar viskas virtę kitaip. Praturtėjusio būro šykštumas slypi

perdėtuose Krizo nusiskundimuose, kad dėl per didelių šeimynos reikalavimų jis negalįs sumokėti „mezliavą mielą“, dėl to jį „amtmons išbara visą ar, nesvietiškai supykęs, muša per ausį“. Nenuoširdžiai, perdėtai skamba Krizo nusiskundimas:

...nelaba šeimyna jau mane visą suėdė.
Ak, man, bėdžiui, jau beveik reiks ubagais eiti. (p. 52)

Donelaitiškomis hiperbolėmis Krizas nusako šeimynos ėdrumą, didelių algų reikalavimus, šeimynos nenorą dirbti ir pasileidimą. Nenuostabu, kad ne tik šeimyna, bet ir vargingieji jo kaimynai baudžiauninkai jo nekenčia. Slunkius su draugais kartą „iš papykio“ taip jam „nugarą skalbė“, kad „kelias nedėlias sirgti reikėjo“. Taip „dosningo“ Krizo paveiksle atsispindi išnaudotojiški turtėjančio valstiečio santykiai su samdiniais ir prieštaravimai valstiečių klasėje, atsiradę vykstant jos diferenciacijai. Krizo paveikslas turi tokių tipiškų bruožų, kurie tolesnėje visuomeninių santykių raidoje, kapitalizmo epochoje, dar ryškiau pasireikš buožės-išnaudotojo asmenyje.

Ryškus yra ir „išmintingo“ šaltyšiaus Pričkaus personažas. Pričkus – gyvas, apsukrus ir lankstus būrų skatintojas ir visokių dorovinių bei ūkinių pamokymų ir patarimų davėjas. Tai būras, pajungtas dvaro interesams, pats ponų išnaudojamas ir padarytas įrankiu kitiems išnaudoti. Bet Pričkaus moralinis stiprumas ir valstietiškas solidarumas bei atsparumas reiškiasi tuo, kad jis, tarnaudamas dvarui, neišsigimsta kaip koks Diksas ar Milkus, bet pasilieka valstietiškoje aplinkoje, nenutolęs nuo valstiečių nuomonių ir reikalų. Pričkus – tragiška ponų žiaurumo auka: ištikimai ponui tarnavęs, jis dėl menko šilingo, pono sumuštas, miršta.

Pričkaus personažas ir meniniu atžvilgiu atrodo vaizdingesnis už kitus „viežlybuosius“ būrus. Lengva įsivaizduoti, kaip šaltyšius tai čia, tai ten pasirodo būrams, guviais žodžiais į juos prabyla arba kaip jis, perskaitęs pono gromatą, „kūliais pro duris iššoko“ ir nuskubėjo perduoti baudžiauninkams pono įsakymo – „urdelį rodyt“.

Pričkaus individualybę paryškina ir jo lyriški nusiskundimai savo pareigų sunkumu ir prabėgusia jaunyste. Ne kartą jį amtmonas kitų akivaizdoje keikęs ir mušęs, ir dėl to jam buvusi didelė gėda,

Ypačiai, kad dėl to baudžiauninks pradeda juoktis,
O paskui šaltyšiaus jau visai nesibijo
Ir jį spjaudydams per paiką kumelį laiko. (p. 77)

Jis mieliau sutiktų, kad jį ponas kur „kampe tamsiam ir visą nupeštų“, bet po to šviesoj ir vėl visiems pagirtų,

Tai ben dūšioj taip skaudu nei sunku nebūtų,
Ogi dabar taip gėdiškai visur pasirodau,
Kad ir vaikpalaikiai jau man išsišiept pasidrąsin. (p. 77)

Psichologiškai tikri yra ir vėlesnieji Pričkaus nusiskundimai, kai jis, prisiminęs jaunystę, kada visi ir visur „liaupsino Pričkų“, dabar, senatvėje, juo skaudžiau pajunta visuotinę panieką, kada „pons taipo, kaip būrs, šaltyšių niekina seną“. Lyriškais ir vaizdingais žodžiais atsiliepia Pričkus apie savo „nuplikusį kuiną“, kurio žilus karčius pamatęs, su dūsavimais išvysta ir savo senystę. Jis su ašaromis akyse gailisi savo pasenusio kuinpalaikio, kurį trylika metų po balnu „viežlybai į baudžiavą vilko“.

Pričkus yra centrinis „Metų“ asmuo. Eidamas šaltyšiaus pareigas, jis susitinka su būrais ir su ponais. Jo kalbose

ryškiausiai atsispindi valstiečių baudžiauninkų santykiai su ponais, baudžiavinės buities bruožai, o taip pat kai kurie ryškesnieji poniško gyvenimo bruožai. Pričkus nėra poemos pagrindinis personažas, herojus įprastine prasme. Jo veiksmai nėra logiškai, priežastingai, motyvuotai susieti į vientisą siužetinę visumą. Jo santykiai su kitais poemos veikėjais nesudaro konflikto, kuris augtų, bręstų ir prieitų nuoseklią atomazgą, kaip kad epiniuose siužetinės kompozicijos veikaluose. Bet ir befabulinėje, fragmentinėje „Metų" poemoje šaltyšiaus Pričkaus asmuo yra viena iš tų jungčių, kurios jungia kūrinio medžiagą ir atskirus jo epizodus į vieną visumą, vertą poemos vardo. Iš visų poemos personažų tik vienas Pričkus dalyvauja visose keturiose jos dalyse ir išlaiko savo, kaip to paties personažo, bruožus.

„Metų" personažų eilėje ypatingą vietą užima Enskys. Jo negalima ištisai skirti nei „viežlybųjų", nei „nenaudėlių" grupei. Dėl to būtent jame pastebime daugiau gyvenimiškų, buitinių, konkrečių bruožų, dėl to jis daugiau individualizuotas negu kiti Donelaičio poemos žmonės.

Enskį pamatome „Rudenio gėrybėse", besirengiantį į Krizo dukters Ilzbutės, tekančios už Taukių šaltyšiaus, vestuves. Enskys į vestuves rengiasi rūpestingai, dabitiškai.

Ypačiai iš visų Enskys savo šimelį prausė
Ir, balnodams jį, prie šonų prisegė kilpas.
Taip išrėdęs jau žirgelio nugarą visą,
Tuo savo kulšes su nauju diržu surakino
Ir ant blauzdų svodbiškus sopagus užsimovė. (p. 65–66)

Vestuvėse Enskys pasirodo kaip veiklus, sumanus, linksmas ir staigus žmogus. Jis su savo dideliu peiliu „briedkriau-

niu“ „virtas ir keptas mėsas padalyt pasisiūlė“, jis ir „mergas krūvon suvadinęs“ ragino šokti, jis nekviestuosius svečius, Slunkių su Pelėda, „plaukų nusitvėręs, išmetė laukan“, piktindamasis papasakojo apie nevalyvą Pelėdos ir Slunkiaus gyvenimą: jis bandęs Pelėdą pamokyti ir dėl to vos skaudžiai nenukentėjęs. Bet Enskio būde esama ir peiktinų bruožų: vestuvėse jis per daug „prisirijęs jau nenumanė mandagiai elgtis“, jo pasielgimas su Slunkium ir Pelėda atrodo per staigus ir per šiurkštus. Be to, iš jo pasakojimo sužinome, jog jis, netesėdamas sumokėti činšo, su bernu važiuoja į mišką medžių vogti, sargą apdairiai apdovanojęs trimis dešromis.

Kaip Lauro pakamorės paveikslą papildo lazda – stripinis, Pričkaus – kuinas, taip Enskio – briedkriaunis peilis. Po lyriško, nuoširdaus Pričkaus apgailestavimo prabėgusios jaunystės ir pasenusio kuino Enskys panašiai apgailestauja savo briedkriaunio „nudilusio stungio“, kuris atrodo „nei išdilusi delčia ar kaip baisiai koks nukumpęs vanago snapas“, kurį pamačius,

...giltinė rodos,
Kaip ją molioriaus ranka moliavodama rašo,
Ir su jos dalgiu kumpu nugandina svietą. (p. 79)

Kaip Pričkus verkia savo kuino, kurs jį trylika metų į baudžiavą vilko, taip ir Enskys sakosi verkiąs savo nudilusio stungio, kurs taip pat trylika metų

...dešras mėsinėjant
Ir lašinių šmotus ant svodbų mandagiai pjaustant,
Kaip ugnis baisi per mėsą šokdavo kietą
Ir kaip koks smarkus bindokas skeldavo kaulus. (p. 79)

Pričkaus nusiskundimas skamba lyrišku nuoširdumu, o Enskio – pašaipišku humoru.

Neigiamieji „Metų“ personažai, „nenaudėliai“ būrai, poemoje užima mažiau vietos, nes mažiau kalba, bet užtat jie apibūdinti ryškesniais bruožais negu „viežlybieji“. Pirmiausia, štai tipiška „nenaudėlių“ pora – Slunkius ir Pelėda. Su Slunkium skaitytojas susipažįsta jau „Pavasario linksmybėse“. Atbundant visai gamtai, kada saulelė „brinkina jau laukus ir žolę ragina keltis“, ir Pričkui skatinant būrus: „skubinkimės, eime nugaminkim reikalą kožną“, Slunkius atsiliepia būdingais tinginio samprotavimais, kad skubintis niekad nereikią, kad jo tėvas ir senelis taip gyvent nemokinę, atvirkščiai, reikią vis protingai, vis pamaži nusitverti darbų ir „kytriai čėdytis“, kol dar esi jaunas. Šitas slunkiškas tinginystės teisinimas yra pagrįstas baudžiavinio darbo nenaudingumo nusimanymu.

Slunkiška pažiūra į darbą tegalėjo kilti tik feodalinės, baudžiavinės santvarkos sąlygomis, kai baudžiauninko darbas nešė naudą ne jam pačiam, o ponui. Slunkiškos pažiūros į darbą pasekmes rodo pirmiausia paties Slunkiaus ir jo sėbro Pelėdos gyvenimas, vaizdingai Enskio nupasakotas Krizo dukters vestuvėse. Slunkiaus ir Pelėdos apgriuvę trobesiai, iš kurių „trys daglos kiaulės su daglais savo paršais“ „pro langus ir plyšius kūliais išsirito“, yra ryškus baudžiavinio materialinio skurdo paveikslas. Pats tinginys Slunkius ir valkata Pelėda – toks pat dvasinio skurdo paveikslas.

Panaši yra ir kitų „nenaudėlių“ personažų, Plaučiūno ir Dočio, prasmė. Plaučiūnas – girtuoklis ir apsileidėlis, atsilikėlis. Nuvykęs į Karaliaučių pirkti dalgio ir budės, jis pragėrė ne tik pinigus, bet ir savo „kuinpalaikį“. Sugrįžęs namo, jis turi su pjautuvu savo lauką nuvalyti. Jo ūkyje įvyksta ir pa-

baigtuvės, kurių papročius Donelaitis su pasipiktinimu aprašo. Pas tą patį Plaučiūną krikštynose svečiai taip nusigėrę ir susimušę, kad vieną savo kaimyną, Dočį,

...taip nesvietiškai pagadino,
Kad jį jo vaikai lovy vos parnešė gyvą. (p. 85)

Ne geresnis pasirodo ir tas pats Dočys, ne tik girtuoklis, bet dar smarkuolis ir priešgina. Jį matom nusigėrusį ne vien Plaučiūno vaiko krikštynose, bet ir Krizo dukters vestuvėse, kur jis „per daug prisiėdęs bei prisisiurbęs, [...] po suolu nupuolė". Jo nežmoniškas kūlimas neduoda kaimynams gyventi, ir jie tą smarkuolį „tankiai provininkams aukštiems Karaliaučiuje skundė". Dočys, „pypkį sau užsidegęs ir kirmyt nusibastęs", susvilino „mylimą Krizą". Pagaliau tas pats Dočys, „varnienos ėst permier užsigeidęs", davė užtaisytą šautuvą savo bernui Durakui, kuris taip šovęs, kad šūvis ir jį patį „pagadino", ir kaimynų trobas supleškino. Pakliuvęs už tai į teismą, Dočys pasako drąsius ir reikšmingus žodžius, kuriais demaskuoja feodalinę baudžiavinę santvarką kaip valstiečių skurdo šaltinį:

„Kas jums rūp?", tarė jis „jūs, provninkai maloningi,
„Kad, varnienos kartais aš išsikept užsigeidęs,
„Varnų ben porelę sau pietum nusišauju?
.....
„O jūs bėdžiui man kąsnelį tokį pavydit?
.....
„Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
„Kad paskiau mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas". (p. 100)

Ne tik Dočys, bet ir visi kiti „nenaudėliai“ yra baudžiavinio išnaudojimo ir feodalinės klasinės priespaudos aukos. Slunkiaus, Pelėdos, Plaučiūno ir Dočio buityje atsispindi feodalinės santvarkos padariniai: skurdas, apsileidimas, girtavimas, valkatavimas. Cituotieji Dočio žodžiai laikytini ne vien jo paties, bet ir visų vadinamųjų „nenaudėlių“ protestu prieš baudžiavinį išnaudojimą. Pats Donelaitis, galimas daiktas, nesuprato pagrindinės jų materialinio ir dvasinio skurdo priežasties ir vaizdavo juos atsakingais savo tamsaus gyvenimo kaltininkais. Bet realistinis poeto menas, išryškinęs ir „nenaudėlių“ buityje daug būdingų laikotarpio bruožų, leidžia skaitytojui teisingiau tuos žmones ir santykius vertinti, negu jie yra vertinami rūsčiame poeto-moralizatoriaus sprendime.

Savo „viežlybuosius“ būrus Donelaitis atvaizdavo kaip sektiną visiems kitiems pavyzdį. Jis norėjo, kad visi valstiečiai būtų dori, blaivūs, darbštūs ir pasiturį. Jis nesuvokė, kad baudžiavinės santvarkos sąlygomis, klestint klasiniam išnaudojimui, to pasiekti negalima. Kiekvieną baudžiauninką valstietį išnaudojo žemvaldys, ir jeigu kuris valstietis tokiomis sąlygomis pajėgė praturtėti, tai pats turėjo dvigubai išnaudoti kitus. Donelaičio „viežlybieji“ būrai, ypač Krizas, ir yra tokiu būdu praturtėję valstiečiai. Buitinė jų charakteristika „Metuose“ nėra pilna, dėl to ir jų išnaudotojiški bruožai nėra išryškinti. Tik vieno „pagirtino“ Krizo paveiksle tokie praturtėjusio valstiečio bruožai pastebimi jau visai aiškiai.

Būrų buities vaizduose ne vienoje vietoje atsispindi prieštaravimas tarp pasiturinčių „viežlybųjų“ ir nuskurdusių „nenaudėlių“ valstiečių. Pričkus, Krizas ir net Enskys ne kartą skundžiasi, kad vienas ar kitas „nenaudėlis“ norėjęs juos apkulti. Tuo pačiu atsilygina ir „viežlybieji“, nekalbant jau apie žo-

džiais reiškiamą panieką „nenaudėliams“. Tačiau feodalizmo epochoje, Donelaičio gadynėje, kaip praturtėję, taip ir vargingieji būrai priklausė tai pačiai valstiečių klasei. Ir vieni, ir kiti buvo pono žemvaldžio galioje. „Dosningą“ Krizą ponas galėjo iš jo ūkio išmesti, o jo vietoje pasodinti, panorėjęs, Plaučiūną ar Pelėdą. Dėl to ir prieštaravimai tarp pasiturinčių ir nuskurdusių būrų nebuvo antagonistiniai klasiniai prieštaravimai. Visi būrai, „viežlybieji“ ir „nenaudėliai“, sudarė vieną valstiečių klasę, priešišką, antagonistinę viešpataujančiai feodalų klasei.

Ponų buities vaizdams „Metuose“ skirta žymiai mažiau vietos negu valstiečių buities vaizdams. Ponus ir jų buitį Donelaitis vaizduoja ne tiesiogiai, bet daugiausia valstiečių žodžiais. Dėl to „Metuose“ randame ne objektyviai poeto nupieštą ponų gyvenimo paveikslą, bet tik kai kuriuos to gyvenimo reiškinius, pastebėtus valstiečio akimis ir įvertintus jo supratimu. „Metuose“ nerandame nė vieno gyvo, – veikiančio bei kalbančio, – ryškiau apibūdinto pono. Iš būrų kalbų skaitytojas supranta, kad aukščiausi ponai, su kuriais valstiečiams tekdavo susitikti, buvo amtsrotai, tai yra tituluoti valdžios patarėjai dvarininkai, o taip pat amtmonai, arba valstybinių dvarų nuomininkai, ir vyriausieji dumčiai, arba aukštieji valdininkai-patarėjai. Bendri jų charakterio bruožai – šykštumas, žiaurumas, nesantūrumas. „Vasaros darbuose“ ne vienoje vietoje atsispindi ponų žiaurumas: jie galį būrui ir sprandą nusukti, ir „nutvėrę prie plaukų stalde pakabinti“, ir, „nesvietiškai supykę“, mušti per ausį. „Rudenio gėrybėse“ Pričkus vaizdingai nupasakoja vyriausiojo dumčiaus puotą, su būrišku pasipiktinimu tyčiodamasis iš poniškų valgių ir smerkdamas ponų bei jų tarnų pasileidimą. „Žiemos rūpesčiuose“ gana plačiai pavaizduotas amtsroto šykštumas ir žiaurumas.

Jis baidos ubago ir kankinasi klaikiais sapnais dėl duotos išmaldos. Jo dumčiukas per naktį turi, „penkias liktis uždegęs“, saugoti jo skarbus, nes

...jo pons daugsyk, didžiai nusigandęs
Irgi drebėdams, prieš gaidžius iš patalo šoka:
Nes prieš gaidgystę vis jam bilduks pasirodo
Ir jo skrynią su skarbais į kaminą velka. (p. 102–103)

Tas šykštuolis, pasigedęs už parduotus javus vieno šilingo,

...per visą naktį vėl miegot negalėjo;
O išaušus jau taipo sumušdino Pričkų,
Kad, vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius. (p. 103)

Jo sumuštas vakmistras sirgo penkias dienas, buvo nuplakti ir visi būrai, kad jie, pardavę Karaliaučiuje grūdus, pasivėlino grįžti su pinigais.

Tik vienas ponas amtsrotas „Vasaros darbuose“ apibūdintas kaip „širdings pons“, kuris „numirė pernai“ ir kurio būrai taip verkia, „kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo“. Mat tas ponas niekad būrų nemušdavęs, nesikeikdavęs, buvęs mandagus ir gailestingas. Vasaros darbymetės kaitromis, kai būrai „apalpę ir vaitodami“ dirbdavo, jis liepdavęs tarnui nuvežti jiems „puspyvės“ ar „skinkio“ bačką. Sentimentalus ir hiperboliškas to pono geradėjysčių ir būrų gailesčio jam mirus nupasakojimas rodo, kad to širdingojo pono paveikslas yra poeto išidealizuotas arba ir visai pramanytas. Jis nesiderina su baudžiavinės buities tikrove, dėl to apie šį poną ir pasakojama kaip apie „pernai mirusį“.

Dvaro valdininkai, baudžiauninkų darbo prižiūrėtojai, vakmistrai, „Metuose“ minimi blogiausiu žodžiu. Keiksmai ir

baudžiauninkų plakimas – būdingiausias jų galios pasireiškimas. Jau „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbą“ vakmistras sutvarko susivaidijusius būrus, visus „nupliekdamas“. Kiekvienoje „Metų“ dalyje būtinai kas nors prasitaria apie vakmistro keiksmus ir mušimus. Ryškiausiai ir vaizdingiausiai vakmistro keiksmai nupasakoti „Vasaros darbuose“, kai

...vakmistras pasirodė
Ir besispardydams taip baisiai keikti pagavo,
Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo. (p. 44)

Ir toliau nepaprastai ryškiomis, jam būdingomis hiperbolėmis Donelaitis vaizduoja vakmistro keiksmo baisumą.

Dvaro tarnautojų grupėje matome ir pakamores, dvaro žemių ir kaimų prižiūrėtojus, žemesnius už vakmistrus. Pakamorės, kaip matyti iš kai kurių „Metų“ vietų, buvo skiriami iš tų pačių valstiečių, bet jų vertinimas poemoje nėra vienodas. Štai pakamorė Lauras pavaizduotas kaip pavyzdingas, „viežlybas“ būras. Bet „Vasaros darbų“ pabaigoje pasirodę vakmistras, Šlapjurgis ir Pakulūns pakamorė vadinami baisingais svečiais, kurių būrai labai nusigąsta. „Rudenio gėrybėse“ Mykolas, „ant kiemų statyts pakamorė“, pasirodo esąs didelis mušeika, pas Plaučiūną krikštynose su kitais sumušęs Dočį. Nepavyzdingas atrodo ir „Žiemos rūpesčiuose“ vyriausias pakamorė „pilvots Kurpiūns“, pataikaująs vakmistrui.

Beveik lygiomis su palkamorėmis stovi šaltyšiai – šulcai, baudžiavinių prievolių ir visokių „urdelių“ (įsakymų) skelbėjai, skiriami taip pat iš valstiečių. Ryškų šaltyšiaus paveikslą matome Pričkaus asmenyje.

Žemesniųjų dvaro valdininkų ir tarnų paveiksluose, nors ir labai negausiais, bet ryškiais bruožais apmestuose, Donelaitis

parodė žalingą, demoralizuojančią dvaro įtaką neatspariems valstiečiams, patekusiems į dvaro ir miesto atmosferą. Vienas iš tokių yra Diksas:

Diksas, ans žioplys, mieste didžiai pasipūtęs
Ir su rūbais blizgančiais kasdien išsirėdęs,
Nei dievaitis koks tarp būrų skiauturę rodo...
.....
Ir besišypsodams kaip pons glūpumą parodo. (p. 24)

Toks pat ir Milkus, Kasparo tarnas:

Poniškai pasirodydams, kožnam pasitursin
Ir būrus prastus per kiaulių jovalą laiko. (p. 28)

Tokiems pasipūtėliams, kurie dar vakar kiaules šėrė ir su vyžomis į baudžiavą traukė, o šiandien jau kaip ponaičiai „skiauturę rodo", Donelaitis Lauro lūpomis „Pavasario linksmybėse" drožia ilgą pamokymą, nesigailėdamas čaižių pajuokos ir paniekos žodžių.

Feodalinės visuomenės atstovų ir jų santykių vaizde, apmestame „Metuose", pasigendame mokytojo ir dvasininko paveikslų. Kai kuriose „Metų" vietose vis dėlto atsispindi mokyklų ir mokytojo buitis. Patys baudžiauninkai iš savo menkų išteklių turėdavę dėtis prie mokyklų išlaikymo. „Vasaros darbų" pabaigoje, kai vakmistras, „bais rėkaudams", moko būrus, kokias jie turi atlikti prievoles, primena, „kas ponams reiks atlikt maloningiems ir kas šiuilėms ir bažnyčioms puolasi kyštert". „Rudenio gėrybių" pabaigoje vėl Selmas apgailestauja, kad, siunčiant vaikus į mokyklą („šiuilę"), „šulmistrams" (mokytojams) reikia kokį pinigą kyštelėti:

Ak, tokių visur glūpų niurnėjimų randas. (p. 87)

Kai vakmistrai prievarta išreikalauja mokesčius amtmonams, visokie „barzdoti bepročiai“ meluodami barasi su „šulmistrais, biednais nabagėliais“, kai šie reikalauja ir savo dalies. Mokytojas, ir savo darbą dirbdamas, niekaip negali visiems įtikti:

Šiuilė šiam negera, o ans pamokinimą peikia.
Šulmistras keliems per jaunas ir nieką nemoka,
O kitiems tas pats per sens ir blogs pasirodo.
Jis giedodams šiam per daug nemandagiai rėkia,
O kitam tas pats, kaip reikia, rėkti nemoka.
Viens taria per drąsus, o kits jį lėtą vadina. (p. 87)

Dvasininko buitis „Metuose“ atsispindi dar blankiau negu mokytojo. Iš Selmo žodžių toje pačioje vietoje matyti, kad nepasitenkinimo kunigais bei jų darbais būta nemaža. Seimas, o jo lūpomis ir Donelaitis, nuogąstauja, kad „šventoms dienoms nenaudėliai [...] nuo kunigų bei nuo darbų jų pradeda zaunyt“. Kai kuriose „Metų“ vietose, kad ir neryškiai, vis dėlto atsispindi religijos ir kunigų pamokslų, kaip liaudies pavergimo priemonės, pobūdis. „Vasaros darbų“ pabaigoje vakmistras, „beržinį nutvėręs ir bais rėkaudams“, ima graudenti būrus religiniais pamokymais, dievo geradėjystėmis, padėkos reikalingumu ir baigia kalbą įspėjimu, kad būrai „mašnas laiku prisikrautų“ ir atiduotų kas reikia „ponams maloningiems“, šiuilėms, bažnyčioms ir jam pačiam, vakmistrui. „Žiemos rūpesčiuose“ Pričkus, kalbėdamas apie drausmės reikalą, prasitaria:

O kieksyk kunigai, mišias laikydami, barė,
Kad mes ponams, kaip mums reik, klausyt nenorėjom!
(p. 101)

Donelaitis, pats dvasininkas, negalėjo atvirai demaskuoti nei kunigų, nei religijos. Bet ir savo paties religinio pobūdžio pamokymuose, kad „kožnas tur, kaip dievas jam skyręs yr, pasikakint“ ir pan., jis įtikinamiausiai praskleidžia religijos, kaip klasių kovą ir liaudies išsivadavimą trukdančio veiksnio, vaidmenį.

Klasiniai ir tautiniai ponų ir būrų prieštaravimai. Esant feodalinei santvarkai, buvo dvi pagrindinės antagonistinės klasės: viešpataujančioji – feodalų žemvaldžių ir pavergtoji – valstiečių. Šių klasių prieštaravimai ryškiai atsispindi „Metų“ vaizduose. Svarbiausios tų prieštaravimų priežastys – tai baudžiavinė santvarka, leidusi feodalams ligi paskutiniųjų išnaudoti bei nuskurdinti valstiečius, klasinės sąmonės budimas baudžiauninkų masėse ir nauji reiškiniai ekonominiame bei visuomeniniame gyvenime, yrant feodalizmui ir mezgantis kapitalistiniams santykiams.

Vienas iš ryškiausiai „Metuose“ atsispindėjusių baudžiavinės santvarkos bruožų – tai ponų, kaip valdančiosios klasės, privilegijuota teisinė padėtis, įgalinanti juos išnaudoti valstiečius. Baudžiavinio darbo ir duoklių dydis priklausė nuo viešpataujančios feodalų klasės. Už netesėjimą atlikti prievoles ponais galėjo baudžiauninką išmesti iš jo namų:

O kas bus paskui, kai jau gyvent nederėsim
Irgi karaliui, kas mums reik, atlikt negalėsim?
Ūkius mums atims ir nešt lieps ubagų krepšą.
Taigi nešūtykim, kad ponai skiauturę rodo
Ir, velnių vardus kasdien rokuodami, keikia! (p. 105)

Iš daugelio „Metų“ vietų matyti, kad baudžiauninkams priversti buvo vartojamos žiaurios kūno bausmės. „Žiemos

rūpesčiuose“ pasakojama, kaip buvo nupliekti pavėlavę iš Karaliaučiaus grįžti valstiečiai, o Pričkus nuo to net mirė.

Ponų-būrų klasinius prieštaravimus būdingai išryškina baudžiauninkų buities beteisiškumas ir skurdas, priešpastatytas ponų sauvalei ir prabangai. Vergiško baudžiavinio darbo vaizdų, sukurtų su visa realistinio vaizdavimo jėga, randama daugelyje „Metų“ vietų:

Juk žinai, brolau, koktu, kad svilina saulė
Ir kad, prakaitui srovėms per nugarą teškant,
Jau ir blogs skilvys dėl pietų pradeda skųstis;
Rods, ir jam perlenkio reik kasdien pasitiešyt.
Ale kuomi gal biednas būrs savo vėdarą linksmint,
Kad jam plutos tik ir kėžas vos pasiliko?
.....
O ką gers, kad skinkio jam nei viens nepasiūlo?
Taip jis iš bėdos, pas klaną kokį nušokęs,
Ištisas ir didžiai dūsaudams vandenį laka,
Kur vabalai visoki su varlėms šokinėja;
O štai Diksas su lazda dar muša nabagą. (p. 47)

Ryškiausi būrų nuskurdimo pavyzdžiai – tai Slunkiaus ir Pelėdos trobesiai ir visa jų buitis. Toks pat nuskurdimas atsispindi ir teisme pasakytuose Dočio žodžiuose, kad būrui iš bado reiks maitintis ne tik varnomis, bet žiurkėmis ir pelėdomis.

Baudžiavinės duoklės buvo mokamos ne tik natūra, bet ir pinigais. Krizo dukters vestuvėse Enskys pasakoja, kaip jie, baudžiauninkai, vagią ir parduodą medžius, kad turėtų kuo činšą sumokėti. Baudžiauninkų pagaminti, o ponų parduodami žemės ūkio produktai ir, be to, baudžiauninkų mokamas pinigais činšas leido dvarams greitai turtėti: šykštuolis Diksas,

„nuogs pas kupiną skrynią klūpodams ir vis vaitodams, garbina skarbus“. Taip pat turtingas šykštuolis yra amtsrotas, siuntęs Pričkų su kitais būrais į Karaliaučių parduoti javų. Vadinasi, „Metuose“ atsispindi miesto ir kylančios prekybos poveikis feodalinio ūkio uždarumo pralaužimui ir ne tik dvarų, bet ir valstiečių ekonominiam stiprėjimui. Būrai veža į miestą parduoti nuvogtus miške medžius, o pakamorė Lauras „Vasaros darbuose“ lietuvėms rodo pavyzdžiu vokiečių gaspadines, kurios, prisirinkusios grybų ir riešutų bačkas, „į Karaliaučių kupčiams išparduoti ir ką nusipirkt nukeliavo“.

Uždaro feodalinio ūkio irimas aštrino klasinius prieštaravimus. Nors dvarai turėjo sąlygas turtėti, bet, veikiami pinigo ir miesto, darėsi vis prabangesni ir išlaidesni. Pričkaus pasakojime apie vyriausiojo dumčiaus puotą ir kitose „Metų“ vietose atsispindi ištaigingas ponų gyvenimas. Tačiau kartu su augančia prabanga smunka jų moralė, jie visiškai išsigimsta. Štai „Pavasario linksmybėse“ vienas „aukščiausių ponų“, „didpilvis“, „prisiėdęs ir visokių rinčvynių svetimų prisikošęs“, keikdamas voliojasi asloje, rauna sau plaukus, plėšia barzdą, „su nagais kumpais“ drasko veidą ir apverčia stalą su poniškais valgiais ir brangiais gėralais.

Bet ir to negana; jis, ėmęs didelį peilį,
Gerklę su stemple jau perpjaut ištiesė ranką. (p. 28)

Šitas nepaprastai ryškiai ir realistiškai nupieštas išsigimusio pono vaizdas ne paneigia, bet greičiau apsprendžia kitą būdingą yrančio feodalizmo reiškinį – ponų materialinės gerovės pašlijimą. Turtingas ponas, jeigu jis nėra šykštuolis, kaip kitose vietose jį parodo Donelaitis, virsta nusigyvenusiu ponu.

Beužsimezgą kapitalistiniai santykiai kartu įgalina taupų ir darbštų būrą ekonomiškai stiprėti. Jis ima suprasti savo darbo ir savo paties vertę:

Kas dirvas užartų, sėtų bei nuvalytų,
Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų?
Žinom juk, kaip kožnas pons su savo namiškiais,
Rudenį duonos ir gardžių pyragų netekęs,
Irgi beglostydamas jį maldo, kad susimiltų. (p. 77)

Antagonistinius klasinius feodalinės epochos prieštaravimus aštrino ir klasinis būrų sąmonėjimas. Išsigimstant ir smunkant feodalų klasei, iš vienos pusės, ir ekonomiškai stiprėjant valstiečiams, iš kitos, – valstiečiuose kilo nusimanymas, kad ponai be būrų gyventi negalėtų. Donelaitis, pabrėžtinai išryškindamas „Metuose" būrų sąmonėjimo reiškinius, pats tą sąmonėjimą žadina. Štai „Vasaros darbuose", Pričkaus lūpomis išaukštinęs sunkiausią, juodžiausią valstiečio darbą, mėžimą, kaip ne tik valstiečių, bet ir ponų sotumo, pyragų laidą, poetas tyčiojasi iš „nusvilusio ponpalaikio", kuris mano, kad „be mėšlo jų pyragais gal pasivalgyt". Suprasdamas būro ir jo darbo reikšmę, Donelaitis paprastais, kasdieniškais, bet stipriais, sąmoninančiais žodžiais sušunka:

Ak, kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad bėdžius toks su mėšlu jiems nepadėtų. (p. 49)

Būrų ir ponų antagonizmą ir klasinį būrų sąmonėjimą su aštria satyrine pašaipa išreiškia Pričkus, kreipdamasis į būrus:

Rods, darbelio jūsų ponačių lepusi nosis
Baidos ir vis poniškai užkumpusi juokias;

Ale dabok tiktai, kaip veikiai ji nusilenktų,
Kad barščius nedarytus ir prisvilusią gručę
Taip, kaip bėdžiai mes, kasdien į vėdarą kištų
Ir su mumis drauge prisivargt į baudžiavą suktųs. (p. 49)

Klasinio valstiečių sąmonėjimo reiškiniu ir kartu tokio sąmonėjimo skatinimu laikytinas ir toks ryškus, vaizdingas poniškos ir būriškos buities priešpastatymas:

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto vandenio plaukia;
Bet nabagėlis būrs, skylėtą mučę nuvožęs,
Dėl jo žaibo lėts pas šaltą kakalį dreba
Ar iš tolo kloniojas didžiai pasilenkęs. (p. 76)

Pagaliau „nenaudėlio" Dočio drąsi laikysena teisme, kai jis „rankas įsirėmęs, provininkams visiems nė gero nedavė žodžio" ir iššaukiamai prabilo: „Kas jums rūp, jūs provininkai maloningi", atspindi ne vien klasinį būrų sąmonėjimą, bet ir išdrįsimą pasipriešinti ponams.

Be klasinio būrų sąmonėjimo reiškinių, „Metuose" galima įžiūrėti ir valstiečių gaivališkų pastangų priešintis išnaudojimui ir nuskurdimui. Antai, „Rudenio gėrybėse" Enskys pasipasakoja, kaip jis pats ir kiti būrai vagia pono mišką, kad už parduotus medžius galėtų sumokėti ponui mezliavą ir činšą. Apie miško vogimą ir brakonieriavimą poetas nuo savęs pasakoja „Žiemos rūpesčiuose", kaip būrai, nuvaišinę girininkus ir sargus,

Liepas uždraustas, pušis ir drūtmedį vagia
Ar, nusišovę su griekais, sau parveža briedį
Irgi namėj, slapta mėsinėdami, juokiasi šelmiai. (p. 93)

Ten pat iš Enskio, Pričkaus ir Selmo pokalbio matyti, kad vogti mišką ir namų reikalams „duoną kept ar ką džiovint“ buvo plačiai tarp būrų paplitę reiškiniai, nors už tai ir buvo skaudžiai baudžiama.

Klasinių epochos prieštaravimų tarp ponų ir būrų atskiras pasireiškimas Rytų Prūsijoje buvo tautiniai prieštaravimai. Ponai buvo dažniausiai vokiečiai, o baudžiauninkai būrai – lietuviai. Tačiau Donelaitis „Metuose“ lietuvius priešpastato ne tik feodalams vokiečiams, bet ir prancūzams, šveicarams, lenkams, kurie buvo kolonistai, atvykę po bado-maro metų, ir viešpataujančiai klasei nepriklausė. „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbą“, susivaidijus laukuose būrams, peštynėse „prancūzai ir papykę šveisteriai maišės, o ten ir zalcbergeriai pradėjo rėkdami bėgti“.

Feodalizmo epochoje dar nebuvo susiformavusios lietuvių nacijos. Tad ir „Metuose“ randame vien tautybės supratimą, apimantį gimtosios kalbos, papročių ir gyvenamosios vietos bendrumą. „Metuose“ atsispindėjusių tautinių prieštaravimų pagrindas yra pastangos išlaikyti lietuvių tautybės moralinį pranašumą ir jos egzistenciją Rytų Prūsijoje germanizacijos sąlygomis.

Donelaitis, priešpastatydamas savo lietuvininkus būrus kitų tautybių žmonėms šių pastarųjų nenaudai, remiasi išimtinai doroviniais motyvais. Svetimtaučiai rodomi kaip dorovinio pakrikimo ir žalingų įtakų skleidėjai. Donelaitis išmintingojo šaltyšiaus Pričkaus lūpomis drąsiai tvirtina, kad, jei svetimtaučiai „klastuot ir vogt užsimano“ ir

Taip ponus, kaip ir būrus, apgaut pasidrąsin,
Tai nesidyviju: nes jiems toks prigimė būdas. (p. 94)

Tad suprantama, kad tokiems žmonėms Donelaitis neranda gero žodžio, nepraleidžia progos juos pašiepti ir pasmerkti (pvz., „lenkiškas ar žydiškas balamūtas“, „prancūzpalaikiai“, „tu, prancūziškas žioply, su šveisteriu storu“ ir pan.).

Donelaičio laikais germanizacinė politika Rytų Prūsijoje buvo varoma jau visai atvirai. Buvo siaurinamos pilietinės lietuvių teisės, lietuvių kalba šalinama iš viešojo gyvenimo. Buvo imamasi administracinių priemonių kolonistams apsaugoti nuo lietuvių kalbos bei papročių poveikio. Donelaitis germanizacijai griežtai priešinosi ir ją smerkė. Jis dėjo pastangų užkirsti kelią tai neigiamai įtakai, kurią vokiečiai darė lietuviams. Viename savo laiške jis įspėjo savo bičiulį, kad tas, gyvendamas su vokiečiais, lietuvių kalbos nepamirštų ir kad jokių paaukštinimų „vokiškoje vietoje“ nepriimtų. Taip pat ir „Metuose“ poetas smerkia germanizaciją ir sielojasi vokiečių kalbos plitimu tarp valstiečių. „Vasaros darbuose“ pakamorė Lauras, mokydamas lietuvininkes nenusileisti ūkio darbuose vokiečių gaspadinėms, gailisi tų „barzdotų gadynių“,

Kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė
Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo. (p. 58)

Krizo dukters vestuvėse panašų apgailestavimą dėl visų prūsų išreiškia Selmas:

Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo. (p. 85)

Dar kitoje vietoje poetas piktai bara tuos „smirdus“, kurie „vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin“. Aplamai įspėji-

mas saugotis svetimos kalbos, svetimų papročių, skatinimas laikytis gimtosios kalbos ir savų papročių – tai dažniausiai pasitaikąs „Metuose“ didaktinis motyvas.

Tačiau Donelaitis nebuvo toks atžarus, beatodairiškas svetimų tautybių niekintojas. Ten, kur jam didaktiniais sumetimais nėra reikalo jų peikti, o atvirkščiai, atrodo būsią naudinga pasididžiuoti jų palankumu, jis džiaugiasi:

Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tik vokiečiai visoki mus pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko;
Taip kad ir lietuviškai kalbėdami valgo
Ir jau rūbais mūs, kaip mes, vilkėti pagavo;
Tik margų marginių dar nešioti nedrįsta. (p. 95)

Donelaitis, propaguodamas „Metuose“ gimtąją kalbą ir papročius, lygia greta aukština ir svetimų poveikių bei blogų įpročių nesuterštą senovę. Čia poetas pasirodo kaip atkaklus konservatorius, net ir nekalčiausią nešiosenos naujovę laikąs žalingu vokiškų įtakų padariniu. Donelaičiui, kaip ir jo „dosningam“ Krizui, atrodo, kad, kai tik

...Lietuvninkai su vokiečiais susimaišė,
Štai ir viežlybums tuojau į nieką pavirto;
Taip kad klapai vyžų, viežlybai padarytų,
O mergaitės krosytų marginių nekenčia.
Klapai, kaip ponačiai, su puikiais sopagačiais,
O nenaudėlės mergaitės su kedelačiais,
Lyg kaip jumprovos pasirodyt jau nesigėdi. (p. 51)

Šitokį „barzdotų“ bei „vyžotų“ gadynių aukštinimą bei norą jas išlaikyti reikia suprasti kaip Donelaičio pavartotą priemonę atsispirti germanizacijai ir aplamai nutautinimui. Bet yra ir kita, gilesnė praeities idealizavimo priežastis: „Metų“ poetas nesuvokė istorinės raidos, nesuprato, kad vieni reiškiniai, atgyvenusieji, turi išnykti, o kiti, naujieji, įsigalėti. Pažangos idėja kaip visuomeninėje, taip ir kultūrinėje srityje Donelaičiui buvo svetima. Nematydamas išeities iš baudžiavos į šviesesnę ateitį, jis norėjo bent išsaugoti tariamąjį senovės, „barzdotų gadynių“, pranašumą.

Dėl tautinių savo epochos prieštaravimų išryškinimo ir aplamai dėl tautiškumą liečiančių motyvų gausumo Donelaitis laikytinas pirmuoju lietuvių poezijoje tautinio jausmo žadintoju. Daugelyje poemos vietų poetas pabrėžtinai teigiamai išskiria lietuvininkus, kaip gerus ir dorus žmones, kuriems tik visokie nenaudėliai ir „smirdai“ savo blogu elgesiu gėdos padarą. Poetas pabrėžia, kad gražūs to ar kito žodžiai buvo lietuviškai pasakyti, kad gerasis velionis ponas, kai norėdavo ką pagirti, tai „jis tam lietuviškai padarydavo garbę“. Geriausiais sveikinimais ir linkėjimais Pričkus pasitinka tuos, kurie „mūsų Lietuvą garbin“. Žodžiu, Donelaičio leksikone lietuviškumas yra viso, kas dora, gražu, kilnu, sinonimas.

Donelaitis, savo kūryboje ryškiais realistiniais vaizdais parodęs klasinius ir tautinius prieštaravimus, nuoširdžiai guodęs baudžiauninkus, pasirodo ribotas ir bejėgis, kai bando išspręsti tų prieštaravimų ir baudžiavinės santvarkos klausimą. „Metų“ poetas negalėjo išsiveržti iš savo gyvenamojo laikotarpio ir savo profesijos ribų. Donelaičio ideologijoje prieštaringai pasireiškia XVIII a. pažangiosios demokratinės

ir konservatyviosios idėjos. Ne vienoje „Metų“ vietoje poetas įsakmiai pabrėžia, kad žmonės iš prigimties visi esą lygūs:

Ciesorius taipjau, kaip jo skaroti padonai;
Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glūpas. (p. 76)

Antra vertus, gyvenime pasireiškiančią nelygybę, vienų ponystę, kitų ubagystę, poetas laiko taip pat natūraliu dalyku, pateisina tradicinių krikščionybės idėjų šviesoje:

Bet jau taip kožnam dievs vietą mandagiai taikė,
Kad viens, kaip baisus kunigaikštis, skiauturę rodo,
O kits, per purvus klampodams, mėžinį rauso. (p. 76)

Dėl to Donelaitis niekur nekelia maištingų jausmų prieš pasaulietinę bei dvasinę vyresnybę, o, atvirkščiai, nori įdiegti nuolankumą bei klusnumą tai vyresnybei ir jos įsakymams.

Tarp Donelaičio poemos realistinių vaizdų, smerkiančių baudžiavą, ir jo didaktinių idealistinių pamokymų, pateisinančių baudžiavą, pastebimas ryškus prieštaravimas. Vergiško baudžiavinio darbo ir baudžiauninko beteisės padėties bei jo gyvenimo vaizdai yra tokie realūs, ryškūs, kad jie įtikinamai parodo baudžiavinės santvarkos neteisingumą ir nepriimtinumą. Bet didaktiniai doroviniai poeto pamokymai, pagrįsti krikščioniškaja pasaulėžiūra, pateisina baudžiavą, kaip „dievo surėdymą“ bei socialinę būtinybę. Ne vienoje „Metų“ vietoje reiškiamos mintys, kurių prasmė vis ta pati, kad „kožnas tur, kaip dievs jam skyręs yr, pasikakint“. Realistiniai „Metų“ vaizdai dažnai kelia pasipiktinimo bei protesto jausmus prieš baudžiavą ir ponus, o didaktiniai pamokymai skelbia, kad reikia būti klusniems, gerai atlikti baudžiavines pareigas, o priešintis ponams yra beprasmiška ir nenaudinga.

Tą nesipriešinimo mokymą vaizdingais prilyginimais išreiškia Donelaitis Pričkaus lūpomis:

...saugokis Kasparą kibint
Ir tylėk, kad dumčius jo tau muša per ausį.
Dumplės yr naudingas daikts į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekados nederėjo
Ir debesų greitų žingsnius stabdyt negalėjo.
O ar gal ereliui žvirblis glūps prisilygint
Ar bloga varlė prieš liūtą didelį stengtis?
Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt
Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų. (p. 102)

Laikydamas baudžiavinę santvarką neišvengiama ir nesugriaunama, Donelaitis mano, kad jos blogybes galima sumažinti, normuojant ponų-būrų santykius moralės bei humaniškumo dėsniais. Ponai turį būti baudžiauninkams geri, teisingi ir gailestingi, o baudžiauninkai ponams – ištikimi ir darbštūs. Idiliška tokių santykių paveikslą poetas piešia „Vasaros darbuose“, vaizduodamas širdingojo mirusio pono amtsroto santykius su baudžiauninkais. Šaltyšiaus Pričkaus paraginti išmėžti pono kūtes, būrai šoka į tą darbą kaip į kokią šventę. Visi su naujinteliais padargais, su naujais ratais,

O bernai visi, naujas vyžas nusipynę
Ir autus naujus iš drobės sau pasidarę,
Vis tekini, kits kitą neigi pranokdami, šoko. (p. 45)

Poetas pabrėžia, kad „tai išties dyvai, nes taip nedarydavo būrai“, ir čia pat nurodo tokio išimtinio baudžiauninkų elgesio priežastį. Mat to valsčiaus amtsrotas, kursai tą „baudžiavą valdė“, buvo nepaprastai geras ir širdingas ponas. Tiesa, ir

jis, „baudžiauninkus į baudžiavą guidams“, liepė ne tingėt, o dirbt, „kaip puolasi būrui“, bet užtat buvęs mandagus, teisingas ir gailestingas. Šiuo nerealiu pavyzdžiu Donelaitis baudžiavos klausimo neišsprendė. Atvirkščiai, keldamas idealistines taikaus ponų ir būrų sugyvenimo iliuzijas, jis tildė klasių kovą ir kliudė valstiečių sąmonėjimui.

Nepaisant baudžiavinės santvarkos pateisinimo didaktiniuose doroviniuose „Metų“ pamokymuose, pati baudžiava, aplamai paėmus, Donelaičio yra vaizduojama valstietišku požiūriu. Ne tik iš „nenaudėlių“ paveikslų, bet ir iš „viežlybųjų gaspadorių“ kalbų išryškėja baudžiavinės buities niūrumas ir išnaudotojiškas visos santvarkos pobūdis. Apie ponus atsiliepiama be jokios pagarbos, jie būriškai išjuokiami ir pravardžiuojami „ponpalaikiais“, „pilvotais išputėliais“, „nevidonais“, „didpilviais“, „savavalninkais“, „pasipūtėliais“, „neprieteliais“. Apie būrus, atvirkščiai, kalbama nuoširdžiai, lyriškai, su užuojauta ir paguoda, jie vadinami „broleliais“, „vyžotais nabagais“, „vargdieniais“. Liaudiška Donelaičio pozicija atsispindi ne tik socialinių santykių, bet ir „Metų“ darbų ir gamtos vaizduose.

Darbo vaizdai „Metuose“. Baudžiauninko būro gyvenimas visais metų laikais buvo glaudžiai susijęs su darbu. Tad ir „Metų“ poemoje baudžiauninkų buities ir darbo vaizdai eina lygiagrečiai ir vieni kitus papildo. Valstiečio buitis ir darbas atsispindi ir „Metų“ gamtos vaizduose. Buities ir darbo temomis dažnai samprotauja ir poemos personažai, ypač šaltyšius Pričkus, ragindamas baudžiauninkus į darbą. Iš darbo vaizdų ir samprotavimų apie darbą poemoje išryškėja prievartinis, baudžiavinis darbo pobūdis, tai, kad jis yra liaudies išnaudojimo ir pavergimo viešpataujančios klasės

interesams priemonė. Darbas organizuojamas dvarininkų – amtsrotų ir amtmonų – įsakymais („urdeliais“) su prievartine prievolių egzekucija („skvieravimu“). Tokį darbą prižiūri daugelis žemvaldžio pareigūnų – vakmistrų, pakamorių, šaltyšių. Visi jie baudžiauninką keikia ir muša. Net ir „išmintingas“ šaltyšius Pričkus, pats būras, ne vieną kartą pasigiria tą ar kitą „įdrožęs“, o Slunkių bardamas primena:

„Aš, kad man skvieruot pons amtsrots urdelį siuntė,
Tau, žinai, daugsyk taipo per nugarą drožiau,
Kad iš skrandos tavo senos sklypai pasidarė.
O kieksyk tave vakmistras kone visą nulupo.
Ir tu raišėdams vos vos į baudžiavą traukeis“. (p. 34)

Baudžiavinis darbas dirbamas sunkiomis sąlygomis, baudžiauninką lydi alkis ir troškulys. „Pavasario linksmybėse“ Pričkus, ragindamas visus į visuotinę darbymetę, vaizdingai sugretina darbo gyvulius, jaučius ir kuinus, su baudžiauninkais. Nusidirbusio vasaros kaitroje jaučio vaizdas:

...kad jam daugsyk seilėdams jo liežuvėlis
Iš karštų nasrų nei blėkas kaba nuo zūbų –

primena lygiai taip pat nusidirbusį baudžiauninką:

...juk ir mums taipjau pasidaro,
Kad mes, po darbų naštoms didžiai prisivargę,
Kartais dėl vargų vos sausą truputį kramtom
Ir iš klano su savo jaučiais vandenį siurbiam,
Kur vabalai ir varlės su pasimėgimu maudos. (p. 36)

Toks baudžiavinis darbo pobūdis neskatina uolumo bei darbštumo. Atvirkščiai, mažiau atsparius, neištvermingus

baudžiauninkus toks darbas nualina fiziškai ir moraliai, gramzdina į apsileidimą ir tinginystę. Būdingas tokio apsileidėlio ir tinginio pavyzdys – tai „nenaudėlis“ Slunkius, susidaręs slunkišką pažiūrą į darbą: stropus darbas esąs nereikalingas ir net žalingas.

Donelaitis, nors ir labai ryškiai parodęs „Metuose“ baudžiavinio darbo niūrumą, vis dėlto griežtai smerkė slunkišką pažiūrą į darbą, kovojo su apsileidimu ir tinginyste. Darbas privalomas kiekvienam – ne tik žmogui, bet ir gyvuliui: „Juk tam jis tavo pašarą kramtė“.

Minėdamas kad ir sunkiausius darbus, Donelaitis išblaško niūrią vergiško darbo nuotaiką vienur tinkamais pamokymais, kitur skatinančia, guvia išraiška bei humoru. Po Pričkaus raginimo į sunkią darbymetę seka viltingas pažadas, kad „ruduo po tam mums duos riebiaus pasivalgyt“. „Rudenio gėrybėse“ poetas, tarsi atsižadėjęs savo pamokslininkiško rūstumo, iš tiesų leidžia Bleberio tarnui kviesti būrus į naują „česnį“ ir jo žodžiais taip pateisina būriškus rudens pobūvius:

Nugi dabar, naštas vargų visas nusikratę,
Jau pasilinksminkim bensyk česnyj susikvietę.
Tam juk dievs dosnus gėrybes mums dovanoja,
Kad nusimūčiję bei, kaip mums reik, triūsinėję,
Vėl atsigautumbim, gardžiai kramtydami kąsnius.
Darbo reik, nes taip kožnam dievs paliepė valgyt,
Valgio reik, kad dirbančius syla nepamestų.
Taigi nečėdykim mušt, pjaut ir skerst savo valgį. (p. 74)

Sunkaus šienapiūtės darbo vaizdas linksmai nuteikia judrumu, humoru ir išraiškos originalumu:

...štai pulkai susibėgo,
Ir visur rėksmai „šok, kirsk, grėbk, krauk" pasidarė.
Tuo laukai kaip skruzdėlyns knibždėti pagavo,
Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.
Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėgęs,
Kardus ir šobles į margas nunešė pievas.
.....
Giltinė su dalgiu, nei seną gremždama barzdą,
Būrams tuo visiems visur ištuštino pievas. (p. 53–54)

Skatindamas net ir į nešvariausią darbą, mėžimą, Donelaitis randa paprastų, stiprių, valstiečiui suprantamų ir giedrai nuteikiančių žodžių:

Taigi nutverk rykus, kurie tam yr padaryti,
O mėžk greitai ir linksmai pakvipusį skarbą!
Iš menkų daiktų daugsyk dyvai pasidaro;
O iš mėšlo smirdinčio žegnonė pareina. (p. 49)

Šitokie „Metuose" atkurti giedri, idiliški sunkaus darbo vaizdai, atitinką valstiečio nuotaikas bei požiūrį, išreiškia liaudies atsparumą feodalinei priespaudai ir optimistišką nuovoką, kad darbo žmogus nesugniuš nė po sunkiausia darbo našta. Donelaitis rodo darbą kaip visų gerovės šaltinį. Darbštūs būrai susikuria pakenčiamą ir net pasiturintį gyvenimą. Darbas yra ne tik pakenčiamo būrų gyvenimo šaltinis, bet ir ponų egzistavimo pagrindas: „Ak, kur dingtų ponai, kad jie būro netektų!" Toks darbo ir darbininko aukštinimas žadino baudžiauninkuose savo vertės supratimą.

Darbo poezija „Metuose" – tai aukšto idėjinio ir meninio lygio reiškinys lietuvių literatūroje. Gausiuose darbo temos

variantuose Donelaitis sugeba sužadinti skaitytojo sieloje visą gamą jausmų ir nuotaikų: griežtą baudžiavinio jungo pasmerkimą, gilų pasipiktinimą amtsrotų bei vakmistrų sauvale, užuojautą baudžiauninkams ir kartu pasigėrėjimą darbo patosu, liaudies ištvermingumu, optimizmu, jos darbo našumu ir giedru, humoristiniu net ir sunkiausių darbų vaizdavimu. Darbo poezija „Metuose" – vertingas laimėjimas ne tik lietuvių, bet ir aplamai Europos literatūroje.

Didžiai įvertinęs baudžiauninko darbą, Donelaitis atmetė kai kuriuos su darbu susijusius liaudies papročius. Jis su pasipiktinimu smerkia rugiapjūtės pabaigtuves. Kuo didesniam pasipiktinimo jausmui sukelti, poetas vaizduoja jas nenaudėlio Plaučiūno sodyboje, kai rugiai jau pavėluotai buvo „nukapoti", „nes grūdelius lauke jau vėjai buvo nudaužę". Pabaigtuvių paprotys laistytis vandeniu, Donelaičio akimis žiūrint, atrodo „kiaulišku besimaudymu", sukelia muštynes, kurios aprimsta tik visiems „kiauliškai prisirijus". Gražias pabaigtuvių dainas Donelaitis vadina „niūkimu", panašiu į jaučių kaimenės bliovimą. Taip pat ir Krizo dukters vestuvėse dainuotas dainas poetas vadina „kiauliškomis dainomis", o dainavimą – „nešvankiu klykavimu", „baisiu bliovimu" ir „žviegimu". Poetas mini, kad vienos moterys dainavo „pašukų dainą", kitos „garbino gaidį", tuo pašiepdamas ir dainų turinį.

Šitokia neteisinga pažiūra į kai kuriuos liaudies papročius ir dainas buvo labai paplitusi Donelaičio laikais ir vėliau protestantų dvasininkijoje. Kunigai smerkė liaudies pasilinksminimus ir dainas, o jų vieton piršo religines giesmes ir pamokslus, tokiu būdu norėdami liaudį visiškai pavergti bažnyčiai, o per ją – feodalams. Donelaitis šiuo atžvilgiu sekė bendru dvasininkų nusistatymu.

Gamtos vaizdai „Metuose“. Valstiečių baudžiauninkų gyvenimas ir jų darbai, vaizduojami „Metuose“, vyksta daugiausia gamtoje ir ryšium su gamtos gyvenimu. Tad ir gamtai pavaizduoti Donelaitis skiria nemaža vietos. „Metų“ poemoje nerandame konkretaus gamtos peizažo, reginio, apibrėžtos vietos, kurioje eitų poemos veiksmas. Iš poemos teksto žinome vien tai, kad „Metuose“ vaizduojamas Vyžlaukio valsčiaus būrų gyvenimas, bet to valsčiaus konkretūs gamtovaizdžiai nepiešiami. Donelaitis akylai stebi visos gamtos gyvenimą įvairiais metų laikais ir iš atskirų bruožų komponuoja tarsi kokius mozaikinius gamtos vaizdus, kuriuose atsispindi būdingi viso krašto gamtos reiškiniai.

Donelaitis meistriškai suderina gamtos vaizdus su kūrinio visuma. „Pavasario linksmybių“ pradžioje atbundančios gamtos vaizdai turi skatinti ir žmogų atsikratyti žiemos sustingimu ir džiaugsmingai įsijungti į visuotinę darbymetę. Pavasario gamtą poetas vaizduoja kaip sektiną pavyzdį žmogui. Dėl to čia tiek daug pamokymų, daug personifikacijų ir alegorijų. Pavyzdžiui, gandro, taisančio apirusius namus, vaizdas rodo žmogui darbštumo ir kantrumo pavyzdį; lakštingalos, kuklios išvaizdos, bet nuostabiai balsingo paukštelio, pavyzdys tinka pasmerkti poniškam pasipūtimui, išdidumui, prabangai.

Alegorinį, didaktinį pobūdį turi ir erelio su paukščiais scena, kurioje poetas smerkia „razbaininkų“ paukščių ir „neprieteliaus“ žmogaus daromas geriesiems paukščiams skriaudas. Šia alegorine scena poetas pereina nuo gamtos prie žmogaus gyvenimo vaizdavimo.

„Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ gamtovaizdžiai – tai puikūs, nuotaikingi įvadai, duodą foną, kuriame išryškėja

šiose dalyse vaizduojama valstiečių buitis. „Vasaros darbai“ tokio įvado neturi, nes, prasidedant darbymetės sujudimui, geriau tinka Pričkaus nuotaikingas sveikinimas negu vaizdavimo tempą lėtinąs gamtos aprašymas. Užtat gamtos motyvų gausu tolesniuose vasaros darbų vaizduose; jais paįvairintos ir kai kurios „viežlybųjų“ būrų kalbos.

Donelaičio gamtinė poezija rodo poetą buvus pastabų ir giliai pažinus gamtos gyvenimą. Vien „Pavasario linksmybėse“ suminėta daugiau kaip trys dešimtys gamtos gyvių – paukščių, vabzdžių ir gyvulių – su būdingais jų bruožais, su vaizdingais bei poetiškais kai kurių aptarimais. Tai rodo ir didelę poeto meilę gamtai. Jis gamtą ne tik stebi, bet ir kartu su ja džiaugiasi jos atbudimu pavasarį, apgailestauja jos grožybių sunykimą rudenį. Poetas ieško gamtoje žmogaus veiksmų panašumo, pamokymo, nuraminimo ir paguodos:

Taip, paukšteliai mieli, jums, taip mums pasidarė,
Ir taip jus, kaip mus, baugin braškėdami šalčiai. (p. 91)

Varydamas būrą į baudžiavą, Pričkus kartu jį sveikina kvietkelėmis pasidžiaugus ir jų prisiuosčius. O Lauras vasaros darbų akivaizdoje savo samprotavimus apie žmogaus amžiaus trumpumą pradeda gražiais vasaros gamtos palyginimais:

Vei kaip vėl aukštyn saulelė kopti paliovė
Ir, aukščiau savo žėrintį nuritusi ratą,
Ant dangaus išgaidrinto sėdėdama, žaidžia.
Vei kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą,
Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytint
Ir grožybes jų puikias su pašaru maišo. (p. 42)

Ir baigia tą pamokymą taip pat palyginimu iš gamtos:

Taigi matai, kaip žmogiškas trumpintelis amžis
Žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms. (p. 44)

Jei pavasario gamtos aprašyme ir Lauro palyginimuose yra nemaža religinių minčių ir pamokslininkiškų frazių, tai rudens ir žiemos vaizdus poetas piešia visai valstietiškai. Šiuose gamtovaizdžiuose minimi tokie gamtos reiškiniai, kurie matomi tik kaime, kuriuos patiria valstietis tiek savo pirkioje, gindamasis nuo šalčio, tiek klampodamas rudens purvynų „madarą skystą", tiek laukuose, matydamas, kaip

...ir balos, ir klampynės pradeda rauktis,
Ir purvynai jų teškėt ir šliurpt pasiliauja. (p. 90)

Ypač rudens vaizdas pasižymi tikroviškumu, kaimišku būdingumu, ryškumu. Įvaizdžių ryškumą papildo meistriškai suderinti žodžių garsai, onomatopėjos, primeną klampojamų rudens purvynų garsus:

Ratas ant ašies barškėdamas sukasi sunkiai
Irgi žemes bjaurias išplėšdamas teškina šmotais.
.....
Vyžos su blogais sopagais vandenį siurbia
Ir bjaurius purvus kaip tešlą mindami minko.
.....
Ogi dabar purvynai, kai juos krutina vyžos,
Nei kisielius ant ugnies pleškėdami, teška. (p. 63, 64)

Donelaičio gamtovaizdžiuose atsispindi ne tik skurdi valstiečių buitis, bet ir socialinė nelygybė, būrų ir ponų gyvenimo priešingybė. Būrų ir ponų gyvenimo nelygybę Do-

nelaitis poetiškai išreiškė tokiais iš žiemos vaizdo paimtais palyginimais:

Tik dyvai žiūrėt, kaip barzdoti pušynai
Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo
Ir nei puderuoti ponačiai stov įsirėmę;
Bet kiti nuogi žagarai, tarp jų pasilenkę,
Būriškai po stogais jų stovėdami dreba
Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjai. (p. 91)

Gamtos gyvenimą Donelaitis vaizdavo paprastai, suprantamai. Jam nebuvo reikalingos įmantrios poetinės priemonės bei literatūriniai štampai. Jo gamtos aprašymuose gausu vaizdingų palyginimų ir metaforų, bet jos yra lengvai suprantamos, paimtos iš gyvosios kalbos arba sudarytos, įasmeninant gamtos reiškinius visiems suprantamu būdu: *saulelė atkopdama budino svietą;* laukus orai drungni gaivindami *glostė; žemė* įmurusi *verkia,* kad mūsų ratai *jos* išplautą *nugarą drasko* ir pan. Gamtinė Donelaičio poezija lengvai suprantama kiekvienam kaimo žmogui.

„Metų" didaktika. Būrų ir ponų gyvenimo, darbo ir gamtos vaizdai „Metuose" lygiagrečiai arba pakaitomis jungiami su didaktinėmis poeto mintimis. Donelaičio pamokymai, kiek jie lietė moralę, tikėjimą, socialinius klausimus, plaukė iš jo krikščioniškosios pasaulėžiūros. Dėl to Donelaičio didaktika įnešė į realistinę „Metų" poemą, kaip jau buvo minėta, idealistinio elemento. Aiškindamas vargų ir skausmų priežastį gyvenime, Donelaitis rėmėsi bibline legenda apie pirmųjų žmonių nuodėmę. Žmonių nelygybės priežastis esanti „dievo valia". Tikslinga gamtos santvarka esanti taip pat dievo padarinys, ir, kaip poetas moko „Pavasario linksmybėse",

žmogus už tai turįs būti dėkingas dievui. Šitokioms didaktinėms poeto mintims prieštarauja jo paties nupiešti baudžiavinio gyvenimo vaizdai, kurie praskleidžia tikrąją vargų priežastį – neteisingą socialinę santvarką, žmogaus išnaudojimą. Didaktinės religinės poeto mintys galėjo vien žalingai veikti darbo žmones, silpninti jų kovingumą ir priešinimąsi feodaliniam išnaudojimui.

Be pasaulėžiūrinio pobūdžio didaktikos, „Metuose" apstu ir šiaip dorovinių pamokymų būrams ir ponams, smerkiančių visokias jų ydas, kaip kad girtavimą, tinginystę, keiksmus, blogus įpročius. Visa tai pagrįstai smerkdamas, poetas stengėsi mokyti darbštumo, blaivumo, teisingumo, gailestingumo, mandagaus elgesio. Tačiau ir tokiais gražiais bei naudingais pamokymais Donelaitis daugeliu atvejų švelnino klasinius prieštaravimus ir ieškojo baudžiauninko buities palengvinimo dorovinėje plotmėje. Toks dorovinis gerinimas, kaip žinoma, socialinių negerovių iš esmės pašalinti negali.

Pagaliau „Metuose" yra nemaža ir šiaip praktinio, ūkinio pobūdžio pamokymų, kuriais poetas skatino būrus siekti geresnio gyvenimo, išnaudoti visokias galimybes skurdui ir badui nugalėti. Praktiškieji poeto pamokymai derinasi su realistiniu poemos pobūdžiu ir jos realizmą dargi pagilina naujais bruožais, suteikiančiais jai detalių konkretumo bei gyvenimiškos atmosferos, kaip, pavyzdžiui, tokie agronomiški pamokymai:

Nugi dabar, kaimynai, gentys ir gaspadoriai,
Rūpinkitės akylai, kad, užardami lauką,
Daug visokio sau išbertumbit vasarojo.
.....

Dirvai duok, kas reik, kad jos palūkanų nori;
Juk neprivalo ji tau duot, negavusi nieko.
Usnys, dilgėlės ir brantai su sanevadais
Auga, kaip žinai, be jokios mūsų pagalbos;
Ale grūdelis gers nesiranda, kad nepasėji. (p. 36, 37)

Didelė dalis tų buitinių detalių ir bruožų, dėl kurių „Metus" galima laikyti XVIII a. lietuvių būrų gyvenimo „poetine enciklopedija", randama didaktiniuose Donelaičio pamokymuose. Tuose pamokymuose, dažnai pagrįstuose gamtos pavyzdžiais, atsispindi realus gyvenimas, baudžiauninko buitis:

Tu, niekings žmogau, mokinkis čia pasikakint,
Kad tau kartais tropijas skūpai prisivalgyt.
Į paukščius žiūrėk: viens prastą kirminą kramto,
O kitsai, stokodams grūdo, gnyba žolelę.
.....
O tu dar niurni, kad kartais, alkaną dieną
Ar skūpus čėsus sulaukęs, šiupinį gramdai? (p. 25)

Didaktinės „Metų" vietos – tai ne sausi pamokslai, bet ryškūs, vaizdingu stilium parašyti monologai. Didaktinio tikslo siekdamas, poetas dažnai sutirština dažus, rūstauja, graudena, užjaučia ir guodžia. Dėl to didaktinėse „Metų" vietose ypač daug hiperbolių, vulgarizmų ir aplamai emocinio sodrumo. Kalbėdamas apie peiktiną dalyką, Donelaitis mėgsta jį rodyti padidintą, hiperbolizuotą, kad jo blogumas dar akivaizdžiau išryškėtų. Antai, „Vasaros darbuose" aprašytas vakmistro keiksmas, nuo kurio „padrebėjo visas svietas", nusigando visi paukščiai, rupūžės ir varlės; bėgo slėptis syveida ir sturliukas; žiurkės su pelėmis ir pelėdomis „dėl tokių baisybių jau apalpti pradėjo", o daug žvirblių pusgyvių nuo stogo nupuolė... „Taip

tas neprietelius prasikeikė“, – suprasmindamas baigia poetas savo ilgą hiperbolę ir Selmo lūpomis pagrįstai sako rūstų pamokslą apie keiksmo blogumą. Taip pat ir girtinus reiškinius Donelaitis mėgsta vaizduoti hiperbolėmis, kad sektinas pavyzdys pasirodytų dar ryškesnėje šviesoje. Taip pavaizduotas gerasis, gailestingasis, „pernai mirusis“ ponas amtsrotas, kurio gailėdamiesi būrai taip nusiverkia, „kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo“.

Iš daugelio poemos vietų matyti, kad ir emociniu atžvilgiu stipriausią išraišką poetas pasiekia, bardamas bei mokydamas būrus arba piktindamasis ponų nedorybėmis. Pavyzdžiui, štai viena iš daugelio panašių vietų:

Tu, savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą,
Ar tu ne taipjau kaip bėdžius toks prasidėjai?
.....
Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?
.....
O jūs, vargdienėliai, jūs, vyžoti nabagai!
Jūs, baudžiauninkai, bernai ir kaimenių kerdžiai
Ir kas dar daugiau yr stenančių nabagėlių,
Ramdykit ben ašaras irgi paliaukite verkę! (p. 104)

Vengdamas nuobodumo, poetas savo didaktinius samprotavimus bei pamokymus paskirsto rolėmis, pasako juos poemos personažų lūpomis, paįvairina darbų ir gamtos vaizdais. Dėl viso to „Metų“ didaktika, nors vietomis ir apsunkindama poemos turinį, nenaikina jos meniškumo ir negriauna jos, kaip gyvenimą atspindinčio veikalo, reikšmės.

Donelaičio raštų kalba. Donelaitis, savo kūryboje vaizdavęs daugiausia valstiečių buitį ir turėjęs prieš akis daugiausia jų reikalus, rašė jiems suprantamai, nenutolo nuo jų kalbos pobūdžio. Gražiai ir tiksliai Selmo lūpomis pats poetas apibūdina savo raštų kalbą:

...būriškai, kaip draugas jūsų pažįstams,
Jums tiesiog pasakiau, kaip man pasakyt pasitaikė. (p. 88)

Donelaičio laikais, kaip žinom, literatūrinė lietuvių kalba dar nebuvo susiformavusi. Tad ir Donelaičio raštų kalba turi tarminį sritinį pobūdį. Nepaisant to, Donelaičio kalba pagrindiniu žodyniniu fondu ir gramatine sandara atitinka bendratautinės lietuvių kalbos dėsnius, buvo ir yra suprantama visų lietuvių. Dėl tos aplinkybės, kad Donelaičio tarmė yra artima tai vakariečių aukštaičių tarmei, iš kurios išsivystė literatūrinė lietuvių kalba, Donelaičio raštai įgyja ypatingos reikšmės literatūrinės kalbos formavimuisi. XIX a. priaugančioji lietuvių inteligentija iš Donelaičio raštų mokėsi besikuriančios literatūrinės lietuvių kalbos pagrindų.

Donelaičio kalba turtinga, lanksti ir palyginti gryna. Poetas rašė taip, kaip jo laikais žmonės kalbėjo. Lietuvių kalbos jis išmoko ne iš knygų, bet dar kūdikystėje, iš savo tėvų valstiečių. Dėl to knyginės ankstyvesniųjų religinių raštų kalbos poveikis nenustelbė liaudiško būrų poeto kalbos pobūdžio. Archaizmų jo raštuose ir anais laikais buvo labai maža, ir šiandien nedaug jų tesurandame, nes Donelaičio kalba beveik nepaseno. Žymiai daugiau joje yra barbarizmų – germanizmų bei slavizmų, nes ir liaudies kalboje jų apsčiai būta. Vienos

svetimybės Donelaičio raštuose, dažniausiai germanizmai, reiškia administracines sąvokas-terminus, pavyzdžiui: *amtsrotas, amtmonas, almonas, vakmistras, urdelis, šulcas* ir pan. Be to, liaudies kalboje buvo prigiję ir šiaip kai kurie germanizmai, pavyzdžiui: *krygė, jėgėrė, jumprova, bekėrė, naras* (kvailys), *stuba* ir pan. Šitokie germanizmai, einą lygia greta su būdingais Donelaičio gimtinei provincionalizmais, teikia jo kalbai sritinio pobūdžio.

Be germanizmų, Donelaičio kalboje bene daugiau bus įsibrovusių slavizmų. Kai kuriuos slavizmus, lengvai pakeičiamus lietuviškais žodžiais, Donelaitis, nemokėdamas slavų kalbų, matyt, vartojo, pasekdamas liaudim, gal ir nenusimanydamas, kad tai yra svetimybės, pavyzdžiui: *atstanka, budavonė, glūpas, grečnas, nabagas, čėsas, svietas, bačka, kvietkai, svodba* ir pan. Dauguma Donelaičio vartojamų slavizmų buvo paplitę visoje Lietuvoje ir specifiško atspalvio jo kalbai neduoda.

Tačiau Donelaičio kalboje yra ir tokių svetimybių, kurios laikytinos feodalizmo epochos viešpataujančių klasių, ypatingai dvarininkų, susidaryto „klasinio žargono" atplaišomis. Tokio „klasinio žargono" reiškinių ypatingai apstu tose „Metų" vietose, kur reiškiamos religinės didaktinės mintys. Pavyzdžiui, „Rudenio gėrybėse" tik vienoje Selmo kalbos pastraipoje randame tokių posakių: pulkelis miels *viernųjų; durnas* puiks nelabųjų irgi bedievių; šventųjų *prarakų* žodžiai; baisybės *pekliškos; peklos* plyšta bedugniai; *pekliškas razbaininks* mūsų gadynę su savo mokslais velniškais sudūkino visą ir pan. Panašus žargonas, lygiai kaip ir juo reiškiamos mintys, tegalėjo padėti liaudyje skiepyti religinius prietarus, klusnumą bažnyčiai bei feodalams ir kartu teršti liaudies kal-

bą, tą stipriausią liaudies atsparumo atramą. Donelaičio raštuose tokių reiškinių galėjo kilti tik iš jo, kaip dvasininko, pasaulėžiūros ir profesijos, pajungtos viešpataujančios klasės interesams.

Tačiau, aplamai imant, Donelaičio kalba yra liaudiško pobūdžio. To jo kalbos liaudiškumo pagrindas – tai jo kilmė, jo artimi santykiai su liaudimi ir jo kūrybos tematika, atspindinti liaudies buitį. Baudžiauninkų valstiečių gyvenimą poetas realistas tegalėjo atvaizduoti tik liaudiška kalba.

Ryškų liaudišką atspalvį Donelaičio raštų kalbai teikia būdinga leksika. Donelaičio raštų leksikoje atsispindi valstiečio darbai, namų apyvoka, nešiosena, maistas, papročiai, socialinė būklė. Be įprastinių šiam reikalui žodžių, Donelaitis pasirenka iš liaudies kalbos ypatingai ryškių ir jo tikslui tinkamų žodžių, pavyzdžiui: *bingęs kuinas, kuinpalaikis, kardpalaikis,* lauko *sklypgalis, draugala šarka,* prisvilusi *gručė, šiupinį* gramdai; *šaudyklė* su *šeiva* šokinėdama tarška; *tabakėlis* visą butą prismirdin; *plempių, rudmėsių, storkočių, baravykų, jautakių* ir *baltikių, grūzdų* irgi *bobausių,* bėgdamas į girias, prisirovė, ir pan.

Donelaitis vartoja daug liaudiškų posakių, gerai tinkančių kaimo žmonių laikysenai, santykiams, jausmams bei nuotaikoms išreikšti, pavyzdžiui: *nugi dabar, kaimynai, gentys ir gaspadoriai! ak, mano kaimynučiai, ak, širdingi broleliai; mes, surūkę diedai, mes gi, kuproti nabagai; krankiam pas kakalį šiltą; visi pašaliai taip ištuštėjo, kad mes, kasydami galvas, vos jau žinom, ką nusitverti; Krizas į vyžas įsinėręs; mes pasukų ar išrūgų skystų prisisiurbę; snargliau, kas tau rūp? štai gausi per ausį!; nelaba šeimyna jau mane visą suėdė* ir pan.

Donelaičio kalba – tai ne išdailinta miestelėno inteligento, bet paprasta, vietomis grubi, nevengianti nė vulgarizmų, valstiečio kalba. „Metų“ poetas mėgsta stiprų žodį, tinkantį pašiepti ir išbarti, pavyzdžiui: *tu, nenaudėli, dėl ko taip iškeli nosį?; Diksas, ans žioplys; su botagu tavo strėngalį drožė; su kurpalium tau per rambią nugarą siekė; kiek utėlių jis tau kasdien nušukavo; laikyk savo snukį* ir pan., neminint jau visai trivialių posakių ir žodžių, kurių poetas taip pat nevengdavo. Jo kalbos grubumas vietomis gali būti suprastas kaip viena iš priemonių, pabrėžiančių ponų-būrų socialinius prieštaravimus.

Donelaičio kalba pasižymi dideliu vaizdingumu, išryškinančiu būdingas reiškinių savybes bei detales. Tokio vaizdingumo pavyzdžių randame ne tik sudėtinguose gamtos gyvenimo paveiksluose, bet ir paprastesniuose vaizduose bei aprašymuose.

Pavyzdžiui, Pričkus besiskubindamas

...kūliais pro duris iššoko
Ir, ant kumelio ketvergio tuojau užsimetęs,
Skubinos ir kitiems kaimynams urdelį rodyt. (p. 45)

Vaizdingai, gražiai, liaudiškai Donelaitis sugeba nusakyti namų ruošą ir darbus:

Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarškia;
Jums garbė, kad audeklėliai jūsų nuausti
Ant margų lankų kaip sniegs pavasario blizga. (p. 39)

Arba štai vėl vaizdingas, turįs socialinės prasmės palyginimas:

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto vandenio plaukia. (p. 76)

Iš kitų Donelaičio kūrybai būdingų stilistinių priemonių išsiskiria vaizdingieji veiksmažodžiai, prozopopėjos ir hiperbolės. Meistriškai vartodamas šias priemones, Donelaitis išryškina jomis pagrindines savo kūrybos savybes – realizmą ir didaktizmą. Vaizdingieji veiksmažodžiai, pavyzdžiui, *pridrebi* dešrą, pas kakalį *krankiam,* į patalą *virstam, kirkina* ratą, vištos daug *iškarkino* kiaušų, *birbina, šliurpia, tralalaudami, makaluodams, klykaudams, ošina, suokia, trinka, žergia* ir daug kitų, išskiria valstiečių buities arba valstietiškai stebimos gamtos būdingus bruožus. Be vaizdingųjų veiksmažodžių, gamtos gyvenimą ypatingai vaizdžiai ir gyvai atkuria prozopopėjos. Pavasario gamtos vaizdas „Pavasario linksmybėse" – tai praplėsta, sudėtinga prozopopėja. Prozopopėjomis, nors ir ne taip išplėstomis, pagrįsti rudenio ir žiemos vaizdai. Gamtos gyvenimo reiškinių sužmoginimas, sudaręs prozopopėjos stilistinę priemonę, – kaimo žmogui suprantamiausias gamtos vaizdavimo būdas. Personifikacija, arba prozopopėja, išvesdama paralelę tarp gamtos ir žmogaus gyvenimo, yra tinkamiausia priemonė ir pamokymui vaizdingai išreikšti, kaip kad Donelaitis mėgo daryti, ypač piešdamas pavasario gamtą.

Ne tik vaizdo ryškumui, bet ir didaktizmui tarnauja ir kita Donelaičio plačiai vartota stilistinė priemonė – hiperbolė. Jau buvo minėta, kad „Metų" poetas peiktinus, o kartais ir girtinus reiškinius mėgo rodyti padidintus, pavaizduotus sutirštintomis spalvomis, pavyzdžiui: pasigėrusio, norinčio pasipjauti pono vaizdas „Pavasario linksmybėse", vakmistro keiksmas „Vasaros darbuose", Slunkiaus ir Pelėdos gyvenimo paveikslai „Rudenio gėrybėse", amtsroto šykštumo aprašymas

„Žiemos rūpesčiuose“, būrų gailestis dėl gerojo pono mirties ir daugelis kitų hiperbolinių vaizdų, sukurtų didaktiniu tikslu. Tačiau ir Donelaičio hiperbolės aiškintinos ne vien kaip poeto didaktinio tikslo padariniai, bet ir kaip realistinio tikrovės ryškinimo priemonės, artimos šaržui bei karikatūrai.

Donelaičio mėgstamos stilistinės vaizdingumo priemonės – vaizdingieji veiksmažodžiai, prozopopėjos, hiperbolės, – tarnauja ir emociniam jo kūrybos nuspalvinimui. Humoro atspalvį dažnai įgyja vaizdingaisiais veiksmažodžiais nusakyti veiksmai, o hiperbolės – beveik visados humoristinį pobūdį.

Lyrinis Donelaičio nuoširdumas gamtos atžvilgiu kilo iš sužmoginto, suasmeninto gamtos gyvenimo supratimo, ir dėl to jis išreikštas prozopopėjomis. Tačiau lyrinis Donelaičio kūrybos atspalvis pasireiškia daug plačiau negu minėtosios stilistinės priemonės. Nuoširdaus lyrizmo apstu visoje „Metų“ poemoje, ypač darbo vaizduose, užuojautos būrams išreiškime, kai kurių personažų pergyvenimų paskleidime. Lyriškiausiai, kaip matėme, pavaizduotas Pričkus, nusiskundžiąs šaltyšiavimo pareigų sunkumu, apgailestaująs jaunystės ir skundžiąsis senatve. „Metų“ poemos ir jos kalbos jausminis, emocinis atžvilgis yra platus ir įvairus: rūstus, smerkiamas pasipiktinimas, pašaipa, humoras ir nuoširdus lyrinis jausmas.

Donelaičio eilėdara. Visi lietuvių kalba parašytieji Donelaičio kūriniai yra sueiliuoti tuo pačiu metru – hegzametru, sudarytu vadovaujantis klasikinio hegzametro normomis. Tačiau Donelaičio hegzametras skiriasi nuo klasikinio tuo, kad Donelaitis savo eilėdarą grindžia ne balsių kiekybe, o kirčiais, ne ilgais ir trumpais, o kirčiuotais ir nekirčiuotais skiemenimis. Dėl to Donelaičio eilėdara vadinama toniniu

hegzametru. Nėra abejonės, kad Donelaitis, pažinęs klasikinę literatūrą, eilėdaros mokėsi iš graikų ir romėnų poetų. Dviskiemenių pėdų gausumas Donelaičio hegzametre rodo, kad jis daugiausia bus pasekęs įžymiuoju romėnų poetu Vergilijum. Grįsdamas savo hegzametrą ne balsių kiekybe, o kirčiais, ir vartodamas daug dviskiemenių pėdų, Donelaitis padarė jį lengviau paskaitomą, paprastesnį, lankstesnį, geriau tinkantį liaudiškai savo kūrybos tematikai. Donelaičio laikais Europos literatūroje nebuvo nė vieno žymesnio poeto, kuris būtų rašęs hegzametru. Tad „Metų" autorius ir šiuo atžvilgiu išsiskiria iš XVIII a. Europos literatūros.

Donelaičio realizmas. XVIII a. Europos literatūroje viešpatavo klasicizmas ir sentimentalizmas. Nors ir nesurasta Donelaičio kūryboje jokio žymesnio literatūrinio poveikio, vis dėlto ir jo kūryba turi nemaža bendra su to meto Europos literatūra. Klasicizme ir sentimentalizme buvo įsigalėjusios didaktinės tendencijos, personažų charakteristikos būdavo vienapusiškos, schematiškos, patys personažai dažnai būdavo autoriaus minčių reiškėjai. „Šviečiamojo amžiaus" literatūroje, ypatingai sentimentalinėje, vyravo demokratinės tendencijos, buvo smerkiamas poniškas gyvenimas, užjaučiami valstiečiai. Yra žinoma nemaža to amžiaus kūrinių, kuriuose vaizduojami metai ir atskiros jų dalys. Žymiausias iš jų – anglų poeto D. Tomsono[12] „Metų laikai", išspausdinti 1730 m., išversti į vokiečių kalbą 1745 m. Vokiečių literatūroje minėtini J. P. Uco „Pavasaris" (1742), E. Ch. Kleisto[13] „Pavasaris" (1749), Ch. M. Vylando[14] „Pavasaris" (1748); prancūzų literatūroje – J. F. Sen-Lambero „Metų laikai" (1769).

Nėra žinių, ar Donelaitis skaitė bent vieną šių autorių. Nei L. Rėza, pirmas iškėlęs literatūrinių poveikių „Metų" autoriui

klausimą, nei kuris kitas iš vėlyvesniųjų tyrinėtojų nėra jokio poveikio nurodę. Šiuo klausimu tik vieną dalyką galima teigti, – būtent, kad Donelaičio kūryba yra gimininga XVIII a. literatūrai savo didaktiškumu, personažų charakteristikų vienpusiškumu bei schematiškumu, poniško gyvenimo smerkimu, užuojauta valstiečiams ir, pagaliau, pačia bendriausia metų laikų tematika.

Bet Donelaitis iš esmės skiriasi nuo to amžiaus literatūros ir aukščiau minėtų autorių savo realizmu ir valstietiška pozicija. Donelaičiui buvo svetimas sentimentalinis gamtos ir žmonių suvokimas. Donelaitis rašė paprastai, natūraliai, nesitaikydamas prie jokių literatūrinių reikalavimų bei teorijų. Paprastumas yra donelaitiškojo realizmo esminis bruožas. „Metų" autorius gamtą ir žmones vaizduoja, kaip žinome, valstiečių požiūriu, ir pats valstietis yra svarbiausias jo dėmesio objektas, stovi jo kūrybos centre. Tuo Donelaitis skiriasi iš tų XVIII a. poetų, kurie rašė metų laikų temomis, vaizdavo gamtą ir valstiečių gyvenimą, bet savo kūrybą skyrė to laiko diduomenei ir miestiečiams.

Donelaičio realizmas atitinka F. Engelso iškeltą reikalavimą, kad realistinis kūrinys, be detalių tikrumo, vaizduotų tipiškus charakterius tipiškose aplinkybėse. „Metuose" nupieštas valstiečių buities paveikslas yra ir savo detalėmis, ir savo visuma tipiškas feodalinės priespaudos vaizdas. Tipiški yra ir jame atvaizduotieji žmonių charakteriai. Pričkus, Plaučiūnas, Slunkius, Pelėda yra būdingi nusistovėjusių feodalinių santykių atstovai. Krizas ir Dočys – būdingi tomis juose pasireiškiančiomis naujumo užuomazgomis, kurioms buvo lemta įsigalėti gyvenime tolesnėje visuomeninių santykių raidoje. Krizas peraugo į turtingą ūkininką-buožę, Dočys – į maištau-

jantį ir išnaudotojišką santvarką griaunantį nuskurdusį valstietį, proletaro sąjungininką.

Tipiški „Metų“ personažai veikia tipiškose feodalinės santvarkos aplinkybėse. Šaltyšius Pričkus išryškėja, ragindamas baudžiauninkus į darbą, pasakodamas apie savo santykius su būrais ir ponais, prisimindamas savo jaunystę ir lygindamas ją su skurdžia senatve. Visa tai ir pagaliau jo, ištikimo ponų tarno, mirtis nuo žiauraus pono bausmės, – štai tipiški momentai ir aplinkybės, nušviečiančios Pričkaus charakterį. Plaučiūną, Slunkių ir Pelėdą veikia feodalizmui būdingos skurdaus ir tamsaus gyvenimo aplinkybės, palankios įsikeroti visokioms moralinėms ydoms – girtavimui, tinginystei, apsileidimui, valkatavimui. Turtingą Krizą išugdo jo sugebėjimas pasinaudoti baudžiavinės santvarkos teikiamomis galimybėmis išnaudoti samdinius ir bernus, prasidėjusi valstiečių diferenciacija, kapitalistinių santykių pasireiškimas. Dočį veikia būdingas feodalizmo santvarkai kaimo gyvenimo idiotizmas (plg. kūlimo sceną, peštynes pas Plaučiūną krikštynose bei sumušto Dočio gydymą bobiškais vaistais, varnų šaudymą), skundai ir neteisingas feodalinis teismas. Dėl savotiškos „Metų“ fragmentinės kompozicijos ir jų didaktiškumo Donelaitis savo būdingų personažų giliau neproskleidžia ir būdingų jiems pasireikšti aplinkybių detaliau nepavaizduoja. Vis dėlto tas būdingumas poeto apmestas visai ryškiai.

„Metų“ vaizdai, aplamai paėmus, sutampa su tų laikų tikrove. Tiesa, didaktiniais ir meniniais sumetimais Donelaitis vaizduojamuosius gyvenimo reiškinius vietomis piešė sutirštintomis spalvomis, hiperbolizavo. Tačiau jis nieko neprasimanė, nieko neidealizavo, nieko neiškreipė. Jo hiperbolėse bei šarže teisingai atsispindi tikrovė. Apsirijusio, nusigėrusio

ir besikėsinančio pasipjauti pono scena yra sušaržuota, hiperbolėmis pavaizduota, bet joje teisingai atsispindi ponų prabangus gyvenimas ir moralinis jų išsigimimas. Pasipiktinusio Pričkaus pasakojime apie savo apsilankymą pas vyriausiąjį dumčių ir jo puotą atsispindi ne tik prabangus ponų gyvenimas, bet ir valstiečių buities bei jų papročių paprastumas, be to, ir kai kurie ponų-būrų klasinių prieštaravimų bruožai. Hiperboliškai bei humoristiškai pavaizduotas vakmistro keiksmo baisumas praskleidžia vakmistrų charakterį, baudžiavinio darbo prievolės sunkumą ir beteisę baudžiauninko padėtį. Taip ir visi kiti būdingi reiškiniai, nors ir sutirštintai pavaizduoti, sutampa su tikrove ir įgyja apibendrinamąjį pobūdį. Jie nulemia donelaitiškojo realizmo jėgą, iš jų išryškėja ir idėjinė kūrinio prasmė.

Realistinių Donelaičio vaizdų prasmė, aplamai paėmus, yra tokia: feodalai, ponai valstiečius būrus negailestingai išnaudoja; religija ir bažnyčia tarnauja viešpataujančios klasės reikalams; būras yra beteisis vergas; baudžiavinė feodalinė santvarka yra neteisinga ir nežmoniška. Iš tokios vaizdų prasmės išplaukia logiška išvada, kad feodalinę ir aplamai išnaudotojišką santvarką reikia griauti ir kovoti dėl geresnės santvarkos. Bet tokioms išvadoms prieštarauja Donelaičio didaktinės mintys, teigiančios, kad baudžiavinė santvarka esanti dievo duota, kad jai priešintis nesą prasmės, kad žmogus turįs tenkintis savo padėtim, o gyvenimą lengvinti, vien dorai elgdamasis ir sąžiningai atlikdamas savo pareigas.

Prieštaravimas tarp realistinių kūrinio vaizdų ir autoriaus išprotavimų yra individualus donelaitiškojo realizmo bruožas. Plačiai pasireiškęs didaktinis elementas yra antras individualus Donelaičio realizmo bruožas. Trečias bruožas – tai

pasakojimo objektyvumo neišlaikymas: pats poetas, atvirai arba maskuodamasis savo personažais, nuolatos įsiterpia į vaizduojamus dalykus su savo sprendimais, vertinimais bei pamokymais. Šie individualiniai Donelaičio realizmo bruožai nemažina jo kūrybos išliekamosios vertės lietuvių literatūros istorijoje.

Donelaičio reikšmė lietuvių literatūrai. Donelaitis – pirmas talentingas lietuvių poetas, palikęs stambių ir vertingų poetinių kūrinių. Donelaičio, kaip pirmo grožinės pasaulietinės lietuvių literatūros kūrėjo, reikšmė padidėja dėl to, kad jis padėjo pagrindus realistinei krypčiai lietuvių literatūroje tuo metu, kada kitose Europos literatūrose viešpatavo klasicizmas ir sentimentalizmas. Vadinasi, realizmas turi giliausias tradicijas lietuvių literatūroje. Realistinė kryptis, puikiai pradėta Donelaičio, nenustojo vyravusi visoje lietuvių literatūros raidoje. Donelaitis, parodydamas savo raštuose baudžiavinės santvarkos daromas liaudžiai skriaudas ir viešpataujančios feodalų klasės išsigimimą, buvo pradininkas literatūros, sąmoninančios liaudį ir ruošiančios ją kovoti dėl savo išsivadavimo. Lietuvių realistinė literatūra nuo pat Donelaičio, teisingai atspindėdama gyvenimą, atstovaudama plačiųjų liaudies masių interesams, reikšdama pažangiąsias visuomenines tendencijas, suvaidino didelį vaidmenį Lietuvos darbo žmonių kovoje dėl šviesesnės ateities.

XIX a. ir XX a. pradžioje lietuvių rašytojams ir augančiai lietuvių inteligentijai Donelaitis buvo kalbos mokytojas ir demokratinių, liaudinių nuotaikų ugdytojas. Jį didžiai vertino S. Daukantas, Kaj. Nezabitauskis, S. Stanevičius. Prasidėjus lietuvių nacionaliniam judėjimui, Donelaičio raštus skaitė Lietuvos gimnazijų mokiniai, Peterburgo ir Maskvos

universitetų lietuviai studentai. Donelaitį, kaip „dvasią gaivinantį“ poetą, ir jo „Metus“ pagarbiai mini Maironis „Lietuvos“ poemėlėje. Hegzametru rašytose P. Vaičaičio pasakose aiškiai matyti Donelaičio kūrybos įtaka. 1914 m., sukakus 200 metų nuo Donelaičio gimimo, Lietuvių mokslo draugijos visuotiniame susirinkime Vilniuje keli referatai buvo skirti Donelaičiui ir jo kūrybai.

Buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais lietuvių literatūroje įsigalėjo dekadentinės tendencijos. Oficialioji, „madingoji“ literatūra, kuri orientavosi į buržuaziją ir valdančiąją biurokratiją, kapstėsi miesčioniškojo gyvenimo drumzlėse, pataikavo buržuazijos polinkiams arba, iš dalies nuo jos atitrūkusi, skendėjo individualistinėse, pesimistinėse nuotaikose. Šioje literatūroje Donelaičio kūrybos tradicijos buvo visiškai paneigtos. Donelaičio realizmas, demokratizmas, liaudiškumas, išraiškos paprastumas buvo svetimi tiek buržuazijai, tiek ir jai skirtos literatūros gamintojams.

Tačiau ir buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje metais pažangieji lietuvių rašytojai realistai, kaip P. Cvirka, T. Tilvytis ir kiti, grindę savo kūrybą liaudies kultūra ir gynę liaudies reikalus, tęsė Donelaičio tradicijas.

Tarybinėje lietuvių literatūroje Donelaitis vertinamas kaip vienas žymiausių lietuvių literatūros klasikų ir tautinis liaudies poetas. Tarybinė lietuvių liaudis vis plačiau susipažįsta su Donelaičio kūryba ir vis labiau ją pamėgsta. Lietuvos darbo žmonės Donelaičio poezijoje akivaizdžiai mato, iš kokios išnaudojimo, skurdo ir tamsos bedugnės išvadavo juos progresas ir kova prieš feodalinę priespaudą.

Donelaičio kūriniai, D. Brodskio[15] išversti į rusų kalbą, pasidarė prieinami visoms Tarybų Sąjungos tautoms. Jie ver-

čiami ir į kitų tarybinių tautų kalbas. Lietuvių būrų-baudžiauninkų poeto kūryba populiarėja Tarybų Sąjungoje, atsivėrė galimybės jai plisti ir kitose šalyse.

Donelaičio „Metai“

Antras šimtmetis baigiasi, kai Kristijonas Donelaitis rašė savo „Metus“. Per tą laiką istorinė šio veikalo reikšmė nė kiek nesumažėjo, o meninė jo vertė pasidarė dar ryškesnė ir akivaizdesnė. Iš tiesų šių dienų skaitytojui, išėjusiam realizmo mokyklą, Donelaitis daug suprantamesnis negu ankstyvesniems pseudoklasicizmo ir romantizmo auklėtiniams. Donelaičio vietą literatūros istorijoje aptarsime vėliau, o dabar apibrėšime literatūrinius meninius jo veikalo savumus.

Kiekvienas, kuris ima skaityti šį lietuvių poeto kūrinį, greitai pastebės, kad tai nėra poema įprastine prasme. Jame nėra nei pagrindinių veikiamųjų asmenų, herojų, nei vientisinės įvykių eigos, fabulos, nei veiksmo užuomazgos, nei intrigos, nei vieningo beletristinio siužeto. Pats poetas net nebuvo nustatęs griežtos keturių veikalo dalių tvarkos. Dėl to ankstyvesniuose „Metų“ leidimuose randame dvejopą tvarką: pirmasis „Metų“ redaktorius ir leidėjas L. Rėza ir juo pasekęs A. Šleicheris veikalą pradeda pavasariu, o G. H. F. Neselmanas, L. Pasargė[1], F. O. Tecneris[2] – heziodiškai, rudeniu. Vėliau nusistojo pirmosios redakcijos tvarka, nes ji geriau tinka veikalo turiniui, įvykių eigai ir mūsų įpročiui pavasarį laikyti pirmąja metų dalimi. Taip pat prigijo ir L. Rėzos duotas poemos pavadinimas – *Metai.*

Ta aplinkybė, kad poetas rašė atskiras veikalo dalis, nesirūpindamas jų susiejimu į vieną visumą, leidžia kritikui ir nagrinėtojui konstatuoti poemoj kai kuriuos kompozicinius trūkumus, nenuoseklumus ir pasikartojimus. Dėl to buvo keliamas ir veikalo žanro klausimas: kas yra iš tiesų Donelaičio kūrinys – keturios atskiros idilės ar poema? Vadinti „Metus" idilėmis, mūsų nuomone, būtų netikslinga, nes šis tradicinis pavadinimas, kaip žinoma, taikomas giedros nuotaikos pastoralinėms kaimo gyvenimo scenoms. Skurdžios baudžiauninkų buities vaizdai, realistiškai Donelaičio nupiešti, nors vietomis poetas ir stengiasi priešpastatyti juos nedoro ponų gyvenimo scenoms, vis dėlto sunku būtų pavadinti idilėmis. Antra vertus, „Metai" sudaro vieną visumą su tais pačiais veikiamaisiais asmenimis, Vyžlaukio gaspadoriais-būrais, kurių darbai bei veiksmai, nors ir nesusieti į vieningą fabulą, vaizduojami visose keturiose veikalo dalyse. Tad „Metus" drąsiai galime vadinti poema, o dėl apstumo joje pamokymų bei moralizavimų – didaktine poema.

Nors ir stoka Donelaičio poemoje fabulos, herojaus, vieningai sukonstruoto siužeto, vis dėlto jo veikalas duoda labai ryškų meninį vaizdą lietuvių valstiečių baudžiauninkų gyvenimo Mažojoj Lietuvoj XVIII a. vidury. Galbūt tas vaizdas ir išėjo toks ryškus kaip tik dėl to, kad poetas vietoj fabulos įvykių, daugiau ar mažiau pripuolamų, „privatinių", galėjo įterpti daugiau esminių, visuotinių, kolektyvinių gyvenimo bruožų. Pagrindinis Donelaičio poemos veikėjas tai yra jis pats, sutelkęs savy lietuviškos gamtos ir joje krutančio žmogaus gyvenimą ir atkūręs visa tai savo veikale su savo paties vertinimais ir sprendimais, su savo morale bei pasaulėžiūra.

Donelaičio asmenyje ir jo kūrybos vyksme lengva pastebėti dvejopą priešingybę su dvejopais interesais: iš vienos pusės – jis poetas menininkas, kuris nori duoti gyvą, ryškų, spalvingą sodžiaus gyvenimo paveikslą, iš kitos pusės – jis pamokslininkas-moralistas, kuriam rūpi mokyti ir auklėti savo skaitytojus. Iš vienos pusės – jis valstietis-būras, besisielojąs baudžiauninko buitim, iš antros vėl pusės – jis dvasininkas, kunigas, inteligentinio sluoksnio atstovas, negalįs išsižadėti savo luomo tradicijų ir pažiūrų. Šių veiksnių įtaka „Metuose" pasireiškia gyvenimiškos medžiagos atrankoje bei komponavime ir emociniame viso veikalo nuspalvinime.

Kiekvienam, kuris skaito Donelaičio veikalą, krinta į akis didaktinių, dorovinių bei religinių pamokymų gausumas. Poetas naudojasi kiekviena proga savo būrams ir ponams graudenti, barti ir mokyti – ir jis daro tai savo paties, o dar dažniau savo poemos personažų lūpomis. Gamtos ir žmogaus gyvenime jis randa daug tinkamų tam progų ir pavyzdžių. Dėl to, vaizduodamas gamtą, jis mėgsta paraleles, prozopopėjas ir personifikacijas, kad sektinas gamtos gyvenimo pavyzdys žmogui atrodytų artimesnis ir akivaizdesnis. Vaizduodamas žmonių gyvenimą, jis mėgsta sutirštinti dažus ir kalbėti hiperbolėmis, kad smerktinas reiškinys pasirodytų visu savo atstumiančiu baisumu. Antai vakmistras „Vasaros darbuose" taip baisiai ima keikti,

Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo...
Kad visoki paukščiai po dangum nusigando.
Syveida kytra, nulenkus uodegą, bėgo,
O sturluks, ausis iškėlęs irgi drebėdams,
Į arčiausius krūmus vos nusikakino slėptis.

Bet ir rupuižės ir varlės taip nusigando,
Kad jos umaru su vaikais į vandenį šoko.
Žiurkės po kraiku su pelėms irgi pelėdoms
Dėl tokių baisybių jau apalpti pradėjo;
O daug žvirblių pusgyvių nuo stogo nupuolė.
Taip, ar girdit, taip tas neprietelius prasikeikė.

Po tokio baisaus keiksmo vaizdo poetas pamaldaus Selmo lūpomis sako pasipiktinimo kupiną šiam momentui tinkamą pamokslą.

Nėra abejonės, kad ir daugelis kitų sutirštintomis spalvomis pavaizduotų scenų, ypač būrų pasilinksminimai ir ponų lėbavimai, turi tikslą akivaizdžiai parodyti tokio elgesio nepadorumą ir atgrasinti nuo jo skaitytojus.

Tokiu būdu didaktinė poeto nuožiūra tampa labai svarbiu konstruktyviniu poemos veiksniu. Vaizdo ryškumas, žodžio ekspresija, humoras, ironija, satyra, rūstis daugeliu atvejų pasirodo kaip poeto pamokslininko-moralisto didaktikos pasekmės. Bet ir grynai abstraktiniai, protiniai Donelaičio pamokymai, kuriais jis nori paveikti savo skaitytoją religiniu ar doroviniu atžvilgiu, o kartais stačiai suteikti jam praktiškų pamokymų, nekenkia, kaip galima būtų spėti, veikalo meniškumui ir negriauna poetinio jo pobūdžio. Dalykas tas, kad visi Donelaičio pamokymai, ar jie būtų abstraktūs religiniai moraliniai, ar praktiški ūkiški, yra taip susiję su tos epochos valstiečio dvasiniu bei moraliniu gyvenimu, su visa jo buitim, kad šiandien mes juos ir priimam kaip tos epochos reiškinių ir buities bruožų atsispindėjimą be jokio teologinio ar apskritai doktrinieriško atspalvio. Mažosios Lietuvos XVIII a. užguito, religingo baudžiauninko siela gyvai atsispindi rūsčiuose Donelaičio pamoksluose:

Tu niekings žmogau! mokinkis čia pasikakint,
Kad tau kartais tropijas skūpai prisivalgyt.
Į paukščius žiūrėk! viens prastą kirminą kramto,
O kitsai, stokodamas grūdo, gnybia žolelę.
.....
Tau, žmogau! miels dievs daugių daugiaus dovanojo,
O tu dar niurni, kad kartais, alkaną dieną
Ar skūpus čėsus sulaukęs, šiupinį gramdai.

Be to, savo gausius pamokymus Donelaitis sugeba meistriškai paįvairinti. Jis palyginti retai kalba pats savo vardu. Jo pamokymai įterpti gamtos paveiksluose, gyvenimo scenose, darbų vaizduose. Jie išreiškiami įvairių veikėjų lūpomis. Visi jie mirgėte mirga buities bruožais, yra vaizdingi, gyvi ir ekspresyvūs. Jais Donelaitis ne tik bara ir moko, bet kartu reiškia paguodą bei užuojautą skriaudžiamiesiems ir pasmerkimą skriaudėjams.

Tad „Metų" autorius ne tik mokytojas-pamokslininkas, bet ir jautrios sielos poetas ir didelis žodžio menininkas. Jo veikalas – tai keturi meistriški paveikslai, kuriuose keturių metų sezonų gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškinius sieja paties poeto refleksijos, nuspalvina jausmai ir nuotaikos. „Metai"– kartu epinis ir lyrinis kūrinys.

Lietuvos gamtai atvaizduoti Donelaitis skiria savo poemoj nemaža vietos. Pirmąją, trečiąją ir ketvirtąją dalį jis pradeda atitinkamu aprašomojo metų sezono vaizdu. Tik antroji dalis, „Vasaros darbai", tokios pradžios neturi. Bet ir čia, vaizduodamas vasaros darbus, poetas kartu brūkštelėja vieną kitą vasaros gamtos bruožą, nes visi ūkiški to sezono darbai juk ir vyksta gamtoje. Pažymėtina tai, kad, kaip nėra „Metuose" konkrečios, apibrėžtos veiksmo vietos, taip nėra nei

konkretaus, vientisinio peizažo. Donelaitis mėgsta stebėti gamtos gyvenimo visumą, atrinkti būdingiausius jo reiškinius ir iš jų su dideliu meistriškumu ir epišku objektyvumu, bet kartu ir su lyriniu nusiteikimu, sudėlioti mozaikinį, sintetinį čia pavasario, čia rudens, čia žiemos paveikslą.

Kaip visoje savo poemoje, taip ir gamtos aprašymuose Donelaitis vengia bet kokių literatūrinių štampų bei formalizmo. Jo gamta – tai kaimiečio gamta su visai konkrečiais, regimais ir apčiuopiamais reiškiniais, be jokių dirbtinių dailinimų ir literatūrinių puošmenų, be jokių priverstinio stebėjimo keliu rastų įmantrybių, kurių tiek daug pasitaiko literatūriniuose gamtos aprašymuose. Donelaičio pavasaris – tai tikras gaspadoriškas pavasaris, kada, saulei nutirpdžius sniegą, pradeda visoki gyviai knibždėti, triūstis apie žiemos sugriautus namus ir ruoštis didžiajai darbymetei. Donelaičio pavasaris – tai ne tik pavasarinės gamtos vaizdas, bet ir didingas himnas kuriamajam gamtos darbui ir skatinantis pavyzdys žmogui. „Pavasario linksmybėse" nerasime jokių ilgesingų svaičiojimų apie „meilę ir laimę", jokių suglebusių nuotaikų, jokio miesčioniško sentimentalizmo, bet vien energingo pasiryžimo kupiną drąsų žodį ir džiaugsmo, pritarimo bei pasigėrėjimo sukeltą šypsnį. Net ir lakštingala, tas prisiekęs meilės dainius, Donelaičio pavasary įsijungia į visuotinę darbo talką:

O štai, kad mes vėl linksmi pavasarį švenčiam
Ir savo darbus ant laukų jau dirbt pasitaisom,
Tuo ir tu, savo skambantį nutvėrus vamzdį,
Ir visokiais balsais ir dainavimų garsais
Ragini mus pasidžiaugt ir mūsų lengvini darbus.

Tokiais pat realistiškais bruožais piešia Donelaitis rudens ir žiemos paveikslus. Ir čia kaimiečio akimis matomi bei jo interesais vertinami gamtos gyvenimo reiškiniai buvo ta medžiaga, iš kurios mūsų poetas sukūrė gražiausius savo poezijos puslapius. Ypač ryškus, vaizdingas ir nuotaikingas išėjo rudens paveikslas. Ano meto lietuviško kaimo ruduo su savo lietumis, purvynais, neišbrendamais keliais Donelaičio poemoje pavaizduotas stačiai klasiškais posmais, vietomis pavartojant onomatopėjinius garsus, sustiprinančius vaizdo ryškumą:

Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
Irgi žemes bjaurias išplėšdams teškina šmotais.
.....
Ogi dabar purvynai, kad juos krutina vyžos,
Nei kisielius ant ugnies pleškėdami, teška.

Skaitydami tokias ir daugelį panašių vietų, mes prieiname prie svarbiausios Donelaičio, kaip žodžio meistro, savybės, dėl kurios net ir sausos, abstraktinės bei didaktinės jo poemos vietos darosi patrauklios ir estetiškai vertingos. Tai būtent, kad „Metų" autorius yra nepalyginamas vaizdingosios kalbos meistras. Mes čia neanalizuosime plačiau Donelaičio kalbos vaizdingumo priemonių. Vis dėlto laikau reikalinga bent trumpai suminėti, kad didelė dalis to pasigėrėjimo, kurį patiriame, skaitydami Donelaitį, tenka sieti su būdingais lietuvių kalbai posakiais ir žodžiais, ypačiai veiksmažodžiais, gausiai ir sumaniai poeto pavartotais. Pvz.: saulelė *atkopdama, birbino* galvas, *kirkina* ratą, *pridrebi* dešrą, *tralalaudami* staugė, ant kumelio ketvergio *užsimetęs, kirmyt* į patalą *žergia* etc. Šitie ir daugelis kitų panašių vaizdinių veiksmažodžių bei posakių

sunkiai duodasi verčiami į svetimas kalbas. Iš trijų vokiečių vertėjų[3] nė vienas nepataikė adekvačiai išversti juos į vokiečių kalbą. Teisingai pastebėjo vienas Donelaičio stiliaus nagrinėtojas, kad „Metų" vertimai esą panašūs į pievą, iš kurios išskainioti gražiausi žiedai. Jei pridursime dar, kad šitie veiksmažodžiai ir daugelis kitų Donelaičio posakių, be vaizdingumo, turi dar ir stiprų emocinį atspalvį, dažniausiai humoristinį ir satyrinį, tai jų reikšmė pasidarys mums dar akivaizdesnė. Be to, Donelaičio kalba, nepaisant gana gausių barbarizmų, labai gyva, liaudiška ir turtinga, šiandien jau apsinešusi lengvutėmis nuosėdomis, laiko patina, žavi savotišku savo koloritu.

Tokia turtinga lietuvių kalba anais laikais tegalėjo rašyti poetas, ne tik kilęs iš liaudies, bet ir liaudyje pasilikęs, jos džiaugsmais ir vargais gyvenęs, jos mintimis ir jausmais gaivinęsis. Toks ir buvo Donelaitis. Kad jis baudžiauninko buitį gerai pažinojo, dėl jos sielojosi, baudžiauninką ramino ir guodė, rodo beveik kiekvienas „Metų" puslapis.

Tačiau poetas neužmerkė akių nė prieš būrų ydas ir be pasigailėjimo jas pliekė. Jis parodo savo poemoj visą eilę neigiamų personažų, kaip girtuoklį mušeiką Enskį, tinginį girtuoklį Plaučiūną, nedorėlius Slunkių ir Pelėdą. Jis piešia peiktinus būrų papročius ir ištisas blogo elgesio scenas, čia pat visa tai pabardamas ir smerkdamas, arba pavesdamas tai atlikti tokiems pavyzdingiems žmonėms, kaip Pričkus, Selmas, Lauras ar Krizas. Kartais poeto dorovininko uolumas eina net per toli, kai jis, puritoniško įkarščio pagautas, ima smerkti visai padorius liaudies pasilinksminimus, pvz., rugiapjūtės pabaigtuvių papročius arba liaudies dainas.

Bet nepalyginti rūstesnis ir griežtesnis mūsų poetas, smerkdamas ponų nevalyvumą bei nedorybes. Iš valstiečio

baudžiauninko plotmės pažiūrėjęs į ištaigingą ponų gyvenimą, jis griebiasi šaržo ir satyros kuo nepalankiausia šviesa jų puotoms, apsirijimui, žiaurumui, nešvankiam elgesiui parodyti. Taip „Pavasario linksmybėse“ jis pasakoja apie vieną „aukščiausių ponų“, kuris, dėl persirijimo kone pamišęs, bando persipjauti sau gerklę. „Vasaros darbuose“ jis piktinasi ponų šykštumu, žiaurumu ir baudžiauninkų išnaudojimu. „Rudens gėrybėse“ Pričkaus pasakojimas apie ponų valgius ir puotą yra klausytojų pasibjaurėjimą žadinąs šaržas ir satyra, o „Žiemos rūpesčiuose“ vėl su pasipiktinimu pasakojama, kaip šykštuolis ponas dėl menko nuostolio liepia pliekti būrus taip smarkiai, kad išmintingasis šaltyšius Pričkus nuo to net numiršta. Čia poetas, pats susigraudinęs, sušunka:

Tai, broleliai! tai visa šio svieto malonė!
Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!
Juk jau kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
Stumdo šen ir ten nei kokį šunį nevertą.

Apskritai „Metų“ autorius apie ponus kalba be jokios pagarbos, vadindamas juos dideliais pilvais, ponpalaikiais, savavalininkais, o vietomis ir su grubiu sąmoju iš jų pasityčiodamas:

Ar tu ne taip jau kaip bėdžius koks prasidėjai,
Ir moma taip tau, kaip jam, pasturgalį šluostė?

Suprantama, kad taip nepalankiai nusiteikęs ponų atžvilgiu, Donelaitis visomis pajėgomis stengėsi apsaugoti savo būrus nuo jų įtakos. Iš čia kyla natūralus liaudiškas poeto konservatizmas ir patriotizmas. Jis mato, kad valstietis lietuvis, išsižadėdamas savo papročių ir kalbos, ištvirksta, morališkai

sumenkėja. Dėl to didžiausias jo rūpestis, kad būras nepamestų savo gimtosios kalbos, nešiosenos, papročių. Visokio blogio šaltinis, pasak Donelaičio, tai ponai ir atėjūnai: vokiečiai, „šveisteriai", prancūzai:

Mes, lietuvninkai, pirm to nepažindami svietą,
Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot.
Ir kad vokiečiai tik vogt ir keikt nesigėdi.

Dėl to keliais variantais poetas apgailestaudamas šaukia:

Ak! kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo
Ir nei kurpių, nei sopagų dar nepažino,
Bet vyžas, kaip būrams reik, nešiodami gyrės.

Iš visų ponų ir atėjūnų blogiausi ir pavojingiausi jam atrodė vokiečiai, tad prieš juos daugiausia ir stengiasi nuteikti savo būrus poetas moralistas. Palyginimas „kaip vokietis" jam reiškia didžiausią papeikimą. Baudžiauninko ir pono, lietuvio ir atėjūno-svetimtaučio antitezė nenutrūkstamai eina per visą veikalą ir jai išryškinti renka Donelaitis savo pastebėtos tikrovės duomenis ir atitinkamai juos komponuoja. Iš šitos antitezės daugiausia kyla ir emociniai poeto išgyvenimai. Galimas daiktas, kad net stilistinis poemos grubumas, primygtinis lyg ir su tam tikru pasigėrėjimu trivialiausių žodžių vartojimas ir drastiškų vaizdų nevengimas eina iš paslėpto poeto noro ne tik būti kaimiškam, prasčiokiškam, bet ir šokiruoti ponišką saloninį skonį.

O vis dėlto kai kurios „Metų" vietos rodo, kad Donelaitis yra inteligentinio šviesuomenės sluoksnio atstovas, tiesa, būrų gailėjęsis ir juos guodęs, bet jokios išeities iš baudžiavinės

santvarkos nematęs. Išsivadavimo iš baudžiavinės vergovės vilčių jis savo būruose nežadino. Priešingai, bet koks pasipriešinimas ponams jam atrodė visiškai negalimas. Išmintingojo šaltyšiaus Pričkaus lūpomis jis duoda savo būrams tokį būdingą patarimą:

...saugokis Kasparą kibint
Ir tylėk, kad dumčius jo tau muša per ausį.
Dumplės yr naudingas daiktas į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekados nederėjo
Ir debesų greitų žingsnius stabdyt negalėjo.
O ar gal ereliui žvirblis glūps prisilygint,
Ar bloga varlė prieš liūtą didelį stengtis?

Donelaičiui, pastoriui ir moralizatoriui, atrodė, kad būrų ir ponų santykių problema tegali būti išspręsta dorovinėj plotmėj: būrai turi būti darbštūs, kantrūs, blaivūs, sąžiningi, pamaldūs, prisilaiką savo kalbos ir papročių, o ponai, be visiems privalomo blaivumo ir pamaldumo, dar teisingi, gailestingi ir tėviškai savo būrus globoją.

„Vasaros darbuose" jis parodo ir tokio gero pono pavyzdį: jis buvęs mandagus, baudžiauninkų pats nepliekdavęs ir nuo žiauraus tarno Dikso juos gindavęs, o darbymety, kai būrai „apalpę ir vaitodami dirbo", liepdavęs jiems nuvežti „puspyvės" bačką. Už tokį humaniško elgesio minimumą būrai negali juo atsidžiaugti, o jam numirus – atsigailėti.

Konstatuodami tokį socialinio klausimo išsprendimą, mes nekaltiname poeto, kad jis XVIII a. vidury, Mažosios Lietuvos užkampy, neskelbė revoliucinių šūkių. Jo poema to laikotarpio fone ir be tokių šūkių yra neabejotinas, didelis ir įdomus pažangios minties reiškinys.

Kad Donelaitis ne tik paviršutiniškai matė baudžiauninkų skurdą, bet ir giliai pajuto tos gadynės beviltišką klaikumą, rodo jo poemos vaizduose bei moraluose glūdintis pesimizmas ir toks nuostabus jos apibūdinimas:

Žinom juk, želėk dieve, kaip mūsų gadynė,
Ašaras išverktas po kojų mindama, šypsos.

Mes neturime jokių duomenų teigti, kad Mažosios Lietuvos užkampio Tolminkiemio poeto pesimistinė pasaulėjauta sietųsi su šiokia ar tokia Vakarų Europos kultūrinės ar filosofinės krypties įtaka. Nebijodami suklysti, tegalėtume nurodyti du mūsų poeto pasaulėjautos šaltinius: krikščionybę ir jo gyvenimo aplinką. Donelaitis, kaip dvasininkas, pastorius, ne tik gerai pažino teorinį krikščionybės mokslą, bet buvo giliai persiėmęs ir gyvenimiškąja jo dvasia, itin rūsčia ir niūria protestantiškame puritonizme, neigiančiame džiaugsmą, kūnišką smagumą, visokius pasilinksminimus ir pasaulietinius pobūvius. Nesunku „Metuose" apčiuopti puritoniškos dvasios įtaką, tačiau poeto garbei tenka pasakyti, kad jis gana saikingai smerkia nykstamus būrų gyvenimo smagurius. Nuoširdi užuojauta būrams ir blaivus realistinis žvilgsnis į kasdieninę tikrovę apsaugojo Donelaitį nuo kraštutinio puritoniško siaurumo. Per daug nesipiktindamas, „Rudens gėrybėse" jis pasakoja apie gausias valgiais ir gėrimais Krizo dukters vestuves, pabardamas tik svaigiuosius gėrimus ir nešvankius elgesius. Arba vėl, kai toj pačioj daly padoraus ūkininko Bleberio tarnas kviečia būrus į naują „homerišką" puotą, kur būsiąs netikėtinas valgių gausumas, poetas tą kvietimą pagrindžia visa eile pateisinimų ir net tokiu pamaldžiu paskatinimu:

Nugi dabar, naštas vargų visas nusikratę,
Jau pasilinksminkim bensyk česny susikvietę.
Tam juk dievs dosnus gėrybes mums dovanoja.
Kad nusimūčiję bei, kaip mums reik, trūsinėję
Vėl atsigautumbim, gardžius kramtydami kąsnius.

Puritoniškas pastoriaus rūstumas Donelaity kovoja su liaudį mylinčio poeto atlaidumu.

Bet greta visokių doktrinieriškų samprotavimų „Metų" poetas su giliu susirūpinimu stebi gyvenimą ir jokios išeities iš jo negerovių, neteisybių ir kentėjimų nemato. Galėjo jis ir šiaip, ir taip baudžiauninkus guosti bei raminti, bet pačios baudžiavos nežmoniškumo negalėjo pateisinti nei nuo savęs paties nuslėpti. Vienas „Žiemos rūpesčių" epizodas ypač ryškiai parodo gilų mūsų poeto įžvelgimą į baudžiavos medžiaginį skurdą ir dorovinį niekingumą. Nenaudėlis Dočys, gindamasis nuo bado, duoda savo pusberniui užtaisytą šautuvą, kad šis jam pašaudytų varnų. Nuo šūvio šautuvas plyšta, sužeidžia vaikį ir sudegina kaimynų trobas. „Pons amtsrots" Dočį surakinęs atiduoda teismui, visi prieš jį liudija, bet Dočys, matyt, maištingos nevilties pagautas, „rankas įsirėmęs", išdrožia teisėjams kartų teisybės žodį, nusakydamas visą ponų priespaudos žiaurumą:

Juk jūs, ponai, mus būrus jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkės irgi pelėdos.

Pričkus su kitais šaltyšiais „dyvijos didžiai, dyvus girdėdami tokius", bet jau nebedrįso be atodairos nenaudėlį Dočį smerkti. Priešingai, jų apgailestavimas ir svarstymai baigiasi tam „nenaudėliui" užuojautos ir beveik pateisinimo žodžiais:

Ale ką veiks žmogus, stokodams ir badu mirdams?
Dėl bėdos juk kartais daug dyvų nusiduoda.

Paties Donelaičio sielvartą dėl baudžiavos reiškinių rodo per visą veikalą įvairiais variantais einą būrų nusiskundimai ponais bei sunkiu gyvenimu ir paties poeto apgailestavimai dėl dingusių „barzdotų senovės gadynių".

Savo personažams charakterizuoti poetas labai šykščiai duoda psichologinių ir buities bruožų. Vis dėlto pro jų kalbas, reiškiančias dažniausiai paties autoriaus mintis, įžiūrime ir kai kuriuos tipiškus jų buities ir būdo bruožus: Plaučiūnas – nerūpestingas girtuoklis, besivėlinąs su visais darbais; Slunkius – filosofuojąs tinginys; Dočys – mušeika ir drąsuolis, nesivaržąs net ir teisme pareikšti savo nuomonės; Pričkus – apsukrus, gudrus ir lankstus šaltyšius, tarpininkas tarp ponų ir būrų; Selmas – pamaldus ir griežtas kaimo puritonas; Enskys – linksmas vestuvių bei pobūvių dalyvis; Krizas – taupus ir sumanus būras, iš plikšio samdinio našlaičio virtęs pasiturinčiu ūkininku. Donelaitis, matyt, norėdamas padaryti jį sektinu pavyzdžiu kitiems ir apsaugoti nuo galimų šykštumo pavojų bei priekaištų, taip jį paidealizuoja:

Tas širdings žmogus, kaimynu mūsų bebūdams.
Kožną vis lietuviškai mylėdavo sėbrą.
Ypačiai ir labiaus šeimyną jis savo mielą,
Kaip save patį čėdydams, mylėt nepatingo.
Darbą nei vienam jisai n'uždėdavo sunkų,
O pasidirbus kiekvienam, kaip reik gaspadoriui,
Vis gardžiai keptus ir virtus duodavo kąsnius.

Kokius darbus bedirbtų „viežlybieji" Donelaičio būrai, jie dirba juos vikriai ir guviai, „vis tekini", pasak Pričkaus.

Tekini jie bėga su naujom vyžom, naujom šakėm ir naujais vežimais gerojo pono amtsroto, „kuris numirė pernai“, tvartų mėžti, o atėjus šienapjūtei, laukai, vaizdingu poeto pasakymu, „kaip skruzdėlynas knibždėti pagavo ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės“. Pričkus, ragindamas būrus į sunkiausią nešvariausią darbą, mėšlavežį, tokiu taikliu ir gaspadoriškai teisingu posakiu išreiškia kiekvieno sunkaus darbo prasmę:

Taigi nutverk rykus, kurie tam yr padaryti,
O mėžk greitai ir linksmai pakvipusį skarbą!
Iš menkų daiktų daugsyk dyvai pasidaro,
O iš mėšlo smirdančio žegnonė pareina.

Šitokiu darbo supratimu ir baudžiauninkiškos buities vertinimu norėjo mūsų poetas atsverti ir nugalėti tą pesimistinę rezignaciją, į kurią jį stūmė jo pasaulėžiūra ir tamsiųjų tos pačios buities aspektų stebėjimas.

Donelaitis – kertinis lietuvių literatūros akmuo. Iki Donelaičio apie grožinę lietuvių literatūrą dar nė kalbėti negalima. Norint suprasti Donelaičio reikšmę, reikia žinoti, koks skurdus buvo lietuvių tautos būvis iki jo ir dar ilgą laiką po jo. Dėl nepalankių istorinių aplinkybių ir politinių unijų su lenkais, kurių paskutinioji, Liublino unija, 1569 m. galutinai surišo Lietuvą su Lenkija, lietuvių tauta neteko šviesuomenės sluoksnių, kurie smarkiai pradėjo lenkėti tuoj po krikščionybės priėmimo 1389 m. Mat lenkų dvasininkija apaštalavo Lietuvoje ne tik krikščionių tikybą, bet ir lenkų kalbą bei kultūrą, o politinės unijos dar viliojo Lietuvos bajoriją lenkų bajorų plačiomis privilegijomis, titulais ir herbais. Liaudis buvo palikta užmiršty, niekas nesirūpino ruošti jai raštų gimtąja kalba,

literatūra niekam nerūpėjo. Tik XVI a. ėmus plisti reformacijai, protestantizmui, pirmiausia Mažojoj Lietuvoj, kuri buvo vokiečių Prūsijos kunigaikščių valdžioje, o kiek vėliau ir Didžiojoj Lietuvoj imta spausdinti lietuvių kalba knygas, skirtas bažnyčios reikalams ir religinei propagandai: ten protestantizmui, čia katalikybei.

Iki Donelaičio laikų Mažojoj Lietuvoj, t. y. Rytų Prūsijoj, kurios gyventojų daugumą sudarė lietuviai, religinių raštų ruošimas ėjo gana sparčiai. Lietuvių kalba pasiekė gana aukšto lankstumo ir išraiškos laipsnio bažnytiniuose giesmynuose ir maldų knygose, bet pasaulietinės poezijos kūrybai ji dar visai mažai buvo naudota: Ezopo[4] ir kelių Gelerto[5] pasakėčių vertimai, keletas pusiau religinio turinio eilėraščių, keliolika eilėmis rašytų laiškų. Gyvas domėjimasis lietuvių kalba, pastebimas tais laikais Mažosios Lietuvos dvasininkijos tarpe, turi iš dalies filologinį, iš dalies grynai praktinį pobūdį. Tad Donelaitis lietuvių literatūroj pasirodo kaip savaimingas ir originalus poetas visais atžvilgiais: jo poemos turinys, žanras, eilėdara, liaudiška, grubi, bet lanksti, bažnytinėj literatūroj nevartota kalba ir pati iniciatyva tokį veikalą rašyti, žodžiu, viskas nauja, be pirmtakų, be pavyzdžių. Bet ir po Donelaičio lietuvių literatūra dar ilgai nesusilaukė kito tokio originalaus ir stipraus poetinio veikalo. Literatūros kūrybai sąlygos negreit dar pagerėjo. Mažojoj Lietuvoj prasidėjo smarki germanizacija, sustabdžiusi visokį kultūrinį tautinį veikimą, o Didžiojoj Lietuvoj XIX a. pradžioj pasireiškusį gyvesnį literatūrinį sąjūdį suvaržė carinės valdžios sugalvotas ir žiauriai vykdytas spaudos uždraudimas, trukęs nuo 1865 m. iki 1904 m.

Pirmą kartą „Metai“ buvo išspausdinti L. Rėzos 1818 m. su kai kuriais sutrumpinimais ir pakeitimais. Pilną „Metų“

leidimą paruošė vokiečių lingvistas A. Šleicheris, o išleido Peterburgo Mokslų akademija 1865 m. Didžiojoj Lietuvoj Donelaičio kūryba pasidarė plačiau žinoma tik XIX a. pabaigoj, prasidėjus tautiniam sąjūdžiui. Carinės priespaudos laikais Donelaičio veikalas buvo skaitomas ir nagrinėjamas slaptose mokslus einančios jaunuomenės kuopelėse, o vėliau visose lietuviškose mokyklose. Tokiu būdu šis veikalas suvaidino lietuvių tautoje didžiulį auklėjamąjį vaidmenį. Kartu su meniniu literatūriniu poveikiu jis skiepijo jaunuomenės širdyse užuojautą skriaudžiamiesiems, socialinės neteisybės smerkimą, stiprino ryšį su liaudim. Be to, Donelaičio kūryba yra ligi šių dienų gyviausia jungtis tarp dviejų ilgus amžius prievarta atskirtų lietuvių tautos dalių: Mažosios ir Didžiosios Lietuvos.

Donelaičio „Metai" – tai pirmas lietuvių literatūros veikalas, verstas į svetimas kalbas: vokiečių (3 vertimai), lenkų ir latvių. Dabar štai išeina mūsų poeto kūrinys ir rusiškai. Jei „Metai" būtų buvę parašyti kuria nors kita, plačiau žinoma kalba, šiandien, be abejo, jie būtų daug plačiau žinomi. Iš tiesų šis veikalas yra įdomus ir originalus reiškinys XVIII a. Europos literatūroje. Pirmiausia, „Metai" siejasi su klasikiniais graikų ir romėnų literatūros kūriniais, yra vienas iš nedaugelio jų atgarsių XVIII amžiuje. Donelaitis mokėjo graikų ir lotynų kalbas, buvo skaitęs Homerą, Heziodą, Teokritą, Vergilijų, Ovidijų[6]. „Metai", kaip didaktinė poema, savo pobūdžiu giminiuotųsi su Heziodo „Darbais ir dienomis" ir Vergilijaus „Georgikomis". Raginimas dirbti kai kuriuos laukų darbus ir kiti praktiški patarimai iš tolo primena „Georgikų" pamokymus. „Pavasario linksmybių" fragmentas apie pirmųjų tėvų laimingą gyvenimą rojuje ir nelaimingą jų buitį,

rojų praradus, turi šį tą bendra su „Darbų ir dienų“ pasakojimu apie penkis amžius – bet tik tiek, kiek bendra turi pačios legendos. Sutikime, kad mintis parašyti „Metus“ greičiausiai bus kilusi, Donelaičiui pasiskaičius anuos senovės poetus, o rašyti hegzametru jis, be abejo, iš jų bus išmokęs. Tačiau visa tai nė kiek nemažina Donelaičio poemos reikšmės ir savaimingumo. „Metai“ tiek skiriasi nuo anų senovės poetų kūrinių, kiek skiriasi XVIII a. lietuvio valstiečio gyvenimas nuo senovės graikų ir romėnų gyvenimų.

G. H. F. Neselmanas jo suredaguotų ir išleistų Donelaičio raštų įvade „Pavasario linksmybių“ pradžią vadina savotišku, originaliu gyvulių epu. Lieka dar neištirtas klausimas, ar Donelaičio pavasarinės paukščių gyvenimo scenos turi ką bendra su žinomais viduramžių bei vėlesniais gyvulių epais. Greičiausia, kad Donelaitį bus paveikęs ne tiek gyvulių epas, kiek pasakėčių motyvai. Juk ir pats Donelaitis rašė pasakėčių, kurių veikėjai primena pavasario „gyvulių epo“ veikėjus su jų kalbomis ir žmogiškais veiksmais.

„Metuose“ nėra jokio „literatūriškumo“, jokios manieros, jokių štampų. Donelaitis ir rašė ne literatūrai, bet sau pačiam ir savo parapijiečiams, kaimo žmonėms. Jo didaktinė poema – tai yra jo bažnytinių pamokslų papildymas. Čia aiškėja Donelaičio vieta ir XVIII a. Europos literatūroje. Ir čia jis savaimingas ir vienišas – be pirmtakų ir bendrakeleivių. Naujojoj Europos literatūroj prieš jį niekas hegzametru nerašė, tokios kaimo gyvenimo buities taip nevaizdavo. Nei pseudoklasicizmas, nei sentimentalizmas jokios įtakos Donelaičiui nepadarė. Net ir artimi „Metams“ savo temomis kūriniai, kaip Tomsono „Metų laikai“ arba Kleisto „Pavasaris“, Donelaičio veikale jokių žymių nėra palikę. Galimas daiktas, kad mūsų

poetas, kai rašė savo poemą, jų nebuvo ir skaitęs. Donelaitis XVIII a. vidurio Europos literatūroje laikytinas pirmuoju ryškiu realizmo pirmtaku, visu šimtmečiu pralenkusiu savo epochą. Įdomiausia tai, kad mūsų poetas tokį šuolį priekin padarė ne iš istorinių Europos literatūros raidos premisų, bet iš tiesioginės sąsajos su gyvenimo realybe, iš natūralaus impulso vaizduoti patirtą tikrovę ir iš humaniško širdies polėkio mokyti bei guosti nuskriaustuosius.

1946

Kristijonas Donelaitis – liaudies vargų poetas

Minime 175-tąsias metines nuo vieno iš žymiausių lietuvių liaudies sūnų, grožinės lietuvių literatūros pradininko ir klasiko, poeto realisto Kristijono Donelaičio mirties. Ši sukaktis nėra vien reikšmingo literatūrinio fakto minėjimas, ji yra didelė lietuvių tautos šventė. Mes minime rašytoją, kuris į naują, aukštesnę pakopą pakėlė lietuvių literatūrą, pradėjo naują epochą kultūriniame dvasiniame tautos gyvenime. 175-rių metų praeities perspektyvoje išsisklaidė ir išnyko gedulo žymės ir jausmai dėl neišvengiamos didelio praeities poeto mirties, bet užtat dar skaisčiau sušvito jo taurios asmenybės žavesys, naujais aspektais praturtėjo jo kūrybos prasmė ir reikšmė.

Koks gi yra pagrindinis Donelaičio asmenybės ir jo kūrybos bruožas, kuris ir šiandien kelia mūsų nusistebėjimą, pagarbą ir meilę jam ir jo kūrybai? Manau, neapsiriksime

pasakę, kad tas bruožas tai yra savo gimtojo krašto, jo gamtos ir, svarbiausia, jo žmonių, paprastų valstiečių, būrų-baudžiauninkų meilė. Donelaitis darbavosi ir savo poezijas rašė vien tiktai apie juos ir tiktai jiems. Donelaitis nesvajojo apie jokią poeto šlovę, jis turbūt nė nemanė, kad jo raštai bus kada nors išspausdinti. Jis nesirūpino to laiko literatūrinėmis normomis, įpročiais, skoniu. Jis rašė tokia eilėdara, kokios buvo išmokęs mokyklos suole, skaitydamas senovės klasikus. Jis tenkinosi, paskaitęs savo poezijas parapijiečiams, valstiečiams-būrams bei artimiausiems savo bičiuliams. Platesnės auditorijos jis nereikalavo.

Kristijoną Donelaitį siejo su liaudimi daugeriopi ryšiai: kilmė, jaunystėje patirtas skurdas ir ilgų metų bendri rūpesčiai, poetui einant pastoriaus pareigas Tolminkiemyje, kur jis iš arti galėjo prisižiūrėti į baudžiauninkų nuskurdusį gyvenimą ir į dvarininkų jiems daromas skriaudas.

Donelaičio užuojauta valstiečiams ir feodalų savivalės smerkimas – tai pagrindinis vedamasis jo kūrybos motyvas, garsiai nuskambėjęs jau ankstyvesniuose poeto kūriniuose, pasakėčiose, ir plačiai išsišakojęs „Metų“ poemoje. Pasakėčiose atsispindi kai kurie feodalinės baudžiavinės epochos bruožai ir socialiniai santykiai, skamba ir rūstus poeto balsas, smerkiąs tą išnaudotojišką santvarką. Pvz., pasakėčioje apie „Ąžuolą gyrpelnį“ ąžuolas vadinamas „didpilviu“, pasipūtusiu „gyrpelniu“, „rasputninku“, „kietsprandžiu“, kuris niekina kitus medžius ir tyčiojasi iš silpnos nendrės. Skaitytojas tuoj supranta, kad išplėstame ąžuolo vaizde poetas rodo išpuikusį, vargšus niekinantį savo gadynės poną. Pasakėčios morale poetas tiesiogiai puola tuos „išputėlius pilvotus“,

Kad jie vargdieniams per daug aut nugaros kopia
Ir beverkiantį išdykę spiria siratą,

ir kad ant jų aukso „siratų ašaros blizga“. Jis su užuojauta kreipiasi į vargdienius, kurie „su lopyta skranda vos barščius nedarytus, vos kartupelius“ valgo. Pasakėčioje apie „Vilką provininką“ atsispindi amtmonų ir vachmistrų daromos būrams neteisybės. Pasakėčioje „Šuo didgalvis“ Donelaitis vaizduoja valstiečius skriaudžiantį feodalinį teismą. Pasakėčios apie „Lapės ir gandro česnį“ fabuloje nėra jokių būdingų feodalinės epochos bruožų atsispindėjimo. Bet antroje dalyje, pamokyme, poetas ir šią pasakėčią suvisuomenina, suaktualina: apgavikų „klastorių“ nereikią tik tarp būrų ieškoti, jų daugiau esą ponų tarpe:

Eik klausinėk tiktai, kas ponų dvaruose destis,
Kur švelnioms uodegoms siratų skaudulius glosto,
O pasaloms smarkus neprietelius vargdienį lupa.

Bet garsiausiai prabyla poeto užuojauta ir meilė skriaudžiamam baudžiauninkui ir stipriausią poetinę išraišką gauna „Metų“ poemoje. Šiam kūriniui poetas paskyrė, spėjama, apie 15 paskutinių savo amžiaus metų ir sudėjo į jį visą savo gyvenimo patyrimą. Jame ryškiausiai atsispindi tos epochos valstiečių buitis, santykiai, paties poeto pažiūros, jo pažangumas ir ribotumas, sąlygojamas iš dalies jo luomo bei profesijos, iš dalies epochos, kurioje jis gyveno. Ne čia vieta visapusiškai nagrinėti šį reikšmingą lietuvių literatūros kūrinį. Šia proga aš noriu atkreipti dėmesį tik į tuos idėjinio tematinio turinio motyvus, kuriais pasireiškia glaudus poeto sutapimas su liaudimi, jos reikalų supratimas, jai reiškiama poeto užuojauta ir

meilė. Užuojautos ir meilės jausmus vargstančiam valstiečiui reiškė ne vienas rašytojas tuo metu ir vėliau. Tačiau tie sentimentai nėjo iš rūsčios gyvenimo tikrovės pažinimo ir kartu su baudžiauninku išgyvento jo vargo ir skausmo, bet dažnai priešingai – iš persotintos buities, iš abstraktaus idealizmo, bejėgio humaniškumo bei filantropijos, pagaliau iš mados. Tokia poezija valstiečiui buvo nesuprantama, jo nepasiekdavo ir jokio poveikio jam neturėjo.

Donelaitis rašė kitaip. Jis ne vien su užuojauta ir meile prabildavo į savo būrus, vadindamas juos „širdingais broliais“, „vyžotais nabagais“, kaimynais ir gentimis, bet nesivaržė, reikalui esant, juos išplūsti „nenaudėliais“, „nešvankėliais“, „žiopliais“ ir „smirdais“, jei jie nedoru elgesiu „lietuvininkams gėdą padaro“. Donelaičiui svetimas ašarotas jausmingumas. Visa jo poezija kyla iš gyvenimo stebėjimo ir blaivaus jo reiškinių vertinimo, iš čia kilo ir užuojauta būrams, ir tas gilus meilės jausmas, kuris paguodžia ir bara, glosto ir baudžia pagal reikalą ir aplinkybes. Tik gilus liaudies reikalų supratimas, nuoširdus jų vargų-skausmų atjautimas galėjo padaryti poetą tokį įžvalgų, kad jis sugebėjo pastebėti reikšmingiausius visos epochos reiškinius, fiksuoti būdingiausius jos bruožus. Sąmoningai nesusivokdamas istorijos raidoje ir visuomeninių bei gamybinių santykių kitimo procese, jis teisingai įspėjo ir charakteringais vaizdais išreiškė daugelį esminių yrančio feodalizmo bruožų. Čia ir išryškėja Donelaičio dydis bei progresyvumas, kad jis feodalinės priespaudos laikais susijo su plačiomis engiamos liaudies masėmis, kurios istorinės raidos kelyje suvaidino progresyvų vaidmenį, griaudamos priespaudą ir kovodamos dėl laimingesnio rytojaus.

Dviejų pagrindinių antagonistinių feodalinės santvarkos klasių – viešpataujančios feodalų žemvaldžių ir pavergtosios valstiečių baudžiauninkų – prieštaravimai ir kova ryškiai atsispindi „Metų“ vaizduose, lygiagrečiai su paties poeto pozicija, stojus jam skriaudžiamųjų pusėje.

Akylus skaitytojas pastebės „Metų“ vaizduose atsispindėjusią baudžiavinę eksploataciją, ligi paskutiniųjų nuskurdinusią valstiečius, pastebės ir viešpataujančios feodalų klasės privilegijuotą teisinę padėtį ir naujus reiškinius ekonominiame bei visuomeniniame gyvenime, yrant feodalizmui ir besiplečiant kapitalistiniams santykiams, pastebės ir klasinės sąmonės budimą baudžiauninkų masėse, ir, pagaliau, beišryškėjančią diferenciaciją pačių valstiečių tarpe, atsiradus sąlygoms kai kuriems ekonomiškai stiprėti, o kitiems tenkintis bernų bei samdinių padėtimi.

Dėl viso to Donelaičio poezija, ypač „Metų“ poema turi labai didelę pažintinę ir visuomeninę reikšmę. Bet ji turi ir kažką nepalyginamai daugiau, būtent tą tikrajam menui privalomą sugestijos, įtaigos jėgą, dėl kurios kūrinys ne vien supažindina ir moko, bet ir jaudina, nuteikia, sutelkia mūsų protą, širdį ir valią su pasitenkinimu priimti arba su pasipiktinimu atmesti tuos realybės reiškinius, kuriuos rašytojas vaizduoja. Donelaičio poezijos jėga, jos įtaiga plaukia iš dviejų pagrindinių realistinio meno versmių – neiškreiptos gyvenimo tikrovės ir paties poeto reagavimo į tą tikrovę. Emocinė potekstė persunkia ir suprasmina Donelaičio realistiškai nupieštą tikrovės vaizdą net ir tais atvejais, kai poetas susilaiko ir aiškiai žodžiais neišreiškia savo santykio su vaizduojamąja realybe. Donelaitis atviromis akimis ir jautria širdimi stebėjo feodalinės epochos baudžiavinius santykius, jis nupiešė teisingą jos

paveikslą, bet paveikslą ne šaltai objektyvų, o sodriai prisotintą meilės ir užuojautos „vyžotam nabagui“ ir smerkiančios neapykantos „nenaudėliui smirdui“ bei apsirijusiam „ponpalaikiui“. Tokie yra kone visi „Metų“ vaizdai, kuriuose atsispindi feodalinės epochos klasiniai prieštaravimai ir klasių kova. Visi jie pasižymi detalių ryškumu ir jas apibendrinančia bei suprasminančia poeto pažiūra į vaizduojamus reiškinius. Prisiminkime bent vieną tokį vasaros darbų vaizdą:

Juk žinai, brolau, koktu, kad svilina saulė,
Ir kad, prakaitui srovėms per nugarą teškant,
Jau ir blogs skilvys dėl pietų pradeda skųstis.
Ale kuomi gal biednas būrs savo vėdarą linksmint,
Kad jam plutos tik ir kėžas vos pasiliko?
O ką gers, kad skinkio jam nė viens nepasiūlo?
Taip iš bėdos, pas klaną kokį nušokęs,
Ištisas ir didiai dūsaudams, vandenį laka.
Kur vabalai visoki su varlėms šokinėja,
O štai Diksas su lazda dar muša nabagą.

Šitokių vaizdų įtaigos jėga yra tokia didelė, kad ji veikia stipriau negu pati vaizduojama tikrovė. Galėjo užguitas būras baudžiauninkas puikiai pažinoti savo gyvenimą, bet tik tada jam paaiškės beprošvaistinis to gyvenimo klaikumas, kai pamatys jį atsispindėjusį, lyg kokiame gaubtame veidrodyje, meniškame paveiksle. Donelaitis kūrė tokius paveikslus.

Tuo remiasi didelė sąmoninanti jo poezijos jėga, žadinanti baudžiauninko širdyje ir prote savo vertės ir galios supratimą. Buvo yrančio feodalizmo epochoje ir objektyvių veiksnių, teikusių galimybę kai kuriems iš būrų ekonomiškai stiprėti,

bet ar ne pritariantys, šilti poeto žodžiai padeda kiekvienam žemę dirbančiam suprasti savo darbo ir savęs paties vertę?

Kas dirvas užartų, sėtų ir nuvalytų,
Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų?
Žinom juk, kaip kožnas pons su savo namiškiais,
Rudenyj duonos ir gardžių pyragų netekęs,
Būrui iš bėdos į ranką pinigą bruka
Irgi beglostydams jį maldo, kad susimiltų.

Donelaitis, pabrėžtinai išryškindamas „Metuose" būrų sąmonėjimą, pats tą sąmonėjimą žadina. Štai „Vasaros darbuose" šaltyšiaus Pričkaus lūpomis išaukštinęs sunkiausią, juodžiausią valstiečio darbą, mėžimą, kaip ne tik valstiečių bet ir ponų sotumo, pyragų laidą, tyčiojasi iš „nusvilusio ponpalaikio", kuris mano, kad „be mėšlo jų pyragais gal pasivalgyt". Suprasdamas būro ir jo darbo reikšmę, Donelaitis paprastais, kasdieniškais, bet stipriais, sąmoninančiais žodžiais sušunka:

Ak, kur dingtų ponai, kad jie būro netektų,
Ir kad bėdžius toks su mėšlu jiems nepadėtų!

Su aštria satyrine pašaipa išreikštas būrų ir ponų antagonizmas ir klasinis būrų sąmonėjimas vaizdinguose Pričkaus žodžiuose būrams:

Rods, darbelio jūsų ponačių lepusi nosis
Baidos ir vis poniškai užkumpusi juokias.
Ale dabok tiktai, kaip veikiai ji nusilenktų,
Kad barščius nedarytus ir prisvilusią gručę
Taip kaip bėdžiai mes kasdien į vėdarą kištų
Ir su mumis drauge prisivargt į baudžiavą suktųs!

Pagaliau „nenaudėlis“ Dočys drąsioje laikysenoje teisme, kai jis, „rankas įsirėmęs, provininkams visiems nė gero žodžio nedavęs“, iššaukiamai prabyla:

Kas jums rūp? – tarė jis, – jūs provninkai maloningi,
Kad, varnienos kartais aš išsikept užsigeidęs,
Varnų ben porelę sau pietums nusišauju?
O jūs bėdžiui man kąsnelį tokį pavydit?
Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkės irgi pelėdos.

Be klasinio būrų sąmonėjimo reiškinių, galima įžiūrėti „Metuose“ ir stichinių valstiečių pastangų priešintis išnaudojimui ir nuskurdimui. Antai „Rudenio gėrybėse“ Enskys pasipasakoja, kaip jis pats ir kiti būrai vagia pono mišką, kad už parduotus medžius galėtų sumokėti ponui mezliavą ir čyžę. Apie miško vogimą ir brakonieriavimą poetas nuo savęs pasakoja „Žiemos rūpesčiuose“, kaip girininkus ir sargus nuvaišinę būrai:

Liepas uždraustas, pušis ir drūtmedį vagia
Ar, nusišovę su griekais, sau parveža briedį
Irgi namėj, slapta mėsinėdami, juokiasi šelmiai.

Ten pat iš Enskio, Pričkaus ir Selmo pokalbio matyti, kad miško vogimas ir namų reikalams „duoną kept ar ką džiovint“ buvo plačiai tarp būrų paplitęs, nepaisant aštrių bausmių.

Klasių kovos Donelaičio epochoje tarp ponų ir būrų atskiras pasireiškimas Prūsų Lietuvoje buvo tautiniai prieštaravimai. Mat ponai buvo dažniausiai vokiečiai, o būrai – baudžiauninkai-lietuviai. Tik Donelaitis „Metuose“ lietuvius priešpastato ne tik feodalams vokiečiams, bet ir prancūzams, šveicarams, lenkams, kurie buvo kolonistai, atvykę po bado-

maro metų ir viešpataujančiai klasei nepriklausė. „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbą“, susivaidijus laukuose būrams, peštynėse „prancūzai ir papykę šveisteriai maišėsi, o ten ir zalcbergeriai pradėjo rėkdami bėgti“. Tokiu būdu „Metuose“ atsispindėjusių tautinių prieštaravimų pagrindas yra lietuvių pastangos išlaikyti savosios tautybės moralinį pranašumą ir jos egzistenciją.

Donelaitis, priešpastatydamas savo būrus-lietuvininkus kitų tautybių žmonėms šių pastarųjų nenaudai, remiasi išimtinai doroviniais motyvais. Svetimtaučiai rodomi kaip dorovinio pakrikimo ir žalingų įtakų skleidėjai. Donelaitis išmintingojo šaltyšiaus Pričkaus lūpomis drąsiai tvirtina, kad jei svetimtaučiai klastuot ir „vogt užsimano ir

Taip ponus, kaip ir būrus, apgaut pasidrąsins,
Tat nesidiviju, nes jiems toks prigimė būdas“.

Tad suprantama, kad tokiems žmonėms Donelaitis neranda gero žodžio, nepraleidžia progos jiems pašiepti ir smerkti. Vokiečių tautybės feodalai bei visoki ponai ir atsibastę iš svetur dažnai avantiūristinių polinkių kolonistai davė poetui pagrindo neigiamai juos charakterizuoti.

Donelaičio laikais germanizacinė politika Prūsų Lietuvoje jau buvo varoma visai atvirai. Buvo siaurinamos pilietinės lietuvių teisės, lietuvių kalba šalinama iš viešojo gyvenimo. Buvo imamasi administracinių priemonių kolonistams apsaugoti nuo lietuvių kalbos bei papročių poveikio. Donelaitis germanizacijai griežtai priešinasi ir ją smerkia. Jis nori užkirsti kelią vokiečių įtakai lietuviams. Viename savo laiške jis įspėja savo bičiulį, kad tas, gyvendamas su vokiečiais, lietuvių kalbos nepamirštų ir kad jokių paaukštinimų vokiškoje

vietoje nepriimtų. Taip pat ir „Metuose“ poetas smerkia germanizaciją ir sielojasi vokiečių kalbos plitimu valstiečių tarpe. „Vasaros darbuose“ Lauras pakamorė, mokydamas lietuvininkes neapsileisti ūkio darbuose vokiečių gaspadinėms, gailisi tų „barzdotų gadynių“,

Kaip lietuvininkės dar vokiškai nesirėdė
Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo.

Krizo dukters vestuvėse panašų apgailestavimą dėl visų prūsų išreiškia Selmas:

Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo.

Dar kitoje vietoje poetas piktai bara tuos „smirdus“, kurie „vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin“. Apskritai paėmus, įspėjimas saugotis svetimos kalbos, svetimų papročių, o skatinimas laikytis gimtosios kalbos ir savų papročių – tai dažniausiai pasitaikąs „Metuose“ didaktinis motyvas.

Tačiau Donelaitis nebuvo koks atžarus, beatodairiškas svetimų tautybių niekintojas. Ten, kur jam didaktiniais sumetimais nėra reikalo jų peikti, o priešingai, atrodo, būsiant naudinga pasididžiuoti jų palankumu, jis džiaugiasi:

Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tik vokiečiai visoki mus pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko;
Taip, kad ir lietuviškai kalbėdami valgo
Ir jau rūbus mūs, kaip mes, vilkėti pagavo;
Tik margų marginių dar nešioti nedrįsta.

Lygiagrečiai su gimtosios kalbos ir papročių propaganda „Metuose“ eina neapterštos svetimais poveikiais ir blogais įpročiais senovės aukštinimas. Čia Donelaitis pasirodo kaip atkaklus konservatorius, net ir nekalčiausią naujovę nešiosenoje laikąs žalingu vokiškų įtakų padariniu. Donelaičiui, kaip ir jo „dosningam“ Krizui, atrodo, kad, kai tik

...lietuvninkai su vokiečiais susimaišė.
Štai ir viežlybums tuojau į nieką pavirto.
Taip, kad klapai vyžų, viežlybai padarytų,
O mergaitės krosytų marginių nekenčia.
Klapai, kaip ponačiai su puikiais sopagačiais,
O nenaudėlės mergaitės su kedelačiais,
Lyg kaip jumprovos pasirodyt jau nesigėdi.

Šitokį „barzdotų“ bei „vyžotų“ gadynių aukštinimą bei norą jas išlaikyti reikia suprasti kaip Donelaičio pavartotą priemonę atsispirti germanizacijai ir apskritai nutautinimui. Bet yra ir kita gilesnė donelaitiškojo praeities idealizavimo priežastis – tai, kad „Metų“ poetas nesuvokė istorinės raidos, nesuprato, kad vieni reiškiniai, kaip atgyventi, turi išnykti, o kiti, nauji, įsigalėti. Progreso idėja tiek visuomeninėje, tiek ir kultūrinėje srityje Donelaičiui buvo svetima. Išeities iš baudžiavos į šviesesnę ateitį nematydamas, jis norėjo bent išsaugoti tariamąjį senovės, „barzdotu gadynių“, pranašumą.

Dėl tautinių savo epochos prieštaravimų išryškinimo ir apskritai dėl tautiškumą liečiančių motyvų gausumo Donelaitis laikytinas pirmuoju lietuvių poezijoj tautinio jausmo žadintoju. Daugelyje savo poemos vietų poetas pabrėžtinai teigiamai išskiria lietuvininkus-būrus, kaip gerus ir dorus žmones, ir kad tik visoki nenaudėliai ir „smirdai“ savo blogu

elgesiu jiems gėdą padaro. Poetas pabrėžia, kad gražūs to ar kito žodžiai buvo lietuviškai pasakyti, kad gerasis velionis ponas, kai norėdavo ką pagirti, tai „jis tam lietuviškai padarydavo garbę“. Geriausiais sveikinimais ir linkėjimais Pričkus pasitinka tuos, kurie „mūsų Lietuvą garbin“. Žodžiu, Donelaičio leksikone lietuviškumas yra sinonimas viso, kas dora, gražu, kilnu.

„Metų“ vaizduose atsispindėjusių socialinių santykių plotmėje ir paties Donelaičio didaktinių tikslų šviesoje stoja prieš skaitytojo akis „Metų“ poemos žmonės. Daug jų yra būrų-baudžiauninkų, vyrų ir moterų, ponų ir jų tarnų. Bet tikrieji poemos personažai, veikiantys ir kalbantys, tai būrai-baudžiauninkai. Žinome, kad buitiniu ir doroviniu atžvilgiais jie gali būti paskirstyti į dvi kategorijas: „viežlybųjų“ ir „nenaudėlių“. Pirmieji – teigiami, sektini, antrieji – neigiami, smerktini būrai. Nesileisime čia į platesnę jų charakteristiką – ji yra nesudėtinga, schemiška. Skaitydami poemą, pastebime, kad Donelaitis teigiamuosius personažus dažnai panaudoja kaip ruporus savo paties mintims reikšti taip, kad ne visur atskirsi, kur kalba, pvz., Selmas ar Pričkus, o kur pats autorius. Neigiamieji personažai vėlgi duoda poetui progos ką nors mokyti, smerkti ir barti.

Šia proga dera vien į tai atkreipti dėmesį, kad kokius žmones Donelaitis bevaizduotų – girtinus ar peiktinus – jis vaizduoja juos, vedamas vienos minties, vieno jausmo – susirūpinimo jų buitim, noro, kad jų gyvenimas būtų šviesesnis, o jie patys geresni. Šitas jausminis, emocinis priėjimas prie vaizduojamojo žmogaus aiškėja ypač ten, kur poetas piešia būtent neigiamus, peiktinus žmones. Poetas tarsi nesitveria savy, negali ramiai kalbėti, kai mato tinginystę, apsileidimą,

girtavimą, nevalyvą elgesį tų žmonių, kurių kiekvieną jis geistų matyti šviesų, gerą, dorą, santūrų. Tose poemos vietose randame daugiausia satyros, pykčio, pašaipos, humoro, perdėtų, užaštrintų ir hiperboliškų vaizdų. Antai tinginys Slunkius, kuris norėtų, kad žiema tęstųsi amžinai ir jis be rūpesčių galėtų knarkti pas „kakalį šiltą". Kaip meistriškai, su kokia aštria pašaipa sukurtas garsus Slunkiaus monologas, neva pateisinąs tinginiavimą: kad atlikti darbams laiko dar esą daug, kad senas ratas, pamaži besisukdams, ilgiau važiuojąs negu tas, kuris ritasi šokdams ir dėl to greitai sutrūkstąs, – kad rambus kuinas, žingine žengdams, toliau nunešąs naštą negu „tūls žirgs, durnuodams ir piestu šokinėdams", – kad ir smalininkas, „per kiemus pamaži važinėdams kirkina ratą", o vis dėlto nusipelno „pinigą grečną", o būras, per daug bėginėdams, tik sunkinąs savo širdį!

Kaip taikliai nuskamba Pričkaus replika, vertinanti tą tinginį ir visus jo samprotavimus:

Eik, tarė, šūdvabali, kur šūdvabaliai pasilinksmin!
Juk tu jau su savo namais kasmet šūdinėdams
Sau ir mums, lietuvninkams, padarei daug gėdos!

Taip pat su didele satyrine jėga, hiperboliniais bruožais nupiešti Plaučiūno, Pelėdos, Dočio, Enskio paveikslai. Šiuos personažus sukonkretina nemaža buitinių bruožų, vaizduojančių jų gyvenimą, bet gyvybės, kraujo jiems įlieja paties poeto emocijos, kurių lydimas ir jaudinamas jis piešia tų žmonių ir jų buities paveikslus.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad Donelaitis kartais su smerkiančia pašaipa ir pasipiktinimu atsiliepia ir apie visai nesmerktinus liaudies papročius, kaip pabaigtuves,

pasilinksminimus, šokius ir dainas. Tačiau būtų neteisinga laikyti „Metų" poetą niūrios pesimistinės nuotaikos, nuolatos priekaištingai niurzgančiu žmogum. Šitos rūškanos, peikiančios retus valstiečių džiaugsmo prasiveržimus nuotaikos nėra giliai įsišaknijusios, nėra būdingas Donelaičio charakterio bruožas. Jos tėra susijusios su jo, kaip dvasininko, pastoriaus, pamokslininko, profesija, su niūriomis puritonizmo bei pietizmo idėjomis, neigiančiomis džiaugsmą, pasaulietinius pasilinksminimus bei pobūvius.

Nesunku „Metų" poemoje apčiuopti puritoniškos dvasios įtakos, tačiau poeto garbei reikia pasakyti, kad jis gana saikingai smerkia nykstančius būrų gyvenimo smagurius. Nuoširdi užuojauta būrams ir blaivus, realistinis žvilgsnis į kasdieninę tikrovę apsaugojo Donelaitį nuo kraštutinio puritoniško siaurumo bei fanatizmo. Per daug nepasipiktindamas, „Rudens gėrybėse" jis pasakoja apie gausias valgiais ir gėrimais Krizo dukters vestuves, pabardamas tik visokius nešvankumus. Arba vėl, kai padoraus ūkininko Bleberio tarnas kviečia būrus į naują, stačiai „homerišką" puotą, kur būsiąs netikėtinas valgių ir gėrimų gausumas, poetas tą kvietimą pagrindžia visa eile pateisinimų ir net tokiu pamaldžiu paskatinimu:

Nugi dabar naštas vargų visas nusikratę,
Jau pasilinksminkim bensyk čėsny susikvietę.
Tam juk dievs dosnus gėrybes mums dovanoja,
Kad nusimūčiję, bet, kaip mums reik, trūsinėję,
Vėl atsigautumbim, gardžius kramtydami kąsnius.

Tiesa, ir įspėja, kad „ne kasdien vis su smalstumais vėdarą linksmink"! Puritoniškas pastoriaus rūstumas kovoja Donelaity su liaudį mylinčio poeto atlaidumu ir turi šiam nusileisti.

Guvia, šviesia, optimistine nuotaika lydi poetas savo būrus, dirbančius kad ir sunkiausius darbus. Ką tik jie bedirbtų, jie dirba vikriai, stipriai ir greitai – „vis tekini“, anot Pričkaus. Tekini jie bėga su naujom vyžom, naujom šakėm ir naujais vežimais gerojo pono amtsroto, „kuris numirė pernai“, tvartų mėžti, o atėjus šienapjūtei, laukai, vaizdingu poeto pasakymu, „kaip skruzdėlynai knibždėti pagavo, ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės“. Pričkus, ragindamas būrus į sunkiausią, nešvariausią darbą, mėšlavežį, tokiu taikliu ir gaspadoriškai teisingu posakiu išreiškia kiekvieno sunkaus darbo prasmę:

Taigi nutverk rykus, kurie tam yr padaryti.
O mėžk greitai ir linksmai pakvipusį skarbą!
Iš menkų daiktų daugsyk dyvai pasidaro,
O iš mėšlo smirdančio žegnonė pareina.

Šitokiu darbo supratimu ir būrų buities vertinimu mūsų poetas norėjo atsverti tą pesimistinę rezignaciją, į kurią galėjo pastūmėti ne tik jo pasaulėžiūra, bet ir tos pačios buities tamsiųjų atžvilgių stebėjimas. „Metų“ poemos darbo poezija – tai aukšto idėjinio ir meninio lygio reiškinys lietuvių literatūroje. Gausiuose darbo temos variantuose Donelaitis sugeba sužadinti skaitytojo sieloje visą gamą jausmų ir nuotaikų: griežtą baudžiavinio jungo pasmerkimą, gilų pasipiktinimą amtsrotų bei vachmistrų savivale, užuojautą baudžiauninkams – ir kartu pasigėrėjimą darbo patosu, liaudies ištvermingumu, optimizmu, jos darbo našumu ir giedru, humoristiniu net ir sunkiausių darbų vaizdavimu. „Metų“ darbo poezija – vertingas ir ankstyvas laimėjimas ne tik lietuvių, bet ir apskritai Europos literatūroje.

Donelaitis ryškiais realistiniais vaizdais nupiešė feodalizmo epochos klasinius prieštaravimus ir kovą, valstiečių baudžiauninkų skurdžią buitį, juos nuoširdžiai užjausdamas, guosdamas. Tačiau čia pat reikia pažymėti, kad „Metų“ poetas pasirodo ribotas ir bejėgis, kai bando išspręsti baudžiavinės santvarkos klausimą. Jis negalėjo išsiveržti iš gyvenamosios epochos ir savo profesijos ribų. Donelaičio ideologijoje prieštaringai pasireiškia XVIII a. pažangiosios demokratinės ir konservatyviosios idėjos. Ne vienoje „Metų“ vietoje poetas įsakmiai pabrėžia, kad žmonės iš prigimties yra visi lygūs:

Ciesorius taipojau, kaip jo skaroti padoriai,
Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glupas.

Bet gyvenime pasireiškiančią nelygybę – vienų ponystę, kitų elgetystę – poetas laiko taip pat natūraliu dalyku, pateisina krikščionybės idėjomis, dievo surėdymu. Laikydamas baudžiavinę santvarką neišvengiama ir nesugriaunama, Donelaitis mano, kad jos blogybes galima sumažinti, normuojant ponų ir būrų santykius moralės, teisingumo, humaniškumo dėsniais, o ne pačios santvarkos pašalinimu. Taigi tarp Donelaičio poemos realistinių vaizdų, smerkiančių baudžiavą, ir jo didaktinių idealistinių pamokymų, skelbiančių baudžiavos neišvengiamumą, pastebimas ryškus prieštaravimas. Tačiau vergiško, baudžiavinio darbo ir beteisės baudžiauninko padėties bei skurdaus jo gyvenimo vaizdai yra tokie realūs, ryškūs, o paties poeto pritarimo jausmai būrams tokie nuoširdūs, kad jie nustelbia anuos sausus didaktinius samprotavimus ir sudaro „Metų“ poemos prasmę, jos idėjinį ir literatūrinį vertingumą.

Liaudinė Donelaičio pozicija matyti ne tik iš „Metų“ poemoje atsispindėjusių socialinių santykių, bet ir gamtos

vaizduose. Valstiečių baudžiauninkų darbai, aprašomi „Metuose“, vyksta daugiausia gamtoje ir ryšium su gamtos gyvenimu. Tad ir gamtai atvaizduoti Donelaitis skiria nemaža vietos. „Metų“ gamtinė poezija rodo poeto pastabumą, gamtos gyvenimo pažinimą ir gimtojo krašto meilę. Vien „Pavasario linksmybėse“ suminėta daugiau kaip trys dešimtys gamtos gyvių – paukščių, vabzdžių ir gyvulių – su būdingais jų bruožais, su vaizdingais bei poetiškais kai kurių aptarimais. Donelaitis gamtą ne vien stebi, bet kartu su ja džiaugiasi, jai atbundant pavasarį, apgailestauja ir liūdi dėl jos grožybių sunykimo rudenį. Ypač spalvingi, poetiški ir liaudiški „Metuose“ yra pavasario, rudens ir žiemos paveikslai. Donelaičio pavasaris – tai tikras gaspadoriškas pavasaris, kada, saulei nutirpdžius sniegą, pradeda visoki gyviai knibždėti, triūstis aplink žiemos sugriautus namus ir ruoštis didžiajai darbymetei. Donelaičio pavasaris – tai ne tik pavasarinės gamtos vaizdas, bet ir didingas himnas kuriamajam gamtos darbui. „Pavasario linksmybėse“ nerasime jokių ilgesingų svaičiojimų apie „meilę ir laimę“, jokių suglebusių nuotaikų, jokio miesčioniško sentimentalizmo. Priešingai, skaitydami apie tuos paprastus, bet būdingus pavasario reiškinius, girdime energingo pasiryžimo kupiną, drąsų žodį ir matome džiaugsmo, pritarimo bei pasigėrėjimo šypsnį. „Pavasario linksmybių“ pradžioje judrūs atbundančios gamtos vaizdai turi skatinti ir žmogų atsikratyti žiemos sustingimu ir džiaugsmingai įsijungti į visuotinę darbymetę. Pavasario gamtą poetas vaizduoja kaip sektiną pavyzdį žmogui. Dėl to čia tiek daug pamokymų, personifikacijų, alegorijų.

„Rudenio gėrybių“ ir „Žiemos rūpesčių“ paveikslai – tai puikūs, nuotaikingi įvadai, duodą foną, kuriame išryškėja

šiose poemos dalyse vaizduojama valstiečių buitis. Šiuose gamtovaizdžiuose minimi tokie gamtos reiškiniai, kurie matomi tik kaime, kuriuos patiria valstietis ar savo pirkioje, gindamasis nuo šalčio, ar klampodamas rudens purvynų „madarą skystą“, ar laukuose, matydamas, kaip

...balos ir klampynės pradeda rauktis,
Ir purvynai jų teškėt ir šliurpt pasiliauja.

Ypač rudens paveikslas pagauna skaitytoją tikroviškumu, kaimišku būdingumu bei ryškumu. Įvaizdžių ryškumą papildo meistriškai suderinti žodžių garsai, primeną klampojimą rudens purvynu, šnarančio lietaus, stūgaujančio vėjo garsus.

Donelaičio gamtovaizdžiuose atsispindi ne tik skurdi valstietiška buitis, bet ir socialinė epochos nelygybė, būrų ir ponų priešingybė, kaip, pvz., šitame nuostabiame žiemos peizažo fragmente:

Tik dyvai žiūrėt, kaip barzdoti pušynai
Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo
Ir nei puderuoti ponačiai stov įsirėmę.
Bet kiti nuogi žagarai, tarp jų pasilenkę.
Būriškai po stogais jų stovėdami dreba
Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjai.

Gamtos gyvenimą Donelaitis vaizdavo paprastai, suprantamai. Jam nereikėjo įmantrių poetinių priemonių bei literatūrinių štampų. Jo gamtos aprašymuose gausu vaizdingų palyginimų ir metaforų, bet jos lengvai suprantamos, paimtos iš gyvos liaudies kalbos arba sudarytos, įasmeninant gamtos reiškinius suprantamu būdu. Gamtinė Donelaičio poezija lengvai suprantama kiekvienam kaimo žmogui.

Liaudinį Donelaičio kūrybos charakterį vertingai paremia jo kalba. „Metų" poetas, rašęs valstiečiams apie jų buitį, negalėjo nutolti nė nuo jų kalbos. Teisingai pats poetas Selmo lūpomis apibūdina savo raštų kalbą:

...būriškai, kaip draugas jūsų pažįstams,
Jums tiesiog pasakiau, kaip man pasakyt pasitaikė.

Poetas rašė taip, kaip jo laikais žmonės kalbėjo. Lietuvių kalbos jis išmoko ne iš knygų, bet nuo pat kūdikystės iš savo tėvų valstiečių. Dėl to knyginės ankstesniųjų religinių raštų kalbos poveikis nenustelbė liaudinio būrų poeto kalbos pobūdžio. Tiesa, pasitaiko joje šiek tiek germanizmų ir dar daugiau slavizmų, bet, apskritai paėmus, Donelaičio kalba yra gryna ir šiandien kiekvienam lietuviui visai suprantama. Donelaičio raštai ir šių dienų lietuvių rašytojams yra kalbos liaudiškumo, paprastumo ir vaizdingumo pavyzdys.

Ryškų liaudišką atspalvį Donelaičio raštų kalbai suteikia būdinga leksika. Donelaičio raštų leksikoje atsispindi valstiečio darbai, namų apyvoka, nešiosena, maistas, papročiai, socialinė būklė. Be įprastinių žodžių, šiam reikalui Donelaitis pasirenka iš liaudies kalbos ypatingai ryškių ir jo tikslui tinkamų: *bingęs kuinas, kuinpalaikis, kardpalaikis, lauko sklypgalis, draugala šarka, prisvilusi gručė, šiupinį gramdai, šaudyklė su šeiva šokinėdama tarška, tabakėlis visą butą prismirdin; plempių, rudmėsių, storkočių, baravykų, jautakių ir baltikių, grūzdų irgi bobausių, bėgdamas į girias, prisirovė* ir pan.

Donelaitis vartoja daug liaudiškų posakių, gerai tinkančių kaimo žmonių laikysenai, santykiams, jausmams bei nuotaikoms išreikšti: *Nugi dabar, kaimynai, gentys ir gaspadoriai!; Ak, mano kaimynučiai, ak, širdingi broleliai!; mes, surūkę*

diedai, mes gi, kuproti nabagai; krankiam pas kakalį šiltą; visi pašaliai taip ištuštėjo, kad mes, kasydami galvas, vos jau žinom, ką nusitverti; Krizas į vyžas įsinėręs; mes pasukų ar išrūgų skystų prisisiurbę; snargliau, kas tau rūp? Štai gausi per ausį!; nelaba šeimyna jau mane visą suėdė ir pan.

Donelaičio kalba – tai ne išdailinta miestelėno inteligento, bet paprasta, vietomis grubi, nevengianti net vulgarizmų valstiečio kalba. „Metų" poetas mėgsta stiprų žodį, tinkantį pašiepti ir išbarti: *tu, nenaudėli, dėl ko taip iškeli nosį?; Diksas, ans žioplys; su botagu tavo strėngalį drožė; su kurpalium tau per rambią nugarą siekė; kiek utėlių jis tau kasdien nušukavo; laikyk savo snukį* ir pan., neminint jau visai trivialių posakių ir žodžių, kurių poetas taip pat nevengdavo. Jo kalbos grubumas vietomis gali būti suprastas kaip viena iš priemonių, pabrėžiančių ponų – būrų socialinius prieštaravimus.

Donelaičio kalba pasižymi dideliu vaizdingumu, išryškinančiu būdingas reiškinių savybes bei detales. Tokio vaizdingumo pavyzdžių randame ne tik sudėtinguose gamtos gyvenimo paveiksluose, bet ir paprastesniuose vaizduose ar aprašymuose. Pvz., Pričkus besiskubindamas

...kūliais pro duris iššoko
Ir, ant kumelio ketvergio tuojau užsimetęs,
Skubinos ir kitiems kaimynams urdelį rodyt.

Vaizdingai, gražiai, liaudiškai Donelaitis sugeba nusakyti namų ruošą ir darbus:

Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarška;
Jums garbė, kad audeklėliai jūsų nuausti
Ant margų lankų kaip sniegs pavasario blizga.

Arba štai vėl vaizdingas, socialinę prasmę turįs palyginimas:

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto vandenio plaukia.

Iš kitų Donelaičio kūrybai būdingų stilistinių priemonių išsiskiria vaizdingieji veiksmažodžiai, prozopopėjos ir hiperbolės. Meistriškai vartodamas šias priemones, Donelaitis išryškina jomis pagrindinius savo kūrybos savumus – realizmą ir didaktizmą. Vaizdingieji veiksmažodžiai, kaip, pvz., *pridrebi* dešrą, pas kakalį *krankiam,* į patalą *virstam, kirkina* ratą, vištos daug *iškarkino* kiaušų, *birbina, šliurpia, tralalaudami, makaluodams, klykaudams, ošina, suokia, trinka, žergia* ir daug kitų išskiria valstiečių buities arba valstietiškai stebimos gamtos būdingus bruožus. Be vaizdingųjų veiksmažodžių, gamtos gyvenimą ypač vaizdžiai ir gyvai atkuria prozopopėjos. Pavasario gamtos vaizdas „Pavasario linksmybėse“ – tai praplėsta, sudėtinga prozopopėja. Prozopopėjomis, nors ir ne taip išplėstomis, pagrįsti rudens ir žiemos vaizdai. Gamtos gyvenimo reiškinių sužmoginimas, sudaręs prozopopėjos stilistinę priemonę, – kaimo žmogui suprantamiausias gamtos vaizdavimo būdas. Personifikacija arba prozopopėja, išvesdama paralelę tarp gamtos ir žmogaus gyvenimo, yra tinkamiausia priemonė ir pamokymui vaizdingai išreikšti, kaip tai Donelaitis mėgo daryti, ypač piešdamas pavasario gamtą.

Ne tik vaizdo ryškumui, bet ir didaktizmui taikoma ir kita Donelaičio plačiai vartojama stilistinė priemonė – hiperbolė. Jau buvo minėta, kad „Metų“ poetas peiktinus, o kartais ir girtinus reiškinius mėgsta rodyti padidintus, pavaizduotus

sutirštintomis spalvomis, kaip, pvz., pasigėrusio, norinčio pasipjauti pono vaizdas „Pavasario linksmybėse“, vakmistro keiksmas „Vasaros darbuose“, Slunkiaus ir Pelėdos gyvenimo paveikslai „Rudenio gėrybėse“, amtsroto šykštumo aprašymas „Žiemos rūpesčiuose“, būrų gailestis dėl gerojo pono mirties ir daugelis kitų hiperbolinių vaizdų, sukurtų didaktiniu tikslu. Tačiau ir donelaitiškosios hiperbolės aiškintinos ne vien kaip poeto didaktinio tikslo padariniai, bet ir kaip realistinio tikrovės ryškinimo priemonės, artimos šaržui bei karikatūrai.

Donelaičio mėgstamos stilistinės vaizdingumo priemonės – vaizdingieji veiksmažodžiai, prozopopėjos, hiperbolės – tinka ir emociniam jo kūrybos nuspalvinimui. Humoro atspalvio dažnai įgauna vaizdingaisiais veiksmažodžiais nusakyti veiksmai, o donelaitiškos hiperbolės beveik visados turi humoristinį pobūdį. Lyrinis poeto nuoširdumas gamtos atžvilgiu kyla iš sužmoginto, suasmeninto gamtos gyvenimo supratimo ir išreiškiamas prozopopėjomis. Tačiau lyrinis Donelaičio kūrybos atspalvis pasireiškia daug plačiau negu minimos stilistinės priemonės. Nuoširdaus lyrizmo apstu visoje „Metų“ poemoje, ypač darbo vaizduose, užuojautos būrams išreiškime, kai kurių personažų išgyvenimų praskleidime. Lyriškiausiai pavaizduotas Pričkus su savo nusiskundimais dėl šaltyšiavimo pareigų sunkumo, su savo jaunystės prisiminimais ir senatvės apgailestavimais. „Metų“ poemos ir jos kalbos jausminis, emocinis atžvilgis yra platus ir įvairus: rūstus, smerkiamas pasipiktinimas, pašaipa, humoras ir nuoširdus lyrinis jausmas.

Donelaičio kūryba XVIII a. Europos literatūros fone turi savo atskirą vietą. Donelaitis skiriasi nuo to amžiaus litera-

tūros savo realizmu ir valstietiška pasaulėjauta. Donelaičiui yra svetimas sentimentalinis gamtos ir žmonių suvokimas. Svetimos jam ir klasikinės literatūrinės normos bei klasikinė estetika. Paprastumas yra donelaitiškojo realizmo esminis bruožas. „Metų" autorius gamtą ir žmones vaizduoja, kaip žinome, valstiečių požiūriu, ir pats valstietis yra svarbiausias jo dėmesio objektas, stovi jo kūrybos centre. Tuo Donelaitis skiriasi iš tų XVIII a. poetų, kurie rašė metų laikų temomis, vaizdavo gamtą ir valstiečių gyvenimą, bet savo kūrybą skyrė to laiko aukštuomenei ir miestelėnams.

Donelaičio realizmas atitinka F. Engelso[1] iškeltą reikalavimą, kad realistinis kūrinys, be detalių tikrumo, vaizduotų tipiškus charakterius tipiškomis aplinkybėmis. „Metuose" nupieštas valstiečių buities paveikslas yra ir savo detalėmis, ir savo visuma tipiškas feodalinės priespaudos vaizdas. Tipiški yra ir atvaizduoti jame žmonių charakteriai. Pričkus, Plaučiūnas, Slunkius, Pelėda yra būdingi nusistojusių feodalinių santykių atstovai.

Tipiški „Metų" personažai veikia tipiškomis feodalinės santvarkos aplinkybėmis. Šaltyšius Pričkus išryškėja, ragindamas baudžiauninkus į darbą, pasakodamas apie savo santykius su būrais ir ponais, atsimindamas savo jaunystę ir lygindamas ją su skurdžia senatve, pagaliau, jo, ištikimo ponų tarno, mirtis nuo žiauraus pono bausmės – štai tipiškų momentų ir aplinkybių eilė, nušviečianti Pričkaus charakterį. Plaučiūną, Slunkių ir Pelėdą veikia feodalizmui būdingos skurdaus ir tamsaus gyvenimo aplinkybės, palankios įsikeroti visokioms moralinėms ydoms – girtavimui, tinginystei, apsileidimui, valkatavimui. Turtingą Krizą išugdo sugebėjimas pasinaudoti baudžiavinės santvarkos galimybėmis

eksploatuoti samdinius ir bernus, prasidėjusi valstiečių diferenciacija, kapitalistinių santykių pasireiškimas, Dočį veikia būdingas feodalizmo epochai kaimo gyvenimo idiotizmas (plg. kūlimo scena, peštynės pas Plaučiūną krikštynose bei sumušto Dočio gydymas bobiškais vaistais, varnų šaudymas), skundai ir neteisingas feodalinis teismas. Dėl savotiškos „Metų" fragmentinės kompozicijos ir jų didaktiškumo Donelaitis savo būdingų personažų giliau neproskleidžia ir jiems pasireikšti būdingų aplinkybių detaliau nepavaizduoja. Vis dėlto tas būdingumas poeto apmestas visai ryškiai.

„Metų" vaizdai, apskritai paėmus, sutampa su tų laikų tikrove. Tiesa, Donelaitis, vaduodamasis didaktiniais ir meniniais sumetimais, vaizduojamuosius gyvenimo reiškinius vietomis piešė sutirštintomis spalvomis, hiperbolizavo. Tačiau jis nieko neprasimanė, nieko neidealizavo, nieko neiškraipė. Jo hiperbolėse bei šarže teisingai atsispindi tikrovė. Apsirijusio, nusigėrusio ir besikėsinančio pasipjauti pono scena yra sušaržuota, hiperbolėmis pavaizduota, bet joje teisingai atsispindi ponų prabangus gyvenimas ir moralinis jų išsigimimas. Pasipiktinusio Pričkaus pasakojime apie atsilankymą pas vyriausiąjį dumčių ir jo puotą atsispindi ne tik prabangus ponų gyvenimas, bet ir valstiečių buities bei jų papročių paprastumas, be to, ir kai kurie ponų – būrų klasinių prieštaravimų bruožai. Hiperboliškai bei humoristiškai pavaizduotas vakmistro keiksmo baisumas proskleidžia vakmistrų charakterį, baudžiavinio darbo prievolės sunkumą ir beteisę baudžiauninko padėtį. Taip ir visi kiti būdingi, nors ir sutirštintai pavaizduoti reiškiniai sutampa su tikrove ir įgauna apibendrinamąjį pobūdį. Jais remiasi donelaitiškojo realizmo jėga, iš jų išryškėja ir idėjinė kūrinio prasmė.

Donelaitis, kaip pirmas talentingas poetas, palikęs stambių didžios vertės poetinių kūrinių, lietuvių literatūros istorijoje sudaro naujos epochos pradžią. Donelaičio reikšmė, kaip pirmo grožinės pasaulietinės lietuvių literatūros kūrėjo, padidėja dėl to, kad jis nutiesė pagrindus realistinei krypčiai lietuvių literatūroje tuo metu, kada kitose Europos literatūrose viešpatavo klasicizmas ir sentimentalizmas. Tokiu būdu realizmas turi giliausias tradicijas lietuvių literatūroje. Realistinė kryptis, puikiai pradėta Donelaičio, išsilaikė kaip vyraujanti kryptis visoje lietuvių literatūros raidoje.

Donelaitis, parodydamas savo raštuose baudžiavinės santvarkos daromas liaudžiai skriaudas ir viešpataujančios feodalų klasės išsigimimą, buvo pradininkas literatūros, sąmoninančios liaudį ir ruošiančios ją kovai dėl savo išsivadavimo. Lietuvių realistinė literatūra nuo pat Donelaičio, teisingai atspindėdama gyvenimą, atstovaudama plačiųjų liaudies masių interesams, reikšdama progresyvias visuomenines tendencijas, suvaidino didelį vaidmenį Lietuvos darbo žmonių kovoje dėl šviesesnės ateities.

XIX a. ir XX a. pradžioje lietuvių rašytojams ir priaugančiai lietuvių inteligentijai Donelaitis buvo kalbos mokytojas ir demokratinių liaudinių nuotaikų ugdytojas. Jį labai vertino S. Daukantas, Kajet. Nezabitauskas, S. Stanevičius[2]. Prasidėjus lietuvių nacionaliniam sąjūdžiui, Donelaičio raštus skaitė Lietuvos gimnazijų mokiniai, Peterburgo ir Maskvos universitetų lietuviai studentai. Donelaitį, kaip „dvasią gaivinantį“ poetą, ir jo „Metus“ pagarbiai mini Maironis „Lietuvos“ poemėlėje. Hegzametru rašytose Pr. Vaičaičio pasakose aiškiai matoma Donelaičio kūrybos įtaka. Donelaičio realizmo tradiciją XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje šauniai pratęsė

Žemaitė, Biliūnas, Vienuolis, 1914 m., sukakus 200 metų nuo Donelaičio gimimo, visuotiniame Lietuvių mokslo draugijos susirinkime Vilniuje keli referatai buvo skirti Donelaičiui ir jo kūrybai.

Buržuazijos viešpatavimo laikais Lietuvoje lietuvių literatūroje įsigali dekadentinės tendencijos. Oficialioji, „madingoji“, literatūra, kuri orientavosi į buržuaziją ir valdančiąją biurokratiją, kapstėsi miesčioniškojo gyvenimo drumzlėse, pataikavo buržuazijos polinkiams arba, iš dalies nuo jos atitrūkusi, skendėjo individualistinėse, pesimistinėse nuotaikose. Šioje literatūroje Donelaičio kūrybos tradicijos buvo visiškai paneigtos. Donelaičio realizmas, demokratizmas, liaudiškumas, išraiškos paprastumas buvo svetimi tiek buržuazijai, tiek ir jai skirtos literatūros gamintojams.

Tačiau ir buržuazinėje Lietuvoje progresyvūs rašytojai realistai, kurie grindė savo kūrybą liaudies kultūra ir gynė liaudies reikalus, tęsė Donelaičio tradicijas. L. Gira, S. Nėris, P. Cvirka laikė Donelaitį savo mokytoju.

Tik Tarybų Lietuvoje Donelaičio kūryba buvo tinkamai įvertinta, jai studijuoti ir plisti buvo sudarytos palankios sąlygos. Be turtingo, puošnaus „Metų“ leidimo, išspausdinto 1940 m., lig šiol pasirodė jau du 1945 ir 1950 m. populiarūs Donelaičio raštų leidimai, abudu su įžangomis, o paskutinysis su paaiškinimais ir žodynėliu. Gausios visame krašte bibliotekos padarė prieinamus Donelaičio raštus ne tik moksleiviams, bet ir darbo inteligentams, fabrikų darbininkams ir kolūkių valstiečiams.

Donelaičio kūriniai, poeto D. Brodskio[3] išversti į rusų kalbą, pasidarė prieinami visoms Tarybų Sąjungos tautoms. Jie verčiami ir į kitas tarybinių tautų kalbas. Į ukrainiečių kal-

bą „Metus“ verčia poetas P. Tyčina[4], naują vertimą į latvių kalbą ruošia J. Sudrabkalnis[5], pasirodė vertimo į estų kalbą fragmentai. Lietuvių būrų-baudžiauninkų poeto kūryba populiarėja Tarybų Sąjungoje, sudarytos sąlygos jai plisti ir kitose šalyse.

Išsivadavimo kovą laimėjusi tarybinė lietuvių liaudis su pagarba ir meile mini savo didįjį sūnų. Visi Lietuvos darbo žmonės Donelaičio poezijoje akivaizdžiai mato, iš kokios išnaudojimo, skurdo ir tamsos bedugnės išvadavo juos progresas ir ilga kova prieš visokeriopą priespaudą. Donelaičio atvaizduota epocha ir tų laikų gyvenimas nebegrįš niekados. Jo niūrūs vaizdai, kaip ir daugelis šmėkliškų praeities pavidalų, rodo, kokią didelę pergalę yra laimėjęs mūsų epochos darbo žmogus. Tie patys vaizdai pasakoja ir apie poeto jėgą, kuria jis įstengė atsispirti naikinančiai savo aplinkos įtakai. 175-rių metų praeities perspektyvoje nublanko luominiai jo asmens bruožai ir jo pažiūrų ribotumai, jo kūryboje pastebimi prieštaravimai. O su didele jėga mus veikia ir jaudina jo meilė darbo žmogui, jo laikais pavergtam, išnaudojamam ir kenčiančiam, tam „vyžotam nabagui“, bet kartu ir gyvybingam, stipriam, nepalaužiamam. Mus žavi ir jaudina stiprūs, valstietiški jo žodžiai ir tokie pat stiprūs, tikroviški jo poezijos vaizdai.

Visa lietuvių tauta mini rašytoją, nedaug mums palikusį: šešias pasakėčias ir vieną „Metų“ poemą. Donelaitis teisingai gali būti vadinamas vieno kūrinio autorium. Bet užtat kokio kūrinio! Kūrinio, kuris sukaupė visą epochą su būdingais, esminiais jos bruožais; kūrinio, kuris turi didžiulę literatūrinę-estetinę, visuomeninę ir pažintinę reikšmę; kūrinio, kuris laikytinas poetiniu XVIII a. lietuvių baudžiauninkų buities atspindžiu, keturiais metų laikais, kaip keturiais skaidriais

spinduliais, nušvietusiu tamsiausias skurdo prarajas ir kėlusiu tegu ir tolimas, bet šviesias ateities viltis.

Šlovė poetui, kuris „Pavasario linksmybėse“, „Vasaros darbuose“, „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“ guodė darbo žmogų jo skurde ir pažeminime, kad jis liktų gyvas ir sveikas darbui, kovai ir pergalei!

1955

Antanas Strazdas

Šiais metais minime dvi Antano Strazdo-Strazdelio sukaktis: balandžio 11 dieną – 115 metų nuo jo mirties, o birželio 12 dieną – 185 metus nuo jo gimimo[1]. Antanas Strazdas po Donelaičio yra antras žymus poetas lietuvių literatūroj. Pusę amžiaus už savo didįjį pirmtaką jaunesnis Strazdas pralenkė jį tuo atžvilgiu, kad savo dainomis išgarsėjo ir spauda jas paskelbė anksčiau, negu buvo paskelbti Donelaičio „Metai“. Strazdo „Giesmės svietiškos ir šventos“ pasirodė 1814 m., o K. Donelaičio „Metus“ L. Rėza[2] paskelbė tik 1818 m. Galima spėti, kad pirmosios Strazdo dainos liaudyje plito, dar prieš jas išspausdinant, lygiai taip pat, kaip ir vėlesnės, kurių daugelis ir po jo mirties beveik visą šimtą metų nebuvo paskelbtos spaudoje. Strazdelio dainų, kurios ilgą laiką gyveno tik žmonių lūpose, yra žymiai daugiau už paties autoriaus paskelbtąsias. „Svietiškų giesmių“ paties Strazdo išspausdintame rinkiny turime tik 9, o „šventų“ tik 2, tuo tarpu J. Petrulio[3] ir K. Korsako[4] paruoštame Antano Strazdo „Pasaulinių ir dva-

sinių giesmių“ 1938 m. leidime* randame net 43 pasaulines dainas ir 8 religines giesmes. Tačiau ar visos jos priklauso Strazdui – klausimas šiandien nebeišsprendžiamas. Vienų autentiškumas remiasi ne visai patikimais rankraštiniais rinkiniais bei „liudijimais“, kitos, nors ir Strazdo parašytos, bet paplitusios liaudyje, per ilgą laiką, be abejo, neteko žymios dalies pirmykščio originalumo. Taip pat ir tų dainų autoriaus asmenybė, jo charakteris, jo gyvenimiškas ir poetinis atvaizdas šiandien kelia daug neaiškumų ir abejonių. Antano Strazdo, kaip jis oficialiai rašėsi Drazdausko, biografijos duomenų, autentiškų jo gyvenimo faktų turime palyginti nedaug. Bet žmonėse apsčiai yra išlikusių visokių anekdotiškų pasakojimų, vaizduojančių jo tiesmuką būdą, pašaipų nusiteikimą, visokios ponybės nemėgimą, teisingumo meilę, prisirišimą prie liaudies žmonių ir jokių konvencionalinių „gero tono“ formų nepaisymą. Taigi ir poetinės kūrybos, ir gyvenimo tikrovės srity šiandien aną tikrąjį kunigą Antaną Strazdą-Drazdauską pakeičia liaudies stilizuotas, iš dalies paįvairintas, iš dalies gal ir niveliuotas Strazdelis. Tik šiuo vardu jis liaudy ir buvo žinomas.

Iš devynių neabejotinai autentiškų Strazdo dainų gaunama gana menką nuomonę apie šį išgarsėjusį liaudies dainių, ankstyvąjį socialinių motyvų poezijos atstovą lietuvių literatūroje. Keturios iš tų dainų – „Pasterka, arba piemenų giesmė“, „Rudenėlis“, „Kiškis“ ir sielianka[5] „Aušra“ parašytos, nusižiūrėjus į lenkų pseudoklasinių poetų, daugiausia Karpinskio[6], panašaus pobūdžio daineles; „Priečastis mergos“, pagaliau, „Pagrabas Palšio“ – taip pat panašios į lenkiško

* Šiame straipsnyje citatos imamos iš to leidimo.

žanro „niekelius“. Belieka tik trys iš autentiškųjų Strazdo dainų – „Giesmė apie siratas“, „Strazdas“ ir „Gegužėlė“, – kurios ir savo populiarumu, ir turinio svoriu, ir stilistiniu sklandumu pateisina Strazdo dainiaus vardą. Tokiu būdu jo literatūrinė reikšmė daugiausia remiasi vėlyvesnėmis dainomis, kurių autentiškumo klausimas, kaip minėjome, negali būti visu griežtumu išspręstas. Turint, be to, galvoje, kad Strazdelio dainų didžiuma ilgą laiką liaudies buvo dainuojama, kai kurios net įvairiais variantais, nagrinėjant Strazdelio dainas, reikalinga ypač atsižvelgti į tą socialinę aplinką, kuri buvo palanki toms dainoms plisti ir kuri neabejotinai darė įtakos jų tūriui bei išraiškai. Strazdelio dainos turi būti vertinamos ne vien kaip individualinės kūrybos, bet ir kaip tam tikros epochos bei aplinkos vaisius.

Antanas Strazdas yra kilęs iš vargingų baudžiauninkų Zarasų krašte, mokęsis bene Ilukštos mokykloj, paskui Varnių dvasinėj seminarijoj, kurią baigęs 1790 m., kunigavo įvairiose Aukštaitijos vietose: Viešintose, Anykščiuose, Kupišky, Skapišky, Šimonyse, Diliuose, pagaliau Kamajuose, kur ir pabaigė savo gyvenimą 1833 metais.

A. Strazdas savo jaunystėje buvo didelių politinių ir socialinių įvykių liudininkas. Feodalinė lenkų-lietuvių valstybė (Žečpospolita), karaliaus dvaro korupcijos, bajorijos bei dvasininkijos savivalių nualinta, baigė savo dienas. Kai įvyko paskutinysis 1795 m. valstybės padalinimas, Strazdas ėjo jau 32 savo amžiaus metus, tad galėjo visai sąmoningai sekti ir vertinti šiuos ir ankstyvesniuosius įvykius. Tuo metu Lietuvoje veikė Edukacinė komisija, buvo daromos mokyklų reformos, sklido švietimo amžiaus idėjos, prancūzų revoliucijos šūkiai. Kiek vėliau pradėjo reikštis ir Vilniaus univer-

siteto sukeltų sąjūdžių veikla. Bajorija ir dvasininkija gyveno Žečpospolitos atstatymo viltimis, ypač sustiprėjusiomis, kylant Napoleono[7] žvaigždei ir artėjant 1812 metams. Bet ir Napoleono žygiui žlugus, politinis bajorų sąjūdis netrukus dar labiau sustiprėja. Mokslus einąs jaunimas spiečiasi į patriotines politines draugijas: Vilniuje – Filomatų ir Filaretų, Kražiuose – Juodųjų brolių. Carinės vyriausybės represijos dar labiau užaštrina ir suintensyvina politinį sąjūdį, kuris pagaliau sprogsta 1830 m. sukilimu Lenkijoj ir 1831 m. Lietuvoj.

Iš ankstyvesniųjų Strazdo biografų ir jo paties pasisakymo matyti, kad jis mėgęs literatūrą, daug skaitęs, tad savo išsilavinimu pralenkė daugelį to laiko kunigų ir bajorų. Negalima tad manyti, kad visi anie jaudiną politinio ir kultūrinio gyvenimo įvykiai nebūtų Strazdo palietę. Priešingai, jie bus giliai ir savotiškai paveikę Strazdo orientaciją ir elgseną. Tik pažangiųjų revoliucinių idėjų šviesoj, tik revoliucinių sąjūdžių nuotaikose galima suprasti šito baudžiauninko sūnaus, lietuviško Strazdelio, asmenį. Baudžiauninko sūnus, jisai įgijo mokslo, tapo kunigu, tačiau, likdamas ištikimas savo kilmei, dedasi ne su kunigais ir ponais, bet eina su liaudim; kaltinamas skleidžiąs tarp luomų nesantaiką, pasitraukia į žemę ir minta savo rankų darbu. Idealizuodamas gamtinę buitį, „Gegužėlėje“ jis taip dainuoja:

Aš neapverkiu bėdos mano,
Bo esmu valna paukštelė.
Neturiu ant savęs pono.
Einu žeme, skrendu vėju,
Ponia esmu viso svieto.
Linksma soti, nors nesėju
Kur nulekiu, ten man vieta.

Savo kūryboje neišvengęs lenkų literatūros pseudoklasicizmo ir sentimentalizmo įtakos, jis tačiau atitinka lietuvių liaudies skonį ir dainų stilių. Religinių giesmių autorius, skelbęs nuolankumą dievo valiai, jis dainuoja kurstančius posmus prieš ponus; sentimentalinių idilių poetas, jis čia pat pažeria šiurkščių pašaipų ir padorumą užgaunančių dainuškų. Toks poetas tegalėjo išaugti neramioj priešingų susikirtimų, laisvamaniškų krypčių ir maištingų sąjūdžių gadynėj.

Strazdas į politinį bajorų sąjūdį nesidėjo, kaip jo amžininkas kun. Kiprijonas-Juozapas Zabitis[8], taip pat rašęs lietuviškai, bet nuėjęs tradiciniu lietuvių-lenkų bajorų keliu ir juo nuklydęs nuo lietuvių liaudies ir kultūros. Strazdelis neraše tokių ilgų ir mokslingų eilėraščių, kaip Zabitis, pvz., apie „Įgimtąjį pirmykštės žmonijos stovį ir vergijos atsiradimą", apie „Lietuvių ir Žemaičių kunigaikščius, taipogi apie senąją Lenkų karalystę" ir pan. Strazdas dainuoja paprastais lietuviškos liaudies žodžiais:

Lenkų žemėj daugel vietų
Apturi iškadą;
Vieni sotūs ir laimingi,
Kiti kenčia badą.

Gaspadoriai, naminykai
Gerų čėsų laukia,
E mum, biednus našlaitėlius,
Ant kortelių šaukia.

Ne Zabičio, bet Strazdo kelias buvo tikrai pažangus, vedąs į darbo žmones, į jų buitį, į jų vargų bei rūpesčių palengvinimą.

Baudžiauninkiška Strazdo kilmė, jo charakterio griežtumas, jo sutapimas su liaudies žmonėmis apsaugojo jį nuo

suponėjimo pavojaus ir įgalino rasti tinkamą tematiką ir išraišką savo dainoms. Pažangiosios švietimo amžiaus idėjos tada daug ką lenkė su užuojauta vaizduoti „chlopkų“, „mužikėlių“ vargus ir baudžiavos kančias. Tų idėjų įtaka atsispindi ir Strazdo socialinių motyvų dainose, bet jis duoda joms daug radikalesnę ir realistiškesnę išraišką negu anie sentimentalistai ir romantikai. Aštriais kontrastais Strazdelis sugeba akivaizdžiai išryškinti socialinės neteisybės reiškinius ir šaknis ir įtikinamai prabilti į sąmonę visų baudžiavinių „Dominykų“, kuriems „vienoj pusėj – šlėkta, antroj pusėj – dvaras“:

Mums tik juodą duoną krimsti,
Ponams uliot, kortom groti,
Minkštuos pataluos gulėti,
Lietuviškai nekalbėti,
Ant žmonių kreivom žiūrėti.

Svetimos tik procios laukia.
Bet tik žmogų prisitraukia,
Paskutinį kraują traukia,
Kada dvaran nusišaukia. Jau prikalta daugel plieno,
Ateis tokia dėl jų diena.

Feodalo pono ir valstiečio baudžiauninko kontrastinga paralelė – tai vienas tematinis socialinės Strazdelio poezijos motyvas, kyląs dar tebeklestinčio feodalizmo fone. Tačiau yra ir antras, praskleidžiąs klasinius prieštaravimus pačių valstiečių gyvenime – tai gaspadoriaus ir jo samdinio-siratos kontrastingas motyvas. Būdingą jo išraišką randame autentiškoj Strazdo „Giesmėj apie siratas“. Su dideliu supratimu ir įsijautimu vaizduoja Strazdas samdinio našlaičio dalią, parodydamas pirmiausia medžiagines buitines jo skurdo priežastis.

„Kartus tam labai yr svietas, kurs pevnos netur sau vietos“, dėl to blogas maistas, kietas guolis ir net „ligų suspaustam nėra jam čėso vaitoti“, nes „Atėjo adyną, gaspadors budina – eik dirbtų“. Stipriu menišku kontrastingu vaizdu praskleidžia Strazdas ir moralinę psichologinę našlaičio samdinio būseną, kai gaspadorius, atkakus sūneliui, berną siunčia arklelio nubalnoti, o močiai liepia kloti sūneliui „patalėlį pūkinį“ ir uždarinėti duris, kad jis ramiai ilsėtųsi.

Būdinga tai, kad nei Strazdelio, nei kitose to laiko dainose, kur atsispindi samdinio ir gaspadoriaus santykiai ir apskritai socialinė neteisybė valstiečių tarpe, neaptinkame tokių kurstančių pasipriešinimo nuotaikų ir skatinimų, kokių randame prieš ponus dvarininkus. Ir tai visai derinosi su epochos charakteriu, su socialinių santykių raidos momentu. Turtėjąs valstietis-gaspadorius dar nėra išryškėjęs kaip samdinio išnaudotojas bei klasinis priešas. Buities, turto nelygybė čia suprantama kaip tokia jau dalia, likimas, dievo valia, – ir tik šaukimasis dievopi, kad jis priglaustų nelaimingąjį, belieka vienintelė nuskriaustojo paguoda, kaip tai matome ir minėtoj Strazdo dainoj. Turtėjąs valstietis daugeliu atvejų rodomas dargi kaip sektinas pavyzdys, jis piešiamas idealizuojančiais bruožais, jo triūsas vaizduojamas idiliškoj, giedroj aplinkoj. Tokia ištisai yra Strazdelio „Giesmė gaspadoriška“, paplitusi žmonėse daugeliu variantų, arba kita „Iš to pulko gaspadorių“; tokios pat prasmės rasime ir tose Strazdelio dainose, kur apdainuojamos vestuvės, piršlybos, šeimos santykiai arba teikiami šiaip didaktiniai pamokymai.

Didžiumos Strazdelio dainų pasaulėvaizdis yra lietuviškas, kaimiškas, stebimas vidutinio valstiečio akimis, apdainuojamas jausmingai, vienur sentimentaliai, kitur su humoru,

dar kitur su pašaipos, satyros atspalviu. Sentimentalumo ir humoro ypač ten pastebime, kur Strazdelis dainavo, pasekdamas lenkiškomis „sieliankomis“[9], „pasterkomis“[10], „fraškomis“[11]. Bet ir čia jis suprantamas kaimo žmogui, neprasišauna pro jo vaizdų, sąvokų, interesų ratą. Strazdelis savo dainose visur konkretus, daiktiškas, kovingas. Apdainuodamas buitį ir gamtą, jis tenkinasi visų pastebimais, žinomais bruožais, niekur nesileisdamas į savo asmeninius jausmus, įspūdžius, apmąstymus. Jo lyrizmas, jausmingumas yra grynai objektyvus, susidaręs iš jausmingo daiktų pavadinimo, meilaus žodžio, sušukimo, emocinių stilistinių kalbos priemonių, o ne iš savo liūdesių bei džiaugsmų išliejimo. Toks yra ir liaudies dainos stilius. Strazdelis vengia kalbėti savo vardu ir nuo savęs. Jis pasislepia už objektyvių reiškinių – augalų, paukščių, gyvūnų arba dainuoja kažkieno nuošaliai esančio vardu. Vienoje iš mėgstamiausių, plačiausiai nuskambėjusių dainų apie strazdą jis, tiesa, dainuoja apie save, išreiškia savo kūrybos tikslą ir prasmę. Bet ir čia jis neprašoka tiesioginių, tikram miško paukšteliui deramų uždavinių išskaitymo:

Reiškiu, giedu, linksminu,
Smūtną žmogų raminu,
Tiešydams gražiom giesmelėm.

Sparniukėliais klėsdamas,
Brudną žemę bardamas,
Pranašauju pavasarėlį.

Vargu, ar pats Strazdas tam „pavasarėlio pranašavimui“ norėjo suteikti kokią platesnę visuomeninę prasmę, padaryti šviesesnės ateities lūkesių simboliu. Greičiausia, kad jam

„pavasarėlio pranašavimas“ reiškė tik tiek, kiek toj dainoj yra pasakyta: pradžiuginti žmogų atbundančia gamta ir jos pavyzdžiu paskatinti į darbą, pažadant ūkiškas, gaspadoriškas gėrybes: „Ė kad kluonuos sukrausi, šimtą patiekų gausi. Čia tau linksmybės, čia tau ir džiaugsmai“.

Nors Strazdelio dainos dar ne taip seniai skambėjo, kai kurios dar ir dabar tebeskamba Lietuvos, ypač Aukštaitijos kaimuose, tačiau didžiausias jų populiarumo laikas buvo XIX a., tiek baudžiavinė, tiek lygiai ir pobaudžiavinė gadynė. Strazdo buitinių temų dainos yra išaugusios iš patriarchalinių šeimos ir šeimynos santykių. Specifinių baudžiavinės buities motyvų jose beveik nerandame, išskyrus dainas „Ir atskrido juodas varnas“ ir „Ei tu, Dominykai“. Tačiau baudžiavos laikotarpy visa Strazdelio kūryba buvo suprantama bei aktuali ir ne vien „siratos“, darbo ir vargo temos, ne vien girtavimo ir tinginystės peikimai, ne vien darbštumo pamokymai, bet ir visi šeimyninių bei kaimyninių santykių motyvai, gamtos apdainavimai, net ir pasiturinčio valstiečio buitį atspindinčios dainos turėjo realų pagrindą ir atliko skatinantį pažangos vaidmenį. Strazdelio dainos ne tik ilgiausiai išliko gyvos, mėgstamos ir dainuojamos, bet ir toliau buvo papildomos, šakojosi naujais variantais. Galimas daiktas, kad ir kitų nežinomų autorių dainas žmonės skirdavo jų pamėgtam Strazdeliui.

Mūsų literatūrinio palikimo lobyne Strazdelio dainos yra liaudies vargų ir kovų dokumentas, gyvas ir karštas raginimas į kovą prieš priespaudą, prieš socialines neteisybes, už liaudies laisvę ir laimę.

1948

Antanas Baranauskas

Antano Baranausko literatūrinė kūryba lietuvių kalba truko vos keletą metų – tarp 1857–1863 m. Vėliau jis nors dar rašė religinių giesmių, domėjosi lietuvių kalbos mokslu, senatvėje vertė į lietuvių kalbą Bibliją, bet šiais darbais jokio indėlio į lietuvių literatūrą neįnešė. Taigi kalba apie Baranauską ir jo kūrybą gali būti visai trumpa: tai yra autorius poetinio jaunystės polėkio vaisiaus – „Anykščių šilelio“, na ir dar dviejų dainų „Sudiev, Lietuva“, „Ko gi skauda man širdelė“ ir keleto posmų iš „Dainų dainelės“. Visa kita – religinė mistika, nacionalizmas, reakcija. Tai teisybė. Vis dėlto jau tas vienas Baranausko jaunystės polėkio vaisius „Anykščių šilelis“ yra toks reikšmingas, tokio aukšto literatūrinio lygio kūrinys, taip skaisčiai spinduliuojąs XIX a. lietuvių literatūroje, kad jo atošvaistose savaime kyla noras mesti žvilgsnį į visą Baranausko asmenybę bei jo gyvenimo kelią. Tarybiniam skaitytojui, susipažinusiam su „Anykščių šilelio“ autoriaus gyvenimu, su jo asmenybės bei talento išsigimimu, gali kilti vien tas palengvėjimo jausmas, kad tarybinėje santvarkoje toks asmenybės ir talento sužlugdymas yra negalimas. Materialistinė pasaulėžiūra pašalino visus žmogaus dvasią painiojusius prietarus, o priespaudos ir išnaudojimo panaikinimas suteikė neribotas galimybes laisvai ir harmoningai vystytis visoms žmogaus galioms.

Nėra lietuvių literatūroje kito rašytojo, kurio gyvenimas būtų nuėjęs tokiu prieštaringu keliu ir pasukęs tokia talentui pražūtinga linkme. Savo jaunystėje parašęs poetiškiausią XIX a. lietuvių literatūroje kūrinį „Anykščių šilelį“, ilgainiui, tapęs vyskupu, jis pasidaro atkakliausiu lietuvių literatūros ir

kultūros priešu: mylėjęs lietuvių kalbą ir nemaža pasidarbavęs jos tyrimui kaip filologas, jis į gyvenimo pabaigą visą savo vyskupo autoritetą panaudojo tai kalbai išplėšti iš liaudies per lenkiškus pamokslus ir bažnytines apeigas.

Laikotarpy, kuriame gyveno A. Baranauskas, reiškėsi gilūs klasiniai prieštaravimai. Tai feodalizmo irimo pabaigos ir kapitalizmo plitimo laikotarpis. Kai buvo panaikinta baudžiava 1861 m., Baranauskui jau buvo sukakę 26 metai amžiaus, jis jau buvo parašęs žymiausius savo kūrinius, tarp jų ir „Anykščių šilelį". Bet jo pažiūros lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros atžvilgiu dar nebuvo nusistojusios. 1863 m. sukilimą jis praleido užsienyje ir ten parašė paskutinį savo poetinį kūrinį „Neramumas" („Ko gi skauda man širdelė"). Trūksta tikslių žinių, koks buvo Baranausko nusistatymas tuo metu sukilimo atžvilgiu. Viena aišku, kad, grįžęs iš užsienio, pradėjęs profesoriauti Kauno dvasinėje seminarijoje, o paskui tapęs pavyskupiu Kaune ir vyskupu Seinuose, galutinai ėmė tolintis nuo liaudies ir vis giliau skęsti į reakciją visuomeniniu, politiniu ir nacionaliniu atžvilgiu.

Stebėdami Baranausko pažiūrų bei nuotaikų raidą, matome, kad kupina prieštaravimų jo epocha veikė jį ne pažangiausiais demokratiniais pradais, kaip kai kuriuos kitus XIX amž. lietuvių rašytojus, bet konservatyviais, reakciniais atgyvenusiais elementais. Kyla klausimas, kokie gi veiksniai paveikė Baranauską, neturtingų valstiečių anykštėnų sūnų, jaunystėje piemenavusį ir bernavusį, kad jis pasidarė tipiškas savo amžiaus atsilikimo, atgyventų tradicijų ir progresą stabdančių jėgų atstovas? Baranausko veikla ir jo raštai rodo, kad tie veiksniai – tai religinis fanatizmas ir klasinis-luominis dvasininko užsisklendimas, neleidęs prasiskverbti jokiai gai-

vesnei srovei nei pažangesnei minčiai. Religinis auklėjimas susiejo jį su feodalinės Lenkijos tradicijomis, su viešpataujančiomis jos klasėmis. Fanatiškai garbindamas katalikų religiją ir bažnyčią, jis garbina ir lenkų feodalus, kurių dėka lietuviai buvę apkrikštyti.

Laikydamasis feodalinės Lenkijos tradicijų, Baranauskas nebuvo carizmo šalininkas ir šiuo atžvilgiu su reakcija nėjo. Stipriausio carizmo ramsčio – pravoslavijos – baimė kėlė jam, bent jaunystės metais, maištingų jausmų. Stipriausia šių jausmų išraiška yra viena iš „Kelionės Peterburkan" dainų „Nu, Lietuva, nu, Dauguva" su žinomu posmu:

Anei rašto, anei druko
Mums turėt neduoda,
Tegul, sako, bus Lietuva
Ir tamsi, ir juoda.

Buržuaziniai literatūros kritikai iš klerikalinio lagerio vadino šią dainą „lietuvių marseliete", bet iš tiesų jos „revoliucingumas" ribojasi vien religiniais jausmais pagrįstu maištavimu ir nacionalistine rusų tautos neapykanta, kuo pasižymi ir kai kurios kitos „Kelionės" dainos. Šias dainas Baranauskas rašė ar važiuodamas, ar jau atvykęs į Peterburgą. Bet niūrios dvasinės katalikų akademijos sienos, matyti, nepraleido rusų revoliucinių demokratų – Černyševskio, Dobroliubovo, Nekrasovo, Gerceno[1] veiklos atgarsių, nors jie skambėjo ne tik Rusijoje, bet ir visoje Europoje. Galingas demokratinis priešbaudžiavinis sąjūdis su pažangiąja rusų inteligentija ir liaudies masėmis grėsė carizmo pagrindams. Tuo tarpu Baranauskas, nedarydamas jokio skirtumo tarp carinės biurokratijos, diduomenės bei dvarininkų ir revoliucinės inteligentijos bei

liaudies masių, kursto apskritai prieš „gudus“ ir „maskolius“, vadinasi, prieš visą rusų tautą, jo nuomone, – carizmo ir pravoslavijos palaikytoją.

Reikšdamas nepasitenkinimą to meto Lietuvos padėtim, A. Baranauskas savo jaunystėje idealizavo senovės Lietuvą, kaip laimės kraštą, kur

Žmonės laimingi buvo turtingi,
Niekur nebuvo vergijos.

„Dainų dainelėj“ Baranauskas tolimesnę istorinę Lietuvos raidą vaizduoja kaip didžiūnų įsigalėjimą, žmonių pavergimą ponų priespaudai, kurioje tik „Bažnyčia glaudė Lietuvos prastus žmoneles“. Po kažkokių nelaimių ir kraujo praliejimo

Žmonės prispausti pradėjo jausti
Dažnai ir badą, ir marą;
Dievas gelbėjo ir pažadėjo,
Kad nebus ponų ir dvarų.

Klaidinga būtų manyti, kad šitoks Lietuvos kelių pavaizdavimas ir ponams bei dvarams galo pranašavimas buvo yrančio feodalizmo gadynėje pasireiškusių aštrių klasinių prieštaravimų, klasių kovos supratimo išdava. „Dainų dainelės“ posmai apie Lietuvos praeitį bei pranašystės yra grynai idealistinio požiūrio, jų ištakos yra aiškiai religinės, mistinės. Niekas nerodo, kad valstiečių išsivadavimo kova būtų Baranauską paveikusi ir kad baudžiavos panaikinimo klausimas būtų buvęs jam opi, aktuali problema. Tiesa, iš kai kurių duomenų galima spėti, kad 1863 m. sukilimą jis sutiko palankiai, bet vien dėl to, kad iš jo tikėjosi feodalinės unijinės Lenkijos–Lietuvos valstybės atstatymo. Vėliau jis ir šitokios pažiūros į

sukilimą išsižadėjo ir viename savo rašinyje „Paskutiniajame pamoksle...“ apie 1888 m. skelbė, kad 1863 m. „maištą pakėlė ne ponai ir kunigai, bet neprieteliai šventos bažnyčios katalikiškos, jaunikaičiai, kurie po rusiškas gimnazijas ir universitetus apsižagė dvasia parmazonų ir paniekino šventą religiją katalikų“ ir ten pat agitavo būti „vieniems Rosijos ciesoriui“, nes „religija katalikiška nevelij mums niekokiame karte pakelti miatežų prieš ciesorių nei jokios zdrados papildyti“. Tuo metu askezės ir religinio fanatizmo išsekintoje Baranausko sieloje jau buvo išnykęs jaunystėje idealizuotos senovės Lietuvos vaizdas: „Žmonės vargdieniai, – rašė jis minėtame pamoksle, – pakol pagoniais buvo, buvo labai prispausti ir šunies vietoje laikomi.“ Grubiai iškraipydamas istorinę tiesą, Baranauskas minėtame rašinyje kuo skaisčiausiomis spalvomis piešia tas „lengvybes“, kurias, jo manymu, gavo lietuviai pagonys, priėmę krikštą, kai jie buvo sulyginti su lenkų „kmiotkais“. Dėkingumas feodalams pasiekia tokį laipsnį, kad Baranauskas ima idealizuoti baudžiavą, kaip gražiausią santvarką, davusią valstiečiams laimingą gyvenimą: „Visų mužikų sunkybė būdavo ant nedėlios ben po dvi ar tris dienas siunst darbininką ing baudiavą dvaro laukų išdirbt ir sargybą atbūt. Bet už tai sėdėdavo sau ant pono žemės, kurs nog visokių krividų apgindavo. Visi mužikai būdavo gan turtingi ir linksmūs; laukai ir girios jų dainomis skambėdavo. Ponai juos laikydavo kaip savo šeimyną; o mužikai ponus mylėjo kaip savo tėvus“. Tokius žodžius tegalėjo parašyti žmogus, aklinai užsisklendęs nuo gyvenimo ir tikrovės.

Užsisklendimas reakcinių idėjų rate yra charakteringas Baranauskui ir vaisingiausiais jo kūrybos metais. Ryški tokio užsisklendimo išdava – tai „Pasikalbėjimas giesmininko su

Lietuva“, parašytas 1859 m. Už kiek storų sienų reikėjo poetui izoliuotis nuo gyvenimo, ligi kokio laipsnio reikėjo pakilti, o gal, geriau sakant, nugrimzti į metafizinių mistinių spekuliacijų tvaiką, kad būtų galima „Lietuvėlės-Motinėlės“ vardu reikalauti iš jos sūnų atsižadėti ir mokslo, ir turto, ir laisvės, reikalauti, kad jie „tegu meldžias, vargsta ir vargdieniais miršta“ vien dėl to, kad širdyje įgyvendintų „dievo meilę“.

Tais pačiais metais Baranauskas baigė rašyti „Anykščių šilelį“. Kokia gaivi srovė dvelkia iš šios paprastos, miško gyvenimą vaizduojančios poemėlės! Kūrinio tikslas ir jo tema apsaugojo Baranauską nuo mistikos, nuo klerikalinės ideologijos, nuo visokių jo vaizduotę ir jausmus ribojančių varžtų. Jis nori vien parodyti, kad ir lietuvių kalba galima sukurti aukšto poetinio lygio dalyką ir pasiryžta, A. Mickevičium[2] sekdamas, poetiškai aprašyti miško gyvenimą ir jo grožį. Ši tema laiko poetą prie konkretaus, tikroviško objekto, verčia jį ieškoti jame būdingų reiškinių ir bruožų ir vartoti paprastas, realistines vaizdavimo priemones. Bet rašytojas, kuris savo kūrinį grindžia vaizduojamųjų reiškinių būdingumu ir naudojasi realistiniu kūrybos metodu, paprastai pasiekia daugiau, negu jis pats buvo užsibrėžęs. Taip atsitiko ir su Baranausku: „Anykščių šilely“ atsispindi ne vien Lietuvos gamtos grožis, ne vien paties poeto jausmai, bet ir liaudies gyvenimas, jos dalia, jos kūryba bei išgyvenimai; taip pat yrančio feodalizmo bei kapitalistinių santykių plitimo epochos reiškiniai aidi šiame realistiniame A. Baranausko kūrinyje.

Realistinis „Anykščių šilelio“ pobūdis matyti nuosekliame kūrinio plane, kurį poetas apmeta, baigdamas įžangą, ir kurio paskui griežtai laikosi: jis iš eilės vaizduoja – kur tik žiūri..., kur tik matai..., kur tik klausai..., ką tik jauti... Su

dideliu pastabumu ir įsijautimu sukurtame šilelio paveiksle poetas meistriškai pasinaudoja kai kurių liaudies padavimų įvaizdžiais ir folklorinėmis gamtos vaizdavimo priemonėmis, visam paveikslui tokiu būdu suteikdamas liaudišką nacionalinį atspalvį. Miško gamtos detalių, gyvūnijos, augmenijos, spalvų, garsų bei kvapų pažinimas randa tinkamą išraišką gyvoje liaudies kalboje, kurią Baranauskas taip gerai pažinojo.

Puikiai aprašęs Anykščių šilelio grožį ir apraudojęs jo išnaikinimą, poetas, nepažindamas visuomeninės raidos dėsnių, ieškodamas paguodos, kreipia žvilgsnį ne į ateitį, bet į praeitį. Jis kuria išidealizuotą senovės ne tik miško, bet ir žmonių gyvenimo paveikslą ir nužymi jo menkėjimo kelią ligi dabartinio nuskurdimo. „Anykščių šilelyje" nupieštame senovės paveiksle ir istorinių lietuvių tautos kelių suvokime nors ir atsispindi idealistinės Baranausko pažiūros, tai vis dėlto čia nerandame nei religinės mistikos, nei klerikalinės ideologijos. Ir šioje dalyje glaudus poeto susijimas su gamtos gyvenimu, gausūs miško motyvų ataudai neleidžia poetui per daug nutolti nuo tikrovės pagrindo. Realistinis kūrinio charakteris, nors ir ne taip grynas, kaip pirmoje poemos dalyje, yra išlaikytas ir antroje dalyje. Kūrinio realizmas vėl sustiprėja, kai poetas grįžta į skurdžią liaudies gyvenimo tikrovę, kada

Sunkios dienos atėję, žmones badu mirę,
Samanas duonon kepę, žieves sriubon virę.

Kapitalizmas, įgyvendinęs pinigo viešpatavimą, naikino viską, kas tik buvo galima pinigu iškeisti. „Kučmeistrai" ir „liesvinčiai", biurokratinės administracijos ir kapitalistinio godumo atstovai, šilelį iškirto ir išpardavinėjo, o verkiančius žmones „kraujo klanan merkė". Paskutinius poemos žodžius:

Mat, toj pati galybė, ką miškus sugraužė,
Širdį, dūšią apgriuvo... ir giesmę nulaužė. –

bendrinamąja prasme būtų galima suprasti kaip kaltinimą kapitalizmui ir buržuazijai, kuri, kaip sakoma „Komunistų partijos manifeste“[3], „žmogaus asmens orumą ji pavertė mainų verte ir į vietą nesuskaitomų suteiktų ir įgytų laisvių ji pastatė vieną sąžinės neturinčią prekybos laisvę“. Savaime suprantama, kad Baranauskas rašė ne kaltinimą, o tik savo suskaudusios širdies skundą, kurio prasmę praplečia atitikimas epochos charakterį.

Lietuvių buržuazija, ypač klerikalinis lageris, XIX amž. pabaigoje buvo priėmusi Baranauską į savo gretas išskėstomis rankomis. Bet jis, ištikimas feodalinės Lenkijos garbintojas, unijinių tradicijų skelbėjas, sukiautėjęs atsiskyrėliškame fanatizme, į „litvomaniją“ žiūrėjo atgrasiu žvilgsniu. Nors, susidomėjęs filologija, tyrė lietuvių kalbą, sudarinėjo rašybą, bet vėliau kasdieniniame gyvenime tos kalbos skambėjimo nekentė.

Reikia tačiau pažymėti, kad Baranausko nusistatymas lietuvių kalbos atžvilgiu įvairiais jo gyvenimo laikotarpiais buvo nevienodas ir giliai prieštaringas. Savo jaunystėje Baranauskas lietuvių kalbą mylėjo, ir ligi 1885 m., kai jis buvo paskelbtas Žemaičių pavyskupiu, nematome, kad būtų kur varžęs tos kalbos vartojimą. Šiam laikotarpiui priklauso jo filologiniai darbai. Laiške kalbininkui H. Vėberiui[4] 1880 m. Baranauskas su didele meile atsiliepia apie gimtosios kalbos poveikį: „Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuviškai man krūtinę sušildė ir sudrebino. Mane motulė lietuviškai supdama lyliavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai man širdin kliudė“. Pakopėjęs bažnytinės hierarchijos laiptais, tapęs konsistorijos valdytoju,

Baranauskas laiko įžeidimu, jei kas jį lietuviškai prakalbina. Bet pamokslus Žemaitijoje sakydavo dar lietuviškai, nors bažnytines giesmes verčia giedoti lenkiškai. Seinų vyskupystėje pirmas iš vyskupų prabyla į žmones lietuviškai, o tos pat vyskupystės lietuviškiausiose vietose bažnytines giesmes liepia giedoti lenkų kalba ir pats su kunigais lietuviškai nebekalba. Tuo pačiu metu Baranauskas rūpinasi lietuvių spaudos grąžinimu ir svajoja leisti dzūkišką laikraštį! Paskutiniais gyvenimo metais jis ligi pat mirties su dideliu uolumu verčia į lietuvių kalbą Bibliją. Šie prieštaravimai aiškintini iš dalies epochos poveikiu, iš dalies kompromisine Baranausko taktika. Pamatęs, kad „nebeužtvenksi upės bėgimo“, jis darė kai kurių nuolaidų lietuvių kalbai tiek, kiek to reikalavo religinės propagandos reikalas. Bet pasaulietinės spaudos, ne tik liberalinės, bet ir klerikalinės, ką jau kalbėt apie socialistinę! – Baranauskas nepripažino ir ją persekiojo.

Nepaisant aiškaus Baranausko nusistatymo prieš lietuvių spaudą ir visą nacionalinį judėjimą, lietuvių buržuazija, ypač klerikaliniai sluoksniai, aukštino Baranausko poeziją, – ir ne tik aukštinti vertą „Anykščių šilelį“, bet ir visus reakcinius jo kūrinius. „Anykščių šilelis“ buvo gera priedanga tų kūrinių menkumui ir žalingumui maskuoti. Iš reakcinių Baranausko veikalų trykštąs šovinizmas buvo panaudotas kaip kovos priemonė įsistiprinti buržuazijai ir kovoti prieš pažangiąsias demokratines idėjas, o religinis fanatizmas – dvasininkijai laikyti liaudį savo globoje ir galutinai ją pavergti bažnyčios ir savo luomo interesams.

Tačiau Lietuvos liaudis, nuvertusi buržuazijos viešpatavimą ir stojusi į tarybinės santvarkos – komunizmo kūrimo kelią, nekerštauja Baranauskui už tai, kad jis tramdė jos kovą

dėl šviesesnio gyvenimo. Priešingai: vertingasis Baranausko kūrinys „Anykščių šilelis“ Tarybų Lietuvoje susilaukė žymiai didesnio įvertinimo ir visuomenės pripažinimo negu buržuazijos valdymo metais. Tada nebuvo išleistas nė vienas šio kūrinio leidimas. Dabar turime ne vien gražiai išleistą su įžanga ir komentarais „Anykščių šilelį“ lietuviškai, bet ir puošnų jo vertimą į rusų kalbą, atliktą įžymaus tarybinio poeto N. Tichonovo. Šis vertimas išgarsino „Anykščių šilelį“ ir jo autorių plačioje, daugianacionalinėje Tarybų šalyje ir už jos ribų. Nepasitvirtino J. Tumo-Vaižganto prognozė: „Poezijos bagažas ne per didelis. Jo gana buvo paskelbti autoriaus vardui, bet toli gražu negana, kad A. Baranauską pastatytų eilėje rinktinių poetų; namie, savo užpečkyje, savo pabalyje, mes galime juo pasidžiaugti, bet svetimam A. Baranauską netenka mums rodyti“*. Ar nėra tai akivaizdus įrodymas, kad tik marksistinė pasaulėžiūra, pagrįsta teisingu tikrovės supratimu, neturinti bet kokio subjektyvizmo, tegali įvertinti tikrą meno kūrinį, nors jis būtų apneštas šapais ir dulkėmis.

1952

Žemaitė

Lietuvių literatūros klasikės Žemaitės vardas brangus Lietuvos darbo žmonėms nuo pirmųjų jos kūrinių pasirodymo, tačiau tik Tarybų Lietuvoje Žemaitė susilaukė visuotinio įver-

* J. Tumas, „Antanas Baranauskas“, Kaunas, 1924, p. 63. Ten pat „Paskutiniojo pamokslo“ citatos.

tinimo bei pripažinimo, kaip viena įžymiausių lietuvių literatūros kūrėjų. Kelių dešimtmečių laiko atstumas, kuris skiria mus nuo šios įžymiosios mūsų klasikės realistės, ne tik nesumažino jos kūrybos reikšmės, bet, priešingai, dar labiau ją išryškino. Mūsų dabartinis tarybinis gyvenimas ir marksistinė pažiūra į literatūrą leidžia teisingai suprasti ir įvertinti pažangų jos kūrybos pobūdį.

Žemaitės kūrybinės veiklos laikotarpis nėra labai ilgas – 26 paskutiniai jos amžiaus metai. Tačiau jos raštuose atsispindi daug platesnis lietuvių tautos gyvenimo akiratis – tai, ką Žemaitei teko matyti ir patirti per ilgus 77 savo gyvenimo metus. Žemaitės jaunystė praėjo niūrioje beyrančio feodalizmo priespaudos epochoje. Neturtingųjų bajorų Beniuševičių, grafo Plioterio dvarų tarnautojų, duktė Julija buvo auklėjama, kaip reikalavo šlėktiškos, katalikiškos tradicijos: jai buvo draudžiama bendrauti su valstiečių baudžiauninkų vaikais, kalbėti lietuviškai, ji buvo verčiama mokytis poterių, atlikinėti varginančias religines praktikas, pasiduoti griežtai ir net žiauriai namų disciplinai. Bet Julija, prasiveržusi pro tą discipliną, sugebėjo ir susidraugauti su lažininkų vaikais, ir išmokti lietuviškai, ir anksti pajusti religinių praktikų beprasmiškumą.

Ankstyvoje jaunystėje pasiekia ją ir feodalinės priespaudos jungo kamuojamų baudžiauninkų aimanos. Yrančio feodalizmo gadynėje dėl nepakeliamos baudžiavinių prievolių naštos tai vienur, tai kitur pasireikšdavo Lietuvoje valstiečių bruzdėjimai ir net maištai, žiauriai, pasitelkus policiją ir kariuomenę, dvarininkų malšinami. Tokių bruzdėjimų Žemaitės jaunystėje įvyko ir ne per tolimuose Plungės ir Ginteliškės valsčių dvaruose. Julija iš lažininkų kalbų ir tėvo pasakojimų

girdėjo apie negyvai rimbais užplaktus žmones, apie baisias baudžiauninkų „malšinimo“ scenas. Mergaitės širdyje kilo pirmieji protesto jausmai prieš feodalinę priespaudą. Kiek vėliau baudžiavinės gadynės vaizdas papilnėja iš Lauryno Žymanto, buvusio baudžiauninko, o būsimo Julijos vyro pasakojimų. Savo pačios prisiminimus ir Žymanto pasakojimus Žemaitė panaudoja jau senatvėje parašytoje „Autobiografijoje“. Randame čia ryškiausių ir autentiškiausių lietuvių literatūroje baudžiavinės epochos vaizdų, kuriuose atsispindi, iš vienos pusės, feodalinio išnaudojimo nežmoniškumas, iš kitos pusės – pačios Žemaitės humaniškumas, priespaudos neapykanta, liaudies vargų supratimas.

Yra lietuvių literatūroj, pradedant Donelaičiu, nemaža baudžiavinės buities temų ir motyvų, bet Žemaitės atkurti Žymanto pasakojimai apie jo vaikystės išgyvenimus dvare sudaro įspūdingiausią ir žiauriausią feodalinės priespaudos paveikslą. Mažamečio vaiko atplėšimas nuo motinos, aptekusio utėlėmis piemenuko vargas, jo nuogo, pririšto prie medžio ir vabzdžių kapojamo kančia, nuplaktos rykštėmis mergaitės kėsinimasis nusižudyti ir už tai pakartotinis jos užplakimas negyvai, kitų baudžiauninkų kankinimas, pasakojimas apie kankinimo priemones bei įrankius, žodžiu, nuolatinis darbo žmonių skurdas ir kančia, – štai, be daugelio kitų, baudžiavinės buities bruožai, atkurti Žemaitės „Autobiografijoje“. Juos papildo dvaro ponų ir jų urėdų paveikslai, poniško gyvenimo kaprizų bei nenormalumų apraiškos, pagaliau gaiviališkas laisvės pasiilgimas, jos branginimas ir baudžiavinės vergovės neapykanta išryškina tų atsiminimų idėjinę prasmę ir motyvuoja Žymantų pasiryžimą galutinai išsivaduoti iš dvaro: „Užteko jau man turėti poną ant savo

galvos, verčiau arti, akėti, juodą žemelę knisti ir būti ponu ant savo sprando“*.

Taip pat ir 1863 m. sukilimas paliko Žemaitei neišdildomą įspūdį visam gyvenimui. Sukilimas, kuriam Lietuvoje vadovavo revoliuciniai demokratai Z. Sierakauskas, K. Kalinauskas, A. Mackevičius[1], patraukė daug ištroškusių žemės ir laisvės lietuvių valstiečių, įgavo liaudies išsivaduojamojo judėjimo pobūdį. Bajorai, norėdami laimėti juo didesnę valstiečių pagalbą, skleidė demokratinius laisvės ir lygybės šūkius: „Jūs, broleliai-mužikėliai...“, „Ponai ir mužikai visi lygūs būsim...“ Visa tai sustiprino Julijos polinkį į liaudį: „Tuomet ir aš ėmiau galvoti, – rašo ji viename iš autobiografinių kūrinėlių, – jog, po teisybės, bajorystė nuo mužikystės niekuomi nesiskiria“. Ir 1863 m. sukilimo atsiminimus Žemaitė atkūrė savo „Autobiografijoje“. Yra tai vieninteliai autentiški lietuvių literatūroje sukilimo vaizdai, matyti pačios autorės arba jos nugirsti iš pačių sukilimo dalyvių. Nors Julija, sukilimo metu gyvendama turtingos dėdienės Šėmų dvare, geriau galėjo pažinti dvarininkiškąsias sukilimo nuotaikas, kurios ryškiai jos atsiminimuose ir atsispindi, vis dėlto ir idėjinė, ir pažintinė tų atsiminimų reikšmė labai didelė.

Iš Žemaitės atsiminimų nematyti, kad ji būtų teisingai supratusi sukilimo pobūdį, jo tikslą ir ypač valstiečių vaidmenį jame. Sukilėlių, kuriuos ji vadina „lenkais“, socialinių klasinių bruožų ji neatskleidė. Tačiau vienoje jos aprašytoje scenoje tie bruožai išryški savaime. Štai vieną naktį atsibasto į dvarą šeši sukilėliai: „Keturi dar nieko apsidarę, o du – nuplyšę, nudriskę, purvini: vieni skurliai ant nugaros...“ Šių sukilėlių

* Žemaitė, „Raštai“, t. IV, p. 465.

pamesti marškiniai knibždėte knibždėję utėlėmis. Bet štai kitą naktį atvyksta visas būrys puikiai apsirengusių ponaičių: „Suėję į vidų penkiolika – mūsų ir akys pabalo... Suvisu kitokie, kaip mūsų prasti lenkai... Čia visi po formos – čemarkos pilkos, juodai šemeruotos, aukšti auliniai batai, su botfortais visi... Amarantavos konfederatkos, šikšniniai platūs diržai, vis vienokiai apsirėdę... Visi jauni, gražūs, su poniškom manieroms... o vienas toks jaunitelys, rankelės mažos, baltos kaip panaitės... Nė vienas nepanašus į mūsų nuskarėlius lenkelius iš miško“*. Be daugelio būdingų sukilimo bruožų, Žemaitės atsiminimuose atsispindi gilūs prieštaravimai tarp bajorų ir valstiečių, išryškėję sukilimo eigoje ir jam nelaimingai pasibaigus.

Bet žymiausią vietą Žemaitės kūryboje užima tematika, susijusi su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos valstiečių gyvenimu. Juos slėgė, iš vienos pusės, feodalizmo liekanos, iš kitos pusės – besiplečią kapitalistiniai santykiai. Žemaitė visoje eilėje geriausių savo apsakymų, parašytų pirmame savo kūrybos dešimtmety 1894–1904 m., kaip „Rudens vakaras“, „Marti“, „Petras Kurmelis“, „Topylis“, „Sučiuptas velnias“, „Prie dvaro“, „Kunigo naudą velniai gaudo“, giliai atskleidė tų poveikių padarinius šeimos gyvenime, valstiečių santykiuose su dvaru bei klebonija ir visuomeninio kultūrinio gyvenimo reiškiniuose. Žemaitė savo literatūrinę veiklą pradėjo, paveikta lietuvių nacionalinio sąjūdžio spaudos ir Povilo Višinskio[2], demokratinės to sąjūdžio krypties atstovo. Tolimesnėje savo literatūrinėje ir visuomeninėje veikloje Žemaitė palaikė artimus santykius ir su liberalinės buržuazijos

* Žemaitė, „Raštai“, t. IV, p. 402.

veikėjais ir bendradarbiavo jų spaudoje, bet neapsikrėtė nei šovinizmu, nei oportunistiniu taikstymusi su carine reakcija, nei karjerizmu, nei kitomis būdingomis liberalinės buržuazijos ydomis. Savo kūryba ji atstovavo liaudžiai, reiškė pažangias, demokratines savo laikų tendencijas, demaskuodama žalingus tiek feodalizmo liekanų, tiek ir kapitalizmo padarinius.

Žemaitė, ištekėjusi už buvusio baudžiauninko beturčio L. Žymanto, apie 30 metų, ligi savo literatūrinio darbo pradžios, vargo nuomojamuose ūkeliuose ir nuosavoje žemėje, įkritusi, jos pačios pasakymu, „kaip muselė į išrūgas“. Per tiek laiko ji visapusiškai pažino pobaudžiavinio kaimo gyvenimą, dvarininkų, buožių, kunigų, caro administracijos engiamų valstiečių vargus. Ji pamatė ir pati patyrė, kad sunkiausia niūraus valstiečių gyvenimo našta krinta ant moteries pečių. Keliuose apsakymuose iš sumanyto „Laimės nutekėjimo“ ciklo rašytoja vaizduoja šeimos sukūrimo sąlygas ir moteries būklę pobaudžiaviniame kaime. Geriausi iš tų apsakymų – „Marti“ ir „Petras Kurmelis“. Niūrios feodalizmo liekanos sudaro foną ir prielaidas Vingių marčios, Driežų Katrės žuvimui, o kapitalizmo pagimdyta turtėjimo aistra yra svarbiausia Marcės ir Kurmelio gyvenimo pairimo priežastis. Klaikus Vingių nevalyvumas, apsileidimas, tingumas, inertiškumas ir visų žmogiškų jausmų atbukimas tegalėjo taip suklestėti tik feodalizmo priespaudos sužalotuose žmonėse, o vėl toks Petro Kurmelio praktiškumas, visiškas proto ir širdies pavergimas pinigui tegalėjo atsirasti tik kylančio kapitalizmo poveikyje. Bendra Driežų Katrės ir Kupsčių Marcelės likime yra tai, kad jodvi abi yra piniginio sandėrio aukos. Pirmą žingsnį žengiąs kapitalizmo keliu į kaimo buržuaziją Žemaitijos valstietis patvirtina tai, kas Komunistų manifeste yra pasakyta apskritai

apie buržuaziją: „Buržuazija nuplėšė nuo šeimyninių santykių jų jaudinančiai sentimentalų uždangalą ir padarė juos grynai piniginiais santykiais“.

Dvaro ir kaimo santykiai pobaudžiaviniame laikotarpy davė Žemaitei temų visai eilei apsakymų, kuriuose rašytoja demaskuoja kapitalistėjančio dvaro naujas galimybes bei priemones išnaudoti valstiečiams ir žalingą moralinį poveikį dvaro sferon patekusiems žmonėms. Kapitalistiniais pagrindais pertvarkytame dvare atsiranda naujas išnaudotojo dvarininko-pirklio tipas: „Ponas, įsirėžęs pilvą, žiūri, ant ežios atsistojęs, kaip urėdas dalija kumečiams margius pjauti ir skaito pelną iš grūdų: kiek vagonų galės pristatyti į Rygą, kiek į Liepoją“*. Tokį dvaro kumečių skurdą ir skriaudas ryškiomis spalvomis nupiešia Žemaitė ne vienoje savo raštų vietoje. Naujomis sąlygomis paaštrėjusį antagonizmą tarp dvaro ir valstiečių Žemaitė pastebėjo ir išreiškė iš abiejų pusių sviedžiamais neapykantos kupinais žodžiais: „Laikyk, kaip gyvatę prisimynęs, ir tad mužikas įkąs ponui“, – sako dvarininkas, o valstietis atsilygina tuo pačiu pinigu: „Su ponu rokuokis ir akmenį rankoje turėkis“. Nevykusi, valstiečius apgavusį 1861 m. reforma, davusi dvarininkui galimybių kelti valstiečiams bylas dėl kelių bei ganyklų, antagonizmą tarp dvaro ir kaimo dar labiau kurstė, kaip yra pavaizduota puikiame Žemaitės apsakyme „Prie dvaro“.

Demoralizuojantis dvaro poveikis atsispindi apsakymuose „Topylis“, „Sučiuptas velnias“. „Dovanos iš Amerikos“ ir kituose. Žalingą, demoralizuojantį dvaro poveikį Žemaitė praskleidžia ne tik tais atvejais, kada pats ponas arba dvaro

* Žemaitė, „Raštai“, t. I, 1924 m., p. 99.

pareigūnai tvirkina dvaro darbininkus, kėsinasi suvedžioti mergaites ir moteris, priglaudžia tokius niekingus perėjūnus, kaip medininkas Topylis, bet ir tais atvejais, kada dvaras ardo darbo žmonių, liaudies klasinį vieningumą. Apsakyme „Dovanos iš Amerikos“ dvaro tarnai ir darbininkai, patys liaudies žmonės, neužjaučia laukuose dirbančių vargingų moterų ir jas pajuokia:

– Pabaiga! Jau duonai bus nelaimė... – dejavo gaspadinė: – reikės gerai daboti...

– Biesą tu ten nudabosi! – šaukė virėja. – Kišenės lygu terbos, skreitus pakišusios, riekę už riekės kemša, kruopų didžiojo katilo neužteks... pavakarei didžiausius puodus reikės tempti...

– Seniai nebuvo dvare, išsibadėjusios, – juokės kita merga: – įmanytų visą dvarą suėsti ir į kišenes susikimšti!

– Nespėsi atriekti – žiūrėk, ir nebėra, – juokėsi vyrai: – rodos, gerte ir sugeria.

– Jau ar aš griešiju, ar ne? – šaukė virėja. – Kaip aš tų bobų nekenčiu, negaliu nė apsakyti...

– Kiek ten jų daug, – stebėjosi Petrukas. – O tų vaikų – gyva pekla... („Dovanos iš Amerikos“)

„Melžėjoje“ matome, kaip dvaro „ordinarčikas“[3] išnaudoja samdomą kaimo mergaitę. Keliuose smulkesniuose apsakymuose, kaip „Tinginė“, „Dėl pirštinių“, „Dvaro pienas“, atsispindi nepakenčiama medžiaginė ir moralinė dvaro samdinių ir darbo žmonių buitis. Žemaitės kūryboje atsispindėjusiuose ponų ir darbo žmonių santykiuose išryškėja nemaža pobaudžiavinės gadynės būdingų bruožų. Vienas iš reikšmingesnių jų yra darbininko nenuolankumas ponui, reiškiama jam

neapykanta, pasiryžimas priešintis ir ginti savo tiesas. Tuo būdu Žemaitė, parodydama išnaudotojišką kapitalistinio dvaro pobūdį, išryškindama klasinius prieštaravimus, užtardama skriaudžiamuosius, kėlė liaudies klasinę sąmonę, skatino ją į kovą dėl šviesesnio gyvenimo.

Pažangų vaidmenį suvaidino ir tie Žemaitės raštai, kuriuose atsispindi dvasininkijos ir religinių prietarų žalingas poveikis liaudžiai. Žemaitė iš pat jaunų dienų buvo kritiškai nusiteikusi kunigų ir religijos atžvilgiu: savo „Autobiografijoje" ji pasakojasi, su kokiu nenoru ji, dar maža būdama, atlikinėjo religines praktikas ir kokių protesto jausmų prieš dievą kildavo jos širdyje, girdint apie neteisingus baudžiauninkų kankinimus ir apskritai matant gyvenimo neteisybes. Vėliau ji įsitikino, kad ne tik dvaras, bet ir klebonija žiauriai išnaudoja darbo žmones. Apsakymuose „Kunigo naudą velniai gaudo", „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai", „Nelaimė" rašytoja parodo išnaudotojišką, antiliaudinį kunigų veidą, jų gobšumą ir moralinį supuvimą. Visoje eilėje kitų apsakymų – „Švento Jurgio aukos", „Stebuklai", „Nuo audros palindus", ypačiai – „Kelionėje į Šidlavą" – rašytoja pasmerkė religinius prietarus, stabdančius liaudies pažangą, trukdančius švietimą, tarnaujančius darbo žmonių išnaudotojų interesams.

Žemaitė, vaizduodama kaimą, valstiečio buitį, jo santykius su dvaru ir klebonija, visados stovi valstiečio pusėje, gina jo reikalus, užtaria skriaudžiamuosius. Tačiau, būdama nuosaki realistė, stovėdama ant tikrovės pagrindo, rašytoja niekur kaimo neidealizuoja. Priešingai, ji nesigaili aštrios kritikos ir papeikimo žodžio neigiamiems reiškiniams, ar jie būtų feodalizmo liekanos, ar kapitalizmo padariniai, ar šiaip liaudyje įsišaknijusios negerovės. Tokios kritikos esama ir aukščiau

minėtuose kūriniuose, ir visoj eilėj kitų, kurių vieni vaizduoja liaudies papročius, kiti valstiečių santykius, dar kiti – kultūrinio gyvenimo reiškinių spaudos, švietimo menką plitimą kaime. Žemaitė, realistė ir kritikė, praskleidžia daugelio religinių papročių, kaip „atminimai“, „budynės“, „krikštynos“, beprasmiškumą ir žalingumą, parodydama, kaip tie papročiai bei apeigos tarnauja priedanga moralės ir higienos atžvilgiu neleistinam elgesiui. Ji negailestingai nuplėšia romantiškumo skraistę ir nuo kai kurių senoviškų tautinių papročių, kaip, pvz., „bičiuliavimosi“ paprotys apsakyme „Bičiuliai“. Rašytoja parodo, kad ir čia beliko tuščia forma, pridengianti tuščius ir net smerktinus veiksmus.

Vaizduodama kaimo žmonių santykius, Žemaitė ne vienoje vietoje parodė valstiečių susipratimo bei solidarumo stoką kovoje prieš klasinį priešą, žalingas pavydo, konkurencijos, girtavimo, pasipūtimo, nesąžiningumo ir kitų charakterio ydų pasėkas. Žemaitės sukurtuose kaimo buities paveiksluose atsispindi kliūtys, trukdančios kultūriniam gyvenimui pasireikšti kaime. Jau pirmame savo apsakyme „Rudens vakaras“ rašytoja parodo, kaip sunku prasiskverbti į liaudies mases spaudai ir pažangesnėms idėjoms. Feodalinės praeities liekanų našta dar sunkiai slegia XIX a. pabaigos lietuvišką kaimą. Liaudies masių inertiškumas, praeities tradicijų ir įpročių laikymasis, įtaringumas visokios naujovės atžvilgiu, baudžiavos baimė, nesiorientavimas visuomeniniame gyvenime – štai kultūros apraiškų stabdžiai, kuriuos norėjo pašalinti Žemaitė. Vis dėlto rašytoja, „Rudens vakare“ ir kai kuriuose kituose savo apsakymuose vaizduodama spaudos platintojus ir kultūros veikėjus, neišvengė vienapusiško jų gyrimo, sentimentalaus nušvietimo ir klasinių bruožų jų

paveiksluose nutrynimo. Tai vienintelė Žemaitės kūrybos sritis, kurioje rašytoja tarsi nutolo nuo realistinio metodo ir panaudojo idealizacijos priemones.

Žemaitė savo kūrybos visuma yra realistė. Ji prabyla į skaitytoją ne samprotavimais, ne išgalvotomis savo idėjų iliustracijomis, bet būdingais realaus gyvenimo vaizdais, savaime turinčiais gilios bendrinamosios prasmės. Žemaitė turėjo brangų rašytojui aštraus pastabumo, įtaigios išraiškos, vaizdingo žodžio gabumą. Jos sukurti tipai ilgam lieka gyvi skaitytojo atmintyje. Kas neatsimena ir neįsivaizduoja Vingių šeimos, marčios Katrės, Petro Kurmelio, Cinoko ir Baltaragio, Topylio, Drūktenio, Kižo Domininko ir viso būrio antraeilių, dažnai bevardžių jos raštų veikėjų. Žemaitės paveikslų scenos – gyvos, judrios, traškios. Žemaitės gamtovaizdžiai paprasti, vaizdingi, kaimo žmogui suprantami, dažnai susieti su apsakyme vaizduojamų žmonių veiksmais bei išgyvenimais, bet turį ir savarankiškos vertės, kaip meniški, nuotaikingi ir kartu tikroviški gamtos paveikslai.

Žemaitė žymiai sustiprino liaudinį savo kūrinių pobūdį turtinga, lanksčia ir sodria liaudies kalba su žemaičių tarmės atspalviu. Rašytoja, puikiai mokėdama gyvąją liaudies kalbą, panaudojo iš jos daugybę vaizdingų posakių, patarlių ir palyginimų. Savo kalbos turtingumu ir vaizdingumu ji pralenkia daugelį lietuvių rašytojų.

Žemaitės raštai yra prieinami liaudžiai ir savo turiniu, ir forma. Pirmieji jos kūriniai buvo spausdinami liaudžiai skiriamuose kalendoriuose, laikraščiuose, buvo leidžiami mažomis, pigiomis knygutėmis. Jie plačiai pasklido Lietuvos kaime, ir jų poveikis buvo, be abejo, didelis. Kritinis Žemaitės kūrinių pobūdis skatino ir skaitytoją kritiškai pervertinti

gyvenimą. Žemaitė buvo pažangi rašytoja demokratė, nors neatstovavo pažangiausiai klasei – proletariatui ir socialistiniame judėjime nedalyvavo. Lietuvos KP(b) VI suvažiavime draugas A. Sniečkus[4] yra taip aptaręs Žemaitės visuomenines pozicijas: „Neteisingais, istorinę tiesą iškreipiančiais reikia laikyti mėginimus atvaizduoti Žemaitę kovotojos dėl socialistinės Lietuvos vaidmenyje. Žemaitė buvo iš tikrųjų progresyvi rašytoja, jos kūriniai mums brangūs, kaip ryškiai vaizduojantys dvarininkų ir užkietėjusių reakcionierių kunigų pavergtos lietuvių liaudies beteisiškumą ir priespaudą. Tačiau ji pliekė kapitalizmo piktžaizdes iš smulkiaburžuazinių, o ne iš socialistinių pozicijų".

Smulkiaburžuazinės Žemaitės pozicijos aiškėja ypač iš tų jos kūrinių, kuriuose ji rodo kapitalistinių santykių vystymąsi Lietuvos kaime. Smerkdama dvarininkus ir demaskuodama jų kruviną veidą, Žemaitė tuo pačiu metu aiškiai nemato klasinės diferenciacijos valstiečių tarpe, nemato kylančios buožijos, kurios asmenyje auga naujas žiaurus kaimo varguomenės išnaudotojas ir aršus jos klasinis priešas. Klasinių prieštaravimų valstiečių tarpe Žemaitė neryškina.

Nuo pat savo literatūrinio darbo pradžios susibičiuliavusi su buržuaziniais lietuvių veikėjais, Žemaitė per visą likusį savo gyvenimą nebeįstengė išsivaduoti iš smulkiaburžuazinės ideologijos, nors, ypač 1905 m. revoliucijos įtakoje, pastebimas jos pakairėjimas. Jau 1902 m. socialistiniame „Darbininkų balse" ji išspausdino porą savo apsakymų. 1907 m., siautėjant reakcijai, Žemaitė nepasidavė, kaip daugelis kitų, nusivylimo bei taikstymosi nuotaikoms, bet, priešingai, pritarė valdžios slopinamam darbininkų socialistų judėjimui. Laiške sūnui ji su pritarimu rašo apie galimas Gegužės Pirmosios

demonstracijas, smerkia darbininkų persekiojimą, skatina sūnų rašyti į socialistinį „Skardą“ apie „valdžios šunybes, kankinimus nekaltų žmonių, mėtymus suluptųjų pinigų“. Tuo pačiu metu sustiprėja ir antiklerikalinės Žemaitės nuotaikos.

1916 m. Žemaitė su Bulotais[5] išvyko į Ameriką rinkti aukų lietuvių emigrantų kolonijose karo aukoms šelpti. Šia proga ji susipažino su lietuvių emigrantų gyvenimu, su Amerikos kapitalistine santvarka, su darbininkų būkle tame dolerio krašte. Žemaitė giliai nusivylė Amerikos lietuvių gyvenimu, o dar labiau tos kapitalistinės imperialistinės šalies, valdomos plutokratų milijonierių klikos, santvarka. Tai atsispindi Amerikoj parašytuose jos raštuose – publicistiniuose feljetonuose ir „Klampynės“ apsakyme. Žemaitė tuojau pastebėjo, kokį pasibaisėtiną medžiaginį ir moralinį skurdą kenčia Amerikos lietuviai darbininkai, išnaudojami fabrikantų ir savųjų prasisiekėlių – atmitusių „saliūnininkų“ bei mebliuotų kambarių savininkų. Amerikoniško gyvenimo dvasiškai sužaloto žmogaus, pagyrūno ir apgaviko, paveikslą Žemaitė sukūrė „Klampynės“ apsakyme Kostanto Lukaševičiaus asmenyje. Suprantama tad, kad plėšriausio kapitalizmo šalyje, Amerikoje, Žemaitė arčiausiai priėjo prie tikrojo socializmo šaltinio – Markso[6] mokslo. Dokumentinis to įrodymas – tai išlikusi dalis jos straipsnio, rašyto Markso gimimo 100 melų sukakčiai paminėti 1918 m. gegužės 5 dieną. Savo rašiny Žemaitė konstatuoja, kad tiek Lietuvoje, tiek ir Amerikoje darbininkui „tokį pat išnaudojimą ir skurdą reikia ant savo sprando nešti“. Žemaitei atrodo, kad kapitalizmas žus, kaip žuvo baudžiava ir kad „Marksas savo veikimu ir raštais nurodė tą teisingą kelią, kuriuo turi žengti darbininkų klasė, jeigu nori pasiliuosuoti iš po kapitalo spąstų“*.

* „Lietuvių literatūros instituto darbai“, I, 1947, p. 88–91.

Nepaisant daugelio teisingų šiame straipsnyje išreikštų minčių, jo vieno dar nepakanka įrodyti, kad Žemaitė Amerikoje pasidarė nuosaki socialistė. Bet rašinys rodo, kad ir anksčiau pastebėtas rašytojos pritarimas darbininkų judėjimui buvo ne atsitiktinis susižavėjimas, bet gilus vidinis polinkis, stipriausiai pasireiškęs rašytojos gyvenimo pabaigoje, susidarius tam palankesnėms aplinkybėms.

1921 m. vasario mėn. Žemaitė išvyko atgal į Lietuvą. Tuo metu Lietuvos buržuazijai, padedamai Amerikos, Anglijos ir Prancūzijos imperialistų, jau buvo pavykę užgrobti valdžią. Grįžusi į Lietuvą ir apsistojusi Kaune, Žemaitė buvo giliai sukrėsta siautėjančio teroro ir darbo žmonių beteisiškumo „nepriklausomoje" Lietuvoje. Yra žinomas jos pasakymas, rodąs jos neigiamą nusistatymą buržuazinės Lietuvos atžvilgiu: „Į Lietuvą grįžau – Lietuvos neberadau". Žemaitė pasitraukė į provinciją – Marijampolę ir 1921 m. gruodžio 7 d. mirė.

Jos antkapyje iškaltas įrašas „Liaudies rašytoja Žemaitė" trumpiausiai ir tiksliausiai aptaria jos kūrybos reikšmę lietuvių literatūrai ir jos nuopelnus lietuvių tautai.

1951

Žemaitės liaudiškumas

Žemaitę priprasta vadinti liaudies rašytoja. Tai nėra koks titulas už literatūrinius nuopelnus, bet teisingiausias ir tiksliausias mūsų rašytojos apibūdinimas, jau seniai prie jos vardo prigijęs. Bet dažnai atsitinka, kad teisingi, tikslūs aptarimai,

visų kartojami, ilgainiui pavirsta štampu, etikete, kuria tenkinamasi, pakankamai neįsisąmoninus to turinio, kurį ši etiketė reiškia. Tad manau būsiant tinkama, jei, minėdami didžiosios lietuvių liaudies rašytojos 100 metų gimimo sukaktuves, stabtelėsime ties jos liaudiškumo prasme ir pamatysime, kad jos kelias į liaudį tai buvo ne tik kelias į vargą ir skurdą, bet ir kelias į sąmoningą sielos gyvenimą, kelias į kūrybą ir garbę. Tai, ką Žemaitė rado liaudyje, ji grąžino tai pačiai liaudžiai, tik jau kitu, tobulesniu pavidalu, kuriame ne tik liaudies charakteris pasirodo ryškesnis, bet kuriame randame ir tą charakterį tobulinančių, ugdančių pradų ir paskatinimo ieškoti, bent ilgėtis šviesesnio, geresnio gyvenimo.

Julija Beniuševičiūtė, būsimoji Žemaitė, kaip žinome iš jos biografijos, savo jaunystėje nebuvo sutapusi su lietuvių liaudim, ir bet kokios galimybės dalyvauti lietuvių tautinės kultūros kūryboje jai buvo užsklęstos. Žemaičių bajorų romantikų sąjūdis jau buvo išsekęs, Beniuševičių aplinkos jis nepasiekė, o bet koks su tuo sąjūdžiu susijęs lietuviškas visuomeninis ar literatūrinis veikimas buvo užgniaužtas spaudos draudimo ir apskritai rusifikatoriškos caro politikos, taip sugriežtėjusios po 1863 metų sukilimo. Kelias į naująjį demokratini lietuvišką sąjūdį ėjo per liaudį. Galima drąsiai tvirtinti, kad jeigu Žemaitė nebūtų sutapusi su liaudim, nebūtų pasinėrusi į jos gyvenimą, ji taip būtų ir nuskurdusi dvaro paunksmėje, tarnaudama turtingesnėms dėdinoms, geriausiu atveju pasidarydama kokia praskolinto palivarko ar dvarelio nuomotoja ar savininkė.

Julijos Beniuševičiūtės kelias į liaudį nėjo per kokias ypatingas kliūtis ar prarajas, bet nuo pat jaunų dienų tai buvo nuolatinis, nuosakus artėjimas, nuolatinis liaudiškos sielos ir

nuotaikos įsifiltravimas į smulkiosios aplenkėjusios bajorijos gyvenimą ir aplinką, kurioje brendo Žemaitė. Bajorija ir liaudis anuo metu buvo tai du visuomenės klodai, šimtais kasdieninių reikalų susiliečią vienas su kitu, o vis dėlto skirtingi ir svetimi.

Tą skirtingumą tautiniu ir socialiniu atžvilgiu Julija gauna pajusti nuo pat ankstyvosios jaunystės dienų. Tėvai ne kažin kokie ponai, bet vis dėlto bajorai, grafo Plioterio tarnautojai, draudžia dukrai žemaitiškai kalbėti ir draugauti su lažininkų vaikais. Šito labai elementaraus bajoriško auklėjimo pradus papildo religijos dėsniai ir griežta namų disciplina su nuolatos rodoma rykšte, kaip šventosios dvasios pagalbininke mokslo ir gero elgesio reikalui.

Galima spėti, kad rūsti šeimyninė Julijos jaunystės aplinka iš pat mažens artino ją prie dvaro varguomenės, kumečių bei lažininkų vaikų. Ta pati aplinka neleido jai nei išponėti, nei apsikrėsti dvaro nuotaikomis. Julijos gimtinė Bukantė arba dėdinos Šėmai, kur jai teko praleisti gražiausias savo jaunystės dienas, tai ne Marijos Pečkauskaitės senasis romantiškasis dvaras su švelniasielėmis mamatėmis, Šopeno[1] noktiurnais, parko mėnesienomis ir rožėmis. Ir savo gimtojoj šeimoj, ir dėdinos dvare kietas vargas auklėjo būsimą realistę, o ji, atviromis akimis stebėdama gyvenimą ir žmones, nuo pat jaunų dienų turtina savo įspūdžių bei patyrimų lobyną. Ir ne dvaro ištaigų, bet baudžiauninkam daromų skriaudų įspūdžiai užima pirmąsias to lobyno vietas. „Lažininkų labai gailėjaus. Daug girdėjau apie visokias jų skriaudas“, – rašo Žemaitė savo jaunų dienų atsiminimuose. Ji girdi apie negyvai užplaktus žmones, apie caro bernų siautėjimą ir žiaurias bausmes vien už tai, kad baudžiauninkai tik pasiskųsti norėjo, tik teisybės ieškoti bandė.

Paskutinio baudžiavų dešimtmečio ir paskutinio sukilimo – „lenkmečio“ atmosfera, skambėjusi ponų ir mužikų lygybės bei brolybės šūkiais, be abejo, buvo palanki įsišaknyti simpatijos jausmams liaudžiai. Bet tikros, gilios meilės bei užuojautos skriaudžiamiesiems bus įdiegę į augančios Julijos širdį kiti, intymesni, asmeniniai jos pačios patyrimai, panašūs į tuos, kuriuos ji pati mini savo autobiografijoj: susidraugavimas su lažininko dukrele Onike, jos motinos budynė, nelaimingas Onikės likimas prie pamotės ir patirta neteisinga bausmė už Onikės sušelpimą uogomis bei obuoliais. Protesto jausmai, kilę jaunutės Julijos širdy dėl visokių draudimų, bausmių, luominių prietarų, buvo pirmosios stiprios psichologinės jungtys, iš pat mažens pradėjusios sieti būsimąją Žemaitę su valstiečiais ir jų vargais. Iš pat mažens ji pasirodo nelinkusi gerbti savo luomo tradicijų, neturinti polinkių į ištaigingą gyvenimą, o, priešingai, nevengianti nei sunkaus darbo, nei aštrių konfliktų su savaisiais dėl laisvesnio žingsnio už ankštos bajoriško dvaro sienos.

Bet kelias į liaudies gelmes buvo dar tolimas. Per visišką bajoriškų poniškų tradicijų pamynimą, per pasiaukojimą ir meilę jis turėjo eiti į valstiečio mužiko buities beprošvaistinį vargą, į kaimo pirkią, į juodus arimus, į sunkias darbymetes. Šį lemiamą būsimos Žemaitės žingsnį į liaudį apgaubia savotišku heroiškumu ir romantika ta aplinkybė, kad jis turėjo būti atliktas, kaip tyčia, tokiu momentu, kada bajoriškos nuotaikos ir poniškas ištaigingumas galėjo sukelti Julijos galvoj ir širdy visai priešingų vilčių ir svajonių. Tuo metu ji tikrai buvo atsistojusi savo gyvenimo kryžkelėj. Ji – netoli 20 metų mergaitė, su dėdinos dukterimis gavusi šiokį tokį naminį apmokymą, šį bei tą skaičiusi, apsipratusi su inteligentiškais žmonėmis.

Jos vaizduotė pilna visokių pasakų apie 1863 metų sukilėlius. Ji pati jų yra mačiusi, juos slaugiusi, jais žavėjusis, su jais patriotines lenkiškas dainas dainavusi. Tiesa, ji žino, kad liaudis į sukilimą žiūri su įtarimu, bijo, kad ponai baudžiavų negrąžintų, bet vis dėlto jos simpatijos sukilėlių bajorų pusėje. Juk jie kovų dėl laisvės herojai. Dėdinai dėl sukilimo nusigyvenus, Julija gauna gerą tarnybą pas dvarininką Gorskį Džiuginėnų dvare. Išlaikymas geras, darbo nedaug: patarnauti, pabūti kompanione senai panai, o juodam triūsui tarnaitės, liokajai bei liokajukai ir daugybė kitokio personalo. Laisvu laiku pasivažinėjimai su pana, didelis sodas. „Man dvare gerai, linksma ir smagu, darbas lengvas, niekas niekur nesiuntinėja, kaip pas dėdyną"*. Visai aišku: tariamai smagus dvaro gyvenimas, kaip koks maurais apžėlęs liūnas, gresia apsiurbti Juliją. Kambarinės, kompanionės, ekonomės, šeimininkės ar kuri kita dviprasmiška dvaro karjera nebūtų mums išauklėjusi liaudies rašytojos Žemaitės. Laimei, iš to pavojaus ją išgelbsti sveika nuovoka ir jau iš mažens jos širdy įsišaknijęs polinkis į nuskriaustuosius bei daug kentėjusius. To paties dvaro miško prižiūrėtojas „laučasis" Laurynas Žymantas, baudžiauninko sūnus, puikus pasakotojas, atskleidžia prieš Julijos akis šiurpius savo vaikystės patyrimus dvare ir dar šiurpesnių scenų iš baudžiauninkų gyvenimo. Laurynas apsigaubia daug kentėjusio, nelaimingo žmogaus šlove, o kentėjimas Julijai gražiausia atestacija. Ji pamilsta Lauryną Žymantą ir pasiryžta už jo tekėti. „Prižadėjau nežiūrėti jokių neleidimų ir sutikti už jo tekėti tik dėl to, kad baudžiauninkas ir likimo skriaudžiamas. Man rodėsi – kažkoks didelis mano pasišventimas nutekėti už

* Žemaitė, „Raštai", t .IV, 1929 m., p. 69.

tokio nelaimingo žmogaus“*. Lemiamas žingsnis žengtas: bajoraitė Julija Beniuševičiūtė pavirsta valstiete Julija Žymantiene. Ji gal ir norėtų dar pasilikti dvaro prieglobstyje, bet dabar jau Žymantas kratosi dvaru: „Užteko jau man turėti poną ant savo galvos, verčiau arti, akėti, juodą žemelę knisti ir būti ponu ant savo sprando“**.

Kelias į liaudį jau beveik baigtas. Prasideda naujas gyvenimas, nauja buitis, juo sunkesnė, kad Julija prie jos nepripratusi. Ji pati savo autobiografijoj piešia tokį tos naujos buities paveikslą, tartum jis būtų nukopijuotas iš „Marčios“ ar kurio kito juodžiausią kaimo vargą vaizduojančio jos kūrinio. Bet jaunajai Žymantienei dar sunkiau negu Driežų Katrei. Be neįpratimo ir skurdo, be gausėjančios šeimos, ją kankina dar ir dvasinis alkis bei ilgesys: „nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni bobų plepalai, smulkmenos, barniai ir juokai... Nei laikraščių, nei tolimesnių visuomenės žinių. Pagaliau nė knygos jokios, tik maldaknygės paskaityti. Nuobodu, pakyru po tas paprastas smulkmenas, po darbus, po vaikus, lygu po pakulas, painiotis: surišta, surakinta vaikais, kasdien ir kasdien be kokios atmainos darbas, tos pačios smulkmenos taip pagriso, rodos, kaip nors nusikračius, pašokus lėktum, lėktum, kur akys neštų...“***

Tokio gyvenimo nuomojamuose ar iš pusės dirbamuose ūkeliuose nuo vedybų iki pirmojo kūrinio parašymo 1894 m., su mažu pagerėjimu į pabaigą, praėjo 29 metai. Per tą laiką Žemaitė spėjo visiškai suliaudėti, sutapti su liaudies nuotaikomis, papročiais, vispusiškai pažinti jos reikalus, rūpesčius

* Ten pat, p. 106.
** Ten pat, p. 108.
*** Ten pat, p. 110.

ir vargus. Jos patyrimų, įspūdžių, išgyvenimų bei atsiminimų lobynas prisipildė ir savų, ir kituose pastebėtų duomenų.

Bet ligi to momento, kada Žemaitė su plunksna rankoje pradėjo tą lobyną vartyti, reikėjo atlikti dar vienas žygis: apsispręsti idėjiškai, tautiškai. Tiesa, lietuvių kalbą, jos žemaičių tarmę Žemaitė išmoko iš pat mažens, susitikdama su dvaro darbininkų ir lažininkų vaikais. Tačiau apie lietuvišką tautiškumą ji jokio supratimo neturėjo. Priešingai, 1863 metų įvykiai buvo įdiegę jai lenkišką patriotizmą, ir Lietuvą ji laikė bendrosios tėvynės Lenkijos dalimi. Net ir vėlesniame amžiuje, jau visai suliaudėjusi, savo vaikus ji moko lenkiškai, tiesa, gal ne tiek iš kokio lenkiško patriotizmo, kiek stačiai iš reikalo, kadangi lietuviškai nebuvo kur mokyti, o lietuvių kalbą ir spaudinius caro vyriausybė persekiojo. Ir čia ateina Žemaitei pagalba iš lietuviškos liaudies ir iš jos sūnų kilusio patriotinio sąjūdžio. Visi žinome, kaip Žemaitę paveikė jos vaikų bendramečio gimnazisto Povilo Višinskio[2] atgabentas vienerių metų „Aušros" komplektas. Atsitiko tas pat, kas kiek anksčiau buvo atsitikę Vincui Kudirkai. Gimtasis spausdintas žodis staiga tarsi susprogdina lukštą, išvaduoja jų lietuvišką prigimtį, uždega noru dirbti savo tautai ir kovoti dėl jos teisių, dėl jos laisvės.

Bevartydama draudžiamąją spaudą ir Višinskio paskatinta, po kurio laiko Žymantienė ir pati pasiryžta aprašyti tai, kas jai ypačiai buvo įkritę į širdį ir parūpę, vargstant sodžiaus buitį. Netoli 50 metų kaimo moterėlė ima į rankas plunksną ir rašo pirmąjį savo vaizdelį „Piršlybos" („Rudens vakaras"). Išspausdintas 1895 metų kalendoriuj, jis įveda Žemaitę į lietuvių literatūros kelią. Tas pats valstiečio sūnus Povilas Višinskis padeda jai susiformuoti pažangiosios demokratijos

principus ir literatūrinio bei visuomeninio darbo dėsnius, su ja koresponduodamas ir parūpindamas knygų. Tokiu būdu liaudis tiesiogiai ir netiesiogiai tampa Žemaitės asmenybės ugdytoja ir vienintelė jos kūrybos atrama.

Nebeseksime toliau Žemaitės gyvenimo keliu. Savo idealams ji pasiliko ištikima ligi pat mirties. Jos pasaulėžiūrai ir kūrybai daug įtakos, be Povilo Višinskio, padarė visa eilė ir kitų pažangiųjų ano meto veikėjų. Suartėjimas su pažangiąja lietuvių inteligentija ir dalyvavimas visuomeniniame veikime po spaudos grąžinimo Žemaitės liaudiškumui nepakenkė, nors dėl to nuo kaimo gyvenimo ji kiek ir nutolo. Kaip tai atsiliepė jos kūrybai?

* * *

Ką gi Žemaitė rado liaudyje, taip ilgai su ja bendraudama, jos reikalais, rūpesčiais bei vargais sirgdama? Banalu ir neteisinga būtų sakyti, kad ji liaudyje rado vien skurdą, tamsą, prietarus, nevalyvumą ir šimtą kitokių ydų. To viso pobaudžiavinio sodžiaus gyvenime, be abejo, buvo. Visa tai ryškiai atsispindi ir Žemaitės raštuose. Taip ryškiai, kad mes kartais esame linkę manyti Žemaitę vien tik kaimo skurdą ir teaprašinėjus, vien apsmukėlius ir tevaizdavus. Tiesa, skurdas ir apsmukėliai, kaip kiekvieno realisto, taip ir Žemaitės kūryboje sukaupia tirštesnių dažų, sukelia gyvesnio emocinio reagavimo, nes juk taip esti ir gyvenime. Tačiau net ir labai nevalyvoj Vingių šeimoj Žemaitė parodo šviesų, darbštų, patrauklų marčios Katrės asmenį. Petro Kurmelio gyvenimas ligi klaidingo jo žingsnio buvo gražus ir sektinas, o apysakos pabaigoje net ir jo žmonos Marcės susirūpinimas savo sugriautu gyvenimu ir sūnelio likimu tarsi leidžia tikėtis kažko geresnio jų visų

ateityje. Vienoje iš geriausių apysakų „Prie dvaro“ klastingą intrigantą Baltaragį atsveria nuoširdus, naivus, tiesmukas Cinokas, o šiam pralaimėjus bylą su dvaru, vėl jį išgelbsti geras savanoris liudininkas, teisme įrodęs, kad Cinokas nekaltas. Taip ir daugely kitų tamsių sodžiaus buities paveikslų Žemaitė įkomponavo ar tai aiškiai regimą, ar bent įspėjamą, susiprotimą šviesesnį bruožą, nekalbant jau apie tokius bent kiek sentimentalaus optimizmo vaizdus, kaip „Sutkai“. Komponuodama šviesius, idealistinius bruožus tamsiame gyvenimo fone, Žemaitė ne tik vispusiškiau apėmė buitį, ne tik patenkino skaitytojo lūkesį šviesesnio spindulio, bet įspėjo ir estetinį meno kūrybos dėsnį: išnaudoti kontrastus, atspalvius, šviesų žaismą, vengiant nuobodžios monotonijos, vienodų motyvų rezginio. Labai gražiai ir teisingai yra pasakęs J. Žiugžda[3] savo studijoj apie Žemaitės kūrybą: „Šviesių pradmenų prasiveržimas pro tamsybių ūkanas sudaro Žemaitės raštų grožį“.

Tačiau, be šitos formal-estetinės motyvų derinimo reikšmės, ne taip jau ir svarbu konstatuoti, kad mūsų rašytoja rado liaudies gyvenime greta juodų blogybių taip pat ir šviesių bruožų. Tą juk gali rasti ir randa kiekvienas ir visur. Svarbiau ir Žemaitei būdingiau yra tai, kad ji Žemaitijos liaudyje rado tikrą lietuvį ir tikrą lietuvišką gyvenimą. Daugeliu atžvilgių jis mums gali nepatikti, bet mes neišsiginsime, kad tai yra ne mūsų žmogus, ne mūsų gyvenimas. Visi tie Vingių Jonai, Kurmeliai, Zoliai, Tupikiai, Gumbai, Drūkteniai, Cinokai ir Baltaragiai, – visos tos Driežų Katrės, Veronės, Marcės, Zosikės, – visi tie kaimo vyrai ir moterėlės, ar jie šurmuliuotų krikštynose, vestuvėse ir budynėse, ar darbus dirbtų, ar tinginiautų, ar suktųsi kaip menturiai po košę, ar vargo prispausti zyle-pelėda verstųsi, – visur jie yra mūsų to meto lietuviško

kaimo žmonės. Etninis Žemaitės tipas, atkurtas be jokių filosofinių bei mistinių gudrybių, bene bus autentiškesnis negu kitų mūsų realistų. Sielvartaujančio Petro Kurmelio liaudiškas, tautosakos stilium atvaizduotas sutapimas su gamta atrodo itin patikimas. Nuostabiai gražiai sukurta intriganto Baltaragio ir tiesmuko naivaus Cinoko pora, be abejo, autentiškesnė negu Rimai ir Nerimai, nepaisant visų Vaižganto stilizavimo prašmatnybių. Žemaitės kaimiečiai ne tik savo išvaizda, kalba ir psichika yra sutapę su aplinka, darbu, žeme ir gamta, bet ir jų žodžiai, mintys bei elgesiai atitinka kultūrinį ir socialinį būvį tos epochos, kurios fone jie yra atvaizduoti. Geresniuosiuose Žemaitės kaimo gyvenimo vaizduose-paveiksluose nerasime nė vieno suklastoto ar prasimanyto bruožo. Ne veltui pati Žemaitė, atremdama kadaise jai daromus priekaištus, sakė: ką rašiau, rašiau ne iš galvos, o iš gyvenimo.

Tad gyvenimas, ir tai būtent kaimo gyvenimas yra davęs Žemaitei tinkamos jos gabumams, jos talentui medžiagos. Liaudyje Žemaitė yra suradusi ne tik savo raštų tematiką, bet ir save pačią. Nei bajoriškoj, nei miesčioniškoj aplinkoj Žemaitė su tokiu pasiruošimu, kokį ji turėjo, ir su savo talento bei charakterio savumais taip pilnai pasireikšti nebūtų galėjusi. Žemaitės dvasinė galia – gailestingumas, altruizmas, užuojauta nuskriaustiesiems, teisingumas, o jos stiliaus pagrindas – paprastumas, natūralumas, betarpiškas reagavimas, sąsaja su realybe. Tik liaudyje galėjo Žemaitė visus tuos dvasinius ir kūrybinius pradmenis išsaugoti ir duoti jiems suklestėti. Liaudyje Žemaitė rado tą sau tinkamą, pasak Teno[4], dirvą ir temperatūros zoną, kurioje ji galėjo tarpti ir augti.

Kad taip iš tiesų ir buvo, rodo du labai artimi analogiški pavyzdžiai iš mūsų to laikotarpio literatūros istorijos: Sofi-

jos Pšibiliauskienės-Lazdynų Pelėdos ir Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos pavyzdžiai. Pirmosios gyvenimo kelias labai panašus į Žemaitės kelią. Ir Pšibiliauskienė buvo labai priartėjusi prie liaudies. Tačiau tarp jos ir liaudies visą laiką painiojosi miestas ir dvaras su savo destruktyviomis nuotaikomis, priešingybėmis, pesimizmu, blogu skoniu. Lazdynų Pelėda blaškosi, sielvartauja, kankinasi, kenčia didesnį dvasinį ir fizinį alkį negu Žemaitė, būtent dėl pastovios, tvirtos socialinės ir moralinės atramos stokos. Dėl to ir Lazdynų Pelėdos kūryba savo visuma chaotiška, nestilinga, paveikta nesugromuluotos lektūros, su melodramatiniais efektais, su blogo miesčioniško skonio apraiškomis, su ideologiniais svyravimais bei klaidžiojimais. Antroji, Marija Pečkauskaitė, – dvaro auklėtinė. Kas gali abejoti jos sielos skaistumu, jos altruizmu, užuojauta liaudžiai, net jos demokratiškumu! Nuo Lazdynų Pelėdos kūryboje pastebimų ydų Pečkauskaitę apsaugojo aukšta kultūra ir išsimokslinimas. Tačiau idėjinė jos kūrybos linkmė nukrypsta nuo to kelio, kurį nužymėjo istorinė lietuvių tautos raida, pagrįsta liaudies, vadinasi, tautos kamieno interesais, reikalais. Marija Pečkauskaitė, šiaip ar taip, lieka bajoriško dvaro atstove mūsų literatūroje.

Tai, kas ištiko šitas dvi talentingas rašytojas, būtų ištikę ir Žemaitę, jeigu izoliuojamoji liaudies masė nebūtų jos apsaugojusi nuo miesčioniškų, bajoriškų, o gal ir apskritai „inteligentiškų“ įtakų. Iš tiesų neigiamų tokių įtakų (išskyrus tik bajoriškąją) simptomų jau pastebime Žemaitės literatūrinio kelio antrojoj pusėj, kada ankstyvesnieji kaimo gyvenimo įspūdžiai yra iš dalies jau išnaudoti, iš dalies apiblukinti bendravimo su inteligentiniais sluoksniais bei spauda, iš dalies iškreipti apriorinės tezės arba, kaip sakoma,

vedamosios minties, nors ji būtų ir visai teisinga. Tuo metu Žemaitės raštuose atsiranda lapų, rašytų jau ne iš gyvenimo, bet iš galvos. Tokį priekaištą pirmas yra metęs Žemaitei jos mokytojas ir gerbėjas Jonas Jablonskis[5], pasigedęs vėlyvesniuose jos raštuose tokių vertybių, kokių anksčiau rasdavo, kai „Marčios" autorė rašydavo vien iš gyvenimo. Galime sutikti ar ne su Jablonskio nurodytu konkrečiu pavyzdžiu („Nelaimė"), bet iš esmės Jablonskis buvo teisus. Mat realistinio kūrinio, ypač smulkiojo apybraižinio žanro, meninė ir idėjinė galia glūdi jo tikroviškame autentiškume. Realus gyvenimas, apvalytas nuo atsitiktinybių, sutelktas, atkurtas esminiais bruožais, visados yra labai prasmingas ir labai įtikinantis. Žemaitės „Petras Kurmelis" yra vertingas kūrinys ne tik meniniu, bet ir idėjiniu požiūriu ne dėl to, kad, jį rašydama autorė būtų vadovavusis mintim įrodyti, kaip gražų gyvenimą gali sugriauti vedybos dėl materialinių išskaičiavimų, bet kad ji parodo autentišką gyvenimo iškarpą, gyvus, tikrus žmones, kurių gyvai atvaizduotas likimas savaime sukelia mumyse ir tą, ir daugelį kitų teisingų minčių bei jausmų.

Čia galutinai ir išryškėja liaudies reikšmė Žemaitei ir Žemaitės reikšmė liaudžiai, tautai ir literatūrai. Liaudis, davusi mūsų rašytojai pakankamai jos talentui tinkamos gyvenimiškos medžiagos, apsaugojo ją nuo kenksmingų įtakų, nuo sugalvotų temų, nuo ieškojimo bei prasimanymo įvykių, žmonių, siužetų. Užtai Žemaitė davė liaudžiai jos pačios paveikslą – sutelktą, būdingais bruožais tapytą, prasmingą, įspėjantį ir skatinantį kurti gražesnį gyvenimą.

Žemaitė – lietuvių literatūros pakopa ir literatūrinis palikimas. Ją reikia studijuoti ir suprasti. Visa jos kūrybos vertė

tegali išryškėti tik mūsų kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo kontekste. Lietuvių literatūros realistinė dailioji proza ligi Žemaitės buvo žengusi tik pirmuosius savo žingsnius. XIX a. rašytojai Mikalojus Akelaitis, Motiejus Valančius, Juozapas Dovydaitis dar nebuvo atsipalaidavę nuo siaurų pedagoginių didaktinių tikslų. Žemaitės amžininkai Aišbė-Kriščiukaitis, Vincas Kudirka, Vincas Pietaris (šis – kaimo gyvenimo apysakaitėse) taip pat dar tarnauja didaktizmui. Be to, jų kūryboj vyrauja ir šaržo elementai. Jie kaimo gyvenimą rodo daugiau ar mažiau kreivame veidrody. Žemaitės amžininkės moterys rašytojos Lazdynų Pelėda, Gabrielė Petkevičaitė, Marija Pečkauskaitė dar nėra visiškai išsivadavusios iš sentimentalizmo, romantikos ir bajoriškų tendencijų bei nuotaikų. Tuo tarpu Žemaitė, tik keliuose nežymiuose kūrinėliuose atidavusi duoklę sentimentalizmui ir didaktiniam patriotizmui, savo kūrybos visuma pasireiškia kaip aiški realistė, plačiausiai išnaudojusi kaimo liaudies buities tematiką. Gilus demokratiškumas, vispusiškas liaudies gyvenimo pažinimas, tvirtas atsirėmimas į tikrovę ir grynai epinis objektyvus jos atkūrimas – štai pagrindiniai Žemaitės realizmo pradai. Pridėkime čia dar visą eilę formalinių jos kūrybos savumų. Žemaitės vaizduojamas žmogus, personažas visada yra gyvas, reljefiškas, dinamiškas. Nuo pačių žymiųjų, kaip Vingiai, Driežų Katrė, Baltaragis, Cinokas, Drūktenis, ligi bevardžių kaimo moterėlių – visi jie ryškūs ir akivaizdūs. Žymesnieji iš jų yra tiek būdingi, kad gali būti laikomi tipiškais tam tikro charakterio ar būvio atstovais. Tokių žmonių veiksmo scenos yra gyvos, laisvai plaukiančių, traškių dialogų išmargintos. Žemaitė gerai jaučia liaudies kalbos žodžio prasmę, jo sugestyvumą vaizdui ir emocijai išreikšti. Dėl to jos kalba labai taikli ir griežta, be nereikalingų

puošmenų, be tyčiomis ieškomų žodžių bei išsireiškimų, be abstraktinių negyvų posakių. Užtat jos raštai mirgėte mirga liaudiško pastabumo, sąmojo, humoro, vaizdingumo žodžiais ir posakiais. Čia nerasime tyčiomis prismaigytų palyginimų ar priežodžių, kaip tai mėgsta daryti neskoningai pamėgdžioją liaudies kalbą menki stilistai. Čia viskas – žodis ir sakinys – yra savo tinkamoj vietoj, tikslūs, darnūs ir paprasti. Jei atkreipsime dar dėmesį į pačios Žemaitės temperamentą – atkaklų ir kietą, prasiveržiantį pro jos rašomus žodžius, pagaliau į jos vaizduotės darbą, atrenkantį ir derinantį jos kūrybos medžiagą ir iš jos sukonstruojantį literatūros kūrinį, – tai ir turėsime Žemaitės literatūrinę charakteristiką. Ryškiausieji tos charakteristikos bruožai sieja Žemaitę su liaudim, būtent: jos asmenybės susiformavimas, ideologija, kuriamasai pasaulėvaizdis bei žmonės, kalba ir kai kurie formaliniai jos raštų savumai.

Bet Žemaitė dar nėra pakankamai plačiai liaudies skaitoma. Kaip plačiausiai paskleisti liaudies rašytojos Žemaitės raštus liaudžiai? Kad reikalingas pirmiausia tam tikras jos raštų leidinys, savaime suprantama. Bet be to, reikia dar aiškinti ir populiarizuoti jos kūrybą, praskleisti jos raštų vertę ir grožį. Reikia kovoti su liaudies skonio primityvumu, linkstančiu į mažavertę egzotiką bei fantastiką, o nesuvokiančiu tikrų literatūrinių vertybių. Šitą uždavinį tegali atlikti mokykla. Tik pro mokyklos duris Žemaitė grįš iš praeities į dabartį, iš istorijos į gyvenimą, iš knygų lentynos į liaudį. Tada garbingas liaudies rašytojos vardas bus pateisintas ne tik jos gyvenimu ir kūrybos pobūdžiu, bet ir pačiu liaudies pritarimu.

1945

Maironio poeto kelias

15 metų sukaktuvėms nuo poeto mirties

Šių metų birželio mėn. 28 dieną sukako 15 metų nuo Maironio mirties. Nėra reikalo rašyti mūsų skaitytojams, kas buvo Maironis. Ne tik senesnioji karta, kuri dar atsimena gyvą poetą, bet ir jaunimas pažįsta jį iš jo raštų, skaitomų ir nagrinėjamų mokyklose, ir dainų, ligi šios dienos tebeskambančių ir mūsų Tarybų Lietuvoje. Maironio reikšmė, populiarumas ir svoris lietuvių literatūros istorijoje remiasi ne vien jo kūrybos grožiu, poetiškumu bei dainiškumu, bet dar daugiau jo glaudžia sąsaja su laikotarpiu ir tuo visuomeniniu sąjūdžiu, kuris, susiformavęs XIX a. pabaigoje, kurį laiką turėjo pažangią reikšmę lietuvių tautos kovoje prieš carizmą. Maironio kūrybos kelias palyginti ilgas – beveik pusė šimtmečio. Per tą laiką visuomeninis lietuvių tautos gyvenimas įvairėjo, šakojosi, augo, veikiamas aštrios pažangiųjų ir reakcinių veiksnių kovos. Maironis nebuvo atitrūkęs nuo gyvenimo, pasyvus tos kovos stebėtojas, bet, pats veikliai joje dalyvaudamas, savo kūryba išreiškė daugelį jos aspektų, suformulavo daug būdingų jos šūkių ir net buvo tapęs ryškiu ištiso buržuazinio sąjūdžio ideologu. Ilgainiui Maironio ir jo atstovaujamos grupės visuomeninės pozicijos kitėja. Poeto kūryboje pasireiškė svyravimų bei prieštaravimų, kurių prasmė, kaip ir visos Maironio kūrybos reikšmė, paaiški tik visuomeninės viso jo išgyvento laikotarpio raidos šviesoje.

Pirmasis Maironio eilėraštis „Lietuvos vargas“ („Miškas ūžia, verkia, gaudžia“) buvo išspausdintas „Aušroje“ 1885 metais. „Aušra“, kaip žinome, buvo pirmasis ankstyvojo buržuazinio sąjūdžio organas. Po baudžiavos panaikinimo

ir nepavykusio 1863 metų sukilimo, bajorijai išleidus iš savo rankų kultūrinio veikimo iniciatyvą, vadovaujamą vaidmenį ima vaidinti iš stiprėjančios ūkininkijos kilusi inteligentija. Iš tėvų paveldėta ir nuo mažens išmokta lietuvių kalba, jos tobulinama, greit virto tinkama publicistinio ir literatūrinio reiškimosi priemone ir siejo ją su visa plačiosios liaudies mase. Carinės biurokratijos politika, po 1863 m. siekusi sustabdyti Lietuvoje lenkų bajorų politinę propagandą ir, be kita ko, uždraudusi spausdinti lietuviškus raštus lotynišku-lenkišku šriftu, suteikė aušrininkų sąjūdžiui palankią dirvą politinei kovai. Be to, dvarininkai, daugiausia sulenkėję Lietuvos bajorai, remiami taip pat sulenkėjusių dvasininkų, varė ir toliau lietuvių lenkinimo, valstiečių ekonominio pavergimo ir apskritai darbo žmonių eksploatavimo veiklą. Kova su dvarininkais pirmiausia tautinėj, o toliau ir ekonominėj srity vėl stiprino jauną lietuviškąjį ankstyvąjį buržuazinį sąjūdį, laimėdama jam populiarumo liaudyje ir įtraukdama į jo veiklą vis daugiau lietuvių inteligentijos. Tokiu būdu sąjūdis greitai auga, gilėja ir stiprėja. Nebesutilpdamas ankštoje „Aušros“ ideologijoje, jis greitai diferencijuojasi, skyla ir paskutiniame XIX a. dešimtmetyje susiorganizuoja dviem kryptim – demokratine „varpininkų“ ir konservatyvine-klerikaline „apžvalgininkų“ bei „sargiečių“.

Maironis, kaip dvasininkas, žinoma, sutampa su antrąja kryptim, kurios ideologijos žymių jo kūryboje yra likę labai daug. Vis dėlto geresniąja savo patriotinės lyrikos dalimi, populiariausiais savo eilėraščiais bei dainomis „Pavasario balsų“ autorius reiškia ne siaurą klerikalinę ideologiją, bet atstovauja visam ankstyvajam buržuaziniam sąjūdžiui su ankstyvesniuoju, pažangiu jo kovingumu. Maironis jau pačiais pirmaisiais

savo eilėraščiais pasireiškia kaip kovotojas prieš tautinę bei politinę carinės valdžios priespaudą, prieš bajorijos bei dvarininkijos įtaką, prieš liaudį eksploatuojančio dvaro užmačias. Maironis su visu XIX a. pabaigos buržuaziniu sąjūdžiu pasireiškia kaip kovotojas dėl labai plačios prasmės, dažnai abstrakčiai, idealistiškai suvoktų, bet vis dėlto pažangių idealų: politinės laisvės, tautinės kultūros, gimtosios kalbos, ekonominės gerovės, švietimo ir t.t.

Garsiausiai Maironio kūryboj skamba tie ankstyvojo buržuazinio sąjūdžio šūkiai, kurie turėjo tos būtent bendriausios prasmės, jausminio atspalvio ir geriausiai atitiko pavergtos tautos psichiką. Iš tokių pirmiausia minėtinas praeities, senovės idealizavimas. Jau pirmame savo eilėraštyje poetas, tos praeities ilgėdamasis ir kartu ją apgailestaudamas, klausia:

Kas mums praeitį grąžintų?
Ir jos garsą, ir jos galią? Kas tuos kaulus atgaivintų,
Kur po žemėmis išbalę?[1]

Idealizuojamos senovės ilgesys lydėjo poetą visą gyvenimą. Jaunas būdamas, jis rašė Lietuvos istoriją, o senatvėje tą pačią istoriją iliustravo dramine, vytautine trilogija. Senovės idealizavimo ir apskritai istorinių motyvų Maironio kūriniuose žymią vietą užima kovos su kryžiuočių ordinu tematika. Jos randame viename iš ankstyviausių Maironio kūrinių, rankrašty pasilikusioj „Lietuvos" poemėlėj, ji skamba visoj eilėj vėlyvesnių eilėraščių: „Kur bėga Šešupė", „Oi, neverk, motušėle", „Eina garsas", „Milžinų kapai", „Nevėžis per karą", „Ant Punės kalno", „Jaunosios Lietuvos" poemoj ir pagaliau „Mūsų vargų" poemoj baigiasi vokiečių okupacijos vaizdais pirmojo Didžiojo karo metu. Visų šios temos variantų idėjinė

prasmė yra ta pati: žadinti pavergtoje tautoje atsparumą grobikui, kovos heroizmą ir pasitikėjimą ateitim:

Atsibus tėvynės sūnūs.
Didžią praeitį atminę:
Pagimdys vargai galiūnus,
Ugnimi uždegs krūtinę.[2]

Greta senovės idealizavimo aušrininkų ir Maironio ideologijoj eina gimtosios kalbos aukštinimas: Tėvynė jam buvo miela pirmiausia dėl to, kad čia „broliai artojai lietuviškai šneka", o senovėje taip pat „kalbos nemindžiota gimtinės, nei dainų mūsų Lietuvos". Pagaliau ir Lietuvos gamtos grožis, Maironio apdainuotas, tarnauja tam pačiam tikslui – žadinti prisirišimui prie gimtojo krašto.

Visas patriotinis kovingasis Maironio poezijos patosas nukreiptas prieš carinę priespaudą, pavertusią Rusiją „tautų kalėjimu". Tačiau kova prieš carinį absoliutizmą negalėjo būti taip atvirai reiškiama. Poetui reikėjo savo mintis pridengti metaforiniais vaizdais bei simboliais, žadinti pasitikėjimą bendrąja metafizine Teisybe, smerkti brutalią priespaudos jėgą – „kardą". Atvirų, revoliucinių šūkių prieš carizmą daugiausia randame „Tarp skausmų į garbę" poemoje ir iš jos perdirbtosios „Jaunosios Lietuvos" toje dalyje, kuri buvo parašyta 1905 metų revoliucijos išvakarėse. Revoliucinės nuotaikos tada buvo apėmusios visus pažangesniuosius žmones. Taip pat ir ankstyvesnis slaviškųjų Balkanų tautų atbudimas mūsų ankstyvajam buržuaziniam sąjūdžiui, kartu ir Maironiui, buvo didelis, skatinantis pavyzdys. Lyrinėse savo pirmųjų poemų vietose poetas su dideliu dvasios pakilimu aukština Balkanų tautas ir jų nacionalinius herojus. „Jaunosios

Lietuvos“ himnas „Jau slavai sukilo, nuo Juodmarių krašto pavasaris eina Karpatų kalnais“ yra poeto susižavėjimo ir kartu atkaklaus pasipriešinimo „ereliui“ išraiška. Jaunų, išsivadavusių tautų, tarp kurių jis mato ir Lietuvą, vizija, būsimosios tautų draugystės nujautimas paskatina poetą sušukti didelį linkėjimą: „Laimėkite jaunos, pakylančios šalys! Drąsiai už tėvynę į kovą!“

Tačiau ne vien savo poezijos idėjomis veikė Maironis ano meto skaitytojus. Emocinė to laikotarpio jo kūrybos nuotaika taip pat atitinka veržlų epochos kovingumą ir kartu su idėjiniu tūriu atliko organizuojantį vaidmenį. Optimistinis entuziazmas ir herojinis, pasiryžimą skatinantis skausmas – tai du pagrindiniai maironiškosios nuotaikos atžvilgiai.

Būdinga pirmojo išraiška galima laikyti žinomą „Jaunimo giesmę“:

Į darbą, broliai, vyrs į vyrą,
Šarvuoti mokslu atkakliu!
Paimsim arklą, knygą, lyrą
Ir eisim Lietuvos keliu!

Herojinio, skatinančio skausmo tonais skamba daugelis Maironio eilėraščių su charakteringais epochai šūkiais: „Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs!..“, „Nebeužtvenksi upės bėgimo...“, „Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės...“, „Prikelkime Lietuvą mūsų!“

Greta šių visuomeninio pobūdžio kūrinių, kuriais Maironis tobuliausiai išreiškė „Aušros“ ir ankstyvojo poaušrio gadynės siekimus, randame jo poetiniame palikime ir tokių eilėraščių, kuriais poetas išreiškia ir savo paties intymųjį sielos gyvenimą: individualinius, subjektyvius jausmus bei

nuotaikas. Juose poetas, save analizuodamas, praskleidžia vieną iš giliausių savo asmeninio likimo prieštaravimų: pasiryžęs būti poetu-kovotoju, pasiskelbusiu, kad

Ne, nenoriu sapnų,
Vien tiesos ir darbų;
Be atilsio noriu kariauti,[3]

Maironis pasirenka dvasininko luomą, kurio užsidarymas, oportunizmas, specifiniai interesai bei klusnumas bažnyčiai kiekviename žingsnyje varžo visuomenininko-kovotojo idėjų formavimą ir kovą dėl jų realizavimo. Bet kunigavimo nuostatai savo siaura morale varžo iš viso poeto asmenybę ir daugelį teisėtų jo, kaip žmogaus, reikalavimų bei polėkių. Maironis greitai pajuto šiuos prieštaravimus. Atsižadėjęs daugelio bendresnio pobūdžio žmogiškų teisių, jis tapo poetu-patriotu, pasiskelbęs tėvynę savo mylimąja. Tačiau, būdamas dvasininku, atsidūręs dešiniausioje visuomenės grupėje, greitai atsilieka nuo lietuvių visuomenės raidos, nebesupranta pažangiųjų jos reiškinių, ir jo kūryboj ima gausėti ne tik reakcinių klerikalinių idėjų, kurių, tiesa, randame jau ir ankstyvesnėse poemose, bet ir rezignacijos, pesimizmo bei defetistinių[4] nuotaikų.

Šitas Maironio poeto kelio posūkis – iš kovingo, optimistinio entuziazmo į autoanalitinį subjektyvumą, pesimizmą, iš dalies į „grynąją poeziją" – sutampa su viso patriotinio buržuazinio sąjūdžio krize, visiškai išryškėjusia 1905 m. revoliucinių įvykių šviesoje. Politinės visuomenės kovos arenoje aktyviai pasireiškia iš buržuazijos globos besivaduojančios darbininkų ir vargingųjų valstiečių klasės. Buržuazija nebetenka vadovaujamo vaidmens ir pasuka reakcijos linkme, nors dar ilgai dangstosi patriotizmo priedangomis ir dedasi

neklystančia „Tėvynės meilės“ saugotoja. Nepaisant to, buržuazinis sąjūdis siaurėja ir seklėja. Atskiri pažangesnieji bei veiklesnieji jo atstovai susyja su pažangiosiomis socialistinėmis grupėmis, kiti dėl oportunistinių sumetimų „prisitaiko“ prie valdžios politikos, dar kiti pasitraukia savin, užsidaro, krinta į kriticizmą bei skepticizmą, pasiduoda rezignacijai ir liūdesiui. Tokių tarpe atsidūrė berods ir Maironis. Paskutinėse „Jaunosios Lietuvos“ giesmėse, parašytose po 1905 metų, aiškiai matome tą beįsigalintį skepticizmą ir nusivylimą dėl visuomenes raidos posūkio jam nepageidaujama linkme. Net ir spaudos lotyniškuoju raidynu grąžinimas, vienas iš vedamųjų ankstyvojo buržuazinio sąjūdžio tikslų, dabar jau kelia poetui ne džiugesį, bet nusivylimą. Mat, pasinaudodamas spaudos „laisve“, socialistinis „Skardas“[5] prirašys visokių nemalonių dalykų, o kaimuose Marksą[6] net „plikbambiai vaikai moka“...

Ir lyriniuose eilėraščiuose, parašytuose 1905–1913 m. (ketvirtajam „Pavasario balsų“ leidimui), pastebime egocentrinės tematikos ir nusivylimo nuotaikos įsigalėjimą. Pats poezijos prasmės ir jos uždavinių suvokimas šiuo metu pakitėja. Ankstyvojo laikotarpio lyrinis Maironio herojus smerkė „sapnus be kančios“ ir „saldų ramumą“, o ilgėjosi „tiesos ir darbų“, geidė „be atilsio kariauti“. Dabar gi poezija jam vaidenasi kaip kažkokia nereali vizija („nuo žemės ašarų vadino sesutės žvaigždės sidabrinės“), kuri jį veda „į užburtą šalį“, rodo „gražybių paslaptis“, „gvildo jausmingai“ širdį, duoda „stebuklingus žodžius“ ir pripildo dainomis. Tačiau pastebėtina, kad geriausius net ir „grynosios poezijos“ savo kūrinius, kaip „Užmigo žemė“, „Nuo Birutės kalno“, „Rigi Kulm“, „Vakaras ant keturių kantonų ežero“, o taip pat ir stipresniuosius iš autoanalitinio ciklo, Maironis parašė pirmame savo kūrybos

laikotarpyje, kada dar tebežygiavo veržlaus kovingo sąjūdžio eilėse.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Maironis pradėjo rašyti didelę poemą, pavadintą „Mūsų vargai“. Kova su „cicilikais“ rinkimuose į valstybės Dūmą, su lenkomanais bajorais bažnyčiose ir jaunosios buržuazinės inteligentijos karjerizmas, kaip nutautimo priežastis, turėjo sudaryti pagrindinę poemos temą. Poema greičiausiai būtų buvusi kupina kriticizmo bei nusivylimo, kaip tai iš tiesų ir yra pirmosiose giesmėse. Bet, poemą berašant, Lietuvą užplūdo banga didelių įvykių, kuriems poetas negalėjo pasilikti abejingas: karas, „tremtinių“ pasitraukimas į Rusiją, vokiečių okupacija ir Lietuvos valstybės susidarymas. Poema virto sausų įvykių kronika, nedarniai susieta neįtikinamai sugalvotos fabulos. Vertingiausia, ką joje randame – tai ryškūs vokiečių okupacijos vaizdai, kuriuose atpažįstame Ordino grobikų palikuonis. Tačiau poema yra reikšminga Maironio ideologijos raidai nušviesti. Poetas akivaizdžiai stebi realizavimąsi to idealo, apie kurį svajojo jaunystėje, bet kurio įvykdymu vargu ar kada rimtai tikėjo. Nesupratęs istorinės visuomeninės raidos proceso, buržuazinės Lietuvos valstybės susikūrimą jis priima kaip savo ir viso buržuazinio sąjūdžio siektojo idealo realizavimąsi – su entuziazmu ir be jokių rezervų.

Tačiau buržuazinės Lietuvos gyvenimo tikrovė greitai ne tik atvėsino poeto entuziazmą, bet ir padarė jį vienu iš aštriausių tos tikrovės priešų. Jau ir ankstyvesniojo laikotarpio satyrose, nukreiptose prieš jaunosios lietuvių buržuazijos atstovus, savo „gudrius mokslo draugus“, randame tipiškų išsigimstančios buržuazijos bruožų: jaunystės idealų paniekinimą, karjerizmą, oportunizmą, prabangą, kietaširdiškumą

vargdienio skurdui ir apskritai protinį bei moralinį atbukimą. Dabar tiems „gudriems draugams“ netikėtai atsistojus prie valstybės vairo, poetas greitai perpranta jų apsimetėlišką „patriotizmą“, kai jie didžiuojasi praeities garbe, svajoja apie plačios valstybės sienas, o patys vengia darbo ir pasiaukojimo. Ne geresni yra ir valdančios partijos „atstovai-demokratai“, kurių „sąžinė tik tuomet bunda, kai už kyšius teisiami“. Satyra „Kai kas“, stipriausia iš visų Maironio satyrų, didele pasipiktinimo jėga, išsiveržusia iš suskaudusios seno poeto patrioto širdies, nuplėšia uždangalą nuo daugelio gėdingų, bet charakteringų buržuazinės „šviesuomenės“ ir biurokratijos gyvenimo reiškinių. Nuo visuomenės aukomis pralobusių pirklių, kyšiais staiga praturtėjusių valdininkų, ligi įtartinų „artistų ir meno“ kūrėjų, satyra paskutiniu posmu trenkia aukščiausius valstybės pareigūnus:

O siurbėlės, niekšai, bastūnų gauja!
Diplomuotų valizų vežikai!
Kai kur kai kas
Net pavarde apsišarvavęs nauja!
Be sąžinės kyšių lupikai!
Į kūną nuodais įsisiurbus gija!..
O trinkite baltas rankas!
Gal titulus, garsą sau gavote,
Dėmės nuo kaktos nenuplauste
Nė vienos kai kas.

Čia mums prasiskleidžia antras gilus prieštaravimas Maironio kūrybos raidoje – jau nebe asmeninio, bet visuomeninio ideologinio pobūdžio. Viename iš pirmųjų savo eilėraščių poetas pranašavo:

Atsibus tėvynės sūnūs,
Didžią praeitį atminę;
Pagimdys vargai galiūnus,
Ugnimi uždegs krūtinę.[7]

Ir tolimesnėj savo kūryboj „Pavasario balsų" dainius ne kartą byloja apie „atbudimą", „atgimimą", „prisikėlimą", „šviesų rytojų", „kitą gadynę" – ir mes žinom, kad visa tai reiškė poeto optimizmą dėl lietuvių tautos ateities. Iš „Raseinių Magdės" senelio pranašavimų galėtume spėti, kad Maironiui iš tiesų vaidenosi lietuvių tautos kultūrinės ir politinės laisvės galimumas. Dėl to lietuvių buržuazija mėgo Maironį vadinti Lietuvos nepriklausomybės pranašu. Ir štai matome, kaip Maironis, baigdamas savo kūrybos kelią, vertino buržuazinės kultūros drumzlėmis apmurzintą savo išpranašautą idealą. Kovotojas-šauklys poeto kelio pradžioje ir realistas-demaskuotojas jo pabaigoje – štai du priešingi Maironio patriotizmo poliai ir jo kūrybos sintezė.

1947

Maironis

Naujojoj lietuvių literatūroj Maironis – populiariausias poetas. Daug jo eilėraščių, virtę dainomis, ligi šiol skamba po visą Tarybų Lietuvą. Jo vardu žymima ištisa lietuvių literatūros epocha. Jis sudarė savo mokyklą, jo įtakoj yra buvę visa eilė jaunesniųjų poetų. Jis – naujosios lietuvių literatūros klasikas. Tokios reikšmės Maironis įgijo ne vien dėl savo talento

pajėgumo ir nuopelnų poetinės kalbos ir formos srityje, bet, svarbiausia, dėl to, kad didžioji jo kūrybos dalis, prasiveržusi pro poeto klasinį ir luominį ribotumą, išreiškė pažangiuosius XIX a. lietuvių nacionalinio judėjimo siekimus, atspindėjo liaudies kovą su carizmo priespauda, liaudies optimizmą, ištvermę, ryšį su gimtuoju kraštu, to krašto meilę ir grožį.

Baudžiavos panaikinimas ir kapitalistinių visuomeninių santykių plėtimasis Rusijoj ir Lietuvoj antroje XIX a. pusėje įgalino palyginti greitai sustiprėti stambesniųjų lietuvių ūkininkų sluoksnį. Iš čia kyla pirmosios lietuvių inteligentijos kartos, sudariusios lietuvių buržuazijos branduolį, apie kurį, be stiprėjančios buržuazijos, ilgainiui ima spiestis dar miestelėnų ir smulkiųjų bajorų dalis, sutikusi išpažinti ir nacionalinę lietuvių buržuazijos ideologiją.

Lietuvių buržuazija, turėdama daugiau materialinių išteklių ir intelektualinių pajėgų, gindama vien savo klasinius interesus, sugebėjo panaudoti kai kuriuos nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo kovos šūkius bei momentus savo reikalui, užimti visos tautos reikalų gynėjo poziciją, šaukti visus į vienybe. Šie šūkiai buvo sumaniai panaudoti jos klasinėms pozicijoms sustiprinti, ilgam laikui sau savinantis patriotų vardą ir „tėvynės meilės“ teisę, nepaisant to, kad nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas išsiliejo daug plačiau, negu siekė buržuazijos interesų ribos.

Lietuvių nacionalinis judėjimas yra daug platesnis ir gilesnis, negu XIX a. pabaigoje sukeltas buržuazijos sąjūdis, tas judėjimas tiesiogiai susijęs su liaudies kovomis prieš dvarininkus ir carizmo priespaudą – kovomis, plačiausiai išsiveržusiomis 1863 m. sukilime. Iš dviejų politinių sukilime pasireiškusių grupių, raudonųjų ir baltųjų, Lietuvoje daugiau

įtakos turėjo raudonieji. Jiems vadovavo N. Černyševskio[1] draugas Z. Sierakauskis, K. Kalinauskas, kun. A. Mackevičius[2] – žmonės demokratinio nusistatymo. 1863 metų sukilimo pobūdį Lietuvoje Engelsas taip apibūdina: „Lietuvių judėjimas dabar pats svarbiausias, nes jis 1) išeina iš kongresinės Lenkijos sienų ir 2) jame dalyvauja daug valstiečių, o arčiau prie Kuršo jis įgauna net tiesiog agrarinį pobūdį“*.

Vis dėlto, kadangi 1863 m. sukilime reiškėsi politinės aspiracijos atgaivinti senąją Žečpospolitą, sujungtą lietuvių-lenkų valstybę, tai carinė vyriausybė, sukilimą numalšinusi, ėmėsi priemonių suvaržyti lenkų bajorų propagandai ir susilpninti kultūrinei jų įtakai Lietuvoje. Siekiant šito tikslo, be kitų priemonių, buvo griebtasi ir vienos ypatingai nevykusios, kurią smerkė ir visa pažangioji rusų inteligentija, – uždrausta spausdinti lietuviški spaudiniai lotynišku alfabetu, o jo vietoje buvo teikiamas rusiškas alfabetas. Juo tačiau per visų spaudos draudimo laiką (1865–1904) tebuvo išleista apie 40 menkos vertės knygelių. Liaudis, įpratusi į knygas lotynišku raidynu, valdžios spaudinių nepriėmė. Prieš juos agitavo ir katalikų kunigai, įžiūrėję juose pravoslavinimo priemonę. Neišmintingas carinės biurokratijos persekiojimas lotynišku alfabetu spausdintų lietuviškų knygų ir žiaurios represijos už jų platinimą bei laikymą sukėlė lietuvių tautoje atkaklų pasipriešinimą, kuris greit įgavo ryškesnį politinį atspalvį, reikšdamas daug bendresnio pobūdžio laisvės aspiracijas.

Tuo pat metu Mažojoj Lietuvoj, Rytprūsiuose, kur ilgą laiką, pradedant XIII amžiumi, siautėjo atkaklios kovos lietuvių bei prūsų su kryžiuočiais, buvo varomas sistemingas vokie-

* Marksas ir Engelsas, „Raštai“, t. XXII, p. 142, rus. leid.

tinimo darbas, dar labiau suintensyvintas XIX amžiaus paskutiniame ketvirty. Lietuvių kalba net ir rytinėse apskrityse, kur lietuviai sudarė aiškią gyventojų didžiumą, ėmė smarkiai nykti.

Germanizacijos akcijai atsispirti to krašto lietuviai, nors ir bandė, jau nebeįstengė. Vis dėlto pasienio miestuose susidarė patogios sąlygos spausdinti lietuviškiems spaudiniams lotynišku šriftu, ir ta aplinkybe, atėjus momentui, pasinaudojo lietuvių buržuazija, įsteigdama čia pirmuosius savo laikraščius. Čia buvo spausdinami ir Maironio pirmieji eilėraščiai, čia pasirodė pirmasis jo poezijos rinkinys ir pirmoji poema. Maironis, iš vienos pusės, sutapęs su lietuvių buržuazija ir savo kūryboje išreiškė ne vieną reakcingąjį jos ideologijos bruožą, atskiras šovinizmo tendencijas, buržuazijos interesų ribotumą, tačiau iš kitos – jis, kaip didelis poetas, nepalyginamai plačiau suvokė ir savo poezijoje atspindėjo pažangiąsias epochos tendencijas.

Po 1863 m. sukilimo visuomeniniame lietuvių tautos gyvenime susidarė tokios aplinkybės: carinė biurokratija persekiojo lietuvišką spausdintą žodį, o dvarai buvo lenkiškos bajoriškos kultūros židiniai, iš kurių grėsė lietuvių liaudžiai ir visai tautai nutautimo pavojus. Šalia liaudies protesto prieš carinį biurokratą ir dvarininką išnaudotoją reikėjo taip pat sužadinti joje patriotinius jausmus, pagrįstus gana abstrakčiomis tėvynės meilės, tautiškumo, tautinės garbės sąvokomis ir platesnėmis kultūrinėmis bei politinėmis aspiracijomis. Juo sunkiau tai buvo padaryti, kad senesnioji dvarininkijos karta, turėjusi liaudžiai didžiulės įtakos, buvo sulenkėjusi, vartojo lenkų kalbą ir ją uoliai propagavo. Buržuazinė inteligentija griebėsi kuo veikiausiai kurti tam tikrą tautinę patriotinę

ideologiją, populiarizuoti ją sugestyviais šūkiais, reikšti patraukliais vaizdais. Šiuo atžvilgiu Maironis savo poezija suvaidino lemiamą vaidmenį. Jis savo dainomis, eilėraščiais ir poemomis atitiko liaudies nacionalinių teisių siekimą, o kartu kurstė tautą kovoti su politine bei tautine priespauda, žadino joje susipratimą ir patriotinius jausmus. Jis yra vienas iš įtakingiausių to meto nacionalinio judėjimo ideologijos kūrėjų ir kartu įkvėptas jos skelbėjas.

Šio judėjimo ideologinių pradų randame dar XIX amžiaus pradžioje. Jie pasireiškė dar nespėjusių sulenkėti smulkių žemaičių bajorų patriotiniuose raštuose. Istorinės lietuvių tautos praeities, didžiųjų kunigaikščių sukurtos Lietuvos valstybės, jų heroizmo idealizavimas ir gimtosios lietuvių kalbos, jos senumo bei grožio aukštinimas buvo pagrindinės to vadinamojo patriotinio žemaičių romantizmo idėjos. Jas pagilino Vilniaus universiteto istorinės Lietuvos praeities studijos ir ankstyvojo lenkų romantizmo lietuviškąja tematika sukurta literatūra. Žymiausias iš tų romantikų Adomas Mickevičius, pats lietuvių kilmės, ėjęs mokslus Vilniaus universitete ir visa kūryba susijęs su Lietuva, darė didžiausią įtaką visam XIX amžiaus lietuvių nacionaliniam judėjimui. Jis buvo ir Maironio mėgstamas poetas. Neabejotina ir didžiojo rusų poeto Puškino[3] įtaka.

Bajorų vadovaujamas XIX amžiaus pirmosios pusės patriotinis sąjūdis politiniu atžvilgiu susijęs su senosios lenkų-lietuvių valstybės (Žečpospolitos), sukurtos unijos pagrindais, tradicijomis. Bet po baudžiavų panaikinimo ir nepavykusio 1863 m. sukilimo, sumenkėjus politinei lenkų įtakai ir tautinio veikimo priešaky atsistojus iš liaudies ir buržuazinių sluoksnių kilusiai inteligentijai, unijos tradicijoms ir bendrų kultūrinių

politinių idealų koncepcijai, kaip jau minėjome, buvo suduotas žiaurus smūgis. Iš kaimo kilusi lietuvių inteligentija panoro kurti savitą kultūrą, atremtą į savus, originalius tautinės kalbos ir liaudies kūrybos pradus. Šita nauja ideologija buvo labai nepalankiai sutikta šovinistinių lenkų buržuazijos sluoksnių ir sulenkėjusių bajorų, dvarininkų ir dvasininkų pačioj Lietuvoj. Ši veikla buvo apkaltinta broliškumo saitų naikinimu, litvomanija, chlopomanija, rusofiliškumu, o pats judėjimas apšauktas kaip carinės valdžios intriga suardyti dviejų brolių tautų santykiams. Šitie ginčai sukėlė atgarsį ir grožinėj to meto lietuvių literatūroj, taip pat ir Maironio lyrikoj, ypač aštrioj satyroj „Tautos pabėgėliams". Ši satyra įdomi ne tik kaip patriotinių poeto jausmų išraiška, bet ir kaip drąsus smūgis bajorų didikų, stambių dvarininkų luominėms pozicijoms, jų kastiniam užsidarymui, tradicijoms, prabangai, stumiančiai juos nesulaikomo dvasinio ir medžiaginio bankroto linkme.

Jonas Mačiulis-Maironis gimė 1862 metais. Jo tėvas nebuvo baudžiauninkas, bet laisvas, vadinamasis „karališkas" valstietis, turtingas ūkininkas, palaikęs gerus santykius ir su apylinkės bajorais. Būsimam poetui ankstyvoj savo jaunystėj neišvengiamai tenka patirti bajoriškos lenkiškos kultūros įtaką, kuri jį veikė ir gimnazijos mokslo metais. 1883 m. jis stoja į Kijevo universiteto istorijos-filologijos skyrių.

Tai buvo reikšmingi metai lietuvių tautos gyvenime. Tais metais Mažojoj Lietuvoj pasirodė „Aušra", pradėjusi naują periodą draudžiamosios spaudos ir literatūros, kuri kontrabandos keliu buvo gabenama per sieną ir slapta plito Lietuvoje.

„Aušra" to meto visuomenėje padarė didelį įspūdį. Jau vien konspiratyvinis veikimo pobūdis ir susiję su tuo pavojai traukė jaunimą į „Tėvynės mylėtojų", kaip jie save vadino,

eiles. Naujasis sąjūdis stipriai paveikia ir Maironį. Ligi tol rašęs lenkiškai, jis pasijunta kovotoju dėl naujų tautinių idealų. Sekančiais metais jis rašo straipsnį į „Novoje vremia“[4], gindamas lietuvių kalbos teises, o 1885 m. išspausdina „Aušroje“ pirmą savo lietuvišką eilėraštį, pavadintą „Lietuvos vargas“. Vienas iš pagrindinių motyvų – garbingosios senovės apgailestavimas bei jos ilgesys – garsiai nuskamba šiame pirmame Maironio eilėraštyje:

Miškas verkia didžiagirių:
Baisūs kirviai jas išskynė;
Verkia Lietuva didvyrių:
Jų neprikelia tėvynė.

Kas mums praeitį grąžintų,
Ir jos garsą, ir jos galią?
Kas tuos kaulus atgaivintų,
Kur po žemėmis išbalę?

Ir vėlyvesnėj Maironio kūryboj ši tema kartosis įvairiais variantais.

Kijevo universitete Maironis studijavo tik vienerius metus. Šeimoje išauklėtas griežtai religine dvasia, pasekdamas vieno geriausio savo draugo pavyzdžiu, jis, metęs universitetą, įstojo į Kauno dvasinę seminariją. Čia jis skaito lenkų istorikus ir poetus romantikus, rašiusius apie Lietuvą. Patriotiniai jo jausmai gilėja ir stiprėja. Jis pats parašo Lietuvos istorijos vadovėlį ir sukuria pirmą savo lyrinę poemą „Lietuva“. Šitame kūrinėly, be minėto jau herojiškos praeities pasiilgimo, randame ir kitus būdingus Maironio ir kartu to meto poezijos motyvus: gimtosios kalbos aukštinimą, Lietuvos gamtos meilę, šviesios ateities viltis ir, pagaliau, buržuazijai būdin-

gus vienybės šūkius, skirtus nutautusiai bajorijai ir visiems dar tautiškai nesusipratusiems Lietuvos sūnums. Jaunuoliškas entuziazmas skamba tuose Maironio posmuose. Iš jų matyti, kad jaunas poetas žengia ne į individualinės lyrikos kelią, bet nori būti visuomenės ir tautos dainium, žadinti jos susipratimą ir kovoti dėl jos teisių.

Iš seminarijos Maironis išvyksta tęsti mokslo į dvasinę Peterburgo akademiją, kurią baigęs, jis dvejetą metų profesoriauja Kauno dvasinėj seminarijoj, o paskui, ligi 1909 m., Peterburgo dvasinėj akademijoj. Tais metais jis grįžta į Kauną, kur ir praleidžia visą savo tolimesnį gyvenimą, tik trumpam laikui kartais išvažiuodamas į užsienius.

Laikotarpis ligi pirmojo pasaulinio karo yra vaisingiausias Maironio gyvenime. Čia susikristalizuoja jo poetinis veidas, susiformuoja ideologija, išryškėja visuomeninė pozicija. 1895 m. jis išleidžia populiariausią savo lyrikos rinkinį „Pavasario balsai“, kurį vėlesnėse laidose žymiai papildo. Po jo seka kiti kūriniai: libretas „Kame išganymas“, poemos „Tarp skausmų į garbę“, „Jaunoji Lietuva“, „Raseinių Magdė“ ir pirmosios „Mūsų vargų“ giesmės, neminint jau mokslo darbų.

Reikšmingiausias Maironio indėlis į lietuvių literatūrą – tai jo lyrinė poezija.

Pradėjęs kurti tuo metu, kai tautinės sąmonės žadinimas buvo vienas iš gyvybingiausių tautos reikalų, Maironis iš visų to laikotarpio poetų gyviausiai tą reikalą atjautė ir su didžiausia emocine jėga, visiems suprantamais žodžiais ir vaizdais prabilo į tautą. Jo, kaip dvasininko, luominis atsiribojimas tuo metu, laimei, nebuvo sudaręs sienos tarp jo ir visuomenės ir nespraudė jo patriotinių emocijų į ankštus luominių bei konfesinių interesų varžtus. Geriausi jo patriotiniai eilėraščiai, kaip

„Poeto noras“, „Mano gimtinė“, „Kur bėga Šešupė“, „Lietuva brangi“, „Eina garsas“, „Senovės daina“ ir daugelis kitų, nors aiškiai susiję su epocha, yra ir tiek visuotiniai, kad išreiškia visų laikų tėvynės meilės esmę: ryšį su gimtaja žeme, su jos gamta, su savo krašto praeitim, prisirišimą prie gimtosios kalbos, žmonių solidarumą ir pan.

Patriotinė šio judėjimo ideologija buvo pritaikyta pavergtos tautos psichikai. Pirmiausia reikėjo pažadinti tautinės garbės jausmus. Reikėjo įtikinti užguitą baudžiavoje liaudies sūnų, kad jo tautos praeitis ir kalba ne tik nėra menkesnė, bet dargi geresnė už jo skriaudėjų praeitį ir kalbą. Iš čia kyla tų pirmųjų patriotų nepaprastas susidomėjimas istorija ir lingvistika. Dėl to ir Maironis, kaip minėjome, rašė Lietuvos istoriją, o poezijoj geidė:

...prikelti nors vieną senelį
Iš kapų milžinų
Ir išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį
Iš senųjų laikų.
(„Poeto noras“)

Ir tėvynė jam buvo miela pirmiausia dėl to, kad „čia broliai artojai lietuviškai šneka“.

Herojiškos praeities vaizde, kokį kūrė patriotai romantikai ir pats Maironis, svarbiausią vietą užima kovos su amžinuoju lietuvių tautos priešu – kryžiuočių ordinu. Teisingai poetas sako, kad:

Reta atrasti Lietuvoj vietą,
Nors ji žibėtų rasa tarp rūtų,
Kur už tėvynę kraujo nelieta,
Kur padavimais garsi nebūtų.

Kovų su vokiečiais grobikais motyvai skamba visoj eilėj Maironio eilėraščių: „Kur bėga Šešupė“, „Oi, neverk, matušėle“, „Eina garsas“, „Milžinų kapai“, „Nevėžis per karą“, „Ant Punės kalno“ ir, pagaliau, „Mūsų vargų“ poemoj vokiečių okupacijos vaizdai per pirmąjį pasaulinį karą. Tėvynės meilė, atsparumas grobikui, kovos heroizmas ir jos aukų prasmė dabarty ir šviesesnės ateities kely – štai to ciklo eilėraščių idėjinis turinys:

Atsibus tėvynės sūnūs,
Didžią praeitį atminę;
Pagimdys vargai galiūnus,
Ugnimi uždegs krūtinę.[5]

Kalbant apie praeities išaukštinimą, kuris tiek Maironio, tiek kitų to meto rašytojų kūryboje savo kontrastu dabarčiai, carinei priespaudai, atliko to meto visuomeninėmis sąlygomis didžiulį pažangų demokratinį vaidmenį, reikia pažymėti, kad tais atvejais, kai būdavo itin beatodairiškas ir nekritiškas, jis slėpė savyje lietuvių buržuazijai naudingus ir reikalingus nacionalistinius jausmus, o iliuzoriniu išidealizuotos praeities paveikslu norėta dangstyti klasiniai prieštaravimai, tramdyti klasių kova.

Kova prieš carinį absoliutizmą, pavertusį Rusiją „tautų kalėjimu“, savaime suprantama, negalėjo būti taip atvirai reiškiama. Autoriams, nors ir prisidengusiems pseudonimais, visada grėsė pavojus būti iššifruotiems ir nubaustiems. Tad ir Maironio lyrikoje aiškių, atvirų pasisakymų prieš carizmą rastume labai nedaug. Tačiau visa kurstomoji jaučiama šios lyrikos jėga nukreipta pirmiausia prieš carizmą. Čia Maironis operuoja paprasčiausiais tradiciniais simboliais, kurių prasmė buvo aiški kiekvienam, kaip, pvz., „Ranka mus spaudžia geležinė, krūtinę apkala ledais“. Buvo taip pat suprantama, kad

ir bendrais žodžiais išreikšta, praeities ir ateities antitezė ir tikėjimas „atbudimu“, „Ryto aušra“, „prisikėlimu“, „teisybe“. Irracionalių, kaip tuomet atrodė, vilčių bei pasitikėjimo Teisybe kurstymas – tai būdingas visos epochos ir Maironio kūrybos bruožas. Būdingas taip pat ir pavergtos liaudies psichikai priderintas niekinimas grubios jėgos, brutalumo, „kardo“:

Ne kumštė tebvaldo pasaulį šiandieną,
Ne kardui abišaliam kalsime plieną:
Jo apmaudo galia maža.
Kas kardu kariauja, nuo kardo ir žūva;
Ar maž po milžinkapius kaulų jų pūva?
Kita ateitis artima.[6]

Lietuvių nacionalinis judėjimas, be kurio Maironis nebūtų suprantamas, nors ir turėjo vietinio specifinio pobūdžio priežasčių, bet kartu yra bendro istorinio proceso padarinys, kitų mažųjų Europos tautų pavyzdžio pasikartojimas. Ypač artimas ir su didele simpatija mūsų judėjimo dalyvių buvo sekamas Balkanų slavų tautų atbudimas. Maironis, lyrinėse savo pirmųjų poemų vietose su dideliu dvasios pakilimu aukština Balkanų tautas ir jų nacionalinius herojus. Jų karžygiškumo sužavėtas, jis įterpia į „Jaunosios Lietuvos“ poemą iškilmingą himną, kuriame išdrįsta atvirai pulti carizmą:

Jau Slavai sukilo. Nuo Juodmario krašto
Pavasaris eina Karpatų kalnais.
Po Lietuvą žiema. Nei žodžio, nei rašto
Neleidžia erelis suspaudęs sparnais.

Jaunų, išsivadavusių tautų, tarp kurių jis mato ir Lietuvą, vizija, būsimosios tautų draugystės nujautimas paskatina jį

sušukti didelį linkėjimą: „Laimėkite jaunos, pakylančios šalys! Drąsiai už tėvynę į kovą!“ Dvasia tos epochos, kurioje Maironis veikė, atsispindi ne tik jo patriotinės lyrikos tematikoj, bet ir toj emocinėj nuotaikoj, kuria persunkta šio laikotarpio kūryba. Garsiausiai skambantis jos tonas, kaip jau buvo minėta, tai optimizmas, viltingas entuziazmas. Ano meto veikėjai-patriotai buvo dar jauni žmonės ir pirmiausia jie kreipėsi į jaunimą – palankiausią naujoms idėjoms priimti tautos elementą. Jaunimui Maironis dedikuoja pirmą išspausdintą savo poemą „Tarp skausmų į garbę“, jaunimui jis rašo ir garsią „Jaunimo giesmę“, ir šiandien tebeskambančią Tarybų Lietuvoj. Šios dainos žodžiai buvo naudojami kaip lozungai jaunimo sambūriams ir leidiniams. Kai kurie tos dainos posmai šiandien, tiesa, skamba jau kaip anachronizmas, bet kiti tebėra gyvi ir aktualūs;

Tas ne lietuvis, kurs dar bijo
Atsižadėt sapnų nakties.
.....
Aušra naujos gadynės teka –
Nušvis ir saulės spinduliai.
.....
Į darbą, broliai, vyrs į vyrą,
Šarvuoti mokslu atkakliu!
Paimsme arklą, knygą, lyrą
Ir eisme Lietuvos keliu!

Bet dar gilesnis ir prasmingesnis antras maironiškosios emocinės nuotaikos tonas. Jis kyla iš būdingo Maironiui patriotinio skausmo išgyvenimo. Poetas būtent regi savo tėvynę kaip nekaltai kenčiančią. Jo santykiavimas su tėvyne yra

skaudus jos kentėjimų atjautimas. Save patį jis mėgsta vadinti skausmo poetu. Tačiau Maironio patriotinio skausmo lyrikai charakteringa yra tai, kad joje beveik niekur nesuskamba švelnūs, melancholiški, defetistiniai tonai. Priešingai, Maironio skausmas yra herojinis, skatinąs veiksmą, žygį. Depresijos valandą beišsiveržiantį skundą poetas sutramdo vyrišku pasipriešinimo mostu:

Nei vaitoti, nei verkti nepratę visai,
Vien atstatom krūtinę apkaltą ledu:
Ne be žado širdies mes koki milžinai,
Bet sielą prakalbint sunku!

O, kad oro plačiau kiek pasemt krūtine!
Kiek ten jausmo gilaus, nepradėtų jėgų!
Ar tai viskas užmirs vien svajonių sapne?
Ar žūsime keliais be darbų?[7]

Visoj eilėj kitų kūrinių tas pats herojiškas skausmas išreiškiamas karštais šūkiais: „Nebeužtvenksi upės bėgimo!..“, „Idėjos, jei didžios, nemiršta kaip žmonės...“, „Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs!..“, „Tik, vyrai, pajudinkim žemę!.. Prikelkime Lietuvą mūsų!“

Šitie ir daugelis kitų panašių šūkių buvo padiktuoti epochos, kurioj atbundančiai tautai reikėjo pakelti žūtbūtinę kovą su carizmo priespauda, su giliai įsiėdusia bajoriška polonizacija ir su dar pavojingesne germanizacija, jau spėjusia suvokietinti Donelaičio gimtinę ir didesniąją Mažosios Lietuvos dalį. Tačiau reikėjo ir paties poeto likime, jo asmeniniuose išgyvenimuose paruoštos savijautos, kad viešieji reikalai taip giliai ir plačiai būtų galėję išsikeroti jo sieloje, nustelbdami jo paties individualinius, asmeninius interesus bei jausmus.

Taip iš tiesų ir yra buvę. Randame ankstyvesnėje ir vėlyvesnėje Maironio lyrikoj eilėraščių, kurie kaip išimtis pasižymi ypatingu subjektyvumu, asmeniškumu, kuriuos galime pavadinti autoanalitiniais, autobiografiniais, išpažintiniais. Interpretuojant juos su visu atsargumu ir žinant, kaip yra netikslu lyrinį herojų laikyti pačiu autorium, vis dėlto šiuo atveju galima tai padaryti. Maironio biografija įgalina mus spręsti, kad tie jo eilėraščiai tiesiogiai išreiškia jo paties gyvenimiškąją savijautą. Autoanalitiniai ankstyvesnieji Maironio eilėraščiai rodo jį patį buvus nepatenkintą ramiu, siauru gyvenimu, svajojusį apie didelius darbus bei kovas. Bet greitai jis pamato, kad jo gyvenimas dar labiau siaurėja, jis ginasi nuo nusivylimo ir apsnūdimo, dramatizuodamas savo būseną ir kankindamasis dėl savo vienatvės. Jau dabar jis nujaučia, kad jo pasiimtos katalikų kunigo pareigos, pareikalavusios iš jo atsižadėti ne tik „pasaulio tuštybių", bet ir pilnutinei asmenybei deramų teisių ir laisvo santykiavimo su pasauliu, ilgainiui sukels jame skaudžių konfliktų ir kovų. Nujausdamas būsimus „širdies paklydimus", jis, dar tik pirmuosius poeto žingsnius žengdamas, jau nuogąstauja:

Kai ne kartą sunku,
Skųsčiaus lūpų kraštu,
Kam širdį aukščiausias man davė?
O tačiau juk be jos
Ant šios žemės karčios
Poetai negims nesapnavę.[8]

Keleriais metais vėliau poetas skundžiasi jau nebe „lūpų kraštu", bet su pilna sąmone ir įsitikinimu, kad jo padaryta tragiška klaida:

Man, žinau, sopulingos čia ant žemės kelionės
Niekados neapšviesi viltis!
Ir meldžiau nebe kartą, kaip didžiausios malonės,
Kad akis man užspaustų mirtis.[9]

Tame pačiame sielvartingame eilėraštyje jau aiškiai prabyla askezės disciplinuota sąžinė:

Veltui ilgis, nerimsta iškentėjus dvasia:

Nors padangėmis skleisti sparnus; –
Kūnas riša ją pančiais, ir nedora valia
Nekalčiausius apskundžia sapnus.

Vėlesniuose autoanalitiniuose Maironio eilėraščiuose matome, kad nesantarvė tarp kunigo pareigų ir jo širdies poetinių polėkių dar labiau aštrėja. Savo veiksmus ir „širdies paklydimus" vertindamas luominės dorovės kodekso šviesoj, jautrios sielos ir sąžinės poetas dažniausiai smerkia save patį. Laisvos jaunystės atsiminimas kartais kaip sapnas šmėkštelėja jo rūsčioj vidaus būsenoj, ir jis su gailesčiu sušunka:

O, norint kartą, norint vieną
Man leisk pažvelgti atgalios
Ir vakarykščią brangią dieną
Prispausti prie širdies gailios.

Bet tu, o viešpatie, man kelią
Parodęs, uždraudei sapnus,
Ir aš, pažinęs šventą valią,
Einu apvaizdai paklusnus.[10]

Visur, kur tik šitie išpažintiniai motyvai suskamba Maironio lyrikoj, jų prasmė ta pati: tylus liūdesys, apgailestavimas ir pasiryžimas ištverti pasirinktame kely.

Galimas daiktas, kad kitokioje epochoje Maironio talentas taip būtų ir nusmilkęs ankštame luominiame lukšte ir jo poezija greit būtų išsekusi atgailojimų bei rezignacijų sielvartuose. Bet jo gyvenamoji veržlaus patriotinio sąjūdžio epocha parodė jam kitą idealą, kitą mylimąją – Tėvynę, kurios mylėti nedraudė jokie moraliniai nuostatai nei luominiai varžtai. Viename iš programinių savo eilėraščių jis tą mylimosios pakeitimą taip išreiškia:

Daug žemės puikių ir gražių dukterų
Jo širdį pavergti norėjo.
Už žiedus giesmių, už gražybę balsų
Ir auksą, ir vardą žadėjo.

Poetams kitiems numylėta ranka
Iš laurų vainiką nupynė.
Tu jį nors atmint ar atminsi kada?
Tu, jo numylėta Tėvynė![11]

Iš asmeninių interesų bei „laimės siekimo" persiorientuoti į viešųjų visuomeninių kovų sūkurį dėl tėvynės labo buvo, be abejo, didelis žygis, bet kartu poeto garbės ir nuopelnų šaltinis.

Analizuodamas save patį, svarstydamas savo uždavinius, pareigas, save teisdamas ir smerkdamas už paklydimus bei netesėjimus, Maironis vienur netiesiogiai, o kitur ir tiesiogiai aptaria ir poeto paskirtį. Poeto dvasinį veidą matome atsispindėjusį pačiame Mairony ir susiliejantį su jo, kaip kovotojo, bruožais. Pradžioj jis nedaro skirtumo tarp vieno ir antro, abudu imdamas idealioj savo troškimų bei svajonių sferoj. Taigi jo poetas kovotojas yra neramios, veiklios sielos kariautojas. Jis niekina „sapnus be kančios" ir „saldų ramumą", o ilgisi tiesos, darbų, verpetų ir karionių. Jis yra išdidus, niekinąs

lengvai įgyjamą meilę, neapkenčiąs „jausmų silpnybės“. Jis jaučia degančią savo krūtinėje liepsną ir vienintelį geismą: „aš noriu gyventi, kariauti!“ Dėl ko gyventi ir kariauti, parodo paties Maironio pasirinktas kelias: dėl visuomenės ir tėvynės.

Tėvynės kentėjimai ir skaudūs paties Maironio sieloj vykstą konfliktai įneša į maironiškojo poeto koncepciją naują bruožą – skausmą. Sentimentalinis, asmeninio pobūdžio skausmas – ašaringas ir rezignuojantis. Herojinis skausmas slepiamas („Paslėpęs krūtinėje skausmo dūmas, praeisiu kaip verdą verpetai“) ir juoku maskuojamas:

Einu nesuprantamas vienas keliu
Be draugo, ir nieks nepalydi;
Nors verkia širdis, linksmai juoktis galiu,
Ir kūdikiai laimės pavydi.[12]

Čia jau maironiškasis poetas ima atitrūkti nuo Maironio kovotojo, įgyja bendresnių visuotinesnių bruožų. Eilėrašty „Poetas“ išryškėja romantinė kūrybos koncepcija. Skausmas esąs svarbiausias kūrybos veiksnys. Pasaulis, buitis skausmo išgyvenime priimama kaip ir kokia pusiau realybė: „pasaulis ir jo žmonės išrodė lyg sapnų sapne“. Čia išryškėja ir priešingybė tarp kūrybos idealių versmių ir jos realaus poveikio – skausme gimusi poezija neša žmonėms suraminimą:

Raminas skurdžios jų krūtinės
Balsais, kaip balsimo lašu:
Patsai ramumo nepažinęs,
Kitiems išganymą nešu.

Ir dar viename tos temos eilėrašty „Poezija“, kuris daro įspūdį sentimentalinės alegorinės iliustracijos, dar kartą pa-

brėžiamas poeto kelio skausmingumas, o kūrybos versmių nerealumas:

O ji, padavusi man lyrą,
Į tą užburtą vedė šalį,
Kur takas ašaromis byra,
Kuriuo retai kas eiti gali.

Gražus regėjimas prapuolė,
Ir kraujas gyslose sustingo.
O vis negal širdis varguolė
Užmiršti veido stebuklingo.

Tokia poezijos ir poeto suvokimo raida nuo veržlių veiksmingų polėkių per skausmą į nerealias sapnų bei vizijų sferas, atrodo, turėtų būti visai svetima poetui, kuris geriausias savo pajėgas skyrė žadinti tautą į kovą dėl visai realių tikslų bei teisių. Tačiau, apdairiau pažvelgę į Maironio kūrybos raidą, pamatome, kad toks poeto bei poezijos suvokimas nėra atsitiktinis: jis rodo, iš vienos pusės, Maironio atstovaujamos buržuazijos ideologijos ir jos vaidmens nacionaliniame judėjime krizę, iš kitos pusės – paties poeto nesutapimą su naujomis pažangiomis tautos jėgomis darbininkų judėjime, kuris tuo metu, po 1905 m. revoliucijos, jau buvo labai aktyviai pasireiškęs lietuvių visuomenėje. Maironiui, atsilikusiam nuo gyvenimo, realų tikrovės supratimą bei aktyvų dinamizmą pakeičia sapnų ir idealistinių vizijų romantika. Reikšminga, kad nuo to laiko ima gausėti individualinė, melancholiškais tonais skambanti, ir religinė Maironio poezija.

Paraleliai su ankstyvesniąja pakilia, kovingąja patriotine lyrika Maironis yra rašęs taip pat ir vadinamosios „grynosios poezijos“, kaip išraiškos poeto nuotaikų bei refleksų gamtos

fone, arba šiaip žmogiškosios buities temomis. Ši poezija apskritai derinasi su visa to laikotarpio Maironio kūryba. Ir čia randame nemaža maironiškos patetikos ir jau mums pažįstamo užsidarymo skausme, iš dalies kaip atsiribojimo nuo gyvenimo menkumo, iš dalies kaip savo dvasioj kylančios nesantarvės nuslėpimo. Stipriausiame šios grupės eilėrašty „Nuo Birutės kalno" poetas plačiu nenutrūkstamų anapestų bangavimu ir dramatine frazės įtampa puikiai atvaizduoja audringos bangų stichijos ir neramios sielos gimininguma. Sielos skausmas tegali būti patikėtas paslaptį amžinai saugančiai jūrai. Ir, atvirkščiai, ramios gamtos ir nerimstančios širdies priešingybę išreiškia kitas puikus, trumputis, tarsi vienas atodūsis eilėraštis „Užmigo žemė". Tėvynės pasiilgimo jausmas plazda kituose dviejuose Maironio lyrikos šedevruose „Rigi Kulm" ir „Vakaras ant keturių kantonų ežero". Šveicarijos Alpių peizaže kaip tolima vizija pasivaidena idiliškas Lietuvos vaizdas, atsiminimais graudindamas širdį:

Ten, kur palangėms stiepias sužiurę
Žemčiūgų žiedai,
Kur raudonmargę kreipia kepurę
Jurginų pulkai,

Ten, kur sesutės rūta dabina
Kasas nuo mažens,
Kur juodbėrėlį brolis augina
Balnot ant rudens,

Ten, kur Dubysa mėlyna juosta
Banguoja plati!..
Ko, ašarėle, ko tu per skruostą
Kaip perlas riedi?

Parašė Maironis ir daugiau gražių dainų ir eilėraščių dorovinėmis, filosofinėmis, buitinėmis bei gamtinėmis temomis. Yra jų tarpe ir tokių, kurie savo metu buvo plačiai mėgstami ir dainuojami. Tačiau Maironio kūrybos esmę tesudaro anos dvi sferos: pilietinė-patriotinė ir individualinė-autoanalitinė. Pirmojoj matome poetą kovojantį dėl viešųjų visuomeninių reikalų, antrojoj – dėl savo paties sąžinės ir širdies teisių. Visa kita – tai jau jo kūrybos periferijos, atoslūgio momentų darbas. Jis tik nežymiai papildo Maironio charakteristiką. Šiais savo kūrybos „pakraščiais" Maironis artimiausiai susijęs su tradicine poetika ir buržuazine pasaulėjauta. Tai rodo vietomis idiliniai gamtos vaizdai, vietomis svajingas poskrydis į padangines sritis, vietomis į alegoriją linksta religinio atspalvio moralizavimas, o vietomis ir šitokiu puošniu stilium piešiami vaizdai:

Apsisupusi šydu, auksu austu, raudonu,
Saulė žengia per dangų karalienės gražybe!
Gėlės lenkia jai galvą, paukščiai čiulba linksmybe.
Jiems ji šypsos, pridengus veidą muslinu plonu.[13]

Nuo 1905 m. pastebimas polinkis į individualizmą sutampa su egocentrinių, išpažintinių eilėraščių pagausėjimu, kaip aukščiau tai jau buvo nurodyta. Ir čia dar kartą konstatuojame būdingą ir įdomų Maironio kūryboje reiškinį. Kol buržuazija kovojo dėl pažangiųjų visuomenės siekimų – tautinės ir politinės laisvės, tol ir Maironio lyrika tikrai turėjo teisę vadintis „Pavasario balsais": ji buvo optimistinė, drąsi, vyriška. Kai tik visuomeninės kovos arenoj aktyviai apsireiškia iš buržuazijos globos išsivaduojanti darbininkų klasė, o buržuazija pasuka reakcijos linkme, tai ir Maironis nebepajėgia nusikratyti

nusivylimu, skęsta asmeniniuose išgyvenimuose, skaudžiai pajunta siaurą savo luomo kevalą, nusivilia tautinės buržuazinės visuomenės vienybės iliuzija (tautos vienybė tegalima socialistinėj santvarkoj, kur išnyksta socialinės klasės), ir jau ne dideli pasiryžimai, bet smulkūs skundai ir savo negalės pajutimas skamba jo poezijoj.

Šiuo metu ima ryškėti ir luominis Maironio kūrybos atsiribojimas, kada buržuazijos reakcingumas pasirodo jau visiškai aiškiai, ir ji pati jau buvo suskilusi tarpusavy kovojančiomis partijomis.

Maironis, suprantama, atsidūrė dešiniajame visuomenės sparne, dalyvavo jo spaudoj, nors šiaip, užsiėmęs mokslu ir literatūra, žymesnio vaidmens neturėjo. Kaip lyrinis poetas jis ir toliau buvo laikomas „visos tautos" dainium.

Kitaip atsitiko su Maironio epine poezija. Nors ir labai schemiškai vaizduoja jis savo poemose gyvenimą, nors jų personažai labai neryškūs, fabulos nesudėtingos, vis dėlto lengva jose įžvelgti poeto atstovaujamą jaunos lietuvių buržuazijos ideologiją ir jo paties luomo klasinius interesus. Reakcinė idėjinė jo poemų prasmė buvo visai teisingai pažangiosios kritikos praskleista. Bet kitu atžvilgiu ir poemos, ypač populiariausia iš jų „Jaunoji Lietuva", didesniąją dalimi parašyta dar prieš 1905 metus, kupinos to paties patriotinio entuziazmo bei kovingumo, kaip ir jo lyrika.

Paskutinioji Maironio poema „Mūsų vargai" vaizduoja vokiečių okupaciją Lietuvoje pirmojo pasaulinio karo metais ir buržuazinės Lietuvos valstybės susikūrimą. Kartu su šia poema, kuri yra menkesnė už ankstyvesniąsias, prieiname prie paskutinio Maironio gyvenimo ir literatūrinės veiklos laikotarpio buržuazinėje Lietuvoje. Šis jo gyvenimo laikotarpis

taip pat neturtingas įvykių, kaip ir ankstyvesnieji. Senstąs poetas, apsuptas visuotinės pagarbos, profesoriauja Kauno universitete. Jis mirė 1932 metais birželio 28 d.

Šiame laikotarpy pasirodo trys stambūs jo draminiai veikalai – istorinė trilogija „Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžiuočius" ir „Vytautas karalius". Tačiau šie veikalai tegali būti vertinami kaip papildoma poeto patriotinės ideologijos, būtent praeities idealizavimo iliustracija. Reikšmingesnės šio laikotarpio jo baladės, ypač „Jūratė ir Kastytis" ir „Čičinskas". Pirmoji – liaudies padavimas su baigiančiu nykti senovės mitologiniu elementu. Antrosios tema, galimas daiktas, paimta iš Adomo Mickevičiaus pasakojimo „Popas w Upicie"[14], bet Maironio originaliai suvokta, papildyta ir epiškais vaizdais bei scenomis piešianti šio despoto aristokrato nedorybes, žiaurumą ir jo legendinį žuvimą.

Lyriniai šio laikotarpio eilėraščiai jau nieko nauja poeto kūrybos charakteristikai neduoda, išskyrus trejetą satyrų, kuriose jis demaskuoja ir pliekia buržuazinės Lietuvos visuomenės ir vyriausybės moralinį susmukimą, patriotinių idealų žlugimą ir grobuonišką tautos turto plėšimą savo išdaigoms, prabangai.

Rašė Maironis rūsčių satyrų ir pirmajame, „herojiškame", savo kūrybos laikotarpy. Jos buvo nukreiptos prieš ano meto jaunosios lietuvių inteligentijos, poeto „gudrių mokslo draugų", kaip jis pats sako, visuomenines ydas. Iš tų satyrų mes pirmiausia ir pažįstame ankstyvosios, besiformuojančios lietuvių buržuazijos veido bruožus. Jaunystės idealų paniekinimas, karjerizmas, oportunizmo prabanga, kietaširdiškumas vargdienio skurdui ir apskritai protinis bei moralinis atbukimas – tie tipiški, internacionaliniai išsigimstančios buržuazijos

bruožai, jau išryškėję ir lietuvio veide. Po jų Maironis prideda tik vieną jo epochai būdingą patriotinio idealizmo pakeitimą praktišku apskaičiavimu, „gilia žemės išmintim“. Kadaise jaunieji idealistai, kaip didvyriai, tik laukė progos „pasišvęsti ir vargti už žemę mylėtą“.

O dabar? Nebe taip!.. Vyrai sveiko jau proto
Turi saliūnus aukštus! Ko reikia?!
Neišriš be naudos kapšo, rubliais kuproto!
Viską sprendžia iš aukšto... ir peikia![15]

Tada Maironis nesitikėjo, kad šitie jo „gudrūs draugai“ atsistos prie valdžios vairo jo svajotoje Lietuvos valstybėje. Bet taip atsitiko. „Gudrūs draugai“ dabar vėl dėjosi esą dideli patriotai. Nusivylęs ir pasipiktinęs poetas be pasigailėjimo plaka tuos apsimetėlius „patriotus“, kai jie didžiuojasi praeities garbe, svajoja apie plačias valstybės sienas, o patys vengia darbo ir pasiaukojimo:

Dirbti darbą, nešti naštą,
Braukti prakaitą dienos,
Tai per žema, negarbinga,
Mums, didvyriams tos tautos,
Kur norėtų būt galinga
Nuo Liepojaus lig Brastos.[16]

Ne geresni yra ir valdančios partijos atstovai demokratai, kurių „sąžinė tik tuomet bunda, kai už kyšius teisiami“. Ypatingai kandžiu sarkazmu pasižymi satyra „Kai kam“, geriausias šio žanro Maironio kūrinys. Kiekvienas šios satyros posakis, išsiveržęs iš pasipiktinimo kupinos seno poeto patrioto širdies, kaip žaibas trenkia tautos nusikaltėlius:

Statykite, puoškite aukštus namus
Ir bonkas ant pokylių stalo!..
Kai kur kai kas
Paklaus gal, iš kurgi tasai įdomus
Biudžetas be saiko ir galo,
Nors vakar dar šliaužėte slenksčius žemus?
Ar, trindami baltas rankas,
Nerausite už pašalinį
Tamsių įplaukėlių šaltinį
Ne vienas kai kas.

Čia mes susiduriame su viena iš giliausių Maironio kūrybos priešingybių, glūdėjusių jo tautinės ideologijos šaknyse, skatinusių, bet kartu nejučiomis naikinusių jo patriotinį patosą ir galutinai išryškėjusia jo satyrose, nukreiptose prieš tas blogybes, kurias pasireikšti įgalino jo svajotasis buržuazinės „laisvės" bei „nepriklausomybės" idealas. Įdomų vaizdą pamatome, pasekdami patriotinių Maironio nuotaikų raidą, pačiam poetui vaizduojant buržuazinės lietuvių visuomenės evoliuciją nuo XIX a. pabaigos idealistų kovotojų ligi buržuazinės Lietuvos biurokratų-kyšininkų.

Maironis savo satyromis iš tiesų atskleidė ne vieną šlykštų buržuazinės Lietuvos biurokratijos bruožą ir rūsčiu pasipiktinimu smerkė būdingas buržuazijos viršūnių ir biurokratijos ydas. Tačiau poetas tai darė, stovėdamas tose pačiose, kaip ir jo smerkiamieji, pozicijose – buržuazinėse valstybinėse pozicijose. Maironio rūstis kilo dėl to, kad buržuazinės Lietuvos vadeivos ir biurokratai teršė, kompromitavo skaistų, kaip jam atrodė, buržuazinės valstybės idealą. Jo kritika buvo ribota ir reformistinė, nesiekianti buržuazinės santvarkos esmės.

Jau matėme, kad XIX a. pabaigoje poetas pragydo su dideliu įkarščiu, skelbdamas kovą, dideles viltis ir pasitikėjimą ateitim. Tokiu pat įkarščiu skamba pirmosios dvi poemos, parašytos tais metais: „Lietuva“ ir „Tarp skausmų į garbę“. Maironis pranašauja didelę ateitį ne vien tėvynei, bet ir šios pastarosios poemos veikėjams. Trečiosios poemos „Jaunosios Lietuvos“[17] paskutinėse giesmėse, parašytose po didelio lietuvių tautos laimėjimo, spaudos grąžinimo ir 1905 metų įvykių, jau disonansu nuskamba kriticizmo ir nusivylimo tonai: visuomenė susiskaldžiusi, spauda panaudojama piktam, o poemos veikėjai vieni kilniai žūva kovoje dėl idealų, bei kiti jau žengia tvirtą žingsnį buržuazinio oportunizmo keliu. Poetas dar pridengia juos kilnia patriotizmo skraiste ir pyksta, kad socialistinė spauda parodo tikrą jų veidą. Trečia poema „Raseinių Magdė“ – karti satyra, puolanti jaunosios inteligentijos karjerizmą, nutolimą nuo liaudies ir tėvynės išsižadėjimą. Patriotinis, idealistinis patosas, sumišęs su sausoka didaktika ir ateities pranašavimais, jau nebeatsveria realių gyvenimo negerovių. Ketvirtojoj poemoj „Mūsų varguose“ kriticizmo ir nusiskundimų dar daugiau, bet čia, į galą, karui baigiantis, poetą sužavi jo svajotas, besirealizuojąs buržuazinės nepriklausomybės idealas. Jis jį pasveikina su dirbtiniu patosu, bet juo žavėjosi, kaip matome, neilgai. Pasenusio poeto nusivylimas ir pyktis dėl išniekinto idealo tegalėjo išsilieti aštriais satyrų žodžiais. Idealistas-šauklys ir realistas-demaskuotojas – štai du priešingi Maironio patriotizmo poliai.

Pastebime ir daugiau priešingybių Maironio asmenybėj ir jo kūryboj. Jaunas entuziastas svajotojas pasirenka uždarą luomą, visokeriopai varžantį „širdies svajones“, auklėjantį nusižeminimą, servilizmą[18] – ir vėl su dideliu dvasios veržlumu sušunka:

Ne, nenoriu sapnų,
Vien tiesos ir darbų!
Be atilsio noriu kariauti.
Ir tada vien tikrai,
Kai sušvilpia žaibai,
Galiu krūtine atsigauti.[19]

Iš tiesų jis pasidaro poetas kovotojas, bet tik poetiniu žodžiu, o ne veikimu. Jo kovingieji eilėraščiai nukreipti prieš sulenkėjusius dvarininkus, carinį režimą ir jo biurokratus. Bet gyvenime Maironis moka politikuoti su visokia ponybe, padaro puikią karjerą, susikrauna turto. Maištaująs, audringas poetas, jis ištvermingai kopia bažnytinės hierarchijos laiptais ir ligi gyvenimo pabaigos išsilaiko sykį užimtose pozicijose. Šitos priešingybės rodo daugelį anomalijų buržuazinės visuomenės santykiuose, jos moralinį pakrikimą ir tokių idealų stoką, dėl kurių būtų verta kovoti visomis galiomis be jokių kompromisų ir dangstymosi.

Antra vertus, poetas, fatališkai į tą visuomenę įspraustas ir neturėdamas kaip nė kur iš jos išsiveržti, gal tik tose priešingybėse bei konfliktuose ir rasdavo kūrybinio pajėgumo, apsaugančio nuo visiško sumenkėjimo. Vidinių priešingybių tema – begalinių širdies norų, audringų svajonių, iš vienos pusės, ir ribotumo, varžtų bei neatšaukiamo pasmerkimo iš kitos – įvairiomis atmainomis, tiesiogiai ir vaizdais išreikšta, dažnai aptinkama geresniuose Maironio eilėraščiuose. Nebūdamas simbolistas, čia jis kartais prabyla ir simbolių kalba:

Ant nudeginto raisto dar vėjas
Sutrūnėjusius varto lapus,
Bet ten gžuolas, metais šlamėjęs,
Neprašneks! Rytmečiai neatbus.

Jei prašnektų, tai skųstis negali
Tarp laukų be rasos ir žvaigždės
Ir minėti tą ilgesio šalį,
Iš kurios jau vilties negirdės.[20]

Tolimesnei lietuvių lyrikos raidai Maironis turi didžiulės reikšmės kaip pirmas didelis naujosios literatūros poetas. Ankstyvesnioji lyrinė lietuvių poezija buvo labai negausi ir nedidelės kūrybinės vertės. Didysis XVIII amžiaus poetas Donelaitis, didaktinės „Metų" poemos autorius, lyrinių eilėraščių visai nerašė. Pirmosios XIX amžiaus pusės poetų kūryba sroveno labai siaura vaga, negalėdama išsivaduoti iš lenkų XVIII amžiaus klasicistinių poetų įtakos. Žymiausias XIX amžiaus vidurio poetas Antanas Baranauskas, davęs lietuvių literatūrai žymų kūrinį, lyrinę poemą „Anykščių šilelis", tiesa, rašė lyrinių dainų ir eilėraščių, bet jie labai siauri savo tematika ir gana elementarūs forma. Be to, dėl spaudos draudimo nutrūko ankstyvesnės literatūrinės tradicijos, o teberašiusių poetų kūryba turi atsitiktinį, sporadinį pobūdį. Tačiau svarbiausia priežastis menko lietuvių poezijos ir apskritai literatūros būvio XIX amžiuje buvo labai žemas kultūrinis visos tautos būvis. Sulenkėjus bajorijai, o liaudžiai esant prislėgtai baudžiavos jungo, nebuvo kam nė ugdyti kultūrinio tautos gyvenimo bei literatūros.

Po baudžiavos panaikinimo padėtis greitai pakitėja. Nacionalinis judėjimas, atremtas į liaudį, sudaro gaivią kūrybinę atmosferą, spaudos organai suburia draugėn literatūrines pajėgas, duoda pradžią literatūriniam gyvenimui, kuris greitai auga ir įvairėja.

Nuo čia ir prasideda Maironio įtaka tolimesnei viso judėjimo ir lietuvių poezijos raidai. Jo giliausiai suvokti ir su dideliu kūrybiniu polėkiu išreikšti tos epochos idėjiniai pra-

dai kurstė skaitytojus ir telkė visuomenę. Jo eilėraščių idėjos, mintys, atskiri posakiai, aforizmai plačiai pasklinda tautoje. Jo temos, vaizdai, motyvai įsiskverbia ir į kitų poetų kūrybą.

Sugestyviai veikė jaunąją kartą ne tik idėjinis Maironio patriotinės visuomeninės lyrikos turis, bet ir jos nuotaikos, gyvai išreiškiančios draudžiamosios gadynės kovotojų pasiryžimus, viltis ir abejones. Sentimentaliame, romantiškame eilėrašty „Jau niekas tavęs taip giliai nemylės" poetas reiškia idealistinę jaunuolišką meilę Tėvynei – mylimajai. Bravūriškoj „Jaunimo giesmėj" trykšta kovingo, nepaisančio kliūčių entuziazmo tonai. Subrendęs, vyriškas pasiryžimas skamba dainoj „Nebeužtvenksi upės bėgimo", o atoslūgio valandos rimtos ir skausmingos refleksijos plaukia gilaus nuoširdumo eilėrašty „Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris". Ir vėl vyriškas mostas nusikratyti abejonėmis „Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs".

Čia pasirodo didelė lyrinio Maironio talento galia, kad jis savo tematiką, ar ji būtų visuomeninė patriotinė pilietinė, ar filosofinė, ar individinė egocentrinė, giliai išgyvena, susieja su savo širdies pulsavimu ir išreikšdamas ją randa sąlytį su skaitytoju. Jo eilėraštis jau pirmomis savo frazėmis patraukia ir jaudina. Tik didelis poetas tegali paprastu žodžiu, tiesiogiai pasakyta savo mintim taip įtikinamai prabilti į protą bei širdį ir sukelti estetinio pasigėrėjimo jausmą. Jei Donelaitis savo „Metuose" pasirodė didelis objektyvių, ryškių epinių vaizdų meistras, jei A. Baranauskas savo „Anykščių šilely" pasireiškė kaip subtilus gamtos, ypač miško, gyvenimo stebėtojas ir jo atsispindėjimo sieloje išreiškėjas, tai Maironis, didžiausias naujojo lietuvių literatūros laikotarpio poetas, ligi šiol tebėra nepralenktas kaip vidaus išgyvenimų, idėjinės ir emocinės lyrikos kūrėjas.

Iki Maironio bendrinė literatūrinė lietuvių kalba dar nebuvo visiškai susiformavusi. Ankstyvesnieji rašytojai rašė kiekvienas savo tarme, ir tai buvo didelė kliūtis jų raštams plisti visoj tautoj. Bendrinės literatūrinės lietuvių kalbos formavimas, kuriuo daugiausia rūpinosi didysis lietuvių kalbininkas Jablonskis[21], sutampa su Maironio literatūrine veikla. Jablonskis nustatinėjo pagrindinius kalbos dėsnius, Maironis jais remdamasis kūrė poetinės išraiškos formas, poetinio stiliaus priemones, rinko poetinį žodyną, derino kalbos poetiką, sąskambius, rimus.

Maironio poezijoj bendrinė lietuvių kalba pirmą kartą pasiekė tokio lankstumo, turtingumo ir ekspresijos galios, kad pasirodė visai tinkama sudėtingiems lyriniams išgyvenimams reikšti, neieškant jokių įmantrių formalinių priemonių. Jau vien dėl to Maironis visai teisingai laikomas naujosios lietuvių poezijos tėvu.

Nors Maironio poetika šiandien neatrodo taip labai įvairi ir turtinga, tačiau jos poveikis to laiko ir vėlesniesiems poetams buvo nepaprastai gilus. Maironio poetinis žodynas, epitetai, metaforos, ritmai, sąskambiai ir išviršinė jo eilėraščių forma taip įstrigo į sąmonę, kad negreit jaunesniajai poetų kartai pavyko iš jų išsivaduoti.

Maironio įtaka buvo tokia gili dėl to, kad jo poezija yra labai vieninga ir stilinga. „Jaunosios Lietuvos“ autorius idėjiniu atžvilgiu buvo veržlus kovingo sąjūdžio reiškėjas. Žadinti sąmonę, kaitinti jausmus, stiprinti valią, kelti pasitikėjimą ir viltis buvo svarbiausi jo uždaviniai. Tokia yra ir Maironio kūryba. Mėgstamiausia Maironio leksika parinkta toms būtent emocijoms kelti: *karšta širdis, jauna krūtinė, krūtinė apkalta ledu, valia geležinė, mėlynos akys, aptekę krauju, rūsčiai ap-*

temęs dangus, milžinų kapai, bočiai didvyriai, audrų žaibai, skausmo dūmos, verpetai, troškimai ir daugiau panašių. Jau šitai rodo, kad Maironio lyrika yra patetiška ir kilni, su polinkiu į platų retorišką mostą. Jos emocingumas tačiau nėra chaotiškas. Priešingai, emocijas Maironis derina su aiškiai ir griežtai išreikšta mintim, idėja. Jo eilėraštis visados suorganizuotas į vieningą, logišką vienetą. Maironis nemėgsta fragmentinės formos, pakrikimo, miglotumo, daugiažodžiavimo. Poetas aiškiai žino, ką jis nori pasakyti, ir paskutinė eilėraščio strofa dažnai yra kaip ir kokia ankstyvesniųjų minčių išvada, konkliuzija. Tokiu būdu Maironis savo kūrybos turiniu ir forma atitiko epochos dvasią. Tokia jo kūryba imponavo ir sugestyviai veikė jaunesniuosius.

Ankstyvesniosios lietuvių poezijos eilėdara dar nebuvo nusistojusi. Donelaitis rašė hegzametru, XIX amžiaus poetai, buvę lenkų literatūros įtakoj, – silabine metrika, Mažosios Lietuvos eiliuotojai, paveikti vokiečių poezijos, – tonine eilėdara. Maironio literatūrinio darbo pradžioj lietuvių poezijoj buvo jaučiamas svyravimas tarp silabinės ir toninės sistemos. Maironis šitam svyravimui padarė galą. Auklėjęsis ne tik lenkų, bet dar daugiau rusų literatūra, jis priėmė toninę eilėdarą, visą savo poeziją ja rašė ir galutinai nulėmė jos įsigalėjimą lietuvių literatūroje. Ne tik toninis metras, bet ir strofos struktūra, paprasta ir aiški, dažniausiai ketureilis bei šešiaeilis posmas su 4 pėdų eilutėmis, ligi paskutinių laikų tebevyravo lietuvių lyrikoj.

Maironis visai pelnytai laikomas tautiniu poetu. Tautinis jis yra ne vien dėl to, kad sutelkė savy daug būdingų nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo bruožų, kad skelbė liaudžiai aktualias idėjas, žadino tautinę sąmonę. Tautinį charakterį

Maironio kūrybai suteikia bendrai lietuviškas jos koloritas, plati, tartum iš aukštybių matoma Lietuvos panorama su svarbiausiomis upėmis, ežerais, miškais, laukais ir pievomis, su herojinio praeities peizažo bruožais – piliakalniais, milžinkapiais, Vilniaus ir Trakų siluetais.

Bet ne vien herojiškoj nuotaikoj matė Maironis savo tėvynę ir ne vien patetiškais žodžiais ją šlovino. Kasdieninė, vargo prispausta Lietuva jam taip pat buvo gerai pažįstama. Puikiame eilėrašty „Mano gimtinė" poetas savo tėvynę aptaria kaip kraštą, kur „broliai vargdieniai dejuoja nuo senų laikų" ir kur jis pats pamėgo, pamylėjo „vargdienių dūmas". Vargdienių dūmoms Maironis, tiesa, nedaug skyrė vietos savo poezijoj – ne toks buvo jos uždavinys. Negausu nė intymių lietuviškos gamtos bruožų jo kūryboje. Tačiau tik vienas Maironis sugebėjo parašyti posmų, kur paprasčiausiais žodžiais, dviem trim bruožais, randame išreikštą ir gamtą, ir darbą, ir savo gimtinės meilę:

Ar giedrios išaušta pavasario dienos,
Ar krinta nuo dalgio žvangučiai lankos,
Ar dreba nuo šalčio apleistos rugienos, –
Mums savo tėvynė graži visados.[22]

Taip jungiasi kraštovaizdžio elementai su emociniu akompanimentu ir daugely kitų Maironio dainų bei eilėraščių: „Lietuva brangi", „Kur bėga Šešupė", „Mano gimtinė", „Už Raseinių ant Dubysos", „Vilnius", „Trakų pilis" ir daugely vietų poemose.

Maironio poezijos formoj, stiliuj, poetikoj liaudies kūrybos, folkloro elementų berods nedaug randame. Daugelis ankstyvesniųjų ir vėlyvesniųjų poetų jį šiuo atžvilgiu pralenkia. Bet

liaudies dainos esmę, jos vidinę konstrukciją, joje glūdinčią liaudies nuotaiką bei charakterį Maironis bus suvokęs giliau negu daugelis iš jųjų. Tai įrodo toks puikus eilėraštis-daina, kaip „Eina garsas Prūsų žemės“, kurioje vidinis liaudies dainos schemiškumas, jos plano alogiškumas, jausmų santūrumas tobulai susiderina su maironiškosios formos meistriškumu. Ne be reikalo ir liaudis Maironį suprato ir pamilo.

Maironis neieškojo jokių įmantrių formalinių efektų, o juo labiau niekados neaukojo dėl jų minties aiškumo. Dėl rimto idėjinio savo kūrybos turinio, taurių jausmų, aiškios ir paprastos formos Maironis visai pelnytai laikomas lietuvių poezijos klasiku.

1947

Vydūno dramaturgija

I. PAGRINDAI

1. Asmuo

Šiandien ne visi Vydūno skaitytojai žino, kad civilinis jo vardas ir pavardė – Vilhelmas Storosta. Slapyvardis taip prigijo ir suaugo su visu jo apreikštu mums dvasios lobiu, kad tikroji pavardė, padėta ant jo raštų, atrodytų mums kaip koks visai svetimo žmogaus įsibrovimas į nusistojusius mūsų su Vydūnu santykius ir ardytų tuos raštus apgaubusią nuotaiką. Šitą nuotaiką dar sustiprina pati rašytojo išvaizda – taip pat „vydūniška“. Matyt, kad ir pats Vydūnas nori, kad tarp jo

raštų, vardo ir išvaizdos būtų tinkama harmonija, jeigu matė reikalo pakelti balsą prieš netinkamus savo atvaizdus, lig šiol pasklidusius Lietuvoj, ir atitaisyti pasakymą „tikroji pavardė“ į „šeimynos pavardė“*. Visus savo lig šiol mums žinomus atvaizdus Vydūnas sukritikuoja: laikraščiuose spausdinti atvaizdai, sako jis, „neleidžia numanyti, nei kaip iš tikrųjų atrodau, nei koks aš savo esmėje esu“. O dėl Zikaro[1] reljefo (1923 m. „Gairių“ 3 nr.), tai „mano dvasios ypatingumo jame visai nematyti. Paprasta fotografė jo daug daugiau apreiškia“... Ne geresnis esąs atvaizdas ir Karo muziejuje: „Jisai irgi ant greitųjų padirbtas ir rodo, kaip ir J. Zikaro neužbaigtas darbelis, gal kaži ką, bet ne dvasios gyvenimo žmogų“. Ir pats save taip apibūdina: „O aš, priešingai, stengiuos būti visai paprastas, natūralus, berods nepriklausomas nuo visų madų ir įprotių pavergimo, kurie jau sudarkytiems žmonėms kaip tik atrodo natūralūs, paprasti dalykai, ypatiai valgyme, apsitaisyme ir apsiėjime su kitais“**. Ypačiai valgyme, nes Vydūnas yra griežtas vegetaras, be to, didelis priešininkas alkoholio, nikotino ir visų kitų narkotikų. Kūno ir dvasios askezė atsispindi jo lieso pailgo veido išraiškoj ir jo akyse, kurios nuolatos, o ypač jam kalbant, žiba išvidinės ugnies šviesa.

Nepatenkintas savo fiziniais atvaizdais, pasirodžiusiais mūsų spaudoje, Vydūnas nuogąstaudamas klausia: „Kas tai bus, kad pradės apie mane rašyti?“ Po tokio klausimo rašyti, žinoma, labai nedrąsu. Ir jeigu aš vis dėlto ėmiausi plunksnos, tai ne dėl to, kad pasitikėčiau neklaidingai įspėsiąs subtilius jo dvasios atvaizdo bruožus ir jo kūrybos paslaptis, bet darau

* „Naujas Žodis“, 1928 m., nr. 1, p. 3.
** Ibid.

tai, atlikdamas pareiginį savo darbą. Mane padrąsina dar ta aplinkybė, kad paleistieji viešumon kiekvieno autoriaus raštai tampa laisvo naudojimo dalyku, kurį kiekvienas savaip priima ir supranta. Ir valia jam savo nuomonę skelbti taip pat viešai, jeigu tik ji neina iš blogos valios, o yra skelbiama tiesai surasti. Pagaliau turbūt labai maža tokių laimingų autorių, kurie būtų buvę suprasti lygiai taip, kaip buvo patys norėję.

Pluoštą biografinių žinių apie save yra davęs pats Vydūnas „Lietuvos albume"*. Man čia belieka trumpai jas atpasakoti ir šį bei tą papildyti. Gimė Vydūnas 1868 m. kovo m. 22 d. Jonaičiuose, Šilutės apskrity, augo Naujakiemy, Pilkalnės apskrity. Vydūnas savo kilme turi tą bendra su Donelaičiu ir Rėza, kad jis iš pat jaunystės stovi arti dvasiškų dalykų. Jo tėvas, „išėjęs Berlyno misionorių seminarę, darbavosi misijos tikslais vakarų Lietuvoj, kunigavo trumpą laiką Žemaitijoje, vėl tęsė savo misijos darbą ir mokytojavo Rytprūsiuose, kol įstengė"**. Iš tėvo Vydūnas gavo pirmąjį mokslą ir pramoko graikų ir lotynų kalbų. Toliau mokės liaudies mokyklų mokytojams priruošti preparandijoj ir seminarijoj, kelerius metus mokytojavo ir vėl klausė įvairių mokslų šakų Greifsvaldo, Halės, Leipcigo, Berlyno universitetuose. Didesnio dėmesio kreipęs į prancūzų, anglų ir sanskrito kalbas, o ypatingu pamėgimu studijavęs humanitarinius mokslus – filosofiją, religijas, meną, literatūrą, istoriją. Apie savo studijų pobūdį pats Vydūnas taip rašo: „Mano mokslas yra visiškai kitas, negu paprastai mokslo žmonių. Universitetuose ėjau mokslus vien su tuo tikslu, kad susipažintiau su galutiniomis įvairiausių

* Autobiografinių duomenų randame ir knygoje „Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen"[2] ir „Rožės ir lelijos".

** „N. Žodis", ibid.

mokslų žiniomis. Nesimokinau universitetuose būdamas kvotimams, nežiūrint tų, kuriuos aš pats sau išdaviau. Todėl aš gal ir tikro paprasto mokslo neturiu. Vienok atsimenu tūlą mokslininką su tikru širdingumu. Ir apskritai imant, rodos, kad šių dienų aukščiausius Europos kultūros išmanymus visai gerai pažįstu ir matau, kad jie nepasiekia tai, ką senovės kultūros yra pažinusios"*. Dėl to doc. J. Tumas vadina Vydūną „šviesiu autodidaktu, gyvu protu, pilnu iniciatyvos įdėti į mokslus korektyvų"**, visai tiksliai pastebėdamas, kad lyginti šių dienų Europos kultūrą su senovės kultūromis ir daryti išvadas apie jų pirmenybę, nėra vaisingas darbas.

Praktikos tikslams Vydūnas išlaikė Karaliaučiuj kvotimus, davusius jam teisę eiti mokytojo pareigas vidurinėse mokyklose ir rektoriaus pareigas tose mokyklose, kur mokomos dvi svetimos kalbos. Pilną aukšto mokslo diplomą – filosofijos daktaro honoris causa laipsnį – Vydūnas įgijo Lietuvos universitete, Humanitarinių mokslų fakultete 1935 m. balandžio m. 21 d. savo 60 metų amžiaus sukaktuvių proga.

Profesinis Vydūno darbas buvo mokytojavimas. 1888 m. jis buvo paskirtas liaudies mokytoju Kintuose, netoli nuo Šilutės. Čia jis vedė žmoną Klarą Kochaitę, kuri rūpestingai stengėsi gerinti jo darbo aplinkybes. 1892 m. Vydūnas buvo perkeltas į Tilžę, kur ištarnavo ligi pensijos, paskirtos jam 1912 m. Jis ir toliau pasiliko gyventi Tilžėje, dirbdamas literatūros darbą ir uoliai dalyvaudamas lietuvių visuomeniniame veikime. Antroji moteris, turėjusi labai didelės reikšmės Vydūno kūrybai, buvo Morta Raišukytė, mirusi 1933 m. Ją

* „N. Žodis", ibid.

** „Lietuvos Aidas", 1928 m., nr. 57: „Vydūno kūryba".

Vydūnas kelis kartus mini savo kūrinių prakalbose. Ji buvo idealiųjų Vydūno moteriškų personažų kaip ir koks pirmavaizdis-prototipas. Ji savo lėšomis padėjo leisti Vydūno raštus. Jai mirus, Vydūnas parašė ir išleido knygelę „Rožės ir lelijos, Rūtos atminimui".

Ankstyboje jaunystėje „Probočių šešėlių" autorius nebuvo dar tautiškai apsisprendęs, o motyvas, paskatinęs jį prisipažinti lietuviu esant, buvo ypatingas, donelaitiškai vydūniškas: „Vaikas būdamas ir pastebėjęs, kaip doriškai silpninami yra lietuviai vokiečių, kaip jiems apreiškiama panieka, pasiryžau savo amžių tam skirt, kad lietuviai galėtų jaustis garbės vertais žmonėmis. Iš pradžių nežinojau, kaip tai pradėjus. Ir tiktai progai pasitaikius, prisipažinau lietuvis esąs"*. Kokia tai buvo proga, Vydūnas nepasako.

Panašiai rašo jis ir viename iš gausingų savo straipsnių: „Matau, kad žmonės, pertraukdami sąryšį su savo kilme, savo tėvais-protėviais, gadina savo dorovę ir intelektą, trukdina savo dvasios-sielos tarpimą, praleidžia veltui savo amžių. O aš norėjau supratimą sužadinti, kad to nepadarytų. Pats lietuviškumo išlaikymas yra antros eilės dalykas. Jis yra forma. O man rūpi esmė. Ir aš noriu dirbti ne kelių žmonių, bet dvasiniam visos lietuvių tautos labui"**. Su tautinio lietuvių renesanso sąjūdžiu Vydūnas susipažino dar „Aušros" laikais. Jis sakosi skaitęs 1885 m. „Aušros" 12 nr. Silvatiko-Zauerveino[3] poemėlę „Macilėnas ir Gražina", kuri jam įrodžiusi, kad ir lietuvių kalba galima gražiai eiliuoti. Vis dėlto žymi Vydūno raštų dalis skirta ypatingai Mažosios Lietuvos tautiniams

* „Lietuvos albumas", p. 425–426 Cf. „700 Jahre", p. 48–51.
** „N. Žodis", ibid.

reikalams – tai jo komedijos, o ir daugelis kitų jo draminių veikalų parašyti ad hoc[4] – švenčių, vaidinimų reikalui. Pirmąjį savo kūrinį lietuvių kalba, lig šiol tebesantį rankrašty, „Pasiilgimas veldėtojo“, Vydūnas parašė 1898 m., ir toliau, kuone kasmet po kelis, seka visa eilė vėlesnių jo raštų dailiosios literatūros ir mokslo srityse. Nuo 1905 m. Vydūnas paskleidžia visą eilę teosofinio turinio knygelių, kurių mokslas didesnio susidomėjimo mūsų inteligentijoj nesukėlė, nors yra labai svarbus visai Vydūno kūrybai suprasti. Didesnės įtakos darė jo 1911–14 m. leistas mėnesinis laikraštukas „Jaunimas“, o dailiojoj literatūroj Vydūnas susyk pagarsėjo savo trilogija „Probočių šešėliai“, išleista 1908 m.

Bet Vydūnas nesitenkina vien raštais. Jis plačiai dar dalyvauja visuomenės gyvenime, gyvu žodžiu ir darbu skiepydamas, auklėdamas savo idealus. Jo veikimas koncentruojasi taip pat Mažojoj Lietuvoj. 1895 m. jis įkuria Tilžėj Giedotojų draugiją[5], o kiek vėliau ima darbuotis dar Viliaus Bruožio[6] ir Zauerveino įkurtoj „Birutėj“[7], vesdamas jos chorą.

Vydūnas organizuoja šventes su dainomis, režisuoja vaidinimus, šaukia susirinkimus, sako prakalbas. Visi šitie darbai gerokai trukdė Prūsų lietuvių germanizavimą ir patį Vydūną padarė populiariausiu žmogum visame krašte. Tačiau vis dėlto jo raštai ten mažiau skaitomi negu Didžiojoj Lietuvoj. Jis pats tai pripažįsta.

Didesnę savo veikimo dalį paskyręs Mažajai Lietuvai, Vydūnas vis dėlto yra artimai sutapęs ir su Didžiosios Lietuvos gyvenimu. Kurį laiką mokytojavęs Telšių gimnazijoj, jis spėjo užmegzti artimus santykius su jaunuomene ir jų nenutraukia ligi šiolei, nors ir anksčiau, dar prieš karą, kaip „Jaunimo“ leidėjas, tokių santykių jau turėjo. Žinomas jis

Lietuvoj, ypatingai Kaune, ir iš savo prakalbų, kurios visuomet būna gausiai lankomos dėl savotiško ir kilnaus jų turinio, bet ir dėl pačio kalbėtojo, kurio pats vardas ir išvaizda sukelia smalsumo. Didieji Vydūno kūriniai – visos tautos lobis ir visų branginami, be pažiūrų skirtumo. Vadinamais gi teosofiniais savo raštais jis patraukė tą laisvamanėjančios jaunuomenės dalį, kuri pasiliko ištikima religiniam idealizmui, bet kuriai tradicinės Katalikų Bažnyčios dogmos atrodė nesuderinamos su moderniuoju pažangumu ir dvasios laisve. Ir reikia pripažinti, kad čia Vydūnas savo askezės, kilnumo ir žmoniškumo mokslu padarė labai teigiamos įtakos kaip vienintelis pas mus moralės autoritetas, religinio idealizmo ir dorovės skelbėjas, stovįs šalia konfesijos ribų.

Vydūno asmuo, principai ir gyvenimas, mokslas ir kūryba sudaro vientisą harmonišką visumą, kuri imponuoja savo susiderinimu bei vieningumu ir priverčia nusilenkti net tuos, kuriems jo mokslas atrodo nepakankamai moksliškas, o kūryba nepakankamai meniška.

2. Aplinka

Visiems yra žinomas dėsnis, kad kiekvienas žymus tautinis rašytojas, poetas, menininkas yra glaudžiai suaugęs su savo tauta ir jos kultūra, kad jis atstovauja tam tikram jos išsivystymo momentui, kad jo kūrybos šaknys giliai įaugę į tautos dvasią ir praeitį. Vydūnas yra žymus tautinis lietuvių rašytojas ir net vienas iš dvasinių tautos vadų. Didžiausieji jo kūriniai sprendžia svarbias Tėvynės likimo problemas ir visa jo kuriamoji galia minta susirūpinimu dėl lietuvių tautos

atgimimo, augimo ir tobulėjimo. Ir vis dėlto Vydūnas stovi vienas atskirai mūsų literatūroje. Jojo kūrybos forma ir nuotaika, jo savotiška pasaulėžiūra lig šiol nesutampa nė su viena mūsų literatūros srove. Didžiuosius savo veikalus parašęs tautinio lietuvių atgimimo aušroj, Vydūnas vis dėlto, kaip pamatysime toliau, daug kuo skiriasi nuo mūsų aušrininkų pažiūrų, priemonių ir taktikos. Žodžiu, Vydūnas, išsprogęs iš to paties tautos kamieno ir maitinamas tos pačios epochos gyvenimo, išbujojo atskira atžala, nors sava, bet kitokia negu visos kitos mūsų tautinės kultūros atžalos.

Šitą Vydūno savotiškumą iš dalies pateisina ta aplinkybė, kad „Probočių šešėlių" autorius yra kilęs iš Mažosios Lietuvos krašto, ilgais šimtmečiais atskirto nuo tautos visumos, auklėto visai kitokios kultūros ir gyvenusio visai kitokius vargus ir džiaugsmus.

Mažoji Lietuva davė mums ne vien Vydūną, bet ir visą eilę ankstyvesnių rašytojų, kurie tam tikromis savo ypatybėmis išsiskiria iš Didžiosios Lietuvos rašytojų ir kurių tradicijas Vydūnas, šiaip ar taip, yra paveldėjęs.

Didžiausias Vydūno pranokėjas Kristijonas Donelaitis vidury XVIII šimtmečio taip pat stovi atskirai nuo visos mūsų to amžiaus literatūros. Nesileidžiant giliau į Donelaičio kūrybą, man svarbu vien pažymėti, kad jis, išlaikęs etniškąsias lietuvio savybes, davė realų savo laiko gyvenimo vaizdą, sukurtą ant tautinio pagrindo, kurį jam sudarė liaudis ir jos lietuviškoji kalba. Bet ypač svarbu čia pabrėžti, kad svarbiausias Donelaičio poezijos tikslas yra perdėm didaktinis: eilinio pamokslininko-dvasininko saugojama religija ir dorovė. Tautiškumą Donelaitis brangina kaip gerą priemonę, o gal net būtiną sąlygą šitam dorovinio gėrio tikslui siekti. Iš

savo ganytojiškos praktikos jis žino, kad nutautęs lietuvininkas ištvirksta, ima keikti, išmoksta blogų papročių – Vydūnas pasakytų, žemina savy tikrąjį žmoniškumą.

Dviem kartom už Donelaitį jaunesnis Liudvikas Rėza pagilina ir tęsia Donelaičio tradicijas. Jis, kaip ir Donelaitis, protestantų pastorius, taip pat buvo linkęs į didaktiką-moralizavimą. Jis verčia į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčias ir prakalboje rašo: „Štai, mieli lietuvininkai, jums Aizopo pasakas, iš Grykonų kalbos perguldytas, į rankas duomi, jeib šitą pamokslų skarbą ant išmintingo pasielgimo ir tikros nobažnystės vartotumbit"*. Rėza jau aiškiai yra nujautęs tautybės prasmę ir gimtosios kalbos reikšmę: „Kiekvienos tautos aukštesnis apšvietimas ir dvasios ištobulinimas tegal tik prigimtoj kalboj nusiduoti: nes prigimtoji kalba yra vartai, pro kuriuos visos didžiosios ir vaisingosios idėjos žmonių sielai privedamos"**. Iš gilesnio tautos dvasios supratimo kyla Rėzos susidomėjimas lietuvių liaudies poezija ir nemirštamas jo užrašytųjų dainų rinkinys.

Vydūno pranokėjų eilėj minėtinas dar ir trečias savotiškas Mažosios Lietuvos rašytojas poetas, lietuviškai rašęs vokietis hanoverietis – dr. Jurgis Zauerveinas. Ne dėl jo kaltinių eilėraščių jis čia minėtinas, bet dėl tos idėjos, kurią šis žmogus savo gyvenimu ir darbais skelbė. Jo didžiausias troškimas buvęs, kad Kalėdų naujiena „Šiandien jums išganytojas gimė" būtų skelbiama visomis pasaulio kalbomis. Dr. Zauerveino, kalbų mėgėjo-poligloto, amatoriškas pamėgimas slepia savy didelę kalbų laisvės mintį, tautinės tolerancijos ir kultūrinės

* Prabočių Anūkas. „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai". Tilžė. 1920, p. 51.

** Ibid., p. 52.

autonomijos idėją. Pagaliau, yra tai pasaulinio visuotinumo idėja, žmonijos bendrija, į kurią kiekviena tauta turi įeiti su savo kalbos turtais ir dovanomis.

Toks tai trijų ryškesnių Mažosios Lietuvos rašytojų, Vydūno pranokėjų, pobūdis. Žinoma, per drąsu būtų sakyti, kad jie išauklėjo arba bent turėjo žymesnės įtakos Vydūno kūrybai. Vis dėlto turėsime konstatuoti, kad Vydūno kūryboje yra daug bendra su visu Mažosios Lietuvos gyvenimu ir kad vedamosios Vydūno idėjos yra anų trijų rašytojų iškeltųjų idėjų tęsinys.

Bet pirmiausia reikia iškelti dar vienas dalykas, kuris jungia visus Mažosios Lietuvos rašytojus ir skiria nuo Didžiosios Lietuvos rašytojų, – tai savotiškas patriotizmo atspalvis, išeinąs aikštėn santykiuose su civiline vyriausybe, kuri vienur buvo vokiečių, kitur rusų. Tautinis sąmonėjimas Didžiojoj Lietuvoj buvo maištingas revoliucijos darbas. Kiekvienas sąmoningas lietuvis buvo griežtai nusistatęs prieš rusų vyriausybę ir moraliu bei kultūros atžvilgiu jautėsi esąs aukštesnis už savo valdovus. Valdančiųjų Rusijos sferų atstovaujamoji kultūra, jų sudaryta apie save nuomonė ir jų veikimas Lietuvoje iš tiesų davė teisės sąmoningam lietuviui su panieka žiūrėti į savo skriaudėjus. Visai kitokius santykius matome Mažojoj Lietuvoj: lojalumą ir ištikimybę kaizeriui gieda ne tik Zauerveinas, bet ir tikrieji lietuvninkai, o plačiosios lietuviškos liaudies masės visa siela buvo atsidavusios faterlandui ir jo vyriausybei. Toks Mažosios Lietuvos mūsų brolių lojalumas mus dažnai stebino ir erzino. Bet jis yra visai suprantamas: Vokietija – tai ne Rusija. Kultūra, disciplina ir materialinė gerovė, be to, dar planinga ir griežta nutautinimo politika pavergė mūsų Vakarų tautiečius, ir bent koks maištingumas Prūsų Lietuvoje anuo

metu buvo visai neįmanomas. Savo tautybei apsaugoti susipratusiems lietuviams ten beliko vienas – ne konspiracijos, bet ramaus kultūros darbo kelias. Rėza ir kiti raštu gina lietuvių kalbos teises, Zauerveinas skelbia kalbų laisvės ir tolerancijos idėjas, rašo lietuviams triukšmingų patriotinių šūkių dainas ir tuo pačiu metu gieda himnus kaizeriui.

Vydūnas tik pagilina šitą patriotinę kultūrinio darbo kryptį. Jis nuolatos skelbia, kad lietuviai, norėdami išlikti, turi ne kovoti su savo skriaudėjais, bet išaugti lygiai su jais ir net juos pralenkti. Lietuvių tauta turi ugdyti savy tikrąjį žmoniškumą, kilnumą, dvasinę sąmonės šviesą – tapti gerbtina net savo priešų. Toks nusistatymas ir iš jo einanti veikimo taktika tegalėjo kilti tik Mažosios Lietuvos gyvenimo aplinkybėse ir iš tam tikrų filosofinių pradų, kuriuos netrukus pasižymėsime.

Pagilina Vydūnas savo raštais ir donelaitišką didaktinę moralizavimo tendenciją, kuri jam tampa jau ne tendencija, bet stačiai visos kūrybos prasme. Jam, kaip senovės išminčiui, tikrasis menas ir tikrasis mokslas yra neatskiriami nuo dorovingo gyvenimo, tad ir kūryba tampa nuolatiniu dorovinių vertybių apaštalavimu. Ir iš tiesų nerasime nė vieno Vydūno rašto, kuris būtų parašytas kuriais kitais sumetimais negu ugdymas „tikrojo žmoniškumo“ ir teikimas kilnaus „pasimėgimo“. Grynasis formalizmas ir visa tai, kas reiškiama šūkiu „menas menui“, Vydūnui iš esmės yra svetima ir priešinga.

Etniškąjį tautybės pradą, primityviai atvaizduotą Donelaičio būriškoj poezijoj ir Rėzos įspėtą tautosakoj, Vydūnas motyvavo ištisa metafizine teorija ir iškėlė į vieną iš galingiausių žmonijos pažangos veiksnių, nes jei kur, tai ypač Prūsų kultūroje toks motyvavimas ir buvo reikalingas.

Pagaliau Zauerveino tolerantiškumas ir noras, kad Kristaus gimimo naujiena būtų skelbiama visomis kalbomis, pateisinamas ir papildomas Vydūno mokslu apie visuotinę žmonių bendriją-visumą, kurios poetišką išreiškimą regime „Probočių šešėlių" „Angoj", „Amžinos ugnies" „Liepsnų giesmėse", „Jūrų varpuose" ir dar kitur.

Tokiu būdu matome, kad nors Vydūnas ir atskirai stovi mūsų literatūroj, vis dėlto, bent ideologijos atžvilgiu, jis tęsia ir papildo kai kurias tradicijas, savotiškai užsimezgusias Mažosios Lietuvos gyvenime ir raštuose.

Atmindami Vydūno kūrybos ypatybes, išskiriančias jį iš mūsų rašytojų tarpo, neprivalome dar pamiršti, kad jis yra išauklėtas visai kitokios negu mes kultūros. Vokiečių kalba ir jų mąstymo būdas, taip įsišakniję Mažojoj Lietuvoj, be abejo, atsiliepė ir Vydūno raštų stiliui. Vakarų civilizacijos dvasia turbūt ir visą jo psichinę struktūrą suformavo kiek kitaip negu mūsų, išaugusių slavų įtakoje. Be abejo, kad ir religijų skirtumas turėjo čia nemaža reikšmės. O norėdami pažaisti metafizika, galėtume sakyti, kad visa to šimtmečiais atskelto ir apmarinto Lietuvos krašto dvasia prabilo į mus šito veiklaus mistiko lūpomis. Krašto, kurį naikino ir spaudė Kryžiuočių Ordinas, niokojo totoriai, naikino marai, pagaliau grobė vokiškai metodiška nutautinimo politika. To krašto žemėje kraujo ir kapų daugiau negu kur nors kitur Lietuvoje ir didesnė ten bedugnė tarp praeities ir dabarties. Tame krašte ir „pasiilgimas veltėtojo" turėjo būti didesnis, ir „Prabočių šešėliai" regimesni, ir noras pažadinti „sau-žmones" karštesnis. To krašto dvasia ir tegalėjo prabilti nykiais simboliais, alegorijomis, pasakomis, liepsnų giesmėmis ir jūrų varpais. Ir iš to krašto kėlęsis tautinės sąmonės ir išminties balsas – tai geriausias

įrodymas, kad lietuvių tautos atbudimas siekia labai gilias tautos gyvybės šaknis.

3. Filosofiniai pradai

Klausimas – poetas ar filosofas – Vydūnui labiau pritaikomas negu kuriam kitam mūsų rašytojui. Didelė dalis Vydūno raštų – filosofinio turinio traktatai – visumos, žmonijos, tautos ir žmogaus būties pagrindinių klausimų svarstymas, gyvenimo ir mirties, valios ir likimo, puolimo ir tobulėjimo problemų sprendimas. Antraip vertus, lengvai pastebime, kad ir draminė Vydūno kūryba yra persunkta tomis pačiomis idėjomis, kad dažnai ji yra vien jo filosofinės pasaulėžvalgos aiškinimas ir iliustracija. Bet šitas jo filosofijos ir poetinės kūrybos santykis siekia dar giliau: filosofiniai pradai ne vien maitina idėjomis Vydūno kūrybą, bet dar lemiamos reikšmės turi ir jo stiliui, ir kuriamojo žmogaus dvasinei kompleksijai ir, pagaliau, pačiai kūrinių konstrukcijai. Tokiu būdu filosofinių Vydūno mokslų pradų pažinimas yra svarbus visai jo kūrybai suprasti.

Kai mes sakome „Vydūno filosofija“, tai su filosofijos sąvoka, taikydami ją mūsų rašytojo mokslui, turime elgtis labai atsargiai. Filosofinės sistemos, suderintos ir motyvuotos, Vydūnas nėra davęs. Jo sistema, tai apskritai panteistinės pasaulėžvalgos nuotrupa, daugiau religinio pobūdžio, kurioje senovės indų ir Egipto išmintis, helėnų[8] filosofija ir krikščionybės pradai, Bramanų knygos ir Šventraštis gretinami ir derinami miglotoj Dievybės, Visumos sąvokoj ir mažiau miglotoj bei palaidoj optimistinio idealizmo maišaty. Vydūnas mėgsta vienur kitur pacituoti Šventojo Rašto žodžius, bet griežta, dogminė jų prasmė visados paneigiama ir kontekste

įgauna autoriui reikalingos reikšmės. Pav., Kristaus žodžiai „Aš ir Tėvas esava vienu“ Vydūno sugretinime slepia tą pačią reikšmę, kurią jis mato trijų aukščiausių visumos ir kartu sąmonės sričių santykiavime: „Manas kreipiasi aukštyn į Atma-Buddhi. Manas žvelgia aukštyn, lyg tardamas: Noriu būti vienu su Tavim, Tėve, arba: Aš ir Tėvas esava vienu“*. Tokie ir daugelio kitų visai griežtų tekstų aiškinimai panteistine prasme vietomis atrodo kaip daugiau ar mažiau vykęs žodžių žaidimas, o vietomis – kaip tikri sofizmai[10]. Šiaip ar taip, filosofiniuose religiniuose Vydūno raštuose matome pastangą susintetinti panteistiškai teosofiniame idealizme visa tai, ką jis mato kilnaus ir gražaus senovės religijose ir krikščionybėj. Į šitą sintezę jis įtraukia ir spėjamąją senovės lietuvių ugnies bei saulės, kaip dievybės simbolių, garbinimo religiją.

Vydūno filosofinių raštų galvojimo ir rašymo būdas nėra filosofinis. Stoka jam logiško griežtumo, o ypatingai argumentacijos, įrodymų. Keisčiausius ir labiausia neįtikimus dalykus jis dėsto kaip savaime suprantamas tiesas be jokių įrodymų, kreipdamasis ne į mūsų supratimą, bet į „išmintį“, kuri tepasireiškianti aukštai doriškai iškilusiuose žmonėse. „Įžangos žody“ į vieną iš labiausiai keistų savo teosofinių raštų „Mirtis ir kas toliau“ Vydūnas taip paruošia skaitytoją: „Šito rašto žinios yra labai nuostabios. Ir ne vienas „moksliškai“ mąstyti papratęs reikalaus „prirodymų“. Bet reikia atsiminti, jog visi prirodymai išeina nieku, jei žmoguje nėra to, kas tuos prirodymus išmanyti gali. Visos šio rašto žinios todėl kreipiasi tiesiog į žmogaus išmintį, į jo tiesos numanymą. Šišon paaiškinti dalykai nėra prieinami paviršutiniam supratimui.

* „Slėpiningoji žmogaus didybė“; p. 62.

Tasai beveik visuomet tik tėra pripratimas prie kokio nors mokslo. Todėl žmonės, gyvenantiejie vienais papratimais, atmeta visa, kas su tais nesutinka. Jiems rodos naujosios žinios esantios prieš protą. O tasai prie jų dar vos tik teapsireiškė. Kur tai dar pati išmintis?“ Šitie žodžiai gerai apibūdina Vydūno mokslinį, jei taip galima pasakyti, metodą, bet jie mūs visai neįtikina. Kiekvieno mąstančio žmogaus išmintis sako, kad naujos žinios turi būti kuo nors pagrįstos, ypač jei jos yra priešingos labiau įrodytoms ir aiškiau suvokiamoms žinioms. Kas gi be įrodymų patikės, kad ta visa komplikuota teosofų pomirtinio gyvenimo sistema lengviau priimtina išminčiai negu, sakysim, daug paprastesnė ir tvirčiau motyvuota krikščionybės sistema?

Tokiu būdu Vydūno filosofiją tenka pripažinti geriausiu atveju skonio arba naivaus tikėjimo dalyku ir ne diskursyvinio mąstymo, bet apriorinio įsivaizdavimo padariniu.

Jos reikšmę mažina dar ta aplinkybė, kad ji nėra originali, bet pasisavinta iš kitų teosofų raštų, iš dalies paties Vydūno nurodytų: A. Besant, dr. Fr. Hartmano, E.P. Blavackos[11]. Bendriems šito mokslo dėsniams aiškinti Vydūnas parašė šias knygeles: „Visumos sąranga“, „Slėpiningoji žmogaus didybė“, „Mirtis ir kas toliau“, „Žmonijos kelias“, „Likimo kilmė“, „Apsišvietimas“ ir „Gimdymo slėpiniai“. Mums įdomesni ir originalesni tie Vydūno raštai, kuriuose jis svarsto lietuvių tautos problemas: „Mūsų uždavinys“, geriausia šios rūšies knyga, ir „Tautos gyvata“. Bet ir šitose knygose bendrieji filosofiniai ir religiniai pradai pasilieka vis tie patys. Tačiau mūsų istoriškai kritiškam literatūros tikslui Vydūno filosofinių raštų originalumas ir mokslinė jų vertė yra

antraeilis dalykas. Mums svarbu nustatyti, kad jis taip tiki ir moko, ir kaip tas jo tikėjimas ir mokslas atsiliepia visoje jo kūryboje.

Praeidami galime dar pastebėti, kad Vydūno skelbiamasis mokslas yra ne vien panteistinis, bet iš dalies ir okultistinis. Ir jeigu jo santykis su senuoju okultizmu, einančiu nuo Parmenido, Pitagoro ir žydiškosios Kabalos[12] nėra visai aiškus, tai giminystė su naujuoju okultizmu, einančiu nuo gnostikų[13] ir neoplatonikų[14], yra jau daug artimesnė. Šių būtent stengtasi rasti paslėpta evangelijų prasmė ir giliausioji visų daiktų esmė – vienas bendras pradas arba elementas, kuriuomi ir buvo laikoma astralė šviesa, glūdinti anapus regimosios materialinės gamtos ir sudaranti antrąjį, aukštesnįjį, visumos laipsnį. Visa, kas regima, esą tiktai ženklas, simbolis to, kas neregima aname astraliniame plane. Pasiekti jam žmogaus proto galių nepakanka; tam reikalinga esanti stipri intuicija, vadinama astraline galia. Patsai žmogus gi esąs sudėtas iš dvasios (dvasinis elementas), kūno (materialinis elementas) ir mediatoriaus (fluidinis elementas), kuris esąs jungtis tarp anų dviejų. Šie keli bruožai jau savaime primena pagrindinius Vydūno skelbiamojo mokslo nuostatus apie visumos sąrangą, žmogaus sudėtį ir aukščiausią pažinimo galią – išmintį.

Vydūno mokslas apie žmogaus pomirtinį gyvenimą yra gimininga ne vien okultizmui apskritai, bet taip pat ir spiritizmui. Iš tiesų jis duoda pagrindo savotiškai išaiškinti eteriniu ir astraliniu kūnu ne tik sapnus, nujautimus, apsireiškimus ir telepatijas, bet lygiai ir vaiduoklius, medijus, dvasias ir visą gyvųjų su mirusiaisiais santykiavimą. Kai žmogus miršta, moko Vydūnas, vadinasi, kai dvasinė jo dalis traukia-

si nuo medžiaginės, tai šitas atsitraukimas įvykstąs ne vienu kartu, bet keliais atvejais. Tai, ką mes paprastai vadiname „mirtimi“, esąs vien regimojo mūsų kūno mirimas. Vėliau tik, maždaug po 36 val., atsiskiriąs nuo jo „eteriškasis kūnas“, kuris kartais gali būti matomas. Bet ir tuomet žmogaus dvasia dar gyvenanti „astraliniame kūne“, arba Kama-Rūpoj, kurią sudaranti „ta smulkioji materija, kurioje susitveria geismai, jausmai, karštiavimai ir t.t.“* Sritis, kurioje gyvena Kama-Rūpos, vadinama Kama-Loka. Čia, dvasiai traukiantis nuo astralinio kūno, žmogus antrą kartą miršta, maždaug 30 metų praslinkus po pirmojo mirimo. Ir juo žmogus buvo geismingesnis ir labiau prisirišęs prie žemės, juo jis ilgiau gyvenąs Kama-Lokoj. Ypatingai gi ilgai ten gyvenį žmonės, „kurie ar per kokią nepalaimą galą gavę arba sau patys galą pasidarę, arba kaip noris pirm laiko žuvę yra“**. Ir štai toks „numirėlis“, geidžiąs žemiškųjų dalykų, galįs ypatingu būdu veikti mūsų gyvenimą. Jis, „patsai nebeturėdamas tam reikalingų prietaisų, susiriša su gyvenančio žmogaus Kama ir tuomi su jojo Linga-Sharyra (eterišku kūnu) ir regimu kūnu. Tokiu būdu jis gal per šitą žmogų apreikšti savo norus, palinkimus, geismus ir t. t. Ne su kiekvienu žmogum jam tai pavyksta. Silpno noro žmogus, kurs labai lengvai kitiems pasiduoda, kitų mintims ir troškimams paklusdamas be jokio mėginimo, kurs v i s l y g n e s a v y, tasai labai lengvai tokiam „numirėliui“ tenka ir jo įrankiu tampa. Vadinamas toks žmogus latynų žodžiu medium, tai esti tarpininkas“***. Negana to, mes ir patys galime pasiekti Kama-Lokos „numirėlius“ ir net juos išnaudoti

* „Mirtis ir kas toliau“, p. 18.
** Ibid., p. 27.
*** Ibid., p. 20.

savo tikslams. „Ypatingu auginimu ir ypatingais veikimais gal žmogus taip lavinties, kad jis ne vien sąmoningu būdu gali sutikti kelintą anų gyvių iš Kama-Lokos, bet kad jis ir kitus valdyti ir jais naudoties gal. Išmokus kūną palikt, galima laikais tiesiog gyventi Kama-Lokoj. Tuomet ir galima susieiti su „numirusiais“, kurie ten pilnai gyvi savo geismų kūne arba Kama-Rūpoje, jų padėtį pažinti ir jų palinkimus patirti“*. Pavojingiausi numirėliai esą visokie nusikaltėliai ir žmogžudžiai, ir jie dažniausiai spiritistų esą pasiekiami. Bet jie ir patys, kaip tikros „dvasios be vietos“, slankioja įvairiose prasikaltimų vietose, o jų veikimą Vydūnas taip sugestyviai aprašinėja: „Kaip kokie šešėliai jie susivokia tokiose vietose, kur veikimai, panašūs į jų troškimus, atsitinka. Ir jie bando per kitus žmones išpildyti savo geismus. Tuomet jie tampa biauriais akstinais tiems žmonėms, kurie tše gyvena. Skerdynės, smuklės ir paleistuvavimo vietos yra pilnos visokių šešėlių ir šmėklų, kurios kaip kokios siurbėlės prie žmonių prisimeta. Kiekvienas nors šiek tiek skaistiai gyvenąs žmogus pajautia tą biaurią tų šešėlių artybę tokiose vietose. Jie žmones į blogiausius troškimus ir nedorybes įvaro ir iš to savo pasimėgimą turi ir virsta labai kietširdiškomis ir galingomis esmėmis, net visai velniška jėgų srove. Priėjus jų gyvenimo galui, jie pakeliami į kitas Visumos sritis, kur jie po ilgų kantių visiškai išnaikinami“**.

Šitas ilgas ištraukas aš čia išrašiau dvejopu tikslu. Pirma, iš jų aiškiai matom santykį šito mokslo su okultizmu ir spiritizmu. Tiesa, Vydūnas spiritizmą, kaip dvasių arba „numirėlių“ iššaukimo praktiką, griežtai smerkia. Bet jo skelbiamas

* Ibid., p. 24.
** Ibid., p. 28, 29.

mokslas yra geriausias spiritizmo galimumo išaiškinimas, pagrindas, o kai kam gal net ir paskatinimas arba bent spiritistinės nuotaikos skleidimas. Vydūną, žinoma, pateisina jo intencijos grynumas, skaistus idealizmas ir kilni dorovinė nuovoka, kuria apgaubti visi jo raštai. Tuo tarpu praktinio spiritizmo auklėtojai be šarlatanerijos, rodos, visai neįstengia to mokslo tikrumo įrodyti. Antras mano tikslas buvo tomis citatomis priminti okultistinę J. Herbačiausko[15] kūrybą, ypač jo „Kapinynų simfoniją" ir „Dievo šypsenas", paliekant tačiau pačiam skaitytojui išvesti paralelę ir padaryti išvadas.

Pilnumo dėlei pabaikime vydūnišką pomirtinio gyvenimo vaizdą. Antroji žmogaus mirtis Kama-Lokoj, išgyvenus visus žemiškuosius geismus, esanti kaip ir koks miegas, iš kurio pabudusi dvasia pasijunta vienybėj su aukščiausiomis, dieviškomis savo pačios ir kartu visumos dalimis: Atma–Buddhi–Manu. Sritis, kurioje dabar dvasia gyvena, vadinama Devachan, dievas arba spindinčiųjų kraštas. Tai esanti tikroji žmogaus tėvynė, dėl to mirtis iš tiesų tai yra užgimimas. Praleisime puikius devachaninės laimės aprašymus. Deja, ji nėra dar amžina. Kaip Kama-Lokoj žmogus-dvasia išgyvena visus žemuosius palinkimus, taip Devachane jis pagaliau laimėj išgyvena visus aukštuosius, kilniuosius. Ir kai „nusistoja galiausiai žmoguje visi gyvybės pajautimai, taip kad nebesižino esantiu, ir jis kreipiasi į šalį, kur jis tiki aiškiau regėsiąs gyvybę"*, žmogus laipsniais vėl žengia į mūsų gyvenimą, įsivalkstydamas į anuos žemiškuosius pavidalus-kūnus, kol, pagaliau, geismingumui susitvenkus, per tėvus gaminasi sau regimą kūną ir gema žemėje.

* Ibid., p. 41.

Žmogui iš Devachano grįžtant į žemesnes sritis, moko Vydūnas, jo geismingumas, gulėjęs gamtoje „kaip rudenį pasėta sėkla“, pradeda pabusti, kol visos geismų jėgos tampa gyvomis. „Yra tai tat, kas vadinama „kūno iš numirusių prisikėlimu“... Iš to senovės išmintingųjų mokslo, sako mūsų rašytojas, yra šiandien „tikintieji“, savo dailetingu, materialistišku supratimu, visai paviršutinį dalyką pasidarę“*. Turime čia dar vienos dogmos panteistinį „pagilinimą“.

Devachaninė žmogaus buitis trunkanti apie 1000–1500 metų – ir „su tuo sutinka žymus žmonių padėjimų ir būdų atsikartojimas 1500-uose metuose. Tartum tos patios bangos sukiltų“**. Skirtumas tik tas, kad naujose bangose vis daugiau esą žmoniškumo. Tokiu būdu žmonijos kelias eina į tobulybę – dievybės siekia.

Mintis apie pasikartojančius žmonijos istorijos laikotarpius ir išvidinį tarp jų sąryšį yra labai mėgstama visų istoriosofų. Plačiausiai šitą mintį išvystė ir ištisą sistemą sudarė prieš keliolika metų Osvaldas Špengleris[16] dideliame dviejų tomų veikale „Untergang des Abendlandes“. Vokiečių filosofas kiekvienos kultūros bangai skiria maždaug 1000 metų ir tokių bangų ligi mūsų dienų randa 8. Panašūs bandymai schematiškai suskirstyti žmonijos istoriją, vaduojantis iš anksto priimta idėja, visados susilaukia rimtų priekaištų iš tų mokslų, kurie vaduojasi faktais ir patikrinta tikrove. Nei Vydūno skelbiamojo mokslo, nei Špenglerio sistemos istorijos bangos ir pasikartojančios kultūros realiais duomenimis nėra įrodytos: Rastume nemaža priešginybių ir pačių istoriosofų moksle.

* Ibid., p. 43.
** Ibid., p. 41.

Vydūnas, pav., į naujųjų laikų mokslo ir kultūros laimėjimus žiūri optimistiškai ir mato juose tolimesnės, jau dvasinės pažangos, pradus: „mūsų laike vis galingiau sukyla noras gyvenimą ir žmogaus supratimą taisyti, gerinti, šviesti... Žmogus mūsų laike visiškai persikeitia“*. Tuo tarpu Špengleris visai Vakarų civilizacijai ir kultūrai gieda niaurų „Requiem“, nes visos kūrybinės pajėgos meno, mokslo ir visuomeninio gyvenimo srityse esą jau išsisėmusios.

Panteistiniam Vydūno mokslo tikslui pesimistiškas žmonijos kelio vaizdavimas yra nepriimtinas, ir dėl to dvasinis žmogaus tobulėjimas per pasikartojantį grįžimą gyveniman tampa ne vien filosofiniu pradu, bet ir istoriosofiniu postulatu. Žmogus, pakartodamas savo gyvenimą ir vis kaskart tobulėdamas, pagaliau iškyląs į būvį, kurs esąs aukštesnis ir už Devachaną. Jis pasiekia savo tobulumą – „jis yra visiškai vienu tapęs su savo Dievu; jis pilnai regi ir pažįsta jį esantiu savo paties esme“, nes „iš Jo, būtent Dievo arba Atma, Jame ir Jopi yra ir visi daiktai“**. Šitas aukščiausias būvis, kurį pasieksiąs ne tik žmogus-individas, bet ir viso pasaulio visuma, iš sanskrito kalbos vadinamas N i r v a n a, išgesimas, bet ne buities išgesimas, tik visų troškimų išgesimas, kadangi pilnybė įgyta. Nirvana tad ne mirtis – išnykimas, bet pilniausia gyvybė – visumos tikslas.

Kaip esu jau minėjęs, šitiems nepaprastiems teigimams Vydūnas jokių nei abstraktinių, nei prityrimo argumentų neduoda. Visas tas pasaulio procesas, kurį Vydūnas skiria į du tarpus – involiucijos ir evoliucijos – vadinasi Dvasios-

* „Mūsų uždavinys“, p. 201, 202 Cf. ibid., p. 198–203, p. 204–224
** „Mirtis ir kas toliau“, p. 46.

Išminties įsisiautimas į materialius pavidalus ir vėl iš jų išsinėrimas ir grįžimas į dievybę*; visas tas procesas atrodytų priimtinas, pripažinus teosofų mokslą apie visumos sąrangą. Bet kad ir ta visumos sąranga ničnieku nėra įrodyta. Vydūnas visai teisingai skiria visumą į materiją ir dvasią. Bet tolimesnis skirstymas jos į 7 skritulius mums atrodo visai sauviškas. Būtent, materialinė gamta susidedanti iš 4 vis platesnių skritulių: Prakriti, arba regimoji medžiaga, Aitheris – neregimoji medžiaga, Kama-Prana – dar smulkesnė medžiaga, „iš kurios pareina gyvybės reiškiniai, kaip jie augmenyse pastebimi“** ir pagaliau Kama-Manas, iš kurio pareina gyvuliškojo proto reiškiniai. Dar aukščiau eina trys dvasiniai visumos skrituliai: Manas – meilė, manymas, Buddhi – išmintis, dvasios šviesa, sąžinė ir Atma – visagalybė, Dvasia, Dievybė. Kiekviena aukštesnioji sritis peršviečia žemesniąsias, o žmonėse „yra visos sąlygos, jeib septyneriopa Visuma galėtų jais apsireikšti ir juose visos jos sritys gražiame aidėjime sutarti“***.

Šitie paskutinieji žodžiai galėtų pakišti mums mintį, kad anos septynios sritys tai yra vien tik simboliai, kuriais norima pažymėti įvairūs materijos, gyvybės ir dvasios reiškiniai, kad jos ne visos realiai šalia viena antros egzistuoja, o tėra vien grynai teorinis, abstraktinis to paties dalyko suskaldymas; kad vieningas ir nedalomas žmogus nešioja savy visą kosminių elementų įvairybę, kaipo materialinės, gyvulinės ir dvasinės prigimties dalyvis. Bet taip manydami, apsiriktume. Vydūnas moko, kad visos tos 7 sritys realiai šalia viena kitos egzistuoja, apimdamos vis didesnius erdvės plotus – ir kad „kiekviena

* „Mūsų uždavinys“, p. 27.
** „Visumos sąranga“, p. 13.
*** „Visumos sąranga“, p. 43.

aukštesnė sritis, kaip sakyta, skiriasi nuo žemės srities tiktai savo matėrės smulkumu“*. Tokiu būdu ir Kama-Pranas, gyvybė, ir Kama-Manas, protas, tėra vien materijos virpėjimas. Tad tektų padaryti išvadą, kad Vydūnas skelbia absoliutinio materialistinio panteizmo formą. Šitą išvadą patvirtina Vydūno žodžiai, kad kuriamoji dievo galia – Karma tai esąs vien r i t m a s, spindėjimas, kurio varomi pavidalai kuriasi ir tobulėja**. Patvirtina tai ir grįžimo į dievybę procesas: pirmiausia išnyksianti regimoji medžiaga, pereidama į eterį, šis į Kama-Praną, ši į Kama-Maną, ir taip toliau ligi Atmos.

Tokiu būdu galutiniojo visumos tikslo pasiekimą – „pasaulio pabaigą“ – Vydūnas vaizduoja kaip laipsnišką, harmoningą vis labiau susiderinančią visuotinės simfonijos kadenciją ir jos išsirišimą į paskutinį, dievišką akordą, – priešingai Šventraščio pranašystėms, kurios piešia niūrų kosminių perversmų ir kataklizmų vaizdą – žūtbūtinę dviejų priešingų galybių kovą. Mat, tarp materijos ir dvasios, lygiai taip pat kaip tarp bloga ir gera, tarp kūrinio ir Kūrėjo, yra bedugnė, kurios jokia evoliucija niekados neįstengs pripildyti.

Vydūno skelbiamas mokslas apie visumą, kaip jis pats sakosi, nėra proto, bet išminties vaisius. Mes pasakytume, kad tai yra vaisius ypatingo palinkimo simboliniais vaizdais konkretizuoti abstrakcijas, palinkimo, kuris, be to, nepakenčia disharmonijos, priešingybių, kovos, – vaisius aukštos dorovinės nuovokos ir kontempliatyvinio realybės paneigimo. Šiuo atžvilgiu Vydūno pasaulėvaizdis išeina harmoningas, gražus ir kilnus. Įsivaizduojamų kosminių sferų harmonija ir muzika

* Ibid., p. 21.
** Cf. ibid., p. 25.

žavėjo daugelį didelės dvasios žmonių. Ir Adomas Mickevičius, improvizacijos įkvėpimo ekstazėj iškilęs į eterines aukštybes, grojo krištoliniais sferų skrituliais ir kilo savo giesme ligi visumos, nemarybės ir dievo.

Gieda ir Vydūnas himną savo septynspalvei visumai, geriau sakant, jos pasiilgimo šaltiniui – Atmai-dievybei. Visa Vydūno kūryba yra tas himnas. Bet aš čia turiu galvoj pirmiausia jo „Liepsnų ryto giesmę" ir „Liepsnų vakaro giesmę", kurias randame kaip „Amžinos ugnies" prologą ir epilogą. Šitos dvi giesmės – tai alegorinis visumos santvarkos ir jos sričių atvaizdavimas su visa panteistinio proceso filosofija. Argi ne „involiucijos" tarpsnį reiškia „Liepsnų ryto giesmė", kur iš didžios ugnies imamos atskiros liepsnos-pavidalai, skambant tokiai kūrybinio „fiat"[17] giesmei:

Sukilo Žodis iš Tylos gelmių.
Galingai suskambėjo, plėsdamas
sau bekraštinį skritulį buvimui.
Ir Žodis tapo Ugnimi-Šviesa.
Ta liejosi į erdvę srovėmis.
Jos kvapas viso gyvybė yra.
Bet Žodžio siela reiškias liepsnomis.
Gamin jos liepsneles ir kibirkštis.
Ir stato jas dorai į skritulius.
Taip sklandio jos gražiu skambėjimu
Ir tuo gyvybės duod giesmės balsus.
Tad Žodžio apsireiškia ir širdis.
Giesmės tos erdvė pildos bangomis.
Sugieda vėlės gamtos skritulių.
Žmonijos sielos savo gaidomis,

ir amžių pat kiekvienas tylomis.
Išgęst vienur, sugiedama kitų.
Kuo pasiilgst, tai Amžiną Ugnis[*].

Šitas himnas, menko stilistinio sklandumo, sausas ir kietas savo prasme, patraukia mus nebent asketiška iš geros valios ubagyste, minties skaidrumu ir nujaučiama santaika tarp tikėjimo, gyvenimo ir kūrybos. Toks bus ir visas Vydūno menas: bekraujė, nuaistrinta auka bekraujam, beasmeniam visumos dievui.

Jei nebijočiau būti pedantu, pasakyčiau, kad „Liepsnų vakaro giesmė" yra visumos „evoliucijos" tarpsnio vaizdavimas – ir atsiskleidęs prie „Visumos sąrangos" arba „Slėpiningosios žmogaus didybės" pridėtą spalvotą „visumos ir žmogaus" schemą, rasčiau, ką reiškia ta mėlynų, geltonų, raudonų, žalių šviesų simbolika. Bet, ir nesant pedantu, matyti, kad ir čia Vydūnas įvairių spalvų šviesomis nori išreikšti įvairių visumos skritulių, arba įvairaus tobulumo laipsnio pasiekusių pavidalų, tarpusavio santykiavimą ir visų jų bendrą veržimąsi į savo buities šaltinį – Atmą-dievybę:

Sukilkime, liepsnos, liepsnelės, į Amžiną Ugnį!
Į Amžiną Šviesą, į gyvą Dievybės bedugnį!
Lai jis vis didėja!
Lai liepsnos menkėja
ir dingsta, kad būtų pati tik Dievybė viena!
Liepsnų bus tad vakars, bet josios pilnoji diena![**]

[*] „Amžina ugnis", p. 13–14.
[**] „Amžina ugnis", p. 325.

Paaiškėjus žmogaus-individo keliui ir visumos santvarkos pagrindinei schemai, lieka susipažinti su tautos problema ir jos reikšme, visumos uždavinius vykdant. Taigi tautai Vydūnas skiria labai svarbų uždavinį ir tautos klausimu, atrodo, stipriausiai prisirišęs prie žemės: Vydūnas – patriotas.

Tauta tai yra tas laiptas, be kurio žmogus-individas negali pasiekti aukštesnio savęs žinojimo. Jau involiucijos bėgyje, kurio uždavinys yra sutverti vienetas, žmogus būtinai atsiduria tautoj. „Žmonijos esybė, turėdama vieną sąmonę, apsireiškė involiucijos bėgyje pirmiau didžiomis jėgų rūšimis, kurių kiekviena dalinos į mažesnes įvairias rūšis. O atsispindėjimas to regimame pasauly buvo didžiosios ir mažesniosios žmonijos padermės, būtent rasės ir tautos. Ir taip pasauliui susitveriant randasi laiptai, kurių viršų apima viena žmonijos esybė, vidurį įvairių jėgų rūšys ir apatį pavienios jėgos. O tie tų laiptų laipsniai atsako tam, kas šiandien vadinama žmonija, tauta ir pavieniu žmogumi“*.

Kuriamoji jėga tautoj ir individe pasireiškia, tarpininkaujant kraujui, kurs, auštant gyvenimui, įvairėjo ir, pasiekęs savęs žinojimo sąmonės, kūrė įvairias kalbas. Tokiu būdu sąmonės augimas eina neišskiriamai su kraujo ir kalbų įvairėjimu. Tai esą labai svarbu. Tauta ir žmogus sąmonėdami kuriasi sau pasaulį ir jo supratimą. O „iš pasaulio supratimo eina tolimesnis žmogaus darbas“, kurio svarbiausias tikslas esąs tas, kad „kiekvienas savo dvasia nori persunkti pasaulio turinį“** ir tokiu būdu jį kelia į savo tobulumo laipsnį.

Tautoje žmonės savo sąmonę pareiškia mokslo, meno ir doros vaisiais. Svarbiausia tam priemonė esanti kalba.

* „Mūsų uždavinys“, p. 29.
** Ibid., p. 53.

Su kalba tauta gyvėja ir nyksta*. Gyvenamoji šalis-žemė turi taip pat daug reikšmės tautos pažangai. „Visi žmonės, kurie gyvena su žemės galiomis, daug giliau nujaučia esamybės gelmes“**. Nesilaikymas savo šalies yra nykimo apsireiškimas. Bet svarbiausias tautos pažangos veiksnys esąs tikėjimas. Žmogus veikiąs kūrybos galiomis, kurios jį neša į esamybę. Bet jis turi dar atsigręžti į savo dvasios gelmes – į visumos pagrindą. Gi dvasios gelmėse visumos pagrindą ir sudaro tikėjimas***.

Evoliucijos tarpsny tautos vaidmuo turi tokios pat reikšmės. Atskiro žmogaus „savęs žinojimas“ gali tapti „pačia žmoniškąja gyvybe“ tik tada, kai „kartu iš lengvo vienatos sąmonė iškyla lig tautos sąmonės. Tad ji pagaliau tegali įaugti į žmonijos sąmonę. O taip antrame pasaulio amžiuje, būtent grįžimo, evoliucijos laike, tauta vėl stovi ant kelio vidurio. Žmonijos aukštybėn nieks negali grįžti, neidamas per tautą. Žmonijos širdin kelias eina per tautos širdį. O taip eina kelias pasaulio ir Visatos Priežastin“****.

Dabar aišku, kad Vydūno tautiškumas ir patriotiškumas turi gilias šaknis pagrindiniuose jo pasaulėžvalgos praduose. Suimdami visą jo mokslą apie tautos reikšmę, galėtume formuluoti tokį dogmatinio griežtumo postulatą: non est salus extra nationem – šalia tautos nėra išganymo.

Kai dėl lietuvių tautos, tai jos uždavinys esąs ypatingai svarbus. Lietuvių tauta atsigauna lygiai tuo metu, kada žmonijos gyvenime pasirodo naujų dvasinio tobulėjimo reiškinių,

* Ibid., p. 18.
** „Tautos gyvata“, p. 27–30.
*** Cf. ibid., p. 58.
**** „Mūsų uždavinys“, p. 32.

„kuomet žmonija taip ypatingai sukyla“ ir kuomet žmogus „pradeda numesti visokius pančius, ypačiai tuos, kurie jo omenę, jo protą ir išmintį suvaržę buvo“. Vydūnas randa, kad šitas laikas „vyriausioj ypatybėj yra tikybinis“ ir kad tuo metu „beveik visa žmonija sujudusi dėl tikybos reikmenų“*. Ir štai šito laiko dvasią atitinka lietuvių tautos atbudimas, nes lietuvių kalba, kaip gimininga sanskrito kalbai, padedanti žmonijai įsisąmoninti šventuosius senovės Indijos raštus, kuriuose esą paslėpti aukštesnės sąmonės ir tikrosios pažangos pradai. Tokiu būdu paaiški aukšta lietuvių tautos misija. „Lietuvių tautoj todėl ir turi nusiduoti giliausias naujosios sąmonės sušvitėjimas. Lietuvių tauta tegali pilnai atsigauti atsidėdama ant šitos sąmonės, atsigaudama tikybiškai“**.

Šitie paskutinieji žodžiai „atsigaudama tikybiškai“ turi čia ypatingos reikšmės ir daro aliuziją ne vien į senovės Indų, bet ir į senovės lietuvių religiją, kuri, Vydūno nuomone, buvusi taip pat aukštos sąmonės reiškinys. Dėl to ir svarbiausioji lietuvių tautos sunykimo priežastis buvusi jos tikybos paniekinimas. Mat toji tikyba buvo ne antmesta tautai, bet kilusi iš „nujautimo gyvenimo gelmių, iš numanymo „Gyvybės priežasties“. Tad, paneigus tokią tikybą, „apsidrumstė sąžinė ir dora“. Vydūno mestas krikščionybei kaltinimas yra visai aiškus ir kyšo iš daugelio jo kūrinių. „Naujosios tikybos įvedimas Lietuvon turėjo tiesiog sulaužyti lietuvių tautos galybę, kadangi jis užvertė doros ir tikybos versmę“***. Deja, šitas Vydūno romantizmas dėl senovės lietuvių tikybos negali būti pateisintas jokiais įtikimais duomenimis. Priešingai, bendra

* „Mūsų uždavinys“, p. 202.
** Ibid., p. 174.
*** Ibid., p. 152.

tų amžių kultūrinė konjunktūra greičiau rodytų, kad nelaimingas lietuvių tautos likimas kilo kaip tik dėl to, jog krikščionybė per vėlai buvo įvesta į Lietuvą. Tuo pavėlavimu bent iš dalies tektų pateisinti ir visai netinkamas jos įvedimo būdas, kurį visai teisingai smerkia ne tik Vydūnas, bet ir kiekvienas objektyvus istorikas.

Vis dėlto Vydūnas skaitosi su įvykusiu faktu. Jis ne tik niekur neskatina mesti krikščionybės, bet, priešingai, laikytų tai klaida. Ir „atsigauti tikybiškai" reiškia „vien dabar įsigyvenusioj tikyboj įgyti šviesesnį žvilgį"*. Iš atskirų tekstų, o ypač iš „Amžinos ugnies" trečiosios dalies „Vaidilutės" galėtume spėti, kad autorius siūlo kaip ir kokią sintezę iš senovės tikybos ir krikščionybės, bet plačiau niekur šitos minties nėra išdėstęs.

Baigdami šį skyrių, pasižymėkime vieną dažnai pasitaikantį Vydūno raštuose dorovinį-visuomeninį-filosofinį terminą – dykis, dykasis, dykybė. Dykiais, dykaisiais Vydūnas vadina žmones, pasiekusius aukšto dorovinės ir tautinės sąmonės laipsnio. Visuomenės santvarkoj jie priklauso arba bent turėtų priklausyti aukštesniesiems sluoksniams. O idealioj santvarkoj visi aukštesniųjų sluoksnių atstovai turėtų būti dykiai. Dykių antitezė yra vergai, žemos, tamsios dorovinės ir tautinės sąmonės žmonės. Visuomeninis dykių ir vergų atžvilgis Vydūno nėra pabrėžiamas. Viską nusveria dorovingumas, žmoniškumas, sąmonės šviesa.

Lig šiol paaiškėjo tie filosofiniai religiniai Vydūno pasaulėžvalgos pradai, kurių varžtuose susiformavo visa jo kūryba. Kokios gi tų varžtų žymės svarbiausioj Vydūno kūrybos srity – dramaturgijoj?

* „Tautos gyvata", p. 4.

Žiūrėdamas į visumos sąrangą kaip į Atmos-dievybės pasireiškimo laipsnius, o į pasaulio procesą kaip į nuolatinį tapimą ta pačia Atma arba į nuolatinį dievėjimą, Vydūnas negali pripažinti pastovumo ir vertės regimiems pasaulio pavidalams ir reiškiniams. Nutrynus ribą tarp to, kas laikina ir kas amžina, tarp to, kas reliatyvu ir kas absoliutu, visas daiktingasis pasaulis, kaip nugriovęs paskutinę užtvarą potvynis, nesulaikoma jėga veržiasi išsilieti į Absoliuto bekraštybę. Visi regimojo pasaulio ir gyvenimo reiškiniai yra vien nykstami Atmos-dievybės ženklai visumos tobulėjimo-dievėjimo kely. „Atskiras dalykas yra visumos priemonė jos prasmei atskleisti, jos tikslams vykinti"*. Šitokios pasaulėžvalgos žmogui visa tikrovė turi atrodyti kaip koks šešėlių, simbolių ir alegorijų žaismas.

Toks ir yra Vydūno kuriamasai pasaulis ir gyvenimas, atitinkąs jo pasaulėžvalgos pradus. Mat Vydūno kūryba yra kartu ir apaštalavimas. Kitaip nė negali elgtis poetas, kuris mokslinį pažinimą jungia su dorove, o meną su gyvenimo praktika.

Didelė dalis Vydūno kūrinių, o ypatingai misterijos, yra skirtos anai „visumos prasmei atskleisti, jos tikslams vykinti". Skaitydami tas alegorines simbolines misterijas, mes turime reikalo ne su paneigtos realybės duomenimis, bet su tam tikrų idėjų įasmenintomis ir įvaizduotomis schemomis, kurios turi mums akivaizdžiai parodyti tų idėjų realizavimąsi kurio nors aukšto idealo šviesoj. Net ir labiausiai realistiniuose kūriniuo-

* „Tautos gyvata", p. 4.

se, kaip, pav., komedijose, o iš vėlesniųjų „Varpsty“, mes matome tą patį abstraktumą ir schematizmą, einantį ne iš alegorinės simbolinės, kaip misterijose, prasmės, bet iš pernelyg aiškiai pabrėžtos dorovinės tendencijos. Tačiau ir vienu, ir antru atveju mes jaučiamės esą ne gyvųjų žmonių tarpe su jų sielvartais, džiaugsmais ir aistromis, bet tik laikinai atgaivintose gražiose iliustracijose bei personifikacijose.

Vydūno kūriniuose nėra ne tik gyvo žmogaus, bet nė gyvos gamtos. Ir čia šešėliai bei simboliai: mistiška jūra banguoja reikšmingais atodūsiais, skamba Varūnos, Putogymės ir paslaptingų varpų garsais, nutilsta ir sukyla, pildydama aukštesnės valios įsakymus; simbolinis miškas šlama Probočių sielų graudenimus, slapsto Vaidilutę su jos Amžinąja ugnim ir turi daug savo šventų paslapčių. Visi mistiški peizažai apšviesti efektingomis bengališkų ugnių spalvomis, pridengti dirbtinių ūkanų šydais – visa taip, kaip reikalauja kūrinio idėja, anapusinės vaizduojamojo reiškinio tikrovės prasmė.

Tokiu būdu matome, kaip panteistinė teosofinė pasaulėžvalga, ištirpinusi daiktingojo pasaulio vertingumą, kuria sau alegorinę iliustraciją savo aprioriniams nuostatams pateisinti.

Aš čia nesigilinsiu į klausimą, kiek toks kelias meno kūrybai gali būti vaisingas. Pastebėsiu vien, kad nei vienai meno srovei ir nei vienam meno kūrėjui nutolimas nuo gyvenimo tikrovės, nuo konkrečių pasaulio reiškinių ir nuo gyvos žmogaus širdies į gerą neišėjo. Gyvenimo tikrovė yra kupina simbolinės prasmės, bet ją praskleidžia tik tiems, kurie atvira širdžia moka prie jos prieiti. Visokios abstraktinės schemos ir protinės tendencijos gali sukurti vien sausą alegoriją, bet ne amžiną gyvybe plazdantį simbolį. Reti simbolinio meno

pavyzdžiai, kuriuose tikrovės lytys ir santykiavimai atrodo esą paneigti, yra pagrįsti intuityviniu daiktų esmės pažinimu arba vizionieriška galia ir anaiptol nėra protinės abstrakcijos vaisius. Dėl to jie dažniausiai nėra suprantami, bet vien j a u č i a m i, išgyvenami. Smulkesnė kritiška Vydūno raštų analizė šituos bendruosius dėsnius patvirtins.

Draminė, o dažnai vien dialoginė forma, kurią Vydūnas pasirinko savo kūrybai reikšti, puikiai atitinka jos išvidinį pobūdį. Epiniai gyvenimiškos aplinkumos aprašymai, išviršinių veiksmų ir formų vaizdavimas – visa tai Vydūnui būtų stačiai neįmanoma. Jam svarbu ne aplinkuma, bet vidaus prasmė, kilni mintis ir rimtas žodis. Dialogas tiesiogiai praskleidžia kalbančiųjų turinį, rodo jų santykius ir dorovinę vertę. Pastebėkime, kad Vydūno remarkos dėl veikiamųjų asmenų išvaizdos ir jų rūbų charakterizuoja juos ne gyvenimišku atžvilgiu, bet pagal jų kilnumą ir dorovinę vertę. Vydūnui svarbu tik pati vidaus kova tarp gero ir blogo, ir jis tų konfliktų eilėj rodo mums žmogaus tobulėjimo kelią.

Atrodytų, kad, atsistojęs ant tokio pagrindo, Vydūnas turėtų sukurti stiprių draminių situacijų ir pasiekti net tikro tragizmo viršūnių. Tačiau skaitydami Vydūno veikalus, mes to nerandame. Jo dramos be didelių draminių konfliktų, o „tragaidos“ be žūtbūtinių dilemų ir juoba be gaivališkų kraujo aistrų. Jeigu „Probočių šešėlių“ Mantvyda, „Šventosios ugnies“ Grožvyda, „Gaisro“ Magė arba „Likimo bangų“ Gintalas ir miršta, tai jų mirtis vis dėlto nėra tragiškas žuvimas nei dėl kovos su likimu, nei dėl prometėjiškos kaltės[18], nei dėl kovos pareigų su aistromis, nei pagaliau dėl psichologinių disonansų. Vydūno herojų mirtis – tai sąmoninga ir teisinga ekspiacija, auka dėl savų ar svetimų kalčių arba šiaip dėl kurio kito

kilnaus tikslo. Jie žūva kilniai ir gražiai – ir žūdami jau mato atvertą palaimos dangų. Tiesą pasakius, tai nėra žuvimas, bet tik perėjimas į tikrąjį laimingąjį gyvenimą ir aukštesnį tobulybės skritulį. Pasibaisėjimo šiurpu ir baiminga užuojauta jis mus nesukrečia.

Apsipažinę su Vydūno mokslo pradais, gauname įsitikinti, kad tikro dramatizmo ir tragizmo jo kūryboj nė negali būti. Apskritai tenka pasakyti, kad kuo aukščiau virš žemės iškeliama gyvenimo prasmė, tuo labiau siaurėja skausmo konfliktų ir tragiškumo ratas. Materialistinės miesčioniškos nuotaikos žmogui, kuris visą savo gyvenimo prasmę mato kasdieniniuose reikaluose ir džiaugsmuose, skausmas ir tragedija kiekviename žingsny: prakortavo pinigus, apgavo žmona, pabėgo meilužė – ir štai tau tragiška kulka į kaktą arba širdį – ir gyvenimiška tragedija à la Sudermann[19]. Idealistiškai nusiteikusiam žmogui, ieškančiam gyvenime dvasinių vertybių, šios rūšies skausmai nebetenka savo tragiško pobūdžio, o menininkui paliauna buvę kūrybos medžiaga. Pagaliau tokioj pasaulėžvalgoj, kuri iš viso paneigia laikino žemiško gyvenimo savarankišką prasmę ir aistringą žmogaus prigimtį, kuri šio pasaulio reiškiniuose mato vien nykstančius anapusinės tikrovės simbolius, kuri, įsižiūrėjusi į Absoliutą, pamiršta visus skausmus ir jo harmonijoj sprendžia visus konfliktus, tokioj pasaulėžvalgoj tragizmo skritulys turi būti labai siauras, jei ne visai išnykti.

Kai šitie samprotavimai taikomi čia Vydūno pasaulėžvalgai, norint parodyti joje tikram dramatizmui ir tragizmui pagrindo stoką, tai gali kas pasakyti, kad juk ir krikščionybėj taip pat gyvenimo prasmė nukeliama į Absoliutą ir kad visi gyvenimo skausmai privalo būti priimti kaip auka, ekspiacija

ir dievo valios pildymas. Iš tiesų tragizmo skritulys krikščionybėj yra jau siauras, bet metafizinis jo pagrindas yra tiek stiprus, kad ant jo tragizmas gali pasiekti savo viršūnių. Pirmiausia jisai glūdi tame gero ir blogo dualizme, kuris nuo pirmojo nuodėmės pasireiškimo jau nepasibaigs per amžius ir po amžių. Nuo tol krikščionybė teigia amžiną nesantaiką ir amžiną kovą tarp gero ir blogo. Ji taip pat teigia amžiną džiaugsmą ir amžiną skausmą, amžiną išganymą ir amžiną pasmerkimą pomirtiniame gyvenime. Šito dualizmo šviesoj visi žmogaus veiksmai įgauna ypatingos svarbos, o doroviniai dėsniai ir pareigos – sankcijos. Žmogaus veiksmų ir pareigų svarba didėja dar ir dėl to, kad gyvenimas yra duotas tiktai vieną kartą, dėl to visi jo žygiai turi lemiamos reikšmės.

Tuo tarpu vydūnizme šitas metafizinis dramatizmo ir tragizmo pagrindas yra sugriautas. Šiame gyvenime, tiesa, kova tarp gero ir blogo vyksta, bet ji nėra nei amžina, nei žūtbūtinė. Visumos procese blogis vis labiau mažėjąs ir nyksta. Pagaliau jis visai išnyksiąs. Amžinas išnykimas laukia, kaip matėme, ir blogų žmonių. Visi gi, kurie tobulėja, eina į viršų, į dievybę – Atmą ir ja pagaliau tampa. Visumos pabaiga – tai amžina laimė – Nirvana. Amžinos kančios ir pasmerkimo nebėr. Žmogaus gyvenimas žemėje, tiesa, yra labai svarbus momentas, bet ne vienintelis. Tiek geras, tiek blogas žmogus atgimstąs žemėje keletą kartų, dėl to mirties problema nėra jau taip baisi.

Ir dar vienas svarbus dalykas – tai asmenybės klausimas. Krikščionybė visu griežtumu pripažįsta ir teigia žmogaus asmenybę ir individualybę. Žmogus, kartą gimęs, jau amžinai pasiliks tas pats, nuo kitų atskirtas, atsakingas už savo darbus ir niekados neištirps bendroj visumos jūroj. Individualinės as-

menybės įamžinimas – tai puikiausia žmogui dovana, daranti jį panašų į patį dievą. Ir čia glūdi metafizinis pagrindas tų kilnių skausmų ir prometėjiškos puikybės ir kančios, kuri kyla žmogaus dvasioj dėl savo amžinybės nusijautimo ir negalios prilygti pačiam dievui. Adomo Mickevičiaus Konradas kėsinasi rugčiotis su dievu dėl sielų valdymo. Ir iš tos jo puikybės kilęs skausmas yra didis ir tragiškas.

Teosofija individualinės asmenybės amžinumą neigia. Žmogus tobulėjimo kely vis labiau bendrinasi su Atma–Dvasia–Dievybe, kol pagaliau joj visai ištirpsta. Šios pasaulėžvalgos persunktam žmogui yra visai neįmanomas ne tik prometeizmo ir konradizmo problemų pergyvenimas, bet lieka svetima ir visa gama kitų vidaus prityrimų, kylančių dėl individualinės asmenybės įsisąmoninimo.

Psichologinė žmogaus struktūra, tiek daug nulemianti meno kūryboj, abiejose pasaulėžvalgose toli gražu ne vienodai suprantama ir auklėjama. Panteistinėj teosofijoj daugiau Rytų pasyvumo ir kontempliacijos, krikščionybėj gi, ypač Vakarų kultūroj, daugiau iniciatyvos ir veiklumo. Dramaturgija gi savo esme – veiksmo menas. Krikščionybė, neneigdama žmogaus asmenybės, neneigia nei žmogaus geismų nei aistrų; ji tik nori jų galią gerai panaudoti. Tuo tarpu teosofija stengiasi aistringąją žmogaus prigimtį visai sunaikinti: aukščiausia išmintis – tai tobuliausia ramybė – atsipalaidavimas nuo visų geismų ir norų. Kova su blogiu – svarbiausias žmogaus uždavinys vienoj ir antroj pasaulėžvalgoj. Tačiau blogio šaltinis žmogaus sieloj nevienodai suprantamas. Teosofui visa, kas bloga ir nedora, eina iš žemesniųjų visumos skritulių, iš gyvuliškos prigimties ir jos gašlumo. Tuo tarpu krikščionis blogio šaltinį mato ne vien gyvuliškoj prigimty, bet visų pirma

antgamtiniame prade, kuris ir pačią tą prigimtį iškreipė ir sužalojo. Dėl to ir psichologinė aistrų bei pareigų kova čia turi daug stipresnį metafizinį pagrindą ir gali gauti tikro tragizmo pobūdį. Čia nepakanka žmogui kovoti vien su žemesnėmis už jį patį visumos sritimis ir su jo pačio geismais bei gašlumais, bet reikia grumtis ir su antgamtiniu blogio pradu, kuris tą kovą padaro psichologiniu atžvilgiu žiaurią ir skausmingą, o doroviniu – kategoriškai būtiną. Dėl to ir visoj krikščioniškosios kultūros dramaturgijoj ir bendrai literatūroj demoniškumo, satanizmo, mefistofelizmo pradas yra labai gausus ir vaisingas. Ir štai su šituo krikščioniškosios pasaulėžvalgos sukurtu kovotoju sulyginkime teosofinį žmogų, siekiantį tobulybės visumos evoliucijos procese. Vydūnas aprašo mums tokį žmogų dvejopam savęs žinojimo laipsny: „Žmonės su pradiniu savęs žinojimu nepažįsta geidimų bei troškimų. Nėra tų jų viduje. Todėl tokie žmonės nedaro ir nieko pikto, kad jų kūno reikalavimai patenkinti. Vien tie kartais sukelia laikui žmogaus geismą, bet kartais ir kokias mintis bei mažumą manymo. Bet su kūno reikmenėmis dingsta ir tas vidaus gyvumas. Todėl tokie žmonės nekalti kaip ir pati gamta... Į tokį žmogų, kaip jį šišon parodėme, sulyginkim iškilusįjį. Vyriausis jo žymis, berods tik jam patiam regimas, yra tas, kad jis nesižino vienu esantiu su kūnu, bet su pasaulio Priežastimi. Iš tos gilybės arba kad norima sakyti: aukštybės, pareina jam liudymas: esmi. Toje Aukštybėje jis žinosi pats gyvenantiu. Ir visam judant ir kintant, jis rimsta nekisdamas. Kas užeina ant jo, jam berods tampa žinoma, bet jo nepajudina. Jis rūpinasi savo kūnu, jis pažįsta be galo daug jausmų ir geismų, žino nesuskaitomų mintių, bet visi tie dalykai pasilieka jam paviršutiniškais. Jo asmenybės jie nepasiekia. O tokio žmogaus

sąmonė spindi kaip pati saulė. Sąmoningas jis yra ligi dugno savo asmenybės. Jo išmanymas šviesina ir tamsiausius bei kietiausius dalykus“*.

Galim pripažinti su Vydūnu, kad toks žmogus yra didžiai kilnus ir tobulas, bet jis lygiai tiek pat yra nuobodus, o dramaturgijos tikslams neįdomus ir neįmanomas. Mes čia, žinoma, nedarome Vydūnui priekaištų, kad jisai tobulo žmogaus idealą gyvenimišku atžvilgiu padarė neįdomų, bekraujį ir bejausmį, – taip atrodo ir daugelio kitų dorovininkų-idealistų mums nupiešti sekimo pavyzdžiai. Bet mes norėtume, kad Vydūnas poetas, menininkas savo dramaturgijoj ne vien rodytų mums tobulybės stabų aukščiausio žmoniškumo gestus, bet vestų ir į gyvą, kenčiančią ir klystančią nuodėmingo žmogaus širdį. Iš tiesų jis tada ne tik neprasižengtų aukštam savo, kaip dorovininko, pašaukimui, bet tarnautų jam daug didesniu menišku ir doroviniu pasisekimu.

Šiaip ar taip, turime konstatuoti, kad panteistinė-teosofinė Vydūno pasaulėžvalga įspaudė didelę žymę į jo kūrybą ir anaiptol nėra palanki ugdyti esminėms draminio meno savybėms.

Šita pasaulėžvalga, paneigusi net tai, kam krikščionybėj leista klestėti, atmeta ir klasikinės senovės dramaturgijos pagrindus. Giliai dramiška klasikinės senovės mitologija ir iš jos susikūrusi dramaturgija atskleidžia mums du svarbiausius dramatizmo pradus: dievų kišimasis į žemiškąjį žmogaus gyvenimą ir aklas fatalizmas laisvos valios problemoj, susikaupęs į šiurpų moiros-likimo simbolį.

Apie pirmąjį pradą – dievų ir žmogaus žaismą – netenka ilgai kalbėti. Dar klasikiniame pasauly religinio-dorinio

* „Mūsų uždavinys“, p. 34–36.

dekadanso metu tas pradas sutrupėjo į dulkes, nors jo pėdsakai – negyvos formulės – užsiliko Europos kultūroj ligi mūsų dienų. Krikščioniškoji gi „Dievo valia“ ir „Apvaizda“, taip giliai įsišaknijusi mūsų eros minių sąmonėj ir būdama, be abejo, didelės reikšmės veiksnys, yra kilusi visai savaimingai ir nieko bendra su mitologija neturi. Teosofija atmeta ir šitą veiksnį.

Tačiau antrasis klasikinės dramaturgijos pradas – likimas – pasirodė esąs gaivalingesnis už pirmąjį. Išaugęs iš gūdžių žmogaus sąžinės ir pasąmonės patamsių, jis tik išviršiniai buvo prisidengęs mitologijos rūbu. Mitologijos dievai – Moiros, Anankės ir Parkos[20] – ištirpo kaip šešėliai, o pasąmonės gūdūs nujautimai pasiliko – ir likimas ten viešpatauja po senovei. Krikščioniškasis laisvos valios ir dievo apvaizdos mokslas jo nesunaikino, tik nuvarė į dar gilesnes patamses. Ir naujųjų laikų dramaturgijoj likimas vis tiek pasilieka kuriamoji galia. Galbūt likimas pasirodė toks gajus dėl to, kad rado patogią prieglaudą, neteisėtai prisiglaudęs anoj dievo valios koncepcijoj. Bet mums čia svarbu tik priminti jo reikšmė.

Teosofija, nepripažindama asmeniškojo dievo ir kokios nors kitos, skirtingos nuo žmogaus, Valios, likimui suduoda mirštamą smūgį. Jokio likimo šalia žmogaus nėra ir negali būti. Nėra jo, kaip svetimos jėgos, nė žmoguje, nes, jei krikščioniškas išmintingasis visados jaučia savy ir aplink save daug gūdžių paslapčių, tai teosofo skaidri sąmonės šviesa nepalieka šešėly jokios visumos kertelės.

Sugriauti tamsiai likimo galybei Vydūnas yra išleidęs atskirą knygelę „Likimo kilmė“. Mums nėra čia reikalo plačiau su ja susipažinti, nes, žinant pagrindinius šito mokslo pradus, lengva įspėti ir jo pažiūras į likimą. Štai jų branduolys:

„Žmogus, tai esti jo esybė, ne jo pavidalas, yra vidurys, iš kurio kyla priežastis jo kūniško ir vidaus tarpimo ir per šį vidurį apsireiškia pati Amžinoji Visatos Priežastis. O kad jau taip, ar nebūtų tai ir teisingiau, kad jį suprastum esantiu ir savo gyvenimo ir likimo viduriu. Tiesiog pasakius: Nėra Likimo, kurs už arba šalia žmogaus stovėtų. Patšiame žmoguje randasi kaip jo gyvybės, taip ir jo gyvenimo ir jo likimo priežastis“*, žinoma, kaip pačio žmogaus valia, išmintis, sau žinojimas, veiksmas etc. Tad „galime sakyti, jog žmogus savyje turi versmę savo gyvenimo ir savo likimo. O kaip evoliucija jį veda iškilti iš žemiško gyvenimo, taip jis evoliucijos ir vedamas išaugti iš savo likimo ir galiausiai ant jo vyriauti ir jį visiškai valdyti“**.

Vydūnas čia, žinoma, nieko ypatingo nepasako. Kiekvienas sveikai galvojąs žmogus šiandien maždaug panašiai mano. Ši paprasta blaivi pažiūra į likimą įgauna specifinio atspalvio tik suvesta į kontekstą su visa teosofine Vydūno pasaulėžvalga. Tada matome, kad Vydūno likimo neigimas, nors tais pačiais žodžiais išreikštas, yra daug griežtesnis negu krikščionio neigimas.

Apie krikščionį vis tiek slankios kažkas nežinomas: ar tai kraupus demoniškas šešėlis, ar tai vaduojantis dievo apvaizdos spindulys. Apie teosofą gi spindės amžina ramybė ir skaidrioj savo sąmonės šviesoj veizės jis į septyneriopą visumos skritulių harmoniją kaip į tobuliausio vieningumo viziją:

* „Likimo kilmė“, p. 20, 21.
** Ibid., p. 24.

Žvelgiau aukštyn,
ir erdvėse visur
išvydau tik tą Patį Vieną,
Žvelgiau žemyn į jūras –
Ir čia bangavo bangose
visur tik Jis pats Vienas.
Žvelgiau į širdį. –
Tai buvo jūros,
pasaulių begalis
ir nesuskaitomi sapnai.
Bet ir juose išvydau
*tiktai jį Patį Vieną.**

Skirtumai tarp dviejų pasaulėžvalgų formulėj kartais pasiekia ryškių kontrastų. Gyvenime gi jie eina, subtiliai niuansuodami ir vos vos vienas pro kitą prasilenkdami. Bet jie vis dėlto stipriai veikia žmogaus dvasią ir meno kūryboje sudaro savotišką nuotaiką, savotišką pasaulėvaizdį. Toks menas bus suprantamas ir įdomus tiktai ryšium su tais pradais, kurie jį užaugino.

II. VYDŪNO KŪRYBOS ANALIZĖ

Aiškesniam Vydūno kūrybos raidos vaizdui gauti prisiminkime sausą jo veikalų chronologiją. Pirmoji data reiškia veikalo rašymo, antroji kabėse – veikalo išspausdinimo metus. 1898 m. „Pasiilgimas veldėtojo“. Nespausdinta. Pats Vydūnas taip nusako jo turinį: „Čia rodoma, kaip tauta pasiilgsta didžiojo poeto ir kaip jis, dainų ir pasakų vadina-

* Motto iš „Visumos sąrangos“.

mas, parvyksta tėvynėn“*. 1898 m. komedija „Numanė“ (1911); 1900 m. kom. „Jonukas“ (I laida „Jonuks mergų bijąs“, 1908, II laida „Jonukas“, 1920); „Probočių šešėliai“ (1908); 1902 m. „Romuva“ (II trilogijos „Amžina ugnis“ dalis; III dalis „Vaidilutė“ parašyta 1908 m., I d. „Namų ugnelė“ – 1909 m. Visas veikalas išspausdintas 1913 m.); „Tėviškė“ (1908); 1904 m. kom. „Birutininkai“; 1905 m. kom. „Vyrai“ (1923); 1907 m. kom. „Kur prots!“; 1908 m. „Piktoji gudrybė“; 1910 m. „Mūsų laimėjimas“ (1913), „Lietuvos pasakėlė“ (1913), kom. „Smarkusis Kruša“ (1913); 1911 m. „Pasveikimas“ (1934); 1912 m. „Vargšas ir Besotis“, „Sigutė“ (1914); 1913 m. „Ragana“; 1914 m. „Jūrų varpai“ (1920), „Kaimo didvyris“; 1918 m. „Enokas Arden“ (1918); 1919 m. „Vergai ir dykiai“ (1919); 1920 m. „Žvaigždžių takais“ (1920), „Likimo bangos“ (1922); 1922 m. „Karalaitė“ (1925), „Varpstis“ (1923); 1922–1928 m. „Gaisras“ (1928); 1929 m. „Avelė“; 1932 m. „Jūraitė“ (1934), 1934 m. „Laimės atošvaita“, „Tikroji motinėlė“.

Filosofinio turinio iki 1911 m. „Visumos sąranga“, „Slaptinga žmogaus didybė“, „Mirtis ir kas toliau“, „Žmonijos kelias“, „Likimo kilmė“, „Apsišvietimas“, „Gimdymo slėpiniai“, „Mūsų uždavinys“. 1920 m. „Tautos gyvata“; 1924 m. „Sveikata – jaunumas – grožė“ (1928).

Periodiniai: 1905–1907 m. „Šaltinis“, dumėnesinis raštas, pavestas gilesniam gyvasties išpažinimui. 1911–1914 m.

* „Liet. Albumas“, p. 426.

„Jaunimas“, mėnesinis laikr.; 1915 m. „Naujovė“, 3 sąs., 1921–1925 m. „Darbymetis“, 9 sąsiuv.

Gaidos: „Lietuvos aidos“ (1904), „Lietuvos varpeliai“ (1909).

Įvairaus turinio: „Deutsch-litauischer Wortschatz“[21] (1916); „Litauen in Vergangenheit und Gegenwart“[22] (1916); „Einführung in die litauische Sprache“[23] (1919); „Vadovas lietuvių kalbai pramokti“ (1912); „Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen“[24] (1932); „Rožės ir Lelijos Rūtos Atminimui“ (1933).

Imant nagrinėti tokią gausią medžiagą, pirmiausia kyla klausimas, kokia tvarka turime ją imti? Chronologinė tvarka, aišku, netinka, nes Vydūno kūriniai yra labai nelygūs nei dydžio, nei turinio, nei išvidinės sudėties atžvilgiu. Skirstydami juos į atskiras grupes, galėtume vaduotis jų turiny nagrinėjamomis problemomis – ir tai nebūtų nevaisingas darbas, nes Vydūnui juk pirmiausia ir rūpi idėjinis turinys, šiokios ar tokios problemos nušvietimas. Tik ir taip eidami, turėtume tą nepatogumą, kad ne kartą būtume priversti nagrinėti šalia vienas kito visai skirtingo pobūdžio ir skirtingos rūšies veikalus: komediją šalia misterijos, dramą greta pasakos. Tad nuosaikiausia tvarka metodo atžvilgiu bus laikytis vydūniškos dramaturgijos rūšių: komedijos, dramos bei tragedijos, pasakos ir misterijos. Ši klasifikacija yra visai paprasta, natūrali, leidžia geriau įžvelgti į Vydūno kūrinių formalines savybes, bet taip pat nušviečia ir veikalų turinį, ir jų kūrybos procesą. Tos keturios rūšys – tai abstraktinėj Vydūno dramaturgijoj keturi abstraktumo laipsniai, keturi atitrūkimo nuo kasdieninės gyvenimo tikrovės, nuo natūralių santykių ir perspektyvų polėkiai.

Turiu dar pažymėti, kad šis Vydūno kūrybos nagrinėjimas turės vieną spragą. Nesant pakankamai biografinės ir bibliografinės medžiagos, čia nebus iškelti artimesnieji Vydūno kūrybos akstinai, nebus nušviestos jų atsiradimo artimesnės priežastys ir aplinkybės, o taip pat ir įtakos, galėjusios paveikti autorių ir atsispindėti jo veikaluose. Taip pat smulkiau nenagrinėsiu klausimo, kokia visuomeninė ideologija reiškiasi jo kūryboje, ir ar socialinio Lietuvos gyvenimo struktūra yra ją paveikusi. Nors ir kaip įdomūs šie klausimai, manau, kad Vydūno kūrybos esmės jie neliečia. Vydūno kūryba yra, pirmiausia, jo dvasios ir intelekto vaisius, išaugęs iš jo tikėjimo į Dievybę ir Žmogų. To tikėjimo šaltiniai buvo nurodyti ir esmė aptarta. Tad ir jo dramaturgijai nagrinėti nesame reikalingi jokių kitokių duomenų, kaip vien autoriaus tikėjimo, bendrųjų meno dėsnių ir žmogaus sielos, žinoma, reliatyvaus pažinimo. Kadangi Vydūno kūrybos svoris sudėtas į turinį, tai ir formaliniai dramaturgijos reikalavimai čia neturės lemiamos reikšmės; o kadangi tas turinys pagrįstas dorove ir religija, tai jam, vadinasi, ir Vydūno kūriniams, priimti reikalinga tam tikros predispozicijos. Kam yra brangūs Vydūno skelbiami skaistumo, žmoniškumo ir dvasinio tobulėjimo idealai, tas lengvai atleis visus jo nutolimus nuo bendrųjų dramaturgijos dėsnių ir ras pakankamai pasitenkinimo stebėti įvairius tiems idealams realizuoti Vydūno vaizduojamus kelius. Bet kritikas vis dėlto negali išsižadėti teisės pasvarstyti tuos kūrinius ne vien vydūniškuoju, bet ir platesniu literatūros bei mokslo matu.

Turiu dar pastebėti, kad aš tyčia nevengiau smulkiai supažindinti skaitytojus su Vydūno kūrinių fabulomis bei siužetais, nes, atvirai kalbant, abejoju, ar visiems bus prieinamas Vydūnas originale...

„Numanė“, „Jonukas“, „Birutininkai“, „Vyrai“, „Kur prots!“, „Piktoji gudrybė“, „Smarkusis Kruša“, „Avelė“, „Pasveikimas“.

Jau pati komedijos esmė reikalauja, kad šio žanro kūrinys būtų stipriai atsirėmęs į realaus gyvenimo tikrovę, nes negi galima sukelti juoką, vaizduojant ir pašiepiant kažkokių nesamų žmonių abstrakčias ydas arba nesutinkamus gyvenime reiškinius. Tad ir Vydūnas, rašydamas komedijas, stengiasi laikytis gyvenimo tikrovės. Atrodo, kad kartais jis jos laikosi net per stipriai, nes kopijuoja gyvus žmones, neparyškindamas jų komiškų bruožų ir nesirūpindamas sudėtingesnėmis situacijomis, žinoma, kiek tai leistų tikrovės ribos. Pats Vydūnas prisipažįsta, kad veikalėlis „Birutininkai“, pavyzdžiui, taip kurtas, kad, jį vaidinant, žiūrėtojai beveik visus asmenis pažino*. Taip pat ir kiti mažieji veikalėliai, daugiausia komedijos, „yra gimę, man matant vis naujai tūlų lietuvių negarbingumą tikruose atsitikimuose“. Antraip vertus, ir komedijose vienur kitur Vydūnas neiškenčia nešoktelėjęs į abstrakcijas, kilnumus ir simbolius.

Vydūnas turbūt pats žino, kad komedija nėra jam tinkamas žanras, dėl to, nors parašė jų nemaža, bet visos jos smulkutės, o ir komiško elemento jose tėra toks minimumas, kad geriau tiktų joms šiaip scenos vaizdelių nekaip komedijų vardas. Išimtį dydžio atžvilgiu sudaro „dviveiksmė Joninių komaida Jonukas“, bet ir ta dėl savo kilnumo ir simbolingumo maža ką bendra turi su tikromis komedijomis.

* „Kultūra“, 1934 m., p. 429.

Vydūno komedijėlių fonas – prieškarinis Mažosios Lietuvos gyvenimas. Kaimas papročiais ir kalba dar lietuviškas, bet vokiškumas jau ima skverbtis ir į geriausias lietuviškas šeimas. Vokiškumą skleidžia svetimi kraštui valdininkai (Bachler, Oberpostasistentas „Vyruose“), kunigai („Kur prots!“), puritonai-maldininkai (Kalvutienė, Kukaitis „Jonuke“) ir jau apvokietėję patys lietuviai (Bruklys, plytų dirbtuvės užveizdas, „Numanė“; Pliušis, Murzienė „Avelėj“). Tokių veiksnių įtakoje silpnesnieji lietuviai išsižada savo kalbos, papročių ir dedasi vokiečiais, nors jųjų vokiečių kalba dar juokingesnė nekaip mūsų „žaliakalniečių“ arba provincijos šlėktų lenkiškoji. Čia jau komedijai medžiagos yra. Bet tie suvokietėję lietuviai ar tai dėl vokiškumo įtakos, ar tai iš prigimties yra ir šiaip dar ydingi ir juokingi žmonės: silpnavaliai, pasipūtėliai, ištroškę poniškumo ir garbės, pataikaują vokiečiams nesusipratėliai (Baldžiai iš „Kur prots!“).

Iš tokios tad medžiagos sudėti Vydūno komedijėlių personažai ir jų konfliktai. Kaip jie atrodo kiekvienam veikalėly atskirai?

Vienaveiksmėj komedijėlėj „Numanė“ turtinga ūkininkė Kobšienė svajoja savo dukterį išleisti už vokiečio ir padaryti ją ponia. Apvokietėjęs plytų dirbtuvės užveizdas Bruklys atvyksta pirštis turtingai Magužei, jos dar nepažindamas. Ši, suprasdama, kad Brukliui rūpi tik jos kraitis, susikeičia rolėmis su tarnaite, kuriai Bruklys ir pareiškia savo meilę. Situacijai paaiškėjus, sugėdintas Bruklys gauna nešdintis, o tėvams atsidaro akys.

Vienaveiksmėje komedijėlėje „Vyrai“ panaši į Kobšienę Lauknienė tokiais pat tikslais nori išleisti savo dukterį Grytą už oberpostasistento Bachlerio. Tėvas tam priešinasi, jis

norėtų žento lietuvio, tvirto vyro, tik, deja, jo žodžiais tariant, „tokių nėra, nėra iš tikrųjų! Vyrai mūsų – minkštkauliai kaip barščiai, bailūs kaip zuikiai... Bėga nuo savo kilmės, tarsi būtų antyčiai, kuriuos višta išperėjusi...“ (p. 7). Bet ir pats, nors nuo savo kilmės nebėga, yra toks pat „minkštkaulis“. Namuose viską valdo vokietėjanti žmona, ir Grytutė tikrai jau būtų tekusi Bachleriui, jei laiku nebūtų suspėjęs parvykti Gervydas Meilinius, mylimas Grytos bernelis. Jis pasirodė esąs tikras vyras. Su juo pasijunta vyru ir Lauknys. Lauknienės užgaidos sutramdytos, ir Bachleris, plūsdamas lietuvius, išsinešdina.

Vienaveiksmėj komedijėlėj „Smarkusis Kruša“ Vydūnas parodė kitą „minkštkaulio“ „zuikio“ atmainą. Bailys Kruša dedasi dideliu smarkuoliu, šėlsta prieš viską, kas lietuviška, bet be galo bijosi savo žmonos. Jau būtų susipešęs su Didžium, išvadinusiu jį nutautėliu, bet, pamatęs pareinančią žmoną, dūmė, kur kojos neša.

Vienaveiksmėj komedijėlėj „Kur prots!“ matome dar daugiau vokietinimo ir vokietėjimo priežasčių. Turtingi ūkininkai Baldžiai, tėvas, motina ir duktė, pardavę ūkį, gyvena mieste. Čia, nors nemokėdami gerai vokiečių kalbos, dedasi vokiečiais, gėdinasi savo buvusių kaimynų ir savo lietuviškumo. Miestelėnai traukia juos į vokiškas organizacijas, o pastorius ne tik tam nesipriešina, bet ir pats varo vokietinimo politikai įsitikinęs, kad istorijos būtinybė verčia visus vokiečiais tapti. Dar blogiau patekusiems pas vokiečius ponus tarnauti visokiems Genių Jonukams, kuriems ponas stačiai įsako būti „deitschais“. Tik Baldžiai su savo vokiškumu susikompromituoja, apsijuokina ir paties pastoriaus paniekinami, pagaliau jie susipranta, o Baldžiuvienė sušunka: „Matau, kur prots! Kur iš tikro prots!..“

Dviveiksmės komedijos „Birutininkai“ fonas – ne tik lietuvių nutautimas, bet ir dviejų lietuviškų organizacijų – „Birutės“ ir „Giedotojų Draugijos“, kurią vedė Vydūnas – santykiai. Neliesdami tų santykių, pasižymėkime tik draminius „Birutininkų“ metmenis, kurie nėra labai suraizgyti. „Birutininkai“ prieš susirinkimą restorano salėj geria alų. Draugijos sekretorius Baužius, susikivirčijęs su vokiečiais, išvaro lauk ir suvokietėjusį dvarininką Gelžių. Bet Baužiui patinka Gelžiaus duktė. Jis vyksta pas dvarininką išaiškinti incidento ir ta proga atverčia jį ir jo dukterį į lietuvystę.

Vienaveiksmėj komedijėlėj „Avelė“ nutautęs apgavikas Pliušis apgauna neturtingą trobelninkę Murzienę, kuri garbino visa, kas vokiška. Pliušis parduoda jai jos pačios avelę, ir tik jos išniekintas Balnys, lietuvis, padeda apgaviką sugauti.

Vienaveiksmė komedijėlė „Piktoji gudrybė“ skiriasi nuo kitų komedijų tuo, kad čia nekeliami lietuvių nutautimo klausimai, o panaudotas žinomas pasakos motyvas, kaip velnias supjudė daugelį metų santaikoj gyvenusius diedelį ir bobelę. Komedijėlė moralizuojančio turinio.

Pagaliau dviveiksmė komedija „Jonukas“, stambiausia iš viso ciklo, gal geriau tiktų pavadinti Joninių idilija, nes čia ne kokios ydos pašiepiamos, bet giedroj nuotaikoj vaizduojami tokie krištoliniai skaistūs jaunųjų jausmai, kokiais tegali gyventi Vydūno idealizmo sukurti žmonės. „Jonuką“ Vydūnas laiko jau svarbiu veikalu. Ilgai rengęsis pirmąją redakciją taisyti, o pataisęs, antrąjį leidimą palydi tokia pastaba: „Rodos, toks, koks veikalas dabar yra, jis daugiau negu lig šiol reikš mūsų raštijai, ir nebegalės pasilikti neatbota, kad jis turi ypatišką savo svarbumą“. Paklausę autoriaus rekomendacijos, pažiūrėkime, kur tas „Jonuko“ komaidos svarbumas.

Jos siužetas, trumpai suglaustas, toks: Joninių išvakarėse jaunimui linksminantis lauke, Jogaudų Marė, tyli rimta mergaitė, sėdi namie ir audžia juostą. Netrukus ateina kaimynas Švintas su sūnum Jonuku. Tėvas eina atlikti reikalų, o Jonukas, jo belaukdamas, pasilieka Jogaudienės troboj. Jonukas nepaprastas vaikinas. Jis tylus ir nedrąsus iki juokingumo. Be to, bijo ir net nekenčia merginų. Mat kadaise viena vis mėgdavusi jį erzinti ir pajuokti. Bet mes greit pamatome, kad Jonukas ne tiek merginų nemėgsta, kiek jomis besireiškiančio tuštumo. Jis ne tiek nedrąsus, kiek rimtas ir giliai jaučiąs bei mąstąs vaikinas. Su Jogaudų Maryte jis greit randa bendrą šneką, jiedu gerai vienas kitą supranta ir sutaria. Mes matome, kad tarp jųdviejų užsimezga simpatijos jausmas, greit galįs virsti meile. Veiksmo pabaigoj į trobą įsibrauna jaunimo būrys. Mergiotės pašiepia Jonuką ir palieka jį vieną, nors šiaip bet kuri mielai už jo tekėtų. Jonukas, išėjęs iš trobos, vėl susitinka su Mare prie jos darželio, o įėję į darželį, abudu prisipažįsta viens kitą mylį. Tėvai laimina, jaunimas džiaugiasi. Dega simbolinės Joninių ugnys.

Kaip matome, komedijos veiksmas anaiptol nėra komplikuotas. Jis būtų jau ir per daug vienodas, jeigu Vydūnas nebūtų jo paįvairinęs keliomis epizodinėmis rolėmis ir masinėmis jaunimo scenomis. Lengva numanyti, kad Vydūnas šio veikalėlio svarbumą pabrėžė ne dėl formalinių ir sceninių jo ypatumų, bet dėl to dorovinio dvasios skaistumo ir kilnaus žmoniškumo, kurį parodė prabylantį jaunųjų širdyse simbolinių Joninių apeigų fone. Jis sakosi norėjęs „vaizduoti žymius lietuvių tipus ir abiejų gimčių draugavimą“. Pritardami tokiam kilniam autoriaus tikslui, mes galime vien pastebėti, kad to tikslo siekiamąsias priemones jis per daug suprastino,

suschematino. Mes suprantame Jonuko ir Marės sielų kilnumą, bet norėtume matyti jį pilniau parodytą, išbandytą kurio nors draminio, tegu ir komiško, konflikto, suvokiamą ne vien iš kilnių kalbų, bet ir iš tokių pat veiksmų ir santykių su kitais žmonėmis įvairesnėse aplinkybėse. Tuo tarpu nė vienos charakterį apibrėžiančios ir ugdančios situacijos šioj Vydūno komedijoj nerandame. Užtat randame gražių, švelnių, humoru paįvairintų lyrinių dialogų Jogaudienės su Jonuku ir Marės su Jonuku.

Paskutinė Vydūno komedija „Pasveikimas“, „trijų veiksmų teigiamos pajuokos vaidinys“, yra moralizuojančio alegorinio turinio ir groteskinio pobūdžio. Vydūnas „Pastaboj“ sakosi, dar vaikas būdamas, matęs lietuviškas knygas su visokiais vaizdais apie tai, „kas randasi žmogaus širdy“, o vėliau susipažinęs su Hanso Sachso[25] veikalėliu „Narrenschneiden“[26]. „Iš tokių atminimų ir visokių patirtių pasidarė skatinimas šiam veikalui parašyti“. „Pasveikime“ stebuklingas gydytojas daro stebuklingas operacijas: iš menkaverčių žmonių vidurių išpjauna visokių bjaurių gyvių. Ši komedija, kaip sausa alegorija, atmiešta dar visokiais kilniais samprotavimais ir moralizavimais, nėra vykusi jokiu atžvilgiu.

Dėl formalinių Vydūno komedijų savybių kalbėti netenka. Jos yra visai elementarinės. Personažų schema nesudėtinga: komiški – nutautėliai, nedori, ydingi; kilnūs – susipratę, sąmoningi lietuviai, siekią žmoniškumo. Situacija, konfliktas išsisprendžia visuomet antrųjų naudai. Kilnumas ir lietuviškumas visur laimi ir patraukia svyruojančius. Vydūno komedijos ne tiek literatūrinis kūrinys, kiek propagandos veiksmas. Gal dėl to jos tokia elementaria forma ir buvo rašomos, kad būtų tinkamos suvaidinti ir mažiausiai palankiose aplinkybėse.

„Tėviškė“, „Varpstis“, „Amžina ugnis“, „Vergai ir dykiai“, „Gaisras“, „Laimės atošvaita“.

Abstraktinėj Vydūno kūryboj jo komedijos yra labiausiai realistinis ir arčiausiai prie gyvenimo tikrovės stovįs kūrinių ciklas. Toliau eina keletas dramų, kuriose autorius nori sukurti taip pat dar tikrovės foną, o vaizduojamus žmones ir jų santykius rodyti natūralioj gyvenimo perspektyvoj. Tiesa, ir jose idealistinis elementas bus gana ryškus, ir jose rasime veiksmų ir personažų, kurie reikš arba simbolizuos mėgstamas autoriaus idėjas, tačiau tų dramų visuma vis dėlto dar išsilaiko realaus gyvenimo ribose, jos yra sukonstruotos ant tikrovės pagrindų, tad ir joms vertinti mes galime naudoti paprastą žmonių santykiavimo, gyvenimo pažinimo ir psichologijos mastą.

Arčiausiai prie komedijų stovi „Tėviškė“ ir „Varpstis“.

„Tėviškė“, vienaveiksmis dramos vaizdelis, dar kartą scenos šviesoj parodo tą patį Prūsų lietuvių vokietėjimą, kuris davė medžiagos ir Vydūno komedijoms. Tik ten tas klausimas buvo nagrinėjamas su šypsniu ir humoru, čia – su liūdesiu ir širdgėla. „Tėviškė“ – liūdnas nutautimo vaizdas. Prasideda jis senos Kavolienės ir jaunos Grytos Kielikės, dviejų mylinčių senąją tėviškę moterų, dialogu. Jiedvi apgailestauja, kad tėviškės grožis naikinamas: kertami ąžuolynai, kur taip gražiai ją puošė. Tą naikinimo darbą vykdo vyresnysis Kavolienės sūnus Endrus, kaimo šaltyšius, suvokietėjęs ir atšalęs žmoniškiems jausmams. Bet Kavolienė laukia jaunesniojo sūnaus,

išvykusio svetur prieš keliolika metų. Laukia jo ir Gryta. Jai pasišalinus, scenoj pasirodo jaunos Endraus Kavolės dukterys, jau nebenorinčios lietuviškai kalbėti, lietuvius pašiepiančios, nors ir vokiškai dar nepakankamai išmokusios. Pasirodo taip pat trys senos moterys, skubančios į surinkimą paklausyti maldininko Kūkos pamokslų. Dievobaimingoms moterėlėms Kūka – didžiausias autoritetas, nes yra parašęs vokiškas mišknyges, kalba tik vokiškai, o visa, kas lietuviška, laiko pagonystės likučiais, kuriuos reikia kuo greičiausiai išnaikinti. Tad moterėlės jau nekenčia pagoniškų lietuviškų dainų ir senovės papročių, nes visa tai esąs bedieviškumas! Be Biblijos ir giesmyno, jos bijo kitokią knygą ir į rankas paimti. Tad matome, kad tokie pamokslininkai Kūkos – tai galingas vokietinimo veiksnys Mažojoj Lietuvoj. Moterėlėms nuėjus savais keliais, pasirodo darbininko lydimas Keleivis. Mums tuoj paaiški, kad tas Keleivis tai grįžtąs jaunesnysis Kavolienės sūnus Milkus. Keleivis stebisi atsidengusiu jo akims vaizdu ir nenori sutikti, kad tai būtų jo gimtasis kaimas – jo tėviškė. Iš darbininko paaiškinimų suprantame, kad žmonės čia virto materialistais, dėl pinigo pasiruošusiais ne tik tėviškės ąžuolynus, beržynus ir sodus iškirsti, bet ir tėvą motiną parduoti. Pasirodo ir kitų dar naujybių: prie Kavolės namų stovi karčiama, o namuose „pagirtasis Kūka“ sako vokiškus pamokslus. Lietuviškų knygų niekas neperka, mokyklose moko vien tik vokiškai, ir namie vaikai jau gėdisi gimtosios kalbos. Du girtuokliai susipeša ir viens kitam bonka praskelia makaulę. Iš tiesų liūdnas vokietėjančios tėviškės vaizdas! Padaryti tvarkos atsiskubina pats šaltyšius Endrus Kavolė su keliais vyrais. Du broliai susitinka. Šaltyšius nepažįsta Milkaus ir smarkiai su juo susikerta dėl lietuviškumo. Disputas ilgai trunka ir po

to, kai Milkus pasisako, kas esąs. Čia Vydūnas rado stiprių ir įtikinančių žodžių atvaizduoti Keleivio Milkaus jausmams tokių reiškinių akivaizdoj. Tikrąją, gyvąją tėviškę Keleivis randa tik prie senosios motinos ir Grytutės, kuri jį myli. Pabaiga neva optimistiška, bet liūdnas įspūdis mums neišnyksta. Mes abejojame, ar senoji Kavolienė, keleivis Milkus ir Grytutė su savo idealizmu, su savo švelniais jausmais pajėgs atsispirti sumaterialėjusiai, brutualiai nutautėlių miniai.

Nagrinėti „Tėviškę" draminiu atžvilgiu pakankamai medžiagos neturime. Nors tai yra propagandos kūrinėlis, bet yra jame ir tikrai gražių, iš širdies trykštančių žodžių ir lyrinės nuotaikos, ypač Kavolienės, Grytos ir Keleivio rolėse. Pažymėtina dar, kad „Tėviškėj" jaučiamas gimiringumo ryšys su „Probočių šešėliais", ypač su trečiąja jų dalimi. Paralelės tarp dviejų veikalų ir atskirų rolių tokios aiškios, kad pats skaitytojas gali jas lengvai susekti.

Gana arti prie komedijų stovi dar viena Vydūno drama – „Varpstis". Vydūnas, mėgstąs kruopščiai skaitytoją painformuoti, kas, kada ir kaip paskatino jį parašyti leidžiamą viešumon veikalą, pasisako, kad „Varpsčio" idėja kilusi dar prieš karą, Lietuvos blaivininkams paskelbus konkursą „tinkamam veikalui įsitiekti". Vadinasi, veikalo tikslas bus blaivybės idėjų propaganda. „Tegul teiks jis, – sako autorius, – jam (jaunimui) nors kiek džiaugsmo ir ragins žengti tolyn gyvybės takais ir vengti degeneratų įprotių, būtent rūkymo, girtuokliavimo, paleistuvavimo ir apskritai ištvirkimo". „Varpsčio", kaip ir kiekvieno beveik propagandos veikalo, personažus lengvai galima suskirstyti į 3 grupes: neigiami, teigiami ir svyruojantieji, kuriuos laimi propaguojama idėja. Iš principo nesmerkdami nei propagandinių veikalų, nei šiokios ar kito-

kios personažų schemos, mes vien reikalaujame, kad kūrinys mus įtikintų, kad jis pateisintų autoriaus idėją ir neprieštarautų tiems pagrindams, ant kurių jis yra pastatytas. Tad kas tai yra per drama tas „Varpstis“?

Veiksmas eina dabarty, ūkininko troboj. Gernienė su Mage laukia viena sūnaus, antra sužadėtinio inžin. Rimvydo, kuris netoliese prie miestelio ant upės stato hidroelektrinę stotį. Magė nori užsimauti jo padovanotą žiedą, bet žiedas kažkur žuvęs: bene bus jį šarka pavogusi. Magės širdy dėl to kyla blogas nujautimas – ir ne be reikalo. Rimvydui yra atėjęs laiškas, kurį motina ryžtasi atplėšti, nes esą motinai ir sužadėtinei neturį būti paslapčių. Pasirodo, kad laiškas yra nuo Gundos Jogelaitės, padykusios mergiotės, restorano patarnautojos, norinčios Rimvydą suvilioti. Magė nusimena. Bet sugrįžęs Rimvydas visas abejones išsklaido. Jis yra kilnus vyras – nei rūko, nei geria, nei flirtuoja, o myli vien tik Magę. Čia pat ateina gana paslaptingas Keleivis ir atneša pražuvusį žiedą, kurį šarka, pasirodo, buvo pametusi ant tvoros. Šitas Keleivis yra griežtas abstinentas, vegetaras ir žmogaus kilnumo skelbėjas. Tarpais jau mes beveik būtume linkę įtarti jį dvasią esant, bet Vydūnas vienu kitu bruožu jį vis dėlto sumedžiagina, nes rašo juk ne misteriją, o dramą. Taigi tas Keleivis esąs kažkokios kilnios Gernorių draugijos narys, apsistojęs viešbuty, ir tai jo iniciatyva statoma elektros stotis miesteliui apšviesti, nors ir ta elektra vienur kitur jau virsta dvasine šviesa... Pirmajame veiksme, be šių kilnių žmonių, matome dar ir nenaudėlių: Rimvydo tėvas, senis Gernys, girtuoklis nevala, ir du jauni Rimvydo kaimynai Laidoks ir Klaidžius, kuriuos pakankamai charakterizuoja šitie vardai. Jiedu stengiasi sugundyti Rimvydą į blogą kelią.

Antrajame veiksme matome restorano, kuriame tarnauja Gunda, sodelį su terasa ir staliukais. Gunda vaišina svaigalais senį Gernių, čia pat atsiranda Laidoks su Klaidžium ir Rimvydas, kurį visi ima gundyti į bjaurų darbą: surūkyti papirosą ir išgerti stiklą alaus. Čia pat, kilnius žodžius kalbėdamas, maišosi ir paslaptingas Keleivis. Rimvydas per 4 pusl. kovoja, pagaliau neišlaiko: užtraukia porą dūmų ir išgeria stiklą alaus už fabriko pasisekimą. Bet mes jau matome, kad jis neatsispirs nė Gundos vilionėms. Tad ir Keleivis smerkia jį su dideliu pasipiktinimu ir panieka: „Nepatvirtėjusi valia sutirpsta tokiame mergos ore!“ O Gunda prisimeilindama vilioja Rimvydą toliau: „Pergreit pragaiš ši valandėlė. Leisk žvelgt tau nors dar kart į akis! Ir pažiūrėk į mane – į mano lūpas – kupinas pasiilgimo!“ Glaudžiasi prie jo. Rimvydas, į ją žiūrėdamas: „Gera esi, mergele!“ Nuodėmė padaryta, ir štai tuoj bausmė. Hidroelektrinės stoties turbina, kurios darbo ūžesys lig šiol buvo girdėti, staiga sustoja. Laimei, turime tam ne tik mistišką, bet ir realų pagrindą. Ankstyvesnėse to paties veiksmo scenose Rimvydas buvo susikivirčijęs su apygirčiu tėvu, ir šis, grūmodamas nugriausiąs turbiną, išnyko nuo scenos. Dabar Rimvydas šoka prie upės. Pasirodo, kad senis iš tiesų turbūt nuo užtvankos įkritęs į krioklį ir įstrigęs. Po valandėlės atneša jį sutrėkštą ir baisiai sužalotą. Gunda jaučiasi dėl tos nelaimės pati kalta esanti, nes juk ji nugirdė senį. Dabar atgailojančią ją paima savo globon Keleivis. Reikia pastebėti dar, kad antrajame veiksme dalyvavo ir Magė. Ji matė Gundos meilikavimą su Rimvydu, dėl to kankinosi, išbarė Gundą ir kilniai atrėmė Laidoko ir Klaidžiaus nepadorius siūlymus.

Trečiajame veiksme esame miestelio svetnamio darže, vakare, maždaug savaitei praslinkus po anų įvykių. Pasirodo,

kad Rimvydo turbina dirba gerai, o jo bendradarbis Kerkus yra įsteigęs svetnamį su vegetariškais valgiais ir be svaigiųjų gėralų. Be to, skelbiamas ir vaidinimas. Būsią vaidinamas „Varpstis“, t. y. kad gerų ir tvirtų norų širdis yra kilnesnio, žmoniško gyvenimo varpstis. Be to, esanti ir skaitykla, ir meno paroda, būsią ir pasikalbėjimų, ir muzikos. Visa tai ruošianti Gernorių draugija. Gunda, pasekusi Keleiviu, yra jau visai pasitaisiusi. Bet Laidokas su Klaidžium, atidarę restoraną su degtinėmis, vynais, konjakais, likeriais ir alum, agituoja žmones ir vilioja atgal Gundą. Bet Keleivis žmones įtikina, ir jie Laidoką nušvilpia. Ateina Rimvydas su Mage. Buvusios priešininkės ir konkurentės susitaiko. Pasirodo, kad ir senis Gernys išliko gyvas. Su apraišiota galva ir aptvarstyta ranka jis taip pat ateina pasigėrėti sūnaus darbu. Viskas tad baigiasi laimingai, kilnios idėjos triumfuoja.

Aš tyčia kiek ilgiau stabtelėjau ties šita, šiaipjau silpna Vydūno drama, nes ji yra charakteringas čia nagrinėjamo ciklo pavyzdys, o ir šiaip net ir savo ydomis pabrėžia Vydūno kūrybos savybes. Tik pažiūrėkime, kiek čia gyvenimiškos, net realistinės, dramos duomenų yra Vydūnas surinkęs. Veiksmas pinasi apie pagrindinį motyvą, paimtą iš technikos-pramonės srities: hidroelektros stotis, vandens varoma turbina. Veiksmo fonas – ūkininko troba, restorano alinės terasa, viešbučio valgyklos sodelis. Žmonės – ūkininkai, inžinierius, spekuliantai, girtuoklis senis, padykusi kelnerė. Situacijos – meilė, pavydas, gundymai, idealistų ir spekuliantų kova. Žodžiu, medžiaga, kokios galėtų pavydėti pats Zudermanas[27]. O ką gi padarė iš jos Vydūnas? Gyvenimo dramą? Psichologinę ar buities žanrinę pjesę? Ne! Jis mums davė kažkokį neaiškų, be stiliaus, be literatūrinio veido mišinį. Ir čia pat turime

pasakyti, kad ne blaivininkiškos idėjos, ne tendencija yra „Varpsčio“ silpnumo priežastis. Berods dramos medžiaga ir situacijos yra tokios, iš kurių visos tos kilnios idėjos galėtų plaukti visai laisvai, tiesiogiai, be dirbtinio maigymo ir autoriaus prievartos. Kilniam darbui, blaiviam protui, tauriems jausmams propaguoti pati gyvenimo tikrovė duoda puikių pavyzdžių, teigiamų ir neigiamų. Tačiau Vydūnas tikrove nesitenkina, jos nesilaiko, berods jos nė nepažįsta. „Varpsty“, kaip matėme, mes dažnai pasijuntame atitrūkę nuo tikrovės. Paslaptingas žiedo žuvimas ir atsiradimas, turbinos tam tikru momentu sustojimas, paslaptingas mistiškas Keleivis, nieku nepagrįstas Gundos atsivertimas – vis tai dalykai, niekaip nesuderinami su realiu viso veiksmo pobūdžiu ir taip pat realia vaizduojamos aplinkumos apyvoka. Nesiderina taip pat nė kitų veikiamųjų asmenų medinės, keistai stilizuotos kalbos ir manekeniški jų judesiai.

Mes taip pat neturime pagrindo laikyti „Varpstį“ meterlinkiškojo simbolizmo[28] veikalu, sukonstruotu ant tikrovės duomenų, bet taip stilizuotų ir koordinuotų, kad tikrovė tampa vien šešėliu kitos metafizinės, vien poeto minty glūdinčios realybės. Tokių kūrinių, nors sustatytų, vaduojantis kitokiais dėsniais negu meterlinkiškieji rasime ir Vydūno kūryboj. Tačiau toks nėra nei „Varpstis“, nei kiti iš to paties ciklo veikalai. Jokios simbolinės nuožiūros čia Vydūnas neturėjo. Jis stačiai negalėjo atsispirti per daug jame iškerojusiam idealistiniam įpročiui atitrūkti nuo realybės į abstrakcijas ir piešti moralizuojančias alegorijas net ten, kur jos yra visai nereikalingos ir net kenksmingos ne tik veikalo stiliui, bet ir jo idėjai.

Ką gi mes turime pasakyti tokių reiškinių akivaizdoj? Smerkti ar peikti dėl to Vydūną, žinoma, nėra jokios pras-

mės. Daryti priekaištų jo talentui taip pat neturime pagrindo. Juk žinome, kad Vydūnas, paneigęs kasdieniškumą, realybę, žmogaus širdies aistras, realistinio veikalo ne tik nenori sukurti, bet ir vengia. Jis tenkinasi tik reikalingiausia, būtiniausia tikrovės schema ir ją pripildo savo idealistinio dorovinio turinio. Mes tik galime stebėtis jo nuosakumu ir ištikimumu savo principams. Tokia jau jo etika ir estetika. Pripažindami tai Vydūnui ir gėrėdamiesi idėjiniu jo veikalų turiniu, mes tačiau turime teisę, vaduodamiesi savo skoniu ir savo estetika, tokį meno kūrybos kelią laikyti klaidingu. Mes manome, kad jeigu veikalas sukonstruotas ant tikrovės pagrindo, jeigu jis tegu ir dorovinės idėjos tikslams naudojasi žmonių charakterių ir santykių vaizdavimu, tai jis negali nei tos tikrovės falsifikuoti, ko Vydūnas, tiesa, nedaro, bet nei žmonių charakterių per daug nususinti, nei jų santykiavimo formas per daug schematinti, nei įvesti kažkokius kitos plotmės simbolius, ką Vydūnas ypatingai mėgsta. Menininkui, kuriančiam tikrovės perspektyvose, valia daryti atranką, bet netinka daryti dviejų plotmių mišinį.

Vydūno estetika taip griežtai yra pajungta etikai, kad ji neleidžia rodyti dramoj žmogaus aistrų, kraujo, temperamento pasireiškimų, nes tai būsią neetiška. Mums gi atrodo, kad nuaistrinto, bekraujo žmogaus vaizdavimas neturi jokios prasmės – nei meninės, nei dorovinės. Toks žmogus mūs neįtikina, palieka visai šaltus ir abejingus dėl jo likimo. Mes suprantame ir užjaučiame žmones, kurie gyvena tikrą gyvenimą, kurie kenčia, klysta, keliasi, ieško tiesos, jos neradę žūva arba ją radę parodo ir mums teisingą kelią. Žmogaus aistrų ir klaidų vaizdavimas literatūroj anaiptol nėra nemoralus, neetiškas darbas, jeigu jis bus koordinuotas etiškam tikslui.

Šitie svarstymai „Varpsčio“ proga gali atrodyti per gausūs, bet Vydūno kūryboj mes turime dar vieną pavyzdį, kuris dar įtikinamiau kalba apie jo kūrybos metodo klaidingumą, einantį iš meno pavergimo ideologijai, tiksliau etikai. Prieš „Varpstį“ jau susipažinome su vienu iš ankstyvesniųjų Vydūno veikalų – „Tėviške“. Jame yra reiškiami jausmai žmogaus, po 15 metų grįžusio į savo gimtinę. Tie jausmai yra liūdni ir kartūs, nes Keleivis – Milkus Kavolė randa tėviškę išniekintą, vokietybės apsemtą; jo gimtasis brolis niekina tėvų kalbą, išsigimėliai vogrioja vokišku žargonu, o girtuokliai bonkomis skaldo sau makaules... Šitokių reiškinių akivaizdoj pats Vydūnas, kurdamas „Tėviškę“, be abejo, jautė širdy pyktį, skausmą, gal net pagiežą ir daugiau panašių jausmų. Visa tai jis įkvėpė ir savo Keleiviui Kavolei ir jį tuo atgaivino. Kavolė išėjo ne manekenas, bet gyvas, jaučiąs žmogus. Deja, Vydūnas susigriebė, kad tai neetiška, ėmėsi veikalą taisyti ir apie tai pats pasisako tokiais pasigailėjimo vertais žodžiais: „Ypatingą istoriją turi šitas veikalas. Gamintas gruodžio mėnesyje 1902 metais visokiais jausmais ir patyrimais, jisai gana tankiai buvo vaidintas Mažojoj Lietuvoj. Padarydavo gilų įspūdį ant žmonių ir pritraukė atydą tųjų, kurie nėra lietuvių kalbos šelpėjais. Rados irgi žmonių, kurie tą veikalą išleisti norėjo. Bet žinojau gana gerai, jog tie jausmai, iš kurių jisai stojos, būtent kartumas, nuliūdimas, nusiminimas, galbūt ir rūstumas, nėra tikrosios gaminimo jėgos. Todėl neleidau to veikalo į žmones. Šiais metais priėjau jį taisyti“.

Vadinasi, pašalino iš veikalo nuoširdumą, jausmą, o Kavolei nuleido kraujo, kad jis būtų panašus į vaiduoklį, o ne į gyvą ir gyvai tėviškės skriaudas jaučiantį žmogų. Laimei, Kavolei dar liko keletas lašų kraujo, dėl to ir jo kalbose vie-

nur kitur suskamba nuoširdus tonas. Vydūnas smerkia net ir tą teisėtą kilnų rūstumą, kurio pavyzdį parodė pats Kristus, su bizūnu išguidamas iš šventovės pirklius ir muitininkus, kurie buvo pavertę ją latrų urvu. Vydūnas niekur neskatina savo lietuvninkų išguiti vokietį iš tėviškės arba bent kovoti dėl savo teisių. Vietoj pasipriešinimo ir kovos jis skelbia susipratimo, išaugimo ir pralenkimo principą. Žinoma, tai yra kilniau ir išmintingiau, bet ar sėkmingiau, liūdna tikrovė verčia mus abejoti, ypač atsiminus paties Vydūno nusiskundimą, kad Prūsų lietuviai jo knygų nebeskaito.

Bet grįžkime į literatūrą ir Vydūno dramaturgiją. Prieš mus didysis jo veikalas – „Amžina ugnis“, dramų trilogija. Kadaise A. Jakštas[29], recenzuodamas šį veikalą, taip jį aptarė: „Psichologiškojo elemento čia maža, istoriškojo irgi nedaug, kur kas daugiau simbolizmo ir asmeniškos autoriaus intuicijos“*. O pats Vydūnas įžangoj pasisako: „Man visas pasaulis, visas gyvenimas išrodo simboliu didžiosios gyvybės, iš kurios jis kyla. Pavieni žmonės, pavienės tautos, net amžiai yra mano akyse ypatingi didžiojo slėpinio veiksniai. Dėl tos priežasties veikalas ir turi realią išvaizdą. Simbolizmas neturėtų būti į jį dedamas“. Tuos žodžius reikia suprasti taip: kadangi žmonės, gyvenimas ir pasaulis, žodžiu, realybė savaime jau yra didžiosios gyvybės simbolis, tai kitokio simbolizmo nėr reikalo nė ieškoti. Mes žinome, kad kitiems veikalams, pav., „Probočių šešėliams“, „Jūrų varpams“, Vydūnas vis dėlto davė ne realią išvaizdą, bet simbolinę. Bet dėl „Amžinos ugnies“ sutikime, kad ji iš tiesų turi realią išvaizdą, vadinasi, ir čia Vydūnas stoja ant spėjamos įsivaizduojamos senovės

* „Mūsų naujoji poezija“, p. 88.

Lietuvos tikrovės pagrindo ir rodo ne simbolius, bet gyvenimo žmones ir jų santykius.

Čia pat turime pastebėti, kad vis dėlto tie žmonės nėra gyvenimiški nei psichologiškai tikri. Jų veiksmai ne visai pateisinami, o kalbos abstrakčios ir negyvos. Tačiau šitie ir panašūs priekaištai čia neturi tokios lemiamos reikšmės, kaip „Varpsty“ arba komedijose, sudarytose iš šių dienų gyvenimo duomenų. „Amžina ugnis“, nors sukonstruota ant tikrovės pagrindo, tačiau neturi tokių realistinių apmatų, kaip „Varpstis“. Pirmiausia, „Amžinos ugnies“ fonas nėra šių dienų gyvenimas, bet praeitis, senovė, XIV amžius. Jau viena šita gili laiko perspektyva mūsų fantazijoj savaime apgaubia to laiko gyvenimą, žmones, vaizdus kažkokia truputį fantastiška šviesa, ir mes nesistebim, pamatę ten kažkokius somnambuliškus angeliškus arba velniškus pavidalus. Dėl to kūrybinis Vydūno metodas ir kelias, iš esmės pasilikdamas tas pats, čia rado sau tinkamą foną ir mūsų tikrovės jausmą mažiau užgauna. Tad šioj plotmėj mes jokių priekabių nebeieškosim, o mažus veiksmo nelogiškumus, draminių situacijų neišnaudojimą, charakterių blankumą praleisime pro pirštus. Ne čia „Amžinos ugnies“ prasmė ir vertė.

„Amžina ugnis“ pateisina Vydūno pažiūras į Lietuvių tautos senovę, ypatingai į jos religiją. Žinome, kad Vydūnas religiją laiko labai svarbiu veiksniu tautos gyvenime. Religijoj apsireiškia tautos išmintis ir dora. Kadangi lietuvių aukštos doros pavyzdžių randame ir istorijoj, ir tautos kūryboj, tai aukšta turėjusi būti ir jų religija. Vydūnas mano, kad senovės lietuviai, išsaugoję senovės indų išminties turtus, garbinę dievybę, apsireiškusią saulės ir ugnies pavidalais. Netekdama savo religijos, lietuvių tauta neteko savo gyvybės šaknų ir

ėmė skursti moraliai, politiškai ir materialiai. Įsigalėjus krikščionybei, bergždžia būtų stengtis atgaivinti senovės saulės ir ugnies kultą. Tad reikia esą įsisąmoninti bent jo prasmę, iškelti glūdėjusią jame išmintį ir dorovę ir taip atgaivinti lietuvių tautos dvasią. Iš senovės aukuro kibirkštėlės reikia Amžinąją ugnį įliepsnoti žmonių širdyse. Tokia berods yra pagrindinė šio veikalo idėja.

Veikalas susideda iš trijų dalių: vienaveiksmės dramos „Namų ugnelė“, triveiksmės tragaidos „Ruomuva“ ir taip pat triveiksmės tragaidos „Vaidilutė“. Be to, pradžioj ir pabaigoj po vieną regėjimą: „Liepsnų ryto giesmė“ ir „Liepsnų vakaro giesmė“. Šituose regėjimuose turime alegorinį panteistiniai teosofinį vaizdą, kaip dievybė įvairių spalvų žiburiais, primenančiais 7 visumos skritulius, išsiskaido regimuose pavidaluose ir kaip šie vėl visi grįžta į tą pačią dievybę.

„Namų ugnelėj“ esame prieš 1400 metus. Veiksmas prasideda tankaus miško aikštelėj. Grožvyda, idealiai graži ir skaisti mergelė, „dyko“ lietuvio dukra, renka žoles „sergantiems ir liūstantiems“. Atseka ją Kraurys, nedoras, žiaurus žmogus, ir, nepaisydamas priemonių, nori Grožvydą sau laimėti. Atgina ją tuo momentu paspėjęs Taira, kilnus jaunikaitis-karžygys, garsios Tautvilų giminės palikuonis, kažkodėl karalių tremiamas iš tėvynės. Toliau sužinome, kad Taira šiose apylinkėse prieš kurį laiką yra matęs mergelę, kurios negalįs užmiršti, kad vėl jos ieškąs ir norįs ją vesti. Tuo tarpu Grožvyda parvyko namo. Jos kilnumas ir skaistumas mums vis labiau aiškėja. Pasirodo, kad ir Grožvyda svajoja apie kadaise matytą bernelį, kurį mini gražiame monologe, melsdamasi saulei:

Tavęspi lėkt norėčiau, saulužėle!
Dukryte tu galingo Amžių Dievo!
Žėri tu kaip ugnis! – Ir man širdyj
sužadini pasiilgimo liepsną!
Norėtų dingt ji Amžinoj ugnyj,
Iš kur ir tu, ir aš, ir visiab stoja!
.....
Žinau, viliot vilioji tu mane
tarnauti tam, kas šventa amžinai!
Bet ar tam netarnaučiau eidama
už to bernelio, kurs lyg tavo siųstas
tuomet sužadino manyj ūmai
palaimos šviesą, kad ir nebgaliu
niekad pamiršti jos? Ak, tas bernelis
tikrai tarnauja Ugniai Amžinai!
Noriai pasižadu – gyventi jai!
Saulele, vesk mane į jos tarnybą! (p. 35–36)

Iš scenos Grožvydos su Motina sužinome, kad Grožvyda jau nuo mažens yra pažadėta tarnauti Amžinajai ugniai. Bet ji svyruoja dėl to bernelio. Tuo tarpu atvyksta ir Taira. Abu viens kitą pažįsta... Bet čia Tairą užpuola Kraurys. Įvyksta kautynės. Grožvyda išgąsdinta nutaria eiti į Ruomuvą ir tapti šventosios ugnies vaidilute. Taira gi su savo ištikimu palydovu Varta pasiryžta traukti tolyn per Lietuvos girias ir laivu keltis šiaurėn, užmiršti savo skausmą.

Iš šios pirmosios dalies mūsų atminty pasilieka keletas ryškių vaizdų: kilnios, švelniajausmės Grožvydos, nedoro Kraurio, tauraus, riteriško Tairos. Stilingai, pakiliai skamba Grožvydos ir Tairos monologai, susidaro pakili nuotaika,

mes dar nesame nuvarginti, nors jau ir jaučiame, kad ideologinį elementą dramaturgas išplečia ligi kraštutinių leistinų ribų. Saulė, Ugnis, Amžina šviesa, dievybė, amžinybė, šventi jausmai, spinduliai, amžina meilė, ramybė, džiaugsmas ir liepsnojimai nenueina nuo lūpų. Be to, dar ištisos scenos ir jų prasmė!

Bet vis dėlto nuteikti ir sudominti verčiame lapus toliau.

„Ruomuva" – ant Birutės kalno Palangoj. Savaitė vėliau. Krivės bokšte naujai įšvęsta vaidilutė Grožvyda klauso senio Krivės pamokymų, ir iš jo žodžių mes nuvokiame visą Grožvydos misiją:

KRIVĖ:
Išnešti tu turi, miels kūdiki,
iš paskutinės vieną brangumyną!
Todėl tavęs aš taip be galo laukiau.
GROŽVYDA:
O kas tas brangumynas? Ne ugnis?
KRIVĖ:
Berods, ugnis. Vienok ne ta, ką jūs
kūrenate. Ar jos nenujautei?
GROŽVYDA:
Lyg sapnuose iš tolo numaniau.
KRIVĖ:
Kad tu šią nakt ugnelę sergėsi,
Tad žvelk augštyn, kur žvaigždės vaikštioja,
kaip jos ten švietia nekūrenamos
per amžius, mūsų aukure gyva
yra liepsna ir dega nuolatai.
Nereikia jos kūrenti niekuomet.

Ir tad, kad mūsų aukuras sugrius,
tu ją regėsi – ir išvys kiti,
bet tu ją neši, kaip gyvybę savo.
Iš Lietuvos neturi ji padingti.
Tik tad Lietuviai vėl pakilt galės,
naujai ir garbint Amžinąją Šviesą.
Išpildyk tai su siela budinčia. (p. 73–74)

Du vyresnieji kriviai – Aitra ir Ramūnas – džiaugiasi vaidilute, bet vėl čia pasipainiojęs Kraurys sukelia jiems įtarimą, kad Grožvyda nesanti skaisti. Toliau mums paaiški, kad Ruomuvai gresia pavojus, nes karaliai Jogaila ir Vytautas, susidėję su krikščionimis, nori šventovę išgriauti. Aitra, narsios dvasios krivis, pasiryžęs sukelti žmones ir ginklu pasipriešinti. Bet ir Aitrą kankina abejonės. Mat jis savo jaunystėj mylėjęs vieną Tautvilų giminės mergelę, kuri jam ir vainikėlį pavedusi. Jųdviejų sūnus užaugęs žuvo, kariaudamas su kryžiuočiais, bet taip pat paliko sūnų, apie kurį Aitra neturįs jokių žinių. Vėliau paaiški, kad tas Aitros palikuonis, paskutinysis iš Tautvilų giminės, tai ir yra mums jau pažįstamas Taira. Vaidilutės Grožvyda ir Jorė budi prie šventosios ugnies. Jūroj siaučia audra ir pasigirsta skęstančiųjų pagalbos šauksmas, kurs nepaprastai sujaudina Grožvydą. Kriviai bėga gelbėt ir netrukus atsiveda vos nepaskendusius Tairą ir palydovą Vartą. Čia esame įdomiausioj draminiu atžvilgiu vietoj. Taira sužeistas į galvą krintančio stiebo. Grožvyda turi jį slaugyti. Abu nebesuvaldo savo jausmų. Vaidilutė pavadina jį mylimuoju ir sukelia visų didžiausią pasipiktinimą: ji iš tiesų esanti nebeskaisti. Abiem gresia teismas ir mirties bausmė. Laimei, vyriausias Krivė, vaduodamasis Grožvydos žodžiais, švento-

sios ugnies ženklais ir savo išmintimi, išaiškina, kad vaidilutė nėra nusidėjusi. Visi aprimsta. Bet Taira, Aitrai reikalaujant, vis tiek bus teisiamas.

Antrasis veiksmas prasideda ryto apeigomis ir pamaldomis Šventajai ugniai. Čia Vydūnas sutelkė visą savo fantaziją ir intuiciją toms pamaldoms kuo gražiausiai atvaizduoti. Skambant varpams, matome čia iškilmingas procesijas su tiksliai apskaičiuotais ceremonialo judesiais, girdime himnus, maldas ir litanijas dievybei ir jos reiškėjai ugniai. Ima rinktis būriai žmonių, pasiryžusių Ruomuvą ginti. Šitos visos ceremonijos ir gana nereikšmingos žmonių kalbos išblaško draminį ankstyvesniųjų scenų sukaupimą.

Bet štai paaiški, kad dievybei reikalinga kruvina auka, kuria turės būti suimtasis Taira. Pakilusį mūsų susidomėjimą vėl sutrukdo dramai nereikšmingos scenos Krivių su žmonėmis ir paties Vytauto atvykimas. Vytautas, norėdamas paruošti žmones naujajai tikybai, taip gudrauja:

Taip gerbkim, kas mums palikta tėvų,
O kad ir Amžiną gesins jums Ugnį,
nenusiminkite ir nenuliūskite!
.....
Supraskite! Kas amžina, nėra
gesinama. O kas gesinama,
nieku būdu negal būt amžina!
Kas tik ant žemės būna ir gyvena,
tai, nors iš lengvo, keičias su laiku.
.....
Taip viskas keičiasi irgi tame,
kas mums iš seno pasirodo šventa.

Bet išmanykime, kame dalykas.
Tesikeičia, kas rodosi akims.
To brandulys, vidus, tas pasilieka.
Tan turime saugot ir branginti!
Tikybos brandulio neturim keisti!
Jisai tikra tikt Lietuvos širdis.
Jį šventą vis širdyj laikykime,
kol tik Dievybė mums gyventi duos.
Bet kito dėl nenusiminkime!
Pavidalas šventyklų lai ir griūva!
Mes Ugnį Amžiną per amžius garbinsim.
Tokia Lietuvių pasiliks tikyba.
O jos šviesa palaimins mus visus! (p. 160–62)

Tačiau, Vytautui pasitraukus, Aitra vėl suagituoja žmones ir tokiu būdu Vytauto pasirodymas ir jo kalbos nuėjo visai niekais, nieko dramoj nepakeitę. Žmonės pasiryžę eiti kovot su pačiais karaliais.

Trečiajame veiksme, po ilgokų ir draminiu atžvilgiu visai nereikšmingų scenų, vėl pamatome vaidilučių ir krivių procesijas, besirengiant žudyti Tairą. Šitas nekalto Tairos aukojimas, sutrukdytas tik laimingo aplinkybių sutapimo, daro mums per nemalonų įspūdį. Mes nesuprantame, dėl ko Vydūnas, taip išidealizavęs tą dievybės-ugnies kultą, primygtinai stengęsis įbrukti į jį dvasinį, mistinį turinį ir parodyti kaip aukščiausios doros ir išminties vaisių, staiga to paties kulto reikalams užsimanė įtraukti barbarišką nekalto žmogaus žudymą. Mūs čia visai neįtikina kažkokios nesuvokiamos kaltės išpirkimo motyvai, kažkokie dievybės palaimos maldavimai ir panašūs sumetimai. Visa tai būtų suprantama laukinių žmo-

nių rituale, betgi šventosios ugnies garbintojus Vydūnas rodo kaip žmoniškumo pavyzdžius. Nenuteikia mus palankiai nei poetiškas, meniškas to žudymo paruošimas, nei tariamasis Tairos džiaugsmas, kad jam būsią „malonu mirti Amžinos ugnies šviesoj". Taip gali galvoti tik filosofas idealistas arba svajotojas, visai nesiskaitąs su žmogaus prigimtimi. Tik pažiūrėkim: lauže riogso baisus pabūklas, panašus į didžiąją T. Prie jo turi pririšti „laimingąją" auką. Grožvyda uždeda jam ant galvos gėlių vainikėlį, padega po padais laužą, krivis, pasismailinęs iešmą, turi smeigti jam į šoną, o Grožvyda po kraujo čiurkšle pakišti taurę.

TAIRA:
Uždeki, Grožvyda! Ir imki taurę!
O tu, tėveli, verki tu man širdį!

(Jis atskleidžia savo drobę ant krūtinės, kur širdis. Grožvyda kiša degalą į laužą, kurs pradeda apačioj mažumą degti. Tad nueina ir ima nuo aukuro laiptų taurę, grįžta ir kelia ją aukštyn. Aitra paėmęs savo iešmą iškelia, jeib Ramūnas jį šventintų.)

RAMŪNAS tuo tarpu taria:

Dievai, pašventinkite sau šį iešmą
ir maloniai priimkite šią auką!
ŽYNIAI IR KŪRĖJOS:
Priimkit auką! Amžini dievai!
Ir išlaikykit Ruomuvą tėvynei! (p. 189)

Įsivaizduokime tokią sceną ne fantazijos ūkanose, bet realybėj – ir visas Amžinosios ugnies kilnumas pasirodys dar

menkesnis negu tos ūkanos. Laimei, laiku paaiški, kad Taira yra krivio Aitros palikuonis – paskutinysis iš Tautvilų giminės. Tuomet Aitra pasiryžta papasakoti žmonėms visą istoriją ir pats aukotis vietoj Tairos. Čia vėl po ilgokų ir mažai reikšmingų scenų atvyksta Jogaila, Jadvyga, Vytautas, vienuolis Andrius ir palydovų būrys. Eina ilgi ginčai tikėjimo klausimais ir derybos dėl Ruomuvos likimo. Karaliams jau būtų buvę striuka, nes pats Taira stoja įtūžusių žmonių priešaky, bet, deja, išdavikas Kraurys iš pasalų nuduria Tairą. Sumišimas, gaisrai, laužai, kuriuose susidegina kriviai ir vaidilutės. Saulei tekant, matome ugniavietėse tik vyriausią Krivę ir Grožvydą. Krivės žodžiai iškelia Amžinosios ugnies nenykstamą dvasinę esmę ir baigia antrąją dalį:

Išnyko gaisras, bet ne Amžina Ugnis.
Apsireiškimai stojasi ir dingsta.
Bet ji nuolat gyvena ir gamina. –
Dievybe, tu visur ir visame!
Ir bangose džiaugsmų, ir skausmo jūroj.
Valia tik tavo žūvam ir gyvename.
Tu vis prie mūsų! Duok tai jaust mums ir – tylėti! (p. 226)

Ši antroji „Amžinos ugnies“ dalis, „Ruomuva“, idėjiškai ją svarstant, yra skirta tariamajam senovės lietuvių ugnies kultui išaukštinti ir simbolinei jo reikšmei praskleisti. Aukščiausiai doriškai iškilusieji to kulto atstovai, vyriausiasis Krivė ir Grožvyda, aiškiai numano jo simbolinę, dvasinę reikšmę. Dėl to jie nori tą reikšmę, tą dvasinę esmę įdiegti žmonių širdyse, kad ji ten pasiliktų ir tuomet, kai regimas pavidalas – aukuro ugnis – bus užgesinta. Iš čia ir ypatinga Grožvydos misija.

Paėmęs savo trilogijos fonu tą istorijos laikotarpį, kai šventoji ugnis buvo pradėta gesinti, Vydūnas negalėjo apsieiti neparodęs ir naujosios krikščionių religijos atstovų. Aišku, kad naujajai religijai jis nepritaria. Stengdamasis neužgauti, apeiti arba savaip išaiškinti jos esmę, jis nesigaili papeikimo žodžių jos skelbėjams. Tą mes visai suprantam ir pateisinam, atsistoję ant to pagrindo, ant kurio išaugintas Vydūno veikalas. Tačiau mums atrodo visai nepateisinamas ir nereikalingas istorinių personažų Vytauto, Jogailos ir Jadvygos rodymas. Juk visas veikalo pobūdis, nors ir išsilaiko tikrovės ribose, bet vis dėlto turi gana stipriai užakcentuotą grynai idėjinį, o vietomis ir simbolinį charakterį, istoriniai personažai čia atrodo kaip kokie visai svetimo pasaulio įsibrovėliai, nepriderinti prie veiksmo, fabulos ir viso kūrinio stiliaus ir nuotaikos. Idėjinės prasmės jų vaidmenį galėjo daug geriau atlikti kokie nors jų vardu veikią pasiuntiniai ar įgaliotiniai.

Trečiosios trilogijos dalies „Vaidilutės“ pirmasis veiksmas rodo įvykius toj pat vietoj, kelioms dienoms praslinkus po Ruomuvos sugriovimo. Aplink aukuro griuvėsius darbuojasi Kraurys ir Lapė, norėdami galutinai juos sunaikinti ir užgesinti giliai rusenančią ugnį. Čia pat atklysta Grožvydos motina ir brolis, ieškodami savo vaidilutės. Slankioja čia ir vienuolis, skatindamas į darbą ugnies gesintojus. Ateina ir Grožvyda. Jai pavyksta ugnį išimti ir su ja pabėgti. Renkasi čia ir daugiau žmonių, matyt, traukiamų buvusios šventovės ir amžinosios ugnies galios. Atskirose, šiaipjau nereikšmingose scenose kartojamos vis tos pačios mintys apie ugnies šventumą, pasiilgimą, jos garbintojų kilnumą, o krikščionių „bedievių“ blogumą. Iš pirmojo veiksmo dramai reikalinga tik tiek, kad Grožvyda paima ugnį, pasiryžta ją skleisti žmonėse,

o pirmiausia leidžias į savo tėviškę. Kraurys su krikščionimis nori ją sugauti ir ugnį išnaikinti.

Antrajame veiksme esame jaukioj, paslaptingoj miško aikštelėj po trimis ąžuolais. Du dyki lietuviai, Viskanta ir Darbutas, čia netyčiomis užklydę, stebisi tos vietos šventumu ir ilgai kalbasi apie amžinąją ugnį ir vaidilutę, apie kurią girdėjo, esą ji tą ugnį išgelbėjusi. Jiems nuėjus savais keliais, pasirodo du vaikučiai, Akelė ir Širdytė, kurie taip pat pajunta toj vietoj ypatingą šventumą ir ramybę. Abu atsigula ir užmiega. Tada tarp ąžuolų pasirodo Grožvyda, ir iš jos monologo suprantame, dėl ko ši vieta tokia ypatinga: čia būtent paslėpta Amžinoji ugnis.

Grožvydai pasitraukus, įsėlina nedorėliai Kraurys ir Lapė, dabar jau Jonas ir Martynas, ieškodami vaidilutės. Pamatę miegančius kūdikius, jiedu užsigeidžia jų kraujo, ir Lapė-Martynas jau durtų iešmu, bet – stebuklas! – nepakelia įnagio. Tolumoj jiems pasivaidina tarsi kokia liepsnelė, ir jiedu, manydami tai esant Grožvydą, nusiveja paskui. Širdytė su Akute nubudę suranda tarp ąžuolų paslėptą ugnį ir ją įkuria. Ateina vėl Grožvyda ir kalba vaikams apie dievybę ir ugnies šventumą. Bet čia vėl įsibrauna Lapė-Martynas, tačiau ir šį kartą pasijunta bejėgis šventosios ugnies akivaizdoj. Ima rinktis daugiau šventosios ugnies garbintojų, Lapę sugauna ir pakaria. Grožvyda tą žiaurumą taip pateisina: „Jūs buvote teisūs, nors naikinote gyvybę. Man skaudu yra be galo! Vienok tokia valia Dievybės buvo“. Žmonės, nešdamiesi šventosios ugnies, išsiskirsto. Grožvyda taip pat eina į savo tėviškę įkurti šventos ugnies židinio.

Trečiajame veiksme matome Grožvydos močiutę namie apgailestaujančią šventovės išgriovimą ir šventosios ugnies

išgesinimą ir susijaudinusią dėl gandų, kad Grožvyda esanti gyva. Čia pat matome aplink šnipinėjantį Kraurį. Naują tikybą platindamas, užklysta vienuolis turbūt tik tam, kad Vydūnas turėtų progos dar sykį sugretinti abudu tikėjimu krikščionybės nenaudai. Ugnies kultą gina didžiai dora ir išmintinga Močiutė, o krikščionybę aiškina įtartinas Vienuolis. Močiutė, žiūrėdama į Krucifiksą, stebisi: „Toksai tai jūsų? Kankinys prie kryžiaus! Ir be gyvybės! Taip tegul ir būt!“ Į Vienuolio paaiškinimą, kad tai esąs vaizdas dievo, kurs už mus prie kryžiaus mirė, Močiutė nesistebėdama atsako tai žinojusi ir iš savo žynių, kurie mokydavę, „jog gyvas dievas, miręs mumyse, turįs naujai atgimti mūsų sieloj“, ir kad visa tai be mokslo apreikšdavo šventoji namų ugnelė. O vienuoliui išėjus, žiūrėdama į jo paliktą kryžių, apgailestauja: „Oi žmonės, žmonės! Ar širdies beturit! Tik mirtį mums paliekat už gyvybę, už šviesą, šilumą, tik šaltą tamsą. Tai tėviškės likimas! Toks skaudus“. Be abejo, šituose žodžiuose jaučiame ir paties Vydūno apgailestavimą dėl jo įsivaizduoto ir su tokia meile aprašyto šventosios ugnies kulto likimo. Mes taip pat galėtume pritarti tokiems autoriaus jausmams, nes juk kiekvieno kilnaus reiškinio, tegu nors ir fantazijoj sukurto, žlugimas vertas, kad jį apgailestautume. Tačiau mūsų jausmus atvėsina ta aplinkybė, kad Vydūnas vieną kilnų, fantazijoj sukurtą reiškinį aukština kito ne mažiau kilnaus, bet realaus reiškinio sąskaiton. Mūsų išmanymu, Vydūnas daug geriau būtų padaręs, jeigu jis būtų pasitenkinęs vien idealiai gražiu amžinosios ugnies kulto atvaizdavimu, o būtų visai nelietęs krikščionybės esmės arba bent būtų pasitenkinęs nedorų krikščionybės skelbėjų, kryžiuočių, lenkų, neigiamu vaizdavimu, kaip darė ankstyvesnieji praeities garbintojai. Bergždžia yra pastanga

meno veikale spręsti panašaus masto problemas, ir tai tokiu gana primityviu būdu: dirbtiniais sugretinimais, paralelėmis, skambiais posakiais. Tokių pavyzdžių turime visose scenose, kur suvedami abiejų tikybų išpažintojai. Juk ar ne gudravimas yra ir Grožvydos pastanga suderinti kryžių ir ugnį, kaip tos pačios amžinos dievybės simbolius: „Už mus gyvybė Amžinos Dievybės pasauly žūva ir atsikelia iš naujo mumyse. Mirimą reiškia tas atėjūnų ženklas. Bet ugnis yr gyvas reiškinys atsikėlimo. Vis žvelkite nuo kryžiaus į šviesybę!“ Juk jeigu iš tiesų taip, tai visas Vydūno mokslas ir pati Amžinoji ugnis nebetenka ideologinio pagrindo, kurį juk sudaro tų dviejų religijų, dviejų kultų priešingybės.

Grįždami į „Vaidilutės“ 3-jo veiksmo pabaigą, Grožvydą matome jau savo gimtinėj troboj. Paskui ją atseka ir Kraurys-Jonas. Vyrai jį sučiumpa ir beveik jau pribaigia, bet jis dar suspėja iešmu nudurti Grožvydą. Ji miršta, garbindama šventąją ugnį ir dievybę. Šita mirtis draminiu požiūriu yra pakankamai pateisinta Kraurio role, sukaupusia savy ir aistrą, ir neapykantą, ir kerštą. Dramoj Vydūnas tarsi nurodo ir metafizinę Grožvydos žuvimo priežastį, būtent, kad Grožvydai, kaip vaidilutei, kažkokiu ten įsakymu buvo uždrausta grįžti į gimtinę pastogę, o ji vis dėlto, savo silpnos širdies klausydama, grįžo. Be to, vaidilutės mirtį pateisina ir pagrindinė veikalo idėja. Grožvyda yra atlikusi savo uždavinį, išgelbėjusi šventąją ugnį, išplatinusi ją žmonėse ne tik regimu pavidalu, bet ir įdiegusi į širdis jos prasmę – dievybės garbinimą. Beliko jai savo gyvenimo auka sustiprinti tai, ką mokė ir vykdė.

Vertindami šį berods didžiausią Vydūno veikalą, palikime nuošaliai paprastus draminio meno reikalavimus. Jau iš atpasakoto turinio galėjome pastebėti, kad draminės technikos

atžvilgiu „Amžina ugnis“ tėra tik apmestas, bet neišrutuliotas eskizas. Išbraukime visas nereikšmingas draminiu požiūriu scenas, visus grynai idėjinius dialogus ir monologus – ir beliks mums gal keliolikos puslapių dramos apmatai-planas. Pririnksime dar antra tiek vaizdinės ir lyrinės medžiagos, – o visa kita pasikartojimai ir idėjinė propaganda.

O vis dėlto „Amžina ugnis“ – svarbus veikalas mūsų literatūroj. Vydūnas užsimanė atvaizduoti idealiai gražų ir prasmingą ugnies kultą – ir tai, reikia pripažinti, jam pavyko. „Amžinos ugnies“ trilogija palieka mūsų dvasioj didingos vizijos įspūdį, kuris kelia mumyse ne tik pasigėrėjimą, bet ir daug dorovinių, idealistinių impulsų. Mes nemanome, kad Vydūnas ką nors įtikintų mūsų senolių religiją buvus iš tiesų panašią į jo čia atvaizduotą. Bet pati šita pastanga paieškoti praeity ne materialinės pajėgos žygių, ne didžių užkariavimų, bet dvasinės kultūros turtų, yra svarbi ir reikšminga. Vydūnas nori dabartį surišti su praeitimi stipriausiu žmoniškumo esmės, religijos ir dorovės ryšiu. Jis nori praskleisti senovės dvasinės kultūros lobyną, kuris parodytų lietuvių tautai, kad ji amžių glūdumose buvo ne laukinė, ne barbariška, bet kad jos dvasinė kultūra buvo net aukštesnė už tų, kurie norėjo ją neva apšviesti. Šiandien šitas vydūniškas senovės garbinimo variantas mums turi daugiau istorinės reikšmės ir berods nėra tiek nusvėręs, tiek turėjęs įtakos, kaip maironiškieji karžygiškumo šūkiai, bet dėl to yra kalta sunki Vydūno kūrybos forma, teprieinama aukštesnės inteligencijos skaitytojams, kurių kritiškas skepticizmas tuoj apgriauna per daug jau idealistinius mūsų dramaturgo pastatus.

Antra priežastis, dėl ko mes „Amžiną ugnį“ laikome svarbiu veikalu ne tik literatūrai, bet ir visam kultūriniam mūsų

gyvenimui, tai yra didelis humaniškas optimizmas, tas pasitikėjimas savo žmogiškos prigimties jėgomis, kuris trykšta ir iš kitų Vydūno raštų, bet ypač iš šio kūrinio. Atsiminkime, kad Vydūno sistemoj žmogaus prigimties koncepcija skiriasi nuo krikščioniškosios. Vydūno žmogaus neveikia nei pirmapradė nuodėmė, nei dievo malonė, teikiama per sakramentus – krikštą, sutvirtinimą, komunijas ir kitus. Vydūniškojo žmogaus prigimty kovoja du pradai: dieviškasis ir gyvuliškasis, ir žmogui toje kovoje skirta arba išnykti, arba susilieti su dievybe. Ir štai Vydūnas rodo, kaip toks tik savo valiai ir savo jėgoms paliktas žmogus auga, sąmonėja, tobulėja ir galų gale pasiekia aukščiausių, tobuliausių dvasinio gyvenimo viršūnių. „Amžinoj ugny" mes matome konkrečius tokio tobulėjimo pavyzdžius, matome savomis žmogiškos prigimties jėgomis sukurtą gražaus, šviesaus gyvenimo viziją. Kilnūs Grožvydos, Tairos, Krivės, Močiutės paveikslai, visas tas ugnies garbinimo ceremonialas, jo mistika ir simbolika tarsi sakyte sako, kad žmogus savo pajėgomis gali susikurti ir šviesų gyvenimą aplink save, ir laimę bei ramybę savy. Aš manau, kad šitoks optimizmas turi didelės auklėjamosios reikšmės ir paskatinimo ypač tiems žmonėms, kurie dėl kokių nors priežasčių yra nutolę nuo organizuotų religinių konfesijų. Tiesa, kai kas gali prikišti, kad tokiu būdu Vydūnas griauna religiją, nes rodo kitokius gyvenimo kelius ir net skatina jais eiti. Bet toks priekaištas nebūtų teisingas. Vydūno teoriniai argumentai yra tiek silpni, o jo išvedamos, kad ir „Amžinoj ugny", paralelės tiek neesmingos ir dirbtinės, kad tikinčio savo religijos tiesomis žmogaus visa tai neįstengs paveikti. Vydūno mokslas, kaip ir kiekviena pagaliau religija, reikalauja sau tinkamos dvasios atmosferos, predispozicijos. Tokiems žmo-

nėms Vydūno mokslas bus priimtinas kaip visuma, o visiems kitiems tas jo skleidžiamas humaniškas optimizmas bus vis dėlto parama, kovojant su blogiu ir siekiant aukštesnių gyvenimo idealų.

Bet pagaliau ir literato menininko požiūriu „Amžina ugnis" yra originalus, įdomus kūrinys. Pirmiausia, viso veikalo stilius, koloritas, nuotaika puikiai tinka idealiniam veikalo pobūdžiui ir sudaro vieningą turinio ir formos visumą. Skaitydami „Amžiną ugnį", mes pasijuntame tarsi nukelti į kitą pasaulį, į kitą plotmę, kur veikia kitokie veikimo, mąstymo ir jutimo impulsai. Iškilmingi, atsargūs posakiai, apskaityti judesiai, schematiniai bruožai primena mums marionečių teatrą, kur viską valdo vienintelė mechaniko autoriaus valia. Bet juk ir tai yra menas, – savotiškas, bet kartais tobulas. – Toliau visa šita vaizdinė plastinė dalis, ypač „Ruomuvoj", turi daug poezijos ir grožio (p. 124 etc.). Tai yra didelis, modernus stilizavimo menas, reikalaująs gyvos, lakios vaizduotės. Plastiniai vaizdai lydi mus per visą veikalą. Įsitikiname, kad tai nėra tuščias Vydūno pasigyrimas, kai jis sakosi matąs tai, ką rašo.

1919 m. išėjo iš spaudos 4 v. tragedija „Vergai ir dykiai". Šitame veikale Vydūnas nori parodyti aistringumo valdomų žmonių – vergų – ir žmoniškume iškilusių dykių kovą lietuvių tautos atsigavimo metu, tuoj po Didžiojo karo, kuriantis Lietuvos nepriklausomybei.

Pažvelgę į šios palyginti nedidelės dramos vaidinamuosius asmenis, nustembame radę net apie 20 rolių, neskaitant statistų, kurių būtų antra tiek. Iš čia jau suprantame, kad ir šioj dramoj Vydūnas neanalizuos charakterių ir nerutulios draminių konfliktų, bet vaizduos ir reikš schematiniu būdu savo kokį idėjinį uždavinį.

Pirmasis veiksmas eina ant vieškelio prie senoviško lietuvių namo, keleri metai prieš Didįjį karą. Pirmoji scena nuteikia mus simboliškai, ir šita nuotaika, gal ne tiek nuotaika, kiek simbolinis supratimas, turinio aiškinimas, lydi mus per visą veikalą. Šį simbolinį „Vergų ir dykių" akompanimentą nuo pirmo iki paskutinio puslapio veda Krašto Senutė, tautiškai apsitaisiusi, kaip šešėlis slankiojanti žmonių ir savo filosofiškais aforizmais, negyvenimiškai įsiterpdama į jų kalbas – juos skatindama, smerkdama ir iš viso suprasmindama tai, ką autorius nori ypatingai pabrėžti. Senutės žodžiai dažniausiai ritmuotais dvieiliais ir formaliai yra išskirti iš kitų veikėjų kalbų.

Dramos fabulai ir konfliktams suvokti iš pirmojo veiksmo patiriame, kad pasiturį ūkininkai Kantvydžiai verčia savo dukterį Viltutę tekėti už Niko Kubeikio, bet Viltutė laukia pagrįžtančio mokslus baigusio daktaro Tautnoro, kurį ji myli. Tautnoras iš tiesų grįžta. Tėvai išsyk spiriasi, bet pagaliau sutinka leisti už jo dukterį. Viltutė – dora, skaisti, ideali mergaitė. Tautnoras – toks pat doras lietuvis patriotas. Jis ketina pasistatydinti namelį čia pat kaime, gydyti žmones, juos šviesti, dorinti, ginti nuo atėjūnų-skriaudėjų. Štai Tautnoro veikimo tikslas: „Tik pamanykime, koks mūsų gyvenimas! Kraštas mūsų iš žiliausios senovės! Bet svetimi žmonės yra užplūdę ant mūsų. Mes dabar gyvenam tarsi iš jų malonės. Jie skiria mums darbą, jie doroja mūsų gyvenimą, jų teismas sprendžia apie teises, jų paliepimai valdo šalį. Net savo kalbą ir manymą mums įbruko! Vergais jie mus padarė. Todėl ėjau aukštus mokslus ir todėl grįžau, kad gyvenčiau šišon ir kitiems būčiau paveikslu, kaip galima žengti išvadavimo taku į dykybę, kaip gyvent galėtumim iš savo, visai saviški kūnu ir dvasia"

(p. 30). Tai berods vienintelis Vydūno veikėjas, taip griežtai prabilęs apie savo teises ir gynimąsi nuo atėjūnų.

Kubeikis – nutautęs, svetimiems ponams, valdžiai parsidavęs karjeristas. Žemas, nedoras žmogus. Viltutės užsigeidęs ir jos netekęs, prakeikia save ir savo gyvenimą. Mes numanome, kad jis keršys Tautnorui. Be šitos draminės užuomazgos ir be įprastų Vydūnui ilgų dialogų ir kilnių žodžių, pirmajame veiksme randame dar ir epizodinių, turinio prasme sociologinių scenų, kuriose Vydūnas nori atvaizduoti darbininkų bruzdėjimą prieš ponus, komunistinius šūkius ir viešpataujantį čia nuomonių chaosą ir nesusipratimą. Visur esanti ir viską išmananti Senutė visos tos užkeiktos amžinos problemos pagrindinį klausimą: dėl ko vieniems paskirta vargti, kitiems ne, išsprendžia šitokia filosofija: „Gyvent iš svetimųjų rankų ir tiesų, iš jųjų valios – dvasios – tai vergovė. Gyvent iš savo rankos, savo dvasios, parimt savy ir veikti žmoniškai, tai bus dykybė, džiaugsmas ir palaima!“ (p. 9) Tačiau nereikia manyti, kad čia Vydūnas skelbia kokias nors ekonomines reformas. Ne, ekonominę santvarką jis iš viso laiko neesminiu dalyku. Pasikeitus ekonominėms turtų rolėms, žmonijos visumos laimėj niekas nepakitėtų: „Mes būtume tai, kas ponai pirma, bet pagaliau vis tie patys“, sako Nameikis, kritikuodamas agitatorius. O Krašto Senutė tą pačią mintį reziumuoja aforizmu: „Iškliūti iš vergovės žmonės tiki, o tik temaino savo pančius“.

Kas gi reikia daryti, norint prasimušti į laimingesnę ir šviesesnę ateitį? Senutė atsako: „Pralaužia diegas irgi kietą žemę – a u g d a m a s“. Dvasinis išaugimas, žmoniškumo ugdymas – štai problemų raktas, kurį perša ne vien tik Vydūnas, bet ir visi tie, kurie gyvenimą svarsto ne šiokiadieninės

tikrovės reiškiniuose, bet visų priežasčių priežasties šviesoj. Atsakymas, kaip ir daugelis kitų filosofinės išminties atsakymų, yra teisingas. Keblumas tik tas, kaip paveikti žmones, kad jie panorėtų būti teisingi, gailestingi, išsižadėtų egoizmo, o pamiltų artimą, dalintųs su juo savo turtais, o, reikalui esant, ir paskutiniu duonos kąsniu. Socialinių reformų sumanytojai ir vykintojai, netikėdami, kad toks amžius kada nors prašvis, siūlo dažnai priverstines, brutalias priemones – revoliucijas, karus, valstybės įsikišimą, kolektyvizmą, socializmą ir t.t. „Verguose ir dykiuose“ mes per maža turime medžiagos nušviesti klausimui, ką Vydūnas mano apie paskiras visuomenines sistemas. Vis dėlto socializmą ir komunizmą jis aiškiai smerkia. Paties Vydūno nuomonių reiškėjas Nameikis į agitatoriaus Gatžengio žodžius, esą, „Doras tėra tik tas žmogus, kurs nieko neturi. Visi turtai turėtų būti visuomenės dalyku“, atsako: „Antraip bus teisybė! Doras tėra tik tas žmogus, kurs iš savo gyvena ir iš savo dalina prireikus kitiems, o nelaukia, kad gavus visa iš visuomenės... Pats sau būti darbininku, pats pelnytoju ir valdytoju, pats sau-žmogumi – tai visas gyvenimo dalykas“ (p. 48–49). Smerkia Vydūnas ir revoliucijos priemones. Gatžengiui šaukiant, kad reikią santykius griauti, Tautnoras priešinasi: „Nemanau, kad čia galima kas griauti. Santykiam persikeitus, o žmogui pasilikus, kokiam buvus, nieko nėra pasiekta! Žmogus turi keisties. Tame visas svarbumas“ (53). Šitokių pagrindinių minčių variantai kartojasi visose „Vergų ir dykių“ visuomeninėse scenose. Kompoziciniu atžvilgiu tos scenos yra visai dramai nereikalingos. Tiesa, jomis Vydūnas nori sudaryti foną Tautvydo veikimui, bet tai atlikta nesklandžiai, prisiūta, kaip sakoma, baltais siūlais, be to, jos visos per daug ištęstos, per ilgos.

Šiaip ar taip, antrajame veiksme, kuris vaizduoja įvykius keleriems metams praslinkus, matome, kad daktaras Tautnoras, vedęs Viltutę ir sukūręs laimingą šeimos gyvenimą, savo visuomeniniu darbu įsigijo daug priešų. Ponai, kuriuos dar kursto išgama Kubeikis, norėtų juo nusikratyti kaip pavojingu, tautinį ir pilietinį susipratimą skleidžiančiu žmogumi, o darbininkai – vieni laiko jį tokiu pat ponu „buržujum", kiti gi skleidžiančiu nesantaiką svajotoju. Vis dėlto Tautnoro šalininkų būrys auga, ir mes džiaugdamiesi matome jo kilnių idėjų įsigalėjimą, bet staiga katastrofa! Kyla karas, ir Tautnoras mobilizuojamas. Čia pat, atsisveikinęs su žmona ir kūdikiu, jis eina, kur šaukiamas. Kubeikis neva apgailestauja Viltutės nelaimę, bet mes žinome, kad tai jo darbas, jei Tautnorą taip staiga paėmė, dargi paprastu kareiviu. Tačiau Senutė, tiesą pasakius, jau spėjusi mums įgristi savo aforizmais, užbaigia veiksmą raminančiu dvieiliu: „Tautnoro nesugrius palaima, tau pageidus. – Ją sergi, kurs teisings pasaulį valdo!"

Trečiajame veiksme matome apgriuvusį Tautnoro namelį, trejiems metams praslinkus. Viltutė, jos tėvai, jos kaimynas ir globėjas senis Paura triūsiasi aplinkui, pasakojasi savo vargus ir viltis. Krašto Senutė filosofiškais dvieiliais skatina juos nenusimint ir laukti geresnių dienų. Grįžta iš karo Viltutės du broliai. Ateina daugiau žmonių. Plinta gandai, kad dabar Lietuvoj būsią jau kitaip, – taip kaip daktaras sakydavo. Kažkas jau matęs ir jį patį. Atvyksta žygovas jo ieškoti. Pagaliau po ilgokų scenų pasirodo ir pats Tautnoras. Visi džiaugiasi, tik Kubeikis su kai kuriais nepalankia akim iš tolo jį seka. Tautnoras kalba apie Lietuvą ir sakosi tučtuojau turįs eiti į „mūsų gyvatos kūrėjų suokalbą". Čia seka ilgas ginčas su darbininkų agitatorium komunistu Daubaru ir kitais, iš kur mes

suprantame, kiek daug yra Tautnoro priešų ir koks jam gresia pavojus ne tik iš Kubeikio, bet ir iš daugelio kitų. Tautnoras išeina. Kubeikis jam grasina, bet Krašto Senutė grasina išdavikui: „Prieis ta valanda, o tu vaitosi! Bet jo dvasia rykaus po Lietuvą!“ (p. 98) Kubeikis, jos nusigandęs, pabėga.

Ketvirtajame veiksme esame toj pat vietoj, kovoms dėl nepriklausomybės baigiantis. Tautnoro namelis sudegintas, riogso tik griuvėsiai. Iš dviejų ginkluotų kareivių dialogo suprantame, kad jiedu yra iš tų, kurie gaudo visokius niekšus, o taip pat ir Kubeikį. Paslaptingoji Senutė išgąsdina juodu savo keista išvaizda ir nelabai suprantamais žodžiais. Iš tolimesnės veiksmo eigos sužinome, kad Tautnoro žmona Viltutė mirė. Netrukus pamatome ir jos laidotuvių procesiją. Iš besikremtančio, sielvartaujančio Kubeikio žodžių patiriame, kad Viltė mirė nuo išdavikų rankų ir kad jis, Kubeikis, yra svarbiausias to kaltininkas. Procesijai praėjus, matome porą simbolinių scenų, kuriose Karininkas ir Senutė, Jaunasis ir Jaunoji apgailestauja Tautnoro namų židinio likimą, židinio, prie kurio pradėta auginti Lietuvos gyvybė. Prie griuvėsių renkasi ir daugiau žmonių, ateina kareivių būrys su vadu pagerbti tos brangios vietos. Švenčiama Lietuvos išvadavimo diena. Čia pat kareiviai sučiumpa išdaviką agitatorių Daubarą. Visi laukia Tautnoro. Tačiau, deja, kartu su Tautnoru buvęs Lieptys praneša liūdną žinią: Tautnorą išdavikai klastingai nužudė ir išniekino. Seka žmonių apgailestavimai, vado ilgos kalbos ir giedami himnai žmogaus didybei ir išvaduotai Lietuvai.

Čia daugeliui gal kyla klausimas, dėl ko Vydūnas kovą dėl Lietuvos laisvės privedęs ligi iškilmingo finalo, sudrumstė jį tragišku ir net neherojišku vyriausio tos kovos iniciatoriaus Tautnoro ir jo žmonos Vilties žuvimu? Ar nebūtų buvę gra-

žiau, iškilmingiau ir prasmingiau išvaduotai Lietuvai grąžinti juodu gyvu, o mirčia nubausti išdaviką Kubeikį? Atsakymą į šiuos klausimus randame paskutinėj „Vergų ir Dykių“ scenoj, Kubeikio monologe. Jis reikšmingas. Tik paklausykime:

> Nors mane prarytų žemė! Žuvęs irgi Tautnors! Visų vėlės mane apspiečia ir šaukia pagiežos. Pasaulio sunkumas griūva ant manęs! Tautnors laimėtojas! Amžinai liks mano vardas prakeiktas! Kaip šmėkla aš slankiosiu aplink šiuos griuvėsius. Kuomet bus man išvadavimo iš tos kankynės! Kuomet bus ir man pagailėjimo! Ar yra dar visoj bekraštenybėj man jaučiamos širdies! Aš likimo kankinys ir savo nuodėmių! Tautnor, tavo namų griuvėsiuose ieškau nuraminimo! Gal čia man bus jo nors kvapelio! (*Kreipdamosi į griuvėsius ir slinkdamas aukštyn griuvėsių angon, jis tad taria į Senutę*) Gal už jį tu tarsi! Tu gyva dar iš visų! Tų šišon, pasilikusi turbūt manim pasigailėdama. Tu atjauti, kur aš patekęs esmi! Lietuvos vaikas įkritęs į pragarinę vergovę! Tavęspi keliu savo rankas. Tu stovi už Tautnorą, už visą Lietuvą, tu stovi už viešpatį dievą! Grimztu gilyn į mirties tamsybę, o numirti negaliu! Pagailėki – ! Pagailėki! – (*Jis sugriūva prie Senutės kojų*).
>
> Senutė:
> *Bus ir vergams dar išvadavimas!*
> *Tą numanyk ir drįski kilt patsai gyvybėn.*

„Bus ir vergams dar išvadavimas!“ – štai tragiško dramos finalo prasmė. Kubeikis, nors išsigimėlis ir išdavikas, tačiau ne toks, kaip „Amžinos ugnies“ Kraurys, kuris buvo pasiekęs jau žemiausio puolimo laipsnio ir kuriam nieko nebeliko, kaip tik išnykti. Kubeikis vis dėlto mylėjo Viltę ir nors darė

bloga, bet dėl to ir graužėsi, ir kentė. Kubeikis – vergas, kuriame žmoniškumo kibirkštys dar nėra išgesusios. Juo nedoresnį darbą jis padaro, juo didesnį susigraužimą savy pajunta. Viltutės ir Tautnoro žuvimas reikalingas tam, kad sukrėstų Kubeikio širdį didžiausiu pasibjaurėjimu, po kurio jau gali eiti atgimimas, atsinaujinimas. Taip suprastas Kubeikis daros labai įdomus psichologinis ir moralinis kazusas, jau pats vienas galįs būti ištisos dramos arba romano objektu. Vydūnas jo nenagrinėjo ir, būdamas ištikimas savo kūrybos metodui, apmetė jį vienu kitu esminiu bruožu ir padarė visų tų „vergų" tarsi kokiu bendrinamuoju simboliu.

Antraip vertus, ar Viltutės ir Tautnoro mirtis yra jau tokia pesimistiška, kaip mums pirmu momentu gali pasirodyti? Ir ta mirtis turi būti vertinama simbolinėj šviesoj. Viltutė, kaip pats vardas rodo, buvo Tautnoro gerų norų ir gerų darbų skatintoja. Bet Tautnoras reiškia visą žmoniškuman kylančią Lietuvą. Tad Viltutė iš individo turi tapti visus skatinančia jėga, turi būti kaip sėkla, pasėta į žemę ir žadinti gausius ateities vaisius. Ta prasme Senutė ir sako: „Tai neša Viltį žemėje paslėpti! Ramins ji, kas prie žemės prisiglaus" (106). „Paslėps lavoną žemės tamsumoj. Bet mes vilties gyvybę amžinai auginsim" (108). Taip pat ir Tautnoro mirtis nėra beprasmiškas žuvimas, tik tolimesnis tų pačių uždavinių tęsimas. Tautnoras buvo pasiekęs aukščiausią savo gyvenimo tikslą: Lietuva išvaduota ir įstatyta į žmoniškumo kelią. Žmogui, iškilusiam į aukščiausią savo gyvenimo viršūnę, filosofiškai galvojant, belieka amžinai šį laimėjimą fiksuoti. O šitai ir atlieka mirtis. Karžygys, žuvęs kovoje, visuomet atrodys mums karžygiškesnis už mirusį patale. Mirtį kovoj mes esame pratę laikyti aukščiausiu karžygiškumo laipsniu. Dėl to Vydūnas į apgai-

lestaujančio Tautnorą Karvedžio lūpas deda šiuos reikšmingus žodžius:

> Koks didis ir nebūtų mūsų skausmas, jis šventina mūsų džiaugsmą! Berods Tautnoras nebetars į mus savo skambius ugnies ir šviesos žodžius, nebežvelgs savo maloniu ir kilniu žvilgiu į mus. Bet kas yra mirtis? Sugriuvimas pavidalo! Tautnoras pats liks amžinai gyvas! Jo dvasia, jo siela yra nemirtinga. Iš viso, kas mūsuose kilnu, vaišku, gražu, dora, išmintinga, ji tars ir žvelgs į mus. Jos galia bus visumet mūsų tėvynės gyvybė. Mes ją kvėpuosime ir ja gyvesime. Iš tikrųjų pamatų didės ir klestės mūsų tautos gyvata. Ko jis siekė, tat įvyko. Dyki ir saviški galime gyventi žmonėmis. Ant mūsų dvasios viršūnių galės šviesti pilno žmoniškumo šviesa žymiu tikro išvadavimo. Tautnoras uždegė mūsų širdyse šventąją ugnį. Jis teisybę, grožę ir labą gaivino mumyse. Aukščiausiąjį žmogaus uždavinį jis pildė gyvendamas. Amžinai seksime jo paveikslą. Ir amžinai laikysime garbėj tą vietą, iš kur pradėjo tarpti Lietuvos gyvybė. Ir pastatysime paminklą šišon praeiviams priminti, kaip reikia žmogui kilti iš vergovės dykybėn! (p. 122–123)

Tai tokia yra Viltutės ir Tautnoro žuvimo prasmė: vergams išsivadavimo pradžia, o dykiams tolimesnių laimėjimų kelias.

Baigdami šiuos svarstymus, turime iškelti dar vieną klausimą. Nors „Vergai ir dykiai“ savo prasme, kaip matome, yra ir simbolinis kūrinys, bet savo draminiu veiksmu vis dėlto vaizduoja gyvus žmones (išskyrus Senutę) tam tikrose laiko ir vietos aplinkybėse. Laikas mums aiškus, bet klausimas kyla dėl vietos. Kur visa tai galėjo atsitikti? Tiksliau – kur galėjo

pasireikšti tokie veiksmai, kokius Vydūnas savo tragedijoj mums rodo? Ir štai čia randame kai kurių prieštaravimų. Dramos suvokiamas koloritas yra charakteringas Mažajai Lietuvai ir Klaipėdos kraštui. Bet kovų dėl nepriklausomybės ten nebuvo, ir scenos su Lietuvos kareiviais nėra galimos. Vydūnas tad, matyt, turėjo galvoj Didžiąją Lietuvą. Bet čia nėra įmanoma tas Tautnoro priešų knibždėlynas, kurį randame „Verguose ir dykiuose". Iš Vydūno veikalo atrodo, kad Lietuvos karį kiekvienoj pakrūmėj tykojo nudobti savas, lietuvis-išdavikas, kad savanorių namai buvo deginami, o jų žmonos žudomos. Jei taip būtų buvę, tai Lietuvos valstybė jokiu būdu nebūtų galėjusi susikurti. Tokie Kubeikiai, Daubarai, Sprudeikiai ir Gatžengiai buvo retos išimtys, kurios negalėjo tiek nusverti, kiek nusveria Vydūno veikale. Visi Lietuvos priešai buvo svetimi lietuvių tautai gaivalai: kai kurios mažumos, bermontininkai[30], peoviakai[31] ir kt., kuriuos gana greit pavyko likviduoti. Taigi, išvesdamas tokius gausius ir stiprius Tautnoro priešus, Vydūnas, matyt, vadovavosi jo gimtojo krašto, Mažosios Lietuvos, gyvenimo duomenimis. Visi tie Kubeikiai ir Sprudeikiai su savo veikimu yra charakteringi tam kraštui, kurio daugelis sūnų, nešiodami dar tipiškesnes lietuviškas pavardes, anuo metu garbino kaizerį ir faterlandą, o šiandien yra fanatiški hitlerizmo vergai ir savo tautos niekintojai. Kad tame krašte Tautnorų nameliai gali būti deginami, patys Tautnorai su Viltutėmis iš pakrūmių šaudomi, o garbingi žmonės miesto gatvėse viešai apstumdomi, rodo paties Vydūno patyrimai. Apgailestaudami tokį liūdną mūsų tautos dalies likimą, turime palinkėti, kad „Vergai ir dykiai" ir jų auklėjamos idėjos imtų pagaliau rauti vokiškas samanas nuo širdžių ir tame krašte, kur vergiškumas giliausiai įsišaknijęs.

„Verguose ir dykiuose“ Vydūnas paliečia prieškarinio laikotarpio tautinį darbą ir po karo Lietuvos nepriklausomybės kūrimą. Pats gi karas lieka visai nepaliestas. Užtat, beveik dešimčiai metų praslinkus, 1928 m. išspausdina didelę 5 v. tragediją „Pasaulio Gaisras“, skirtą jau specialiai karui ir tiems reiškiniams, kuriuos jis iškėlė.

„Gaisras“, be tikrosios 5 v. tragedijos, turi dar „Įeigą“ ir „Išeigą“, sudarytas iš kelių simbolinių regesių-vizijų, savo ruožtu dar padalintų į paskirus reginius-scenas. „Įeigos“ regesiuose mūsų dramaturgas-teosofas nori simboliniais vaizdais parodyti prieškarinės kultūros pobūdį ir tuos veiksnius, kurie pasaulinę katastrofą sukėlė. Pirmasis reginys nuostabiai gražus ir didingas savo vaizdingumu ir prasmingas turiniu. Tai tarsi koks gamtos jėgų pažadinimo mitas. Gamtos gaivalai, vanduo, vėjas, ugnis, visokios pasakiškos būtybės, pripildžiusios erdvę, pasireiškia pakaitomis su žmogaus darbo ir mašinų garsais. Kartu mes matome, ir kuria linkme eina tas gamtos pajėgų žadinimas, materialinio pasaulio apvaldymas, būtent pozityvistine, materialistine linkme, remiantis gnoseologiniu pradu, kad nieko nėra prote, ko anksčiau nebūtų buvę jusnyse. Vadinasi, reikia tirti aplinkumą tik savo jusnimis. Tokiu būdu žmogus, Vydūno nuomone, susidaro tik materialinio pasaulio supratimą, o visas jo pažinimas ir visa gyvenimo praktika susikoncentruoja tik į medžiagą. Reikia pastebėti, kad šis perėjimas nuo susiaurinto gnoseologinio principo į gyvenimo praktiką logikos atžvilgiu gerokai šlubuoja, bet juk klaidingos gyvenimo kryptys ir kyla dažniausiai iš gerų, bet blogai suprastų arba netikusiai pritaikytų principų. Išviršinės materialinės kultūros pradui atsverti Vydūnas iškelia priešingą išvidinės dvasinės kultūros pradą: gnothi seauton – pažinki

save. Bet šį pradą iš viso mokytojo pozityvisto mokinių būrio pasisavina tik vienas „šviesveidis moksleivis“. Anie eina kairėn, jis dešinėn.

Apsvaigę žmonės reikalauja galios – galios – galios! – Nitšės mestas „Wille zur Macht“ šūkis[32]. – Tolimesniuose regesiuose jaučiame vis labiau šėlstantį gyvenimą, besiartinantį į beaugantį chaosą. Šviesaveidžio moksleivio šaukimas: „Nurimkit savo esme, ir visuma turtingesnė jums atrodys“, – nuskamba be atgarsio. Toliau mašinizmas ir modernios susisiekimo priemonės džiugina žmones, kad pasaulis virto vienu ūkiu, o žmonija jau virsta vienetu! Bet štai nauja šiurpi vizija: „Šviesos skritulys sušvinta viduryje. Matyti didelė šaunama mašina, patranka. Dar ji dirbama. Jos vamzdis tamsiai rudo vario žėri, kaip angies oda. Bematant mašina baigta“. Vyrai, apsvaigę savo galingumo nusimanymu, šaukia, kad jie nenugalimi, galingiausieji! Greta su tuo auga kūno smagurių gaudymas, kitur skurdas, kitur šeimos ir visuomenės ryšių ardymas. Jau aišku, kad iškils pasaulio gaisras – ir tie, kurie nori galios – nori karo, nori laimėjimo. – Septintajame regesy jau skamba karo trimitai, tas pats, dabar jau pasenęs mokslininkas tebeskelbia materialinio pasaulio tyrimo principą, kol lieka vienas ir sugriūva, bet dar ilgai, įsiterpdamas į bekylantį chaosą, kartoja tą patį. Karo orgijoj vieni džiūgauja ir šėlsta, kiti, motinos, ieško sūnų kapų ir išgėdintų dukrų. Balta mergaitė, gyvybės, žmoniškumo ir ateities ilgėdamasi, kilniu monologu baigia tas „Įeigos“ vizijas, vis dar taktuojant kulkosvaidžiams ir griaujant patrankoms.

Toliau jau prasideda tragedijos veiksmas nebe alegorinėj simbolinėj, bet gyvenimo tikrovės plotmėj, nors vietomis su

simboliniu atspalviu. Pastabose Vydūnas pasisako, kad parašyti šią tragediją jį paskatinęs nugirstas Prūsų karininko pasakojimas apie vieną karo atsitikimą Lietuvoj, kuris, matyt, buvo panašus į Vydūno atvaizduotąjį „Gaisro“ pabaigoj“: lietuvaitė, saugodama tėviškės namus, bevelija žūti liepsnose negu iš jų pasitraukti. Veikalas tad ir dedikuotas Lietuvaitei, nes ta herojiškos dvasios lietuvaitė, svarbiausia tragedijos veikėja, simboliškai sukaupia savy tą didžiulį vaidmenį, kurį Vydūnas skiria moteriai, ugdant dvasinę tautos kultūrą. Tą vaidmenį iškelti, nušviesti ir paryškinti herojišku žygiu bene ir bus pagrindinis idėjinis „Gaisro“ uždavinys.

Pirmasis veiksmas eina Tautvilų dvarelio rūmuose antraisiais 1915 karo metais. Pirmoji visa naikinanti karo banga ritasi per Lietuvą. Rusai traukdamiesi varo žmones į Rytus ir degina trobesius. Tautvilas su žmona taip pat ryžtasi keliauti į Rusiją. Bet jo vyresnioji duktė Magė suspiečia apie save kaimo mergaites, norėdama apsaugoti jų dorą, nes gerai supranta, koks pavojus gresia moterims iš vokiečių kariškių. Nėra ko nė sakyti, kad Magė – tai nauja moteries idealo atmaina, dvasios kilnumu ir skaistumu panaši į „Vergų ir dykių“ Viltutę ir „Amžinos ugnies“ Grožvydą, tik pritaikyta moderniojo gyvenimo fonui. Ji garbina ne Amžinąją ugnį, bet dievą ir panelę švenčiausią, kurios gėlėmis puošiamas paveikslas kabo vidury kambario prie kolonos ir aplink kurį ji, suklupdžiusi savo mergeles, prašo dievo pagalbos ir apsaugos. Tad Magės, nors baigusios aukštąjį mokslą Berlyne, matyt, nepalietė moderniojo materialistinio gyvenimo drumzlės, ir ji yra išsaugojusi savo sieloj net ir gryniausią religinį idealizmą. Bet tas idealizmas nėra nei naivus, nei siauras. Magė turi tvirtus įsitikinimus, aiškų protą, blaivią orientaciją, tvirtą valią, jautrią

širdį, moterišką švelnumą, kūno grožį – ir mes stačiai nežinome, ko ji dar neturi, ko būtų stoka visais atžvilgiais tobulai moteriai. Štai pažiūrėkime, kokius patarimus ji duoda savo globojamoms mergelėms, artinantis vokiečiams:

> Manykite, kas mums dabar tenka! Mes, mergaitės, dabar atstovaujame visai tautai. Ji pradėjo jau naujai gauties. Net jau kalbėta apie jos nepriklausomybę. O iš tikrųjų tauta atsigauna tik iš motriškųjų. Jos turi būti kilnių siekimų, skaisčių širdžių, malonios, doros... Kokios mes būsime, tokios bus naujosios kartos. Turėtų būti dar tauresnės, kilnesnės... Nelįsime svetimiems į akis, nežadinsim jų užgaidų, nesirodysime neapsitaisiusios! Vokiečiai kito kraujo žmonės ir kitų palinkimų. (p. 71–72)

Iš šitos citatos jau matome, kad Magę Vydūnas daro savo ideologijos reiškėja ir pagrindinės šio veikalo idėjos realizuotoja. O ta idėja tokia: moteries dora ir skaistumas – tautos gyvybės šaltinis.

Bet štai ateina vokiečiai, ir pirmas, kurį Magė sutinka, pasirodo esąs karininkas žvalgas A r v y d a s G i n t a u t a s, prūsų lietuvis, jos studijavimo metų draugas. Mes tuoj suprantame iš džiaugsmingo jųdviejų pasimatymo, kad jiedu viens kitą myli. Gintautas prižada globoti Magę ir jos namus. Pirmasis veiksmas baigiasi sužadintomis Magės ir skaitytojo viltimis.

Antrasis veiksmas prasideda nereikšmingomis scenomis, vaizduojančiomis pirmuosius kaimo įspūdžius, atėjus vokiečiams. Bet štai ketvirtojoje scenoje pasirodo visa eilė vokiečių kariškių. Iš jų kalbų paaiški, kad Tautvilų namus, kaip stovinčius ant kalnelio, reikią sudeginti, nes jie galį būti taikinys rusams. Tolimesnėse to veiksmo scenose matome

Magę narsiai bekovojančią su vokiečiais dėl tėviškės likimo. Tačiau visos Magės pastangos būtų nuėjusios niekais, nes vokiečiai – tai ne rusai: gražios panelės įtikinėjimai jiems širdies nesuminkštins. Jau duotas įsakymas padegti namą, bet tuo momentu atvyksta Arvydas Gintautas su įsakymu iš štabo nieko nedeginti, nes rusai jau toli atsitraukę. Šiame antrajame veiksme į pirmąsias veikėjų eiles prasistumia ir atkreipia mūsų dėmesį bevardis vokiečių karininkas M a j o r a s . Toliau veikale jis atstovaus vokiškosios kultūros ideologijai, o dramos siužete ir intrigoj pasirodys kaip įsimylėjęs Magę Gintauto konkurentas. Paaiški, kad Majoras taip pat jau pažinojo Magę iš Berlyno laikų ir dabar džiaugiasi proga tą pažintį atnaujinti. Bet mums čia svarbiau vokiškos Majoro pažiūros į Lietuvą, į jos ateitį, į kultūros problemas ir į kitus politinius, filosofinius ir dorinius tautos likimo klausimus. Majoras, kaip tikras vokietis imperialistas, žiūrįs į kitas tautas kaip į medžiagą vokietybei plėstis, vos įžengęs į Lietuvą, taip ją, kaip medžiagą, ir vertina: į kilnaus hauptmano von Teutburgo posakį, kad kultūrą susikuria kiekviena tauta pati, Majoras atsako: „To lietuviams nereikės. Mes jiems atnešime kultūrą. Vokiečių tauta asimiliuoja mažąją lietuvių tautelę. O tai abiem naudinga. Jos yra sveikas kraujas, o mūsų kultūra“.

Tačiau Majoras, atstovaudamas charakteringoms vokiškosios kultūros savybėms, nėra perdėm neigiamas tipas. Jis yra savotiškai doras, logiškas, griežtas, teisingas ir disciplinuotas. Jis, šiaip ar taip, yra aukštos kultūros žmogus. Dėl to jis mums ir įdomus, kad objektyviai atvaizduotas. Jis pirmiausia griežtai draudžia kareiviams skriausti moteris ir mergaites, nes to reikalaujanti vokiečių garbė. Bet ar viena garbė? Ne, taip pat ir praktiški, tautiniai vokiečių ateities interesai. „Šis kraštas,

sako Majoras, ir šie žmonės turi tapti vokiečių! Todėl neleistina, kad būtų čia mergina suvedžiota arba išgėdinta“ (p. 96). Štai charakteringas korektiško vokiečių kariškio samprotavimas! Bet „Gaisre“ rodomi vokiečių kariškiai anaiptol ne visi tokie korektiški, kaip Majoras arba hauptmanas von Teutburg. Šis paskutinysis yra tikrai simpatiškas ir visais atžvilgiais žmoniškas, bet dramoje turi labai mažą rolę, o jo pažiūros nėra charakteringos, nors ir kilnios. Šiaipjau daugumas „Gaisre“ matomų kariškių viską pateisina principu, kad karas yra karas! Kare leista esą progai pasitaikius, ir pasmaguriauti, ir santykiuose su moterimis kvaila esą būtų vaduotis kažkokiais idealistiniais sumetimais. Ryškiausias šiuo atžvilgiu neigiamas vokiečių kariškio tipas bus hauptmanas Unschlitt, kuris pasirodys tik trečiajame „Gaisro“ veiksme. Bet ir dabar jau mes numanome, kad Magės uždavinys apsaugoti tėviškę ir globojamųjų mergelių dorą bus nelengvas. Kol kas viskas gerai klojasi. Magė įprastu sau nuoširdumu ir svetingumu laimi visų palankumą. Majoras dar nepavydi jos Gintautui, tik nudžiunga, išgirdęs, kad Magė nėra dar susižiedavusi. Gintautas pasirodo esąs toks pat vydūniškas idealistas, kaip ir Magė. Jis sakosi per karą neketinąs šeimos kurti, nes tokiose aplinkybėse gimę vaikai galį prigimti blogą jauseną bei manyseną. „Tėvai, – aiškina jis, – yra kare, kur visi pašėlę griauti ir naikinti. O nėščiosios moterys yra pilnos rūpesnių ir baimės. Be to, jų dvasia minta visokiais neapykantos ir kerštо šūksmais, visokiais karo baisybių vaizdavimais. O visa tai atsilieptų į jaunąją kartą“ (p. 123).

Gintauto tarnyba verčia jį išvykti toliau, o Majoras lieka dvare. Magės grožis ir moteriškumas vis labiau sukelia majoro jausmus ir kraują, bet tuo pačiu metu dvasinės skaisčios mer-

gaitės ypatybės laiko karininką padorumo ribose ir pamažu ima daryti jo jausmuose ir galvosenoj tikrą perversmą. Įdomu pasekti ta idėjiškai turininga ir psichologiškai tikra Majoro ir Magės santykių evoliucija – ta savotiška dviejų pasaulėžiūrų dvikova. Pilniausią tos dvikovos vaizdą duoda, žinoma, pats „Gaisro" tekstas. Čiagi aš noriu tik iškelti ir pabrėžti kai kurias mums ypatingai įdomias mintis.

Vokiečių kultūros vertinimas ne tik karo metu, bet ir lig šiol yra aktualus mūsų gyvenime klausimas. Kas atsimena karo pradžią, tai žino, su kokiu įnirtimu buvo tuomet tas klausimas diskutuojamas. Tie, kuriems buvo tekę pagyventi, o ypač studijuoti Vokietijoj, paprastai būdavo uolūs vokiškosios kultūros gynėjai. Kuo buvo pagrįstas tas nepaprastas palankumas vokiečiams ir jų kultūrai? Pagrįstas susižavėjimu tom vertybėm, kurios buvo susikristalizavusios praeity, kurios reiškė tik vieną, išeiginį, šventadieninį, – ir tai ne paskutiniųjų metų vokiškosios civilizacijos atžvilgį. Labai charakteringas yra čia Magės pasisakymas: „...man daug yra davęs vokiškumas. Vokiečių mokslu naudojausi kiek įstengdama. Dažnai džiaugiausi vokiečių muzika. Vokiečių poezis įvairių laikų, ypačiai Goethės veikalai, man gilaus įspūdžio padarė. O idealistiškoji vokiečių filosofė man yra suteikusi tūlą didžią valandą" (p. 133). Mokslas, muzika, poezija, idealistinė filosofija – štai kas vokiečiuose žavėjo mus prieš karą! Tačiau dažnai buvo pamirštama, kad tarp Bethoveno, Hėgelio, Getės[33] ir karo jau buvo šimto ir dviejų šimtų metų tarpas! Tad visai teisingai Majoro atviri ir nuoširdūs žodžiai praskleidžia mums ir antrąjį, pašaliečiams sunkiau įžvelgiamą, vėlesnį tos civilizacijos atžvilgį. „Kiekvienos tautos kultūros vertybė, – sako Majoras, – nuolatai kinta. Todėl galėtų tarp mūsų iškilti ir nesusipratimų".

Ir toliau taip precizuoja savo mintį: „Mat Jūs turbūt tikite idealizmą vyraujant vokiškume. Bet mes šiandien savo tautos gyvenimo prasmę aiškiau, ryškiau, realiau suvokiame. Mes vokiečiai, ypačiai mes karo žmonės, valią galybėn ugdome“ (p. 135). Ir Majoras visai nesigina, kad ta „Wille zur Macht“[34] lengvai gali virsti „Wille zur Gewalt“[35]. Šiandie mes matome, kad tai yra jau įvykę. Koks tiesus kelias nuo Nitšės ir Bismarko[36] į nacionalsocializmą! „Valia galybėn, – sako Majoras, – nuves vokiečių tautą taip aukštai, kad pirmaus visame pasauly!“ Ir kaip paprastai ir įspūdingai skamba Magės atsakymas: „Man bus lemta dėl jūsų tautos melstis“. Be abejo, tai yra taip pat logiška kumštinių argumentų išvada... Antrojo veiksmo pabaiga grįžta vėl į tarpusavinius Majoro, Magės ir Gintauto santykius. Majoras jaučiasi mylįs Magę ir, išgirdęs, kad su Gintautu ją riša vien tik draugiški jausmai, džiaugiasi, kad toliau viskas klosis gerai.

Trečiasis veiksmas – Magės gimimo diena. Dievo motinos ir Magės paveikslai puošiami gėlėmis. Mergaitės, kaimiečiai ir karininkai ją sveikina. Tolimesnėj veiksmo eigoj įvyksta visa eilė mažų nesusipratimų su vokiečiais. Kareiviai vis smalsiau žvalgosi į mergaites. Magė jas stiprina: „Jūs esate mūsų tautos viltis. Jūs nešate jos ateitį. Ir matau, ji bus graži, kaip jūs! šviesi, kaip jūs! sveika, kaip jūs! dora, kaip jūs“ (p. 176). Maldos į Dievo motiną. Bet štai pasirodo naujų žmonių. Ryškiausias – hauptmanas Unschlitt, drūtas, didelis, vulgarus vyras, gerai mums pažįstamas iš okupacijos laikų tipas. Riebaus katino meilumu jis pasveikina mergeles: „Labs ryts, pelikės! Morn, Mäuschen! Ich komme schon! Nur keine Angst! Bin solchen Kinderchen gut!“[37] Tik Majoro autoritetas pažaboja jo toli siekiančius apetitus. Bet tik tuo tarpu. Apie jokius pa-

dorumo ir garbės sumetimus jis negalvoja. Jis didžiuojasi esąs vokiečių karininkas-nugalėtojas, ir dėl to visi turį jo klausyti ir jam tarnauti. Gėdos jausmas jam yra svetimas. Jis tyčia išsirengęs nuogas kieme maudosi ir šaukia į save mergaites, o kai senė Kotrė apipila jį pamazgomis, laiko tai didžiausiu karininko įžeidimu, vokiečių neapykanta ir reikalauja bausmės.

Bet ir šitame veiksme mus daugiau domina Magės ir Majoro santykių evoliucija. Majoras, vis labiau įsimylėdamas Magę, ieško atvirumo ir pradeda kalbas intymiomis širdies ir jausmų gyvenimo temomis. Magė pastebi, kad ir čia „Jūsų vokiškasis ir mūsų nujautimas visiškai skiriasi". Tas skirtumas yra toks didelis, kad Majoras yra linkęs Magės nuomones laikyti vaikiškomis, naiviomis, o ją pačią niekad nepažinusią meilės. Iš karštos aistringos Majoro kalbos Magė supranta, koks jai gresia pavojus, ir nusigąsta. Jis norėtų išsiųsti Magę į vokiečių universitetą ir paskui su ja susituokti. Bet protarpiais scenoje pasirodo ir Gintautas. Iš kai kurių sutapimų Majoras numano, kad Magė myli Gintautą – ir pavydas sukyla jo širdy. Esame kulminacinėj dramos vietoj. Ne tik Majoras pasiryžta laimėti Magę, bet ir Unschlitt, kiek anksčiau pamatęs Gintautą išeinantį iš Magės kambario, padaro sau tinkamų išvadų. Magės idealizmas Majorui imponuoja. Magė nori užgauti gerąsias jo širdies stygas. Jis priima tai su dėkingumu, su susižavėjimu, bet nuo savo sumanymo neatsisako. Paskutinė veiksmą baigianti Magės ir Majoro scena galbūt geriausia, tikrai išgyventas idėjinių Vydūno dialogų pavyzdys. Magės sužadintas taurumas prabyla Majoro lūpomis: „Pradedu jus suprasti. Mergaitiška Jūsų jaunatvė, gal ir Jūsų lietuviškumas man artinasi kaip koks pavasaris!" (p. 217). Bet atsikvošėjęs vėl suranda savy pakankamai

atsparumo: „Aš turiu stoti savo tautybėn! Turiu grįžt savęspi! O jus imsiu su savim!“ (p. 220)

Ketvirtajame veiksme ideologinė ir draminė veiksmo linija linksta į katastrofą. Magės globojamų mergelių atsparumas palaužtas: vieną suviliojo puskarininkis Krinkis, antrą hauptmanas Unschlitt. Šitas faktas Magės širdį pripildo skausmo, bet turi lemiamos reikšmės ir Majorui. Unschlitt įtikina Majorą, kad visos tos skaistuolės tik ir laukia, kad jas kas nors prievarta paimtų ir kad „taurus pasielgimas su tauta be kultūros nėra vietoje“. Be to, esą „mūsų vyrai paliktų savo kraujo įpėdinių. Nauja vokiečių tautos šaka išaugtų iš šio kelmo“. O į Majoro pastabą, kad tokiu būdu vokiečiai apkrėstų tuos žmones slaptomis ligomis, Unschlitt sušunka: „Ar mūsų medicina nieko nereiškia?“

Tuo tarpu atėjęs Magės atsisveikinti keliamas į Vakarų frontą Gintautas duoda Majorui priežastį patikėti Unschlitto žodžiais, esą pati Magė turinti meilužį. Tiesa, Magės akivaizdoj šitas įtarimas greitai dingsta, bet pasiryžimas paimti Magę prievarta sustiprėja. Ateina įsakymas kariuomenei žygiuoti tolyn, tad Majoras nori išsiųsti Magę į Vokietiją. Ir paskutiniai Majoro žodžiai skamba vėl vokišku atkaklumu: „Aš turiu valią galybėn, kaip visa mano vokiečių tauta!“

Veiksmas baigiasi Magės ir likusių mergaičių pasiryžimu ištesėti savo pozicijose. Čia pat reikia pastebėti, kad šiame ketvirtajame veiksme įkyriai jaučiame Majoro ir Magės dialogų sunkumą. Beveik nieko nauja jie mums jau nebeduoda, o pakrypęs į katastrofą veiksmas reikalauja greitesnio tempo, kurį tie dialogai ypatingai trukdo. Taip pat ir scenos Magės su mergaitėmis nėra įtikinamos. Iš viso į idealizavimą linkusi Vydūno plunksna iš paprastų kaimo merginų padarė kažkokias

miesčioniškas būtybes, aprūpintas dargi tokiais nepaprastais vardais: Gaja, Gunda, Veidė, Aistra... Tačiau, pažindami Vydūno kūrybos stilių ir pagrindines savybes, būkime tolerantiški ir panašių priekaištų kelkime kuo mažiausia.

Penktasis veiksmas. Toli dunda armotų šūviai. Žmonės pastebi, kad vokiečiai subruzdo ir nerimauja. Pasirodo, kad rusai puola, bet dar gana toli. Majoras ir dar pora žmoniškesnių karininkų mano, kad deginti čia nieko nereiksią. Bet kiti, o ypatingai hauptmanas Unschlitt, spiriasi, kad Tautvilų rūmus reikia sudeginti strateginiais sumetimais, be to, Magė esanti atviras vokiečių priešas. Paliepta ištuštinti namus. Unschliff ir kiti nepraleidžia progos pasisavinti geresnių daiktų, paveikslų, statulų, kilimėlių. Girdisi Kotrės riksmas, kad vagia ir plėšia. Vienas kareivis dar suspėja išgėdinti Gundą. Unschlitt pasigėrėdamas stebisi, kad „dieser Kerl"[38] pakankamai energijos turėjęs! Tokiame sumišime pagaliau susitinka Magė ir Majoras. Pasirodo, kad Majoro galvoj galutinai subrendo mintis prievarta paimti Magę, ir jis, savo tikslo siekdamas, puikiai dabar moka išnaudoti aplinkybes. Viskas dabar būsią gerai, jei Magė sutiksianti keltis į Vokietiją.

Magei griežtai atsisakius, Majoras sakosi turįs elgtis su ja kaip su vokiečių priešu ir liepia padegti namus, kad iš jų nebūtų duodami signalai rusams. Tolimesni Majoro įtikinėjimai jau skamba kaip įžūlus cinizmas: „Aš Jums daviau savo žodį, kad Jumis rūpinties noriu. Jūs įaugsite į vokiečių kultūros gyvenimą. Ir man dėkosit. Aš išspręsiu klausimą už Jus. Jūs bei Jūs tauta suvokietės ir įgys per mus aukštesnį būvį" (p. 301). Pažindami ne tik Unschlittą, bet ir Majorą, tą tipišką vokiškumo atstovą, mes gerai numanome, kas tas per „aukštesnis būvis", kurį lietuvių tauta pasiektų vokietybėje! Dėl to ir Magės

atsakymas yra ne vien jos, ginančios savo tėviškę ir savo asmens laisvę, žodžiai, bet ir visos lietuvių tautos kolektyvus pasipriešinimas gresiančiam germanizmo antplūdžiui: „Bet aš jokios prievartos neklausau! Aš nenusileidžiu jokiai nuogalei! Aš nesilenkiu nė vienam! Aš savo galiomis išbūvu. O Jūs dar kaupiate sau naują kaltę! Per šimtmečius, nuo kryžeivių laikų jūsų tauta nusižengė prieš mus! Likimas pats patieks jums sąskaitą. Savo gyvybe pasirašau jos ieškinį!“ (p. 303). Čia yra žodžiai, kuriuos kol kas tegalime laikyti idealu, bet į kuriuos turime gerai įsiklausyti ir jais pasekti. Tai žodžiai, kurie prilygsta prasmingiausiems Maironio patriotinės lyrikos šūksniams. Kaip Maironio, taip ir Vydūno žodžiai yra išspausti skausmo, didelių pavojų ir žūtbūtinių kovų akivaizdoj. Bet vieni ir kiti reiškia didelį pasipriešinimą, didelį pasiryžimą ir nepalaužiamą optimizmą – o tai yra tvirčiausios laimėjimo garantijos.

Magė savo pasiryžimą ištesėjo. Ji savo gyvybe pasirašo tautos ieškinį. Ji eina į liepsnojančius savo tėvų namus ir žūva ugny. Kariškiai ir Majoras nustebinti: „Didžiausių gabumų mergina dėl namų šoka į ugnį mirti! Su namais žūva! Mein Gott! Was ist da angerichtet!..“[39] – O Unschlitt konstatuoja: „Reikia pripažinti! Sie war eine Heldin! Es gibt doch edle Frauen!“[40] Gunda ir kitos mergaitės pasiryžta gyventi ir vykinti Magės idealus.

Kaip matome, „Gaisro“ finalas primena mums „Pilėnų kunigaikščio“[41] pabaigą. Ir iš tiesų Pilėnų didvyrių dvasia prabilo Lietuvos gaisro liepsnose. Ir pastebėkime reikšmingą sutapimą: ir Pilėnų gynėjai, ir Magė žūva, gindami savo tėviškes nuo to pačio priešo. O abudu įvykius skiria 600 metų.

Vydūnas sakosi, kad rašyti „Gaisrą“ jį paskatino tikras vokiečių kariškio papasakotas atsitikimas. Vadinasi, negalima įtarti, kad Vydūnas tragišką „Gaisro“ finalą būtų prasimanęs, nusižiūrėdamas į „Pilėnų kunigaikštį“.

Veikalo pabaigoje, kaip jau buvo minėta, randame šešių regesių „Išeigą“. Tai yra tokie pat simboliniai paveikslai, kaip ir „Įeigoj“, vaizduoją karo pabaigą ir primeną kai kuriuos idėjinius „Gaisro“ pradus. „Išeigos“ vizijos mums atrodo mažiau įspūdingos už „Įeigos“ regesius. Pasigendame čia to griežto nuosakumo prasmėj, nuotaikos ir plastiškumo vaizduose, kurį konstatavome „Įeigoj“. Neanalizuosime tos „Išeigos“ nei minčių, nei scenų. Pastebėkime vien, kad Vydūnas, jau tuomet numatydamas Versalio taikos[42] trūkumus ir vokiečių revanšo jausmus, rodo jau naujo karo daigus. Optimistiškai nuskamba tik ano „Įeigos“ šviesiaveidžio moksleivio, kuris čia pasirodo esąs Arvydas Gintautas, žodžiai:

Ko karui reikia, visa aš metu!
Be ginklų žengsiu į gyvenimą,
pasitikėdams savo dvasios galiomis!
Nūnai žmonijoje jos viešpataus!
Jas reik augint ir kurti ateitį! (p. 335)

O į ateitį jį veda pasirodęs padangėse Magės veidas.

„Gaisras“, kaip matome, nėra psichologinės analizės ir gyvenimo kasdieniškumo drama, nors su tikrove ir gyvu žmogum ji susijusi daug stipriau negu kiti Vydūno veikalai. Tačiau ir „Gaisre“ randame apsčiai vydūniško abstraktumo, sausumo ir bent kiek egzaltuotos retorikos apie kilnumą, skaistumą ir žmoniškumą. Jeigu to abstraktumo ir sausumo būtų mažiau, o psichologinės analizės ir draminio elemento

daugiau, „Gaisras“ būtų ne tik viena iš prasmingiausių, bet taip pat ir įdomiausių dramų mūsų literatūroj.

Reikia dar prisiminti, kad šiame veikale mes randame raktą į Vydūno savotiško stiliaus paslaptį, lygindami lietuvišką ir vokišką kai kurių dialogų tekstą. Pasirodo, kad tik lietuviškojo teksto stilius yra toks sustingęs ir monotoniškas.

Vienas iš paskutiniųjų Vydūno veikalų – „Laimės atošvaita“, „penkių veiksmų tragaidė su Atvarta ir Užvarta“, parašyta tokiu pat pedagoginiu doroviniu tikslu, kaip anksčiau „Gimdymo slėpiniai“ ir „Sveikata – Jaunumas – Grožė“. Autorius sakosi, kad impulsą rašyti „Laimės atošvaitą“ davė jam laikraščių žinios apie jaunųjų nusižudymą dėl „nelaimingos“ meilės. Tad šiam veikalui, panašiai kaip ir „Varpsčiui“, Vydūnas ima visai realistinę temą ir medžiagą, bet ir čia dėl idealistinių savo fantazijos polėkių sunkiai išsilaiko tikrovės ribose. Dramos siužetas, trumpiausiai atpasakotas, yra toks. Pirmajame veiksme, jaunimui bežaidžiant gegužinėj, o dailininkui Ariui tą sceną bepiešiant, matome dvi jaunuolių poras: Vytą Daukantą su Alge Gaivyte ir Indrą Rimvydą su Gunda Dariūte. Visų jų santykiai ir jausmai skaistūs, švarūs. Rimvydo ir Dariūtės širdyse ima bręsti meilė, bet nelabas jaunuolis Kurčius, taip pat įsižiūrėjęs Dariūtę, drumsčia jos sielą. Antrajame veiksme Gunda Dariūtė, jau kartą Kurčiaus pabučiuota, kankinasi dėl to ir mano esanti neverta Rimvydo. Trečiajame veiksme jaunimas linksminasi įtartinos reputacijos viešbučio kambary. Dariūtę draugės sugundo rūkyti ir gerti. Joje pabunda aistra, ir pusiau netekusią sąmonės ją nusiveda Kurčius. Ketvirtajame veiksme, Kurčiaus suviliota ir išniekinta, Dariūtė jaučiasi nebeverta Rimvydo ir kažkur pabėga nuo saviškių. Veltui Daukantas su Gaivyte nori jai padėti. Penktajame

veiksme Rimvydas Dariūtę susiranda apsigyvenusią viešbuty. Ji rengiasi nusižudyt ir netrukus savo sumanymą įvykdo. Iš skausmo nusižudo ir Rimvydas. Nebereikia nė sakyti, kad šie draminiai realistiniai metmenys nėra pakankamai išrutuliuoti. Jie sudaro tik atramą vietomis simboliniams, vietomis didaktiniams ataudams. Pripažindami didelę dorovinę-didaktinę šio kūrinio vertę, nagrinėdami jį įprastu literatūriniu draminio žanro atžvilgiu, galėtume pakartoti tą patį, kas buvo pasakyta, nagrinėjant „Varpstį“. Tačiau „Laimės atošvaita“ vis dėlto yra stilingesnis ir įtikinamesnis kūrinys – gyviau pajaustas ir išgyventas.

3. Pasakos

„Lietuvos pasakėlė“, „Sigutė“, „Karalaitė“, „Žvaigždžių takai“, „Ragana“, „Likimo bangos“, „Jūratė“.

Šitas gana gausus, nors ir nedidelių veikalėlių ciklas rodo, kad Vydūnas mielai naudoja pasakų elementus savo kūrybai. Vis dėlto ir čia jis lieka ištikimas savo kūrybos principui: pirmiausia reikšti kurią nors kilnią idėją skaitytojui sąmoninti ir dorinti, o tik antroj arba, geriau sakant, paskutinėj vietoj rūpi formaliniai dramaturgijos meno reikalavimai ir kitokie formaliniai literatūriniai atžvilgiai. Dėl to ir pasakoj Vydūnas pirmiausia stengiasi surasti prasmę, pav., „Karalaitėj“, „Sigutėj“; kitur pats iš savo idėjos kuria pasaką, pav., „Lietuvos pasakėlė“, „Likimo bangos“; dar kitur laisvai panaudoja tik kai kuriuos pasakos motyvus, pav., „Žvaigždžių takai“, „Mūsų laimėjimas“. Poroj vietų Vydūnas pats yra pasisakęs, kaip jis žiūri į pasakų panaudojimą literatūrai. Pastaboj prie

„Sigutės“ jis rašo: „Žinau, jog, apskritai imant, yra netikęs dalykas žmonių pasaką rodyti regykloj. Poetingasis pasakos kvapas paprastai tad pranyksta. Pasakos nėra, kaip dažnai tikima, fantazijos tik rūkai. Jos yra senovės žinojimo palikimas ir kalba apie gyvenimo prasmę, kelią ir tikslą. Vis dėlto bandau pasakėle naudoties. Bet rūpinaus vien jos prasme ir turiniu. Tikiu tą supratęs. Ir savaip išreiškiau“. O pastaboj prie „Likimo bangų“ papildo: „Man pasakos visumet vaizduoja tai sielos, tai tėvynės, tai ir kitus svarbius dar gyvybės ir gyvenimo dalykus“. Tad visą savo dėmesį nukreipęs į pasakos prasmę, Vydūnas visai nė nesirūpina liaudiškuoju pasakos koloritu, stiliumi ir tuo, kaip jis sako, „poetinguoju kvapu“, kuris, jo nuomone, regykloje pranykstąs. Žodžiu, naudodamas pasakų motyvus, Vydūnas neieško jokių kitų literatūrinių uždavinių, kaip vien atvaizduoti turinį, idėją – ar tai glūdinčią pasakoj, ar tai jo paties sugalvotą.

Ankstyviausia iš šito ciklo yra „L i e t u v o s p a s a k ė l ė“. Ji vaizduoja autoriaus mėgstamą lietuvių tautos atsigavimo idėją, geriau pasakius, vieną tos idėjos variantą. „Lietuvos pasakėlėj“ tautos atsigavimo idėja, kaip ir dera pasakai, yra išreikšta paprastutėmis, naiviomis ir vaikui suprantamomis scenomis. Žaidžia linksmų, puošnių mergaičių būrys. Su jomis norėtų pažaisti ir vargšė Sapniūtė – basa, vienmarškinė, apdriskusi mergaitė. Bet visos ją žiauriai pajuokia, niekina ir varo šalin. Nusiminusią Sapniūtę suramina Angelas ir pamoko, ką ji turinti daryti, kad taptų lygi su anomis. Būtent pati turinti sau kurti palaimą – vargti ir dirbti. Jis duoda jai taurę, į kurią turinti rinkti savo ašaras ir jomis laistyti ant tėvų kapo sodintą medelį. Ji dar turinti saugotis abejonės ir pavydo. Kas tas per medelis, mes suprantame iš šių Sapniūtės žodžių:

Ak, tu medeli! Tu tėvelių palikimas!
Kiek aš lig šiol paniekinau tave!
Net peiktinas buvai man visumet – –
kol nepastojau peiktina pati!
Tačiau tarei, kaip taria motinos širdelė!
Buvai visų brangiausias mano lobis!
Tik man, medeli, nebuvai brangus!
Gaivinkis mano nors ašaromis
dabar! Riedės jos man per veidelius!
Paniekinta ir išpeikta turiu nūn vargti,
kaip aš paniekinau irgi peikiau tave!
Betgi dabar tu mano būsi visa! (p. 21)

Taip belaistomas savas kultūros medelis ima tuoj klestėti, ir iš jo nukrinta Sapniūtei aukso kurpelės apsiauti, paskui šilko drobelė apsivilkti, o pagaliau ir vainikas pasipuošti. Tuomet jau ir anos mergelės mielai priima ją į savo būrį žaisti ir dainuoti. Lengva suprasti, kad tos linksmos, puošnios mergaitės – tai kultūringosios kaimynės tautos, o Sapniūtė – tai Lietuva.

Panašių minčių randame ir antroje vienaveiksmėje pasakėlėj „S i g u t ė“, kurią Vydūnas bent kiek pretenzionaliai vadina „misterija“. Nakviša, žiauri pamotė ragana, muša ir kankina vargšę Sigutę ir dieną naktį verčia ją verpti pakulas. Nakvišai pasitraukus ir Sigutei užsnūdus, trys lakštingalos turbūt seselės ir močiutė, ją ramina savo čiulbėjimu. Paskui geros laumės pakulų kuodelį pakeičia sidabrine drobe. Nakviša atima drobę ir nusigąsta, kad Sigutė galinti tapti karalaite ir jai atkeršyti. Tad sumano sužinoti drobės atsiradimo paslaptį ir Sigutę nužudyti. Tuo tikslu duoda jai verpti linų,

o savo dukroms liepia saugoti. Šios besaugodamos užsnūsta, o tuo tarpu laumės pakeičia linus aukso drobe. Nakviša trobelėj kūrina ugnį, į kurią nori įstumti Sigutę. Bet lakštingalos įspėja ją nežengti per slenkstį. Atsitinka taip, kad, Nakvišai su dukromis susiginčijus dėl auksinės drobės, varnas taip baisiai sukranksi, kad jos pačios šoka į trobelę ir ten sudega. Švintant Sigutę, apsitaisiusią aukso drobe, šaukia į save Šviesos vaikai:

Seselės, stokim, seselės, eikim
sutikt, pasveikint tą kūdikėlį!
Išvargusi ji iškentėjo!
Šviesybės drobę ji sau laimėjo.
.....
Paimkim jąją į savo eilę!
Lai skritulėlį ji mums papildo!
Nukrito jai jau ašarėlės.
Nuslinko visos vargų drobelės,
Artyn šviesopi, artyn saulėpi
mes visos eikim, mes visos ženkim!
Giedokime šviesos skaistybei!
Ir garbę duokim josios Dievybei! (p. 31, 32)

Jokie komentarai čia berods nereikalingi. Nebent galima pastebėti, kad sklandumo atžvilgiu ši pasakėlė atrodo menkesnė už pirmąją ir pasakų motyvai nėra darniai supinti ir sceniškai neišnaudoti.

Trečioji vienaveiksmė pasaka – „Ragana“. Ją Vydūnas taip pat vadina misterija, ir iš tiesų čia vydūniško „misteriškumo“ jau daug daugiau kaip „Sigutėj“, bet kadangi ir „Raganoj“ randame pasakų motyvų, nagrinėjame ją šiame cikle.

Veiksmas eina tais laikais, „kuomet žmonės, pasak Vydūno, stengiasi pasiekti naują, aukštesnį žmoniškumo laipsnį“. Šiais žodžiais „Raganos“ autorius pakankamai aiškiai pabrėžia ir pagrindinę šitos pasakos-misterijos idėją: kaip žmogus, nugalėdamas žemiškojo gyvenimo kliūtis ir pavojus, kovodamas pasiekia tą „aukštesnį žmoniškumo laipsnį“. Liaudies pasakose įvairių kliūčių motyvų randame gana apsčiai. Pav., ieškant užburtų turtų, užkeiktos karalaitės, paslaptingų durų, drąsuolį gąsdina velniai, šmėklos, audros, ir jeigu jis neištesi tų pavojų nugalėti, dingsta visas žygis, o kartais laukia mirtis ir paties drąsuolio. Šitą pasakiškų pavojų-kliūčių motyvą lengva pritaikyti prie kiekvieno svarbaus dorovinio žygio, nes tokia jau yra žmogaus prigimtis ir šio netobulo gyvenimo logika, kad kiekvienas laimėjimas, ypač dorovinėj plotmėj, reikalauja didelių pastangų ir kovų ar tai su gyvenimo aplinkybėmis, ar tai su savo paties aistromis.

Arvydas, kilnus jaunuolis, paslaptingoj jūros pakrantėj ilgėdamasis ieško jam čia apsireiškusios deivės Mildos, jį pamilusios ir jo mylimos. Arvydo motina Augyvė mano, kad tai Raganos dukra jos sūnų sužavėjo ir nori pražudyti. Motina ir jos palydovas Protas visaip stengiasi Arvydą įtikinti ir jį nuo pavojingo kelio nukreipti. Deja, šitos palyginti ilgokos scenos išėjo gana blankios. Proto argumentai nepasižymi dideliu protingumu, motinos žodžiai skamba šaltokai, o įsimylėjusio deivę Arvydo kalba visai nerodo jo jausmų ir pasiryžimo stiprumo.

Netrukus pasirodo pati deivė – valdovė, Mildos motina Laima, bet ne savo dieviška grožybe, tik apsidengusi pilku šydu. Arvydas, pamatęs ją tokią, nusivilia, nes yra dar mažai nusimanąs ir silpnas. Jis jau pasiryžęs išsižadėti savo svajonių

ir duodasi nuvedamas motinos ir Proto. Bet čia atbėga Milda, maldauja supykusią Laimą ir šaukia atgal Arvydą. Jis sugrįžta ir, vėl pamatęs deives visame gražume, ryžtasi likti su Milda. Bet dabar Laima nori jį išbandyti: Arvydas turi nenusigąsti jokių pavojų ir pats pasiekti Mildą. Milda ūmai atsiduria aukštybėse, Laima sutelkia apie Arvydą audras ir rūsčias Perkūno galybes, kurios kliudo jam kilti ten, kur šaukia Mildos balsas. Be to, dar Augyvė ir Protas stengiasi jį traukti atgal į save ir į žemę. Vis dėlto pagaliau Arvydas nugali visas kliūtis ir pasiekia Mildą. Išsigandęs Protas nutempia šalin įsižiūrėjusią į Laimą Augyvę, o laumės baigia tą pasaką-misteriją Likimo giesme ir ritmiškų judesių scena.

Ar reikia ir sakyti, kad Laima ir jos duktė Milda, Vydūnui norint, čia atstovauja aukštesniam dieviškajam pasauliui, į kurį Arvydą veda Mildos meilė. Dėl to, žinoma, negalime daryti Vydūnui priekaišto, bet mums ne visai suprantama, dėl ko Arvydui to dieviškumo siekti kliudo motina Augyvė ir Protas. Juk motinystė Vydūno moksle, kaip ir turi būti, laikoma labai kilniu žmoniškumo reiškiniu, tad atrodo nelogiška kelti konfliktą tarp kilnumo siekiančio sūnaus ir motinos. Tokiam siekimui neturėtų priešintis nei Protas. Tuo tarpu ir Augyvę, ir Protą Vydūnas padarė kažkokius nesusipratėlius, visur tik tematančius pragaro pinkles. Protas, pamatęs deives, tolydžio šaukia: „Baugu, baugu, baugu! – Dabar tikrai ir man baisu jau darosi! Bėki, bėki! – Į Dievnamį, kur dega dar turbūt tiedvi žvaki! Čia būsim apsaugotu gal tikrai!“ (p. 32, 33). Tai jau ne Protas iš didžiosios raidės, bet koks kvailokas zakristijonas, brukąs į bažnyčią velnio išsigandusią davatkėlę. Filosofinėj pasakoj-misterijoj, kur kiekvienas reiškinys turėtų būti imamas iš esmės, tokie aiškūs prieštaravimai mus nemaloniai

nustebina. Norint „Ragana“ yra visai nedidelis veikalėlis (38 p.), bet vis dar atrodo per daug ištęstas. Kilnių, bet nuolatos besikartojančių, dėl to ir nuobodžių, žodžių tvane paskęsta ir tos negausios situacijos, ant kurių jis yra pastatytas. Tenka dar pastebėti, kad vaizdinė, plastinė scenų dalis ir čia yra rūpestingai apgalvota ir graži.

Trumpai paminėsime 3 v. dramą-libretto „Karalaitė“, sudarytą iš žemaičių pasakos apie karalaitę Tikrąją Teisybę. Išmintingoji ir geroji karalaitė laimingai valdo savo šalį ir sukelia kaimynų susidomėjimą: karalaičiai Malonius, Kumsčius, Gudrys ir Turčius nori laimėti jos palankumą. Karalaitei laikas tekėti. Ji sakosi eitų už vyro, kurs kartu būtų išmintingas ir galingas. Antrajame veiksme karalaičiai peršasi. Karalaitė atstumia Kumsčių, Gudrį ir Turčių, o pasirenka Malonių, nes tas nesipučia ir nesigiria, o ketina padėti nuliūdusiems, nuskriaustiems ir vargdieniams. Trys atstumtieji grasina karu.

Trečiajame veiksme matome karo lauką po mūšio. Kumsčius, Gudrys ir Turčius slapstosi apdriskę, sužeisti. Lauksargiai juos suima. Ateina susituokę Malonius su karalaite Tikre, kuriedu viską atleidžia savo priešams ir tuo pelno jų pagarbą ir dėkingumą. Čia keliais aforizmais dar pabrėžiama ir šiaipjau aiški veikalėlio mintis: „Teisybė įsivyraut tegalėjo, kad malonums laimėti jai padėjo“, sako karalienė. Gudrys dabar pripažįsta, kad „Teisybė bus tikriausioji gudrybė“, o Kumsčius tikina, kad „Malonė man tikriausioji galybė“. Veikalėlis toks, koks jis Vydūno parašytas, vargu ar sudomins mūsų kompozitorius. Bet ir jį Vydūnas aprūpina kruopščiais nurodymais, kokia turinti būti muzika ir ką ji turinti reikšti. Pasirodo, kad ir muzika Vydūnas nori pagrįsti tokia pat ideologija, kaip ir savo dramas.

prasideda su tūlomis įvairiomis nesutaikinantiomis balsų bangomis, kurios tarsi chaotiškai gaustų. Vienas antras balsas pritraukia dėmesį savo ypatingumu. Bet iš lengvo juos pagauna balsas, kurs užteka kaip žvaigždė ir vis daugiau įgyja reikšmės. Nederningi balsai gaišta, ir naujasis balsas liekasi mažame balsų skritulyje, kurs tai didėja, tai menkėja, ir į kurį įeina bailumo ir skundo bei širdingumo.

Toliau į jį briaujasi galingesnių balsų, kurie jį savaip norėtų patraukti. Jis gretinas prie malonumo balso, ir tuoj atšoka trys priešingi balsai. Kilnusis su malonumo balsu šalinas. Ir likusieji jį lydi, jam grumsdami ir pagaliau pradėdami su viens kitu kovoti, sušaukdami visas savo galias, o galiausiasis balsas vis šoka tai vienon, tai antron pusėn.

Pagaliau įvyksta tikra suirutė, ir dabar grįžta kilnusis aukštasis ir malonusis balsas. Ir į jį kreipiasi visi balsai, kurie su viens kitu kovojo. Iš lengvo šie į derną traukiami su aukštuoju balsu, paskiau ir giliausiasis, ir visa balsų tytveika susieina į gražią derną. (p. 3)

Juk tai visas veikalo turinys!

Toliau turime triveiksmę pasakos dramą „Žvaigždžių takai“. Šio veikalėlio prasmę pats Vydūnas taip nusako: „Iš tikrųjų yra jame parodyti santykiai tarp poeto ir jo mūzos bei aplinkybių. Bet, nenorint padaryti kai kuriems žmonėms „galvosūkio“, veikalui duotas antraštis „Žvaigždių Takai“. Tuo šalia kito ir tai pasakyta, kad visi paprastojo gyvenimo prietykiai negali trukdyti Aukštybės nustatytosios gyvenimo eigos“. Iš tiesų, jei ne Vydūno pasakymas, mes nieku būdu negalėtu-

me susiprotėti, kad „Žvaigždžių takai“ reiškia poeto ir jo mūzos santykius! Pirmosiose scenose matome piemenaitę Dykę, ganančią avis ir besikalbančią su artoju Maniu. Jiedu mylisi. Jųdviejų jausmai tyri, o kalba kilni. Jiedu abudu savy patiria ypatingų nujautimų. Dykė jaučiasi, tartum ji būtų karalaitė, o Manis jaučiasi esąs karalaitis. Abu ilgisi šviesių, aukštų rūmų ir karališkos buities. Atvykusi Čigonė šitą nujautimą juose ir mumyse sustiprina. Mes imam suprasti, kad bene ta Čigonė bus kadaise išvogusi Dykę iš karališkų rūmų, o Manis, laivui jūrose sudužus, buvo išmestas į krantą ir paimtas auginti ūkininko Vargalio, kuriam lig šiol ir tebetarnauja. Vargalis priešinasi Manio ir Dykės meilei, bet Čigonė pranašauja, kad Žvaigždžių takai susieisią. Čigonė yra gera. Ji vaidina likimo rankos rolę, kad išsipildytų tai, kas lemta. Tolimesni įvykiai vystosi su neįprastu Vydūno dramose greitumu. Atvyksta kažkoks paslaptingas Keleivis. Vos tik pamatęs Dykę, jis tuoj susiproti, kad tai bus toji, kurios jis ieško, būtent žuvusi jo karaliaus duktė.

Antrajame veiksme tos pačios dienos vakarą Keleivis išveža karalaitę Dykę už jūrių marių. Graudi ir kilni atsisveikinimo scena. Dykė pasižada Manio neužmiršti ir jo laukti. Čigonė stiprina jo dvasią, žadina viltis. Vargalis priešinasi, bet Manis pasiryžta eiti savais keliais. Kaip kitur panašiose situacijose, taip ir čia Vydūnas visą dėmesį kreipia ne į kitų daromas kliūtis, kurios draminį veiksmą sustiprintų, įtemptų ir paįvairintų, bet į išvidinį savo herojų priaugimą ir susipratimą. Manis nepaiso Keleivio grasinimų, greit apsidirba su Vargaliu, bet jis nėr dar priaugęs prie savo laimės. Tad ir Čigonės misija dar nebaigta:

ČIGONĖ (*stovi ir iškelia abi ranki*):

Aš sekti jį turiu! Dar nereg jojo siela. Tai, mano akys, smelkitės per tamsumus pasaulio! Ir tieskite kelius! tie karalaičiai aukštais žvaigždelių vaikščioja takais! Mes palei žemą bėgame savaisiais. Bet jie taipgi žmonelėms reikalingi. O man jais žengt – nulemta! (p. 36)

Deja, to išvidinio priaugimo, to sielos praregėjimo, kuris reikalingas Maniui pasiekti karalaitę, dramoje mes nematome.

Trečiasis veiksmas eina aikštelėje prieš Dykės tėvo karaliaus rūmus. Sužinome, kad karalaitė tuoj turi išsirinkti vyrą ir susituokti. Ateina Manis, išvargęs, prastais keleivio vargšo rūbais. Atsitinka taip, kaip niekad neesti gyvenime, bet visuomet įvyksta pasakose. Manis išsišaukia karalių, paskui karalaitę, paskui dar karalių-svečią ir, čigonės padedamas, įrodo, kas esąs. Paaiški, kad jis yra karaliaus svečio sūnus. Čia jau ir laimingas finalas su vestuvėmis: Žvaigždžių takai susiėjo.

Jeigu Vydūnas nori, kad šita drama-pasaka reikštų poeto ir mūzos santykius ir kovą su aplinkybėmis, tai, žinoma, nėra sunku ją taip ir suprasti. Manis – poetas, Dykė – mūza. Gyvenimo aplinkybės juodu perskyrė, bet kadangi poetas paties likimo, pačios prigimties yra surištas su savo mūza, tai jokie Vargaliai poeto pavergti negali, ir jis susipratęs galų gale savo mūzą vėl susiras. Galime šitą idėjinę schemą papildyti dar daugeliu bruožų, kuriuos rastume antraeilėse rolėse ir atskirose scenose, bet pati schema nuo to nepasikeis. Ji vis liks tokia pat sausa, abstrakti alegorija, kurioj veltui ieškotume šiokio ar tokio poetinės kūrybos esmės prasiskleidimo, kūrybos eigos, poeto santykio su gyvenimu, kūrybinių galių paskatinimo, įkvėpimo ir kitokių su poeto pašaukimu ir kūryba susijusių

klausimų nušvietimo. Šitokius klausimus galima kelti tiktai realaus gyvenimo plotmėj, analizuojant gyvų žmonių santykius. Galbūt čia mes sunkiau rastume bendrinamųjų dėsnių, bet ir vienas individualus, konkretus ir gyvas pavyzdys daugiau mus pamokytų rūpimais klausimais negu alegorinė schema, nieko bendra neturinti su gyvo žmogaus gyvenimo aplinkybėmis ir santykiais. Tokia nereikalinga alegorija galima laikyti ir „Žvaigždžių takus".

Tačiau „Žvaigždžių takai" Vydūno mokslo ir kūrybos visumoj mums yra įdomūs kitu požiūriu, kurį nurodo pats autorius. Šioj dramoj esą „ir tai pasakyta, kad visi paprastojo gyvenimo prietykiai negali trukdyti Aukštybės nustatytosios gyvenimo eigos". Šitas posakis kvepia tokiu aiškiu fatalizmu, kurio pagrindų veltui ieškotume teoriniuose Vydūno raštuose. Priešingai: teoriniuose raštuose randame griežtą likimo paneigimą. Žmogui yra atviras kelias ir į aukštybes, ir į žemybes. Jis savo pajėgomis gali ugdyti savy žmoniškumą ir įsipinti į visuotinį evoliucijos ir involiucijos procesą. Jokios antprigimtinės galios jo neveikia. Tuo tarpu determinizmo ir fatalizmo žymių gana apsčiai randame draminėj Vydūno kūryboj. Matome jų „Žvaigždžių takuose", dar daugiau pamatysime „Likimo bangose", rastume jų ir anksčiau nagrinėtuose veikaluose. Tad kyla klausimas, iš kur tokia nesantaika tarp pasaulėžiūros ir kūrybos – ir tai tokio rašytojo raštuose, kurio kūryba yra, galima sakyti, tik vaizdinė pasaulėžiūros interpretacija. Štai čia ir turime pavyzdį, kaip meniškoji intuicija ne visuomet seka teoriniais įsitikinimais. Aš manau, kad poetinė meninė intuicija ir lenkia Vydūną kai kuriuos gyvenimo reiškinius ir žmogaus likimą bei pašaukimą aiškinti determinizmo, fatalizmo šviesoj. Iš tiesų žmogaus likimas, iš anksto nulemtas,

valdomas fatumo, mus intriguoja, kelia ypatingo susidomėjimo ir užuojautos. Jeigu pasyvų Rytų kultūros žmogų fatalizmas lenkia skendėti neveiklioj kontempliacijoj, tai aktyvų dinamišką europietį, jaučiantį savy laisvą valią ir norintį valdyti gyvenimą, tas pats fatalizmas verčia grumtis su kliūtimis ir nepaisyti jokių priešingybių. Tiesą sakant, kultūringam vakariečiui likimas, fatum, yra ne tiek realaus gyvenimo veiksnys, kiek žadinąs fantaziją įvaizdis ir praeities tradicija. Veiklumo jis netrukdo, o fantazijai medžiagos duoda apsčiai ir praturtina ypač tas dvasinio veikimo sritis, kuriose vadovauja fantazija – būtent meno kūrybos sritis. Dramaturgijoj fatalizmo šviesoj lengva sunarplioti ir išnarplioti draminius konfliktus, suintriguoti, sukelti užuojautos ir pasiryžimo. Šitai meninei fatalizmo atrakcijai bene bus pasidavęs ir Vydūnas. Be to, gal jį paveikė ir liaudies pasakos, ir lietuvio būdo savybės, kuriose determinizmo ir fatalizmo randame nemaža.

Grįždami dabar į „Žvaigždžių takus“, galime padaryti išvadą, kad jie mums tampa įdomūs ne dėl sausos, abstrakčios poeto ir mūzos santykių alegorijos, bet dėl to, kad randame juose bent krislą tos meniškos ir gyvenimiškos pasaulėžiūros, kuri vadinama determinizmu ir fatalizmu. „Žvaigždžių takai“ yra sceniškesni už daugelį kitų Vydūno veikalų, tad buvo vaidinami ir Kauno teatruose.

Tos pačios pasaulėžiūros žymės dar aiškiau pasireiškia „Likimo bangose“, 5 v. dramoj „iš pasakų amžiaus“. Vydūnas sakosi skubotai šį veikalą paleidęs į žmones ir siūląs jį „ypačiai šio mūsų laiko tautos vaikams“. Drama vaizduoja vienos salos karaliaus Virvaldo kovą su Juodžiais, pagrobusiais iš salos karaliaus sužadėtinę, karalaitę Baltąją Gulbę, kurią Virvaldas laimingai išvaduoja.

Šituose motyvuose A. Jakštas ir mato priežastį, dėl ko „Likimo bangos“ yra toks aktualus veikalas. „Kaip matome, – rašo Jakštas, – šis naujas Vydūno veikalas yra perdėm simboliškas. Simbolizmas čia gana aiškus. Salos gyventojai – tai mes, lietuviai. Baltoji Gulbė – tai Lietuvos nepriklausomybė. Juodžiai – tai visokie Lietuvos priešai. Virvaldas – tai mūsų valstybės kūrėjai. Šventoji Ugnis – tai karšta tėvynės meilė, daranti stebuklus. Baltąją Gulbę tegynė vien jaunimas. Vyresnieji, matyt, ilsėjos, dėl to Juodžiams ir pavyko ją pagrobti. Bet kieta ir sumani Virvaldo valia ją išvaduoja. Tai darytina ir mūsų valstybės kūrėjams. Jai gresia daug visokių Juodžių – tvirtų, narsių ir sumanių, bet ji išvaduoti ir apginti galima, reikia tik turėti tvirto būdo ir laikytis teisingo kelio.“* Kaip matome, turinys išaiškintas sumaniai. Ar Vydūnas tai būtent turėjo galvoj, sunku pasakyti. Galbūt tai, o gal ir ne vien tai. Baltoji Gulbė gali reikšti Lietuvos nepriklausomybę, bet gali reikšti, pav., ir Latvijos nepriklausomybę, ir mūzą, ir šiaip kokią kilnią idėją, dėl kurios tenka kovoti. Mums atrodo, kad ir „Likimo bangose“ reikia ieškoti ne alegorijos, kuri maža ką pasako, bet šiokių ar tokių gyvesnių žmogaus mąstymo ir jautimo pasireiškimų. Tuo tikslu smulkiau susipažinkime su dramos siužetu.

Pirmojo veiksmo scena vaizduoja salą, kurios vidury ant kalvos matyti didelis aukuras. Ankstybas rytmetys. Dar tamsu. Naktosargis su savo padėjėjais, žibintais nešini, eina sargybą prie aukuro ir salos krantų. Jų šūkavimai, sveikinant rytmetį, jų žibintai ir salos vaizdas auštančio ryto šviesoj sudaro įspūdingą, simbolišką reginį. Švintant keičiasi sargyba –

* „Mūsų naujoji poezija“, p. 106.

ateina Dienosargis, kuris nuolatos bijosi užpuolikų Juodžių, besislapstančių pakrantėse. Neregimos Gulbės balsas, moterų ir vyrų chorai garbina švintančią dieną, džiaugsmą ir gyvybę. Berniukai ir mergaitės ateina su vėliavomis ir gėlėmis puošti aukuro. Visos šitos scenos yra išlaikytos pakilioj poetinėj simbolinėj nuotaikoj. Iš vienos mergaitės, Geriutės, sužinome Baltosios Gulbės istoriją. Būtent senasis karalius vieną kartą pamatė, kaip iš dangaus nusileido į jūrą balta gulbė, toj vietoj atsirado laivelis ir, kai jis priplaukė prie kranto, karalius rado jame baltą lopšelį, kuriame gulėjo graži mergytė. Mergytė, Baltoji Gulbė, užaugo, ir štai dabar bus jos vestuvės su jaunuoju karalium. Pasibaigs visi pavojai, nes Baltoji Gulbė yra šalies gyvybės branduolys; jos netekę, visi turėtų žūti.

Saulei patekėjus, pamatome ir Gulbę, einančią pasitikti savo jaunikio – karaliaus. Bet ūmai iš gilumos puola Juodžiai, pagrobia Baltąją Gulbę, sėda į juodą laivą ir dingsta toly. Visi aimanuoja, kad taipjau, matyt, baudžiąs likimas, ir nieko čia nepadarysi. Bet karalius aiškina kitaip, ir jo žodžiuose randame dinamišką, veiklų, modernų likimo aiškinimą:

KARALIUS:
Antraip! Likimas karalaitę mums padovanojo. Dabar jis nori, kad ją drąsumu tikru užsipelnytume.
.....
Tegul sukils į karą! Likimas man vyriausią žygį skiria.
Aš savo būsiu žvalgas, savo ir galia! – Parinkit man laivelį ir atneškit šarvus. Stačiai aš nusiirsiu į jų lizdą!
VISI
(*subruzdę, keliems einant pildyt karaliaus paliepimą*)
Karalius mus apleis! – Karalius žus! Nebgrįš! – Likimas priešas! Jo bangos nuskandins!

KARALIUS (*paėjėjęs*):

Jo bangos neša drąsųjį, kursai teisingo tikslo siekia. Mane jos į laimėjimą nukels. Tuo aš tikiu! Aš parinktas – Baltajai Gulbei išvaduot! – (p. 28, 29)

Karaliui pritaria ir jo karo vadas Gintalas. Pasiryžėliai sėda į laivus vytis Juodžių. Geriutė myli Gintalą ir lydi jį ligi laivo.

Antrajame veiksme matome grobuonių puotą jų pily. Juodžių vadas ir vyresnieji Rolvas, Geiras ir Tripsas džiūgauja, kad jų galioj esanti Baltoji Gulbė amžiams patvirtinanti jų viešpatavimą. Jie taip pat garbina likimą:

ROLVAS (*svarbiai*):

Likimas pats pastatė viešpačiais mus šišon!

VADAS:

Tiesos tai žodis! Likimo bangomis atkilom į šį kraštą! Likimo galios suteikė mums jojo karalaitę! Likimo pagaliau nutarimu mes pasistatėm bokštą. Ir taip į žemę savo galių gairę įrėmėm. Ji nebebus pašalinama. Belieka džiaugties! Gersim! (p. 36, 37)

Čia mus sudomina ne vien Baltosios Gulbės dalia ir Virvaldo su Juodžiais karas, bet dar labiau tas paslaptingas likimas, kurio visi galią jaučia, bet ne vienaip supranta ir ne vienaip savo veiksmus su jo lėmimu derina. Juodžiai puotauja, bet jie vis dėlto neramūs: yra gandų, kad Virvaldas juos atsekęs ir bandysiąs pulti. Juodžiai silpnadvasiai. Kai jų pačių vėliava užkrinta ant lango ir sienoj pasirodo šmėkliškas šešėlis, jie persigandę taip ima mojuoti kardais, kad vieni kitus sužeidžia, kol paaiški, kad tai buvo tik jų vėliavos šešėlis. Vadas drąsina save ir kitus, skelbdamas dažnai girdimą principą, kad „likimo bangos kelia tik drąsųjį“. Bet štai pilies vartai

paslaptingai atsidaro, pasirodo pats Virvaldas ir, grasindamas likimu, reikalauja grąžinti karalaitę. Jis išeina, vartai užsidaro. Juodžiai patriukšmauja, pagrasina, pašūkauja ir vėl tęsia savo puotą. Bet štai vartai vėl atsidaro, ir šį kartą Gintalas taip grasina Juodžiams:

Ateiviai, gruobuonys! Klausykitės
vyriausiojo karaliaus karvedio burnos!
Apsako jums, kad karvedys netrukęs
užniks laivais krantus šiuos ir suteiks
jums, ką senai Likimas yra jums lėmęs! (p. 54)

Ir Gintalas išeina nesuimtas. Mes stebimės ir nesuprantam, kas tie per stebuklingieji vartai ir kaip Virvaldas su Gintalu nepastebėti galėjo patekti į Juodžių vadų puotą ir nesuimti pasprukti. Berods tai pasaka, bet ir pasakoj įvykiai turi turėti bent pasakišką pateisinimą. Čia to pasigendame. Gintalui pasitraukus, Juodžiai vėl drąsinasi likimu: esą „likimas lemia, kaip drąsusis reikalauja". Ištraukę kardus, eina ieškoti Virvaldo.

Trečiasis veiksmas vaizduoja Galybės bokštą, kuriame kalinama Baltoji Gulbė. Atlanko ją Juodžių vadas, iš kurio sužinome, kad ji gerai saugojama. Bet Gulbė pasitiki Dievybės lėmimu ir Virvaldo narsa. Netrukus sunkiai įtikimu būdu į bokštą patenka ir pats Virvaldas. Gulbė skatina jį bėgti, bet Virvaldas nesiskubina:

Mane lig šiol Likimo bangos nešė,
nuneš jos ir lig palaiminto galo.
Džiaugsmingas su jomis aš plauksiu.
O kad reikėtų kiek dar ir pakęsti,
tad priešų kuo labiau tik nyks galybė.

Todėl ilsėsiuosi nors valandėlei.
Ir akies mirksniui nusivilksiu šarvus.
Per daug mane jau praded spausti. (p. 64)

Deja, sargyba ir pats Juodžių vadas užklumpa Virvaldą bokšte, po smarkios kovos suima ir kartu su Baltąja Gulbe veda į laivą. Iš ten ryt dieną ketina karalių viešai paskandinti.

Ketvirtajame veiksme į Juodžių laivą atveda Virvaldą su Gulbe ir pririša prie stiebų. Juodžiai žemai laive kelia puotą. Tačiau Virvaldo ir Gulbės tikėjimas savo likimu nepalaužiamas. Jiedu tiki, kad viskas darosi taip, kaip turi būti. Jau patekęs į Juodžių nelaisvę, Virvaldas skelbė pasitikėjimą likimu: „Likimo bangos teisųjį tik nuverčia, jeib kuo aukščiau jį vėl iškeltų". Tą patį jis kartoja ir dabar: „Mane likimo bangos neša". Gulbė pritaria: „O tą skandin, kurs nuteisia save pats savo darbu". Netrukus, pasinaudodamas tamsa ir sargų neakylumu, į laivą įlipa Gintalas, atriša Virvaldą, pats stoja į jo vietą, o Virvaldas pasprunka pas savuosius, tuoj su jais grįžta į laivą, išvaduoja Gulbę ir užpuola Juodžius. Virvaldo kariai laimi kovą ir visą laivą, bet Gintalas sunkiai sužeistas.

Penktajame veiksme esame vėl Virvaldo saloj. Ją valdo dar Juodžių valdovai. Bet štai tolumoj pasirodo laivas. Geriutė pirmoji įspėja, kad tai saviškiai grįžta, nugalėję priešus. Žmonės sukyla prieš Juodžius. Netrukus įneša sužeistąjį Gintalą ir pasirodo Virvaldas su Gulbe. Virvaldas taip prabyla:

Kas pažadėta Amžinosios Valios,
tatai įvyko mūsų šaliai su kaupu.
Likimo bangos nėrė mus lig dugno
ir vėl pakėlė lig pačių aukštybių.
Šventa Ugnis, saugota šventoj vietoj,

liepsnos dabar nebužgesinama.
Abu, karalius irgi karalienė ją pakurs.
Ir, susituokusiu, pačios Aukštybės
gyvybę žadys savo šaliai! (p. 112)

Ant aukuro užkuriama ugnis. Kareiviai atveda Juodžių vadus, į kuriuos Virvaldas prabyla šiais reikšmingais žodžiais:

Likimo bangos kėlė mus ir jus skandino.
Kaip tat įvyko, gal dabar suprasit.
Likimo bangos neša tą, kurs vis teisus.
Nebliko jūsų galios bokšto!
Sugriuvo prieš jaunimą mūsų!
Užtai stovėjęs aukuras ir stovi.
Nebedegė – ugnis – gesinta jūsų.
Bet valanda išaušo jai pakurti.
Ir štai, kaip dega! Degina irgi
sudegins visiškai galybę jūsų. (p. 114)

Bet Virvaldo širdy keršto nėra: jis paleidžia Juodžius į jų tėvynę su sąlyga, kad jie niekad daugiau šiame krašte nesirodytų. Tuo tarpu Gintalas miršta. Nepakėlusi skausmo, miršta kartu ir Geriutė. Visi gyvieji pasiryžta saugoti aukuro ugnį, garbina dievybę ir nešančias į šviesą likimo bangas. Drama baigiasi tokiu himnu:

Mūsų tėvynė kaip jūrų salutė.
Vilnys ir bangos iš visų šalių
gresia griausmu ir ją daužo audringai!
Bet jos dora kaip tvirtybė uolų.
Jei mums pasaulyj draugų ir nebūtų,
nieko nebodami, žengsim uoliai

tuo, ką Aukštybė mums pagrindu stato.
Bangos Likimo mus neša gerai.
Apsaugą teiks mums pačioji Teisybė.
Liepsnos kūrybos bus mūsų galia
nešti kilnumui žmogaus į pasaulį.
Šventa gyvęsime Dievo valia! (p. 119–120)

Iš šitos turinio santraukos galime spėti, kad Vydūnas iš tiesų gal ir turėjo galvoj lietuvių tautą ir jos istorinį kelią iš laisvės į vergovę ir vėl į laisvę. Idėja bent kiek panaši į V. Krėvės misterijos „Likimo keliais" idėją. Ne be reikalo abiejų veikalų ir vardai panašūs. Bet esminis skirtumas tarp abiejų rašytojų yra tas, kad Krėvė istorinį Lietuvos kelią nužymi visai konkrečiais, atskirus įvykius arba laikotarpius simbolizuojančiais vaizdais, metafizinis likimas – fatum – „Likimo keliuose" nevaidina jokio vaidmens, ir dėl to Krėvės misterija nėra pagrįsta jokiu fatalistiniu istorijos ir gyvenimo aiškinimu. Tuo tarpu Vydūno „Likimo bangos" yra tiek abstraktus veikalas, kad, kaip pradžioj minėjau, gali būti pritaikytas ne tik lietuvių, bet ir kiekvienai kitai tautai, kuri maždaug panašiose aplinkybėse kovojo dėl savo laisvės. Be to, Vydūno veikalas yra pagrįstas determinuojančia įvykius likimo sąvoka ir nudažytas fatalizmo atspalviu: pats Likimas yra siuntęs Virvaldui Gulbę, o visi prietykiai ir kovos su Juodžiais buvo leistos tik tam, kad Virvaldo pajėgos užsigrūdintų ir jis taptų dar labiau išaukštintas. Bet, taikydami tai Lietuvai, mes vargu galėtume su tokia mintim sutikti. Tiesa, kad Lietuvos nepriklausomybės laimėjimas buvo tarsi tam tikrų aplinkybių vaisius, vadinasi, tartum likimo dovana. Bet keleto šimtmečių vergovė nieku būdu negali būt laikoma bandymu arba jėgų stiprinimu.

Bet nėra jokio reikalo atskirus „Likimo bangų“ vaizdus arba veiksmo peripetijas traukti prie konkrečių Lietuvos istorijos arba kovų dėl laisvės faktų. Aš manau, mes būsime artimesni Vydūno minčiai, jei Baltosios Gulbės simbolį aiškinsim ne politine nepriklausomybe, kuri pati dar nedaug reiškia, bet dvasine tautos kultūra arba stačiai tautos dvasia, dėl kurios išvadavimo ir laisvo kelio aukštybėsna sudegė ant meilės aukuro Gintalas ir Geriutė. Pagaliau ne tai svarbu. Aš noriu vien pabrėžti, kad „Likimo bangose“ glūdinti determinizmo ir fatalizmo idėja nėra sietina su simboline ar tai alegorine veikalo prasme. Tas determinizmas ir fatalizmas kaip „Žvaigždžių takuose“, taip ir čia mus domina savaime, kaip kūrybinis pasaulėžiūros pradas, visam veikalui duodąs daug platesnės prasmės negu ta, kurią randame jo simbolinėj ar alegorinėj schemoj. Meninės Vydūno pasaulėžiūros determinizmui ir fatalizmui nušviesti prisiminkime tuos aforizmus, kuriais išretintu šriftu yra išmargintas „Likimo bangų“ tekstas: 1) Likimo bangos neša drąsųjį, kursai teisingo tikslo siekia. 2) Tikėkite teisingu likimu: neduod jis žūti tam, kurs teisus. 3) Bet kilkiva pasitikėjimo banga: ji ta pati, kaip ir paties Likimo. 4) Likimo bangos teisųjį tik nuverčia, jeib kuo aukščiau jį vėl iškeltų. 5) Likimo bangos tą skandin, kurs save pats nuteisia savo darbu. 6) Prieš visą mūsų protą mums kelius Likimas tiesia kuo geriausiai. 7) Likimas pats išvaduoja. 8) Likimo bangos nėrė mus lig dugno ir vėl pakėlė lig pačių aukštybių. 9) Likimo bangos neša tą, kurs vis teisus. Juodžiai, kurie likimą supranta kitaip, pralaimi.

Iš čia jau matome, kad vydūniškasis likimas – tai nėra ta akloji senovės mitologijos Moira[43], kuri kančiomis apipindavo lygiai kaltuosius ir nekaltuosius. Vydūno likimas yra geras

ir teisingas. Kaip visas Vydūno mokslas ir kūryba, taip lygiai ir čia mūsų randamas determinizmas yra kilęs iš šviesios optimistinės pasaulėžiūros. Pagaliau, nebijodami per daug suklysti, galėtume pasakyti, kad vydūniškojo likimo koncepcija yra labai artima krikščioniškajai Dievo Apvaizdos sąvokai. Bene čia glūdi priežastis, dėl ko Jakštas[44], taip nepalankiai sutikęs kitus, daug svarbesnius Vydūno veikalus, pav., „Amžiną ugnį", labai mielai priima „Žvaigždžių takus" ir „Likimo bangas": juose Vydūnas yra krikščioniškiausias.

Pagaliau vienas iš paskutiniųjų šio ciklo Vydūno kūrinių „Jūratė", trijų veiksmų kaip ir libretto, yra sudarytas iš visiems žinomos pasakos apie Jūratę ir Kastytį, kurį Vydūnas pavadino Skaistyčiu. Žinoma, nesudėtingą vientisą pasakos motyvą Vydūnas paįvairino naujais veiksmo epizodais ir simboline prasme, tačiau galima abejoti, ar taip apsunkintos prasmės dramatizuota pasaka susilauks kada muzikos, kaip tikisi Vydūnas.

Apžvelgę visą pasakų motyvais ataustą Vydūno veikalų ciklą, nerandame jame nė vieno žymaus kūrinio. Vydūno pasaulėžiūra, jo talento savybės ir kūrybos priemonės yra tokios, kurios tinka dideliems, komplikuotiems idėjiniams pastatams, o ne grakščioms miniatiūroms. Vydūno pasakose prasilenkta su žanro esme ir pagrindinėmis jo savybėmis. Vydūnas į pirmą vietą iškelia sausą, dažnai banalią, neturtingą ir neįdomią savo pasakos prasmę, o visiškai nepaiso formalinių pasakos savybių, kurios vienos padarytų ją literatūriniu atžvilgiu įdomią, menišką. Kiekvienoj meno šakoj miniatiūra ir fantastika yra formalinis menas, labai jautrus stiliaus, nuotaikos, kolorito ir puošmenų elementams. O visa tai Vydūnui per maža rūpi, o gal stačiai nevyksta.

Visame cikle įdomiausi mums kūriniai – „Žvaigždžių takai“ ir „Likimo bangos“. Bet ir jie, kaip matėme, mus sudomina tiktai savo svaresniu ir labiau komplikuotu idėjiniu turiniu, o formaliniu atžvilgiu pasirodo gana silpni. Ir viename, ir kitame pasakos stebuklingumas arba įvykių nepaprastumas nesklandžiai jungiamas su plokščiais, vietomis banaliais personažų dialogais ir su paties autoriaus idėjomis, pernelyg rūpinantis prasmės aiškinimu. Dėl to trys kūrinio plotmės: pasakiškoji, gyvenimiškoji ir ideologinė nuolatos svyruoja, maišosi ir ardo veikalo vieningumą.

4. Misterijos

„Mūsų laimėjimas“, „Probočių šešėliai“, „Jūrų varpai“.

Čia rasime susintetintas, sukondensuotas visas tas tautines ir apskritai žmoniškas problemas, kuriomis minta visa Vydūno kūryba ir veikimas.

„Mūsų laimėjimas“ – nedidelė 3 veiksmų misterija, parašyta 1910 metais paminėti 500 m. Žalgirio mūšio sukaktuvėms. „Pastaboje“ pats Vydūnas taip nusako savo veikalėlio pobūdį:

> Šį veikalą esmi parašęs 1910 metų pavasarį Didiajam Mūšiui atminti, paragintas dainos apie Sigalą ir Iną ir sekdamas padavimų paveikslą. Jie prasideda gyvenimo atsitikimu ir iš lengvo įsiautia ji į pasakų kvapą, kol pagaliau nepavirsta ir patys pasakomis. Taip pirmoji šio veikalo dalis išrodo, lyg būtų imta iš gyvenimo Lietuvių tautos. Antroji dalis jau labai aiškiai apreiškia ir pasakų dvasią. Tre-

tioji tad visiškai gyvena neberegimybės galiomis. Pagaliau galima sakyti, kad šitas veikalėlis parodo, kaip historijos atsitikimas iš lengvo virsta dvasios sritių veiksniu. (p. 5)

Tas gyvenimo atsitikimas, kurį čia Vydūnas mini, tai ir yra Žalgirio mūšis ir su juo susiję įvykiai. Pirmajame veiksme Gilma su savo sesere Jorūne laukia pargrįžtančio savo mylimo bernelio Rimvydo. Ji tiki Rimvydą grįšiant, nes čia pat šioj vietoj jis tai žadėjęs. Bet štai grįžta iš mūšio vienas kareivis ir praneša, kad priešas sutriuškintas, bet Rimvydas žuvęs kovoj. Tačiau Gilma nenori tikėti ir pasiryžta jo laukti:

Kaip ir galėtų žūti, kan aš myliu!
Ne, niekumet! Oi, niekumet! Ne, ne!
Jorūn, nėra jis miręs! Aš jį myliu!
O kan aš myliu, tai negali mirti.
Neturi mirti! Šišon jam tai pasakiau.
Prie to akmens! Čia susieit žadėjovos.
Čia lauksiu jo. Ir liesiu ašaras
ant to akmens, kol nesutirps gailėdams,
ir man likimas atiduos bernelį!
Taip aš darysiu! Žodį jam laikysiu! (p. 17)

Kaip matome, čia Vydūnas įveda jau mums žinomą motyvą apie magišką meilės galią, motyvą, kurį jis sakosi paėmęs iš dainos apie Sigalą ir Iną, o kurį mes radome ir Krėvės „Rugiapjūtės dainoj". Pirmasis veiksmas tuo ir baigiasi. Jame negausu įvykių, bet jis sklandus stilistiškai, vieningas ir stiprus lyriška nuotaika.

Antrajame veiksme toj pačioj vietoj nakčia matome tris nakties laumes, besirengiančias žaisti apie Laimos aukurą. Iš

laumių kalbos suprantame, kad po pirmojo veiksmo įvykių bus praėjęs ilgas laikas – gal amžiai:

BUDŽOLĖ (nubudusi tuo tarpu pas Laimos aukurą ir pasiklausiusi, prie jo priglausdama ausį):
Užgesusios liepsnelės balsas sako,
čia buvusi būk Lietuva seniau.
NAKTOŽYDĖ (atsiklaupusi ant akmens ir pasilenkusi pasiklauso ir taria):
Tiktai klausykitės, kaip gied akmuo!
BUDŽOLĖ (ateidama ir prie jo pasilenkdama):
Tikrai ir nuostabu! Taip skaudiai gaudia!
Ar nežinai, kas čia gal būti buvę?
RŪTA:
Aš kartą čia mačiau jaunų kareivių.
Jie traukė karan. Ir mergaitės jųjų
lig to akmens dar atlydėjo liūdnos.
Kareiviai buvo narsūs ir laimėjo!
Bet šišon grįžo vien jų sopuliai.
NAKTOŽYDĖ (nušokdama nuo akmens):
Tai bėkime! (p. 23, 24)

Laumės šaukia mergaites, bet scenoje pasirodo Rimvydas:

RIMVYDAS (ateina iš kairės priešakyj, pasiremdamas savo iešmu, pažeistas, turėdamas surantytą šalmą, sudraskytus kareivio šarvus, ir taria nesižvalgydamas):
Tai ir tave – pasiekiau, miels –krašteli!
Kaip malonu – matyt vėl tave,
kur savo žodį – ištesėt galėsiu! –
Kad mes – laimėje esam, pasakyti!
.....

– Aš sugrįžau! Mergait! Širdel! Kur tu?
Ar ji manęs – neblauk? Gal pasimirusi?
Gal karžygių – mergaitės nebemyli?
Ne, ne! Tokia negali – mano būt mergaitė!
Dangus patsai – ant jos tur būt – užgriuvęs.
Šiaip ji manęs – čia lauktų, kaip – žadėjo!
Tik man – sunku, lyg bėg šalin – gyvybė!
Lyg meilė nuo manęs – mirties – nebgintų.
Gilma, aš šišon mirštu! Bet ir mirdamas
ir jau numiręs – čia tavęs – aš lauksiu!
(Sugriūva.)
Nors mano – mano meilė – amžina!
Ir niekumet – mirtis – jos – neįveiks!
(Guli tyliai šalia akmens dešinėj. Ilgai tylu.)
(p. 25–25–27)

Mes nustebę klausiame: kas čia? Rimvydas po amžių? Taip, nes juk tai misterija. Man atrodo, kad čia ir yra šio Vydūno veikalėlio didelis kompozicinis, kūrybinis ir idėjinis laimėjimas: įvykiai vaizduojami kaip logiški gyvenimo faktai, o laikas – amžiai slenka pro juos kaip upės vanduo pro dugno uolas, duodąs joms tik kitą atspalvį, kitą turinį. Rimvydo žodžiai – kartu jo – ir kartu nebe jo, bet sužeisto lietuvio žodžiai. Jis miršta – lietuvis užmiega amžių miegu.

Ateina piemenukas ir paima Rimvydo iešmą ir šalmą, o jam palieka savo lazdelę ir švilpuką. Rolių pasikeitimas, įvykęs amžiams slenkant. Piemenėliui ilgainiui bus lemta kovoti dėl šalies laisvės. Piemenėlis nueina, ir didvyris lieka tik dievų globoj. Amžiai slenka. Bet štai ateina Gilma, ir jos lūpomis prabyla visa lietuvių tauta:

GILMA (išeidama iš gilumos prieš Laimos aukurą ir rankas prieš jį pakėlusi, bet žvelgdama į tolumą, taria)
Grįžtu dar kartą, Laima, pas tave!
Ar tu man ašarėlių nenušluostysi!
Ar tu man neparsiųsi Rimvydo!
Tik aš mylėjus neesu, kas žūti gali!
Ne, ne! Aš myliu, kas nemirštama.
Aš myliu vien tiktai, kas amžina.
Duok tu, kad vėl kraštelis šis būt gyvas!
Kad karžygio man vėl skambėtų žodis,
kurs dar širdelėj dega kaip ugnis
ant šito švento tavo aukuro!
Jis jįjį ištesės! Jis vėl sugrįš... (p. 33)

Trečiajame veiksme laiko upė neša kitokius vandenis. Laimos siųsta Ašarėlė grąžina į aukurą gyvybės liepsną – lietuvių tautos gyvybę. Pučia į trimitą, ir Rimvydas, karžygiškoji Lietuvos dvasia, pabunda. Bet jis nuginkluotas, jis švilpia piemenėlio švilpynėle – ir, atsiliepus gyviems balsams, atsimena savo likimą, pasiilgsta savo ir visos šalies gyvybės ir meilės. Vėl švilpia – suskamba varpai – prisikėlimo skelbėjai, ir Rimvydas nuseka jų balsu. Ateina Gilma su Jorūne, stebisi naujais reiškiniais ir dabar visai įtiki, kad nėra bernelis žuvęs. Pasirodo Rimvydas. Džiaugsmingas susitikimas. Smarkiau įkuria aukurą. Kareivis, gal anas piemenukas, atveda žmones. Kareiviui skirtas vainikas per Rimvydą ir Gilmą tenka Laimos aukurui. Misterija baigiasi ugnies dalinimu – Grožvydos rolę čia atlieka Jorūnė – ir visos tos paskutinės „Mūsų laimėjimo" scenos savo prasme ir išraiška primena daugelį „Amžinos ugnies" scenų.

„Mūsų laimėjimas“ – nedidelis, bet stiprus, gražus, nebanalus patriotinės mūsų literatūros pavyzdys.

Metodiniais sumetimais, kurie buvo nurodyti anksčiau, tik dabar prieiname prie vieno iš ankstyvesniųjų ir geriausių Vydūno kūrinių, „Probočių šešėlių“. Šituo kūriniu Vydūnas išsyk ne tik atsistojo pirmosiose mūsų literatūros eilėse, bet ir davė kažką visai naują, kas ilgiems metams pralenkė tiek turiniu, tiek forma visą lietuvių literatūrą. Bet, susilaikydami kol kas nuo išvadų, smulkiau susipažinkime su pačiu veikalu.

„Probočių šešėliai“ – tai veikalas, susidedąs iš prologo, pavadinto „Anga“, ir iš trijų dalių: 1 v. tragedijos „Vėtra“, 1 v. dramos „Ne sau žmonės“ ir 3 v. misterijos „Šventa ugnis“. „Probočių šešėlių“ uždavinys mums jau ne naujas: matėme jį „Lietuvos pasakėlėj“, „Likimo bangose“ ir „Mūsų laimėjime“: simboliniais vaizdais sintetiškai parodyti lietuvių tautos kelią iš herojiškų senovės laikų per sumenkėjimą ir vergovę į išsivadavimą ir atgimimą, kartu iškeliant neigiamus menkėjimo ir teigiamus kilimo veiksnius. „Probočių šešėlių“ trilogiją, šį uždavinį laimingai realizavusią, galime laikyti lietuvių tautos likimo filosofine alegorija, bet taip giliai išgyventa, taip įaugusia šaknimis į realybę, kad ypatingai pirmosios dvi dalys yra geriausi mūsų simbolinės literatūros pavyzdžiai.

Kai mes sakome, kad „Pr. š.“ yra lietuvių tautos atgimimo vaizdas, tai tučtuojau atsimename „Aušrą“, Maironį ir visą to laikotarpio patriotinę mūsų literatūrą. Iš tiesų „Pr. š.“ ir chronologiniu, ir idėjiniu atžvilgiu yra susiję su tuo laikotarpiu. 1900–1908 m. laikotarpis pasižymi dideliu patriotinių jausmų pakilimu ir pirmomis nebe romantiškomis, bet realiomis laisvės viltimis. Visos pagrindinės to laikotarpio idėjos –

senovės idealizavimas, kalbos aukštinimas, pasitikėjimas dievo ar likimo teisingumu, lietuvio etninių būdo savybių kėlimas – visa tai apčiuopiama ir „Pr. šešėliuose“. Bet pamatysime, kad Vydūnas visas tas idėjas tiek pagilino, kad jos dar ir šiandien tebėra mums reikšmingos, tuo tarpu kai daugelis Maironio ir kitų tuo metu skleidžiamų šūksnių mus domina jau vien istoriniu atžvilgiu. Visa tai paaiškės mums, išnagrinėjus „Probočių šešėlius“.

Bet ir dabar jau, pradėdami juos nagrinėti, turime pažymėti vieną tokį pagilinimą, būtent tautos sąvokos pagilinimą. Paprastai tauta suprantama kaip buvusių ir esamų žmonių kartų visuma, tos pačios etninės kilmės, tos pačios sąmonės, na, ir tos pačios kalbos, papročių etc. Vydūnas gi į tautos sąvoką įneša dar ir mistinio, dvasinio elemento: jam tautos branduolį sudaro tautos siela, tautos dvasia, kaipo visai reali būtybė, kuri, žinoma, savo pavidalu pasirodyti negali, bet kuriai reikštis Vydūnas įveda tam tikrų konkrečių pavidalų, atstovaujančių tai tautos sielai arba atskiroms jos galioms. Mistinė tautos sielos sąvoka nėra Vydūno išradimas. Ji yra žinoma daug anksty-besnėj vokiečių idealistinėj filosofijoj ir Herderio[45] literatūros moksle. Ją pripažįsta romantizmas ir neoromantizmas. Bet pas mus pirmasis šia sąvoka literatūrą praturtino Vydūnas.

Šitoks mistinis tautos supratimas ir yra metafizinis „Probočių šešėlių“ ideologijos pagrindas ir kartu svarbiausias jų dramatizmo pradas*. „Pr. š-lių“ veiksmas vyksta praeity, dabarty ir ateity. P r a e i t i s – tai kapuose glūdinti ir iš jų bylojanti tautos dvasia. Praeities tautos dvasia yra labiausiai, jei

* Cf. St. Šalkauskis, „Sur les Confins de deux Mondes“[46]. Genève, Atar, sq. 246.

taip galima išsireikšti, susikristalizavusi; ji aiškiausia ir tyriausia. Nuo jos nutoldama, tauta menkėja, į ją artėdama, vėl atsigauna. Dabartis – sumenkėjusi, klaidžiojanti ir ieškanti savo kelių tautos siela. Ateitis – idealioji, intuicija suvokiama tautos siela, kaipo žmonijos pažangos galia ir individo kelias į dievybę. Individo santykis su tautos siela ir individo kelias į dievybę. Individo santykis su tautos siela ir yra „Pr. šešėlių" dramatizmo spyruoklė. Individas su savo laiku ir aplinkuma – vienas polius; tautos praeitis ir ateitis – kitas polius. Tarp jųdviejų ir iš jųdviejų tarpusavio veikimo eina visi dramos veiksmai. Iš čia suprantame, kad trys „Pr. šešėlių" dalys – tai trys individo su tauta santykiavimo laipsniai.

I. Tragedijoj „Vėtra" individas pameta tautą ir, tik mirtim išpirkęs savo kaltę, vėl su ja susijungia.

II. Dramoj „Ne sau žmonės" individas, netekęs tautinės sąmonės, netenka nė žmogiškų teisių – jis tampa kitų vergas. Sušvitusi sąmonė padaro jį sau žmogum, ir jis nusikrato savo skriaudėjais.

III. Misterijoj „Šventa ugnis" mistiškas ilgesio jausmas stumia individą ieškoti tėvynės sielos. Bet kelias į tautą tiktai per savo pačio sielą. Skausmu apvalęs savo sielą, jis pabunda tautai, o kartu ir visai žmonijai.

Šitą trejopą individo kelią randame išreikštą „P. š-lių" įvedamajame veiksme „Angoje". Veiksmo laikas – dabartis, suprask, apie XX amž. pradžia, 1900 metai, kada tautos problema Lietuvoj pasidaro aktuali, o klajūnų, norinčių grįžti į tautą, skaičius kaskart gausėja. Veiksmo vieta – dar ne tautos dirvonai, bet miglota gamtos šventovė, Anga į tautos padangę. Tautvyda – tautos sielos ieškotojas – klajūnas gražiu monologu išreiškia viso savo ilgesio prasmę:

Ir įžengiau pro angą.
Pasiilgims vadino.
Įvest žadėjo į šventyklą.
Tai jį sekiau. – –
Betgi dabar –
kur štai ir vėl esu, – kaip jau ne kartą!
Aplinkui tankūs, painūs tankumynai!
Ir draiko vien rūkus – po tamsią plynią!
Nuleidusi sparnus – sustojo siela.
Nebelekia tolyn.
O laukia – nieko nesulaukdama.
Ir veik pati taip negyva,
kaip ši šalis visa.
Kodėl tik nepasilikau, kur buvęs?
Be sunkenybių gyvenu.
Ko tai nerimst širdis,
Kad, rodos, viskas taip ramu?
Argi iš tikro dirbčiau
ant svetimos dirvos,
ir dagą svetimiems berinkčiau,
apleisdamas savuosius? (p. 9)

D a i v a – genijus, kuris jį ves ir skaidrins jo sąmonę, kad jis priaugtų tautai. Tuo tikslu pirmiausia jis turi pažinti savo praeities kelią:

Tamsiems sapnams tave išplėšiau,
o tai mane tu ir išvydai.
Eikš tad! Ir stokis pasiryžęs!
Žiūrėki į tautos kelionę!
Irgi save išvyski patį,

Kaip čia keliavęs jau esi
ne vienam amžiuje, –
kurs mirtyje pragaišo. –
Pasiklausyki aido –
tautos gyvenimo,
kaip jis, lyg jūrų bangomis,
atsigarsi ir supia tavo širdį!
Išgirski, koks čia tavo balsas,
ir jam širdyj duok suskambėti,
kad imtum sąmoningai
gyventi tautoje,
ją savo gyvumu gaivindams! (p. 17)

Šitas kelias bus parodytas 1 ir 2 veikalo daly, o 3-čioj jau sutapimas su tauta. Visų trijų veikalo dalių vedamąją idėją taip išreiškia Daivos žodžiai:

Iš lengvo akys tau prašvis.
Tiktai nurimki mano šviesoje!
Iš lengvo tik žmogus priauga tautai.
Pradžioj jisai, ramiai kvėpuodams,
sau miega prieglobstyj gamtos
ir judinas tik jai paliepus.
Užeina jam paskui vargai,
kad jis gyventi nor savaip
ir skirias nuo kitų,
nužemindamas savo artimą.
Tai svetimi naudojas tuom.
Jam paim žemę iš po kojų,
įkinko kūną tad į jungą,
ir jo galiausiai nor pavergti dvasią.

Tuomet žmogus tautoj pabunda
ir nor save surasti sieloj,
išvysti genijų tautos –
ir, jo klausydamas, gyventi! – – (p. 19)

Iš šitų žodžių aiškėja mums, kad visų trijų „Pr. š-lių" dalių vyriausias veikėjas bus vis tas pats, nors tų dalių veiksmą skiria kelių amžių tarpai, ir nors pirmojoj daly tas veikėjas bus kryžiuočių gadynės Mantvyda, antrojoj daly XVIII amž. baudžiauninkas Mykolas, o trečiojoj daly tautinio atbudimo laikotarpio ir ateities Tautvyda. Tai patvirtina ir 3 dalies Tautvydos žodžiai:

Mielai aš kęsčiau ir nuliūsčiau
Ir pasidžiaugčiau, ginčiaus, žūčiau,
nors tik iš naujo čia galėčiau stoties,
kur, Mantvydu bebūdamas,
kaip atsiskyrėlis žuvau,
o kaip Mykols iš lengvo tik,
kas brangu man, apgint susipratau! (p. 101)

Šitokiai trilypės Mantvydos-Mykolo-Tautvydos asmenybės koncepcijai kilti leido ne tik teosofinė pažiūra, pripažįstanti keleriopą žmogaus reinkarnaciją žemėj, bet tokios koncepcijos reikalavo ir pati meninė „Pr. š." idėja – duoti sintetinį lietuvių tautos kelio vaizdą ir visą nutautinimo ir grįžimo į tautą filosofiją sukoncentruoti individo, nors ir simboliškai suprasto, išgyvenimuose.

Tad „Angoje" Daiva apreiškia Tautvydai jo klajonių ir pasiilgimo prasmę, o taip pat ir tautos radimo sąlygas. Tėvynė jam dėl to tamsi ir neprieinama, kad jis pats nesupranta savo

pareigų tėvynei, kad jis dar nepajėgia iš savęs išsinerti, kad jis pačiu savim matuoja tėvynę:

Tiek matote, kiek plak širdis!
Kad ji džiaugsminga,
gražu jums viskas;
kad ji nuvargusi,
tai viskas vėl tamsu.
Nereik norėti rast, o būti.
Ieškok veikimo, ne pasimėgimo! (p. 14)

Tai iš tiesų aukštos moralės ir aukštos išminties žodžiai, moką atprasti nuo subjektyvių nuotaikų, o kelią objektyvų veikimo pradą, laisvą nuo visokio hedonizmo[47]. Tik išsivadavę iš kraštutinio individualizmo, mes galime teisingai suvokti ne tik tautos, bet ir kiekvienos aukštos idėjos prasmę. Skatindama į tokį kelią, Daiva dar piešia jam paveikslą, kaip visos tautos-upeliai skuba į amžiną jūrą-žmoniją. Šitas paveikslas, taip pat kaip ir visa „Anga", pagaliau ir visi „Probočių šešėliai" yra verta idealistinės filosofijos atžala. Tos filosofijos, kuri nuo Platono[48] ligi paskutinio didelio idealisto Solovjovo[49], skelbdama amžinųjų idėjų pasaulį ir jų realizavimąsi regimais pavidalais, lig šiol tebežadina bent išrinktųjų polėkius.

Pirmoji trilogijos dalis – 1 v. tragedija „Vėtra". Kryžiuočių laikai, kai „užkariaujama buvo Prūsija ir Lietuva", vadinasi, laikai, kada kalaviju, o, Vydūno nuomone, ir nauju tikėjimu buvo naikinama tautos gyvybė. Nykstančios tautos gyvybės pavyzdys čia Lietuvos didžiūnas Mantvyda, pasitikėjęs kryžiuočiais ir priėmęs jų tikėjimą. Bet greit jo iliuzijas išblaško patys kryžiuočiai, žiaurūs ir klastingi. Jie užpuola ne tik nekaltus Mantvydos kaimynus, bet ir jį patį nori nužudyti.

Mantvyda, pamatęs savo klaidą, žūva, kovodamas su kryžiuočiais, ir, tokiu būdu išpirkęs savo kaltę, bent mirdamas susijungia su savo tauta. Priežastis tragingos Mantvydos mirties yra ta, kad jis dar ne visai buvo nutraukęs ryšius su savo tauta. Jis dar palaiko santykius su ištikimu lietuviu Kernium ir tokiais pat savo kaimynais. Savo sieloj jis lieka geras ir doras, svetimas kryžiuočių dvasiai. Dėl to kryžiuočiai įtaria jį esant išdaviką. Dramoj Mantvydos sielos dvilypumas pasirodo scenoj su šmėklomis, kurių žodžiais kalba senasis lietuvių tikėjimas, bet kartu ir paties Mantvydos sąžinės balsas. Mantvydoj kovoja du tikėjimai, kaip Krėvės Skirgailoj. Tik Mantvydos tragediją Vydūnas motyvuoja ne psichologiškai, kaip Krėvė Skirgailos, bet ideologiškai.

„Vėtros" draminis veiksmas, įvykiai – tai schematinis eskizas, griaučiai ideologiniam pastatui paremti. Mantvyda žūdamas grįžta į tautą, bet žemėje pasilieka tik griuvėsiai. Mantvydai mirštant, „išgastingas žaibas sušvinta ir po staigaus trenksmo nesiliaująs griausmas girdėti. Šakos braška ir krinta. Didysis ąžuolas virsta. Stuobris belieka". Ąžuolas, be abejo, Lietuvos galybės simbolis. Bet lieka taip pat ir Mantvydos vaikai Uogelė ir Elniukas, kuriuodu motina išgelbsti nuo kryžiuočių ir pergabena kiton pusėn Nemuno. Tai jaunoji karta – tolimesnė tautiškumo saugotoja.

Antroji trilogijos dalis, drama „Ne sau žmonės", nukelia mus į XVIII amž. vidurį, tamsius baudžiavos laikus. Tautinė sąmonė, o su ja ir žmoniškumas beveik jau visai mirę. Savieji tos sąmonės žadintojai laikomi priešais, o ištvirkėliai, skriaudėjai – kilniais geradariais. Tokiai apmirusiai sąmonei dramoj atstovauja senos moterys: Mirkuvienė, Kūnelienė ir Virbalienė; žadinamos, bundančios sąmonės reiškėjas – Mir-

kuvienės sūnus Mykolas; gyvoji tautos sąmonė – Visuomis; pagaliau, lietuvių tautiškumo ir žmoniškumo pavergėjas – svetimas atėjūnas, baudžiauninkų ponas, nedoras vokietis Herr von Horstenstein. Visa dramos ideologija koncentruojasi apie Visuomio ir Mykolo vaidmenis.

Tikrovės plotmėj sukonstruotoj „Ne sau žmonės“ dramoj Visuomis išsiskiria savo paslaptingumu ir aiškiai simboliniu pobūdžiu. Bendrojoj simbolinėj „Probočių šešėlių“ konstrukcijoj būtų jis ir toks priimtinas. Vis dėlto Vydūnas pasistengia jį sukūninti, surealinti ir tuo tikslu leidžia jam pasipasakoti tokią savo praeitį. Kadaise, labai seniai, jis pats buvęs baudžiauninkas. Nepasiklausęs pono, jis vedė žmoną ir susilaukė sūnelio. Ponas užtai uždarė jį kalėjiman, o žmoną paėmė sau. Kai Visuomį paleido iš kalėjimo, žmona jau buvo mirusi, pono apkrėsta bjauria liga. Mirė taip pat ir sūnus. Tuomet jis tapęs dykūno teisėju, sau žmogum ir, keliaudamas po Lietuvą, skatina žmones, kad „nebetarnautų vergiškai svetimiems, plėšdami iš brolių, kas šiems brangu, ir padrėbdami tai žmonėms-gyvuliams“.

Tačiau ir po šito pasiaiškinimo Visuomis vis dėlto pasilieka pusiau dvasia. Jis negalįs mirti, kol neras bent vieno, kurs norėtų būti sau žmogum. Be to, kai tik jis pasirodo, ano nedoro dykūno įpėdinis, palikuonis turįs mirti. Dėl to baudžiauninkai laiko jį šmėkla, mirties pranašu.

Toks tai Visuomis temstant ateina į baudžiauninko Mykolo trobelę. Jau iš pirmojo monologo aiškėja simbolinis jo pobūdis. Materialinis ir moralinis baudžiauninkų skurdas vis ryškiau matyti tolimesnėse dramos scenose. Visų apleista Mirkuvienė, Mykolo motina, gyvena paskutines savo valandas. Ji ir ją lankančios moterėlės nenusimano apie savo

būklės baisumą – ir tai yra blogiausia. Viską jos laiko dievo valia, o prasitarti ką nors prieš poną – nuodėmė. Dėl to pirmasis Visuomio uždavinys – sugriauti tą klaidingą, vergišką dievo valios supratimą:

Prastiems baudžiauninkams pirm visų reikėtų žinoti, kas dievo valia. Pasakysiu jums. Klausykitės!

(*Atsistodamas ir ant kanklų pasiremdamas*):
Dievo valia, matykita, yra, kad žmogus sau žmogum būtų, o ne kitam. O pastojęs sau žmogumi, tuomet gal būti žmogum ir kitam, iš meilės, kaip brolis broliui.
(*Paėjėjęs į priešakį, karštai*):
O todėl aš gyvas! Dar vis gyvas! O traukiu po Lietuvą, per žmonių širdis, žmonėms pranešti tą dalyką. Mat aš tikrasis Lietuvos dykasis, kuriam berods paplėšė iš po kojų žemę – anie jūsų maloningieji dykūnai, – bet kurs tačiau Lietuvoj gyvens, kol neapklos nuvargusįjį kūną Lietuvos žemė! Ir trauksiu nuo kaimo kaiman, kol nesupras lietuviai, kad dievo valia j u o s e ! – (p. 66)

Toliau reikalinga sugriauti tą taip pat vergišką įsitikinimą, kad ponai esą kokios neliečiamos, ypatingoj dievo globoj esančios būtybės, kuriems viskas leistina. Pagaliau, reikia sužadinti baudžiauninko tautinę ir žmoniškąją sąmonę, kad jis taptų s a u ž m o g u m ir nusikratytų svetimais skriaudėjais.

Ta linkme ir eina dramos veiksmas. Jaunasis Mykolas dar turi savy gyvosios sąmonės krislą, nes jame ryšys su senove, kaip ir su tautos dvasia, dar nėra galutinai nutrūkęs. Ir, Visuomio vedama, jo mintis ima blaivėti.

Toliau jau Visuomis panaudoja kai kurias savaime susidėjusias aplinkybes: Mykolas myli skaisčiąją Aliutę ir nori ją

vesti. Bet Aliutę yra nusižiūrėjęs ir ponas von Horstenstein. Ponas mielai leis Aliutei tekėti už Mykolo ir net duos jiems dovanų, bet Aliutė ligi vestuvių turi gyventi pas jį dvare. Jis taip įsako. Dabar jau Visuomiui nesunku pakišti Mykolui mintį poną nužudyti, juoba kad Mykolas yra tam paruoštas dviprasmių Visuomio žodžių:

MYKOLAS (*lyg iš baugumo žingeidus*): O tai tu anuo metu tik? Sako, kaip staiga miręs dykūno pirmtakūnas, taip liko negyvas ir dykūno tėvo tėvas miške, jojo žirgas vienas parbėgęs. O dykūno tėvas upėje nuskendęs!
VISUOMIS: Likimas visur užninka žmogų!
MYKOLAS: Bet sako, visur tu – Visuomis – buvęs!
VISUOMIS: Miške gandina ir tankumynai – nusidėjėlį. O per sriaunią upę, lieptu einant, svaigsta netikusi – širdis!
MYKOLAS (*lyg nesavyj*): Lieptu – einant – svaigsta – netikusi – širdis! (p. 77)

Taigi ir dabar ponui reikia eiti namo lieptu per upę. Mykolas, paskatintas Visuomio, griebia kirvį ir išbėga paskui poną. Po valandėlės girdime šauksmus, kad ponas įkrito į upę ir skęsta. Mirkuvienė mirdama tesuspėja sušukti: „Mykolas žmogžudys! Dieve susimilk!“ Ponas prigėrė. Žmonės kaltina Visuomį, o jis:

(*pasikeldamas ir savo kankles bei savo lazdą pasiimdamas, ateina į priekį*):
Tik susiprotėkite ir supraskite, kur esą. Žvelkite ten ir tylėkite! – Jau trauksiu tolyn savo keliu. – Kan likimas man uždavė, pradeda pildyties. Jau randasi tokių, kurie nors nori sau žmonėmis tapti!

(*Tarpduryje*)

Mykol! Ženki žmoniškumo taku! – O kad tu, ar tavo vaikai, ar tik ir vaikų vaikai išgirsite skambant iš kapų, iš miškų, iš daubų ir nuo kalnų – mano kanklių stygas, tuomet žinokite, jog jaunas vėl Visuomis! Savo žmoniškumo krauju jūs jįjį atgaivinote! Tuomet pavasaris Tėvynei bus atėjęs! (p. 94)

Tokiais prasmingais žodžiais baigiasi antroji „Pr. š-lių" dalis.

Deja, turime pastebėti, kad kilnios „Ne sau žmonių" idėjos realizavimas tokiais veiksmais, kaip čia, mums atrodo, nėra vykęs. Juose glūdi tokių pat, o gal dar sunkiau suderinamų priešingybių, kurių jau matėme, nagrinėdami „Amžiną ugnį". Griežtoj idėjinėj konstrukcijoj, kokia yra „Pr. š.", kilnią sau žmoniškumo idėją Vydūnas nori įdiegti gana abejotinos vertės pavyzdžiu. Pirmiausia, Mykolo meilė Aliutei gali būti stiprus jo sąmonėjimo akstinas realistinėj psichologinėj dramoj, bet simbolinėj – nepakankamas. Šia priemone lengva sužadinti Mykolo širdy baimę, pavydą ir kerštą ponui, bet žmoniškumą – vargu. Pagaliau pono nužudymas, žmogžudystė, iš esmės yra moraliai blogas veiksmas, ypač dėl tokių grynai egoistinių motyvų. Psichologinėj dramoj tas tiktų, bet simbolinėj idėjinėj konstrukcijoj – ne. Dėl to ir Mykolo maištavimas, ir jo žygis Vydūno principų šviesoj vargu gali būti aiškinamas kaip sąmonės atbudimas ir pasiryžimas tapti sau žmogum. Dėl to taip pat ir Visuomio įtikinėjimai vietomis skamba kaip gudrūs sofizmai:

VISUOMIS (Mykolui):

Kan likimas uždeda, reik nešti, bet ne, ko prašo pikti žmogaus troškimai!

MYKOLAS:
Ne? – Ne? O kaip?
VISUOMIS:
Kur žengia dabar – – troškimai? –
MYKOLAS:
Žengia – troškimai?
VISUOMIS:
Ar nesvyruos po jais ir lieptas? O vanduo sriaunus!
MYKOLAS (žiūri lyg nesuprasdamas):
Lieptas svyruos – vanduo –
(Sušunka):
Ir aš likimo pirštas!
(Šok laukan pro duris, jas užtrenkdamas).
ALIUTĖ (pašokdama paskui jo):
Mykol! Mykol!
VISUOMIS (pasikeldamas jos sulaikytų, labai ramiai):
Likims – tevaldo! (p. 90–91)

Mes bevelytume, kad idealiai skaidrioms „Pr. š-lių" idėjoms įkūnyti Vydūnas būtų radęs ir moraliniu atžvilgiu nedviprasmiškų veiksmų bei konfliktų. Juk dvasinio vergavimo negalima išnaikinti taip pat vergiškais, tegu ir sukilusių, vergų veiksmais – žudyti savo priešus. Kilnūs tokių veiksmų argumentai ir motyvai visuomet skambės kaip daugiau ar mažiau užmaskuoti sofizmai, ypač idėjiniam kūriny, kur viskas turi būti nuosaku ir suderinta.

Trečioji „Pr. š." dalis, triveiksmė misterija „Šventa ugnis", kompoziciniu atžvilgiu yra „Angos" tęsinys. Regykla maždaug ta pati, tik, sumažėjus ūkanoms, matyti tautinio peizažo charakteringa žymė – milžinkapis. Nulūžusio ąžuolo

stuobrys yra tas pats, kurį nulaužė Perkūnas „Vėtroj“, mirštant Mantvydai. „Šventos ugnies“ veiksmo laikas – praeitis, bet ne gilioji senovė, tik maždaug XIX amžius, dabartis, vadinasi, XX amžiaus pradžia ir ateitis. „Šventos ugnies“ turinys labai platus: nuo poetinių ir dorovinių filosofavimų apie tautos problemas iki visuomeninės satyros, nuo konkrečių lietuvių tautos ir kultūros klausimų iki abstrakčiausių žmogaus ir žmonijos likimo problemų. Dėl to ir veikiamieji asmenys čia gausingi ir margi.

Pirmojo veiksmo pradžia vaizduoja mums priešaušrinę Lietuvą, kuri daugeliui atrodo buvusi kaip koks didelis kapinynas, o lietuvių tautos likučiai buvo laikomi bemaž vien archeologinėmis ir etnografinėmis liekanomis. Scenoje matome Duobkasį, paslaptingą pavidalą, ir tuoj suprantame, kad jis tęsia čia Visuomio darbą, yra tautos sielos saugotojas ir iš kapų naujos gyvybės kėlėjas. Čia pat matome ir kitą duobkasį Verstį, išsigimusį lietuvį, kuris nori apkasti tai, kas jam atrodo jau nebegyva. Bet ir jo darbas kelia gyvybę, nes viena tėra svarbu: sujudinti kapus. Šitoj gražioj ir prasmingoj scenoj Vydūnas puikiai aptarė tą praeities tyrimo darbą, kuris, vis vien kokiais tikslais buvo varomas, žadino lietuvių tautą.

VERSTIS:
Ką aš matau, man nieks nebepaslėps!
Apkast ramiai galėjau.
Vienok dabar – gyvybė stojas,
man dirbant iš po žemės, –
iš Probočių kapų!
Kas čia tik atvedė mane!
Baugu, kaip dulkės atsigauna!
– – –

DUOBKASYS:

– – –

Tai kaskiva! Netinginiuok!
Ir tik žiūrėk, kad daug iškastum!
Čia kaulai ne numirėlių!
Gyvieji stojas mudviem iš kapų! (p. 98, p. 99)

Atrodo, kad Lietuvos kapai iš tiesų buvo atidaryti kažkokio paslaptingo Duobkasio magiškais žodžiais:

Kas ilsis po žeme,
tesikelia į viršų!
Slankiojantieji rūkai
tesutver, kaip rasos lašus,
gaivius, veiklius pavidalus!
Bet, kurs tėvynei jau numiręs,
tas pragaran tegrimzta!
Taip Lietuvoj naujai prašvis
tėvynės meilė, tikras žmoniškumas,
žmonių širdyj – šventa ugnis! (p. 100–101)

Šiandien blaiviu kritišku protu vertindami lietuvių tautos atsigavimo veiksnius, mes sakome, kad anuomet būklė nebuvo jau tokia bloga, kad Lietuva niekad nėra buvusi kape, nes iš ten tikrai nebūtų atsikėlusi, – ir kad visi tie kapinynai tai yra nekritiškos vaizduotės ir jausmo padarinys. Tačiau turime pripažinti, kad tie poetiški vaizdai mus, su naujais pasiryžimais į gyvenimą einančius, ilgą laiką žavėjo, skatino mistines viltis ir pasitikėjimą savo pajėgomis: jeigu jau kapai ir mirtis mūs neįveikė, tai kas gali beįveikti?! Ir Vydūnas tad, kaip ištikimas tautinio lietuvių renesanso poetas ir suprasmintojas,

be to, sūnus to krašto, kuris labiausiai panašus į kapinyną, plačiausiai ir turiningiausiai kapinyno motyvą išnaudojo.

Duobkasiui dingus kape, scenoje pasirodo Tautvyda, toks pat, kokį jį matėme „Angoje", ir vėl panašios prasmės žodžiais, kaip ten, reiškia savo ilgesį ir Daivos atsiminimą. Daiva iš tiesų ateina paprastos Mergaitės pavidalu. Scenos su Daiva-Mergaite prasmė yra tokia: Tautvyda skundžiasi nusivylęs Lietuva, nes ji nebegyva ir jo naikina gyvybę. Tautvyda iškelia savo ir kartu visos tautos likimo klausimą: kaip vėl gyvybę susirasiu? Bet kelias į gyvybę – per širdį. Tautos gaivinimas – tai savo sąmonės, savo širdies gaivinimas:

MERGAITĖ:
Nereiktų atsidėjus laukti
gyvybės gauti iš tėvynės.
Pradžia jos duota kiekvienam.
Tą reik dabar auginti
ir nuolat kitiems dalinti.
Žmogus tėvynėje tiek gyvs yra,
kiek ji jame, jo širdyje gyva,
kiek čia šventa ugnis
lyg ant senovės aukuro sušvis,
tad mums pastos gyva tėvynė. (p. 105)

Tačiau širdis yra ir meilės šaltinis. Vadinasi, kelias į gyvybę yra – kelias per širdį ir per meilę. Mergaitė sakosi esanti tėvynės dukra. Tad nenušvitusiai dar Tautvydos sąmonei atrodo, kad, pamildamas Mergaitę, jis atrado ir tėvynę:

TAUTVYDA (su karštumu):
Mergaite, tu kaip koks stebuklas

sužadini man visą viltį,
sužadini jėgas manyj visas,
sužadini ir gyvas man liepsnas!
Jau nyksta, kas tiek liūdnino mane!
Tėvynę suradau,
sutikdamas tave! (p. 106)

Bet nuo siauro egoistinio širdies jausmo tenkinimo iki plačios, jokiomis asmens gėrybėmis nepapirktos tėvynės meilės – kelias dar tolimas:

MERGAITĖ (jį ramindama):
Kurs myli, nieko sau negeidžia.
Mylėt yra žinot vienybę,
nepasimėgt pavidalais,
kur susirast vienybė nesileidžia. (p. 108)

Čia vėl pastebėkime, kad šitokia Tautvydos ir Mergaitės santykių pradžia Vydūnas charakterizuoja ištisą tų tariamųjų patriotų atsivertėlių kategoriją, kuri yra ypatingai gausi dar nesubrendusioj tautoj: patriotų atsivertėlių, kurie sakosi radę tėvynę dėl to, kad rado kokią nors Daivą arba daug prozaiškesnį dalyką: gerą biznį arba šiltą vietelę. Tokiems primintina, kad kurs myli, nieko sau negeidžia.

Mergaitei išnykus, Tautvyda nusimena, bet pasiryžta ją vytis. Čia Duobkasys išmeta jam iš kapo kaukolę ir valandėlei priverčia jį susitelkti prie Probočių kaulų – tautos gyvybės šaltinio. Priešingų jausmų draskomas, Tautvyda nuseka Mergaitę. Duobkasys jo lauks grįžtančio.

Antras veiksmas – neigiamų lietuvių tautos reiškinių kritika ir satyra. Dvi moterys su maldaknygėmis, besipiktinančios

lietuviškais vakarais, vaidinimais ir dainomis, girtuoklis, davatkinas Pūslys, savo šventumu pasipūtęs, ir Verstys, tapęs pirkliu-vertelga – vis tai yra nesusipratėliai, tautinį darbą kliudą tamsuoliai. Tokius Duobkasys kai kada pasiunčia į pragarą, ir jie tuojau prasmenga į žemę. Toliau neseksime visų šito veiksmo scenų, bet būtinai turime pasižymėti tas, kuriose Vydūnas rodo kai kurias „Aušros" patriotų ir vėlyvesnių pozityvistų klaidas. Vydūnas, be abejo, pritarė „Aušrai"[50] ir jos skleidžiamoms idėjoms, bet jam, į viską žiūrinčiam iš filosofinio dorovinio taško, kai kurie tos gadynės patriotizmo reiškiniai atrodė per lėkšti, nesiekią tikros tėvynės meilės esmės. Keleivis, kurį matome 6 scenoje, labai primena J. Basanavičių[51], ir turbūt tikrai jį turėjo Vydūnas galvoj. Šitoje Keleivio ir Tautvydos scenoje skamba daug gražių žodžių ir minčių, bet jaučiama ir kritiškos satyros tonas:

TAUTVYDA (žvalgydamos lyg sapne):
Bet man – Aušra pašviest norėjai!
KELEIVIS (iš naujo beieškodamas):
Teisybė! Tai dabar Aušros gadynė!
Kad Lietuvą Aušros šviesoj matysi,
tikrai stebėdamos išvysi,
kokia garsi, graži, gyva
ji buvo ir lig šios dienos yra.
Didvyrių jos negalima
nei suskaityti! ir praeityj ji buvo
pirmoji šio pasaulio žemė.
O jos kalba! Ak miels žmogeli!
Labai toli ji pralenkia
turtingumu ir savo gražumu

visas kalbas pasaulio, net padangių!
Su ja nesusilygins nei viena!
O jau bereikalinga pasakot,
kaip Lietuva graži ir kaip galinga!
Nenoroms ją turi mylėti! (p. 129)

O 11 scena jau yra aiškiai satyrinė. Valio-patriotai, su alaus puodeliais rankose, bešūkaudami „Lai gyvuoja aukštai mūsų tėvynė Lietuva!" susivaidija, ir Duobkasys pasiunčia juos į pragarą. Galimas daiktas, kad šitose satyrinėse scenose atsispindėjo ir Prūsų lietuvių santykiai, kur berods buvo kilę nesusipratimų tarp Giedotojų draugijos ir Birutininkų[52]. Tautvyda, matydamas tokius tėvynės meilės pavyzdžius, vien karčiai sušunka: „Gyva tėvynė! – Betgi kaip!"

Įdomi mums ir materialistinio pozityvizmo satyra, kurią randame 15 ir 17 scenoje. Jei Keleivis primena mums Basanavičių, tai šių scenų K a u l i u s primena J. Šliūpą[53]. Atsižadėjimas romantiškų svajonių, pozityvaus proto garbinimas, medžiaginės kultūros kėlimas ir materialistinė pasaulėžiūra – štai tie pradai, kuriais Kaulius nori apvaisinti atbundančios Lietuvos gyvenimą. Jis su savo pasekėjais Lietuvos kultūros pradžiai stato paminklą – akmens piramidę, ant kurios raudonomis raidėmis parašyta S p ė k a ir M e d e g a. Aiški aliuzija į žinomo materializmo populiarizatoriaus Liudv. Büchnerio veikalą „Kraft und Stoff"[54], J. Šliūpo išverstą į lietuvių kalbą ir pavadintą „Spėka ir Medega". Tautvydos nujautimas ir tikrosios gyvybės, tautos dvasios, pasiilgimas apsaugoja nuo Kauliaus idealų, bet kartu gramzdina jį dar didesnin nusivyliman. Jis sugriūva prie senovės kapo, bet Duobkasys jau pranašauja pabudimą.

Trečiąjį veiksmą galėtume pavadinti, Vydūno žodžiais, „Atsibudimas tautoje“. Tautvyda tebeguli lyg negyvas, o verteiva Verstys, radęs jį, nudžiunga turėsiąs garbės apkasti paskutinį lietuvį, supilsiąs jam didelį kapą ir pastatysiąs aukštą kryžių. Lietuva vis dar didis kapas. Mums atrodo, kad šitoks charakterizavimas poaušrinės Lietuvos, po Keleivio ir Kauliaus darbų, yra per juodas ir neteisingas. Lietuva jau tuomet nebuvo panaši į kapinyną, ir bandymas apkasti paskutinį lietuvį yra jau aiškiai per vėlyvas. Šita scena tiktų nebent Prūsų Lietuvai, kurios iš tiesų nesužadino nei „Aušra“, nei „Varpas“[55], kuri ir toliau tebeliko visokių Verščių ir Pūslių valdžioje, kur net ir šiandien visokie Verščiai dar su lietuviškesnėmis pavardėmis rengiasi pakasti paskutinius lietuvius ir net lietuviškus vietovardžius nuo žemėlapio nutrinti. Belieka vien tikėtis, kad ir čia atsitiks taip, kaip tolimesnėse Vydūno veikalo scenose. Verščiui nubėgus atsinešti lopetos, Tautvyda nubunda. Ateina Daiva, dabar jau senos Moterėlės pavidalu. Tautvydos egoistinės aistros jau išgesusios. Belieka išblaškyti jo nusiminimą ir nusivylimą tėvyne. Tėvynė nuskurdusi, juoda, tuščia, nekultūringa – štai silpnadvasių lietuvių paskutinis argumentas savo atskalūniškumui arba apsileidimui pateisinti. Tokiems Moterėlė-Daiva taip sako:

Lig šiol dar neėjai tikru keliu.
Tėvynę sau tik susirast norėjai,
ir, kad ji tau patikus būtų,
čia dirbt su pasimėgimu.
Bet nepamirški niekados:
Žmogus tėvynėn tenuein per širdį.
Tik viduje, kur paslėpta

tikra dirva tėvynės,
čia gal tiktai gyvybė prisikelti,
čia reik sužadint ugnį šventąją!
Tu nori gauti sau tėvynę,
bet reikia ją savyj sutverti! (p. 159)

Eidamas į veiklų tėvynės darbo kelią, Tautvyda turi dar atsispirti Verščio ir Ainoko pagundoms iš svetimųjų pasipelnyti tėvynės sąskaiton. Tautiškumo spekuliantus Duobkasys nugramzdina į pragarą, lieka dar Kiūtra, tolimesnis Kauliaus idėjų skleidėjas, manąs, kad tik jų partijoj galima naudingai dirbti tėvynei, ir reikalaująs, kad Tautvyda dėl materializmo idealų aklai pasiduotų jų kolektyvo valiai. Bet Tautvyda į tai atsako:

Jūs be vergybės apsieit negalit.
Vos svetimųjų numetėte jungą.
Ir savąjį draugams tuoj uždedat. (p. 170)

Tokiu būdu Tautvyda, išsivadavęs iš egoistinio, jausmus tenkinančio, hedonistinio tėvynės supratimo ir stodamas į veiklų darbą, vadinasi, kurdamas ir savy tėvynę, galų gale atbunda tautoje ir jungias su tautos dvasia. Jam beskaldant spėkos ir medžiagos monumentą, iš jo vidaus trykšta šviesa, kyla kanklių skambėjimas ir pagaliau pasirodo:

M e r g a i t ė , su šviesiu žiburiu rankoj. Ji apsitaisiusi baltai ir taip išrodo, kaip Daiva, tik plaukų sutaisymas ir papeties papuošimas primena Lietuvaitę.
Iš aukštosios tankumyno gilumos šviečia rausva šviesa, kuri tuoj persikeičia į geltoną, toliau į mėlyną, ir vėl į rausvą ir t. t. Mėlynoji vis ilgiau pasilieka bešviečianti. (p. 173)

Logiška viso to išvada, kad materija ir akli gamtiški instinktai-galios slepia nuo mūsų dvasią-sielą. Taigi mokėkime nugalėti instinktus ir pramušti materializmo plutą. Tolimesnės scenos yra jau tik iškilmingas finalas, kuriuo reiškiamas Tautvydos triumfas, pasiekus tautos sielą, ir tolimesnis kelias į žmoniją ir dievybę. Estetiniu atžvilgiu vertindami tas paskutines scenas – nes jose ir pats autorius berods siekia estetinių efektų, – norėtume, kad jose būtų mažiau patoso, mažiau dirbtinio iškilmingumo, o daugiau nuoširdumo ir paprastumo. Iškilmingumas ir patosas mus nustebina ir prislegia, o nuoširdus paprastumas paskatina ir pakelia. O skatinti ir kelti ir turėtų būti svarbiausias „Pr. š." idėjinis ir estetinis tikslas.

Nebėra reikalo atskirai dar sykį nurodinėti, ką davė nauja ir kiek pagilino šis veikalas tautinę mūsų literatūrą ir jos ideologiją. Tenka vien pastebėti, kad ir šiandien jis gali būti aktualus ir reikšmingas. Ir mūsų gyvenamoji epocha daug turi bendra su ta, kurioje „Pr. š." yra kilę. Ten buvo tautinio sąjūdžio pradžia, šiandien gyvename nepriklausomybės pradžią, ir šitame fone reikalinga sukelti naujas tautinis sąjūdis. Laikotarpių pradžios visuomet turi daug ką bendra. Ir šiandien mūsų gyvenime matome daug svyruojančių, daug verteivų ir spekuliantų Verščių, valio-patriotų, sumaterialėjusių Kaulių ir Kutrų, be to, dar tautinio idealizmo atoslūgį ir nemenkus pavojus iš šalių. Ir šiandien Lietuva aukštesniųjų kultūros ir tautiškumo idealų šviesoj gal irgi panaši į didelį kapą. Tad Tautvydo kelias sektinas ir šiandien. Dorovinis ir visuomeninis renesansas kitur eina, ieškant tautiškumo pradų, pasiilgstant tautos dvasios. Šia linkme jis turi eiti ir mumyse. Iš čia ir lietuvių literatūrai nauji uždaviniai.

Pagaliau belieka paskutinis ir labiausiai abstraktinis Vydūno veikalas – misterija „Jūrų varpai“. Kaip „Probočių šešėliuose“ randame visos tautinės patriotinės Vydūno ideologijos sintezę, taip „Jūrų varpuose“ turime kuone visų Vydūnui rūpimų apskritai žmoniškųjų filosofinių problemų santrauką. Jau iš to galime numanyti, kad šis veikalas bus dar schematiškesnis, sausesnis ir abstraktesnis negu visi kiti. „Jūrų varpai“ mūsų kritikoj anuo metu buvo sukėlę griežtai priešingų nuomonių. Balys Sruoga 1921 m. „Skaitymų“ 5 knygose „Jūrų varpus“ griežtai atmetė ir atsižegnojo juos kada nors dar kartą skaityti. Jakštas gi, nors nemėgsta visokio neaiškumo ir miglotumo, sako, kad „Jūrų varpai“ yra dalykas, labiau vykęs už kitas Vydūno misterijas. „Po Tumo „Pragiedrulių“, – sako Jakštas, – „Jūrų varpai“ svarbos atžvilgiu reikėtų statyti antroje vietoje. Jie, ir svetimosna kalbosna išversti, nepadarytų lietuvių literatūrai gėdos“*. Tokių diametraliai priešingų nuomonių akivaizdoj mūsų susidomėjimas šia Vydūno misterija turėtų dar padidėti, ypač kad, kaip buvo minėta, ji yra visų svarbiųjų Vydūnui rūpimų problemų sintezė.

Svarbiausias idėjinis „J. v.“ uždavinys bene bus simboliškai atvaizduoti žmogaus, o gal ir žmonijos kelią tobulybėn ir dievybėn. Be šito pagrindinio, čia Vydūnas norėjo, matyt, iškelti visą eilę šių dienų visuomeninių ir apskritai kultūrinių klausimų, nuo kurių šiokio ar tokio išsprendimo pareina tolimesnis žmonijos kelias ir jos tobulėjimas.

„Jūrų varpų“ idėja šiek tiek primena mums vieną XV š. anglų misteriją, greičiau moralité[56], kurios turinys toks: Humanum genus – žmonių gentę, pirmiausia kaip vaiką,

* „Mūsų naujoji poezija“, p. 102.

veda į gyvenimą geras ir blogas angelas. Humanum genus, dar jaunuolis, paklausęs blogo angelo, pamilsta Aistrą. Bet apgailestavimas ir susigraudinimas atidaro jam akis, o išpažintis jį, jau subrendusį vyrą, atveda į pastovumo pilį. Čia įvyksta kova: 7 dorybės gina jį, o 7 didžiosios nuodėmės, su velniu priešaky, puola. Tačiau priešai turi trauktis, neatlaikę rožių smūgių, kuriais angelas ėmė juos bombarduoti. Bet Humanum genus, dabar jau senis, vėl išeina iš pastovumo pilies, pavergtas Šykštumo. Pagaliau mirtis paguldo senį į patalą, ir velnias jau tykoja jo sielos, bet jį išgelbsti Ramybė, o Gailestingumas veda į dievą.

„Jūrų varpų" Argaudas – tai Humanum genus arba bent kiekvienas žmogus – Omnis homo. Tik myli jis ne Aistrą, bet kilnią Vidę, kurios meilė turi padėti jam išgirst Jūrų varpus, visatos harmoniją, keliančią į dievybę. Dvasinis ir aistringai kūninis pradas, Bangpūtys ir Putogymė su Vilnių dukromis, varžosi dėl Argaudo. Veikalo pabaigoj kūno aistrų pradas, kaip ir dera panteistiniam teosofiniam pasaulėvaizdy, pasiduoda dvasiniam gėriui. Tačiau paanalizuokime smulkiau „J. v." misteriją.

Pirmoji scena, kaip visuose beveik Vydūno veikaluose, graži ir didinga: puikiame pajūry, kur „dangus ir jūros vienu žydrumu spindi", girdėti stebuklingas Jūrų varpų skambėjimas. Jų klausosi savo laive dievažmogis Algys, jų pažadintos Jūrų dievybės – Bangpūtys, Putogymė ir Vilnių dukros – pasirodo pakrantės uolynuose. Kadangi Jūrų varpai čia reiškia, pasak Jakšto, pasaulio viršharmoniją, tai Jūrų dievai taip pat turi reikšti kokias pasaulio viršgalias. Iš tiesų Bangpūtys, dvasinio gėrio pradas, šaukia žmones:

Ateikit, žmonės! Jus aš vadinu!
Apleiskite nors kartą vieškelį!
Skaidri išaušo jums jauna diena.
Vėl amžinybės gaudžia girdimai
ir jums Varpai. Balsų sparnais jie neša
gyveniman ramybės grožę ir
gaisrumą galių. Jums išgirdus juos,
skambės didybė jūsų sielose.
Ateikit, žmonės! Jus aš vadinu! (7 p.)

Bet Putogymė, kurią, žmogiškais santykiais vaduodamiesi, galėtume pavadinti jo žmona, atstovauja blogio pradui, kūniškam aistringumui. Taip pat ir Vilnių dukros. Jos trukdys ir griaus Bangpūčio darbą. Pakrante, kur girdėti Jūros varpai, dabar ima eiti visokių žmonių: elgetos, senukas su senute, vaizduoją žmonių menkystą ir visą gyvenimo prasmę matą skatikėliuose, du jaunuoliu, kurių pirmas skelbia idealus, o antras žemės išragavimą – ir visur seka pirmąjį kaip šešėlis, našlė su kūdikiais, jaunavedžiai, – bet nė vienas jų neišgirsta Jūrų varpų. Dėl to kalta Putogymė ir Vilnių dukros. Dar ateina Dievotasis, du tyrinėtojai, dainius su savo garbintojų būriu, bet ir jie dėl visokių smulkių žemiškų interesų Jūrų varpų neišgirsta. Pagaliau pasirodo Argaudas – ir jis varpus girdi! Gal dėl to Argaudas ir krito į akį Putogymei. Argaudas dar silpnas: jis susižavi deive, jos žvilgsnis sukelia jame aistringumą, ir nuo to momento jis apkursta Jūrų varpams. Jis, atsiminęs savo mylimą Vidę, bėga jai pranešti, kad girdėjo varpus, o tarp Bangpūčio ir Putogymės kyla didelis barnis dėl Argaudo. Bangpūtys – kūrybinis dvasingumas – apgailestauja esąs surištas su Putogyme aistringumu ir norėtų ja nusikratyti, o ši grasina kerštu ir pasiryžta paimti žmones savo valion.

Argaudo paleista žinia, kad jis girdėjęs varpus, atvilioja į pajūrį daug smalsuolių. Ateina ir jis pats su Vide. Deja, niekas varpų negirdi. Visi nusivylę, bet Argaudas pasiryžęs vėl juos išgirsti. O Vidė mato sau kitokį uždavinį: kalbėti žmonėms apie palaimą ir didybę, kurią jie savo sieloje atrasti gali. Jai nuėjus, Argaudas ruošiasi klausyti varpų, bet, trukdomas Putogymės ir Vilnių dukrų, o taip pat ir dėl savo paties menkumo, neištesi ir užmiega, vien sapne varpus girdėdamas.

Čia pat su pasigailėjimu tenka konstatuoti, kad Vydūno vaizduotė, taip didingai apmetusi pirmąsias veiksmo scenas, tučtuojau nuleidžia sparnus, kai tik prasideda jau detalesnis taip gražiai iškelto uždavinio realizavimas. Begaliniai ištęsti dialogai arba aiškina tai, kas ir taipjau mums aišku, arba narplioja kažkokias sunkiai suprantamas ir su dramos veiksmu maža ką bendra turinčias idėjas. Vis dėlto pirmasis veiksmas mums yra suprantamas ir palyginti aiškus, nors ir gerokai praskiestas.

Bet štai antrasis veiksmas, kurio vieta pavadinta žmonijos vieškeliu. Čia eina gyvenimo triukšmas, o kažkur toli, aukštybėse, tyliai, nežemiškai, gramzdžiai skamba Jūrų varpai. Bangpūtys ir Putogymė, nesutardami dėl pasaulio valdžios, viens kitą prakeikia ir virsta dviem uolom, iš kurių teka du šaltiniai, reiktų manyti, gėrio ir blogio. Deja, šis dviejų uolų ir šaltinių tapimas gali būti išaiškintas ir įspėtas tik labai subjektyviai, nes nei ankstyvesniuose, nei vėlyvesniuose įvykiuose jokio tvirtesnio pagrindo tokiam ar kitokiam aiškinimui nerandame. Tų šaltinių rolė yra labai nežymi, nereikšminga. Vaidykla pasikeičia: už uolų su šaltiniais fone pasirodo didmiesčio siluetai. Ateina Vidė ir, matyt, pailsinta gyvenimo, susmunka prie akmens tarp šaltinių ir užmiega. Ateina ir Ar-

gaudas, kaip koks šešėlis ar somnambulas, su užmerktomis akimis, ištiestomis rankomis, įsisupęs į pilką šydrą, bet, Vidės nepamatęs, dingsta nuo scenos.

Jam nuėjus, prasideda visa eilė atskirų scenų: du piktadariu, keleiviai, darbininkai, mokiniai, elgetos, jaunos moterys, latrai, mokslininkai, krūmininkai su kūdikiu, žvaigždininkas, pranašas, filosofas, du valdžios vyru, laidotuvininkai su kunigu, bėgliai, sužeistieji, kareiviai, vestuvininkai – visi jie, kai kas po kartą, kai kas po du ir kelis kartus praeina vieškeliu, vienaip ar kitaip prabildami, o iš tų visų pareiškimų turi susidaryti dabarties materialinės kultūros vaizdas ir paaiškėti, kaip ta kultūra yra nutolusi nuo tikro žmoniškumo ir kaip joje negalima išgirsti Jūrų varpų. Ta kultūra – tai Putogymės darbas.

Prieš tokias fragmentines scenas simboliniame kūriny iš principo mes negalėtume kelti protesto, jei tos scenos būtų nuosakios savo prasme, turėtų kokios nors konstruktyvinės-idėjinės arba formalinės reikšmės. Deja, to mes nematome. Kai kurios iš tų scenų yra tiek miglotos, kad beveik nesuvokiamos, pav., piktadarių scenos. Mes neieškosime čia kartu su B. Sruoga piktadarių psichologijos ir nedarysime Vydūnui dėl to priekaišto, bet kad ir idėjinė, ir kompozicinė jų prasmė taip pat neaiški. Vis dėlto šitos scenos turi bent savo stilių, nuotaiką, tam tikrą žodžių dinamiką ir šiaip ar taip sužadina mūsų fantaziją, nors jų mes ir nesuprantam. Bet yra ir tokių, kurios pasilieka negyvos ir bereikšmės visais atžvilgiais. Iš viso to veiksmo dramos akcijai sužvejojam tik tiek, kad Latrai, radę gražuolę Vidę, nori su ja latriškai ir pasilinksminti, o jai nesutikus, pirmiausia pririša ją prie uolos, paskui paleidžia, bet uždeda ant veido kaukę su juodu šydru, o rankas suriša už

nugaros. Argaudas vis su užmerktomis akimis ir ištiestomis rankomis, kartodamas vis tą patį monologą: „Akių atverti negaliu, bet susirast tave turiu“, keletą kartų pro Vidę praeina, bet vis dėlto jos neranda.

Mums vėl čia neaišku, dėl ko kilnioji, skaisčioji Vidė yra tame gyvenimo vieškely tokia bejėgė ir už ką ji turi taip daug kankintis. Tiesa, galėtume aiškinti, kad skaistumas, dora ir meilė gyvenimo vieškely paprastai daug turi nukentėti, betgi tai nėra surišta su pagrindine Jūrų varpų idėja, o Vidė juk yra vienas iš svarbiųjų misterijos personažų. Vadinasi, jos vaidmuo ir veiksmai turėtų būti itin nuosakūs ir reikšmingi. Pirmajame veiksme ji sakosi einanti skelbti žmonėms apie Jūrų varpus, bet mes nematome, kad tai būtų priežastis jos kentėjimų. Vos pasirodžius scenoj, ji užmiega, o netrukus jau latrų surišama. Nesuprantamas taip pat ir Argaudo klajojimas.

Veiksmo pabaigoj regykla vėl pasikeičia. Dvi uolos vėl tampa Putogyme ir Bangpūčiu. Tolumoj matyti miesto griuvėsiai. Putogymė apgailestauja: „Mano darbas visai sunaikintas. Žmonių didybė, mano kurta, virto dulkėmis“. Bet ir dabar ji nenori paklusti Bangpūčiui. Dėl ko jiedu buvo virtę uolomis ir kas to pasikeitimo per prasmė, iš misterijos mes nesuvokiame, o į spėliojimus leistis nenorime.

Trečiajame veiksme esame vėl pajūry. Argaudas miega ir sapne girdi Jūrų varpus. Jis ilgisi Vidės, bet jį keri Putogymė:

Pamiršk Varpus! Užkurski jų gaudimui!
Tegul regėtasis Vidės pavidalas
tau bus saldžiausias sapnas, amžinas
pasiilgims – kuriuo tu – žūsi!
(Ji nutyla, rūkai prasisklaido.)
– – –

(Vėl ištiesia rankas per Argaudą, vėl jį įsiaučia rūkas, jai tariant):
Tegul slopins tave žmogaus silpnybė!
Pabusk, pasididžiavimo pagautas,
ir apsisvaigink savo didybe,
kad niekumet Varpų nebeišgirstai!
Gerk mano kvapo, gerk, žmogeli!
Visgi pasaulio valdova aš būsiu! (p. 106, 107)

Bangpūtys pažadina Argaudą klausyti Varpų, bet šis jau iš tiesų dabar „pasididžiavimo pagautas ir apsisvaiginęs savo didybe", kaip ir lėmė Putogymė. Dėl to ir kyla nesantarvė tarp jo ir Bangpūčio. Putogymė ir Vilnių dukros jau vos neįvilioja Argaudo į jūrą, bet iš tolo suskamba Vidės balsas. Netrukus pasirodo ir ji pati. Jiedu taip džiaugsmingai ir nuoširdžiai susitinka, kad net Putogymė su Bangpūčiu stebisi. Vidė guodžiasi:

Neatspėtai, kiek aš kentėti turėjau!
Pragaras žmonijos vieškelis!
Žmonių piktenybės ir blogumai mane pririšę laikė.
Rankas jie surakino, veidą man sudraskė – (p. 118)

Bet štai Argaudas nuriša šydrą nuo Vidės veido ir atšoka su pasibaisėjimu. Mat ant Vidės veido liko dar latrų užmauta mirties kaukė. Argaudas, nepaisydamas Vidės maldavimų ir net neatrišęs jos rankų, sprunka atgal, o Putogymė piktai kvatoja. Argaudas sakosi einąs ieškoti savo tikrosios Vidės, o Vidė iš skausmo sugriūva ant žemės. Bet štai pagaliau, iškentėjusi viską ligi galo, ji išgirsta Varpus. Atgavusi pajėgas ji sutrauko savo ryšius, nusimeta kaukę ir nueina ieškoti Argaudo? Mes numanome, kad jie laimingai susitiks. Putogymė

ir Bangpūtys prisipažįsta suklydę, norėdami valdyti žmogų, neatsižvelgdami į tai, kad jo esmė yra meilė ir didybė.

Jau iš šitos konspektinės „J. v." santraukos matome, o skaitydami patį veikalą dar tvirčiau įsitikiname, kad šioj misterijoj tėra vienas vienintelis veiksmų derinimo ir idėjinio jų nušvietimo pradas – tai paties autoriaus valia, jeigu jau nesakome – kaprizas. Dėl kiekvieno veiksmo, dėl kiekvieno poelgio mes galime klausti – kodėl, kodėl ir kodėl? Ir veikalo duomenyse nerasime kitokio atsakymo, kaip tik vien tai, kad taip Vydūnas norėjo. Čia ir glūdi „Jūrų varpų" pakrikimo priežastis. Nerasdami veikale jokios nei psichologinės, nei idėjinės normos, mes priversti esame spėlioti autoriaus intencijas, galbūt klysti ir kaltinti jį gal ir nepagrįstais priekaištais. Dėl to ir negalime „Jūros varpų" laikyti vienu iš geriausiai pavykusių Vydūno veikalų.

* * *

Padarę šią analitinę Vydūno dramaturgijos apžvalgą, kai valandėlei susitelkiame ir minty bei vaizduotėj pasistengiame prisistatyti visa tai, kas įkrito į mūsų sąmonę, bevartant gausių Vydūno kūrinių lapus, pamatome visą eilę žmogiškų pavidalų, sustingusių kilniomis pozomis apie aukurus ir ugnis arba išsirikiavusių iškilmingose eisenose su ritmiškais mostais ir apskaičiuotais žingsniais. Pamatome taip pat įvairiomis spalvomis nušviestų regyklų – stilizuotų peizažų, miškų, uolynų bei miesto siluetų. Bet nerandame nė vieno stipraus jausminio išgyvenimo, nė vienos šiurpu perimančios scenos. Paieškoję atsimename Mantvydos, Tairos, Grožvydos, Magės, Gintalo mirtį, bet, nors šie personažai mūsų atminty ryškūs, jų žuvimas mūs nejaudina, baime ir užuojauta nesukrečia. Iš to dar kartą galime padaryti tą pačią išvadą, kurią jau anks-

čiau turėjome progos konstatuoti: Vydūnas aistrų nevaizduoja ir emocijų, jausmų nežadina. Jis duoda tik kai kurias savo pasaulėvaizdžio ir dorovinių idėjų iliustracijas – ryškias, nekomplikuotas, dažniausiai vienos minties vedamas, dėl to lengvai įstringančias į mūsų atmintį, juoba kad tos iliustracijos yra tik dviejų trijų svarbiausių idėjų variantai.

Kadangi kiekviena Vydūno komedija, drama, tragedija ir misterija parašyta, siekiant ką nors dorinti, mokyti arba reikšti kokią nors kilnią idėją, kadangi tuo pat tikslu sukurti ne tik Vydūno personažai, bet ir visa kita jo dramų apyvoka – reginys, nušvietimas ir net muzika („Karalaitė“), tai galime tvirtinti, kad Vydūnas yra vienas iš abstrakčiausių rašytojų dvidešimtojo amžiaus literatūroje. Kai kurie jo kūriniai, kaip matėme, yra grynos alegorijos, kai kada dargi nepaisančios šiam žanrui privalomo griežto veiksmų priežastingumo ir logiškos atramos (pav., „Jūrų varpai“). Dėl to tokie kūriniai atrodo kaip sunkiai įspėjamos mįslės.

Šie aptarimai nėra vertinimas, bet tik apibūdinimas. Jeigu, analizuodami atskirus Vydūno kūrinius, mes vis dėlto negalėjome išvengti vienur kitur neįpynę ir vertinamojo sprendimo, tai čia dar kartą turime pabrėžti, kad tokie sprendimai tegali būti labai ir labai reliatyvūs. Prieš vertindami, turėtume iš naujo susitarti dėl meno kūrybos uždavinių, kelių ir metodų, o taip pat dėl meno vertybių kriterijų, nes Vydūno kazuse visa tai įgauna specifinių atžvilgių. Viena tėra neabejotina: kūryba yra tobuliausias asmenybės pasireiškimas. Vientisa ir vieninga kūryba liudija apie kuriamosios asmenybės galią ir atvirkščiai. Šiuo atžvilgiu dviejų nuomonių negali būti: mūsų chaotingos, disharmoningos epochos fone Vydūnas yra originali, vieninga ir stipri asmenybė. Tai tokia yra ir jo kūrybos visuma.

Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo

Dešimtmetis po spaudos grąžinimo bei 1905 metų revoliucijos lietuvių literatūros istorijoj yra reikšmingas dviem atžvilgiais: pirma, tuo metu ėmė vis labiau ryškėti visuomeniniai bei ideologiniai naujosios mūsų literatūros pagrindai ir, antra, literatūros kūryboj ir kritikoj pasirodo naujų pradų bei krypčių, suklestėjusių jau po pirmojo pasaulinio karo ir ligi šiol dar tebesireiškiančių mūsų literatūriniame gyvenime.

Norėdami pasekti visą mūsų to laikotarpio literatūros raidą, turime pavartyti politinius-visuomeninius laikraščius ir paieškoti juose literatūros kūrybos ir mokslo bei kritikos daigų. Periodinė politinė-visuomeninė mūsų spauda, kaip draudžiamojoj gadynėj, taip ir šiame dešimtmety, vis dar tebėra vienas iš svarbiausių mūsų literatūros istorijos šaltinių. Iš periodinės to laiko spaudos išryškėja ne tik visuomeniniai literatūros pagrindai bei ideologija, bet ir pati literatūrinė kūryba bei kritika, nors ir nedaug tegavusi vietos neplačios apimties savaitinukuose bei kitokiuose dažniau ar rečiau ėjusiuose laikraščiuose. Tik dešimtmečio pabaigoje pasirodė specialiai literatūrai skirti du kolektyviniai leidiniai: „Vaivorykštė“[1] ir „Pirmasai Baras“[2], jei neminėti prieš laiką gimusios, Herbačiausko redaguotos, Krokuvoj išleistos „Gabijos“[3].

Šiame straipsny aš panagrinėsiu tik Vilniuje ėjusius tuo metu laikraščius. Literatūros gyvenimo vaizdas dėl to kiek susiaurės, nes liks nepaliestas Petrapilio „Lietuvių Laikraštis“[4], Kauno „Draugija“[5], Seinų „Šaltinis“[6] ir kiti smulkesnieji. Tačiau šiuo atveju man ne tiek rūpi duoti pilną laikraštinės ano meto literatūros vaizdą, kiek paryškinti Vilniaus vaidmenį, jo

traukiamąją galią, sutelkusią jame tiek daug literatūrinių ano meto pajėgų.

Iš visų Lietuvos miestų kultūrinė veikla po spaudos grąžinimo sparčiausiai ėmė augti Vilniuje, nes čia buvo palankiausia tam dirva: istorinės Lietuvos sostinės tradicijos, draudžiamojoj gadynėj sužadintas patriotizmas, ankstyvesnieji pavyzdžiai ir bandymai visų lietuvių mintis ir širdis kreipė į Vilnių. Ypatingai ankstyvesnieji literatūrinės veiklos pavyzdžiai paruošė Vilniuje dirvą ir šiam naujam literatūros sąjūdžiui. Šia proga galima prisiminti, kad pirmoji spaustuvė Vilniuje buvo įsteigta 1520 metais Vilniaus burmistro Jokūbo Babičiaus. Toje spaustuvėje buvo spausdinamos pirmosios knygos Lietuvoje gudų ir lotynų kalbomis. Pirmoji knyga lietuvių kalba – M. Daukšos „Kathechizmas arba Mokslas kiekwienam krikszczionii priwalvs" – buvo išspausdinta Vilniuj 1595 m. jėzuitų spaustuvėj, perimtoje iš Radvilų. Ši spaustuvė, vadinama Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuve, leido lietuviškas knygas daugiau kaip 200 metų. Čia buvo išspausdinta M. Daukšos „Postilė", K. Širvydo žodynas ir jo pamokslai ir toliau visos katalikiškosios Lietuvos knygos, kol dalį jų paveržė naujai įsisteigusios pijorų[7], pranciškonų, misionorių, bazilijonų spaustuvės. Garsioji Juozapo Zavadskio spaustuvė (jo perimtoji akademijos spaustuvė) jau nuo XIX a. pirmosios pusės taip pat nemaža prisidėjo įsistiprinti lietuvių spaudos tradicijoms Vilniuje.

Visą laiką buvęs kultūrinio Lietuvos gyvenimo centras, Vilnius dar XIX a. pradžioje, kaip žinome, tampa lietuviško patriotinio literatūrinio sąjūdžio židiniu. Vilniaus universiteto kultūrinėj atmosferoj pasireiškia lietuvių, daugiausia žemaičių, iš dalies universiteto studentų būrelis, kuriame matome

Simoną Daukantą, Simoną Stanevičių, Kiprą Nezabitauską, Kajetoną Nezabitauską ir kai kuriuos kitus vadinamajame „žemaičių romantizmo“ sąjūdyje. Iš mūsų kultūros bei literatūros istorijos žinome, kad ir aušrininkų pradėtas patriotinis sąjūdis tiesiogiai siejasi su XIX a. pradžios sąjūdžiu ir Vilniaus universiteto visokeriopomis įtakomis.

Nenuostabu tad, kad ir moderniojo, nuo „Aušros“ laikų į liaudį atremto lietuviškojo patriotizmo kūrybingiausius, veikliausius žmones traukte traukia Vilnius. Čia jie spiečiasi, ne tiek pragyvenimo šaltinių masinami, kiek kultūrinio, visuomeninio, literatūrinio darbo galimybių viliojami. Dar paskutiniame XIX a. dešimtmety Vilniuje jau veikia A. Moravskis, d-ras J. A. Domaševičius, P. Matulionis, D. Malinauskas[8]; kiek vėliau čia apsigyvena trys broliai Petras, Antanas ir Jonas Vileišiai[9]; 1905 m. iš užsienių grįžta d-ras Jonas Basanavičius; čia darbuojasi G. Žemkalnis, J. Tumas-Vaižgantas, G. Petkevičaitė, Žemaitė, P. Višinskis, A. Smetona, M. Biržiška, M. Sleževičius[10], d-ras J. Šlapelis[11], K. Puida, A. Janulaitis[12], M. Petrauskas[13], M. K. Čiurlionis, A. Žmuidzinavičius[14], St. Šimkus[15], L. Gira ir daugybė kitų, ilgiau ar trumpiau Vilniuje pagyvenusių. Maža rastum mūsų bent kiek žinomesnių žmonių, kurie nebūtų susiję su Vilnium: vieni kaip nuolatiniai gyventojai, kiti kaip Didžiojo Vilniaus Seimo organizatoriai bei dalyviai, dar kiti kaip Lietuvių mokslo draugijos, „Vilniaus Kanklių“, „Rūtos“, Dailės draugijos, „Ryto“ draugijos nariai, dar kiti kaip čia ėjusių laikraščių redaktoriai ir bendradarbiai. Čia įsisteigė ir pirmosios kultūrinės lietuvių įmonės: P. Vileišio spaustuvė, deja, neilgai gyvavusi, Martyno Kuktos spaustuvė, P. Vileišio knygynas, netrukus perimtas Šlapelių ir virtęs didžiausiu Lietuvoj knygų platinimo centru.

Tai štai šitame Vilniuje, tik grąžinus spaudą, ima kunkuliuoti intensyvi kultūrinė visuomeninė, politinė ir literatūrinė veikla, susitelkusi apie laikraščius, kurių literatūrinę reikšmę aš ir noriu panagrinėti. Čia pat noriu pastebėti, kad Vilniaus spaudoje reiškęsis literatūrinis gyvenimas, tiesa, neturės kokio specifiškai vilnietiško atspalvio, bet jau pats faktas, kad jis reiškėsi Vilniuje, o ne kur kitur, kad čia būtent kalėsi tie pirmieji naujosios gadynės mūsų literatūros daigai, yra mums reikšmingas ir sieja mus su šiuo miestu stipriau negu kokie grynai jausminiai motyvai.

Kalbant apie spaudos darbo pradžią Vilniuje, reikia ypatingai atkreipti dėmesį į inžinieriaus Petro Vileišio vaidmenį. Petras Vileišis, kaip žinome, dar studentu būdamas Petrapily su dideliu užsispyrimu ir atsidėjimu rūpinęsis lietuvių spaudos reikalais, dabar tampa naujos gadynės lietuviu turtuoliu patriotu. Rusijoj beinžinieriaudamas susikrovęs didelį turtą, grįžo į Vilnių, pasistatydino Antakalnyje puikius rūmus, mieste įsteigė geležies dirbtuvę, spaustuvę ir knygyną ir į visas šias įmones priiminėjęs tik lietuvius technikus bei tarnautojus. Petras Vileišis Vilniuje pagarsi ir imponuoja plačiais aristokratiškais mostais ne tik rusų biurokratams, bet ir įtakingiems valdžios žmonėms. Jis vienas tegalėjo tose sferose tinkamai atstovauti ir ginti lietuvių reikalus. Tad spaudą leidus, pirmasis Petro Vileišio rūpestis buvo išleisti lietuvišką dienraštį. Darbas greitai suorganizuotas, leidimas dienraščiui leisti, nors sunkiai, bet vis dėlto gautas, ir pirmasis „Vilniaus Žinių" numeris pasirodė tų pačių 1904 m. gruodžio 10 dieną.

„Vilniaus Žinios" buvo pradėtos leisti, vadovaujantis tradiciniu šūkiu: nepartinis laikraštis, skiriamas visiems lietuviams. Pradžioje spaudos grąžinimo entuziazmas sutelkė pirmajam

dienraščiui apie 6 000 prenumeratorių. Bet netrukus šis skaičius ėmė ūmai tirpti, nes dienraštis kaimui pasirodė sunkiai suprantamas, nereguliariai gaunamas, o inteligentija buvo dar negausi ir ta pati partijomis susiskaldžiusi. Pirmiausia, dienraštis neįtiko kunigijai. Mat jo redakcija iš pradžių buvo gan pirmeiviška: J. Jablonskis, P. Višinskis, J. Kriaučiūnas[16], P. Klimaitis[17] ir K. Puida. Faktiškai daugiausia redagavo J. Kriaučiūnas ir K. Puida. Gelbėti laikraščiui nuo 1906 m. gruodžio 17 d. į redakciją kviečiamas kun. J. Tumas. Jis išspausdina atsišaukimą „į didžiumą lietuvių", vadinasi, į katalikus. Atsišaukime nurodyti Petro Vileišio nuopelnai ir nepakeliama našta – duodąs didelį deficitą dienraštis. „Vilniaus Žinios" nuo šiol atsižvelgsiančios daugumos pažiūrų, būsiančios virš partijų, neužgauliosiančios tikėjimo, bet jį dargi ginsiančios. Kun. Tumas kviečia visus į talką. Tačiau ir šis „daugumos" atstovas dienraščio reikalų nepataisė ir aiškios krypties jam nedavė. 1907 m. balandžio 7 d. „V. Ž." sustojo ėjusios. Po dviejų mėnesių pertraukos jos vėl pasirodo, o nuo lapkričio 1 d., perimtos Jono Vileišio, St. Matulaičio[18] ir B-vės, ėjo lig 1909 m. kovo 17 d. Jas redagavo Jonas Vileišis, P. Višinskis, S. Matulaitis, o nuo 1908 metų į redakciją įeina dar G. Petkevičaitė ir M. Biržiška[19].

„Vilniaus Žinių" redakcijos sudėtis, jos kaitaliojimas, o ypač paskutinysis kolektyvas reikia turėti galvoj, nagrinėjant šio laikraščio reikšmę ir vaidmenį ne tik visuomeniniu, bet ir literatūriniu požiūriu. „Vilniaus Žinios" paskutiniaisiais savo ėjimo metais ne tik sukairėjo, bet ir suliteratūrėjo: ir literatų autorių, ir literatūrą liečiančių straipsnių tais metais randame žymiai daugiau.

„Vilniaus Žinių" literatų bendradarbių būrys yra gausus ir įvairus: J. Biliūnas, J. Šaulys-Bekampis[20], M. Biržiška,

Vacl. Biržiška-Smūtkelis[21], J. Jablonskis, kun. Tumas-Vaižgantas, L. Gira-Gerulis, K. Puida-Žegota[22], O. Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė[23], M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, J. A. Herbačiauskas-Jaunutis Vienuolis, P. Višinskis, G. Petkevičaitė-Bitė, S. Pšibiliauskienė-L. Pelėda, Vydūnas, K. Jasiukaitis, K. Šakenis, Pr. Mašiotas, J. Gabrys, Kl. Jurgelionis-Kalėdų Kaukė, G. Žemkalnis[24] ir kiti, šiandien mažiau žinomi.

Per visą „Vilniaus Žinių" ėjimo laiką, nepaisant kokia buvo jų redakcijos sudėtis, dienraščio skiltyse pasireiškia abidvi to laiko stambiausios mūsų literatūros kryptys: pozityvistai-realistai-visuomenininkai, iš vienos pusės, ir neoromantikai-estetai – iš kitos. Jųdviejų nesutarimas, nors dar neįgijęs principinio literatūrinio pobūdžio, ima reikštis jau pirmaisiais „Vilniaus Žinių" ėjimo metais ginče dėl dviejų menkos vertės dalykėlių, išspausdintų „Lietuvių Laikrašty": K. J. „Dėl vaikų"[25] (nr. 2) ir pasakėlės „Musė ir utėlė" (3 n-ry). Rygiškių Jonas-Jablonskis straipsnely „Kuriems-ne-kuriems beletristams" (V. Ž., 1904 m., nr. 16) pasipiktino šlykštynių vaizdavimu. J. Šaulys-Bekampis jam oponuoja realisto-visuomenininko programiniu posmu: gyvenimas – ne idilija; koks jis yra, tokį reikia ir rodyti; tokia literatūra bus „ir nurodymas, ir vaistas, ir pastiprinimas milijonams" („V. Ž.", 1905, nr. 11). Šitas ginčas davė progą J. Biliūnui atsiliepti platesniu principiniu straipsniu „Mūsų gyvenimo dilgelės ir usnys", kur jis, neneigdamas literatūros įtakos gyvenimui ir auklėjamos jos reikšmės, griežtai pasisako prieš natūralistinį gyvenimo drumzlių vaizdavimą („V. Ž.", 1905, nr. 41, 43).

Į estetų (žinoma, reliatyvia prasme) grupę įskaitytume dar K. Žalį-Pilypą, J. Tumą-Vaižgantą, S. Kymantaitę, J. Herbačiauską ir L. Gerulį. K. Žalys nagrinėja Maironio „Pavasario

balsus“ ir „Kur išganymas“, kurio anaiptol neatmeta, kaip kadaise S. Matulaitis „Varpe“, bet moka pasigėrėti to kūrinėlio poezijos grožiu[26] („V. Ž.“, 1905, nr. 62, 98, 100, 106).

L. Gerulis straipsny „Gražioji literatūra ir Šaltinis“ piktinasi šio savaitraščio kritiku K. J. N.[27], kuris norėtų pripažinti tik tokius veikalus, kurie būtų suprantami liaudžiai – „žmonėms, kurie nepratę skaityti“. Gerulis gina grožinės literatūros reikalą apskritai ir pasiilgsta europinio masto rašytojų („V. Ž.“, 1906, nr. 121).

S. Kymantaitė, rašydama apie Vienužio–Maironio–Vaičaičio poeziją, išaukština liaudies dainas ir Vienažindį, o Vaičaitį ir Maironį vertina dėl jų poezijos jausmingumo ir grožio, ypatingai žavėdamasi Maironio „Vakaru ant Keturių Kantonų ežero“ („V. Ž.“, 1906, nr. 284–286).

Visuomenininkų realistų grupei, be minėto jau J. Šaulio-Bekampio ir J. Biliūno, priklausytų dar K. Jasiukaitis, G. Petkevičaitė ir ypatingai griežtai pasisakęs Aidietis. Jis įrodinėja, kad meno pagrindas ir svarbiausia sąlyga – tai gera ekonominė tautos buitis. Tik praturtėjusiose tautose esą suklesti menas. Jį palaikanti daugiausia buržuazija. „Proletariato luomas, – rašo Aidietis, – dar tik pradeda įgauti spėkų, jis dar silpnas ir negali pagimdyti savo dvasios galiūnų; ūkininkų luomas, kuris viena akimi žiūri į smulkiąją buržuaziją, kita į proletariatą, laikosi labai silpnai ir menkai, jam ne galvoje nei muzika, nei scena, nei dailė, jam nerūpi nė tautybė, kurią taip trokšta sužadinti žmonių širdyse „ne vienas karštai mylintis tėvynę lietuvis“ („V. Ž.“, 1907, nr. 153).

Ypatingo dėmesio verti „Vilniaus Žiniose“ spausdinti J. A. Herbačiausko-Jaunučio Vienuolio straipsniai, patekę į „Erškėčių vainiko“ rinkinėlį, išleistą Krokuvoje 1908 me-

tais. Šiuose rėkaujančiu tonu parašytuose straipsniuose Herbačiauskas vis dėlto savotiškai išreiškė tuos svarbius uždavinius, kuriuos lietuvių literatūrai iškėlė spaudos grąžinimas ir naujojo laikotarpio pradžia. Tai, pirmiausia, kūrybingumo reikalas. Herbačiauskui atrodė, kad ankstyvesnioji mūsų literatūra yra sustingusi, sušablonėjusi, be jaunystės entuziazmo, ne širdy, bet galvoj išnešiota. O „viskas, kas tik išsiperėjo smegenyse, o ne širdyse, būtinai turi stipti nuo šalčio". Lietuvių literatūros nekūrybingumas reiškiąsis „siaurai apriboto, tartum žargoniško klasicizmo" pamėgdžiojimu, poezijos formos, ritmikos nuobodumu, „monotoniškai sentimentališku dejavimu", o beletristikoj rusų Garšino, Čechovo, Gorkio, Andrejevo, Korolenkos[28] ir kitų sekimu. To laiko rašytojai, pasak Herbačiausko, neturėję „tautiško, lietuviško, originališko" stiliaus ir savo uždaviniu laikę „duoti teisingiausias, fotografiškas kasdienio gyvenimo kopijas-vaizdelius" („V. Ž.", 1908, nr. 20). Autorius nesigaili balso šaukti entuziastingiems šūkiams ir skelbti kūrybingumui bei naujoms viltims. Kūrybingumas, į kurį Herbačiauskas šaukia, turįs kilti iš individualizmo ir tautiškumo. Herbačiauskas tuo metu naujojoj mūsų literatūroj yra ryškiausias individualizmo atstovas, paneigęs taip būdingą draudžiamajam laikotarpiui visuomeniškumą. Jis, tiesa, pripažįsta, kad „kultūriškas tautos judėjimas surištas yra su viso pasaulio kultūrišku judėjimu", kad literatūrinių įtakų nereikia per daug bijoti, tačiau ir tas įtakas turime taip sunaudoti, kad jos palengvintų mums savo individualumą išplėtoti. Literatūros kūriny, teisingai sako Herbačiauskas, turi atsispindėti ne tik kūrėjo individualybė, bet ir jo tautos siela. Literatūra turinti būti tautinė. Kūrybą ir tautiškumą jis sieja su intuiciniu įžvelgimu į tautos praeitį, į liaudies kūrybą, į savo

krašto gamtą ir senovės liekanas. Dėl tokių minčių Herbačiauskas ano meto literatūriniame Vilniaus spaudos sąjūdyje laikytinas vienu iš žymesniųjų to laiko ideologų. Ir buvo jis puolamas ne tik iš kairės, bet ir iš dešinės. Mat kovodamas dėl kūrybos laisvės, jis įprastu sau stiliumi smarkiai sudroždavo klerikalizmui. Didžiausias jo literatūrinis priešas ir buvo kauniškė „Draugija" su Jakštu priešaky.

„Vilniaus Žiniose" randame dar pluoštą grožinės literatūros, medžiagos literatūros istorijai ir šiaip straipsnių, liečiančių literatūros reikalus. Savotiškai įdomus Vinco Mickevičiaus (Krėvės) ir Liudo Giros atsišaukimas „Į tautos tardymo (t. y. tyrimo) mylėtojus" („V. Ž.", 1907, nr. 103). Dzūkiško patriotizmo pagauti, šiedu tuomet dar jauni rašytojai skatina rinkti dzūkų folklorą bei visokią su tuo kraštu susijusią medžiagą ir siųsti jųdviejų numatytam periodiniam leidiniui, kuris turėsiąs tapti „ašim dzūkų judėjimo, kad juos pažadintų prie veiklaus dalyvavimo mūsų kultūriškame darbe". Atkreipiamas dėmesys ir į dzūkų tautosakos turtingumą: „Be dainų, kiekviena beveik vieta Dzūkijoje turi savo padavimus, labai brangius iš atžvilgio į istoriją ir tautos papročius. Ne vienas gal Dzūkijos padavimas gali po įkvėpta dailininko plunksna persikeisti į stambiausią veikalą". Iš tiesų, atsiminę „Dainavos šalies senų žmonių padavimus", „Šarūną", „Likimo kelių" pradžią, matome, kad šie dviejų dzūkų žodžiai nepasiliko tuščias spėliojimas.

„Vilniaus Žinias" pakeitė „Lietuvos Žinios", pradėjusios eiti Vilniuje 1909 m. birželio 6 d., leidžiamos iš pradžių Jono Vileišio, vėliau F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir bendrovės[29]. Šis dienraštis nuo pat pradžios turėjo aiškų visuomeninį politinį atspalvį, nes buvo Lietuvos Valstiečių Sąjungos organas.

Literatūros klausimais „Lietuvos Žiniose“ daugiausia yra pasisakiusi G. Petkevičaitė-Bitė. Kadangi ji darbavosi laikraščio redakcijoj, tai jos nuomones galime laikyti būdingomis viso laikraščio literatūrinei krypčiai. „Lietuvos Žiniose“ randame šiuos svarbesnius G. Petkevičaitės straipsnius: „Povilas Višinskis“ (1909, nr. 54–59), „IV lietuvių dailės paroda“ (1910, nr. 24–27), „Lazdynų Pelėdos „Klaida““ (1910, nr. 12), „S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Lietuvoje“ kritika“ (1911, nr. 2–14), „Dobilo „Blūdo“ kritika“ (1912, nr. 120), „J. Mačys-Kėkštas“ (1912, nr. 128, 130, 133, 137, 150), „Žemaitės „Raštai““ (1913, nr. 80).

Iš šių straipsnių matome, kad Petkevičaitė yra realistinės auklėjamosios literatūros šalininkė, norinti, kad literatūra pirmiausia būtų naudinga visuomenei, ypač liaudžiai. Dėl to visi tie „liaudies skaitymėliai“, apie kuriuos su panieka buvo atsiliepusi S. Čiurlionienė savo „Lietuvoje“, jai esą brangesni už visokius svetimus dekadentus, Nitšes ir Bodlerius[30], kurie lietuviui skaitytojui būtų nesuprantami. Rašytojas ne tiek turįs rūpintis savuoju aš, kiek visuomene ir liaudimi. Meno kūrinio akivaizdoje turime stengtis atsakyti į klausimą: „ar bebus iš to kokia nauda tavo broliams“. Petkevičaitė puola vadinamuosius dekadentus būdingais visiems realistams-visuomenininkams argumentais: „Dekadentų atsiradimas visame pasaulyje yra tuo aiškinamas, jog jautrūs, silpnų nervų, vienašaliai, dažniausia tik dailėje išlavinti žmonės, nepakeldami kasdieninio gyvenimo pilkumo, prozos, pabėga nuo jos, užsisklęsdami šimtais skląsčių savo svajonėse ir savo galvojimuose, kur taip neišsakomai lengva pamesti sieną tarp teisybės ir sapnų“. („L. Ž.“, 1911, nr. 7). Ten pat ji išskiria tris vyriausias literatūros sroves, susidarančias

pagal autorių temperamentus ir pasaulėžiūras; tos srovės – tai misticizmas – nusigrįžimas nuo pasaulio ir paskendimas savo vidaus, sielos gyvenime; realizmas – veiksmas ir kova dėl geresnio būvio; simbolizmas – gyvenimo apibendrinimas ir įsivaizdavimas simboliuose. Iš šių trijų krypčių tik vienas misticizmas (sekant Petkevičaitės mintim, dekadentizmas) nutraukia ryšius su visuomene bei gyvenimu, dėl to jis vienas yra smerktinas („L. Ž.“, 1911, nr. 14).

G. Petkevičaitės straipsniai buvo rašomi tuo metu, kada nepavykusios 1905 metų revoliucijos nuslopinimas sunkiai slėgė visus tuos, kurie tikėjosi, kad revoliucija įvykdys jų gražias naujos santvarkos viltis. Tokia, be abejo, buvo ir G. Petkevičaitė. Dėl to ji ypatingai jautriai atsiliepė į literatūros kūrinius, vaizduojančius revoliuciją. Didžiausią pasipiktinimą visų revoliucijos šalininkų sukėlė Lazdynų Pelėdos „Klaida“. „Lietuvos Žiniose“ (1910, nr. 12) Petkevičaitė, recenzuodama „Klaidą“, gėrisi Lazdynų Pelėdos dideliu talentu ir sugebėjimu puikiai vaizdingai rašyti, bet piktinasi 1905 metų išniekinimu, bloga tendencija ir veikalą vadina didžiausia pačios autorės klaida. Dėl to paties veikalo „Lietuvos Žiniose“ J. Šaulys-Bekampis, o „Visuomenėj“ A. J. ir Baltasis[31] prirašė autorei daug karčių žodžių ir kaltinimų. Puolimai buvo tokie smarkūs, kad A. Smetona „Vilty“ (1910, nr. 65) straipsniu „Kritika ir liežuvavimas“ ėmėsi ginti ne tiek „Klaidą“, kiek jos autorę. Atmetusi „Klaidą“, Petkevičaitė labai gražiai atsiliepia apie „Blūdą“ ir jo autorių[32]: „Dobilo esama didelio realisto ir didelio dailininko, didelio gyvenimo mokytojo, prieš kurį nei sielos, nei kūnai neturi paslapčių ir kurs ne vien pats moka kiekvieną širdies plakimą, pulsą sučiupti, bet puikiai moka tą širdį ir kitiems parodyti“. („L. Ž.“, 1912, nr. 120).

Kitas „L. Žinių“ kritikas A., recenzuodamas Jono Jonilos dramą „Jono vaikai“ sako, esą kunigai palankiau pavaizdavę revoliuciją negu kai kurie atsimetėliai pasauliečiai.

1909 metais buvo minimos 10 metų lietuviško teatro sukaktuvės. Tais metais „Lietuvos Žiniose“ randame keletą straipsnių mūsų teatro ir dramaturgijos klausimais. Minėtinas Vydūno straipsnis „Jubiliejus–teatras–kultūra“ (nr. 45–47), kur autorius, kalbėdamas apie teatro uždavinius, labai rezervuotai atsiliepia apie žinomą Keturakio komediją „Amerika pirtyje“ bei kitus tuomet vaidintus veikalėlius ir įspėja vaidinimų rengėjus nepataikauti publikai. Žinotinas ir K. Griniaus straipsnis „Juozas Vilkutaitis – G. Keturakis“ (nr. 22), kur randame žinių apie „Amerikos pirty“ autorių ir kitus jo literatūrinius darbelius.

Tais pat metais Vilniuje buvo susiorganizavusi „Rūtos dramatiškosios literatūros komisija“ iš M. Biržiškos, M. Sleževičiaus, K. Griniaus, J. Grigaičio[33], J. Šlapelio, A. Janulaičio ir R. Bytauto[34]. Iš atsišaukimo (nr. 34) matyti, kad ji buvo pasiryžusi rūpintis tinkamais vaidinti veikalais, juos rezenzuoti bei nagrinėti spaudoj.

Randame „Lietuvos Žiniose“ ir daugiau literatui įdomios medžiagos: Vydūno straipsnių: „Kultūra“ (1909, nr. 1–2), apie d-rą Bruožį (1910, nr. 31), „Žmogaus išaugimas ir tikyba šiandien ir senovėje“ (1911, nr. 64–85), „Apie lietuvių senovės tikybą“ (1911, nr. 86–87), „Idealizmas ir realizmas gyvenime“ (1911, nr. 127–131), A. Janulaičio „Kun. L. A. Jucevičius“ (1910, nr. 48–54), M. Biržiškos „Apie Pr. Augustaičio raštą iš literatūros istorijos“ (1912, nr. 56, 59, 61, 63).

„Lietuvos Žinių“ grožinės literatūros skyriuj daug Zigmo Gėlės-Gaidamavičiaus eilėraščių, daug beletristikos – Igno

Šeiniaus, keletas J. Rimošiaus-Savicko apysakų ir dar šiaip smulkesnių dalykėlių. „Lietuvos Žiniose“ pasirodę jaunieji literatai netrukus susimes į „Aušrinę“, pažangiosios mokslus einančios jaunuomenės laikraštį.

Čia dar trumpai tenka suminėti liaudžiai skirtą savaitinį laikraštį „Lietuvos Ūkininką“, pradėjusį eiti Vilniuje 1905 m. gruodžio m., o redaguotą iš eilės P. Višinskio, J. Bagdono, M. Sleževičiaus, K. Griniaus, Pr. Rusecko, Alb. Rimkos[35] ir dar kitų tos pačios grupės žmonių.

„Lietuvos Ūkininkas“, kaip liaudžiai skirtas laikraštis, jokių teorinių literatūros ir kritikos klausimų nesprendė. Užtat davė apsčiau negu kiti literatūrinio skaitymo – eilėraščių ir beletristikos. Čia buvo išspausdinta nemaža J. Biliūno ir Žemaitės raštų. Taip pat randame Lazdynų Pelėdą, G. Petkevičaitę, P. Višinskį, J. Jablonskį ir kitus.

Pati kairioji ano laiko visuomenės srovė, socialdemokratai, sunkiausiais po 1905 metų prasidėjusios reakcijos laikais išleido Vilniuje tris vienas po kito savaitinukus, skiriamus darbininkams, bežemiams ir mažažemiams: „Naująją Gadynę“ (1906.V.3–XII.28), „Skardą“ (1907.I.5–V.25) ir „Žariją“ (1907.V.30–1908.VI.3).

Tai buvo daugiausia agitacinio turinio laikraštukai, pasiryžę palaikyti revoliucinę dvasią ir organizuoti lietuviškąjį proletariatą. Baudžiami, konfiskuojami ir pagaliau uždaromi, jie nors didelių rezultatų nepasiekė, bet bent liko kaip dokumentai, iš kurių galima susidaryti pilnesnį porevoliucinių metų vaizdą. Randame juose šiek tiek ir revoliucinės literatūros ir šiaip luominę proletariato sąmonę žadinančių temų.

Socdemokratų vilniškė spauda paveldėjo Tilžėj ėjusio „Darbininkų Balso“ palikimą ir daugelį jo bendradarbių,

kurių tarpe randame šiuos mūsų literatūroj žinomus vardus: J. Biliūną, P. Višinskį, J. Žymantienę, Kl. Jurgelionį, A. Janulaitį, K. Jasiukaitį, V. Mickevičių-Kapsuką, S. Matulaitį, K. Stiklių.

Socdemokratų spaudai dirva Vilniuje jau buvo paruošta A. Moravskio ir J. A. Domaševičiaus[36], kurie dar paskutiniame draudžiamosios gadynės dešimtmety čia veikė, organizavo darbininkus ir kovojo dėl lietuvių kalbos teisių. Domaševičius, nepaisydamas savo pažiūrų ir priešreliginio nusiteikimo, dalyvaudavo delegacijose pas dvasinę ir civilinę vyresnybę gauti lietuvių kalbai teisių Mikalojaus bažnyčioje ir pats eidavo per pamaldas lietuviškai giedoti. Taip pat žinoma jo veikla 1905 metų Vilniaus Seime ir visame revoliuciniame sąjūdy, dalyvaujant fabrikų darbininkų susirinkimuose, mitinguose ir demonstracijose. Domaševičius, dalyvavęs LSDP vadovybėj, pasitraukė iš jos 1907 m., vadinasi, jau „Skardo" ar „Žarijos" ėjimo metu.

Socdemokratų laikraščiuose grožinės literatūros nedaug. Minėtų laikraštukų bendradarbių skaičiuje randame dar S. Matulaitį, M. Biržišką, Vacl. Biržišką, J. Krikščiūną-Jovarą[37], Kl. Jurgelionį. Pirmieji du yra rašę knygų recenzijų, o paskutinieji trys, be kita ko, ir eilėraščių.

Iš visų tų rašytojų atskirai minėtinas Konstantinas Jasiukaitis, daug anais laikais žadėjęs beletristas. „N. Gadynei" jis yra davęs „Pas kryžių", „Motiną", „Kareivio pasakojimą", „Pavasario auką" ir „Beprotę"; „Skardui" ir „Žarijai" – po vieną mažesnį vaizdelį. Be to, buvo žinomi jo „Alkani žmonės", „Ašis", „Duona". Savo veikalėliuose Jasiukaitis vaizduoja socialinės nelygybės, skurdo ir 1905 metų revoliucijos temas. Spalvų tirštumas, melodramatiniai efektai, jaunuoliškas

įkarštis ir momentui parinkta idėjinė prasmė charakterizuoja šiuos K. Jasiukaičio jaunystės kūrinėlius.

Rimčiausias ir reikšmingiausias socdemokratų organas jau nebe agitacinio, bet ideologinio pobūdžio, buvo „Visuomenė“, mėnesinis laikraštis, skiriamas visuomenės, mokslo ir literatūros reikalams, redaguotas M. Biržiškos ir ėjęs 1910–1911 metais. Sustabdžius „Visuomenę“ (sako, dėl to, kad redaktorius sustabdęs kyšius cenzoriui), dar buvo išleistas „vienadienis raštas „Žvilgsnis“ jau 1912 metų vasario mėnesį.

Šiame pastarajame skaitome įdomią 1910–11 metų apžvalgą, kurioj randame minčių, gerai aptariančių porevoliucinės lietuvių visuomenės buržuazėjimą ir tuo pačiu atitinkamos visuomenės bazės susidarymą naujai lietuvių literatūrai, kaip tai aiškina dar ir šių dienų kritikai marksistai. Tą buržuazėjimą „Žvilgsnis“ bendrais bruožais taip vaizduoja. Dešinieji sluoksniai tik dėl to buvę iš dalies palankūs revoliucijai, kad tikėjęsi iš jos bent kiek visuomeninio ekonominio gyvenimo laisvės. Tos viltys jų neužvylusios. Tuomet, anot „Žvilgsnio“, „plačiai įsiviešpatavo klerikališkai nacionalistiškoji reakcija, tautinė visuomeninė orgija. Anos gadynės veikėjams prisiėjo užleisti pirmoji vieta tiems, kurie tuomet už jųjų nugarų slapstėsi. Rankpelnių vienybės obalsį pakeitė buržuazinė, pas mus mužikiškai krominiškoji „tautiškoji vienybė“... Tiek metų supančiotas „tautiškasis“ kapitalas, ačiū 1905 m. judėjimo laimėjimams, gavęs laisvesnio oro, vis grubiau ir linksmiau užkariauja („sutautina“) liūdną dainų dainelių šalelę“ („Žv.“, p. 63). Nauji valdžios suvaržymai palietę ne tiek visuomeninius ekonominius, kiek bendrus visų luomų kalbos-kultūros reikalus. O tai vėl išėję buržuazijai į naudą, nes lengviau buvę palaikyti išnaudojamųjų neorganizuotumą bei nesusipratimą.

Šioje buržuazijos kilimo raidoje klerikalai, anksčiau buvę reakcininkais politikos srity, dabar virstą valdančiųjų klasių bendradarbiais visuomeninėje ekonominėje dirvoje. Kadangi dešiniosios ir vidurio srovės anais laikais ypatingai pabrėždavo savo tautiškumą, o socdemokratus laikė „betaučiais" internacionalais, ko šie anaiptol nenorėjo prisipažinti, tai dešiniųjų tautiškumas socdemokratų spaudoj rašomas kabutėse ir laikomas tuščia apgaulinga buržuazijos priedanga.

Įdomu, kad ir pirmeiviškosios moksleivijos laikraštį „Aušrinę" visuomeniečiai sutiko skeptiškai ir su dideliais rezervais, pašiepdami jos svarbiausius šūkius: gilųjį demokratizmą, pirmeiviškumą, tautiškumą, bepartiškumą. Visa tai esą veda į buržuaziją, tolina nuo darbo žmonių ir visuomenės kovos („Visuomenė", 1910, nr. 6).

Grožinės literatūros „Visuomenėje" nedaug: keletas originalių ir verstinių vaizdelių. Smūtkelio, Jovaro, A. Juodojo[38] eilėraščių – tai ir viskas.

Užtat žymiai daugiau kritikos ir literatūros istorijos raštų. A. J(anulaitis) straipsnely „Klaida ar melas" (V., 1910, nr. 5) piktinasi Lazdynų Pelėdos žinomąja apysaka, o M. Baltasis skiria autorei atitinkamus „Atsiminimus" (ten pat, nr. 4). Visuomeninio pobūdžio literatūrinės ano meto kritikos pavyzdžiu gali būti M. Baltojo[39] straipsnelis apie Tetutės Onos (kun. K. Pakalniškio) „Paveikslėlius iš Sodos"[40]. Kritikas į svarbiausią veikalėlio personažą Vorą žiūri kaip „į atsimušusį kreivame veidrodyje tvirtai žemės atsirėmusio ūkininko", stipriosios mužikijos „tipą" („V.", 1910, nr. 5). Tas pats autorius (pasirašęs S.D. kriptonimu), recenzuodamas S. Čiurlionienės-Kymantaitės knygą „Lietuvoje", konstatuoja, kad „Čiurlionienė sustojo ties pat tikrosios visuomeniškosios

kritikos slenksčiu. Toliau nežengė, nes per daug ji surišta su kritikuojama „visuomene“, kad pamatytų tikrus anos plėtojimosi ir „kultūros“ gyvenimo pamatus“. („V.“, 1910, nr. 6).

Literatūros mokslo srity „Visuomenė“ davė žinomą M. Biržiškos studiją „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“ ir to paties autoriaus straipsnius „Pirmoji byla dėl lietuviškų raštų“ ir „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“. Pirmuoju iš šių raštų M. Biržiška pagilina ir praturtina mūsų literatūros istoriją ligi tol mažai ištirtu Vilniaus universiteto laikotarpiu, o paskutiniame kelia svarbų, bet ligi tol nepaisytą metodinį literatūros tyrimo reikalavimą susieti literatūrą su visuomeninio gyvenimo raida. Į šį straipsnį atsiliepė „Viltyje“ (1910, nr. 46) A. Voldemaras[41], jo teigimus kritikuodamas, ir St. Šilingas[42] „Aušrinėje“ (1910, nr. 4), M. Biržiškai pritardamas. Šilingui ypatingai patinka mintis, kad lietuvių literatūros reikia ieškoti ne tik lietuvių kalba.

Socdemokratų spauda Vilniuje išsilaikė tik 6 metus (1906–1912).

Iš dešiniųjų to laiko mūsų spaudos organų, ėjusių Vilniuje, literatūros reikalui minėtini „Viltis“ ir „Vairas“. Būsimieji viltininkai iš pradžių norėjo atpirkti iš Petro Vileišio „V. Žinias“. Tam nepavykus, įsteigtas naujas „Vilties“ laikraštis, pradėjęs eit kas antra diena 1907 m. spalio 3(16) d., redaguojamas A. Smetonos, J. Tumo, K. Žalio ir L. Giros. 1913 metais krikščionys demokratai išstūmė iš „Vilties“ tautininkus ir laikraštį redaguoti pavedė Pranui Dovydaičiui[43]. „Viltis“ paliovė ėjusi 1915 metais.

Viltininkų sąjūdis iš pradžių buvo daugiausia susirūpinęs Lietuvos rytų – Vilniaus krašto – tautiniais kultūriniais reikalais. Tačiau „Viltis“ anaiptol neturi vietinio lokalinio pobū-

džio, bet yra visos dešiniosios tautinės Lietuvos visuomenės organas. Tautiškumo idėja sutelkė apie „Viltį“ labai gausų patriotiškai nusiteikusių bendradarbių būrį. Iš literatūrai artimesnių paminėkime bent šiuos: M. Gustaitis, L. Gira, J. Jablonskis, K. Būga, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, M. Lastauskienė, S. Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, M. Pečkauskaitė, O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, Edm. Steponaitis[44], J. Tumas, A. Krikščiukaitis-Aišbė, Pr. Mašiotas, A. Voldemaras, kun. K. Pakalniškis, kun. J. Šnapštys-Margalis[45], G. Landsbergis-Žemkalnis, V. Krėvė, Pr. Penkaitis[46], M. Vaitkus ir daug kitų, šiandien mažiau žinomų.

Kultūriniai lietuvių tautos reikalai „Vilty“ buvo gyviausiai diskutuojami, tautinė mintis aiškiausiai susikristalizavusi. Tad ir literatūros bei meno klausimai čia dažnai siejami su tautiškumo klausimais.

Literatūros ir meno temomis „Vilty“ bene daugiausia rašė Marija Pečkauskaitė ir Sofija Kymantaitė. Jiedvi tad ir nužymi literatūrinę „Vilties“ linkmę. Ilgokas M. Pečkauskaitės rašinys „Mintys apie dailę“ („Viltis“, 1910, nr. 64–67) ir šiandien mums įdomus tuo, kad jame randame minčių, kurios dar ilgą laiką buvo diskutuojamos, ieškant tautinio lietuvio charakterio ir tautinio meno žymių. Atsisakydama nuo tradicinio meno aptarimo grožiu, Pečkauskaitė pirmoj vietoj stato išgyvenimo ir kūrybingumo pradą. Menas taip pat nesąs tikrovės sekimas. Menas kelia sielą, bet vesti į dorą nesąs jo tikslas. Tikrasis menas savo esme nesąs nei morališkas, nei nemorališkas. Menas išreiškiąs tautos dvasią, dėl to esąs tautinis. Lietuvių tautos mene atsispindi ramybė, saikas, rezignacija, misticizmas ir begalinis jausmas. Tautiškumo nedera ieškoti siužete, nes dailininkas ir svetimus siužetus galįs persunkti savo tautos

dvasia. Daug tautiškumo esą ir Čiurlionio paveiksluose. Tad matome, kad ir M. Pečkauskaitė tuo metu priklausė neoromantikų estetų grupei, skelbusiai meno nepriklausomumą ir primygtinai ieškojusiai tautinio meno charakterio esmės.

Ta pačia linkme eina ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės kritikos straipsniai, anksčiau „Vilniaus Žiniose", dabar „Vilty", o kiek vėliau „Vaire". Kai kuriuos iš tų straipsnių randame atskirose jos knygose: „Lietuvoje" (1910 m.) ir „Iš mūsų literatūros" (1913 m.). S. Kymantaitė-Čiurlionienė taip pat smerkia utilitaristinį tendencinį ir gyvenimą kopijuojantį meną, pabrėžia formos reikšmę, individinio ir tautinio charakterio savitumą bei reikšmę. Žymėtinas ir jos anais laikais griežtas, sukėlęs ginčą pasisakymas prieš realizmą: „Realizmas – tai visai neatsakanti forma lietuvių dailei (vis tiek kokios šakos). Realizmas – tai svetimų sekimas, tai vėjo atneštas supratimas". („Lietuvoje", p. 55–56). Individualizmas, estetizmas ir simbolizmas – tai, autorės nuomone, tikrosios kūrybos keliai ir ji pasiilgdama ieško jų lietuvių literatūroje. Ir džiaugiasi, kad dar „Varpe" išspausdintas Šatrijos Raganos svajojimas „Dėl ko tavęs čia nėra" jau tarsi pranašauja artimą tokios kūrybos suklestėjimą. Žinodami, kokį statizmą meno gyvenime skiepijo Jakštas, norėjęs organizuoti net homeriškų epų kūrybą Lietuvoje, suprasime, kokios reikšmės turėjo kad ir tokios, šiandien pasakytume, elementarinės mintys: „Iškilmingai puikus yra Šileris ir Mickevičius, galima daug iš jų pasimokyti, bet jeigu poezija sustotų prie jų, pasidarytų juos savo dievaičiais, tai ji pražūtų. Nes visados gyva poezijos dvasia negali stovėti vietoje, negali vieną kartą rastose formose suakmenėti. Ji turi eiti pirmyn, mesti senus rūbus, vilkti naujus". („Viltis", 1907, nr. 10).

Ėmusi nagrinėti naujosios literatūros kūrinius, Čiurlionienė turėjo paliesti ir jos vertinimo kriterijaus klausimą. Pirmojoj savo knygoj „Lietuvoje“ autorė, pritaikydama svetimų literatūrų mastą, sielojasi: „Kas vadinasi pas mus literatūra, Vokietijoj arba pagaliau Lenkijoj būtų (didelę dalį išmetus laukan) tik liaudies skaitymėliai“. Bet keleriais metais vėliau antrosios knygos „Iš mūsų literatūros“ įžangoje, įsigyvenusi į mūsų literatūros raidą, randa, kad tie visi svetimtaučiui neįdomūs dalykai mums turi būti brangūs ir žinotini.

Be literatūros kūrinių, S. Čiurlionienė anais laikais ėmė nagrinėti ir liaudies dainas. Jokių teorinių dainologijos klausimų ji nekelia, bet eina į dainas daugiau impresionistiniu įsijautimu. Jos dainų nagrinėjimas veda ne į etnografiją ar istoriją, bet į žodžio meno sritį. Autorė gal ne tiek nagrinėja dainas, kiek žavisi jomis, pabrėždama jų poetinį grožį, jų vaizdų darnumą, turtingumą, plastiškumą ir sugestyvumą, jų jausmų gyvumą ir nuoširdumą, taip pat jų garsų švelnumą bei muzikalumą. Ji bando rasti ir kokiu būdu kyla dainos užuomazga dainininko sieloj, būtent iš santykiavimo su gamta, iš tiesioginio įspūdžio ir reikalo savo susijaudinimą išnaudoti. Dėl to ji stengiasi įspėti, koks realus įspūdis, išgyvenimas glūdi dainos posmuose. Apskritai S. Čiurlionienė, aukštindama liaudies dainas, norėtų padaryti jas visiems sektinu poezijos pavyzdžiu. „Skaitydami tautiškas mūsų dainas, – rašo ji, – gal išmoksime naują poeziją jausti ir tverti“ („Viltis“, 1908, nr. 13). Šia proga pravartu prisiminti, kad ir M. K. Čiurlionis savo straipsnyje, išspausdintame toj pačioj „Lietuvoje“ knygoj, nagrinėja liaudies dainų melodijų būdingus savumus ir jais nori nustatyti lietuviškos muzikos charakterį.

1914 ir 1915 metais prie „Vilties“ ėjo mėnesinis mokslo ir literatūros priedas, kuriame randame A. Jakštą, M. Gustaitį, Aišbę, J. Tumą, K. Binkį, F. Kiršą, Putiną, neminint mokslinių straipsnių autorių.

„Vilčiai“ perėjus į krikščionių demokratų rankas, senieji viltininkai 1914 metais ėmė leisti Vilniuje gražų, iliustruotą liuksusinį „Vairo“ žurnalą. Literatūrinė „Vairo“ kryptis tokia pat, kaip ir senosios „Vilties“. Be daugelio anksčiau minėtų „Vilties“ rašytojų, „Vaire“ randame dar Rygiškių Joną[47], davusį Žemaitės „Nelaimės“ kritiką, anuo metu labai sudominusią visus literatūros mėgėjus ir ypatingai Žemaitės garbintojus. Kalbininkas smarkiai bara Žemaitę už, jo manymu, tendencingą kunigų gyvenimo vaizdavimą, kad rašanti apie tai, ko nepažįstanti, kad savo kūrybai medžiagos pradedanti semti ne iš gyvenimo, bet iš partinės spaudos.

Vydūnas „Vairui“ duoda du straipsniu: „Kultūrinė dailininko pareiga“ (1914, nr. 9) ir „Poetas ir kultūra“ (1914, nr. 4), kuriuose nagrinėjami meno tautiškumo ir poeto reikšmės tautos kultūrai klausimai. Juos autorius sieja su menininko individualybe ir asmenybe, su dorovine jos verte ir tauriu žmoniškumu.

1917 metais Vilniuje pasirodė Lietuvių mokslo draugijos organas „Lietuvių Tauta“, Jono Basanavičiaus redaguojamas. Iki Didžiojo karo šio leidinio išėjo 7 stori sąsiuviniai (dalys), sudarę 2 knygas. „Lietuvių Tautoj“ nei grožinės literatūros, nei kritikos nerandame, bet ji yra davusi brangios medžiagos mūsų literatūros istorijai: pluoštą žinių M. Daukšos, A. Strazdo, L. Ivinskio, A. Baranausko biografijoms, M. Biržiškos monografiją „Antanas Klementas“ (1910 m.) ir jo kruopščią studiją „Iš D. Poškos raštų“ (1913 m.); M. Gustaičio „Kun.

Antanas Tatarė“ (1912 m.); A. Janulaičio „Simanas Daukantas“ (1912 m.). Literatui turėtų būti įdomi ir visa kita „L. Tautos“ medžiaga, ypatingai Basanavičiaus straipsniai iš folkloro srities. Tik jie turi būti kritiškai vertinami šių dienų metodo ir pasiektų rezultatų šviesoj.

Ieškant literatūros daigų Vilniaus spaudoje, reikia dar susipažinti su pirmuoju moksleivijos laikraščiu „Aušrine“, ėjusia prie „Lietuvos Žinių“ 1910–1915 metais. „Aušrinė“, nors moksleivijos laikraštis, to laikotarpio jaunojoj kartoj sudarė gyvą literatūrinį sąjūdį, kuris tolimesnei mūsų literatūros raidai buvo labai reikšmingas. „Aušrinėje“ svarbiausią vaidmenį vaidino žmonės, kuriems literatūra, menas, lietuvių kultūra buvo vienas iš pirmųjų reikalų: St. Šilingas, B. Sruoga, R. Bytautas, Ign. Šlapelis, A. Vienuolis, Zigmas Gėlė, Ad. Juodasis-Lastas, Ign. Šeinius. Randame čia ir daugiau žinomų vardų: S. Čiurlionienė-Kymantaitė, J. A. Herbačiauskas, K. Binkis, J. Savickis, V. Bičiūnas[48], Jovaras, J. Rainis[49] ir kiti, pasislėpę po slapyvardžiais.

„Aušrinės“ redakcijos įžangos žodis yra labai lakoniškas bei kuklus: „Atsivėrė platūs keliai lietuvių tautos idėjai apsireikšti“, bet nėra šviesuomenės. Tad „Aušrinės“ uždavinys ir būsiąs padėti mokslus einančiai jaunuomenei auklėtis, sąmonėti ir papildyti lietuvių šviesuomenės eiles. „Aušrinė“ būsianti giliai demokratiška, bepartinė ir tautiška, nes „pažangos idealas: žmonija – puikus daugiaspalvis vainikas, supintas iš atskirų žiedų-žiedelių-tautų“ („A.“, 1910, nr. 1).

Jau žymiai vėliau, 1913 metų nr. 26 straipsnyje „Naujus mokslo metus pradedant“, redakcija bando aiškiau apsispręsti visuomenėj ir tautoj. Čia ypatingai pabrėžiamas individualizmo pradas: „Visuomenės gyvenimo pamatan dedame

individualizmo idėją. Kiekvienas žmogus yra pats sau tikslas, prie kurio jis ir eina savotiškai. Bet kadangi žmogui prisieina gyventi socialiniu gyvenimu..., todėl reikia pridėti viena išlyga, jog plėtotinos žmogaus ypatybės socialinio charakterio"... Pravartu atkreipti dėmesį ir į tolimesnius žodžius, dar ryškiau pabrėžiančius individualizmo, tautiškumo ir demokratiškumo pradus. Jie aptaria ne tik aušriniečių srovės pobūdį, bet yra mums įdomūs kaip meniškos sielos jaunų žmonių pasisakymas, taip charakteringas tai epochai ir jos literatūrai: „Liesdami pasaulio gyvenimo esmės klausimą, mes taip pat kreipiamės į individą asmenį. Konstatuodami, jog tie klausimai liečia transcendentų pasaulį, kuris yra virš mūsų pažinimo, paliekame šią sritį kiekvieno žmogaus tvėrybai". „Būdami įsitikinimu idealistai, tuo pačiu mes esame tautininkai ir laikome tautybę žmonių pažangos būtinu reikalavimu. Būdami tautininkai, mes tautų santykių pamatan dedame ne kovos, bet solidarumo principą"... „Mūsų visuomenės sutvarkymo idealu yra tasai, kur nebus jokių luomų, kur visi produkcijos įrankiai prigulės visai visuomenei. Tada tik žmogaus individinės pajėgos galės kuo plačiausiai apsireikšti ir tinkamai plėtotis. Būdami giliai demokratiški, mes vienok neprisišliejame prie jokios konkrečios politinės partijos, nes partinė diferenciacija moksleiviuose, kurie stovi tarp mokslo ir gyvenimo, per ankstyva".

Teoriniai „Aušrinės" straipsniai ir jos kritika yra jaunų žmonių darbas, tad nėra prasmės ieškoti jame kokių gilių estetinių teorijų. Vis dėlto tie straipsniai rodo, kuo tie jaunieji domėjosi, ko ieškojo ir su kokiu entuziazmu tuos klausimus svarstė. Lietuvių tautos charakteris, jos misija, jos kultūra, tautinis menas ir menininko individualybė – štai labiausiai rūpimi „Aušrinės" ideologams klausimai. Tautybės problemą

svarsto jaunas filosofas ir lingvistas Romas Bytautas, miręs džiova Šveicarijoj 1915 metais. Savo straipsny „Tauta ir tautiškoji sąmonė“ (1912, 1913 m.) jis bando duoti tautos definiciją ir nurodo du tautos būdo susidarymo veiksniu: kalbą ir kūrybą. Tautiškumas kūrėją ir jo meną padaro individualų ir žmonijai duodantį šį tą nauja. Ignas Šlapelis straipsny „Menas ir jo kritika“ (1913 m. 27 ir tolimesni nr.) nagrinėja meno esmės, kilmės ir vertinimo kriterijų klausimus.

Impresionistinės intuityvinės kritikos pavyzdžių duoda St. Šilingas. Minėdamas tada mirusį jauną gabų poetą studentą Zigmą Gėlę-Gaidamavičių straipsny „Dainius-Pumpurėlis“ (1913, nr. 22), Šilingas stengiasi įžvelgti į poeto vidaus pasaulį, praskleisti jo poezijos motyvų prasmę ir įspėti paties poeto sielos bangavimus bei harmoniją tarp jo paties ir gamtos.

„Aušrinėj“ rašė dar ir L. Gira, priešindamasis Herbačiausko ir Čiurlionienės siūlomam simbolizmui ir polemizuodamas su šia pastaraja dėl jos jau mums žinomo pasisakymo prieš realizmą. Gira bando tą jos teigimą sukritikuoti ir mano, kad net ir mūsų liaudies dainose esama realizmo („A.“, 1910, nr. 6). Herbačiauskas į tai atsakė straipsniu, kurio tonas nugąsdino redakciją. Herbačiausko nuomone, jokios kitos tautos dainose nėra taip simboliškai apdainuojama meilė, kaip lietuviškose („A.“, 1911, nr. 2).

Balys Sruoga yra davęs „Aušrinei“ du stambesniu straipsniu: apie Dobroliubovą[50] ir apie Maironį, abu 1913 metais. Straipsnis apie Maironį parašytas jo 25 metų literatūrinio darbo sukaktuvių proga. Jau ir tada Sruoga Maironį bando imti istorinėj perspektyvoj. Tepripažindamas emocinę, intuityvinę poeziją, kurioj idėja, visuomeninės ir patriotinės tendencijos turi paskutinę vietą, kritikas mano, kad idėjinė, sausa Maironio

patriotinė lyrika galėjo tikti anuomet, bet dabar ji mūs jau nebejaudinanti. Jis pripažįsta tik tuos Maironio eilėraščius, kuriuose randa „stiprių poeto emocijų, vaizduotės, išraiškos“, „kuri įveda į dainiaus minčių ir jausmų sferas“, kaip pav. „Vakaras ant Keturių Kantonų ežero“, „Ant Birutės kalno“, „Ar skauda man širdį“, „Nuliūdimo valandoj“. Maironio kūryboj Sruoga ieško dar tautiškumo. „Jaunosios Lietuvos“ Rainys esąs „įdomus, kaip psichologinis atgimimo laikų tipas“ ir reikšmingas dėl to, kad Maironis „Rainiumi išreiškė ne turinį mūsų psichikos, bet formą mūsų valios ir mąstymo procesų“, vadinasi, tautiškumą, nes „nacijos skiriasi tarp savęs ne jausmais, ne palinkimais, ne geradėjyste ar niekšybe, apskritai, ne doros ypatybėmis, bet mąstymo ir veikimo būdu“ („A.“, 1913, nr. 28).

Tenka dar pastebėti, kad B. Sruoga, šiandien daugelio laikomas pirmuoju lietuviškojo simbolizmo poetu, anuomet nei „Aušrinėj“, nei niekur kitur ypatingų simpatijų simbolizmui nerodo. Teoriškai jis pateisina ir romantizmą, ir simbolizmą, ir realizmą. Tiesa, jis kovoja su utilitaristais[51], dogmatikais ir visuomenininkais-ideologais dėl literatūros meno savarankiškumo, jis tepripažįsta emocinę ir vaizdinę nuoširdaus išgyvenimo keliu sukurtą poeziją ir į pirmą vietą stato formą, bet tai dar nėra simbolizmas. Sruoga, nors individualistas, bet anaiptol neneigia artimo ryšio tarp literatūros ir gyvenimo, tik tas ryšys ne toks, kokio norėtų utilitaristai-visuomenininkai. Sruogos, lygiai kaip ir kitų „Aušrinės“, „Vairo“, „Vilties“ rašytojų, estetizmas ir individualizmas buvo visai teisėta, suprantama, reikalinga ir vaisinga pastanga pastūmėti lietuvių literatūrą tolyn kūrybos keliu.

Pati „Aušrinė“ atrodo kaip pusiau literatūrinis laikraštis: daug eilėraščių, lyrinės prozos ir beletristikos. Jau minėjome

žymesniuosius jos bendradarbius. Iš jų bene daugiausia bus davęs Šeinius ir Vienuolis: dalis Šeiniaus „Nakties žiburių“ ir daug Vienuolio prieškarinių novelių, kaip „Prakeikti vienuoliai“, „Grįžo“, „Paskutinė vietelė“, „Studiozas“, „Kalėjime“, „Užžėlusiu taku“, „Pati“, „Paskenduolė“, „Krymo įspūdžiai“ perėjo per „Aušrinės“ lapus. Čia randame ir Julių Janonį, vienintelį tos grupės poetą.

Pasigendame „Aušrinėj“ išsamesnių straipsnių literatūros klausimais; kritikos ir recenzijų taip pat maža.

Literatūrinį „Aušrinės“ sąjūdį paryškina dar redakcijos atsakymų skyrius. Atsakydama savo bendradarbiams, redakcija kartais gan plačiai vertina jų kūrybą, duoda patarimų bei nurodymų. Atsakinėti laiškais vengia, kad viešais atsakymais ir kiti galėtų pasinaudoti.

Mums belieka perversti kolektyvinius Vilniuje ėjusius literatūros leidinius, kurie liudija apie naujas pastangas pagyvinti ir suintensyvinti mūsų literatūrinį gyvenimą ir laimėti literatūrai savarankišką vietą kitų kultūros vertybių eilėj.

Pirmasis jau vien tik literatūrai skirtas žurnalas „Vaivorykštė“ ėjo Vilniuje 1913 ir 1914 metais; išėjo jos 5 knygos. „Vaivorykštės“ pirmtaku reikia laikyti „Švyturio“ kalendorių-almanachą, Jono Rinkevičiaus[52] leistą pora metų anksčiau. Jau tame almanache randame geroką pluoštą mūsų senesniųjų ir jaunesniųjų autorių kūrybos ir nemaža žinių iš kultūrinio gyvenimo srities. Prisirinkus dar daugiau medžiagos, ir nutarta leisti minėtasis literatūros žurnalas, kurį redaguoti pavesta Liudui Girai. „Vaivorykštės“ redakcija norėjo sutelkti apie save visas literatūrines pajėgas, senąją ir jaunąją rašytojų kartą. Dėl to „Vaivorykštė“ nėjo lietuvių literatūros avangarde ir neturėjo naujoviškų užsimojimų, kaip jos įpėdinis „Pirmasis Baras“.

Dėl to taip pat „Vaivorykštė“ nesudarė gyvesnio literatūrinio sąjūdžio, o jos redakcijos programinės mintys yra labai bendro pobūdžio. Didžiausias „Vaivorykštės“ rūpestis – tai praplėsti lietuvių literatūros akiratis ir pakelti jos kūrybinė, meninė vertė. Žurnalo redakcija ankstyvesniąją mūsų literatūrą vadina kovos literatūra, draudžiamojoj gadynėj gynusia visos tautos idealus, o po spaudos grąžinimo ėmusia tarnauti dar partijų bei luomų reikalams. Šita „agitatorinė-moralinė raštijėlė, – pasak redaktoriaus, – negalėjo ne tik sužavėti mūsų visuomenės, bet net nenujėgė išblaškyti to nesuinteresavimo savim, kuris labiausiai ir nuslegia literatūros klestėjimą“ (I kn., p. 203). Tad „Vaivorykštės“ redaktorius skatina kurti ne kokią partinę, bet visos tautos literatūrą, nes tik tokia būsianti kartu ir pasaulinė literatūra. Ją sudarysią tik tokie veikalai, kurie „duotų vien aistetikos pasigerėjimo“. Tik tokiai, o ne „partinei literatūrėlei“ duosianti vietos „Vaivorykštė“. Randame dar ir kitą programinį redakcijos pasisakymą, būdingą anų laikų sąjūdžiui, tai liaudies dainų aukštinimą: „Mūsų liaudies dainos – tai gražiausio įkvėpimo šaltinis, puikiausi poezijos pavyzdžiai mūsų poetams“. (I kn., p. 168). Tam tikslui „Vaivorykštė“ spausdindavo geroką pluoštą dainų skyriuje „Iš lietuvių liaudies poezijos“.

„Vaivorykštės“ bendradarbių būrys, kaip aniems laikams, gana gausus ir įvairus: Maironis, M. Gustaitis, L. Gira – Akstinų Vincas – E. Radzikauskas, M. Vaitkus, Dagilėlis, Paparonis[53], V. Krėvė, I. Šeinius, F. Kirša, Kalėdų Kaukė-Kl. Jurgelionis, Ad. Juodasis-Lastas, Putinas, K. Binkis, Vaižgantas, J. Mikuckis[54], Pušaitė[55], B. Kaunis-Sruoga, V. Bičiūnas[56], A. Vienuolis, Pr. Penkaitis[57], I. Šlapelis. Nerandame A. Jakšto, J. Herbačiausko, S. Čiurlionienės, Vydūno, M. Pečkauskaitės, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos.

Pervertę visas penkias „Vaivorykštės“ knygas, matome, kad lietuvių literatūra, nors nepilnai šiame žurnale atsispindėjusi, per pirmąjį dešimtmetį po spaudos grąžinimo grynai literatūriniu atžvilgiu yra gerokai pažengusi į priekį. Maironio „Mūsų vargų“ poemos pirmosios giesmės, jo ir kitų poetų eilėraščiai, M. Vaitkaus „Upytės“ poema, Vinco Krėvės lyrinė proza, „Galvažudys“ ir orientalinės legendos, Igno Šeiniaus apysakos „Bangos siaučia“ ir „Vasaros vaišės“, M. Gustaičio studija apie Ad. Mickevičiaus „Krymo sonetus“, o taip pat ir E. Radzikausko kritikos straipsniai jau pakankamai tą pažangą apibūdina. „Vaivorykštėj“ išėjo į platesnį literatūros kelią ir jauniausia anuomet karta, kiek vėliau jau aiškesniu veidu sudariusi neoromantikų, estetų simbolistų grupę.

Didelė „Vaivorykštės“, kaip literatūros organo, spraga – tai stoka straipsnių literatūros istorijos, teorijos bei kritikos temomis. Skaitytojas dar pasigenda žinių apie kaimyninių tautų ir Vakarų Europos literatūras, o taip pat informacijų apie lietuvių literatūrinį bei kultūrinį gyvenimą. Net ir Maironio sukaktuvės tepaminėtos vieninteliu M. Gustaičio eilėraščiu ir menkoku Bitiko[58] straipsniu „Tėvynės meilė Maironies eilėse“ (1914 m., kn. I).

Per dvejus nepilnus metus „Vaivorykštė“, žinoma, ne ką tegalėjo nusverti lietuvių literatūros kultūroj. Vis dėlto jau pačiu savo egzistavimo faktu ji, kaip savaimingas literatūros organas, pirmą sykį pažadino meninę ir profesinę lietuvių rašytojų sąmonę.

1915 metais pasirodė „Pirmasis Baras“, kolektyvinis jaunųjų rašytojų grupės leidinys. „Pirmajame Bare“ nėra nurodyta, nei kas jo iniciatoriai, nei kas redaktorius, nerandame jokio kolektyvinio programinio pasisakymo. Tad apie „Pirmojo

Baro“ pobūdį ir literatūrinę linkmę patys turime spręsti iš bendradarbių ir jų raštų. „Pirmąjį Barą“ išvarė šie žmonės: Adomas Varnas[59] (viršelis ir vinjetės), Zigmas Gėlė, Adomas Juodasai-Lastas, Balys Sruoga, Sofija Čiurlionienė, Ignas Šeinius, Vincas Krėvė, Vytautas Bičiūnas, Kazys Binkis, Stasys Šilingas, Mykolas Biržiška. Išversta iš A. Niemojevskio, K. Balmonto, A. Bloko, Rabindranato Tagoro ir Fr. Nietšės[60]. „Pirmajame Bare“ nerandame nė vieno senosios kartos rašytojo. Jaunuosius šio leidinio bendradarbius apskritai galima laikyti neoromantinės krypties šalininkais; tą rodo ir pasirinktųjų versti autorių vardai. „Pirmojo Baro“ iniciatoriams, matyt, rūpėjo savo leidinį apsaugoti nuo visokio ideologinio, tautinio ir visuomeninio utilitarizmo, vengti šablono, skatinti išgyvenimų nuoširdumą ir išraiškos naujumą bei paprastumą. Tautiškumo, lietuviškumo jie ieško ne ideologijoj, bet psichikoj, jausenoj, motyvų ir vaizdų derinime.

„Pirmojo Baro“ lyrika nuoširdi ir nuotaikinga. Jos eilėdara lankstesnė už maironiškąją, bet dar laikosi tradicinių formų. Futurizmo įtakos čia dar nerandame. Liaudiškieji motyvai ir elementai suindividualinti, pav., Čiurlionienės „Jūra“, B. Sruogos „Pjovėjas“, K. Binkio „Gėlės iš šieno“.

Du dailiosios prozos kūriniai – Šeiniaus „Mėnesiena“ ir Krėvės „Skerdžius“ – pirmasis savo lyriškumu, impresioniškumu, antrasis ypatingu liaudies psichikos ir buities pavaizdavimu – išsiskiria iš ankstyvesniosios realistinės ir sentimentalinės beletristikos.

„Pirmojo Baro“ kritikos straipsniai padeda aiškiau suvokti leidinio literatūrinę linkmę. Estetizmas, individualizmas, tautinis savitumas – štai „Pirmojo Baro“ kritikos gairės, o impresionistinis įsijautimas ir intuityvus įžvelgimas – jos kelias.

Balys Sruoga, imdamasis rašyti apie Šeiniaus „Kuprelį“, str. „Po velėna pumpurėlis“ aštriai puola ideologinę dogmatinę kritiką, einančią į kūrinį su iš anksto paruoštu mastu, nesugebančią pajusti to, kas veikale yra gyva, nesugebančią įeiti į rašytojo sielą ir „jos ugnimi įsidegti“. Tuo keliu eidamas, B. Sruoga ir nori pasekti Kuprelio sielos vingiais, o veikalo prasmę pagilinti ir pratęsti.

Ignas Šeinius straipsnyje apie Donelaitį nori aptarti menininko kūrėjo sąvoką. Vieni žmonės esą valdomi proto, viską išreiškią formulėmis, aksiomomis, o jų tikslas – nuolatos mokyti. Kiti, jausmo, intuicijos žmonės, nieko nemoką, bet tik saką tą, ką jaučia, ką įspėja žmoguje ir gamtoje. Jie – kūrėjai. Svarbiausiu kūrėjo požymiu Šeinius laiko individualumą bei originalumą. Net ir visuomenė, anot „Kuprelio“ autoriaus, „tuo turtingesnė, tuo gilesnė, juo nariai jos daugiau vienas nuo kito skiriasi, juo daugiau kiekvienas jų gali įdėti savo bendron šeimynon“ („P. B.“, p. 183).

Stasys Šilingas, rašydamas apie „Tautos dainų genezę“, tiesa, neturi progos tiesiogiai liesti kūrėjo individualybės, užtat pats ima poetizuoti ir visai subjektyviai atkurti pirmykščius dainų kilmės psichologinius ir buitinius akstinus. Įspūdis, individualus intuityvus įsijautimas, savo paties kūrybos susiejimas su nagrinėjamuoju kūriniu – tai Stasio Šilingo metodas dainų kilmei nušviesti.

Šitie pavyzdžiai rodo, kad „Pirmasis Baras“ pilniausiai savy sukaupė ir išreiškė viso dešimtmečio šūkius ir pastangas į naująją lietuvių literatūrą įlieti daugiau kūrybingumo, savitumo ir tautinio lietuviško charakterio. Šitos pastangos buvo nužymėtos neoromantizmo gairėmis. Su dideliu įkarščiu pradėtą „Pirmąjį Barą“ sustabdė karo sunkenybės.

Jei prisiminsime dar Vilniaus lietuvių jaunuomenės maždaug tokio pat pobūdžio vienkartinį leidinėlį „Sniegams tirpstant“, tai ir turėsime visą literatūrinę Vilniaus spaudą.

Susipažinę su Vilniaus spaudos literatūrine medžiaga nuo 1904 m. ligi pirmojo pasaulinio karo, matome, kad joje reiškėsi literatūrinis to dešimtmečio gyvenimas ir pasirodė nemaža naujų, vaisingų literatūros daigų.

Jau anksčiau pastebėjau, kad po 1904/5 m. mūsų literatūroj greta tradicinio tautinio sentimentalizmo (arba romantizmo) ir realizmo pasireiškė linkimas į impresionizmą, neoromantizmą, estetizmą, simbolizmą. Grožinėj literatūroj ankstyvesniaisiais šio polinkio reiškiniais galime laikyti K. Žegotos[61], S. Kymantaitės-Čiurlionienės, Jaunučio Vienuolio-Herbačiausko, Vydūno tų laikų kūrybą, – o jau tikru laimėjimu 1915 m. „Pirmąjį Barą“. Iš vienos pusės, polinkis į realizmą, o iš kitos – į šias, tuomet pas mus modernias, kryptis ir sudaro anų laikų mūsų literatūrinio sąjūdžio gyvą pulsavimą, pažiūrų skirtumą literatūros klausimais ir šiokios tokios polemikos objektą. Polemikos ir kritikos straipsniuose buvo ieškoma literatūrinės kūrybos esmės bei prasmės, aptariamas jos santykis su gyvenimu, apibūdinama kūrėjo asmenybė, keliami literatūros kritikos ir mokslo metodo klausimai, nušviečiami estetiniai kriterijai ir visuomeniniai literatūros pagrindai. Vilniaus spaudoje, kaip matėme, buvo skelbiami ir pirmieji jau nebe diletantiški, bet moksliškai gauti mūsų literatūros praeities tyrimo rezultatai aukščiau minėtų autorių monografijose ir studijose. Pagaliau, per Vilniaus spaudą perėjo beveik visi geresnieji Vinco Krėvės, A. Vienuolio, Igno Šeiniaus, Lazdynų Pelėdos ir daugelio kitų rašytojų raštų. Čia taip pat pirmuosius žingsnius žengė visa jaunoji to laiko mūsų literatų karta.

II DALIS

Getė – visuotinumo poetas

Nepatogiu momentu tenka mums minėti didžiojo vokiečių poeto 100 metų mirties sukaktuves. Be abejo, smulkmeniška gali atrodyti ir niekinga kasdieniais reikalais, gyvenimiškais nesusipratimais ir politika drumsti šviesų genijaus atminimą. Bet žmonės esame. O žmogui visai įgimta yra kęsti, kai ji skriaudžia, šmeižia ir niekina – ir pačią saulę matyti tada pilkų ūkanų aptrauktą. Lenkdami galvas šviesiam Getės genijui, šiandien mes turėtume teisės paklausti, kaip tai galėjo atsitikti, kad jo ir kitų į jį panašių palikuonys, auklėjami kilniausių meno ir mokslo kūrinių, ėmė apoteozuoti brutalią jėgą, garbinti kumštį, nepripažinti teisės gyventi silpnesniesiems ir kurstyti savy grobuoniškus palinkimus. Ar genijų dvasia liko nesuprasta, ar jie tapo tik tuščio pasididžiavimo akstinu, ar tamsūs šių dienų žmogaus instinktai pergalingi, ar įsiviešpatavo klastingas melas ar pikta valia?

Bet valandėlę pamirškim gyvenamąją tikrovę ir palikim spėliojimus. Genijaus didybėj tegu paskęsta gyvenamojo momento menkumas. Juk esti žmonių, kurie perauga savo tautos ribas, kurie kalba visai žmonijai, visoms tautoms, vis tiek kokie būtų tarpusavio jų santykiai. Toks yra ir Getė – ir net labiau negu kiti. Pats iškilęs į visuotinumo aukštybes, jis pirmas aiškiai iškėlė bendrosios pasaulinės literatūros problemą ir svarstė tautinių literatūrų reikšmę pasaulinei literatūrai. „Aš

esu įsitikinęs, kad susikurs viena bendroji pasaulinė literatūra“, – rašė jis keleri metai prieš mirtį. Ši pasaulinė literatūra būsianti taip pat vieninga, kaip ir šių dienų tautinės literatūros. Tiesa, kad tautines literatūras jungia stiprus tos pačios kalbos ryšys, bet jose sutelpa įvairiausio pobūdžio talentai ir įvairūs, dažnai vieni kitiems priešingi interesai. Būsimoji pasaulinė literatūra kilsianti iš vieno bendro doroviškai estetinio susipratimo. Svarstydamas toliau pasaulinės literatūros klausimą, Getė anaiptol nepaneigia individualinių tos ar kitos tautos savybių. Jis smerkia vien nacionalistinį egoizmą, kuris nenorėtų, be savęs, nieko kito pripažinti. Kiekvienos tautos savybės reiškiasi visa eile išviršinių dalykų, kurie kitam gali atrodyti nevertingi arba net juokingi. Getės nuomone, dėl to viena ar kita tauta esti vertinama žemiau negu ji iš tiesų yra verta. O išvidinės tautos savybės yra sunkiai pažįstamos ne tik svetimiems, bet ir tos pačios tautos žmonėms. Tautos kūryboje jos reiškiasi dažniausiai nesąmoningai.

Skelbdamas pasaulinę literatūrą kilsiant iš vienodo doroviškai estetinio tautų susitarimo, smerkdamas nacionalinį egoizmą ir ekskliuzyvizmą, bet nepaneigdamas tautinių ypatybių, pats Getė savo asmeniu, gyvenimu ir kūryba yra vienas iš ryškiausių tos visuotinės pasaulinės literatūros kūrėjų, o savo universalumu praneša griežtai visus didžiuosius meno ir mokslo žmones. Nebuvo nė vienos turbūt dvasinio gyvenimo ir protinio pažinimo srities, kuri būtų buvusi svetima jo dideliam protui ir visokeriopiems gabumams. Be visų literatūros ir meno šakų, jis domėjosi filosofija, istorija, teologija ir religija, fizika, chemija, biologija, botanika ir medicina, optika, geologija, astronomija ir matematika, meteorologija, anatomija ir technika, bo to, aktyviai dalyvavo visuomenės ir po-

litikos gyvenime. Daugelį šitų sričių jis ne vien pažinojo, bet ir nuodugniai studijavo ir paliko vertingų tos šakos mokslui indėlių, praplatindamas žmonijos žinojimo horizontus.

Galimas daiktas, kad toks didelis jo dvasios pajėgumas, laikęs jį žmogui sunkiai pasiekiamose aukštumose, jo nuostabi gyvenimiška karjera, jo pasisekimai ir garbė sudarė nuomonę, kad jis buvo laimingiausias pasauly žmogus, o kupinas rimties, giedros ir ramybės olimpietis. Bet ar gali būti žmogus be kentėjimų, be nepasisekimų, be pažeminimų ir nuopuolių? Jeigu toks Getė būtų buvęs iš tiesų, tai jo universalumas būtų gana siauras ir žavesys plačiosioms žmonijos masėms būtų panašus į šaltą tolimos žvaigždės spindėjimą. Lig šiol, viešpataujant žmonių fantazijoje Getės-olimpiečio vaizdui, taip beveik ir buvo. Daug kas juo stebėjosi, jam lenkėsi, jį garbino ir dievino, bet maža kas mylėjo. Nes garbinti ir dievinti patogu tik tolimą, o mylėti galima tik artimą. Žmonijai, ypač šių dienų žmonijai, artimas tegali būti jei ne kartu su ja degąs nerimasties karščiu ir besiblaškąs, tai bent dvasios kančia savo laimę išpirkęs genijus. Per nepasisekimus, nusivylimus ir nuopelnus žengiąs Šileris[1] yra artimesnis žmogaus širdžiai negu laimingasis, kaip buvo manoma, Getė. Bet ar neapsirikta kartais, darant iš išviršinių reiškinių išvadas dėl „Verterio“, „Fausto“ ir „Torkvato Taso“ autoriaus laimės? Ar ta gyvenimo laimė nebus tik kartais kaukė, po kuria slepiasi nerami, abejojanti ir kenčianti didžiojo poeto dvasia ir ar netiks jam Ničės[2] žodžiai: „Alles, was tief ist, liebt die Maske“? (Visa, kas gilu, mėgsta maskuotis.) Šiandien, sukakus 100 metų nuo Getės mirties, šiuo klausimu susidomėta ir pasistengta atstatyti tikrasis Getės-žmogaus vaizdas. Vienas iš geriausių didžiojo poeto žinovų Valteris Lindenas, tą klausimą

iškėlęs, tvirtina, kad apgaulingas laimingo harmoniško Getės paveikslas yra beprasmiška abstrakcija, maža ką bendra teturinti su poeto gyvenimo tikrenybe.

Visų pirma intymiausi ir kartu asmeniškiausi jo širdies reikalai teikdavę jam ne tiek džiaugsmo ir laimės, kiek susikrimtimo ir kartumų. Netiesa, kad jis vien džiaugsmą semdavęs iš moterų meilės, kurios jam niekad netrūko per visą gyvenimą. Laimingos meilės išrinktųjų skaičius yra daug mažesnis, negu atrodo. Tame skaičiuje nebuvo nė Getės. Praeinamieji susižavėjimai palikdavo jo sąžinėj kaltės jausmą, o keliais atvejais giliai patirta meilė Šarlotai Buf, Minai Herclib, Ulrikai von Levecov, Koronai Šreter buvusi visai nelaiminga. Getė jau nuo pat kūdikystės pasižymėjo dideliu jautrumu, aistringu charakteriu ir nepaprastu vaizduotės lakumu.

Šitos jo būdo savybės lengvai pastūmėdavo jį, pasak Diltėjaus[3], čia į begalinę laimę, čia į beribius kentėjimus. Leipcige, pasakoja Diltėjus, jis, būdamas ligonis, pabėgo į teatrą, kur tikėjosi pamatysiąs savo mylimąją. Bet čia jį pagavo toks karštligės drugys, kad jis manė numirsiąs, ir susirgo sunkia plaučių liga. Daug galima pririnkti pavyzdžių, rodančių neramią, liguistai besiblaškančią ir kenčiančią jausmo poeto dvasią. Visa jo jaunystė prabėgo, skaldoma priešingybių ir kraštutinumų. Šitą neramios jo dvasios skausmą dar labiau gilino idėjinis jo paties nusistatymas ir gyvenamojo laikotarpio fonas. Jaunasis Getė buvo entuziastiškas „Audros ir varžto“[4] („Sturm und Drang“) idėjų išpažintojas. Kūrybos polėkiai, laisvės geismas, perversmų ir reformų viltys, sustingusių gyvenimo formų sprogdinimo pastangos neleido šitiems „audringiesiems genijams“ susiderinti su kasdieniu to laiko gyvenimu ir su įsigyvenusia viešoje visuomenės santvarko-

je rutina, konservatizmu ir absoliutizmu. Žymesnieji Getės jaunystės kūriniai – „Gecas von Berlichingenas“, „Jaunojo Verterio kentėjimai“ ir pirmieji „Fausto“ fragmentai – iškalbingai liudija apie paties poeto kenčiančią dvasią, nes retas kuris poetas taip glaudžiai jungė savo gyvenimo medžiagą ir kūrybą, kaip Getė. Jo gyvenimas, kupinas fantazijos polėkių, išgyventas poezijos kūriniuose. Verterio nusižudymas ir Fausto mėginimas nusižudyti nėra vien fantazijos padariniai ar abstraktiniai motyvai, bet paties autoriaus širdies žaizda, tikrai iškentėta ir išgyventa. „Žmonės sako apie mane, kad mane slegia Kaino prakeikimas“, – sušunka „laimingasis“, moterų širdis žavįs jaunuolis. O sulaukęs vėlesnio amžiaus, sakosi visame gyvenime buvęs laimingas tik keletą dienų.

Bet gyvenimas jo nepalaužė, nes jei būtų palaužęs, jis nebūtų buvęs didis. Jis išaugo, subrendo ir sutvirtėjo audringojo laikotarpio neramumų blaškomas, jis giliai suleido šaknis į žemę ir atkovojo daug gyvenimo pozicijų. Išgyvenęs beveik pusę savo amžiaus, jis apsvarstė daug savo gyvenimo ir žmonių istorijos problemų. Jau tuomet kūrėsi didelės išminties autobiografinis veikalas „Poezija ir tikrovė“ („Dichtung und Wahrheit“), naujoj šviesoj rodąs žmogaus ir pasaulio, kūrybos ir tikrovės santykius.

Praleidęs 37 savo amžiaus metus, nepatenkintas savim nei gyvenimu Veimaro kunigaikščio dvare, jausdamas kūrybinių pajėgų menkėjimą, jis keliauja porai metų į Italiją baigti seniau pradėtų kūrinių ir praturtėti naujais įspūdžiais ir sumanymais. Visi šitie sumanymai įvyko, bet išvidinės laimės ir olimpiškos rimties poetas nerado nei giedroj Italijos padangėj, nei jį sužavėjusiuose klasiškojo meno kūriniuose. Pasikeitė berods jo meninė pasaulėžvalga, pasikeitė forma ir stilius, bet dvasioj

kilo naujų priešingybių, o ir senosios ne visos buvo dar išgyventos. Pirmiausia, meninio pašaukimo klausimas. Ilgą laiką Getė svyravo tarp poezijos ir plastinių menų – tapybos, skulptūros. Italijoj, turtingiausioj plastinio meno šaly, šis svyravimas buvo dar labiau jaučiamas, bet tuo pačiu metu Getė įsitikina, kad griebtis tapybos ar skulptūros jam jau per vėlu. Jisai pasilieka ištikimas literatūrai ir baigia tris kūrinius: „Ifigeniją“, „Torkvatą Tasą“ ir „Egmontą“. Ir šituose kūriniuose randame, pasak V. Lindeno, ne harmoniškos, patenkintos žmonijos atvaizdavimą, bet sunkią kovą dėl išvidinio laisvėjimo, kurs veda į anuos aukštuosius žmonijos idealus.

Ypačiai „Torkvato Taso“ tragedijoj atsispindėjo daugelis tų išvidinių kovų ir konfliktų, kurie drumstė paties Getės dvasią: poetas ir pasaulietis dvariškis, jausmas ir protas, poetinė kūryba ir praktiškasis veikimas.

Grįžęs iš Italijos į Vokietiją, Getė jautęsis dar labiau nelaimingas, nusivylęs ir apkartęs negu anksčiau. Kontrastas tarp pietų ir šiaurės buvo taip skaudžiai jaučiamas! Be to, dar nauji nepasisekimai privatiniame gyvenime ir santykiuose. Sugyvenimas su Kristina Vulpijus, su kuria jis susituokė tik po 7 metų, suardo daugelį pažinčių ir santykių, prancūzų revoliucijos atbalsiai ir šaltas jo kūrinių priėmimas dar labiau apkartina šitą jo gyvenimo laikotarpį. Atsidavęs gamtos mokslų studijoms, jis tuo metu maža besirūpina literatūros kūryba. Tik bendradarbiavimas su Šileriu nuo 1795 m. vėl sužadina jam kūrybinį entuziazmą.

Getės senatvė pagaliau atrodo tikrai jau apgaubta ramybės, garbės, pasitenkinimo ir olimpiškos giedros. Visas pasaulis jį garbina, daugelis garsių žmonių ieško progos jį pamatyti ir pareikšti jam savo pagarbą. O jis dar nenustojęs savo veiklos

dvasios judrumo nei sugebėjimo domėtis visokeriopais meno ir mokslo klausimais, dar rašo ir baigia didelius kūrinius: atsiminimus, „Vilhelmą Meisterį“ ir antrąją „Fausto“ dalį. Be metafizinių problemų, laimės ir tobulybės siekimo, idėjos ir veiksmo santykiavimo ir amžino nepasitenkinimo, – problemų, kurios ligi paskutinių gyvenimo metų jaudino poeto dvasią, paskutiniame laikotarpy jam teko suvokti dar ir naujas XIX amžiaus technikos ir industrijos iškeltas problemas ir būti liudininku, kaip naujojo amžiaus dvasia duoda smūgį po smūgio XVIII amžiaus kultūros palikimui. Galime spėti, kad nė senio olimpiečio senatvė nebuvo tokia giedra, kaip galėtų atrodyti, žiūrint į ją supantį perteklių ir garbę.

Taigi išsiblaško legenda apie laimingąjį Getę, jo harmoningą dvasią ir džiaugsmingą gyvenimą. Berods tik vieno dalyko jam neteko patirti – tai materialinio skurdo. Bet būtų per daug jau naivu ir net vergiška šiokią ar tokią reliatyvią medžiaginę gerovę laikyti gyvenimo laimės kriterijumi.

Vis dėlto Getė, nežiūrint jo universalumo, nežiūrint jautrios ir jokiam žmogiškam reikalui nesvetimos sielos, nebuvo ir nebus plačiųjų masių mėgstamas poetas ir neturės tokio pasisekimo, kaip jo amžininkas Šileris. Priežastis čia pirmiausia ta, kad Šileris savo dramaturgijoj kėlė daugiausia visuomeninio pobūdžio problemas, kurios gana lengvai duodasi atkeliamos į konkrečias gyvenimo aplinkybes. Šilerio dramose veikia masės ir masių atstovai, o skaidrus dorovinis idealizmas ir didaktinė nuožiūra lengvai atitinka miesčioniškos visuomenės jausmus ir reikalus.

Getė – individualistas. Visos jo kūrybos centre stovi ne visuomenė, ne kolektyvas, bet asmuo. Visos jo aukštos ir gilios problemos yra perėjusios per asmens, individo prizmę. Be

to, pats jo kūrybos procesas vertė jį dar labiau savo kūrybos medžiagą suindividualinti. Getė nieko nerašė, ko pats nebuvo perleidęs per savo širdį, per savo paties patyrimą, žodžiu, ko nebuvo pergyvenęs ir išgyvenęs. Į kiekvieną reiškinį jis stengėsi pažiūrėti iš vidaus, padaryti, kad jis atsispindėtų jame lyg veidrody, pasisavinti jį, padaryti savo gyvenimo dalele ir tik tuomet atkurti meno kūriny. Tad jo kūrybos vidury stovi ne tik individas, bet ir jis pats, autorius, savo kūrybos subjektas. „Nuo pat pradžių, – sako Diltėjus, – jis gyveno stipriame savęs paties susivokime. Niekados jis nepasimesdavo, nepaklysdavo daiktuose taip, kad nejaustų savęs ir kartu savo su jais santykio". Bene iš čia tik ir bus kilęs Getės poezijos, ypač gamtinės lyrikos, tobulumas, kad jis sugebėjo rasti tokiu būdu tobulą pusiausvyrą tarp laukujo ir išvidinio pasaulio. Šiaip ar taip, individualinis asmeniškasis pergyvenimas yra Getės kūrybos pagrindas ligi pat paskutiniojo senatvės periodo. Gyvenimas ir kūryba tad yra kaip ir du to paties veiksmo momentai. Dėl to pats Getė savo poeziją vadina „nur Bruchstücke einer grossen Konfession" – didelės išpažinties nuotrupomis. Šituo kūrybos keliu eina Getė ir savo jaunystėje „Audros ir varžto" laikotarpy, nepameta jo nė po kelionės į Italiją, nors forma ir stilius dėl klasikinio meno ir helenizmo įtakos ir pakitėja. Tik paskutiniame savo gyvenimo laikotarpy – senatvėj – pakitėja jo kūrybos procesas, pakitėja kaip paskutinis žingsnis, kaip išvada ir rezultatas anksčiau nueito kelio. Atskiri reiškiniai ir daiktai jau nebedomina jo taip, kaip anksčiau, ypač gamtamokslio studijų metu, kada jo poezijos „daiktingumas" buvo pasiekęs aukščiausio laipsnio. Dabar jis kreipia dėmesį jau ne į pačius daiktus ir reiškinius, bet į jų esmę, į jų reiškiamą idėją. Jo gyvenimo patyrimas yra toks turtingas, kad jam nebėra

nė reikalo kreipti savo žvilgsnį į laukųjį pasaulį. Ir jis žvelgia į save, į vidų. Jo paskutiniojo laikotarpio poezijoj gausėja simbolių ir abstrakcijų. Dėl to ir antroji „Fausto“ dalis išėjo laisvai sujungtų vaizdų rinkinys, kupinas sunkiai įspėjamų simbolių ir minčių.

Jau iš to, kad pats Getė savo kūrybą vadina didelės išpažinties nuotrupomis ir kad jos centre stovi pats poeto asmuo, lengva suvokti, kad jo poezijos pagrindu reikia laikyti lyriką. Iš tiesų lyrine nuotaika nuspalvinti visi jo kūriniai. Jo sukurti personažai gyvena jo paties jausmais. Suprantama tad, dėl ko Getės grynoji lyrika yra pasiekusi tokio paprastumo, tokio tiesioginio pasireiškimo ir tokio tobulo turinio ir formos susiderinimo. Lyrikoj atsispindi visas kūrybinis Getės kelias ir visas jo gyvenimas, nuo 8 metų ligi gilios senatvės. Pradėjęs pamėgdžioti rokokinį grakštumą, jis tuoj pereina į rimtus religinius ir pasaulėžvalginius motyvus, o netrukus prabyla neramiomis „audringojo genijaus“ dainomis. Apie 30 savo amžiaus metus jis rašo tokius savo lyrikos šedevrus, kaip „Keleivio nakties dainos“: „Der du von dem Himmel bist“[5] ir „Ueber allen Gipfeln“[6]. Šitų trumpesnių eilėraščių tobulumas lig šiol tebestebina literatūros estetus. Gamtos atjautimas šio laikotarpio lyrikoj kelia didingus kosminius jausmus ir sukuria turiningiausius simbolius, be jokios abstrakcijos iš visai konkrečių gamtos bruožų. Ir visa šita lyrika yra sukurta iš gamtos stebėjimo ir emocinio jos pergyvenimo. „Akis yra pirmutinis iš visų organų, kuriuo aš suvokiu pasaulį“, – pasakė sykį Getė. Geriausia jo lyrika yra kilusi iš kokio nors kasdienio gyvenimo įvykio ar progos. Po kelionės Italijon klasikinės poezijos įtakoj jis ima rašyti elegijas ir balades. Jau senatvėje parašo orientalinių motyvų ir stiliaus „West-östlicher

Diwan“[7], kuriame jau atsispindi poeto palinkimas į simbolius, alegorijas ir aforizminio pobūdžio mintis. Gili prasmė greta anekdotiško nerūpestingumo, laki forma ir rytietiškos puošmenos kartu su gramatinėmis ir stilistinėmis keistenybėmis. Paskutinį savo lyrinį kūrinį, pavadintą „Aistros trilogija“, jis parašė, jau eidamas 72 amžiaus metus ir susižavėjęs 17 metų mergaite Ulrike von Levecov. Čia jau beveik visai ištirpsta Getės kūrybos daiktingumas, kuriuo jis pats mėgo didžiuotis ir džiaugtis. Čia, kaip ir kituose paskutiniojo laikotarpio kūriniuose, matyti, kad poetas paniekino regimuosius pavidalus dėl amžinosios prasmės, kadangi „Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis“[8].

Getė šiandien 100 metų perspektyvoj atrodo mums pilnutiniu žmogum, išgyvenusiu visą širdies, proto ir valios veiksmų gamą, pažinusiu pasaulį visokeriopais atžvilgiais, gyvenimą ir kūrybą sujungusiu į nedalomą visumą. Getė pasauly ir visuose jo reiškiniuose ieškojo tai, kas dėsninga, tobula ir nekintama. Dėl to ir jo kūryba yra tokia visuotinė, tarsi iškelta iš vietos ir laiko ribų. Verterio, Fausto, Ifigenijos, Egmonto, Taso, Hermano ir Dorotėjos pavidalai – charakteriai ir problemos, aistros bei kovos kelia susidomėjimo, jaudina ir intriguoja, nežiūrint jokių socialinių, politinių ir tautinių aplinkybių. Tokia pat yra ir jo lyrika. Į individualinę formą, nenustodamas tautinio charakterio, Getė pajėgė įdėti visuotinį, bendrai žmogišką turinį. Nuostabi buvo jo fantazijos ir kūrybinio pergyvenimo galia, pajėgusi iš konkrečių kasdienio gyvenimo atsitikimų pakilti į visuotinės amžinos prasmės aukštybes.

Ar ateis ir kada ateis tas laikas, kad poetas kurs visuotinę literatūrą iš vienodo doroviškai estetinio tautų susipratimo,

mes nežinome. Grobuoniškas, dešimtimis milijonų maitinamas nacionalizmas dar per daug atvirai galanda dantis, žiūrėdamas į savo kaimynus. Bet visuotinumo pranašai dėl to tampa dar reikšmingesni.

1932

Puškinui paminėti

Prieš šimtą metų, sausio 29 d.[1] (senojo kalendoriaus) mirė, dvikovoj sužeistas, didysis rusų poetas Aleksandras Puškinas. Mirė jisai dar jaunas, 38-tuosius savo gyvenimo metus eidamas, tačiau jau spėjęs sukurti rusų literatūros istorijoj visą epochą, spėjęs ir pasauliui duoti neužmirštamų poezijos kurinių. Poeto garbė pasklido ne tik plačiojoj Rusijoj, jo vardą žino ne tik buvusios Rusijos tautos, ne tik slavas, finas, tungusas ir kalmukas, kaip to linkėjo sau pats poetas savo garsiame eilėrašty „Paminklas“: – žino jo vardą ir visas kultūringas pasaulis; ne tik žino, bet mini ir apgailestauja per ankstyvą, tragišką jo mirtį.

Mes, lietuviai, bent vyresniosios mūsų kartos, gerai pažįstame Puškiną ne tik iš vardo, bet ir iš jo kūrybos. Puškino vardas pirmiausia susijęs mums su mūsų mokslo metais, su rusų mokykla, su tamsiuoju mūsų priespaudos laikotarpiu. Iš to laiko mokyklos vadovėlių ir aiškinimų mes tačiau gaudavom ne visai tikrą Puškino asmens ir jo kūrybos vaizdą. Mums būdavo nuslepiama jo maištinga, dvasios laisvės besiilginti prigimtis ir ta jo kūrinių prasmė, kuri kėlė protestą prieš

vergovę, priespaudą, despotizmą bei valdančiųjų skleidžiamą korupciją. Bet ir toks Puškinas, kokį mums pateikdavo valdiškųjų rusų mokyklų aiškinimas, būdavo mums lyg koks skaistus pragiedrulis svetimoj, šaltoj, slegiančioj atmosferoj. Be meniško Puškino poezijos žavesio, mes dar nujausdavom, kad poetas, kuris, apdainuodamas kaimą, piktinosi gėdingu baudžiavos jungu, sielojosi dėl rimbais plakamo, nežmoniškai prievartaujamo kaimiečio ir su ilgesiu klausė, ar patekės pagaliau tėvynei skaisti laisvės aušra, – jausdavom, kad šis poetas yra su mumis, pavergtaisiais, kad jo kūryba yra žmoniškumo kupinos širdies išraiška. Mes žinojom, kad nebuvo tuščias pasigyrimas šie poeto žodžiai apie save:

Ir niekad nepaliaus tauta manęs branginti,
Kad lyra kėliau aš gerų jausmų daugiau,
Kad laisvę aš ėmiau žiauriais laikais garsinti,
Malonės puolusiems šaukiau.

Dalyvaudamas šiame kukliame didžiojo poeto minėjime, aš nesijaučiu galįs pakankamai atvaizduoti jo gyvenimo bei kūrybos raidą arba panagrinėti kokį specialų su tuo susijusį klausimą. Aš noriu vien keliais žodžiais apibrėžti tas sunkenybes, tas kliūtis, su kuriomis Puškinas turėjo kovoti visą savo gyvenimą, kurių vienos žadino jame atsparumą neigiamos aplinkos įtakai, kitos krimto ir žudė jo pajėgas ir paruošė tragišką jo gyvenimo galą.

Aleksandras Puškinas gimė ir augo senoj aristokratiškoj, tačiau gerokai nuskurdusioj ir pakrikusioj šeimoj, kurioj negavo tinkamo auklėjimo, nepatyrė tėvų rūpestingumo nei šeimyninių santykių šilumos. Tėvai daugiau rūpinosi pokyliais, svečiais, aukštosios visuomenės tuščiu gyvenimu negu sūnaus

auklėjimu ir jo ateitimi. Viena, ką jis gavo tėvų namuose – tai buvo plati, bet netvarkinga lektūra, knygų skaitymas, nugirstos kalbos apie rašytojus ir auklės Arinos Rodionovnos liaudies pasakos bei dainos. Aleksandras, ankstyvoj vaikystėj nepatikęs motinai dėl savo tingumo bei nebudrumo, paūgėjęs dar labiau ėmė nepatikti dėl per didelio gyvumo ir neklusnumo. Tėvai panoro juo nusikratyti ir atidavė mokytis į uždarą licėjų-pensioną, kuriame jis ir baigė savo mokslus, turėdamas 18 metų amžiaus, gerokai pasidžiaugęs nerūpestingos jaunystės nuotykiais ir jau įsigijęs gabaus, daug žadančio poeto vardą.

Baigęs mokslą, Puškinas gavo valstybinę tarnybą Užsienio reikalų kolegijoj ir su visu savo jaunystės karščiu metėsi į gyvenimo linksmybių sūkurį. Bet aplink jį, nuošaliai, kažkur kūrėsi kitoks gyvenimas, brendo politinių sąmokslų ir revoliucijų organizacijų darbas, kurio tikslas buvo pertvarkyti carinę Rusiją kitais pagrindais. Puškinas, negalėdamas, tikriau pasakius, nepriimtas tiesiogiai dalyvauti šiame darbe, bet juo žavėdamasis, davė valią savo aštriai plunksnai ir paskleidė daugybę epigramų ir eilėraščių, nukreiptų prieš įtakingus žmones. Tuo jis nusipelnė didelę caro Aleksandro nemalonę. Tik draugų rūpesčių dėka Puškinas buvo ištremtas ne į Sibirą, o į pietų gubernijas, į užkampius, kur prasibastė kelerius metus, triukšmaudamas, kaupdamas savy pagiežos jausmus, bet ir sukurdamas visą eilę žymių poezijos kūrinių. Pagaliau 1824 m. caras įsakė atleisti poetą iš tarnybos už blogą elgesį ir apgyvendinti Michailovskojės dvare, Pskovo gubernijoj. Čia poetas praleido porą labai vaisingų savo kūrybai metų, bet kankinosi dėl savo vienatvės, išgyveno keletą audringų barnio scenų su tėvu ir veržte veržėsi iš ištrėmimo į sostinę, kultūrinio gyvenimo centrą.

Gyvenant Puškinui Michailovskojės dvare, 1825 m. gruodžio mėnesį staiga mirė caras Aleksandras I. Peterburge įvyko žinomas dekabristų sukilimas, bet tučtuojau buvo nuslopintas. Sukilime dalyvavo ir Puškino draugų. Jis pats, jeigu nebūtų buvęs ištremtas iš sostinės, greičiausiai būtų dalyvavęs sukilime ir kartu su kitais neišvengęs Sibiro, o gal ir mirties. Kitais metais naujasis caras Nikolajus I leidžia Puškinui apsigyventi laisvai, kur jis pats pasirinks, ir, neva norėdamas išvaduoti poetą nuo žiaurios to laiko cenzūros, pats apsiima būti jo kūrinių cenzorium. Puškinas, susižavėjęs tariamuoju caro maloningumu, pasižada būti lojalus ir tariasi pagaliau įgijęs asmens ir kūrybos laisvę. Bet netrukus gavo įsitikinti, kad tai buvo iliuzijos. Caro cenzūra pasirodė dar kietesnė už paprastąją, o jo malonės – tik apgaulus gestas dar labiau suvaržyti poeto laisvei.

Gerų norų ir nuoširdumo nė negalima buvo tikėtis iš caro Nikolajaus I, kurį rusų istorikas Solovjovas[2] taip vaizduoja: „Būdamas despotas iš prigimties, jis instinktyviai bjaurėjosi bet kokiu judėjimu. Jis neapkentė bet kokių individualinės laisvės ir savarankiškumo apraiškų. Jis buvo baisus niveliuotojas. Jis nekentė žmonių, išsiskiriančių iš kitų, ir laikė prie savęs vidutiniškus arba visai negabius žmones. Jis instinktyviai nekentė švietimo, per kurį žmonės pradeda savarankiškai galvoti. Vieno tereikalavo jis iš žmonių: nesamprotauti“*.

Tai štai šitoks valdovas paėmė į savo rankas didžiojo rusų poeto kūrybos kontrolę, padedamas žandarų šefo, aprusėjusio vokiečio grafo Benkendorfo[3], lankstaus biurokrato, bet žmogaus menko išsilavinimo, nemėgstančio nei literatūros, nei

* M. Banevičius, „A. Puškino gyvenimas ir poezija“, p. 160.

knygos. Jis, pasak Žukovskio[4], skaitė tik tuos Puškino veikalus, kuriuos jam pakišdavo policija arba poeto priešai.

Puškinas pirmąsias savo laisvės dienas po caro Nikolajaus karūnavimo praleido Maskvoj, visur priiminėjamas su entuziazmu, apsivainikavęs persekioto ir atradusio malonę garsaus poeto garbe. Čia tada grafienės Volkonskos salone susipažino jis ir su Adomu Mickevičium, kurio „Budrį" vėliau išvertė į rusų kalbą. Bet netrukus poetas skaudžiai pajuto sunkią caro ir Benkendorfo cenzūros leteną. Pasirodė, kad poetas nusižengė carui, skaitydamas privačiuose namuose ir būreliuose savo garsųjį kūrinį „Borisą Godunovą", buvo sugauti kažkokie įtartini užrašai ir eilėraščiai; poetui iškeltos dvi bylos, jis važinėja čia į Peterburgą, čia į Maskvą, nerimauja, nori vykti karan su turkais, bet nepriimamas, jis be cenzūros negali paskelbti jokio savo kūrinio, jį nuolatos sekioja policija. Tik protarpiais, sulaukęs rudens, savo įkvėpimo sezono, jis rašo daug ir greitai.

1831 m. Puškinas vedė Nataliją Gončiarovą, gražuolę, subankrutavusių dvarininkų dukterį. Šitos vedybos dar labiau supainiojo poeto reikalus. Gražuolė žmona patiko caro dvaro niekadariams ir pačiam carui. Dėl to poetui buvo suteiktas kamerjunkerio titulas, tinkąs 20 metų jaunuoliams, bet ne jam, garsiam poetui, įpusėjusiam ketvirtąją dešimtį. Ima plisti jo šeimai užgaulių gandų ir epigramų, gyvenimas prie dvaro reikalauja daug pinigų, jis ima bristi į skolas, o caras, nepaprastai dosnus pataikūnams biurokratams, poetui leidžia paskolas labai šykščiai. Cenzūra spaudžia negailestingai, Puškinas erzinas ir pykstasi, su kuo pakliuvo. Jis aplink save mato vien priešus. Pagaliau apie jo žmoną ima atvirai suktis jaunas akiplėša, gvardijos karininkas Dantesas. Puškinas gauna

užgaulių anoniminių laiškų. Visa ši nelemta istorija baigėsi tragiška dvikova, kurioj poetas buvo sunkiai sužeistas ir, pasikankinęs porą dienų, mirė.

Toks tad audringas ir klaikus, tik keliais charakteringesniais bruožais čia mano atvaizduotas, buvo didžiojo rusų poeto gyvenimas. Negalima būtų pasakyti, kad jis nedavė poetui gausios ir labai įvairios medžiagos jo kūrybai. Pvz., ištrėmimas į pietus supažindino jį su Besarabija, Odesa, Krymu, Kaukazu – ir tai atsispindėjo poemose „Kaukazo belaisvis", „Bachčisarajaus fontanas", „Čigonai" ir visoj eilėj smulkesniųjų kūrinių. Nuolatos įtempti santykiai su valdančiomis sferomis pagimdė visus opozicinius politinius eilėraščius ir šiaip paryškino visuomeninį jo kūrybos atspalvį. Jo ištrėmimas į Michailovskojės dvarą ir protarpinis pasitraukimas vienatvėn buvo palanki aplinkybė susitelkti vaisingam kūrybos darbui. Tokiais protarpiais Puškinas sukūrė meniškiausius, vertingiausius savo poezijos kūrinius, nuostabiai gražios, klasiškos formos, nuoširdžius, gilius ir prasmingas savo paprastumu.

Tačiau vis dėlto, suvedant Puškino gyvenimo balansą, tenka pasakyti, kad jis buvo apgailėtina to laiko carinės Rusijos aukštosios visuomenės auka. Puškinas buvo vienas iš pažangiausių lo laiko žmonių. Jis buvo stiprios dvasios ir atviros širdies kovotojas. Ir ne kova jam buvo baisi – ne kova jį pražudė. Kovos metais jis sukūrė geriausius savo veikalus. Puškiną pražudė susilietimas, santykiai su caru Nikolajum I ir jo dvaru. Paviliotas apgaulingos caro malonės, jis laikinai pasitraukia iš savo, kovotojo, pozicijos, nuoširdumo ir paramos nelaimi, bet susilaukia piktų priekaištų iš buvusių vienminčių, įklimpsta į materialines pinigines painiavas ir dar pražūtingesnes intrigų, veidmainystės, pataikavimo ir mora-

linių kompromisų pinkles. Gimęs ereliu, Puškinas negalėjo būti pataikūnu, keliaklupsčiautoju šliužu. Jis norėdavo tai parodyti net ir smulkmenose. Dvaro uniformos nekęsdamas, jis tyčia vaikščiodavęs apsileidęs, madų ir etiketo nepaisydamas. Supratęs, kad jis pateko ne į savo dvasinę atmosferą ir iš viso suabejojęs, ar galimas jam Rusijoj padorus gyvenimas, jis, savo tautos genijus ir patriotas, metai prieš mirtį desperatiškai sušunka: „Velnias pagundė mane gimti Rusijoj su siela ir talentu! Linksma, nėr ko sakyti...“

Taip, su siela ir didžiuliu talentu jis gimė, gyveno ir kūrė despotiškos carų valdžios prislėgtoj Rusijoj. O tačiau sukūrė ir paliko tiek daug, kad ligi šiol rusų tauta minta jo palikimu. Daugybė lyrinių eilėraščių, didžiosios poemos: „Ruslanas ir Liudmila“, „Kaukazo belaisvis“, „Bachčisarajaus fontanas“, „Čigonai“, „Poltava“, „Varinis raitelis“, „Eugenijus Oneginas“, drama „Borisas Godunovas“, kelios mažosios dramos, kelios eiliuotos pasakos, didelė apysaka „Kapitono duktė“, keletas mažesniųjų apysakų ir šiaip dar daug kitokios literatūrinės medžiagos.

Šiandien, 100 metų sukakus nuo Puškino mirties, prisimindami jo kūrybos aplinkybes ir palikimą, mes stebimės jo genijaus galia. Mes ne tik stebimės, bet ir guodžiamės, matydami genijaus triumfą. Tie, kurie jį persekiojo ištrėmimais, cenzūromis, teismais ir panieka, seniai išnyko ir pražuvo, nepalikę nė pėdsako tautos kultūroje, o jis, besikeičiant laikams, pasilieka nepajudinamas, garbingas, kaip vienas iš didžiųjų savo tautos sielos reiškėjų.

1937

Puškinas ir lietuvių literatūra

Minėdami 150 m. sukaktį nuo didžiojo rusų tautos poeto A. S. Puškino gimimo, prisimename neseniai minėtą tokią pat kito poeto Adomo Mickevičiaus gimimo sukaktį. Tik pusė metų skiria dviejų didžiųjų poetų gimimo datas. Minėdami Mickevičių, turėjome progą pažymėti, kokia nuoširdi bičiulystė siejo abudu poetus, esant Mickevičiui Peterburge ir Maskvoje jo ištrėmimo laikotarpyje (1825–1829). Ši bičiulystė, nepaisant vėlyvesnių politinių sukrėtimų ir aistrų, išsilaikė abiejų poetų širdyse visą jų gyvenimą. Kai žinia apie pirmalaikę tragišką Puškino mirtį pasiekė Mickevičių Paryžiuje, jis, atiduodamas paskutinę pagarbą ir paslaugą savo ištrėmimo metų bičiuliui, išspausdino laikrašty „Le Globe" straipsnį apie Puškino gyvenimą ir kūrybą. „Kulka, kuri smogė Puškinui, – baigdamas straipsnį, rašė Mickevičius, – sudavė baisų smūgį intelektualinei Rusijai. Turi ji ir dabar įžymių rašytojų, tačiau niekas nepavaduos Puškino... Puškinas, garbinamas skaitytojų dėl savo talento, stebindavo klausytojus savo gyvumu, įžvalgumu ir proto aštrumu. Jis pasižymėjo nepaprasta atmintim, rimtais sprendimais, švelniu ir rinktiniu skoniu. Kas girdėjo jį svarstantį valstybės užsienių ar vidaus politiką, galėjo jį palaikyti žmogum, pražilusiu rūpinantis viešaisiais dalykais, bemintančiu kasdienine parlamentinių debatų lektūra. Pažinau tą rusų poetą gana arti ir gana ilgai; pastebėjau jame charakterį, gal ir per daug pasiduodantį įspūdžiams ir kartais lengvą, bet visados nuoširdų, taurų ir sugebantį atverti sielą. Jo ydos, atrodė, buvo susijusios su aplinkybėmis, kuriose auklėjosi, o tai, kas

buvo jame gera, ėjo iš jo širdies gelmių. *Puškino draugas.*"*

Keleriais metais vėliau Mickevičius savo paskaitose dar ne vieną kartą grįždavo prie Puškino kūrybos. Aiškus dalykas, kad nei Mickevičiaus straipsnis, nei jo paskaitos tiesiogiai nesusiję su lietuvių literatūra. Vis dėlto kai kuo tai liečia ir mūsų temą. Mickevičiaus žodžio klausė nemažas Lietuvos emigrantų būrys. Mickevičius buvo didžiausias jiems autoritetas. Suprantama tad, kad jo atsiliepimas apie Puškiną giliai įsmigo jiems į širdį, išgarsino Puškino vardą; Mickevičiaus žodžiai ilgainiui pasiekė Lietuvą.

Antra vertus, ir ankstyvesnioji Mickevičiaus su Puškinu bičiulystė paskatino didįjį rusų poetą suminėti savo poezijoje Lietuvos vardą ir patį Mickevičių pavadinti Lietuvos dainiumi, o Lietuvą jo tėvyne:

Unksmėj kalnų Tauridės tolimųjų
Nevengė dainius Lietuvos glaustųjų
Eilių, savąsias reikšdamas svajas.
(„Sonetas", A. Venclovos vert.)

Mickevičius čia įkvėptasis
Uolotuos pamario krantuos
Ilgėjos savo Lietuvos.
(Iš „Onegino kelionės", A. Venclovos vert.)

Šios vietos, o taip pat ir Puškino vertimai iš Mickevičiaus – „Konrado Valenrodo" įžanga ir „Trys Budriai" – lygiai kaip ir jo bičiulystė su Mickevičium, padarė Puškiną artimesnį lietuviui skaitytojui.

* Adam Mickiewicz. „Dzieła wszystkie", t. VII; „Pišma prozaiczne francuskie", część I.

Vis dėlto XIX a. Puškino kūryba vertimais lietuvių literatūroje suskamba dar labai nežymiai. 1885 m. „Aušros“ kalendoriuje pasirodė pirmas mums šiandien žinomas vertimas iš Puškino – Petro Armino-Trupinėlio[1] išverstas „Skendinis“. Dešimtmečiu vėliau „Garse Amerikos lietuvių“ aptinkame išspausdintą kito Puškino eilėraščio – „Velniai“ vertimą. Tai ir viskas, ką davė XIX a. iš Puškino lietuvių literatūrai.

Puškino vertimų skaičius sparčiai ima augti nuo XX a. pradžios. Pirmaisiais dviem to amžiaus dešimtmečiais Puškino vertimų bibliografija rodo apie 38 vertimus, kurių tarpe matome dvejetą stambesnių veikalų: „Pasaką apie žuvininką ir žuvelę“, verstą berods J. Grabausko ir dar prieš spaudos grąžinimą išspausdintą rusiškomis raidėmis[2], ir „Šykštų raitelį“ („Šykštųjį riterį“), P. Vaičaičio išverstą. 1904 m. pasirodė Peterburge Imperatoriškosios mokslų akademijos leidinys „Puškin v litovskom perevode“[3], paruoštas E. Volterio[4]. Knygoje randame tą patį „Šykštaus raitelio“ vertimą, „Undinę“ ir S. Dagilio[5] verstus fragmentus iš „Eugenijaus Onegino“: „Ruduo“, „Žiema“ ir „Pavasaris“.

Bergždžia būtų ieškoti to laikotarpio Puškino verstųjų kūrinių pasirinkime bent kokios vedamosios minties arba epochos charakterio atsispindėjimo. Verstinųjų dalykų pasirinkimas atrodo visiškai atsitiktinis ir nedaug ką sakąs apie pačių vertėjų skonį. Puškino vertimų į lietuvių kalbą skaičius ligi 1920 m., atsižvelgiant į didžiumos tų vertimų smulkumą, yra, be abejo, nedidelis, užtat vertėjų skaičius ne toks jau mažas: net 23 žmonės tuo metu bandė versti Puškiną į lietuvių kalbą. Iš tų kai kurie užima visai aiškią vietą lietuvių literatūroje: J. Biliūnas, P. Vaičaitis, J. Mačys-Kėkštas, J. Janonis, L. Gira. Literatūros istorijoje minimi dar P. Arminas, S. Dagilis,

M. Dagilėlis[6], M. Gustaitis, E. Steponaitis[7]. Kiti – tai atsitiktiniai užklydėliai į literatūrą, gal tik šio garbingo jubiliejaus proga bibliografų iš amžinos užmaršties iškelti.

* * *

Tačiau Puškino poveikis lietuvių literatūrai neapsiribojo vien tik vertimais. Nuo XIX a. vidurio ištisos lietuvių literatų kartos auklėjosi Puškino kūryba, skaitė jo raštus, o mokyklose ir atmintinai jų mokėsi. Negalima įsivaizduoti, kad taip lengvai suprantamas, sugestyvus, širdį, protą ir vaizduotę pagaunantis, populiarus ir kartu gilus poetinis genijus nebūtų daręs įtakos mūsų rašytojams, nors ta įtaka ir sunku būtų įrodyti visai konkrečia medžiaga, nesant dokumentinės tam atramos: laiškų, memuarų, pasisakymų, žinių apie autorių lektūrą ir pan. Puškino poveikis lietuvių literatūrai, tegu ir sunkiai suformuluojamas, bet yra gilus ir neabejotinas. Visi mes, kurie skaitėme Puškiną nuo pat jaunų dienų, galime paliudyti, kad jis buvo didysis mūsų mokytojas, auklėjęs mūsų literatūrinę nuovoką, skonį ir stilių, žadinęs mumyse visus geruosius humaniškus sielos polėkius. Dėl to ir mūsų literatūros kelyje Puškinas buvo viena iš vedamųjų gairių. Jo kūryba, tarsi kokia podirvio srovė, maitino ir stiprino mūsų literatūros augimą.

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kada Puškino populiarumas lietuvių tarpe kaskart stiprėjo ir ėmė rodytis pirmieji jo kūrinių vertimai, lietuvių literatūra, apskritai paėmus, stovėjo ant teisingų pagrindų. Žymiausia tuo metu dailiosios lietuvių prozos atstovė Žemaitė ėjo sveiku realizmo keliu, o kartu su ja tuo keliu ėjo ir kiti žymesnieji beletristai: J. Biliūnas, Lazdynų Pelėda, G. Petkevičaitė. Poezijoje Maironis laikėsi sveikų klasikinės formos, aiškios išraiškos, tiesioginio jausmų bei minčių reiškimo tradicijų ir smerkė visokius

dekadentinius, formalistinius klaidžiojimus. Tuo pat keliu ėjo V. Kudirka, P. Vaičaitis, J. Mačys-Kėkštas ir kiti to laiko beletristai bei poetai.

Šiame laikotarpyje Puškinas turėjo teigiamos stiprinančios bei auklėjančios literatūrinės reikšmės, nors jo kūrybos vaizdas tuo metu ne tik nebuvo pilnas, bet daugeliu atveju atrodė iškreiptas ir neteisingas. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios mūsų inteligentija jau buvo išėjusi carinės vyriausybės išlaikomas mokyklas, gimnazijas, universitetus. Šiose mokyklose, jų vadovėliuose, skaitymo knygose bei chrestomatijose būdavo apdairiai nutylima viskas, kas buvo progresyvaus, kas galėjo sukelti priešiškų jausmų bei neištikimybės carui, vyriausybei, bažnyčiai ir esamai santvarkai. Tad ir Puškinas čia būdavo vaizduojamas kaip caro globojamas poetas. Jo biografijose būdavo įsakmiai pabrėžiama, kad pats caras Nikolajus I maloniai apsiėmė būti poeto kūrinių cenzorium, norėdamas, kad jo talentas būtų apsaugotas nuo bet kokių suvaržymų. Mokyklose būdavo atmintinai mokomi ir nagrinėjami tie jo eilėraščiai, kuriuose nėra kovos motyvų ir nekeliama visuomeninio pobūdžio klausimų.

Kairesniųjų, pažangesniųjų pažiūrų žmonės, nors anaiptol nelaikė Puškino kokiu caro garbintoju arba religinių temų poetu, vis dėlto žiūrėjo į jį kaip į grynosios poezijos atstovą. Ir lietuvių pažangiojoje inteligentijoje iš dalies dar laikėsi Pisarevo ir „narodnikų“[8] skelbtos pažiūros, kad Nekrasovas[9] esąs aukštesnis už Puškiną, nepaisant viso Puškino poezijos žavumo, grožio ir lyrinio patrauklumo. Tokiu būdu didysis rusų poetas kai kuriems pažangiesiems XX a. pradžios mūsų visuomenininkams ir literatams atrodė neaktualus dėl politinių opozicinių bei revoliucinių idėjų stokos, kaip XIX a. nacio-

nalinio sąjūdžio veikėjams atrodė neaktualus dėl patriotizmą skatinančių motyvų stokos.

Vis dėlto XX a. pradžioje Puškiną mėgino versti tokie pažangūs ano meto rašytojai, kaip J. Biliūnas ir J. Mačys-Kėkštas.

Atskirai dera paminėti J. Biliūno išverstą vieną neilgą eilėraštį „Sėjikas“. Tai eilėraštis, rūstaus nusivylimo tonu rezonuojąs į sunkų, anais laikais dažnai beviltiškai nuteikiantį laisvės idėjų sėjimo darbą. Laisvės idėją, tą sėjamąjį į „vergijos vagą“ grūdą ir kontrastą tarp sėjiko, to „laisvės vaiko“, ir inertiškos minios, tų „amžinų vergų“, J. Biliūno vertimas dar ryškiau pabrėžia, tokiu būdu lyg atsiliepdamas į 1905 m. išvakarių tirštėjančią revoliucinę nuotaiką. Formaliniu atžvilgiu, deja, J. Biliūno vertimas neatitinka Puškino eilėdaros, nors ir yra savotiškai stiprus kaip tik savo rupumu. Šio vertimo padrąsinti, norėtume įžvelgti kai kurios Puškino įtakos ir tokiems J. Biliūno eilėraščiams, kaip „Kalinys“, „Viltis“, „Kūdikystės aidas“.

J. Biliūno ir kitų XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios mūsų poetų eilėraščiai rodo, kad lietuvių poezija tuo metu, apskritai paėmus, formalinio meniškumo atžvilgiu buvo gana žemo lygio. Ryšiai su praeities didžiaisiais poetais Donelaičiu ir Baranausku buvo nutrūkę. Pirmasis, kaip žinom, rašė hegzametru, antrasis silabiniu metru, o nuo „Aušros“ laikų lietuvių poezija aiškiai pasuko į toninę eilėdarą. Be to, kūrėsi nauja tematika, ėmė reikštis naujos emocijos, buvo reikalinga naujų įvaizdžių, naujų motyvų, naujų stilistinių išraiškos priemonių. Visiems šitiems reikalams Puškino kūryba pasirodė kaip neišsemiamas pavyzdžių lobynas.

Reikšmingas lietuvių poezijos istorijoje silabinės eilėdaros pakeitimas tonine įvyko, be abejo, rusų poezijos įtakoje, o

Puškinas juk buvo populiariausias ir žymiausias jos kūrėjas. Jo eilėraščių lengvumas, paprastumas, skambumas buvo įtikinamiausias toninės eilėdaros pranašumo įrodymas.

Lietuvių literatūroje pirmas žymus poetas, rašęs ištisai tonine eilėdara, kaip žinom, buvo Maironis. Sunku būtų konkrečiais pavyzdžiais įrodyti Puškino poveikį Maironiui tematikos, motyvų, poetinių vaizdų, nuotaikų ir idėjų atžvilgiu. Primygtinai ieškodami, galėtume rasti keletą vietų iš gamtos aprašymų „Jaunojoje Lietuvoje", primenančių „Eugenijaus Onegino" gamtovaizdžių motyvus, arba dar Peterburgo nakties vaizdo nuotrupą „Jaunojoje Lietuvoje", iš tolo primenančią „Varinio raitelio" pradžios Peterburgo aprašymą:

Ir kas do naktis! Dega žvaigždės aukštai:
Į dangų viliodamos kviečia;
Riedėdamas pilnas mėnulis antai
Isakijo bokštą nušviečia.
Vidurnakčio dvylika muša iš reto
Bonė Petropaulo nušvitus
Ir, skelbdama pradžią užgimusio meto,
Atliepia į cerkvių granitus.

Viena kita panaši paralelė pasitaikytų ir Maironio lyrikoje, bet visa tai dar neduoda pakankamos medžiagos kalbėti apie Puškino įtaką Maironiui bent tematinių motyvų atžvilgiu. Per didelė spraga skyrė Maironį nuo Puškino daugeliu požiūrių. Tačiau Maironio eilėraščių lengvumas, skambumas ir paprastumas apskritai primena Puškiną ir jo mokyklos poetus. Belinskis[10] taip yra aptaręs Puškino eilėraščio kompozicijos tobulumą: „Ypatingas Puškino poezijos savumas ir viena iš svarbiausių jo pirmenybių, palyginus su ankstyves-

nėmis mokyklomis – tai jo kūrinių pilnumas, išbaigimas, sąvaldumas ir darnumas. Puškino kūriniuose niekad nesti nieko nereikalingo, nieko stingančio, bet viskas su saiku, viskas savo vietoje, pabaiga derinasi su pradžia, – ir, perskaitęs jo kūrinį, jauti, kad nėra ko iš jo atimti ir nėra ko prie jo pridėti". Juk tą pat, nors ir mažesniu laipsniu, mes galime pasakyti ir apie Maironio eilėraščius. Mums, tiesa, stokoja įrodymų, kad tai būtent Puškino poveikis Maironiui. Vis dėlto galima spėti, kad Puškino poezijos lektūra padėjo „Pavasario balsų" autoriui pasiekti tokio aukšto savo poezijos formos lygio. Galime drąsiai spėti, kad Maironis, mokęsis Kijevo universitete, gerai pažino Puškiną ir nemaža pasimokė iš jo poetinio meistriškumo. Pats būdamas lyrikas, Maironis ir Puškiną labiausiai vertina kaip lyriką. Savo „Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje" jis rašė: „Ta jojo (Puškino) lyrika ir savo labai įvairiu turiniu, ir savo lengva ir artistine forma, ir kalbos turtingumu rusų literatūroje ir jų poezijoje sutvėrė epochą. Puškinas tokią pat sulošė rolę rusų literatūroje, kokią Horacijus[11] romėnų literatūroje"*.

Iš Maironio kartos poetų Puškino poveikis ryškiausiai pasirodė P. Vaičaičio kūryboje, nors, apskritai paėmus, aiškiau yra pasekama Nekrasovo įtaka Vaičaičiui**. Jau anksčiau surastos dvi citatos, akivaizdžiai rodančios P. Vaičaičio priklausomumą nuo Puškino. Viena iš tokių vietų – tai „Kęstučio mirties" fragmentas, vaizduojąs priešmirtinę Kęstučio savijautą („Bet ant Kęstučio veido nematyti..."), gyvai primenąs „Poltavos" antrosios giesmės fragmentą, vaizduojantį įkalintojo

* Maironis, „Raštui", t. V, 1926, p. 239.

** K. Korsakas, „N. A., Nekrasovas ir lietuvių poezija". „Liet. liter. instituto darbai". 1947, t. I, p. 28–39.

Kočiubejaus priešmirtinę savijautą („Zautra kazn...“)*. Galimas daiktas, kad ir „Žalgirio kovą“ P. Vaičaitis bus parašęs, paveiktas Poltavos mūšio įspūdžio. Vaičaičio pamėgtas keturpėdis jambas čia ir kitur jo eilėraščiuose skamba kažkaip puškiniškai, nors ir esama didžiulio skirtumo tarp poetinės išvidinės abiejų poetų kūrinių vertės ir formalinio jų meistriškumo. Atsargiai būtų galima spėti, kad ir satyros „Juvenaliui“ idėją Vaičaičiui įkvėpė Puškino satyros „Licinijui“ įspūdis. Galimas daiktas, kad kruopščiai ieškodami, apčiuoptume ir daugiau P. Vaičaičio kūrybos motyvų, vaizdų bei nuotaikų, kaip tolimų atgarsių, atliepiančių galingus Puškino lyros garsus. Bet jei ryškesnių paralelių ir nerastume, tai jau iš bendro P. Vaičaičio kūrybos pobūdžio galime spėti jį buvus ne vien Nekrasovo, bet ir Puškino mokinį. P. Vaičaitis, kaip ir Puškinas su Nekrasovu, bodėjosi priespauda, svajojo apie laisvę, aistringai jos geidė, atvirai šaukė dėl jos kovoti. P. Vaičaitis Puškino ir Nekrasovo kūryba gaivino ir prasmino daugelį savo tematinių motyvų bei vaizdų. Gamtinėje ir individinėje lyrikoje P. Vaičaitis yra puškiniškai nuoširdus ir paprastas, nors ir nepasiekė didžiojo mokytojo poetinės formos bei išraiškos tobulumo. Veikė P. Vaičaitį ir jį auklėjo taip pat ir kiti Puškino kūrybos atžvilgiai ir vedamosios idėjos: sutapimas su gyvenamąja epocha, noras atkurti tautos praeitį, liaudies kūrybos panaudojimas, humanistinės bei demokratinės idėjos, švietimo, kaip išsivadavimo priemonės aukštinimas. Palyginę Puškino poveikį Maironiui ir P. Vaičaičiui, galėtume padaryti išvadą, kad Puškino poveikis Maironiui pasireiškė daugiau formali-

* Z. Kuzmickis, „Dvejoms P. Vaičaičio sukaktuvėms“. „Gubos“, 1927, p. 140.

nėje literatūrinio artizmo srityje, o P. Vaičaičiui kėlė vidinių impulsų atsiliepti į gyvenamosios epochos reikalus, lyra žadinti gerus jausmus, kaip tai ir pats Puškinas yra apibūdinęs savo poezijos reikšmę.

P. Vaičaičio „Šykštaus raitelio" ir „Undinės" vertimai rodo, kad jis turėjo progos įsigilinti į Puškino kūrybą.

Po 1905 m. revoliucijos nuslopinimo įsigalint reakcijai, o lietuvių buržuazijoje gilėjant dekadentinėms miesčioniškoms nuotaikoms, ir literatūroje ima reikštis Vakarų buržuazijos pagimdytos dekadentinės kryptys – impresionizmas, estetizmas, simbolizmas. Vienas iš pirmųjų, paskelbusių kovą realizmui ir pradėjusių tempti į lietuvių literatūrą vakarietiškąjį modernizmą, buvo J. Herbačiauskas. Jo straipsnių rinkinys „Erškėčių vainikas" ir jo redaguota „Gabija" buvo pirmosios dekadentizmo, misticizmo ir estetizmo apraiškos mūsų literatūroje. J. Herbačiauskas taip pat buvo vienas iš tų nedaugelio, kurie jau tada kėsinosi atbaidyti jaunuosius lietuvių rašytojus nuo rusų literatūros ir tokių autorių, kaip Čechovas, Korolenka, Gorkis[12]. J. Herbačiauskas turėjo pripažinti tą tiesą, kad „90% mūsų jaunuomenės išsilavino po Rusybės įtekme... Taip didelė yra įtekmė ant mūsų jaunuomenės Rusų literatūros!" – šaukė šis krokuviškojo misticizmo propagandistas*[13]. J. Herbačiauskas savo pamfletuose, tiesa, Puškino niekur nepuola. Galima net spėti, kad jis vertino jį kaip praeities poetą-klasiką, bet laikė jį neaktualiu, atgyvenusiu rašytoju dekadentinėje aplinkoje. Jis triukšmingai šaukė prieš „apipelėjusių formų klasicizmą", „ritmišką monotoniją"** ir puolė Maironį,

* J. Herbačiauskas, „Erškėčių vainikas", Krokuva, 1908, p. 48.

** Ten pat, p. 54.

kuris savo eilėdaros ir formos harmoningumu juk arčiausiai atsistojo prie Puškino.

Dešimtmetyje po 1905 m., be J. Herbačiausko, prabilo ir daugiau dekadentinės literatūros atstovų, o jaunoji jų karta išleido „Pirmojo Baro" rinkinį, kuriame rusų literatūros įtakos esama, bet jau nebe Puškino, tik simbolistų Balmonto, Bloko[14], ką rodo rinkinyje išspausdinti jų vertimai bei sekimai.

Tačiau, nepaisant dekadentų, simbolistų bei estetų sukelto triukšmo ir naujumu sublizgėjusių ieškojimų, sveikasis lietuvių literatūros branduolys, kurį sudarė realizmas ir klasikinių tradicijų poezija, išliko dekadentizmo nepaliestas. Sveika linkme tebėjo visa eilė senesniosios kartos rašytojų, o iš to meto jaunųjų – A. Žukauskas-Vienuolis beletristikoje, poezijoje Liudas Gira, 1910 m. pats išvertęs vieną Puškino eilėraštį – „Girdėjai gal?". „Bariečių" amžininkas J. Janonis pradėjo savo literatūrinį kelią Puškino vertimais ir pasuko griežtai estetams priešinga proletarinės, socialistinės poezijos kryptim. J. Janonis, sukakęs vos 14 savo amžiaus metų, jau bando versti strofą iš „Eugenijaus Onegino" – „Atėjimas pavasario", o pora metų vėliau verčia Puškino „Kalinį", „Poetą" ir eilėraštį „Seniai geidimai pergyventi". Šie vertimai, ypačiai pirmasis, yra įdomus dokumentas, rodąs, kaip pats J. Janonis, būdamas tokio jauno amžiaus, jau žavėjosi Puškinu ir, galimas daiktas, jo poezijos paveiktas, pats ėmėsi plunksnos. Originalinėje ankstyvesnioje J. Janonio poezijoje jaučiame Puškino poveikį, ypačiai gamtos motyvuose ir eilėdaroje. Napoleoninės temos iš Puškino eilėraščių „Napoleonas prie Elbos", „Napoleonas", iš dalies „Jūrai", atsiliepia J. Janonio poemoje „Tarp siaučiančių marių", nors bene glaudesnė šios poemos sąsaja bus su Lermontovo[15] „Vaiduokliu laivu" („Vozdušnyj

korabl"). J. Janonio poema daro įspūdį išplėsto, realistinio šios Lermontovo baladės (berods verstinės) komentaro. Tačiau Puškino kūrybos opozicinės idėjos ir realistinė linkmė buvo J. Janonio talentui stipri atrama ir veikė jį skatinamai, kūrybiškai, kaip ir daugelį kitu mūsų poetų.

Tos pačios kartos anksti mirusio poeto Z. Gaidamavičiaus-Gėlės ne viename eilėrašty aiškiai skamba Puškino lyrikos motyvų: pakanka, pvz., palyginti Z. Gėlės eilėraščius „Draugui" arba „Kada žmogaus nurimsta geiduliai" su Puškino „Čiaadajevui" ir „Atminimu", kad tuo įsitikintume.

Kad dekadentinis estetizmas bei simbolizmas į lietuvių literatūrą neįleido gilių šaknų, tai, be kita ko, ir Puškino poezijos poveikio pasėka. Jo kūrybos įdiegtas teisingas poezijos supratimas, geras skonis, natūralumo bei paprastumo pomėgis įgalino mūsų rašytojus ir skaitytojus teisingai vertinti nesveikus modernizmo reiškinius.

Buržuazijos valdymo metu Lietuvoje Puškino, kaip ir iš viso rusų literatūros, poveikis jaunajai kartai silpnėja. Šovinistinės tendencijos, kuo akliausias atsiribojimas nuo Tarybų Sąjungos bandė atitverti spygliuota siena lietuvių tautą nuo bet kokio rusų kultūros poveikio. Nepaisant to, veržlus tarybinės literatūros, o ypačiai marksistinės literatūros kritikos augimas greitai buvo pastebėtas buržuazinėje Lietuvoje. Tai turėjo lemiamos reikšmės ir Puškino atžvilgiu. Tarybinės literatūros mokslas, vertindamas literatūrinį palikimą marksistiniu požiūriu, ne tik neatmetė Puškino, bet praskleidė jo kūrybos gilią socialinę prasmę ir tarsi praturtino bei pagilino jo genialumo supratimą. parodydamas, kaip jis sukaupė savyje esminius, būdingiausius savo epochos bruožus ir aukštos poetinės vertės vaizdais bei emocijomis perteikė juos būsimosioms kartoms.

Puškino kūryba dėl savo organiško vieningumo, tikslingumo ir sąsajos su visuomenine atrama buvo ypačiai vertinama, nes davė dėkingiausiosios medžiagos paties marksistinio metodo tikslingumui pasireikšti. A. Lunačiarskis[16] dar 1930 m. rašė: „Puškinas teikia tokį didžiulį kultūros reiškinio pavyzdį ir dėl stipriai išsiplėtusio jo paties ir jo epochos pažinimo pavyzdį tiek ištirtą, kad juo būtent galima patikrinti mūsų metodus ir mokytis juos patikslinti. Čia mes galime įrodyti subtiliausią idėjų bei jausmų, poeto išreikštų, jo vaizdų, jo muzikalumo... priklausomumą nuo tos visuomeninės bazės, kuri veikia jį jo paties klasė“*. Marksistinė kritika lygiai taip pat pagilino ir estetinį Puškino kūrybos supratimą, su atsidėjimu studijuodama jo kalbą, stilių, kompoziciją, folklorinius elementus ir įvairius kitus poetikos klausimus.

Šis naujas, jei taip galima pasakyti, tarybinis marksistinis Puškino kūrybos studijų renesansas suaktualino didįjį rusų poetą ir buržuazinėje Lietuvoje, ypač artėjant 100 metų nuo jo mirties sukaktuvėms 1937 metais. Dėl šovinistinės vyriausybės politikos rusų kalbai ir literatūrai buržuazinėje Lietuvoje buvo užkirstas kelias. Tik senesnioji karta ir reti iš jaunųjų, dėl palankių aplinkybių arba atkaklaus pasiryžimo išmokę rusų kalbą, neleido galutinai nutrūkti literatūrinio bendradarbiavimo su rusų literatūra tradicijai. Ir kaip tik šiuo metu pasirodo konkrečiausių, akivaizdžiausių Puškino poveikio pavyzdžių lietuvių literatūroje.

Tokių pavyzdžių pirmiausia randame K. Binkio poezijoje, nors negausioje kiekybiniu atžvilgiu, bet įvairioje savo raida

* А.С. Пушкин, „Полное собр. соч.“, Гос. Изд. Худож. Лит., 1936, I, p. 71.

bei kūrybiniais metodais. Pirmame savo kūrybos laikotarpyje, apimančiame 1913–1919 metus, K. Binkis ankstyvesniuosiuose savo eilėraščiuose tarsi atsiliepia iš dalies į Puškino, iš dalies į Lermontovo motyvus:

Debesėliai šilkasparniai
saulės blizgančioj šviesoje,
lyg ant marių baltos burės,
*dangaus krištole plaukioja.**

Bet toliau lietuviškas dainiškas sentimentalizmas ir simbolistinės priemaišos atitolina K. Binkį nuo puškiniškojo stiliaus aiškumo bei paprastumo.

Tolimesniame K. Binkio kūrybos etape – „Keturių vėjų“[17] laikotarpyje – klasikinės, romantinės bei neoromantinės poezijos tradicijos visai nutrūksta ir pasireiškia V. Majakovskio[18] kūrybos įtakos.

Tačiau ir šis laikotarpis trunka neilgai. Metęs rašyti „keturvėjiškus“ eilėraščius, po kurio laiko, apie 1927 m., K. Binkis ima eiliuoti kaimo skaitytojams skirtus lengvus satyrinius, humoristinius feljetonus ir tokias pat feljetonines poemas: „Tamošius Bekepuris“, „Kriaučius Motiejus“, „Raulas keliauninkas“, „Laurynas kanceliaristas“, „Jauniausia Lietuva“. Šie kūriniai, kad ir būdami lengvo žanro ir paties autoriaus ne per rūpestingiausiai rašyti, turi nemažos visuomeninės reikšmės, kaip praskleidžią daug būdingų buržuazinės Lietuvos buožijos ir smunkančios miesčionijos bruožų. Mums šiuo atveju rūpi daugiau formalinis stilistinis šių kūrinių atžvilgis ir pasireiškę jame literatūriniai poveikiai, kurių tarpe aiškiausiai

* K. Binkis, „Eilėraščiai“, 1920, p. 5.

nuskamba Puškino poveikis. K. Binkio eiliuotosios humoristinės poemos, feljetonai ir „alijošiškos“ dainos žanro atžvilgiu yra labai artimos Kajetono Aleknavičiaus „Veselioms ir pritikimams“ ir S. Dagilio „Joninėms Parovėjos karčiamoje“. Keturvėjininkai ir pats K. Binkis sakydavo, kad jie mieliau susiriš su Aleknavičiaus ir Strazdo, negu su Maironio, romantikų ir simbolistų tradicijomis, o biržėną S. Dagilį siejo su K. Binkiu, be to, dar ir biržėniškas patriotizmas.

Puškino poveikis šitokioje ne per aukštos kokybės literatūrinėje konjunktūroje atrodo gana savotiškai ir ne visai paprastai. Pirmiausia jis yra skirtingas nuo tokių įtakų, kurios nejučiomis, bet giliai veikia poeto pažiūras, nuotaikas, tematiką, motyvus. K. Binkis savo satyrinėse, iš dalies parodijinėse poemose Puškinu, ypač jo „Eugenijum Oneginu“, naudojasi visai sąmoningai, ieškodamas humoristinio įspūdžio ir pats tarsi Puškiną parodijuodamas.

„Jauniausioje Lietuvoje“, kuri yra Maironio „Jaunosios Lietuvos“ parodija, K. Binkis iš lengvo parodijuoja ir Eugenijų Oneginą. Apie Oneginą Puškinas pasakoja:

Prancūziškai jam kuo puikiausiai
Pavyko dar mažam išmokt;
Gerai mozūrą gali šokt
Ir pasisveikint kuo laisviausiai.
(A. Venclovos vert.)

Panašiai sako ir K. Binkis apie savo Rainį:

Išmoko jis per trumpą laiką
Ir šmendeferą, ir očko,
Ir gert išmoko jis su saiku,
Be to, išmoko dar kai ko...

Ir toliau K. Binkis jau nebe pamėgdžioja, bet verčia žinomos „Onegino“ strofos pradžią, pritaikydamas ją savo Rainiuko charakteristikai:

Visi mes mokėm's po truputį
Ir šio ir to, ir šen ten...
Tad mokytam šiandieną būti
Nesunku, patikėkit man.
Tad ir Rainiukas greit pamatė.
Kad jis per ketverius metus
Už savo seną gudrų tetę
Jau mokytesnis yr perpus.

Kaip Puškinas apie Oneginą sako:

Jis šneka apie Juvenalį,
Gale laiškų parašo vale
Ir, jeigu reik, šiaip taip ištęs
Dvi Eneidos eilutes,
(A. Venclovos vert.)

taip ir K. Binskis atsiliepia apie savo Rainį:

Nors, tiesa, iš plačios programos
Mažai galvoj kas bepaliko,
Šiaip taip mokėjo „Gaudeamus“
Ir porą dar kitų dalykų...

Toliau paralelė tarp Rainio ir Onegino nutrūksta. Vien savo poemėlės pabaigoje, po paskutinės giesmės, K. Binkis priduria priedą „Rainys Birštone“, tarsi pamėgdžiodamas Onegino kelionę į pietus.

Sąmoningo, parodijuojančio sekimo Puškinu randame ir kai kuriuose K. Binkio „alijošiškų dainų“ gamtovaizdžiuose.

Štai, pvz., „Rudens“ nuotrupa, primenanti žinomuosius Puškino „Žiemos vakarą“ ir „Biesus“.

O už lango šlapiam ore
Blaškos šaltas vėjas.
Blaškos, dūksta, žardus griauna,
Dangčio šiaudus šiaušia,
O jei žmogų kur pagauna,
Griebia už pakaušio.
Žiūr, šiam nunešė kepurę.
Stūmė tą į griovį...
Kits nė gryčios nebeturi:
Vėjas ją nugriovė...
Žodžiu, muzika baisiausia
Ūžia, plerpia, staugia,
Tartum šimts velnių padangėj
Vienas kitą smaugia.

Panašų rudens vaizdą skaitome ir „Tamošiuje Bekepuryje“. Greta tokių su pašaipiška nuotaika ir be deramo rūpestingumo puškiniškais motyvais parašytų posmų, randame K. Binkio „alijošiškuose“ raštuose tokių skaidrių poezijos švystelėjimų, kurie rodo tikrą kūrybinį, vaisingą Puškino poveikį.

Iš viso to matome, koks buvo Puškino poveikis K. Binkio satyriniams, realistiniams, liaudiškiesiems poezijos kūriniams. Tas poveikis vietomis atrodo tegu ir paviršutiniškas, pasireiškęs sąmoningu pamėgdžiojimu, tačiau geriausi tų K. Binkio kūrinių atžvilgiai, jų literatūrinės puošmenos eina iš Puškino. Jei K. Binkis būtų neskaitęs Puškino, jo minėtieji raštai, be abejo, būtų buvę kitokie ir žymiai menkesni.

Beveik tą patį galime pasakyti ir apie T. Tilvyčio „Dičiaus“ poemą, pirmą sykį išspausdiną 1934 m. Ir T. Tilvytis sąmoningai pamėgdžioja Puškiną. Patį Dičių, kaip personažą, P. Cvirka teisingai pavadino „skurdžia Don-Žuano ir Onegino karikatūra“*, tuo nesikėsindamas nupeikti T. Tilvyčio kūrinį, bet vien pabrėždamas tikrovinį, gyvenimišką Dičiaus menkumą ir šiokį tokį, nors ir labai tolimą, jo santykį su Oneginu. Bet jei Dičiaus ir Onegino personažų panašumas yra tolimas ir blankus, tai „Dičiaus“ ir „Eugenijaus Onegino“, kaip kūrinių, formalinis panašumas yra labai artimas, nors jų literatūrinės vertės nė lyginti negalime. Poemos eilėdaroje T. Tilvytis kopijuoja oneginišką strofą, vien pakeisdamas jambą žaismingesniu chorėjum, labiau tinkančiu pašaipiškam jo poemos pobūdžiui. Jis taip pat paseka Puškino romano satyrine realistine kryptim. T. Tilvytis pasekė taip pat ir Puškino rašymo maniera su kreipimusi į skaitytoją, su įtarpais nuo savęs, su pasisakymais dėl veikalo kūrimo eigos. Pavyzdžiui, tebūnie tokia grynai puškiniška strofa, gal dėl to ir praleista antrajame „Dičiaus“ leidime:

Tai vis prakalbos žodeliai,
Eisim prie pačios kalbos
Apie liūdnąjį Vladelį,
Klaidžiojantį be globos.
Bet, kaip rodo Dičiaus planas,
Greitai bus ir pats romanas:
Nereikės mums toli eit,
Nes romanai daros greit.
Mes nemėgstam daug skaityti –

* P. Cvirka, Įžanga „Dičiaus“ 1947 m. leidimui.

Mums lengviau pafantazuot;
Ot, forduką pagazuot,
Pajūriais pasišvaistyt!
Dičius švaistės neilgai...
Taigi tęsime, draugai.

Tokiu būdu ir T. Tilvyčio „Dičiui" Puškino poveikis yra visiškai akivaizdus. Be „Eugenijaus Onegino", tokio „Dičiaus" T. Tilvytis nebūtų parašęs.

Kitų jaunesniosios kartos poetų kūrybai buržuazinėje Lietuvoje Puškino poveikis nėra taip ryškus. Ne visi jie jau galėjo skaityti jį originale. Puškinu, kaip ir kitais rusų rašytojais, daugiau domėjosi pažangesnieji rašytojai, mokėję iš anksčiau arba dabar pramokę rusų kalbos. Jų dėka pasiekdavo buržuazinės Lietuvos visuomenę Tarybų Sąjungos literatūrinio gyvenimo aidai, marksistinio literatūros mokslo laimėjimai ir susidomėjimo Puškinu atgarsiai. S. Nėris, P. Cvirka ir kiti apie „Trečią frontą"[19] susispietę jaunieji to laiko rašytojai daug ko mokėsi iš naujosios tarybinės literatūros ir iš marksistiškai įvertinto literatūrinio palikimo, kuriame Puškinas užėmė vieną iš pirmųjų vietų.

A. Venclovos liudijimu, P. Cvirka sakėsi daug ko pasimokęs iš Puškino prozos. „Aš jaučiu, – kalbėjęs P. Cvirka, – kad vien „Pikų damos" vertimas duoda man, kaip rašytojui, daugiau už dešimties šių dienų mūsų rašytojėlių knygų perskaitymą. Kas per mokėjimas plėtoti siužetą! Ir kokiomis paprastomis priemonėmis Puškinas viską paduoda! Koks žodžio taupumas! Jokios pozos, didžiausias paprastumas ir drauge – koks didelis įspūdis!"* Ten pat A. Venclova nurodo, kokio

* A. Venclova, „Mano darbas prie A. Puškino vertimų", „Literatūra ir menas", 1949, Nr. 21.

gilaus poveikio darė Puškinas jam pačiam ir kitiems tos pat grupės jauniems rašytojams.

Susidomėjimas didžiuoju rusų tautos poetu Lietuvoje ypačiai pagyvėjo sukaktuviniais 1937 metais. Tai rodo ir vertimų skaičius. Nuo 1920 iki 1941 metų buvo išversta į lietuvių kalbą 77 Puškino kūriniai, kurių tarpe keletas stambiųjų prozos ir draminių veikalų. Sukaktuviniais 1937 metais išversta 45 kūriniai, taigi žymiai daugiau negu pusė visų, buržuazijai valdant, Lietuvoje išverstų kūrinių. Vertimai buvo daromi be jokio plano ir susižinojimo, taigi pasitaikydavo, kad tą patį dalyką versdavo du ir net trys vertėjai. Pavyzdžiui, „Mocartas ir Saljeri" buvo verstas R. Mirono, K. Binkio ir A. Churgino.

Iš to laikotarpio Puškino vertėjų ypačiai reikia minėti K. Binkį, L. Girą, A. Churginą, T. Tilvytį ir V. Žalionį[20], kuris savo vertimus išspausdino tuo metu Tarybų Sąjungoje ėjusioje lietuviškoje periodikoje. Iš šiame laikotarpyje pasirodžiusių vertimų K. Binkio bandymas versti „Eugenijų Oneginą" įrodė tai, kuo daugelis ligi tol abejojo – kad Puškino žymųjį kūrinį jau galima išversti į lietuvių kalbą, išlaikant jo formos meistriškumą. Deja, buržuazijai valdant, Lietuvoje K. Binkiui nebuvo palankių sąlygų šį didžiulį darbą tęsti. Jis taip ir nutrūko su aštuntąja pirmo perskyrimo strofa. Dešimčia metų vėliau jau Tarybų Lietuvoje K. Binkio pasiryžimą perėmė A. Venclova ir garbingai jį ištesėjo.

L. Gira tais sukaktuviniais metais pasirodė ne tik kaip Puškino lyrikos vertėjas, bet ir kaip vienas iš veikliausių poeto sukakties minėjimo organizatorių. Ta proga jis parašė ir spaudoje paskelbė du straipsnius: „Puškinas – didysis poetas-visuomenininkas" ir „Puškino kūrybos keliais", ir išvertė Lermontovo eilėraštį „Puškinui mirus". L. Gira ir toliau neužmetė vertimų

darbo, iš viso išversdamas Puškino eilėraščių, kurių dalis buvo išspausdinta jau tarybiniais metais. Apskritai reikia pažymėti, kad sukaktuviniais Puškino mirties metais buržuazijos valdymo meto Lietuvos sąlygomis didžiojo poeto kūrybos lietuviškai išverstas žodis ir šioks bei toks jo gyvenimo bei kūrybos interpretavimas gan plačiai skambėjo lietuvių spaudoje. Be abejo, kad, kaip jau buvo minėta, Tarybų Sąjungoje tuo metu ypač stipriai pakilęs Puškino studijų sąjūdis tiesiogiai ar netiesiogiai bus paveikęs ir buržuazinėje Lietuvoje konstatuojamą susidomėjimą didžiuoju rusų poetu. Dėl to jo vardas tuo metu apsigaubė skaidria aureole, o jo sukakties minėjimas įgavo politinės reikšmės.

* * *

Iš Puškino kūrinių vertimų bibliografijos matome, kad, iki Tarybų Lietuvai susikuriant, jau gana didelis jo kūrinių skaičius buvo perteiktas lietuvių literatūrai ir gana gausus būrys ne tik šiaip sau vertėjų, bet ir žymių rašytojų tuos kūrinius vertė į lietuvių kalbą. Iš to aiškėja, kad Puškinas buvo populiariausias, labiausiai lietuvių mėgstamas, dažniausiai verčiamas rusų poetas. Bloga vien tai, kad tie vertimai būdavo atliekami visai atsitiktinai, jie paskęsdavo išsiblaškę periodinėje spaudoje, niekas nesirūpino juos tobulinti, redaguoti, nei juo labiau vertimą planingai organizuoti.

Padėtis griežtai pakitėjo Tarybų Lietuvoje. Tiesa, per šiuos kelerius pokario metus, einant krašto atstatymo darbams visose srityse, tarybiniai rašytojai nesuspėjo organizuotai atlikti visų Puškino kūrinių vertimo. Bet ir čia jau pasiekta apčiuopiamų rezultatų: atskiru leidiniu išleista visa Puškino proza, mažosios tragedijos, „Borisas Godunovas“ ir didžiausias bei žymiausias Puškino kūrinys „Eugenijus Oneginas“, išverstas

A. Venclovos. Šio didelio, su nepalyginamu meistriškumu parašyto eiliuoto romano išvertimas yra labai reikšmingas lietuvių literatūros laimėjimas, padrąsinęs mūsų poetus nenusigąsti kad ir sunkiausių uždavinių vertimų srityje. A. Venclova yra išvertęs ir kitą žymią Puškino poemą – „Varinį raitelį" – ir nemažą jo lyrikos pluoštą. Eilėraščių, kaip seniau, taip ir paskutiniais metais, yra vertę ir kiti mūsų poetai, deja, ne visados sėkmingai, nors ir žymiai geriau negu anksčiau.

Koks sunkus uždavinys yra versti Puškino poeziją, ypačiai lyriką, suprasime kiekvienas, kam yra tekę imtis šio sunkaus, sudėtingo uždavinio. Tačiau versdamas didelės meninės vertės kūrinį, poetas išeina gerą mokyklą, tobulina savo techniką, ieško tinkamų išsireiškimų, kelia savo gimtosios kalbos kultūrą, įneša naujų temų, naujo idėjinio turio ir tokiu būdu netiesiogiai daro įtakos ir visai savo tautinei literatūrai.

Puškino poveikis originalinei tarybinei lietuvių literatūrai šiandien dar nėra galutinai išryškėjęs. Šių dienų tarybiniai lietuvių rašytojai Puškino kūrybą pažįsta visapusiškiau ir giliau negu ankstyvesniosios kartos poetai. Vyresnieji iš jų jau buržuazinėje Lietuvoje, kaip minėjome, rasdavo galimumų pažinti didįjį rusų tautos poetą teisingoje marksistinio mokslo šviesoje. K. Korsako[21] liudijimu, Tėvynės karo metais evakuacijoje buvusieji mūsų rašytojai L. Gira, A. Venclova, S. Nėris, pridėsiu nuo savęs, be abejo, ir pats K. Korsakas, labiausiai mėgę skaityti Puškiną ir iš jo kūrybos semtis pajėgų ištesėjimui ir tolimesniems savo kūrybiniams pasiryžimams*. Toks įsigilinimas, įsijautimas į genialiojo poeto kūrybą negali

* K. Korsakas, „Puškino poveikis lietuvių literatūrai". „Literatūra ir menas", 1949, Nr. 21.

likti be poveikio jų pačių kūrybai. Tačiau šis poveikis tegalės būti vėliau išryškintas, išėjus aikštėn dokumentinei medžiagai, kuri ima aiškėti jau šių sukaktuvių proga.

Puškino prozos ir poezijos vertimai, kuriais rūpinosi ir tebesirūpina visa eilė mūsų rašytojų ir poetų, be abejo, teigiamai atsilieps ir jų pačių, ir apskritai lietuvių literatūrinės kalbos, išraiškos ir stiliaus kultūrai. Be to, įsigyvenimas, įsijautimas į Puškino kūrybą, praskleidimas jos artimo sąryšio su epocha, su anų laikų Rusijos gyvenimu gali padėti ir mums glaudžiau susieti savo kūrybą su gyvenamuoju momentu. A. Lunačiarskis, apibūdindamas Puškino kūrybos naujumą, rašė, kad Puškino laikais „daugybė aplinkinių daiktų ir daugybė žmogaus jausmų dar nebuvo pavadinti. Iš tiesų, – rašė A. Lunačiarskis, – aplink Puškiną nuolat kūrėsi naujų žodžių. Bet svarbu ne naujas terminas, o nauji atributai, naujas apšvietimas, nauja meniška tų vidinių ir išorinių, dažnai pradinių, tikrąja žodžio prasme, reiškinių išraiška; po Puškino visi ilgam laikui turėjo likti epigonais".*

Aplink mus taip pat kuriasi naujų žodžių ir naujas gyvenimas, ir mums reikia rasti naujų atžvilgių, naujo apšvietimo ir naujos meniškos pradinių reiškinių išraiškos. Puškino kūrybos kelias ir jo patyrimas gali būti tarybinei lietuvių literatūrai didelis paskatinimas ir pavyzdys. V. Belinskis rašė, kad "Puškinas yra amžinai gyvenantis ir veikiantis reiškinys, nestovįs tame taške, kuriame užklupo jį mirtis, bet ir toliau tebesivystąs visuomenės sąmonėje. Kiekviena epocha taria apie jį savo sprendimą ir nors kaip teisingai ji būtų jį supratusi,

* А. С. Пушкин, „Полное собр. соч.", Гос. Изд. Худож. Лит., 1936. стр. 34.

vis dar paliks būsimai epochai pasakyti ką nors naujesnio ir teisingesnio“. Daug ką naujo ir teisingo jau pasakė apie Puškiną tarybinė epocha, parodžiusi jį patį ir jo kūrybą teisingoje istorinėje perspektyvoje, apvalytą nuo buržuazinės epochos nuosėdų, iškraipymų ir klaidingų komentarų. Jei Puškino genijus vis dėlto ir pro buržuazinės epochos ūkanas gaivinančiai veikė lietuvių literatūrą, tai tarybinėje epochoje, davusioje visas reikalingas sąlygas suklestėti grožinei kūrybai, Puškino poveikis bus nepalyginamai gilesnis ir kūrybingesnis. Poetas, kurį laikė didžiausiu rusų tautos poetu didžiausi tarybinės epochos žmonės – Leninas, Gorkis – bus didelis pavyzdys ir paskatinimas visoms tarybinėms, laisvę mylinčioms tautoms, susijungusioms draugiškumo ryšiais.

1949

Adomas Mickevičius – didis poetas

150-sios jo gimimo metinės

Adomo Mickevičiaus 150 metų gimimo sukaktį mini visas literatūrinis pasaulis. Didysis poetas yra brangus ne tik lenkų tautai, su kurios literatūra, politiniu ir kultūriniu gyvenimu jis yra neatskiriamai susijęs, bet ir kitos kaimyninės tautos – rusai, lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai – šias sukaktuves mini su ypatingais pagarbos ir draugiškumo jausmais, nes Mickevičius kuriuo nors atžvilgiu turėjo labai artimų santykių ir su šiomis tautomis. Mums jis yra artimas ir gimininga tuo, kad yra kilęs iš lietuviškos giminės, ėjęs mokslus Vilniuje,

darbavęsis Kaune, savo raštams ėmęs temų iš Lietuvos istorijos, gamtos, folkloro, svetur būdamas, ilgėjęsis Lietuvos ir save vadinęs lietuviu, turėjo labai didelį poveikį lietuvių literatūrai. Remdamasis unijos tradicijomis, Mickevičius ir ateityje skelbė lietuvių-lenkų vienybę, o šių dviejų tautų susijungimą laikė visų tautų būsimo susijungimo vardan laisvės pavyzdžiu. Tautų, o ypač slavų tautų vienybės idėją jis skelbė ir Paryžiaus „Kolež de Frans" paskaitose. Gercenas[1], susipažinęs su tomis paskaitomis ir atmetęs mesianistinius poeto svaičiojimus, vis dėlto pripažįsta, kad jose esama „daug ko gražaus, daug ko pranašiško", ir pažymi, kad Mickevičius pirmas pradėjo skelbti broliško visų slavų tautų susijungimo mintį. Remdamasis idealistinėm klaidingom prielaidom, anuomet Mickevičius negalėjo numatyti teisingo kelio savo pranašaujamoms idėjoms realizuoti, negalėjo numatyti, kad tolimesnėje santykių raidoje sustiprėjusi nacionalistinė buržuazija kurstys tautinę neapykantą, ir kad vienintelė priemonė tautų draugystei įgyvendinti tėra tos buržuazijos ir jos pastatytų režimų nuvertimas.

Nors ir nenumatęs teisingo savo skelbiamiems idealams įgyvendinti kelio, Mickevičius vis dėlto, pagal savo gyvenamojo laiko aplinkybes ir sąlygas, buvo veiklus kovotojas dėl laisvės, kėlęs griežtą protesto balsą prieš didžiausią feodalizmo blogybę – baudžiavinę santvarką ir kurstęs kovą prieš galingiausią anuomet vergovės bei reakcijos tvirtovę – carizmą. Šia prasme A. V. Lunačiarskis[2] rašė, kad „Adomas Mickevičius priklauso revoliuciniams poetams, o tokių – labai maža. Poetų, kurių poetinė mintis, rūsti opozicija smurtui, maišto aistra degė taip skaidriai, kad nustūmė į užpakalinį planą pasaulėžvalgos ir pasaulėjautos momentą, tokių poetų – labai

nedaug“*. Nuo pat ankstyvos jaunystės Mickevičių veikė bajorų išsivadavimo sąjūdžio revoliucinės nuotaikos, sąjūdžio, kuris po trečiojo Lenkijos padalinimo skleidė valstybės atstatymo viltis, kurios ypač pagyvėjo 1812 m. išvakarėse ir pagaliau privedė prie 1830–31 m. ginkluoto sukilimo. Būsimasis poetas jau gimtinio Naugarduko mokykloje gavo patirti maištingo patriotizmo jausmų kariniuose mokinių žaidimuose ir išgyventi Napoleono[3] katastrofą. Vilniaus universitete, kur jis studijavo klasikinę filologiją ir literatūras 1815–1819 m., visuomeninė patriotinė veikla telkėsi filomatų sambūry, kurio vienu iš uoliausių organizatorių ir vadovų buvo jis pats. Filomatų šūkis – vienas idealas gyvenime ir poezijoje – įdiegė jam rimtą pažiūrą į kūrybą, apsaugojo nuo formalizmo, padėjo nugalėti individualistinius polinkius. Čia jis susipažino ir su prancūzų utopinių socialistų mokslu, su didžiosios prancūzų revoliucijos idėjomis ir su Voltero[4] raštais, kuriais pats sekė savo ankstyvesniuose kūrinėliuose. Čia jis susidomėjo ir Lietuvos istorija, vėliau davusia tiek medžiagos jo kūrybai.

Poetinis Mickevičiaus genijus laisvai ir originaliai prabilo Kaune, kur poetas, baigęs mokslus, mokytojavo 1819–1823 m. Čia jis išgyveno skaudų savo jaunystės būvį – nelaimingos meilės Marilei Vereščakaitei dramą, kuri jo tačiau nepalaužė, bet suteikė daug gilių išgyvenimų jo kūrybai – „Vėlinių“ I, II ir IV daliai. Kauno laikotarpiui priklauso dar „Odė jaunystei“, baladės bei romansai ir „Gražina“. Jei „Odėje jaunystei“ Mickevičius išreiškia dar tik bendro pobūdžio protestą prieš kasdienybę, menkystę, tikrovę, skatina „laužti, ko protas nepalaužia“ ir sveikina „laisvės aušrinę“, jei „Vėlinių“ IV dalyje

* Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, p. 44.

jis duoda nepalyginamo stiprumo individualinių jausmų išraišką, tai „Vėlinių“ II dalyje nusikalstamo veiksmo ir atpildo problematikos centre jis kelia socialinį klausimą. Žiauraus pono ir jo nukankintų žmonių vėlių vaiduokliškoje scenoje matome ir klasių kovos vaizdą, girdime ir protesto balsą prieš feodalinę baudžiavinę santvarką, išnaudojančią beteisį valstietį. „Gražinos“ poemoje išreikšta pasiaukojimo dėl gimtinės idėja, įkūnyta herojiškame lietuvės moteries žygyje Lietuvos senovės feodalinių kovų fone.

1823 m. rudenį filomatams ir jų įsteigtai filaretų draugijai buvo iškelta politinė byla, caro patikėtinio senatoriaus Novosilcevo suorganizuota. Nuteistųjų tarpe atsidūrė ir Mickevičius. Jis buvo ištremtas į Rusiją, kur išbuvo iki 1829 m. pavasario. Ištrėmimo metai buvo labai reikšmingi poeto brandai ir jo kūrybai. Jis pateko į to meto pažangiosios rusų inteligentijos – rašytojų, žurnalistų bei visuomenininkų – tarpą, kurių aukšta literatūrinė kultūra ir nuoširdus susidomėjimas genialiu tremtiniu skatinamai paveikė jo kūrybines pajėgas. Jis susibičiuliavo su dekabristais Rylejevu ir Bestuževu[5], su Puškinu, Žukovskiu, Gribojedovu, Krylovu, Pogodinu, Baratynskiu, Viazemskiu, Kozlovu[6] ir daugeliu kitų, kurie geriau ir teisingiau įvertino jo kūrinius negu atsilikę Varšuvos kritikai. Ypač aukštai rusų literatūrinėse sferose buvo įvertinti „Krymo sonetai“ ir „Konradas Valenrodas“, parašyti Rusijoje. „Konradas Valenrodas“ yra pirmas didelio masto Mickevičiaus veikalas, kuriame maištingi patriotiniai poeto jausmai išreikšti su didele poetinio įkvėpimo jėga.

Nors poetas rado daug pritarimo ir paguodos vadovaujančioje rusų inteligentijoje, politinis Aleksandro ir Nikolajaus režimas neleido tikėtis nieko gero nei jam pačiam, nei nuteis-

tiems draugams filaretams, nei visai tėvynei. Dekabristų sukvidavimas 1825 m. gruodyje buvo baisus įspėjimas ateičiai. Tokių tad įvykių sukelti maištingi ir kartu desperatiški jausmai kunkuliuoja niūrioje "Konrado Valenrodo" poemoje, kurios lietuvių kovų prieš kryžiuočius vaizduose, istorinių kostiumų priedangoje, skamba poeto patrioto šauksmas, raginantis į žūtbūtinę, nesiskaitančią su priemonėmis kovą prieš carizmą.

Dar su didesne jėga revoliucinis Mickevičiaus patosas suskamba „Vėlinių" III dalyje, parašytoje Drezdene po 1830–31 m. sukilimo katastrofos. Veikalas vaizduoja filomatų-filaretų bylos įvykius, bet faktiškai atspindi 1831 m. nuotaikas. Skausmas dėl ištikusios gimtąjį kraštą nelaimės atgaivino filaretų bylos atsiminimus, įkvėpė jiems naują prasmę ir naują kurstančią galią. Šitos dvilypės katastrofos akivaizdoje darosi visai suprantamas ankstyvesnio „Vėlinių" herojaus įsimylėjėlio Gustavo pasikeitimas kenčiančiu už milijonus Konradu ir savo meile apimančiu buvusias ir būsimas kartas. Suprantamas ir Mickevičiaus pasikeitimas: nuo šiol poetas, paneigęs visokius egoistinius, individualinius troškimus, gyvens, kurs ir kovos vien tik dėl tautos, o per ją dėl žmonijos gerovės, laisvės ir laimės. Šis pasiryžimas stumia Konradą-Mickevičių ne vien į politinį, bet jau stačiai į kosminį, prometėjinį revoliucingumą. Galingais didžiosios improvizacijos žodžiais jis šaukia dievą į kovą dėl teisių valdyti sielas, nes jaučiasi galįs padaryti didesnį stebuklą negu dievas – duoti pasauliui laimę. „Niekados dar, – rašė prof. Kleineris, – romantinis protestas prieš nepatenkinančią poetą tikrovę nėra atvedęs ligi tokios gyvybingos, gyvenimą stiprinančios kūrybos"*.

* „Литературная газета", 1940, № 58.

Paskutinis stambus Mickevičiaus kūrinys „Ponas Tadas“, parašytas 1832–1834 m. Paryžiuje, atskleidžia naują didžiojo poeto kūrybos atžvilgį. Epinis romumas, vaizdų plastiškumas, žmonių pavidalų bei charakterių ryškumas, giedros, nuotaikingos poezijos paprastumas – štai šio paskutiniojo Mickevičiaus šedevro būdingiausi bruožai. Savo kūrybinėje raidoje juo poetas priartėja prie realistinės literatūros krypties. Jame nėra tokios jausmus kurstančios ugnies, kaip ankstyvesniuose romantiniuose veikaluose, užtat yra gyvenimiškos teisybės ir išminties. Šiame veikale atkurtuose bajoriško gyvenimo vaizduose galime praskleisti daug būdingų bruožų, išryškinančių visuomeninius santykius ir politines tendencijas Lietuvoje ir Lenkijoje 1812 metų išvakarėse. Gimtojo krašto ilgesio pagautas, poetas gražia, idiliška šviesa, su liūdnu humoro šypsniu vaizduoja politines bajorų viltis, jų kovingumą ir jų privilegijuotos buities liekanas, pasmerktas išnykti nenumaldomoje visuomeninių santykių raidoje. Bajoriškos epopėjos, kurioje valstietis nevaidino jokio vaidmens, pabaigoje poetas vaizduoja sceną, kaip jaunas dvarininkas ponas Tadas, perimdamas savo sužadėtinės tėvoniją, paleidžia valstiečius iš baudžiavos ir apdalina juos žeme. Pro idealistinį šios scenos koloritą prasišviečia realus, nors dar labai neryškus ateisimos visuomeninės klasės pavidalas, kuris nustums nuo scenos bajoriškojo gyvenimo liekanas. „Ponas Tadas“ – visos istorinės epochos atsisveikinimo giesmė.

Po „Pono Tado“ Mickevičius nieko reikšmingo grožinės literatūros srityje nebeparašė. Profesoriavimas Lozanoje ir Paryžiuje, šeimos rūpesčiai, emigraciniai vargai, o virš viso to įsigalėjusi reakcija politiniame gyvenime Prancūzijoje ir kituose Europos kraštuose naikino kūrybines poeto pajėgas

ir paruošė dirvą pražūtingai Tovianskio[7] misticizmo įtakai, ilgiems metams nugramzdinusiai didįjį poetą į nesveikų fantasmagorijų ūkanas, užtroškinusias jo dvasią, aptemdžiusias jo blaivų žvilgsnį į gyvenimą. 1848 m. revoliuciniai sąjūdžiai dar pažadino Mickevičiaus pajėgas, iš dalies atpalaidavo nuo Tovianskio įtakos ir nukreipė į aktyvią politinę veiklą. Jis vyksta į Italiją organizuoti lenkų legionų, kuriuos laiškuose Madziniui[8] vadina „respublikoniška ir socialistine armija". Šiam žygiui nepavykus, jis grįžta į Paryžių ir 1849 m. ima redaguoti laikraštį „Le tribiun de pepl" („Tautų tribūna"), kuriame pasako daug karčių tiesos žodžių popiežiui ir dvasininkams, gina darbo žmonių reikalus, tautų laisvės idėjas, skelbia savotišką socializmą – krikščionybės, utopinio socializmo, respublikoniškų idėjų ir tautiškumo mišinį.

Kilus turkų-rusų karui, lenkų emigrantuose vėl atgijo Lenkijos atstatymo viltys. Mickevičius išvyko į Konstantinopolį, kur buvo vėl organizuojami lenkų legionai. Ten susirgo cholera ir mirė 1855 m. lapkričio 26 d. Poeto kūnas buvo parvežtas į Paryžių ir ten laikinai palaidotas. 1890 m. jį pervežė į Krokuvą ir iškilmingai palaidojo Vavelyje. Konservatyvieji ir reakciniai sluoksniai ir buržuazija kiek galėdami stengėsi nuslėpti pažangiąsias Mickevičiaus idėjas ir parodyti jį vien kaip bajoriškosios „kontušinės"[9] Lenkijos dainių. Jo laidotuvių iškilmės buvo dekoruotos pompastiška bajoriška butaforija. „Bet vėliau, – sako prof. T. Boy-Želenskis[10], – lenkų darbininkai savo gegužės šventės dieną prie poeto paminklo padėjo vainikus, perrištus raudonais kaspinais"*.

Visais mūsų suminėtais kūriniais Mickevičius pasiekė aukščiausias literatūros meno viršūnes ir pradėjo naują epochą

* „Литературная газета", 1940, № 58.

lenkų literatūroje. Mums, lietuviams, tie kūriniai yra ypač brangūs ir įdomūs, kad juose šiokiu ar tokiu būdu skamba Lietuvos atgarsiai. Jais pirmiausia Mickevičius išpopuliarėjo Lietuvoje, o prasidėjus nacionaliniam lietuvių sąjūdžiui, tie kūriniai, verčiami į lietuvių kalbą, suvaidino žymų vaidmenį. To sąjūdžio darbuotojai ir rašytojai ėmė naudotis Mickevičiaus veikalais ir jo vardu žadino nacionalinį jausmą.

Didžiausią lietuvių rašytojų ir veikėjų susidomėjimą Mickevičiaus kūryba pastebime XIX a. – didžiausios priespaudos, iš vienos pusės, ir nacionalinio buržuazinio sąjūdžio didžiausio kovingumo laikotarpyje, iš kitos pusės. XX amžiuje nacionaliniam sąjūdžiui skaldantis ir silpnėjant, buržuazijai tampant reakcine, silpnėja susidomėjimas ir Mickevičiaus raštais. Be to, jaunoji inteligentų karta jau nebemoka lenkų kalbos. Stiprėja rusų literatūros ir Puškino įtaka, kuriai dirvą paruošė jau kitokio pobūdžio veiksniai. Dešimtmetyje po 1905 metų ir vėliau Mickevičium dar domisi jaunieji rašytojai, linkę į estetizmą, mistiką, filosofavimą, siekę praturtinti literatūrinę kalbą ir išraišką. M. Gustaitis tuo metu išverčia „Krymo sonetus“, „Farį“, „Odę jaunystei“, spausdina studiją apie orientalizmą Mickevičiaus kūryboje.

Adomo Mickevičiaus kovingoji poezija yra suvaidinusi didelį teigiamą vaidmenį lietuvių išsivadavimo iš carinio despotizmo kovoje, kovoje dėl elementarinių kultūrinio gyvenimo teisių. Daugelis pažangių didžiojo poeto-kovotojo idėjų, išreikštų jo publicistiniuose raštuose, nepasiekė lietuvių liaudies ir negalėjo jos stiprinti tolimesnėje kovoje jau nebe su carizmo priespauda, bet su klasiniu priešu viduje, dėl savo laisvės ir nepriklausomybės. Pažangiosios Mickevičiaus idėjos buržuazijos viešpatavimo laikotarpyje tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje

buvo stropiai nutylimos, o, priešingai, garsiai skardenamas jo mesianizmas, misticizmas, bajorijos idealizavimas. Mickevičiaus kūryboje ir veikloje pasireiškę prieštaravimai nėra dar pakankamai nei išryškinti, nei išaiškinti. Karo metu žuvęs kaip hitlerinių fašistų auka prof. T. Boy-Želenskis, minint 85-tąsias Mickevičiaus mirties metines, 1940 m. kalbėjo, kad poeto gyvenimo ir kūrybos studijavimui, bendradarbiaujant rusų ir lenkų mokslininkams, atsiveria naujos perspektyvos. Dabar šitos perspektyvos dar labiau prasiplėtė, ir galima tikėtis, kad netrukus pažinsime tikrąjį Mickevičių su visais jo svyravimais ir prieštaravimais, klaidomis ir laimėjimais. Galimas daiktas, kad tuomet išryškės kuris naujas jo kūrybos ar veiklos atžvilgis, aktualus ir dabar gyvenamoje epochoje. Bet ir tie veikalai, kurie jau yra atlikę savo istorinį uždavinį, mums ir šiandien tebėra brangūs kaip vertingas genijaus palikimas, kaip vienas iš tų vertingiausių buržuazinės epochos laimėjimų, apie kuriuos Leninas rašė, kad jų įsisavinimas ir perdirbimas padėjo marksizmui, kaip revoliucinio proletariato ideologijai, iškovoti pasaulinę-istorinę reikšmę. Geriausiųjų Mickevičiaus kūrinių vertimas į lietuvių kalbą tebėra aktualus uždavinys, kaip mūsų socialistinės kultūros praturtinimas.

1948

A. Mickevičiaus „Krymo sonetai“

Filomatų-filaretų byloje Adomas Mickevičius buvo nuteistas ištremti į Rusiją. 1824 m. spalio 25 dieną jis išvažiavo iš Lietuvos į Peterburgą. Pabuvęs ten trejetą mėnesių,

gavo įsakymą vykti į Odesą mokytojauti. Odesą jis pasiekė 1825 m. vasario mėn. vidury, bet tuo tarpu valdžios sprendimas buvo pakeistas: poetas turėjo pasirinkti kurį nors kitą, toliau nuo Lenkijos esantį miestą. Jis pasirinko Maskvą ir padavė prašymą paskirti jį dirbti užsienių reikalų kolegijos archyve. Belaukdamas atsakymo, jis turėjo keletą mėnesių laisvo laiko. Tuo metu poetas su keliais savo bičiuliais atliko kelionę po Krymą, trukusią du mėnesius – nuo rugpiūčio 14 d. iki spalio 14 d. Iš Odesos gyvenimo įspūdžių jis parašė „Erotinius sonetus“, o iš kelionės į Krymą – „Krymo sonetus“.

Krymo gamta Mickevičiui padarė nepaprastą įspūdį. Net po 30 metų poetas dar žavėjosi Krymu: „Krymo dalis tarp kalnų ir jūros yra viena iš puikiausių pasaulio vietų. Dangus ten toks gražus ir klimatas toks švelnus, kaip Italijoj, bet žalumas puikesnis. Pasitaiko miškų ir pavėsio, ko taip sunku rasti Italijoj“*. Todėl nenuostabu, kad gamtos motyvai „Krymo sonetuose“ užima labai žymią vietą. Vaizduodamas gamtą, čia Mickevičius pasiekia nepalyginamo artizmo ir meistriškumo. Išreikšti plastiškiems bei spalvingiems vaizdams, šviesos ir šešėlių žaismui, ryškiems efektams ir švelniausiems niuansams poetas randa savo kalboj tikrą ir taiklų žodį, sugestyvų posakį.

Lygiagrečiai su gamtovaizdžiu arba jo fone poetas reiškia gilų, prasmingą savo jausmų ir minčių – savo sielos gyvenimą. Prieš Krymo iškylą Odesoj jam buvo tekę keletą mėnesių išgyventi ankštoj, tvankioj miesčioniškos aplinkos atmosferoj, sielotis individuliais jausmais, asmeniniais santykiais, abe-

* J. Kallenbach. „Adam Mickiewicz“, t. I, p. 335.

jotinos laimės bei meilės nusivylimais. Pats poetas, atsisveikindamas su Odesa, pasmerkė tuos siaurai individualistinius jausmus, pasiryždamas vykdyti aukštesnius visuotinesnius uždavinius: „Skriskime – ir nuo šiol žemyn nesileiskime!“

Pirmasis šio pasiryžimo vaisius ir buvo „Krymo sonetai“, šis genialus polėkis į poezijos aukštybes. Sujaudintas Krymo gamtos, laisvai atsikvėpęs, poetas pajunta taurų žmogiškosios būties dydį ir grožį. Daugelis žmogaus širdį ir protą jaudinančių klausimų randa išraišką poetiniuose „Krymo sonetų“ vaizduose.

Vienas iš ryškiausiai sonetuose skambančių poeto jausmų yra tėvynės ilgesio jausmas – toks natūralus ir suprantamas tremtinio buity. Vakarinėj Akermano stepių tyloj jam vaidenasi šauksmas iš Lietuvos, prie Potockos kapo jo žvilgsnis žvaigždėtu dangaus keliu skrenda į gimtinę šiaurę, Baidarų ir Salhiro žavesiuose piligrimas pasigenda Lietuvos miškų šlamesio ir dūsauja tų dienų ir vietų, kur kadaise buvo taip daugel mylėta.

A. Mickevičiui lankantis Rusijos pietuose ir Kryme, teko susidurti su gana gausiomis tuose kraštuose rytų kultūros liekanomis ir istoriniais paminklais. Jau vien šitai galėjo paskatinti poetą ir sonetų stilių nuspalvinti orientaliniais posakiais bei puošmenomis, kad jis atitiktų rytietišką vaizduojamojo kraštovaizdžio pobūdį. Be to, ir literatūroj XIX a. pradžioje buvo kilęs susidomėjimas rytų tautų – persų ir arabų – poezija ir apskritai orientaliniais motyvais. Gėtė ir Baironas[1] davė patrauklų pavyzdį visai eilei kitų poetų.

A. Mickevičiaus „Krymo sonetai“ laikomi ryškiu literatūrinio orientalizmo pavyzdžiu. Skaitydami sonetus, tuojau susitinkame su visa eile žodžių, paimtų iš rytų kalbų,

reiškiančių mahometonų gyvenimo bei religijos sąvokas: Alachas, divai, Eblisas, mirza, chilatas, bašos; izanas, namazas, minaretas, bunčukas, turbanas, odaliska ir pan. Be atskirų žodžių, randame sonetuose ir būdingo rytų stiliui puošnumo, spalvingumo, palyginimų, hiperbolių, metaforų. Tokiu orientaliniu kalbos ir stiliaus puošnumu, vaizdų įmantrumu bei poetikos turtingumu pasižymi tie sonetai, kurie yra parašyti Keleivio ir Mirzos pokalbio arba Mirzos pasakojimo forma. Ir Keleivis, ir Mirza reiškia, žinoma, paties poeto jausmus ir mintis. Didysis rusų kritikas Bielinskis[2] taip apie tai rašė: „Mickevičius, vienas iš didžiausių pasaulinių poetų, gerai suprato tą puošnų santykių puikumą ir hiperbolizmą ir dėl to savo „Krymo sonetuose" apsimesdavo ištikimu musulmonu; iš tiesų, tas hiperbolinis stebėjimosi Čatirdahu išreiškimas atrodo labai natūralus Mahometo garbintojo ir Eytų sūnaus lūpose"*.

Iš dalies dėl orientalinių elementų „Krymo sonetuose", o ypatingai dėl jų genialaus originalumo, dėl nepaprastai aukštos poetinės vertės, idėjinio prasmingumo ir formalinio tobulumo lenkų kritikai-klasikai Varšuvoje nepajėgė jų suprasti, priekaištavo poetui nenatūralumą, nesuprantamumą, kalbos teršimą ir daugiau panašių nesąmonių. Tik jaunoji Mickevičiaus amžininkų karta, o ypatingai jo bičiuliai lietuviai, Vilniaus universiteto auklėtiniai, su džiaugsmu sutiko ir šį didžiojo savo tautiečio kūrinį, kaip anksčiau jo balades, taip pat Varšuvos kritikų išpeiktas.

„Krymo sonetai" pirmą kartą buvo išspausdinti Maskvoje 1826 m. ir tuojau išgarsino jų autorių rusų rašytojų tarpe.

* Адам Мицкевич, „Избранное", Москва, 1946, p. 35.

Netrukus ėmė rodytis atskirų sonetų vertimai į rusų kalbą, o 1829 m. pasirodė pilnas J. Kozlovo[3] ir V. Liubič-Romanovičiaus vertimas. Vėliau atskirus sonetus vertė visa eilė žymių rusų poetų: M. Lermontovas, V. Benediktovas, A. Fetas, A. Maikovas, I. Buninas[4], N. Ušakovas, O. Rumeris ir kiti. Puškinas savo eilėrašty „Sonetas" eilėje didžiausių poetų, sonetų kūrėjų, mini ir Mickevičių; be abejo, turėdamas galvoj jo „Krymo sonetus", vadina jį Lietuvos dainium, sonetais išliejusiu savo jausmus.

Bielinskis, ne vieną kartą teigiamai atsiliepęs apie Mickevičių, atkreipė dėmesį ir į „Krymo sonetų" vertimus į rusų kalbą, atliktus Kozlovo ir Benediktovo, pagirdamas ypatingai Kozlovo darbą. Iš Bielinskio priekaišto vertėjams, kad jie iš 14 originalo eilučių vertime padaro 16, 18 ir net 20 eilučių, galime suprasti, koki glausti, kondensuoti, turiningi yra Mickevičiaus sonetai!

„Krymo sonetų" vertimai į lietuvių kalbą pradėjo rodytis, palyginus su kitų Mickevičiaus kūrinių lietuviškais vertimais, gana vėlai. Pirmas mums žinomas J. A. Vištalio[5] vertimas „Klonis Akermano" buvo atliktas apie 1880 m. Nuo 1903 m. periodinėj spaudoj ėmė rodytis M. Gustaičio atskirų „Krymo sonetų" vertimai, o visi viena knygele su lenkišku tekstu, paaiškinimais ir vertėjo prakalba išėjo iš spaudos Vilniuje 1909 m. Vėliau pasirodė tik vieno kito atskiro soneto vertimas.

Įsijungęs į Mickevičiaus vertėjų eilę, aš būčiau laimingas, jei šis mano atliktas „Krymo sonetų" vertimas būtų vienas žingsnis priekin, siekiant vis tobulesnio didžiojo Lietuvos poeto kūrybos patiekimo lietuvių skaitytojams jų gimtąja kalba.

Konradas Valenrodas

Adomas Mickevičius, eidamas mokslus Vilniaus universitete, gerai susipažino su Lietuvos istorija ir ėmė iš jos temų savo poemoms. Dar studentaudamas, jis parašė du smulkesnius istorinius kūrinėlius – „Mieško, Naugardėlio kunigaikštis“ ir „Živilė“ – kurių medžiagą vėliau, jau mokytojaudamas Kaune, panaudojo „Gražinos“ poemai. Dar vėliau, ištremtas į Rusiją, 1825-27 metais parašė žymiausią savo istorinę poemą – „Konradą Valenrodą“. Istoriniai šių veikalų šaltiniai yra gerai žinomi, nes pats poetas juos nurodo paaiškinimuose prie abiejų poemų*. Ten pat randame paties Mickevičiaus duotą Konrado Valenrodo žygio motyvavimą ir paaiškinimą, kas būtent imta iš istorijos, o kas jo paties poetiškai prasimanyta.

Mickevičiaus pažiūros į lietuvių tautą ir jos ateitį nėra visiškai aiškios. Poetas laikė save lenkiškos kultūros lietuviu, bendros lenkų-lietuvių tėvynės piliečiu, svajojo apie „Rzeczpospolitos“[1] atstatymą, bet apie atsiskyrimą etnografinės Lietuvos nuo Lenkijos, apie galimumą sukurti tautinę lietuvių kultūrą savo jaunystėje greičiausiai negalvojo. Studentų lietuvių veikla

* Čia dera priminti, kad Mickevičius lietuvių liaudies pažiūrai į vokiečius paryškinti naudojasi ir vienu lietuvišku šaltiniu, būtent Donelaičio „Metais“, kuriuos jis pažino iš Liudviko Rėzos leidinio. Paaiškinimuose prie „Gražinos“ jis taip rašo: „Neseniai miręs Karaliaučiaus universiteto profesorius Rėza tarp kitų lietuvių literatūros paminklų paskelbė lietuvio Donelaičio hegzametru parašytą poemą apie keturis metų laikus, pridėdamas vokišką vertimą ir mokslinius paaiškinimus. Minėtoji poema dėl turinio ir gražios išraiškos verta pagyrimo ir tuo dar turi būti mums ypatingai įdomi, kad yra tikras liaudies papročių paveikslas. Šlovė garbingojo vyro atminimui, kuris, nors svetimtautis (Rėza nebuvo svetimtautis, bet lietuvis. V. M. P.), sugėdina tautiečius, mažai kreipiančius dėmesio į savo tėvynės istoriją.“

Vilniaus universitete Mickevičiaus ten buvimo metais dar nebuvo žymiau pasireiškusi, o ir vėliau žemaičių bajorų sąjūdis jam gal ir buvo žinomas, bet arčiau jo nepalietė. Filomatų ir filaretų sambūryje, kuriam Mickevičius skyrė visą savo sielą, lietuviškojo tautiškumo klausimai berods nebuvo keliami. Pagaliau ir savo kilme jis buvo per daug nutolęs nuo gyvosios etnografinės Lietuvos. „Konrado Valenrodo" įžangoj jis sako, kad „Lietuva yra jau visiškai praeity". Bet vėliau ta jo nuomonė berods pasikeitė: Paryžiaus paskaitose jis yra išsireiškęs apie lietuvių tautą, kad „ši tauta tad yra viena iš tų, kurios tebėra laukimo būvyje", tokiu būdu kaip ir prieštaraudamas anam pasakymui.

Politinė atmosfera lietuvių ir lenkų žemėse po paskutinio Lenkijos padalinimo atitiko kerštingą „Konrado Valenrodo" pobūdį. Smulkioji bajorija, „šlachta", iš kurios yra kilęs Mickevičius, buvo nusiteikusi labai maištingai prieš carinį režimą, suvaržiusį jos laisves. Taip pat ir paties poeto, po filomatų-filaretų bylos ištremto į Rusiją, nuotaikos gerai derinosi su revoliuciniu romantiniu poemos pobūdžiu. Jos politinė tendencija, skatinanti kovoti su priešu visokiomis priemonėmis, skelbianti savęs išsižadėjimą dėl tautos labo, buvo taip aiškiai įspėjama, kad poetas jautė reikalą poemos turinį kiek supainioti bei aptemdyti, atsižadant pirmykščio, daug aiškesnio, plano, sukeičiant įvykių eigą ir į poemos vidurį įterpiant jos pradžią, per ilgame „Vaidilos apsakyme" atpasakotą.

Tačiau nei įžanga, nei šis turinio „aptemdymas" carinių cenzorių neapgavo. Taip žinomasis iš filomatų-filaretų bylos Novosilcevas, matyt, neišleidęs iš savo dėmesio Mickevičiaus nė ištrėmimo metu, savo raporte taip rašo: „Proga pasirodymo Peterburge lenkiškos poemos, vardu „Konradas Valenrodas", parašytos Mickevičiaus, buvusio slaptos patriotinės lenkų „Filaretų"

draugijos nario, laikau savo pareiga atkreipti jo imperatoriškos didenybės cesarevičiaus dėmesį į šios knygos įtartiną turinį... Yra žinoma ir jau ne kartą buvo pastebėta, kad lenkų rašytojai kelia prabočių darbus, pasakoja apie tautos šlovę, apie didžius lenkų karvedžių ir valdovų žygius ir tuo stengiasi maitinti lenkiškąjį patriotizmą... Jei toki veikalai yra kenksmingi ir net nusikalstami, tai kaip pavadinti tuos, kurie, apvilkti viliojančiu poezijos grožiu, moko puoselėti paslėptą priešiškumą, apsimetėlišką ištikimumą ir ruošti laikomiems svetimšaliais tėvynainiams, kadangi jie ne tautiečiai, pačią klastingiausią išdavystę? Tos rūšies veikalams priklauso ir Mickevičiaus poema „Konradas Valenrodas"*. Tačiau šį kartą Nikalojus I Novosilcevo skundą paliko be pasekmių. Tik vėliau po 1831 m. sukilimo vėl buvo prisimintas „Konradas Valenrodas", uždrausti ne tik skaityti bei platinti Mickevičiaus raštai, bet minėti ir pats poeto vardas.

Pažangioji rusų inteligentija ir rašytojai ištremtą Mickevičių priėmė labai palankiai. Draugiški jausmai rišo jį su Puškinu, Žukovskiu, Viazemskiu[2] ir daugeliu kitų rusų literatūros ir visuomenės atstovų. Visa eilė rusų poetų vertė jo veikalus, vos tik jiems pasirodžius. „Krymo sonetai" ir „Konradas Valenrodas" buvo sutikti su entuziazmu. „Valenrodą" daug kas skaitė dar rankraštyje, kiti iš pažodinio vertimo**. Tokį vertimą turėjęs ir Puškinas ir pats ketinęs poemą versti, tačiau išvertęs tik įžanginį eilėraštį. Tais pačiais metais, kada buvo išspausdintas „Konradas Valenrodas", pasirodė du vertimai rusų kalba – vienas proza, kitas, Skalskio, – eilėmis***. Netrukus poema buvo išversta į vokiečių ir prancūzų kalbas.

* Адам Мицкевич, „Избранное", Огиз, 1946.

** Ten pat, p. 20.

*** Ten pat, p. 22.

Jau vien šis nepaprastas susidomėjimas Mickevičiaus kūriniu rodo jo vertingumą įvairiais atžvilgiais. Jei ano meto lietuvius ir lenkus jaudino politinė poemos idėja ir jos patriotinis patosas, tai kitų tautų skaitytojus žavėjo poemos romantiškumas, jos prasmės aukštas moralinis lygis. Didelė, aistringa, bet tragiška Konrado ir Aldonos meilė, jo kerštas tėvynės priešui, jos beviltiška ištikimybė; jis – vienuolio apsiaustu aistringas įsimylėjėlis ir klastingas kerštininkas, ji – dėl meilės amžinai užsidariusi bokšte atskiduolė; audringi konfliktai, niūrios scenos, paslaptingumas ir didingumas, pagaliau abiejų įsimylėjėlių kilnaus tikslo nuskaidrinta žūtis negalėjo palikti abejingus to romantinio amžiaus žmones. Be to, tai buvo Bairono[3] viešpatavimo amžius, o „Konrade Valenrode“ taip pat aidi audringi ir patrauklūs „Korsaro“ autoriaus lyros garsai, tik dar tauriau ir kilniau Mickevičiaus genijaus išdainuoti.

Bet kaip kiekvienas didelis kūrinys, taip ir „Konradas Valenrodas“ pasiliko gyvas ir už savo epochos ribų. Seniai suguro politiniai ir visuomeniniai bajoriškosios Lietuvos ir Lenkijos idealai, seniai išblėso ir romantizmo gadynės maištingosios aistros, išsisklaidė ūkanos, prašvito sutemos, prablaivėjo jausmai ir mintys, o Mickevičiaus kūrinys įdomus ne vien kaip tos epochos dokumentas, bet ir šių dienų skaitytoją tebežavi kaip kūrybine ugnim plazdantis aukštos vertės meno veikalas. Nepaisant minėtųjų kompozicinių plano trūkumų, dėl kurių pats poetas nebuvo savo kūriniu patenkintas, poemos dramatinė koncepcija, jos pagrinde glūdįs tragiškas konfliktas savo dydžiu pagauna kiekvieną. Alfo-Valterio-Konrado asmuo yra nepaprastai sudėtingas ir įvairiaspalvis: nuo priešo auklėjamo, bet savo tėvynės nepamiršusio jaunuolio pradžioje ligi kryžiuočių mistrokeršytojo pabaigoje – kokis nepaprastas likimas, svaiginanti

raida! Tiesa, Mickevičius tiesiogiai praskleidžia tik paskutinį Konrado likimo etapą, bet jame leidžia įžvelgti ir visus ankstyvesniuosius svaigius jo kelio posūkius, leidžia išgirsti jo senatvės sielvartavimuose jo jaunystės žuvusias viltis. Atsiminkime Konradą prie Aldonos bokšto, puotos metu, priešmirtines atsisveikinimo scenas su Aldona ir Albanu.

Poetinė „Konrado Valenrodo" išraiška yra tokia stipri, taip tirštai prisunkta poeto emocijų išgyvenimų, taip žybčioja nuolatiniais minties ir vaizduotės sušvytėjimais, kad skaitytojas jaučia kartu didelį estetinį pasigėrėjimą ir protinį pasitenkinimą.

Mums, lietuviams, „Konradas Valenrodas" yra ypatingai brangus veikalas. Pirmiausia, jo poetiškoj šviesoj pamatome šlovingą mūsų istorijos vaizdą, taip turtingai poeto išryškintą ir suprasmintą. Tai žiaurus mūsų tautos kovų su kryžiuočių ordinu paveikslas, žadinęs atsparumą ir naujoviškoms teutonų agresijos formoms. Adomas Mickevičius laikė save Lietuvos sūnum, mylėjo savo kraštą ir žavėjosi mūsų tautos praeitim. Šiuos jausmus jis įkvėpė ir į savo kūrinį.

Bet ne vien didvyriškus karo žygius aukština Mickevičius savo poemoj. Jis teisingai suprato didžiulę liaudies balso reikšmę žadinti herojiškiems pasiryžimams. „Vaidilos dainoj" jis gieda įkvėptą gilios prasmės himną liaudies padavimams ir dainoms, poetiškai ir teisingai aptardamas jų reikšmę tautai. Yra tai viena iš gražiausių „Konrado Valenrodo" vietų. Iš kitų poemos vietų matome, kokį reikšmingą vaidmenį atlieka daina Alfo-Valterio-Konrado brendimui, pasiryžimams ir žygiams, – ir koks žymus vaidmuo skirtas liaudies dainiui-vaidilai. Vaidilos (jis iš dalies ir Albanas) žodžiai, liaudies balsas, tarsi kokia požeminė srovė, gaivina ir maitina vyriausiojo herojaus ir visos poemos gyvybę.

Suprantama tad, kodėl XIX amžiaus antrosios pusės mūsų patriotai, tautinio išsivadavimo veikėjai, taip pamėgo „Konradą Valenrodą“. Basanavičius[4] jį beveik visą atmintinai mokėjęs.

Dėl to šis veikalas, atskiromis dalimis ir ištisai, jau XIX amžiuje kelių vertėjų buvo verčiamas į lietuvių kalbą. Yra žinomi trys anų laikų pilni „Konrado Valenrodo“ vertimai: K. Bukavecko[5], kuris tačiau nebuvo išspausdintas, St. Dagilio[6] ir J. Žiliaus[7]. Deja, šie vertimai tiek yra atsilikę nuo mūsų dabartinės literatūrinės kalbos lygio ir eilėraštinės formos reikalavimų, kad šiandien jais nė pasinaudoti negalima, išskyrus Vinco Kudirkos išverstą „Vaidilos apsakymą“. Daugiausia vertimų susilaukė Albano daina apie Viliją-Nerį. Geriausias iš jų, be abejo, Maironio vertimas. Aš tik dėl to šią dainą verčiau iš naujo, kad nenorėjau „vogti“ iš Maironio. Koki sunkumai tenka nugalėti, verčiant į lietuvių kalbą eiliuotus veikalus, o ypatingai tokius, kaip „Konradas Valenrodas“, žino tik tas, kas tai bandė.

Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra

Adomas Mickevičius yra vienas iš tų pasaulinės literatūros genijų, kurių reikšmės pripažinimas ir derama jiems šlovė ėjo lygiagrečiai su jų kūryba, veikla ir gyvenimu. Išskyrus negausius konservatyviosios kritikos atstovus, visi pažangesnieji anų laikų literatai ir eiliniai gyvam kūrybos žodžiui jautrūs skaitytojai žavėjosi jau ankstyvesniaisiais Mickevičiaus kūriniais: „Ode jaunystei“, baladėmis ir romansais, „Vėlinėmis“,

„Gražina“. Išvykstant poetui iš Rusijos 1829 m., M. Polevojus[1], atsisveikindamas jį rusų literatų vardu, rašė: „Ne iš mandagumo sakome, bet esame įsitikinę, kad Mickevičiaus šlovė bus pastovi, ir ne iš jaunuoliško įkarščio vadiname jį didžiu poetu: rimtos kritikos balsas pripažįsta jam nemirtingumo vainiką. Nutilus Gėtei, o Baironui nuėjus nuo scenos, Mickevičius, didžiuokimės tuo, lieka ne tik pirmuoju lenkų poetu, bet bemaž pirmuoju iš visų šiandien esančių poetų. „Valenrodas“, „Vėlinės“, „Sonetai“, „Faris“ – yra tai kūrybinės vaizduotės vaisiai, prieš kuriuos nieko lygaus negali pastatyti joks iš dabartinių Anglijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos poetų“*. O lygiai šimtui metų praslinkus, A. V. Lunačiarskis rinktinių į rusų kalbą išverstų Mickevičiaus raštų knygą pradėjo šiais įžangos žodžiais: „Mickevičius nusipelno ypatingo mūsų naujojo skaitytojo dėmesio trimis atžvilgiais. Pirma, tai iš tiesų didelis poetas. Jis priklauso negausiai grupei lenkų rašytojų, įėjusių į pasaulinės literatūros panteoną, bet užtat šiame panteone jis užima tikrai garbingą vietą. Antra, Adomas Mickevičius priklauso revoliuciniams poetams, o tokių labai maža. Poetų, kurių poetinė mintis, rūsti opozicija smurtui, maišto aistra degė taip skaidriai, kad nustūmė į užpakalinį planą pasaulėžvalgos ir pasaulėjautos momentą, tokių poetų labai nedaug... Trečia priežastis, dėl kurios Mickevičius nusipelno mūsų atidaus dėmesio, tai jo ryšiai su Rusija“**.

Sutikdami su šiais Lunačiarskio žodžiais, ir mes galime pasakyti, kad, minėdami 100-tąsias didžiojo poeto mirties metines, ypačiai domimės juo ne vien dėl jo kūrybos aukšto

* Władysław Mickiewicz, „Żywot Ad. Mickiewicza“, t. II, p. 2.

** Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, 1946, p. 44.

idėjinio ir meninio vertingumo, bet ir dėl jo ryšių su Lietuva ir jo kūrybos atgarsių lietuvių literatūroje. Mickevičius yra kilęs iš lietuviškos giminės, ėjęs mokslus Vilniuje, darbavęsis Kaune, ėmęs temų iš Lietuvos praeities bei gamtos, svetur būdamas, ilgėjęsis Lietuvos ir save laikęs lietuviu. Tad, minint šią didžiojo lenkų poeto mirties sukaktį, bus pravartu prisiminti jo ryšius su Lietuva, aptarti jo kūrybos lietuviškąją tematiką, jo kūrinių vertimus į lietuvių kalbą ir jo kūrybos poveikį lietuvių literatūrai.

I. A. MICKEVIČIUS IR LIETUVA

Nesenas dar laikas, kada tiek lenkų, tiek lietuvių šovinistinė buržuazija, norėdama kuo plačiausiai įsistiprinti ir apsaugoti savo klasės interesus, kurstė tautinį antagonizmą ir neapykantą, kėlė ginčą ir dėl Mickevičiaus tautybės. Lenkijoje įsigalėjus demokratinėms jėgoms, o Lietuvoje tarybinei santvarkai, nebeliko jokio pagrindo tautų nesantarvei, o leninių nacionalinio klausimo principų šviesoje darosi aiškus ir Mickevičiaus tautinės priklausomybės klausimas. Nacionalinis lietuvių sąjūdis prasidėjo tik griūvant feodalinei santvarkai, pasireiškiant kapitalistiniams santykiams, formuojantis lietuvių buržuazijai – apie XIX a. vidurį. Mickevičius lieka anapus tos ribos, ir kalbėti apie jo lietuviškumą nacionaline prasme jokiu būdu negalima. Feodalinėje, unijos ryšiais sujungtoje Lenkijos-Lietuvos valstybėje ir po jos padalinimo abiejų kraštų bajorija išpažino bendrus politinius idealus, o, be to, Lietuvos bajorijos didžiuma, jau pamiršusi lietuvių kalbą, ir kultūriniu atžvilgiu nebesiskyrė nuo lenkų bajorijos. Didelėje istorinės Lietuvos dalyje lietuvių kalba niekad nė nebuvo vartojama.

Tad pavadinimas *lietuvis* reiškė ne tiek tautinę, kiek istorinę ir regionalinę sąvoką. Tokia prasme lietuvio pavadinimą suprato ir Mickevičius. „Lietuvis ir mozūras yra broliai, – rašė jis „Lenkų tautos ir piligrimystės knygose“, – argi barasi broliai dėl to, kad vienas vardu Vladislovas, o antras Vytautas? Jų pavardė yra viena – lenko pavardė“. Lenkiją jis vadino bendrąja, o Lietuvą daline savo tėvyne. Savo veikla, savo raštų politine ideologija ir lenkų kalba jis yra neišjungiamai susijęs su lenkų tautos politinėmis kovomis dėl laisvės, su lenkų kultūra ir jų literatūra. Jis yra vienas iš didžiausių lenkų literatūros kūrėjų.

Pripažindami visa tai, mes vis dėlto turime teisę atkreipti dėmesį į tuos Mickevičiaus gyvenimo faktus ir į tuos jo kūrybos veiksnius bei elementus, kuriais jis susijęs su Lietuva ir dėl kurių jis yra ir mums itin artimas ir brangus. Taigi Mickevičius tampa ne šovinistinių ginčų bei varžybų objektas, bet tautų gimininguma bei solidarumą ugdanti asmenybė.

Mickevičiaus gyvenime, veikloje ir kūryboje randa daug ko artimo bei gimininго kone visos kaimyninės tautos. Su rusų tauta jį sieja beveik penkeri Rusijoje praleisti metai (1824–1829), kur carinio režimo poetui padarytą skriaudą atlygino globa ir bičiulystė geriausių to laiko rusų kultūros ir literatūros atstovų: Puškino, Žukovskio, Rylejevo, Bestuževo, Pogodino, Viazemskio, Gribojedovo, Krylovo, Kozlovo[2], Volkonskos ir daugelio kitų, kurių skatinančioj draugiškumo atmosferoj taip galingai suplasnojo Mickevičiaus genijus, davęs čia „Krymo sonetus“, „Konradą Valenrodą“, „Farį“.

Taip pat ir baltarusiai su ukrainiečiais džiaugiasi, kad ir jų gyvenamųjų kraštų gamta, liaudies papročiai bei folkloras suteikę daug medžiagos Mickevičiaus kūrybai. Kitos slavų tautos randa daug ko įdomaus Mickevičiaus skaitytose „Kolež

de Frans“ paskaitose apie slavų literatūrą, kur poetas, be kitų dalykų, skelbė tautų vienybės idėjas. Gercenas[3], susipažinęs su tomis paskaitomis ir atmetęs mesianistinius poeto svaičiojimus, rašė, kad jose esama „daug ko gražaus, daug ko pranašiško“, ir pažymėjo, kad Mickevičius pirmas pradėjo skelbti mintį apie visų slavų tautų broliškąjį susijungimą*. Pagaliau visos pavergtos tautos ir visų kraštų pavergtoji liaudis randa daug paskatinimo kovoje dėl savo teisių Mickevičiaus publicistikoje, jo nuo 1849 m. redaguotame laikrašty „La tribiun de pepl“, kuriame jis pasakė daug karčių tiesos žodžių popiežiui Pijui IX[4] ir dvasininkams, gynė darbo žmones nuo išnaudojimo, skleidė tautų draugystės ir laisvės idėjas.

Šioje įvairių tautų plejadoje, kurią nušviečia Mickevičiaus genijaus spinduliavimas, mes, lietuviai, užimame toli gražu ne paskutinę vietą.

Adomas Mickevičius, kilęs iš neabejotinai lietuviškos senos Rimvydų-Mickevičių giminės**, negalėjo išvengti istorinio proceso padarinių, palietusių Lietuvos bajorijos didžiumą. Mickevičių giminė, gyvenusi Lydos apskrity, lietuviškos Rodūnės parapijoje, pačiame etnografinės Lietuvos pakrašty, XVII a. pabaigoje nusikėlė į baltarusiškas Naugarduko apylinkes, kur lietuvių kalba skambėjo tik retose vietose***. Smulkioji to krašto bajorija, kuriai priklausė ir Mickevičiai, lietuvių kalbą seniai jau buvo pamiršusi, bet, saugodama istorinės Lietuvos tradicijas, laikė save lietuviška. Tačiau bendros su lenkais politinės aspiracijos po paskutinio 1795 m. Žečpospolitos padalinimo

* Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, 1946, p. 32–33.

** P. Chmielowski, „Adam Mickiewicz“, 1901, t. I, p. 14.

*** Apie Zietelą, 35 km į pietvakarius nuo Naugarduko, dar ir dabar esanti lietuviškai kalbančių sala.

vis labiau stiprino polinkį į lenkystę, nustelbdamos lietuviškumą, ypač pietiniuose ir rytiniuose Lietuvos pakraščiuose.

Bajorija gyveno viltimis nusikratyti caro valdžia ir atstatyti lenkų-lietuvių valstybę. Šios viltys ypač sustiprėjo, kai 1807 m. Napoleonas įkūrė Varšuvos Kunigaikštystę. Artėjant 1812 m., bajorų kovingumas augo ne dienomis, bet valandomis. Karinės ruošos įkarščiu apsikrečia ir moksleivija. Naugarduko apskrities mokykla (szkoła powiatowa), į kurią Adomas įstojo 1807 m., taip pat ima ruošti karinio pobūdžio žaidimus su manevrais, atakomis ir mūšiais. Adomo brolis Pranciškus Mickevičius taip pasakoja apie tuos žygius: „Policijai, kariuomenei ir valdininkams tiems žaidimams nepriešTaraujant, mokyklos prefektas kun. Rokickis nutarė tą vaikų korpusą geriau apginkluoti, o ypač apmunduruoti. Knygrišiai pristatė popieriaus raguotoms kepurėms, kalavijams, makštims; staliai iečių, kardų ir medinių šautuvų su durtuvais; skardininkai baltų skardinių papuošalų šarvams. Motinos, seserys ir giminaitės su neapsakomu pomėgiu siuvo mundurus savo šeimų kariams. Kadangi buvo 6 klasės, tiek pat vėliavų auksu ir sidabru išsiuvinėjo“*. Žaidimai tačiau trukę neilgai, nes vieną kartą tarp to mokyklos korpuso ir dragūnų įvykusios muštynės, po kurių tie žaidimai buvo uždrausti. Tai buvęs vienintelis mūšis, kuriame teko dalyvauti Adomui Mickevičiui. Tačiau kovingasis jaunystės patriotizmas, lygiai kaip ir 1812 metai, paliko neišdildomą įspūdį visam poeto gyvenimui.

Po nepavykusio Napoleono žygio į Rusiją žlugus greito Lenkijos atstatymo viltims, bajorijos išsivadavimo sąjūdis vis dėlto nesunyko, ir jo poveikis Mickevičiui stiprėjo. Leninas

* Wł. Mickiewicz, „Żywot Adama Mickiewicza“, t. I, p. 15.

apie lenkų bajorų išsivadavimo sąjūdį taip yra atsiliepęs: „Kol Rusijos ir daugumos slavų šalių liaudies masės dar tebemiegojo nepažadinamu miegu, kol tose šalyse *nebuvo* savarankiškų, masinių, demokratinių judėjimų, *šlėktinis* išsivadavimo judėjimas Lenkijoje įgavo milžinišką, pirmaeilę reikšmę ne tik visos Rusijos, ne tik visų slavų, bet ir visos Europos demokratijos požiūriu“*. Polinkis į demokratines idėjas, žinoma, buvo gyvesnis smulkiojoje bajorijoje, ekonominiu atžvilgiu stovinčioje arčiau valstiečių, o stambioji dvarininkija buvo caro valdžios globojama ir greičiau prie jos taikstėsi. Tačiau smulkiosios bajorijos pažiūrose ir nuotaikose būta daug ir reakcinių elementų: feodalinės valstybės praeities idealizavimas, pasidavimas klerikalizmui, religinis fanatizmas, šovinizmas, bajoriškų savivalių, laisvių ir honoro saugojimas ir ryšium su tuo valstiečių niekinimas, nepaisant pažangiųjų šviečiamojo amžiaus idėjų, plitusių apšviestesniuose tos bajorijos sluoksniuose.

Bajorų išsivadavimo sąjūdis ir smulkiosios bajorijos gyvenimo nuotaikos auklėjo ir brandino būsimąjį didįjį poetą. Savo veikla ir kūryba jis atstovavo šiai klasei. Čia glūdi jo svyravimų ir prieštaravimų šaknys. Tačiau jo genijaus niekad nebuvo pajungę siauri bajorijos interesai. Geresniaisiais savo kūrybos polėkiais jis iškildavo viršum ankštų savo klasės akiračių. Čia taip pat ir jo pažiūrų į Lietuvą ir tautiškumą pagrindas. Sutartinai su savo krašto bajorija ir Adomas Mickevičius laikė save lenkiškosios kultūros lietuviu, bendros lenkų-lietuvių tėvynės piliečiu, svajojo apie Žečpospolitos, vis dažniau vadinamos vien Lenkijos vardu, atgaivinimą, o apie

* V. I. Leninas, „Raštai“, t. 20, p. 405.

etnografinės Lietuvos atsiskyrimą nuo Lenkijos, apie lietuvių nacijos susiformavimą, apie galimumą sukurti skirtingą lietuvių kultūrą niekad turbūt negalvojo.

Studentų lietuvių žemaičių veikla Vilniaus universitete Mickevičiaus studijų metu (1815–1819) dar nebuvo žymiau pasireiškusi, o ir vėliau žemaičių bajorų lietuviškasis sąjūdis jam gal ir buvo žinomas, bet arčiau jo nepalietė. Filomatų sambūryje, kuriam poetas skyrė visą savo sielą, lietuviškojo tautiškumo klausimas, atrodo, nebuvo keliamas. Lietuvių kalbos ir eventualaus jos atgaivinimo klausimas jei kartais ir kildavo, tai jis buvo sprendžiamas savotiškai ir nepalankiai. Antai artimas Mickevičiaus draugas filomatas Čečiotas[5], recenzuodamas jo „Marilės kalnelį“ („Kurhanck Maryli“), tariamai verstą iš lietuvių kalbos, taip rašo: „Pirmą kartą nuoširdžiai apgailestavau, kad senųjų mūsų krašto gyventojų kalba nyksta ir ilgainiui gali visiškai išnykti; kad rūpintis jos išlikimu, ją tobulinant, ir negalima, ir nepritinka; noras ją palaikyti būtų žala mūsų tėvynei, nes tai reikštų vienos motinos sūnus, brolius skaldyti ir, žalojant bei gadinant lenkiškumo grynumą, gimtajai kalbai taikomą smūgį nukreipti būsimiems amžiams“*. Tiesa, filomatai rašė poezijas patriotinėmis Lietuvos istorijos temomis. Šiuo atžvilgiu būdingas yra vienas filomato Petraškevičiaus[6] eilėraštis „Mąstymai prie Gedimino pilies griuvėsių“, taisytas pagal Mickevičiaus pastabas ir skaitytas filomatų posėdy 1817 m. lapkričio 11 d. Jo prasmė tokia: Gedimino pilies griuvėsiai reiškia Lietuvos praeities galybę; ilgainiui pilis sugriuvo, o tėvynė liko išdraskyta; laikas bokštą

* J. Tretiak, „Adam Mickiewicz w świetle nowych źródeł“, 1917, p. 313.

gal pavers dulkėmis, bet tėvynės meilės jausmų nesunaikins*. Tačiau šitokios temos ir jomis reiškiami jausmai, lygiai kaip ir Vilniaus „padaužų“ („šubravcų“) lietuviški mitologiški pasivadinimai, kaip Kielius, Pergrubius, Perkūnas, Poklus, Sotwaros, Wayzgantos ir pan.,** dar nereiškė noro atgaivinti meilę lietuvių liaudies Lietuvai ir lietuvių kalbai, nereiškė noro atgaivinti kultūrinį bei politinį Lietuvos savarankiškumą. Lietuvių nacionalinis išsivadavimo sąjūdis išsivystė, feodalizmui žlungant, kapitalistiniams santykiams besiplečiant ir stiprėjant nacionalinei priespaudai. Pirmųjų šį sąjūdį pranašaujančių reiškinių tuomet jau būta, bet jų atgarsiai lietuvių literatūroje – S. Daukanto „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“, S. Stanevičiaus „Žemaičių šlovėje“ ir pasakėčiose, Strazdelio dainose – buvo dar tokie silpni, kad Adomo Mickevičiaus aplinkos jie dar negalėjo pasiekti.

Vilniuje praleisti universiteto studijų metai turėjo didžiausios reikšmės, Mickevičiaus asmenybei formuojantis. Čia jis ne tik įsigijo aukštą literatūrinę kultūrą, profesoriams Grodekui ir Borovskiui[7] vadovaujant, bet filomatų sambūryje ugdė asmeninę iniciatyvą, organizacinius sugebėjimus, bendruomeniškumo jausmą, grūdinosi visuomeninei veiklai. Filomatų idealai – mokslas, dora, tėvynė, visuomenė – giliai įsišaknijo Mickevičiaus sieloje. Čia jis susipažino ir su prancūzų utopinių socialistų mokslu, su didžiosios prancūzų revoliucijos idėjomis ir su Voltero[8] raštais. Filomatų šūkis – vienas idealas gyvenime ir poezijoje – įdiegė jam rimtą kūrybos traktavimą, apsaugojo nuo formalizmo, padėjo nugalėti individualistinius

* J. Tretiak, „Adam Mickiewicz w świetle nowych źródeł“, 1917, p. 75.
** J. Bielinski, „Szubrawcy w Wilnie“, 1910, p. 73–74.

polinkius. Vilniaus universitete, prof. Lelevelio[9] paveiktas, jis susidomėjo istorija, o ypač Lietuvos praeitimi, vėliau davusia tiek medžiagos jo kūrybai. Čia jau pasireiškė ir jo nepaprasti poetiniai gabumai, pradėjo formuotis kalba ir stilius.

Baigęs mokslą, 1819 m. rudenį jis išvyksta į Kauną mokytojauti apskrities mokykloje (szkola powiatowa), kur praleidžia kelerius sunkius, bet labai reikšmingus metus. Čia jis išgyvena skaudų savo jaunystės lūžį – nelaimingos meilės Marilei Vereščakaitei dramą. Filomato dvasia ir bręstančio genijaus galia nepalūžo, nei individualinių kančių, nei sunkių mokytojavimo pareigų slegiama. Kauno laikotarpis davė „Odę jaunystei", balades bei romansus, „Gražiną" ir „Vėlinių" I, II ir IV dalis. Jei „Odėje jaunystei" Mickevičius išreiškia dar tik bendro pobūdžio protestą prieš kasdienybę, menkystę, tikrovę, skatina laužti, „ko protas nepalaužia", ir sveikina „laisvės aušrinę", jei „Vėlinių" IV daly jis teigia absoliutinę asmenybės teisę į laimę, tai „Vėlinių" II daly nusikalstamo veiksmo ir atpildo problematikos centre jis kelia socialinį klausimą. Žiauraus pono ir jo nukankintų žmonių vėlių vaiduokliškoje scenoje matome ir klasių kovos vaizdą ir girdime protesto balsą prieš feodalinę baudžiavinę santvarką, išnaudojančią beteisį valstietį. Odėje, baladėse ir „Vėlinėse" suskamba Šilerio, Gėtės, romantikų ir liaudies kūrybos aidai, o klasinės formos „Gražinoje" – pasiaukojimo tėvynei idėja įkūnyta herojiškame lietuvės moteries žygy Lietuvos senovės kovų fone.

Herojinę lietuvių tautos praeitį Mickevičius gerbė, mylėjo ir idealizavo. Tačiau Lietuvos valstybingumą jis laikė negrąžinamai žuvusiu toje garbingoje senovėje. Vėlyvesnės savo poemos „Konrado Valenrodo" įžangą poetas, trumpai apta-

ręs Lietuvos valstybės likimą, baigia tokiais gedulo žodžiais: „Jau keli amžiai dengia minėtuosius įvykius: nuėjo nuo politinio gyvenimo scenos ir Lietuva, ir žiauriausias jos priešas – kryžiuočių ordinas; kaimyninių tautų santykiai visiškai pakitėjo; interesai ir aistros, kurstę ano meto karą, išblėso, net jų atminimų liaudies dainose nebeliko. Lietuva jau yra visiškai praeityje“.

Šiuos žodžius, kaip ir visą „Konrado Valenrodo“ poemą, Mickevičius rašė jau Rusijoje, kur buvo ištremtas 1824 m. rudenį, pasibaigus garsiajai filaretų bylai. Jis buvo suimtas 1823 m. spalio mėn. ir kartu su kitais savo draugais filomatais ir filaretais įkalintas Vilniuje Bazilijonų vienuolyne. Jie buvo kaltinami ir nubausti kaip dalyviai slaptos politinės priešvalstybinės organizacijos. Suėmimas, kalinimas, tardymas, nuteisimas ir ištrėmimas įdiegė į Mickevičiaus širdį maištingų, kerštingų jausmų, kurie jau kunkuliuoja „Konrade Valenrode“, bet su visa revoliucinio patoso jėga ištrikš tik po 1830–31 m. sukilimo „Vėlinių“ III daly. O dabar karčius tremtinio jausmus malonino Peterburge dekabristų Rylejevo ir Bestuževo, Puškino, tapytojo Oleškevičiaus[10] ir kitų bičiulystė, Odesoje lenkų kolonija, draugijinis gyvenimas, iškyla į Krymą, davusi puikiuosius „Krymo sonetus“, Maskvoje, kur jis gavo tarnybą užsienių departamento archyve, naujos pažintys su vadovaujančia rusų inteligentija, skaitymas ir improvizacijos kunigaikštienės Zinaidos Volkonskos salone, dalyvaujant Puškinui, Pogodinui, Baratynskiui, Venvitinovui, Viazemskiui ir daugeliui kitų rašytojų, žurnalistų bei kultūrininkų. Nuoširdi bičiulystė siejo jį su Gribojedovu ir Žukovskiu, ilgainiui padėjusiu jam išvykti iš Rusijos į Vakarų Europą. „Krymo sonetų“ ir Konrado Valenrodo“ pasisekimas

dar labiau suartino Mickevičių su rusų rašytojais ir pažangiąja inteligentija. Buvimas Rusijoje ir bendravimas su įžymiaisiais to laiko rusų literatūros ir kultūros atstovais turėjo didžiausią reikšmę Mickevičiaus genijaus prasiskleidimui. Jis pats laiške Odinecui[11], sugretindamas to laiko lenkų ir rusų literatūrinį gyvenimą, taip rašo: „Visu amžiumi atsilikome literatūroje. Čia kiekvienas naujas Gėtės eilėraštukas kelia visų entuziazmą, tuojau yra verčiamas ir komentuojamas. Kiekvienas Valterio Skoto romanas tuojau yra apyvartoje, kiekvienas naujas filosofinis veikalas atsiranda knygyne; o pas mus? Mielasis Dmochovskis[12] Kozmiano[13] „Georgikas" laiko lenkų poezijos idealu"*. Teigiamą Rusuose praleistų metų poveikį Mickevičiaus subrendimui vaizdingai aptarė jo sonetų vertėjas Kozlovas: „Mes iš jūsų gavome jį stiprų, o grąžiname jums galingą"**. Šie žodžiai buvo pasakyti, išleidžiant Mickevičių iš Rusijos į Vakarų Europą 1829 m. gegužės mėnesį.

Prasideda ilgas ir neramus Mickevičiaus-emigranto gyvenimo laikotarpis, trukęs ligi pat poeto mirties. Laikotarpis genialių kūrybos polėkių, ekstazių ir nusivylimų, religinių bei mistinių klajojimų, poezijos pasmerkimo, visuomeninės ir politinės veiklos. Pasižymėsime tik kai kuriuos mūsų darbo temai reikšmingesnius momentus.

Po pusantrų metų, praleistų kelionėse, poetui būnant Romoje, atėjo žinia apie 1830 m. lapkričio mėnesio sukilimą Lenkijoje. Iš pradžių poetas buvo tarsi pasiryžęs vykti į Lenkiją ar Lietuvą, bet dėl įvairių priežasčių to pasiryžimo neįvykdė, tik lankėsi Paryžiuje ir Poznanėje, tuo tarpu laikas bėgo, ir 1831 m. rudenį sukilimas buvo numalšintas. Lietu-

* Koresp., II t., p. 147.

** Адам Мицкевич, „Избранное, Огиз", p. 19.

vių bei lenkų emigrantų banga pasiekė ir Mickevičių. Lengva suprasti, ką išgyveno poetas patriotas, susitikęs su nukentėjusiais, heroizmo aureole spindinčiais savo tautiečiais. Ir štai jis nutaria bent dabar savo kūryba ir veikla atsilyginti tautai už nedalyvavimą sukilime. Laiške Leleveliui jis rašo: „Dievas neleido man būti bent kokiu dalyviu tokiame dideliame ir ateičiai vaisingame žygyje. Gyvenu vien viltimi, kad neveikliai rankų ant krūtinės karste nesudėsiu"*. Netrukus po to, 1832 m. pavasarį, poetą pagavo tikra kūrybos karštligė. Gyvendamas tuomet Drezdene, maždaug per mėnesį laiko parašė „Vėlinių" III dalį ir keletą smulkesnių dalykų. Tais pačiais metais apsigyvenęs Paryžiuje, parašė „Lenkų tautos ir piligrimystės knygas" ir pradėjo „Poną Tadą", kurį baigė 1834 m. Šiuo giedros nuotaikos, šviesių gimtojo krašto atsiminimų ir ilgesio kupinu veikalu Mickevičius ir baigė poetinę savo kūrybą, eidamas vos 36 savo amžiaus metus. Per trejetą tolimesnių metų parašė dar atsitiktinai trumpų eilėraščių pluoštą, vis rengėsi tęsti „Vėlines" ir padaryti iš jų „vienintelį vertą skaityti veikalą"**, rašė dėl duonos kąsnio, kaip pats sakė, dvi dramas prancūzų kalba, bet visa tai tėra ne per daug reikšmingi priedai prie jo kūrybos visumos.

Iš Mickevičiaus gyvenimo ir veiklos Paryžiuje mus ypač domina jo santykiai su Lietuvos emigrantais ir jo pažiūros į lietuvių tautą, išreikštos „Kolez de Frans" paskaitose.

Lietuvos emigrantai, atsidūrę Paryžiuje, jau 1831 m. gruodžio 10 d. įsteigė Lietuvių draugiją, kuri netrukus buvo praplėsta ir pavadinta Lietuvių ir rusinų žemių draugija. Į šią

* Wł. Mickiewicz, „Żywot Ad. Mickiewicza", t. II, p. 172; „Koresp.", t. I, p. 93.

** Wł. Mickiewicz, op. cit.., psl. 174; „Koresp.", t. I, p. 143.

draugiją tuojau įsirašė ir atvykęs į Paryžių Mickevičius. Lietuvos emigrantai, nors kovoję dėl bendro su lenkais reikalo, nors išpažinę tuos pačius politinius idealus, svetimame krašte greitai pajunta reikalą spiestis į savo atskirą organizaciją. Gimtojo krašto pasiilgimas, regionaliniai bei ekonominiai skirtumai stūmė Lietuvos emigrantus nuo lenkų „koroniažų“[14], kurių vešliau suklestėję nacionalistiniai jausmai įgaudavo net ir šovinistinį pobūdį. Vienas iš tos draugijos narių P. Kopčinskis, taip motyvuoja jos įsteigimą: „Matydami, kaip varšuviečiai tik savo darbus kelia, apie Lietuvą ir Voluinę nelabai ir žinoti nori, nutarėme įsteigti Lietuvos draugiją, kuri rūpintųsi paskelbti žinias apie įvykius, kurie pas mus buvo. Vertėtų parodyti, ką darė tie, kurie sukilo, kariuomenės neremiami“*. „Koroniažai“ savo ruožtu kaltino Lietuvos emigrantus separatistinėmis tendencijomis. Iš tiesų regionalinių bei separatistinių tendencijų vaisius ir buvo minėta draugija. Jos tikslas įstatuose taip apibrėžtas: pirmiausia, sukilimą liečiančios medžiagos rinkimas bei jo aprašymas, antra, statistinis ir istorinis tų kraštų aprašymas ir trečia – domėjimasis jų tautiškumu**.

Dėl separatistinių draugijos tendencijų emigracijoje buvo žiūrima į ją nepalankiai. Nukaldinusi medalį paminėti Lietuvos sukilimo metinėms, draugija netrukus iširo.*** Įstojęs į šią draugiją, Mickevičius apsiėmė pirmininkauti jos literatūriniam skyriui. Jis kartu su kitais Lietuvos emigrantais pasirašė pakeistus draugijos įstatus ir 1832 m. rugpjūčio 23 d. atsišaukimą, kuriame plačiau nušviečiami draugijos tikslai****.

* L Gadon, „Emigracya polska“, 1902, t. III, p. 37 Cf. Janulaitis, K. J. Zabitis, „Tauta ir žodis“, V, sqq. 495.

** Wl. Mickiewicz, „Żywot Ad. Mickiewicza“, t. II, p. 228.

*** L. Gadon, „Ż życia polaków we Francyi“, 1883, p. 54.

**** Wł. Mickiewicz, op cit., 228, p. XIII ir XIV.

Vos tik pasirodęs Prancūzijoje, Mickevičius pasidarė visą Lietuvos emigraciją jungiančiu asmeniu. 1832 m. rugpiūčio mėn. 1 d. atvykusį į Paryžių poetą Lietuvos emigrantai karštai sveikino kaip savo tautietį, iškėlė jo garbei pietus, o Bezansono stovyklos emigrantai, daugiausia buvusieji Vilniaus universiteto studentai, pasiuntė jam sveikinimo adresą ir aukso žiedą, papuoštą lyra.

Pasiilgusių savo krašto Lietuvos emigrantų tarpe, nors daugumas buvo bajorai dvarininkai, pasireikšdavo ir lietuviškų nuotaikų, suskambėdavo lietuvių kalba, lietuviška daina, pasirodydavo ir literatūrinių bandymų lietuvių kalba. Lietuviška daina lydėjo Mickevičių nuo pat jo išvykimo iš Lietuvos. Kartu su juo ištremtas į Rusiją filaretas Kiprijonas Daškevičius, draugų vadinamas Daškumi, 1828 m. iš Maskvos į Peterburgą rašė, kad jis su Mickevičium pietavęs pas Kazlauskius, kur „buvo muzika, dainos... bet kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapo pritrūko krūtinėje... Nors lietuviškai nesuprantu, bet širdis nujaučia, pažįsta, kas savo"*. J. B. Zaleskis, dažnai lankęsis pas Mickevičių Paryžiuje, rašo: „Malonūs žiemos vakarai pas Adomą 1833 metais niekad neišdils iš jo bičiulių atminties. Dainavome lietuvių, baltarusių, ukrainiečių dainas sutartinai su poetu. Adomas mielai mums pasakodavo nuotrupų iš savo jaunystės atsiminimų Naugarduke, Vilniuj ir Kaune ir mus skatino prie atvirų pasisakymų"**. Tas pats Zaleskis prisimena, kad, Mickevičiui profesoriaujant Lozanoj (1839–1840), jie darę iškylą į Monblaną ir pakeliui, ilsėdamiesi dainavę lenkiškas

* Koresp. A. M., t. III, p. 40–41.
** Ibid., p. XVII–XVIII.

ir lietuviškas dainas*. Kitas Mickevičiaus tų laikų pažįstamas Aloizas L. Neviarovičius savo atsiminimuose pasakoja, kad kartą kūčių vakare poeto duktė Marija, skambindama fortepijonu, dainavusi lietuvišką dainą, kurios Neviarovičius nesupratęs ir dėl to poetas padaręs jam priekaištą, kam nemokąs lietuviškai. Tiesa, šis liudijimas nėra visai patikimas, bet vis dėlto ir pati Mickevičiūtė-Gorecka, nors sakėsi (pasisakymas iš 1922 metų!) lietuvių kalbos nemokėjusi ir lietuviškai niekad nedainavusi, prisipažino, kad dainos posmą „Oi liko, liko" vieną syki, bene pasekdama Korilskiu[15], pakartojusi**.

Svarbesnis yra poeto sūnaus Vladislovo Mickevičiaus liudijimas, kad jo tėvas mėgdavęs klausyti, kaip lietuviškas daineles dainuodavęs jo senas bičiulis Korilskis. Kartą, Korilskiui dainuojant, poetas pastebėjęs, kad vieną posmą Korilskis neteisingai dainuojąs, paėmęs popieriaus ir pataisęs. Tas lapas savo metu buvo fotografiškai reprodukuotas ir paskelbtas. Jame Mickevičiaus ranka užrašytos trijų dainų nuotrupos:

1) Ejk Tatuszeli i bytiu darza
Tinaj saldej migosi.
Wieielis puti, bitelis hużé
Oużolelis subavos.
Tinaj saldei migoie.

2) Atjo žalnieros par łauka,
O musu niera kam isz joti.
Tatuszys senas, brolelis jaunas
O musu niera kam isz joti.

* Wł. Mickiewicz, op. cit., p. 463.

** M. Brensztejn i O. Otrębski, „Dainy litewskie zapisane przez Ad. Mickiewicza", Wilno, 1927, p. 10.

3) Ej warneli, jod warneli isz
szwecios szalelis,
Parneszk muna tu kaulelus
Ir muna seseli.

Teksto analizė rodo, kad Mickevičius lietuvių kalbos nemokėjo, bet kad ta kalba nebuvo jam nė visai svetima. Atsitikimas su Korilskiu įvykęs, poeto sūnaus liudijimu, 1851 ar 1852 m., vadinasi, 3–4 metais prieš poeto mirtį. Pats Korilskis, žinomas dar Kobeckio pavarde, kažkokį veikalą rašęs lietuvių žemaičių kalba*.

Emigracijoje lietuviškai rašiusių būta ir daugiau. Lietuviškai susirašinėjo D. Daubaras ir S. Borisevičius**.[16] Į lietuvių kalbą ne tik išversta, bet ir išspausdinta Paryžiuje paties A. Mickevičiaus „Lenkų tautos ir piligrimystės knygos“, „Litania Pakielawinga“ ir „Malda Pakielawinga“. Kiprijonas-Juozas Nezabitauskas-Zabitis[17] emigracijoje sudarė poezijų rinkinėlį „Eilawimas Liežuwieja Letuwiszkai Žemaitiszkamie“, kur randame 18 ilgų originalinių ir verstinių jo eilėraščių su paaiškinimais. Tą rinkinį jis skiria „Juomilistai Aduomui Mickiewicziai Szluowingam yr Muokintam Eiliuotuojui Ležuwieja Lankiszkamia, Bęndrui musu Letuwijninkui“***. Dedikaciniame eilėraštyje Mickevičiui Zabitis sakosi nenoris eiti pėdomis tų poetų, kurie veltui trokšta sekti didžiuoju poetu, bet imasi eiliuoti lietuviškai „Diélei niamuokintu Tiewijszkiuosi Artuoju“. Jis prašo Mickevičių būti jo užtartuoju“, nes Lietuvos ponams ir bajorams jo darbas nepatiksiąs, nes jis esąs vienas iš tų, kurie

* M. Brensztejn i O. Otrębski, „Dainy litewskie zapisane przez Ad. Mickiewicza“, p. 7.

** P. Galaunė, „Žiupsnelis archivalijos“, „Lietuva“, 1924, Nr. 183, 184.

*** Plg. „Tauta ir žodis“, VI, sqq. 354.

Žmuonias muokin, jeszkuoty teisibiuos,
Jeszkuoty ligibiuos, yr su ja lusibiuos.

Toliau Zabitis skundžiasi, kad savo rašto negali išspausti, nes neturi „Mamuonas" ir reiškia nedrąsią viltį, bene Mickevičius, jei eilės jam patiksiančios, liepsiąs jas išspausti. Siųsdamas rankraščio nuorašą „Lenkų literatūros draugijai", kad jis būtų saugojamas draugijos bibliotekoj, Zabitis trokšta, „kad palikuonims bent ženklas liktų, jog toje nustumtoje, bet sklandžioje ir tinkamais žodžiais turtingoje lietuvių žemaičių kalboje yra tikslaus ir malonaus išsireiškimo galia, kaip kad ir kiekvienoje kitoje kalboje, kurioje darbuojasi daug mokytų tautiečių."

Zabitis savo „Eiliavimą" pasiuntė į Paryžių savo pažįstamam Budrevičiui, kad šis įteiktų jį Mickevičiui. Galima tad spėti, kad rankraštis pateko į poeto rankas. Nors ir kaip naivus ar keistuoliškas galėjo atrodyti Mickevičiui Zabičio raštas, jis vis dėlto galėjo priminti, kad lietuvių liaudies kalba ne tik tebėra gyva, bet kad ja ir poezija bandoma rašyti. Savo jaunystėje, „Gražinos" rašymo metais, Mickevičius pats buvo susipažinęs su L. Rėzos išleistais Donelaičio „Metais" ir labai juos vertino*. Tad ir dabar, emigracijoje, Zabičio ir kitų Lietuvos emigrantų lietuviškas žodis galėjo paskatinti jį susimąstyti dėl lietuvių tautos ateities.

Neminėsime kitų Mickevičiaus pažinčių ir santykių su Lietuvos emigrantais. Jų būta daug, ir jie turėjo poetui skatinančios reikšmės, gaivindami gimtojo krašto atsiminimus, ypač „Pono Tado" rašymo metu. Yra žinoma, kad Mickevičius pasinaudojo ne tik draugų pasakojimais, bet ir prašė tų,

* Žr. prierašus prie „Gražinos".

kurie sugebėjo eiliuoti, kad duotų jam atskirus bajoriškus rapsodus, kuriuos jis įjungsiąs į savo poemą*. Baigęs „Poną Tadą“, vėl, draugams, ypač Domeikai[18], padedant, keitė tikrąsias pavardes ir vietovardžius į pramanytus**.

Mickevičiaus lietuviškumas, spietęs aplink jį jo tautiečius, taip ryškiai atsispindėjo jo bruožuose, išraiškoje, charakteryje, kad tą pastebėdavo tiek rusai, tiek lenkai, tiek prancūzai. Gercenas, pažinęs Mickevičių Paryžiuje 1849 m., savo atsiminimuose rašo: „Mane tedomino vienas asmuo – Adomas Mickevičius; aš jo niekad anksčiau nebuvau matęs. Jisai stovėjo prie židinio, alkūne atsirėmęs į židinio plokštę. Kas yra matęs jo portretą, pridėtą prie prancūziškojo leidinio ir nukopijuotą, rodos, nuo Davido d' Anže medaliono, tas galėjo tuojau jį pažinti, nepaisant didelės metų įspaustos atmainos. Daug minčių ir kentėjimų buvo įspausta jo veide, daugiau lietuviškame negu lenkiškame“***. O štai gerai Mickevičių pažinusio lenko H. Nakvaskio pastabos: „Mickevičiaus vaizduotę stipriai veikia lietuviškas įtarumas (uprzedzenie) prieš Lenkiją ir Mozūrus; sakosi, lietuviai mylį mozūrus... bet tūkstančius blogybių mato mumyse, o ypač tokių, kurios mažiausia yra smerktinos... ir jis turi tą bendrą su kitais lietuviais užsidarymą, tikriau, slėpiningumą, norą imtis tokių priemonių ir veiksmų, kuriuos įasmenino Valenrode... jo charakteris visiškai lietuviškas; žino, ko nori, o nežino, ko nenori, pamiršta, kai jam tai reikalinga ir t. t. Iš kūčių ėjome pas Mickevičius, kur buvo daugybė žmonių, daugiausia iš Lietuvos“****.

* J. Kallenbach, „Adam Mickiewicz“, t. II, p. 155.
** Wł. Mickiewicz, op. cit., p. 287.
*** Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, 1946, p. 32.
**** J. Kallenbach, op. cit., t. I, p. 469, 471, 473.

Mickevičiaus galios trauka, jo autoritetas ir įtaka emigrantams labai padidėjo, pradėjus jam skaityti paskaitas „Kolež de Frans“ apie slavų literatūrą (1840.XII–1844.V). Buvo tai ne tiek sistemingos paskaitos, kiek laisvi improvizuoti svarstymai literatūrinėmis, dorovinėmis, istoriosofinėmis bei politinėmis temomis. Klausytojai, daugiausia Lietuvos ir Lenkijos emigrantai, ėmė ypač jaudintis ir egzaltuotis, kai poetas, persiėmęs Tovianskio[19] mokslu, pradėjo skelbti Napoleono kultą, mesianizmo idėjas ir mistines pranašystes. Tarpusavio rietenų įerzintiems, nebetekusiems blaivaus realybės suvokimo emigrantams poeto-pranašo balsas kėlė naujų lūkuriavimų ir vilčių. „Nuo to laiko, – pasakoja prancūzas Emil Fage[20], – galima buvo stebėti pakartotinius ekstazės išsiveržimus, neapsakomus šauksmus, ištisas scenas konvulsijų ištiktų žmonių, prieš kuriuos aukštoje katedroje buvo matyti nesudrumstas, sulysęs Mickevičiaus veidas, veidas ištremto poeto, kurs savo asmenyje sujungė visas tautos skriaudas ir visas jos viltis“*. Kitas prancūzas, klausęs Mickevičiaus paskaitos, taip jį vaizduoja: „Kas nėra girdėjęs katedroje „Piligrimystės knygų“ autoriaus, negali įsivaizduoti iškalbingumo mistiško ir protingo, stebuklingo ir artimo. Stačias, rankomis pasirėmęs ant lazdos, kūnu palinkęs į priekį, spinduliuojančiomis akimis, jausmingu ir virpančiu balsu, lyg regėdamas kažkokias vizijas, jis veikė auditoriją“**. Šie Mickevičiaus amžininkų liudijimai bent vienu kitu bruožu atgaivina mums jau gana suabstraktėjusį poeto pavidalą. Štai dar vieno jo amžininko įspūdžiai, vaizduojąjo žodžių sukeltą neįtikimos ekstazės sceną: „Mickevičius kalbėjo apie Tovianskį ir savo išvedžiojimus baigė, kreipdamasis

* E. Faguet, „Souvenir d'enfance et de jeunesse“, Tulle. 1901, p. 253.

** L. Mickiewicz, „Ad. Mickiewicz, sa vie et son oevre“, Paris, 1888, p. 206.

į kausytojus: „Taip ar ne?“ Dalis klausytojų pašoko iš vietų ir, ištiesę rankas į poetą, pradėjo šaukti: „Taip! Mes prisiekiame!“ Ir štai vieną ponią, nusigandusią tos scenos, ištiko nervų priepuolis. Iš moterų, jo pasekėjų, tarpo kilo šauksmas, sumišęs su ašaromis. Jos kurį laiką stovėjo suglaudusios delnus, iškėlusios rankas aukščiau galvų ir ištiesusios jas į profesorių. Viena moteris laukė, kol profesorius nulips nuo katedros, ir tada puolė prie jo kojų, norėdama jas pabučiuoti. Vienas jaunas diplomatas p. d'Avril krito kieme ant žemės prieš Mickevičių, bučiuodamas jam rankas“*. Mickevičiaus bičiulis ir kolega toje pačioje mokslo įstaigoje, blaivus istorikas J. Mišle, savo dienorašty įsirašė: „Mickevičiaus paskaita. Visi susijaudinę ligi ašarų“**.

Tad šios tuomet garsios mokslo įstaigos auditorijoje, iš pradžių dar kiek šaltesnėje atmosferoje, Mickevičius tarpais prisimindavo ir Lietuvą. 1841 m. kovo mėn. keliose paskaitose jis padarė keletą pastabų apie Lietuvos praeitį, bet turiningiausia laikytina 1843 m. kovo 21 d. paskaita apie lietuvių mitologiją, kur randame įdomių minčių apie lietuvių kalbą, liaudies kūrybą ir istorijos kelią. Sekdamas, kaip jis sako, visais anų laikų etnografais, Mickevičius lietuvių mitologijos pažinimą laiko būtina sąlyga suvokti ir slavų mitologijos visumai, kaip kad lietuvių kalbos pažinimas esąs reikalingas išaiškinti slavų filologijos klausimams. Dėl to Mickevičius, linkęs į greitus apibendrinimus, daro išvadą, kad „lietuvių tauta laiko visų slaviškų problemų raktą“***. Poeto nuomone,

* G. Monod, „La vie et la pensée de J. Michelet“, Paris 1923, p. 89.

** Ten pat, p. 90.

*** „Le peuple lithuanien tient, comme je vous l'ai déja dit. la clef de toutes les questions slaves“. „Pisma Ad. Miccza“. t. X; „Cours de litterature slave“, IV, Paryž, 1860, p. 295.

tautinis lietuvių liaudies sąmoningumas esąs dar labai menkas, arba visiškai joks: ji neturinti savo nacionališkumo, ji nesudaro valstybės ir to net nesiekianti; nacijos ir tėvynės sąvokos nesą lietuvių kalboje. „Gražinos“ ir „Konrado Valenrodo“ autorius dabar piešia tokį Lietuvos senovės vaizdą: „Lietuvos kunigaikščių istorija yra išdavysčių ir žudynių eilė. Yra tai žmonės žiaurūs ir negailestingi; jie nėra sutapę su žeme, kaip lenkų kunigaikščiai; jie nežino, kas yra tėvynė. Panašiai, kaip normanų vadai vakaruose, – kalba Mickevičius, – jie visur, kur tik įsikuria, jaučiasi kaip namie; visur, kur tik jie įtvirtina savo vėliavą, pradeda dinastiją ir istoriją. Užuot primetą savo tautybę, jie noromis priima rusų arba lenkų tautybę; bet visur jie įgyvendina savo galios ir užkariavimo idėjas“*. Taip tamsiai apibūdinąs Lietuvos kunigaikščius, Mickevičius pripažįsta vidinės, dvasinės lietuvių kultūros pranašumą, kurio išraiška, kaip matėme, laiko lietuvių mitologiją, kalbą ir liaudies kūrybą. „Lietuvių tauta, – sako poetas, – jau du kartus istorijoje matė gyvus savo vidinio gyvenimo atspindžius; šiaurėje ji pradėjo sąjūdį, kurs truko Rusijoje iki Ivano Rūsčiojo laikų ir Lenkijoje iki paskutinio Jogailaičio žlugimo“**. Dabartiniu metu iš lietuvių tautos, pasak Mickevičiaus, dėl jos sunykimo negalima nė reikalauti, kad ji gintų bent kokias politines idėjas – monarchijos, respublikos, tokios ar kitokios valdymo formos, nes net tų sąvokų nesą lietuvių kalboje.

Šitokios Mickevičiaus mintys rodo bent tai, kad didysis poetas čia nebepainioja sąvokų. Kalbėdamas apie lietuvių

* Ten pat, p. 290.
** Ten pat, p. 296.

liaudį ir tautą, jis turi galvoje ne tą politinę, unijos poveiky susidariusią hibridišką lietuvio-lenko sąvoką, kuria jis naudojosi „Lenkų tautos ir piligrimystės knygose“, kai rašė: „Lietuvis ir mozūras yra broliai, – argi barasi broliai dėl to, kad vienas vardu Vladislovas, o antras Vytautas? Jų pavardė yra viena, lenko pavardė“, ir kad „didžioji tauta, Lietuva, susijungė su Lenkija kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne“. Aišku, kad nebe šitokią, susijungusią su lenkais, lietuvių tautą turėjo Mickevičius galvoje, kai 12 metų vėliau kalbėjo iš „Kolež de Frans“ katedros apie lietuvių mitologiją, kalbą bei istoriją ir kai, atitaisydamas „Konrado Valenrodo“ įžangos žodžius: „Lietuva jau yra visiškai praeityje“, sakė, kad „ši tauta yra viena iš tų, kurios tebėra laukimo būvyje“*.

Tačiau tolimesnė Adomo Mickevičiaus politinė veikla rodo, kad jis pats visą gyvenimą pasiliko ištikimas unijos idealams, bendrai lietuvių ir lenkų tėvynei, lenkų kultūrai ir kalbai.

Po „Pono Tado“, baigto rašyti Paryžiuje 1834 m., Mickevičius nieko reikšmingesnio nebesukūrė. Profesoriavimas Lozanoje ir Paryžiuje, šeimos rūpesčiai, emigraciniai vargai, o virš viso to įsigalėjusi reakcija politiniame gyvenime Prancūzijoje ir kituose Europos kraštuose naikino kūrybines poeto pajėgas ir paruošė dirvą pražūtingai Tovianskio misticizmo įtakai. Tačiau 1848 m., to „tautų pavasario“, revoliuciniai sąjūdžiai vėl pažadino Mickevičiaus pajėgas ir nukreipė jas į politinę veiklą. Jis vyksta į Italiją organizuoti lenkų legionų, kuriuos laiškuose Madziniui[21] vadina „respublikoniška ir socialistine armija“. Šiam žygiui nepavykus, jis grįžta

* „Ce peuple donc est un de ceux qui restent dans l'attente“. Ten pat, p. 299.

į Paryžių ir 1849 m. ima redaguoti laikraštį „La tribiun de pepl“, kuriame pasako daug karčių tiesos žodžių popiežiui ir dvasininkams, gina darbo žmonių reikalus, tautų laisvės idėjas, skelbia savotišką „socializmą“ – krikščionybės, utopinio socializmo, respublikoniškų idėjų ir lenkiško patriotizmo mišinį.

Kilus turkų-rusų karui, lenkų emigrantuose vėl atgyja Lenkijos atstatymo viltys. Mickevičius išvyksta į Konstantinopolį, kur organizuojami lenkų legionai. Ten susirgo cholera ir 1855 m. lapkričio 26 d. mirė. Poeto kūnas buvo parvežtas į Paryžių ir ten laikinai palaidotas. 1890 m. jis pervežtas į Krokuvą ir liepos 4 d. iškilmingai palaidotas Vavely. Konservatyvieji ir reakciniai sluoksniai ir buržuazija visaip stengėsi nuslėpti pažangiąsias Mickevičiaus idėjas ir parodyti jį kaip bajoriškos „kontušinės“ Lenkijos dainių. Jo laidotuvių iškilmės buvo dekoruotos pompastiška bajoriška butaforija. „Bet po to, – sako prof. T. Boy-Želenskis, – lenkų darbininkai savo gegužės šventės dieną ties poeto paminklu padėjo vainikus, perrištus raudonais kaspinais“*.

II. LIETUVIŠKOJI A. MICKEVIČIAUS KŪRINIŲ TEMATIKA

Adomo Mickevičiaus kūryba nuo pat pirmųjų stambesnių ligi paskutinių veikalų buvo maitinama lietuviškomis temomis. Lietuvos praeitis, iš dalies liaudies kūryba, gamta, gyvenimas, gimtojo krašto ilgesys bei atsiminimai sudarė poetui neišsemiamą kūrybos šaltinį. Mokslo metais Vilniaus univer-

* „Литературная газета“, 1940, № 58.

sitete jis parašė istorinėmis temomis „Mieško, Naugarduko kunigaikštį“ ir „Živilę“, mokytojaudamas Kaune – balades, „Gražiną“ ir „Vėlinių“ I, II ir IV dalis, ištremtas Rusijoje – „Konradą Valenrodą“, emigravęs į Vakarų Europą – „Vėlinių“ III dalį ir „Poną Tadą“. Be to, Lietuvos prisiminimas nuaidi kai kuriuose „Krymo sonetuose“, visoje eilėje smulkesnių kūrinių, „Lenkų tautos ir piligrimystės knygose“ ir Paryžiaus „Kolež de Frans“ paskaitose. Visi šitie veikalai buvo plačiai skaitomi ir veikė ne tik unijos tradicijomis išauklėtą Lietuvos bajorų visuomenę, bet taip pat ir naujos lietuviškos nacionalinės formacijos skaitytojus, kurie Mickevičiaus veikalų patriotinę politinę prasmę sugebėjo perkelti į naujos istorinės epochos plotmę ir žavėtis bei stiprintis tų veikalų prasme ir grožiu. Aptarkime juos bent kiek plačiau.

Ryškiausią lietuviškosios tematikos Mickevičiaus veikalų grupę sudaro istoriniai kūriniai. Susidomėjimą Lietuvos praeitimi iš pat ankstybos jaunystės kėlė būsimam poetui jo gimtojo Naugarduko istorinės liekanos – pilies griuvėsiai, Mindaugo kalnas, vadinamas dar Algirdo kapu, ir apylinkių piliakalniai bei grioviai. Vilniaus universitete istorijos studijas skatino vienas iš įtakingiausių profesorių – Joakimas Lelevelis. Mickevičiaus veikla filomatų organizacijoje davė Lietuvos praeities studijoms patriotinį politinį akstiną. Lietuvos senovės vaizdais poetas ima reikšti aktualias patriotines idėjas.

Lietuvos istorijos studijų pirmas poreiškis Mickevičiaus raštuose yra kritikos straipsnis „Pastabos dėl Jagielonidos“, D. B. Tomaševskio poemos, pasirodžiusios 1818 m. Strijkovskio „Kronika“ buvo jam tada svarbiausias žinių šaltinis, pagal kurį kritikavo Tomaševskio poemos istorines klaidas ir savo vaizduotėje nejučiomis kūrė senovės Lietuvos paveikslą.

Ankstyviausioji Mickevičiaus poemėlė „Mieško, Naugarduko kunigaikštis“, parašyta dar prieš „Jagielonidos“ kritiką (bene 1817 m.) Voltero įtakoj, šiandie mus tegali dominti kaip pirmoji „Živilės“ ir „Gražinos“ užuomazga. Matome čia gražią bei narsią lietuvaitę Zylę, kuri skatina ją pamilusį Mieško pulti totorių vadą Mamajų, pavergusį Naugarduką. Herojiški Zylės žodžiai Mieško: „Žūsiu arba būsiu tavo ir savo kraštą išgelbėsiu“, sukaupia šio, kitais atžvilgiais nežymaus, kūrinėlio idėjinę prasmę. Iš kitų poemėlės veikėjų pažymėtinas vien ištikimas karžygys Parojus (Poraj), tuo pačiu vardu sutinkamas „Živilėj“; „Gražinoj“ jį pakeis taurusis Rimvydas. Parojumi ir Rimvydu jaunasis Mickevičius norėjo išreikšti ir savo giminės bajorišką ambicingumą: Poraj – Mickevičių herbo pavadinimas, o Rimvydas – antroji senoviškoji pavardė.

Parašytoje dvejais metais vėliau „Živilės“ apysakaitėje herojiškos lietuvės mergaitės asmuo jau sudėtingesnis ir įdomesnis, o istorinis fonas konkretesnis. Naugarduko kunigaikščio Karijoto (Korjat) duktė Živilė kardu nuduria mylimą karžygį Parojų, kuris dėl jos meilės ryžosi išdavikiškai atiduoti miestą neseniai nugalėtam rusų kunigaikščiui Ivanui. Nubaudusi mylimąjį, Živilė pati puola priešą, skatindama savuosius į mūšį, ir negyva krinta prie išvaduoto tėvo kojų. Živilės heroizmą ir kilnumą pabrėžia dar ta aplinkybė, kad Karijotas buvo žiaurus tėvas savo dukteriai ir neteisus valdovas Parojui: nepaisydamas šio nuopelnų, jis dėl kunigaikštiško pasipūtimo ne tik neleido dukteriai tuoktis su mylimu karžygiu, bet dar buvo pasmerkęs ją mirčiai ir uždaręs kalėjime. Taigi Parojaus išdavikiškas kerštas atrodo tarsi būtų iš dalies pateisintas – ir tikrai reikėjo nepaprasto mergaitės patriotizmo

bei pareigos pajautimo nugalėti asmeninės laimės jausmui ir pasmerkti mylimojo desperatiškam žygiui.

Tolimesnį, dar meniškiau išbaigtą karžygės lietuvės vaizdą randame „Gražinoje“. Mickevičius, ruošdamasis rašyti šią poemą, gerokai praplėtė ir pagilino savo žinias iš Lietuvos istorijos. Strijkovskis, Gvagninis, Kotzebiu, Lasicijus[22] ir nemaža kitos pagalbinės literatūros, kaip matyti iš poeto pastabų prie poemos, davė jam pakankamai medžiagos pavaizduoti istoriniam ir buitiniam poemos fonui. Įdomu tai, kad, norėdamas motyvuoti blogą lietuvių atsiliepimą apie vokiečius, Mickevičius cituoja L. Rėzos išleistus Donelaičio „Metus“, ta proga pagirdamas ir patį kūrinį, ir jo leidėją, kuris „nors svetimtautis, sugėdina tautiečius, mažai besirūpinančius savo tėvynės istorija“.

„Gražinos“ poemą, kaip jau minėjome, Mickevičius parašė Kaune, kur jis nuo 1819 ligi 1823 m. rudens mokytojavo Vilniaus universiteto įsteigtoje apskrities mokykloje. Kai kurie Mickevičiaus biografai* spėja, kad, galimas daiktas, Kauno pilies griuvėsiai akivaizdžiai priminė poetui Lietuvos vakarų priešą, kryžiuočių ordiną, dėl to ir „Gražinoje“ matome kaip tik šį Lietuvos priešą. Istorinis elementas šioje poemoje yra žymiai ryškesnis negu „Živilėje“, o pirmojoje redakcijoje istorinės tikrovės būta dar daugiau. Poema iš pradžių buvo pavadinta „Koributas, Naugarduko kunigaikštis“, Gražina vadinosi Korina, ir ne su Vytautu, bet su Kęstučiu ėjo Koributo ginčas. Istorinis Koributas liko pakeistas pramanytu Liutauru.

Didvyriškos moteries vaizdas „Gražinoje“ yra pilnesnis ir tobulesnis negu „Živilėje“. Gražina nebe jauna mergaitė, bet

* J. Kallenbach, op. cit., t. I, p. 241.

subrendusi, jau ištekėjusi jauna moteris, pajėgi atlikti didvyrišką žygį. Joje matome ir mergaitės žavesį, ir moteries rimtį. Galingo Lydos valdovo duktė, ji pasižymi ne tik grožiu, bet ir ūgiu bei narsa prilygsta savo vyrui, Naugarduko kunigaikščiui Liutaurui. Paniekinus adatą, varpstę ir moteriškus žaislus, ji, apsitaisiusi šiurkščiais medžiotojo apdangalais, su ginklu rankoje, raita, drauge su savo vyru medžiotojų būry gainioja žvėrį. Apsirikę dvariškiai kartais jai atiduoda vien kunigaikščiui deramą pagarbą. Gražina – tarsi iškirptas iš šiaurės epų paveikslas. Jos žygis, palyginus su Živilės žygiu, paprastesnis, žmoniškesnis, geriau motyvuotas, tad ir įtikimesnis. Jai nereikia nugalėti savy, kaip Živilei, galinčio kilti širdy apmaudo dėl tėvo užsispyrimo, jai taip pat nereikia nužudyti savo mylimojo. Gražina savo meile turi didelę galią paveikti Liutaurą, bet ta galia naudojasi tauriai, diskrečiai, atsargiai, nekenkdama savo vyro orumui svetimųjų akyse. Tačiau kai jai nepavyksta pavyde ir keršte užkietėjusio Liutauro sulaikyti nuo išdavikiško veiksmo, tada ji pati, jam miegant, apsišarvuoja jo ginklais ir nepažinta veda karius į mūšį su Liutauro talkininkais kryžiuočiais. Gražina mūšyje žūva, bet savo didvyrišku žygiu išgelbsti gimtinės reikalą ir savo vyro garbę. Gražinos pasiryžimo sujaudintas ir pamatęs savo klaidą, jis ir pats puola į mūšį, nugali kryžiuočius, bet, nebepakeldamas sielvarto dėl žmonos mirties ir savo kaltės, susidegina kartu su ja laužo liepsnose.

Patriotinę „Gražinos“ idėją dar labiau pabrėžia poemos pradžios scenos: kryžiuočių pasiuntinių atvykimas prie Naugarduko sienų, Liutauro kerštavimas prieš Vytautą, ištikimojo Rimvydo susirūpinimas sulaikyti kunigaikštį nuo pražūtingo sumanymo ir pagaliau paties poeto nuožiūra, kaip tik tokia prasme atvaizduoti žmones ir įvykius, kad Gražinos žygis būtų

įprasmintas kaip didelis ir patrauklus taurumo, tėvynės meilės ir pasiaukojimo kilniam visuomeniniam reikalui pavyzdys.

Gražinos pasiaukojimas atrodo juo kilnesnis, kad jis yra egoistinės feodalinės kunigaikščių nesantarvės pasekmė. Liutauras – būdingas, pasišiaušęs prieš savo siuzereną Vytautą feodalas, sumanęs kelti prieš jį ginklą ir kviestis kryžiuočius pagalbon, ne tiek gindamas savo teises į jam pažadėtą sritį, kiek degdamas pavydu dėl Vytauto galybės, šlovės ir turtų. Pats Vytautas, nors apibūdintas pavydaus ir kerštingo Liutauro žodžiais, tačiau pasirodo kaip despotiškas, su priemonėmis nesiskaitąs ir duotu žodžiu nesivaržąs valdovas. Tokiame feodalinio kivirčo ir asmeninių ambicijų sudarytame konflikte Rimvydas atstovauja senosioms, bendruomene besiremiančiomis solidarumo tradicijomis, o Gražina veikliam, asmens interesų nepaisančiam, net gyvybę aukojančiam protestui.

Įdomu pastebėti, kad Mickevičius, taip, atrodo, išidealizavęs Gražiną, nori įtikinti skaitytoją, jog tokia moteris iš tiesų galėjo būti senovės Lietuvoje. Savo paaiškinimuose prie poemos, būtent prieraše prie eilutės „Moteris grožiu, o dvasia didvyris“, jis, pasiremdamas šaltiniais ir istorikų liudijimais, atmeta nuomonę, kad senovėje lietuvės buvusios niekinamos ir tik vergiškam darbui skirtos. Jis mini atsitikimų, kai vienos moterys gynusios pilis ir didvyriškai pasirinkusios geriau mirti negu vergauti, kaip, pvz., Pilėnų (Pullen) moterys. Birutės ir Vytauto žmonos pavyzdžiai rodą, kad senovės Lietuvoje santykiuose su moterimis būta riteriškos dvasios. Dėl „Živilės“ ir „Gražinos“ patriotinės prasmės ir paties poeto senovės Lietuvą idealizuojančių pažiūrų šie kūriniai, kaip ir vėliau parašytas „Konradas Valenrodas“, pasidarė mėgstamiausia lietuvių XIX a. antrosios pusės lektūra.

Žymiausias Mickevičiaus kūrinys Lietuvos istorijos tema – tai „Konradas Valenrodas“, parašytas Rusijoje 1825–27 metais. Po filomatų-filaretų bylos, kaip žinome, Mickevičius buvo ištremtas į Rusiją ir išbuvo ten nuo 1824 m. rudens ligi 1829 m. pavasario. Nors poetas Peterburge ir Maskvoje, patekęs į to laiko kultūringos rusų šviesuomenės ir pažangiųjų rašytojų bei literatų draugiją, ne taip jau skaudžiai juto tremtinio dalią, tačiau Aleksandro I viešpatavimo pabaigos ir Nikolajaus I valdymo pradžios despotiškos priespaudos atmosfera sukaupė poeto širdyje daug niūrių ir kerštingų jausmų. Senatoriaus Novosilcevo suorganizuotos bylos, Kražių bei Panevėžio mokinių tardymo, nuteisimo ir trėmimo scenos buvo dar gyvos Mickevičiaus atminty. Geriausi jo draugai – T. Zanas, J. Čečiotas, A. Suzinas[23] – kankinosi tvirtovės kalėjime. Jo mylimas profesorius Lelevelis iš Vilniaus universiteto pašalintas. Be to, po nepavykusio dekabristų sukilimo 1825 m. buvo pakarti poeto bičiuliai Rylejevas ir Bestuževas. Lietuvos ir Lenkijos likimas tokio caro valdžioje atrodė beviltiškas, tad ir priemonės kovoti su tokiu priešu turėjo būti be atodairos radikalios, neatsižvelgiančios net į dorovės dėsnius. Iš tokių poeto širdy susikaupusių kerštingų nuotaikų išaugo niūri „Konrado Valenrodo“ poema, kurios prasmę nušviečia kūrinio pradžioje padėtas motto – citata iš Makiavelio „Kunigaikščio“: „Turite tad žinoti, jogei esama dviejų kovos būdų: reikia būti lape ir liūtu“. Politinė šios poemos tendencija, skatinanti kovoti su priešu visokiomis priemonėmis, nevengiant klastos ir išdavystės, kurstanti visišką savęs, savo artimųjų ir savo mylimos moteries išsižadėjimą dėl keršto priešui ir tėvynės labo, buvo aktuali tais laikais tiek Lietuvos, tiek Lenkijos bajorų išsivadavimo sąjūdžiui. Politinė atmosfera lietuvių ir

lenkų žemėse po paskutinio Lenkijos padalinimo ir Napoleono sužlugimo atitiko niūrų ir kerštingą „Konrado Valenrodo" pobūdį. Taigi šis kūrinys tapo ir individualinių paties poeto, ir visuomeninių patriotinių nuotaikų išraiška.

Lietuvos kovų su kryžiuočių ordinu istorijoje Mickevičius rado tinkamą epizodą klastingo politinio keršto idėjai išreikšti. Kryžiuočių mistro Konrado Valenrodo būde ir veiksmuose buvę tiek prieštaravimų, o karas prieš Lietuvą, pabėgus iš ordino Vytautui, buvo vedamas taip nevykusiai ir baigėsi tokiu kryžiuočių pralaimėjimu, kad visa tai davė pagrindo Mickevičiui spėti, jog pats mistras buvęs lietuvis ir įstojęs į ordiną, siekdamas jam atkeršyti. Konrado Valenrodo personažui sukurti poetas pasinaudojo ir kitais iš istorinės literatūros jam žinomais faktais*, būtent, kad Kęstučiui pabėgti iš Marienburgo 1391 m. padėjo jaunas apkrikštytas lietuvis Alfas, mistro Vinricho patarnautojas, kurį Kęstutis ketinęs laikyti kaip savo sūnų, – kad vokiečių riteris Valteris von Stadionas, paimtas lietuvių nelaisvėn, vedė Kęstučio dukterį ir su ja slapta pabėgo iš Lietuvos**. Iš šių duomenų ir sudarytas pagrindinio poemos herojaus Alfo-Valterio-Konrado paveikslas. Žinoma, poetas istorine tikrove per daug nesivaržė, ir jo poemos Valenrodas iš tiesų labai maža ką bendra turi su istoriniu kryžiuočių mistru Valenrodu, mirusiu 1394 m.

Mickevičiaus Valenrodas – labai sudėtinga ir paini asmenybė. Poemoje mes jį matome tiesiogiai veikiantį tik paskutiniame jo raidos etape – nuo jo išrinkimo ordino mistru, kai

* Žr. Bruchnalski, „Źródła histor. Konrada Wallenroda, Pam. Tow. Mick.", III, p. 102–119.

** Pagal Kocebiu ir Bekerį, Valteris fon Stadionas Kęstučio dukterį paėmė į nelaisvę ir uždarė ją vienuolyne. Žr. J. Kallenbach, op. cit., p. 366.

jo keršto planas kryžiuočiams jau ima realizuotis, o jo asmeninė tragedija ir dėl keršto paaukotos jo mylimosios Aldonos tragedija greitai eina prie katastrofos. Tačiau poemoje, netiesiogiai „Vaidilos apsakyme“, matome ir ankstyvesniuosius Valenrodo gyvenimo etapus: Alfo asmenyje jo vaikystę ir pagrobimą, o Valterio asmenyje – buvimą mistro Vinricho dvare, vaidilos pažadintą tėvynės ilgesį, kryžiuočių neapykantos pradžią, pabėgimą pas savuosius, buvimą pas Kęstutį bei jo dukters Aldonos meilę, kovas su kryžiuočiais, keršto sumanymą ir atsiskyrimą su Aldona prie vienuolyno durų. Visi šie retrospektyviai atvaizduoti įvykiai sudaro Konrado veiksmų ir visos jo tragedijos pagrindą ir motyvavimą.

Konrado ir Aldonos individualūs dramatiniai išgyvenimai, jų asmeninio likimo tragedija apgaubia Konrado politinio visuomeninio žygio heroizmą. Trečios, penktos ir šeštos poemos dalies scenose prie bokšto, dialoguose su Aldona matome Konradą ne tik sielvartaujantį dėl pražudytos jaunystės, meilės, laimės, bet ir kovojantį su atbundančiu individualinės laimės troškimu, su Aldonos artimumo sužadintomis viltimis:

Nes vos tik į mane pro šitą langą
Sužiūro tavo akys ašarotos,
Užstojo visą žemę man ir dangų
Tas ežeras, tas bokštas ir tos grotos.
....

O aš, su gėda reik prisipažinti,
Tada, kai tautos sprendžia savo lemtį,
Aš narsą delsimu bandau sutremti
Ir dar nors dieną čia prasikankinti.
.....

Nūn pareiga, kančia, pats dievas šaukia
Mane į žygį. Aš gi, galvą žilą
Skausme prispaudęs prie tų mūrų, laukiu,
Kad dar išgirsčiau tavo lūpų bylą.

Štai svarbiausieji Konrado individualinės laimės potraukio ir kartu vidinės kovos motyvai prieš lemiamą žygį. Po žygio, po įvykdyto keršto, kai iš kryžiuočių tuntų beliko išbadėjusių bėglių govėda, individualinis potraukis dar sykį prabils Konrado širdy visu smarkumu. Jis norės išvaduoti Aldoną iš jos bokšto, pasitraukti su ja į miškus ar tyrus, pabėgti nuo pasaulio ir žmonių,

Kur ošia girių plotai neįspėti,
Kur priešo ginklas durų nebetranko,
Kur pergalės šauksmų nebegirdėti,
Kur mūsų brolių kančios nebelanko.
Tenai kiemionio tylioje trobelėj
Ant tavo rankų ir prie tavo šono
Pamiršiu, kad yr tautos ir karaliai,
Kad yr pasaulis, – sau gyvensim dviese.

Aldonos atsisakymas sugriauna šias desperatiškas Konrado viltis, ir jam nieko daugiau nebelieka, kaip mirtis.

Tokiuose dramatiniuose ir kartu romantiškai sentimentaliniuose rėmuose, poemos vidurio vaizduose, pamatome kryžiuočių mistrą Konradą Valenrodą jo galios viršūnėse ir jo vidinių pajėgų dramatiškiausioje įtampoje, kaip tigrą, besiruošiantį pulti numatytą auką. Aldonos meilės ir jos artimumo pažadintus neryžtingumo jausmus, parodytus ankstyvesnėse scenose prie bokšto, čia sutramdo vaidilos, tariamojo

vienuolio Albano, daina ir apsakymas. Paslaptingasis Albanas – Konrado sąžinė, jo kerštingųjų apžadų saugotojas ir jų ištesėjimo kurstytojas. Savo dainoje puotos metu jis žadina ne tik Konrado, bet ir visos tautos karžygišką pasiryžimą gintis nuo kryžiuočių ir kartu išsaugoti tai, kas yra tautai taip brangu – dainas ir padavimus, t. y. liaudies kūrybą ir senovės garbę. Vaidilos apsakyme jis piešia Konradui jo paties praeitį, primena jo baisią priesaiką atkeršyti kryžiuočiams – ir kokia auka tam buvo reikalinga, būtent Aldona. Tad rūsčiu grasinimu baigia vaidila-Albanas savo pasakojimą:

Vargas jamui, jei nūdie priesaikos neištesėjo,
Jeigu laimę pamynęs, širdį Aldonos sužeidęs,
Jeigu tieka aukojęs, viską niekamui aukojo.

Albano pažadinti prisiminimai, kaip atkastos pelenuose žarijos, įliepsnoja Konrado širdį, ir jis atsako vaidilai niūria Alpuharos balade: pavergtų maurų vadas Almanzoras, apsimetęs draugiškumu, klastingu pabučiavimu apkrečia pavergėjus ispanus maru, ir jie visi iškrinta, nespėję nė pasitraukti iš Alpuharos. Tokius nuodus slepia savo širdy ir Konradas kryžiuočiams. Visų šitų scenų dramatinė įtampa ir idėjinė vertė padidėja dėl tos aplinkybės, kad jose dalyvauja Lietuvos kunigaikštis Vytautas, atvykęs į ordiną ieškoti pagalbos prieš Jogailą, vadinasi, prieš saviškius. Albano-vaidilos ir paties Konrado priekaištai išdavikams skaudžiai paliečia Vytautą ir, galimas daiktas, pastūmėja jį mesti kryžiuočius ir kartu su Konradu siekti jų sunaikinimo. Tik išpildęs kerštо priesaiką, prieš pat mirtį Konradas pasijus išsivadavęs iš jį slėgusios klastos ir išdavystės kaltės. Akivaizdoj atkreiptų į save teisėjų durklų, išgėręs nuodų, jis

vėl didingai stoja,
Nuplėšia skraistę, mistro žymę trenkia
Ir ją su panieka sumindo koja:
„Štai nuodėmės, mane žūtin palenkę!“

„Konrado Valenrodo“ poema – tai gaiviališkai ištryškusi iš poeto filomato širdies patriotizmo srovė. Poemoje atsispindi carinės priespaudos neapykanta, iš vienos pusės, ir oportunistinis – poeto manymu, išdavikiškas, vaidilos priekaištuose Vytautui išreikštas – kai kurių lenkų aristokratų ir dvarininkų taikstymasis ir pataikavimas carui, iš kitos pusės. Dėl to Mickevičius turėjo pagrindo nuogąstauti, kad carinė cenzūra gali neleisti poemos spausdinti. Tad, norėdamas nukreipti cenzoriaus budrumą, jis įžangos žody primygtinai pabrėžia poemos istoriškumą ir jos turinio neaktualumą: Lietuva, kaip ir jos priešai kryžiuočiai, jau seniai nuėję nuo istorijos scenos, dėl to jos praeitis pasidariusi dėkingas poezijos objektas, poetas galįs domėtis tik pačiais istorijos įvykiais ir meniška išraiška, nesirūpindamas jokiais kitais interesais, nei aistromis, nei nauda. Galima būtų manyti, kad ir Mickevičius tarsi gilintųsi vien į istorijos faktus ir poetiškai juos savo kūrinyje vaizduotų. Tais pačiais sumetimais supainiojo poetas ir pirmykštį poemos planą bei turinį, pirmąją poemos dalį įterpdamas į veikalo vidurį ir netiesiogiai ją atpasakodamas per ilgame „Vaidilos apsakyme“, tiek neproporcingai išplėtusiame ketvirtąją „Puotos“ dalį.

Tačiau nei įžanga, nei šis turinio „aptemdymas“ carinių cenzorių neapgavo. Pats filaretų bylos organizatorius senatorius Novosilcevas, matyt, neišleidęs iš akių Mickevičiaus nė ištrėmimo metu, savo raporte caro broliui Konstantinui taip rašo: „Pasirodžius Peterburge lenkiškai poemai, antrašte

„Konradas Valenrodas“, parašytai Mickevičiaus, buvusio slaptos patriotinės lenkų „Filaretų“ draugijos nario, laikau savo pareiga atkreipti jo imperatoriškos didenybės ciesoraičio dėmesį į šios knygos įtartiną turinį. Yra žinoma ir jau ne kartą buvo pastebėta, kad lenkų rašytojai kelia protėvių darbus, pasakoja apie tautos šlovę, apie didžius lenkų karvedžių ir valdovų žygius ir tuo stengiasi gaivinti lenkiškąjį patriotizmą... Jei tokie veikalai yra kenksmingi ir net nusikalstami, tai kaip pavadinti, tuos, kurie, apvilkti viliojančiu poezijos grožiu, moko puoselėti paslėptą priešiškumą, apsimetėlišką ištikimumą ir ruošti laikomiems svetimšaliais tėvynainiams, kadangi jie ne tautiečiai, pačią klastingiausią išdavystę? Prie tos rūšies veikalų priklauso ir Mickevičiaus poema „Konradas Valenrodas“*. Tačiau šį kartą caras į Novosilcevo skundą nereagavo. Tik vėliau, po 1831 m. sukilimo, vėl buvo prisimintas „Konradas Valenrodas“, uždrausta ne tik skaityti bei platinti Mickevičiaus raštai, bet minėti ir pats poeto vardas.

Iš visų Mickevičiaus kūrinių „Konradas Valenrodas“ buvo mėgstamiausias XIX a. lietuvių veikėjų veikalas. Pirmiausia, jo poetinėje šviesoje jie žavėjosi šlovingu savo tautos praeities vaizdu. Jo politinė patriotinė tendencija XIX a. antrojoje pusėje buvo aktuali ne tik dėl carizmo priespaudos, bet ir dėl germanizacijos pavojaus Mažojoje Lietuvoje. „Konrado Valenrodo“ kovų su kryžiuočiais paveikslas žadino atsparumą ir naujoviškoms teutonų agresijos formoms.

Bet ne vien didvyriškus žygius aukština Mickevičius savo poemoj. Jis teisingai suprato didžiulę liaudies balso reikšmę skatinti herojiškiems pasiryžimams. „Vaidilos dainoje“ jis

* Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, 1946, p. 26.

gieda įkvėptą, gilios prasmės himną liaudies padavimams ir dainoms, poetiškai ir teisingai aptardamas jų reikšmę tautai. Iš kitų poemos vietų matome, kokį reikšmingą vaidmenį atlieka daina Alfo-Valterio-Konrado brendimui, pasiryžimams bei žygiams ir koks žymus vaidmuo skirtas liaudies dainiui – vaidilai. Vaidilos-Albano žodžiai, liaudies balsas tarsi kokia vidinė srovė gaivina pagrindinio poemos herojaus jausmus ir valdo jo veiksmus. Suprantama tad, kad XIX a. antrosios pusės lietuvių kultūros veikėjai taip pamėgo „Konradą Valenrodą“. Ši poema, kaip matysime, buvo vienas iš pirmųjų stambiųjų Mickevičiaus kūrinių, ištisai išverstų į lietuvių kalbą.

Antrąją Mickevičiaus kūrinių grupę, kurioje ieškotina lietuviškos tematikos, sudaro kūriniai, turį tautosakos stiliaus elementų bei motyvų. Bus tai, pirmiausia, baladės bei poeto vadinami romansai ir „Vėlinės“. Pats poetas vietomis yra nurodęs, kas jo tariamai panaudota iš lietuvių liaudies kūrybos, tačiau tie poeto pasisakymai reikia imti su kritišku atsargumu.

Mickevičius jau ankstyvos jaunystės metais galėjo susipažinti su liaudies kūryba iš seno savo šeimos tarno Blažiejaus, nepaprasto pasakoriaus, ir patarnautojos Gonsievskos, nepaprastos dainininkės, suvaidinusios Mickevičiui Puškino auklės Radionovnos rolę. Bet Blažiejus ir Gonsievska tegalėjo supažindinti būsimąjį poetą vien su baltarusių ir lenkų folkloru. Pats Mickevičius, kalbėdamas apie liaudies dainas, jų tautinės kilmės klausimą laikė neišspręstu. Rašiny apie Karpinskį[24] 1828–1829 m. jis taip sako: „Liaudies dainomis, kurias minėjome, vadiname lenkiškas dainas, balades ir idiles, kartojamas smulkiųjų bajorų ir tarnautojų, kalbančių lenkiškai. Kai kurios iš tų dainų pasižymi senoviškumu, bet kada jos susikūrė, ar Lietuvoj, ar iš Lenkijos atneštos, lig šiol

niekas neapsiėmė ištirti"*. Terminas „lietuviška", kurį mėgsta vartoti Mickevičius, dažniausiai reiškia, kaip ir „lietuvis", ne tautinę, etninę, bet regionalinę kategoriją, apimančią ir lietuvių, ir baltarusių, ir lenkų tautybės reiškinius istorinės Lietuvos teritorijoje.

Nėra abejonės, kad Mickevičius Vilniuje ir Kaune turėjo nemaža progų ir galėjo susipažinti taip pat ir su lietuvių folkloru, jei ne tiesiogiai, tai bent iš vertimų. Nuo 1819 m. Vilniaus spaudoje ima skelbti lietuvių dainų vertimus Leonas Rogalskis[25] ir Emerikas Stanevičius[26], filaretas, Mickevičiaus labai artimo draugo Jono Čečioto bičiulis. Būta ir daugiau Mickevičiui prieinamos literatūros susipažinti su lietuvių liaudies kūryba**. Vis dėlto labai sunku atsakyti į klausimą, ar panaudojo ir ką būtent iš lietuvių folkloro panaudojo Mickevičius savo poezijai. Tiesa, prie baladės „Marilės kalnelis" („Kurhanek Maryli") poetas įsakmiai pažymi, kad „mintis iš lietuvių dainos". Bet kas ir iš kokios, dainos čia paimta, veltui ieškotume. St. Zdziarskio[27], tyrinėjusio liaudies kūrybos pradus Mickevičiaus kūryboje, nuomone, šiame kūrinėlyje skamba lietuvių raudos garsai, bet pats, nors rūpestingai ieškojęs, neradęs nė vienos artimai panašios raudos, Pr. Augustaičio[28] teigimu, tokio dalyko iš tiesų nesą nei dabartiniuose lietuvių dainynuose, nei Mickevičiaus laikais žinomoje tautosakos literatūroje. Vis dėlto, sutinka Augustaitis, Zdziarskio nuomonė dėl panašumo šio kūrinėlio su raudomis yra teisinga***. Antra vertus, St. Stan-

* St. Stankiewicz, „Pierwiastki bieloruskie w polskiej poezji romantycznej", Wilno, 1936, p. 128.

** Fr. Augustaitis, „Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim", Kraków, 1911, sqq. 56.

*** Fr. Augustaitis, op. cit., p. 80; St. Zdziarski, „Pierwiastek ludowy w poezyi polskiej XIX wieku", Warszawa, 1901, p. 88.

kevičius[29], lyginęs liaudiškuosius Mickevičiaus baladžių bei romansų motyvus su baltarusių tautosaka, duoda citatų, rodančių „Marilės kalnelio“ panašumą su baltarusių raudomis*.

Siųsdamas šią baladę iš Kauno savo draugams filomatams į Vilnių, poetas rašė, kad tai esąs vertimas iš lietuvių kalbos. J. Čečotas draugų susirinkime 1820 m. lapkričio 28 d. skaitė savo recenziją „Pastabos dėl sieliankos, pavadintos „Kurhanek Maryli“, vertimo iš lietuvių kalbos“. Suklaidintas recenzentas taip rašo: „Nepažindamas originalo, nelyginau lietuviškų žodžių su lenkiškais; bet negalima norėti, kad būtų kas išversta natūraliau ir su didesniu lengvumu. Netgi nemanau, kad autorius laisvai sekė, turėjo visai arti prilygti originalui.“ Vėliau, savo klaidą pastebėjęs, rašė Mickevičiui: „Šelmiškai mane apjuokinai savo sielianka; būčiau ėjęs lažybų, kad tai vertimas, o tai, galima sakyti, originalas“**. Šia proga Čečiotas apgailestauja, kaip jau minėjome, kad nemoka lietuvių kalbos, vadinasi, manė, kad Mickevičius vertė ne iš baltarusių, bet iš tikrosios lietuvių kalbos, nes baltarusiškai Čečotas mokėjo. Iš to būtų galima padaryti išvadą, kad Mickevičius turėjo bent suprasti lietuviškai, nes artimas poeto draugas mano, jog jis galėjęs tiksliai versti iš lietuviško originalo. Žinant didelius Mickevičiaus gabumus kalboms ir nepaprastą jo atmintį, tokia išvada atrodo visai galima.

Prie kitos Mickevičiaus baladės „Tai myliu“ („To lubinę“) taip pat pažymėta, kad tai esąs liaudies dainos vertimas, tačiau lietuvių dainynuose nieko panašaus nerasime. Prie baladžių „Žuvelė“ („Rybka“), „Lelijos“ („Lilje“) ir „Dūdorius“

* St. Stankiewicz, op. cit., p. 156–161.

** J. Tretiak, „Adam Mickiewicz w świetle nówych źródel“, 1917, p. 313.

(„Dudarz“) vėl pažymėta, kad tai iš liaudies dainų, bet ir čia jokių konkretesnių motyvų iš lietuvių tautosakos nesuvokiame. Galėjo atsitikti, kad tik labai bendro pobūdžio koncepcija, tema ar motyvas kilo poetui, paskaičius kurį nors lietuvių dainos vertimą, bet jau ir tie vertimai anais laikais buvo tiek suliteratūrinti ir nutolę nuo originalo, kad to originalo beveik nė atpažinti negalime. Gal tad toks yra ir Mickevičiaus „vertimas“ lietuviškos dainelės apie Kęstučio žirgą, pridėtos prierašuose prie „Gražinos“, nes ir jos prototipo veltui ieškota lietuvių dainynuose. Tiesa, Mickevičiaus baladėse jaučiamas liaudies kūrybos stilius, bet jis daugeliu atžvilgių gimiringas ir baltarusių tautosakai. Tad ir šiuo požiūriu nieko specifiškai lietuviško Mickevičiaus baladėse neišskiriame. Jeigu ir surastume lietuvių tautosakoje bendrų su baladėmis motyvų (pvz., undinė arba laumė keršija neištikimam jaunuoliui, kaip „Svitezietėj“; suviliota mergelė nusiskandinusi virsta žuvele, bet vėl įgyja moters pavidalą, kai reikia papenėti savo kūdikį, kaip „Žuvelėj“; ištarus tam tikrą žodį, nuimama pomirtinė bausmė, kaip „Tai myliu“; ant kapo išaugusios gėlės išduoda užmušėją, kaip „Lelijose“, ir pan.), tai reiktų dar įrodyti, kad tokių motyvų Mickevičius ėmė iš lietuvių, o ne iš slavų tautosakos, kuri jam buvo prieinamesnė.

Vis dėlto, jei ne tautosakinių pradų, tai kitais požiūriais lietuviškos tematikos Mickevičiaus baladėse randame, būtent Lietuvos senovės ir gamtovaizdžio motyvų. Istorinis padavimas sudaro „Svitezio“ baladės temą. „Gražinos“ prierašuose poetas sakosi girdėjęs iš Onacevičiaus[30], kad Voluinės kronikoje esąs minimas garbingas žygis kažkokio lietuvių miesto moterų, kurios, išvykus vyrams, negalėjusios apsiginti nuo priešų ir panorusios geriau nusižudyti negu vergauti; panašiai

užsimenąs Kromeris[31] apie Pilėnus (Pullen). Šitoks karžygiškas moterų žygis, stebuklingumu pagražintas, pasakojamas „Svitezio“ baladėje. To ežero valdytojas, susidomėjęs slėpiningais reiškiniais audringomis naktimis, nori ištirti ežero paslaptį ir liepia mesti į gelmę didžiulį tinklą. Tinklas ištraukia mergelę Svitezietę, kuri papasakoja tokį senų dienų atsitikimą: ežero vietoje buvęs puikus miestas, valdomas jos tėvo kunigaikščio Tugano. Vieną kartą Lietuvos sostinę Naugarduką užpuolę rusai, ir Mindaugas šaukęsis Tugano pagalbos. Šis nuogąstaująs, kad, jam išvykus, jo paties miestą galįs priešas sunaikinti. Bet ji, duktė, paskatinusi tėvą į žygį, papasakojusi, kad sapne mačiusi, kaip angelas pasižadėjęs globoti pilį. Tėvui su vyrais išvykus, rusai iš tiesų puolę miestą. Moteris apėmusi baimė. Nusiminusios vengdamos vergovės, jos ruošęsi padaryti didelę nuodėmę – nusižudyti. Tada kunigaikštytė šaukusis dievo pagalbos, ir įvykęs stebuklas: ją paslėpusios ežero gelmės, o kitos moterys ir mergaitės virtusios gėlėmis, augančiomis ežero krantuose. Kas iš priešų bandęs tų gėlių nusiskinti, visus ištikusi staigi mirtis. – Taigi matome, kad „Svitezio“ baladės Tugano duktė papildo Mickevičiaus atvaizduotų senovės Lietuvos moterų karžygių skaičių.

Susidomėjimas Lietuvos senove atsispindi dar ir minėtame „Marilės kalnely“. Pr. Augustaičio nuomone, su pačia kalnelio-piliakalnio, „kurhaneko“, sąvoka Mickevičius susipažino iš Narbuto[32] etiudo „Apie kurhanus“, taigi iš studijų apie Lietuvą. Šio kūrinėlio lietuviškumą sustiprina dar Lietuvos gamtos, panemunių, fonas, kuriame vaizduojama mirusios Marilės apraudojimo scena. Tas pat fonas lietuviškai nuspalvina ir „Dūdoriaus“ baladę, kurios mintis, pagal Mickevičiaus prierašą, esanti paimta iš liaudies dainos, o iš tiesų iš paties poeto nelaimingos

meilės jausmų Marilei Vereščakaitei. Dūdorius sakosi keliaująs paupiu visu Nemuno ilgiu, „nuo kaimelio ligi kaimelio, nuo šilelio ligi šilelio“, ir kai, lankydamas svetimus kraštus, atlankė Karaliaučių, sutiko ten atplaukusį sieliais iš Lietuvos liūdną jaunuolį, kurio meilės istorija ir sudaro baladės turinį.

Istorinių motyvų ar bent senovės kolorito randame dar vienoje, vėliau parašytoje, „Trijų Budrių“ baladėje: senis Budrys vienam savo sūnui pataria joti į karo žygį su kunigaikščiu Algirdu į rusus, iš kur parnešiąs brangių kailių ir pinigų, antram su Kęstučiu į kryžiuočius, kur daug gintaro bei brangių gelumbių, o trečiam – į Lenkų žemę, iš kur parsigabensiąs gražią žmoną lenkaitę. Grįžta pirmas sūnus su lenkaite, antrasis taip pat su lenkaite, o pamatęs grįžtant tretįjį, senis Budrys, nė neklausęs, kviečia svečius į trejas vestuves.

Taip pat vėliau parašytoje „Pabėgimo“ baladėje Mickevičius, kaip pats pasisako prieraše, panaudojo visoms krikščionių tautoms žinomą pasakojimą ir ta tema Lietuvoje girdėtą lenkiškai dainuojamą dainelę. Tema yra žinoma ir mūsų tautosakoje: miręs mylimasis ar jaunikis, su burtais pašauktas jaunosios, vidurnaktį sodina ją į balną, skrenda į savo laidojimo ar žuvimo vietą ir, jaunajai liepęs pakeliui numesti turimus šventus daiktus, dingsta kartu su ja kape. Įdomu, kad ir šioje baladėje poetas įpynė smulkų istorinį motyvą: jaunajai paklausus, kur mylimasis ją nešąs, jaunasis atsako: „Kur? Namo; mano namai Mindaugo kalne“.

Čia reikia priminti dar vieną Mickevičiaus kūrinį, kurio tema susijusi su istoriniu faktu, sukėlusiu atgarsio lietuvių liaudyje ir literatūroje. Tai pasakojimas apie Sicinskį[33], Mickevičiaus pavadintas „Sustojimas Upytėje“ („Popas w Upicie“). Čia atvaizduoti žinomo Upytės atstovo 1652 m. seime

panaudojusio „veto“, nusikaltimai ir bausmės už juos, kartu su kitais lietuvių liaudy išlikusiais pasakojimais davė medžiagos ir žinomai Maironio baladei „Čičinskas“.

Apžvelgdami smulkesniuosius, ligi emigravimo į Vakarų Europą parašytus poetinius Mickevičiaus kūrinius, nebeminėsime lietuviškos tematikos ankstyvesniuose, studentavimo laikų eilėraščiuose, kur atsispindi Vilniaus aplinka bei filomatų-filaretų draugijinis gyvenimas. Tačiau dera priminti sonetą „Nemunui“, kuriame poetas, išreikšdamas šitos „gimtinės upės“ ilgesį, pasigenda savo jaunystės draugų ir mylimosios. Taip pat ir dviejuose „Krymo sonetuose“ poetas ilgisi Lietuvos. Akermano stepių tyloj (I sonetas) jam vaidenasi balsas iš Lietuvos, o keliaudamas puikioje Krymo gamtoje, jis kaip piligrimas (XIV sonetas) kreipiasi į Lietuvą, kurios šlamančios girios mieliau jam dainavusios negu Baidarų lakštutės ir Salhyro mergaitės. Taip pat ir prie Potockos kapo (VIII sonetas) jo žvilgsnis žvaigždėtu dangumi skrenda į šiaurę, į gimtuosius kraštus.

Stambiausias Mickevičiaus kūrinys, kuriame tautosakinis elementas vaidina žymų vaidmenį, yra „Vėlinės“, ypačiai II dalis, parašyta Kaune tuo pat metu, kaip ir baladės, 1821–23 m. Pirmojoje dalyje, kurios Mickevičius paliko tik keletą fragmentų, su liaudies vėlinių apeigomis susijęs tik antras fragmentas. Scenoje pasirodo būrys kaimiečių, nešinų valgiais ir gėrimais, su seniu burtininku priešaky. Iš jų žodžių galima suprasti, kad jie skuba nakčia į kapines už bažnyčios ir dvaro. Tyliai giedodami gedulo giesmę, jie eina slapta atlikti burtų ir apeigų, kurias kunigas draudžia. Burtininkui pašaukus, atvyksta mirusieji.

Tolimesnės pirmosios dalies scenos nieko bendra su liaudies apeigomis neturi, bet randame čia vieną dainą-baladę su

Lietuvos senovės motyvais. Jos turinys toks. Veiksmas vyksta Jogailos laikais. Vargingas, bet narsus riteris Tvardovskis patenka į užkeiktą pilį, pilną visokių burtų ir baidyklių. Viename rūsy jis randa grandinėmis prikaltą prieš veidrodį jaunuolį, pamažu virstantį akmeniu ir ligi krūtinės jau suakmenėjusį, bet dar gyvu jausmu ir drąsa spindinčiomis akimis. Iš jaunuolio pasikalbėjimo su Tvardovskiu sužinome, kad jaunuolis gyveno žemėje prieš du šimtus metų. Jis klausia Tvardovskį, ar Lietuvą vis dar tebevaldo Algirdas, ar vis dar muša vokiečius ir trempia mongolų stepes? Ar Tvardovskis yra buvęs prie Svitezio ežero, ar negirdėjęs apie stiprios rankos riterį Parojų ir jo dievintą gražiąją Marilę? Ne, atsako Tvardovskis, nuo to laiko praslinko jau du šimtai metų. Nuo Nemuno ligi Dniepro nieko jis apie tai negirdėjęs. Tada jaunuolis paprašo, kad riteris paduotų jam veidrodį. Paėmęs veidrodį, atsidūsta, išbąla, apsipila ašaromis, pabučiuoja veidrodį ir pavirsta akmeniu. Lengva atspėti, kad šioje baladėje Mickevičius atvaizdavo save patį: jaunuolis Parojus – tai jis pats, o veidrodis – tai jo nelaimingos meilės Marilei prisiminimai, dėl kurių jis suakmenėja, t. y. miršta gyvenimui. Čia poetas trumpai, simboliškai išreiškė pagrindinio „Vėlinių“ I, II ir IV dalies herojaus Gustavo likimą, kartu susiedamas jį su savo paties išgyvenimais.

Susilaikydami nuo platesnio „Vėlinių“ nagrinėjimo, kaip neįeinančio į mūsų darbo uždavinį, pažvelkime vien į liaudiškąjį kitų šio kūrinio dalių elementą ir jo lietuviškumą. „Vėlinių“ apeigas plačiau Mickevičius vaizduoja antroje veikalo dalyje. Bet ir čia apeiginių veiksmų palyginti maža. Veiksmas eina koplyčioje vėlai vakare. Burtininkas liepia uždaryti duris, langus uždengti calūnais, nevalia žiebti nei žvakės, nei

lempos, ir net mėnulio šviesa neturi prasiskverbti pro plyšius. Burtininkas kreipiasi į kenčiančias vėles, kur jos bebūtų: ar degtų dervoje, ar šaltų upelio dugne, ar graudžiai cyptų ir vaitotų, įspraustos į deginamą krosny žalią malką, – visos teateinie į vėlinių šventę, kur rasią išmaldų, poterių, valgio ir gėralo. Paskui burtininkas ima saują linų, uždega juos, o susirinkusieji turi lengvai pūsti liepsną tolyn, kad ji sudegtų ore. Tada jis ima šaukti vėles ir klausti, kuo galėtų joms padėti. Iššaukęs „lengvą" nekalto kūdikio vėlę ir pasiūlęs jai saldumynų, pienelio, vaisių ir uogelių, ypatingu užkeikimo posmu pasiunčia ją atgal. Bet štai artinasi vidurnaktis. Burtininkas liepia spynomis užrakinti duris, paimti sakuotų balanų ryšulį, vidury koplyčios pastatyti katilą degtinės ir, jam iš tolo pamojus lazda, uždegti. Degtinė suliepsnoja, užverda ir gęsta. Burtininkas šaukia „sunkiųjų" nusidėjėlių vėles. Pasirodo žiauraus pono vėlė ir jo nukankintų žmonių vėlės, dabar jį persekiojančios naktinių paukščių pavidalais. Tuo pačiu užkeikimu išsiuntęs juos atgal, burtininkas ima ant lazdos galo švęstų žolių vainiką, uždega jį ir šaukia vėles tų, kurie gyveno su žmonėmis, bet ne žmonėms. Atskrenda skaisčios mergelės vėlė, kuri, gyva būdama, nė sykio nebuvo palietusi žemės, dėl to ir dangaus pasiekti negalinti. Jai išnykus, paskutinį kartą šaukia visas kartu ir kiekvieną atskirai ir meta joms į kiekvieną koplyčios kampą po saują aguonų ir garstyčių. Laikas atidaryti koplyčios duris, uždegti žiburį ir žvakes; vidurnaktis praėjo, užgiedojo gaidys, auka baigta. Paskutinė scena – neklusnaus vaiduoklio (nusižudėlio Gustavo) pasirodymas – nesusijus su jokiais naujais apeiginiais veiksmais.

Paskaitę šią antrąją „Vėlinių" dalį, nebijodami suklysti, galime spėti, kad Mickevičius nė nebandė čia tiksliai

atvaizduoti vėlinių apeigas. Rašydamas poezijos veikalą, siekdamas literatūrinio tikslo, jis savo nuožiūra tiek formos, tiek ir turinio atžvilgiu laisvai komponavo vėlių iššaukimo, jų pasirodymo ir išnykimo scenas. Vis dėlto kažko panašaus liaudies švenčiamose vėlinėse būta. Veikalo prakalboje Mickevičius sako, kad jo laikais vėlines liaudis šventusi daugely Lietuvos, Prūsų ir Kurliandijos apskričių. Tose apeigose esą susimaišiusių pagonybės ir krikščionybės elementų. Mickevičiui jaunystėje tekę tokių švenčių matyti. „Pamaldus šventės tikslas, – sako jis, – nuošali vieta, nakties metas, fantastinės apeigos kadaise stipriai bylodavo mano vaizduotei; klausydavau pasakų, apsakymų ir dainų apie grįžtančius su prašymais arba įspėjimais numirėlius, – o visuose šiurpiuose prasimanymuose buvo galima pastebėti kai kurių dorovinių siekimų ir kai kurių pamokymų, liaudies priemonėmis akivaizdžiai atvaizduotų. Ši poema pateiks panašaus pobūdžio vaizdų". O viename „Vėlinių" II dalies nuoraše pats Mickevičius sava ranka įrašė tokią pastabą: „Visas sumanymas (wymyślenie) yra paimtas iš kaimo dainuočių, ir netgi užkeikimo ir formules ir inkantacijas vertėme iš lietuvių kalbos"*. Mickevičiaus biografai ne be pagrindo spėja, kad jis bus matęs ir baltarusių, ir lietuvių vėlines, bet ar panaudojo ką iš lietuviškų vėlinių, tiksliai nežinome. Šiam klausimui išspręsti nė medžiagos pakankamai neturime. Ir senesnieji istoriniai šaltiniai, ir T. Narbuto lietuviškų vėlinių aprašymas, ir šių dienų mūsų tautosakos rinkiniai neduoda nei detalesnio apeigų aprašymo, nei giedojimo tekstų. Iš senesniųjų šaltinių viena vieta iš Kocebiu[34], jau Daukanto cituota, kad gyvieji, pavaišinę vėles, taip

* Plg. J. Kallenbach, op. cit., t. I, p. 274.

tardavo: „Grįžkit linksmi namo, atsigėrėt ir pavalgėt, tik saugokitės, kad mums javų negadintumėt"*, bent iš tolo primena Mickevičiaus: „Nenorit valgio, gėralo, palikit mus ramybėj".

Čia dar sykį reikia atkreipti dėmesį į jau minėtą St. Stankevičiaus[35] darbą. Iš jo paaiški, kad beveik visi mūsų aukščiau suminėti „Vėlinių" II dalies apeiginiai veiksmai, kaip linų pluošto, žolių ir degtinės deginimas, vėlių iššaukimas bei atleidimas su charakteringu sušukimu „a kysz, a kysz!", taip pat burtininko asmuo (guślarz), kai kurios tekstų vietos ir liaudies tikėjimo elementai duodasi susekami baltarusių folklore ir liaudies papročiuose. Tad, turint galvoj dar ir kitus tuo klausimu tyrinėjimus**, beveik netenka abejoti, kad konkretūs tautosakiniai elementai „Vėlinėse" yra baltarusiškos kilmės. Tačiau „Vėlinių" sumanymas, idėja galbūt kilo iš Mickevičiaus susidomėjimo lituanistikos klausimais. Apie lietuvių vėlių kultą bei minėjimus teko jam skaityti Strijkovskio, Kocebiu veikaluose, o „Vėlinių" II dalies įžangoje šias apeigas sieja su lietuvių stabmeldžių „ožio puota"; prierašuose prie „Gražinos" poetas mini Grunau[36] liudijimą iš XVI a., kaip jis Prūsuose buvo patekęs į „ožio šventę" ir girdėjęs, kaip senas vaidila apdainavęs Lietuvos didvyrius, „įterpdamas moralinių pamokymų ir maldų"; gerai suprasdamas lietuviškai, priduria Mickevičius, Grunau sako, kad tokių gražių dalykų jis nesitikėjęs išgirsti iš lietuvio lūpų. Tad teisinga atrodo Augustaičio išvada, kad tos istorikų pastabos „krinta į jo (Mickevičiaus) romantiškuman linkusį nusiteikimą, jungiasi su jo teorinėmis

* Kotzebuc, „Preuss. Geschichte", t. I, c. 2; S. Daukantas, „Darbay senuju Lituwiu yr Żemaycziu", Kaunas, 1929, p. 39.

** J. Kallenbach, „Tło obrzędowe Dziadów" (Rok Mickiewiczowski, Lwów, 1899); J. Tretiak, „Młodość Mickiewicza", t. II, p. 180.

pažiūromis į poeziją, ir štai kyla jam sumanymas sukurti tokią poemą. Tam sumanymui padeda jo ankstyvesnieji prisiminimai ir suteikia jam medžiagos. Ta medžiaga etnografiniu požiūriu yra baltarusiška, bet pirmasis paskatinimas kilo iš susidomėjimo lietuviškais dalykais"*.

Šio mūsų svarstymo tikslas – ne tiek išspręsti, kiek iškelti klausimą dėl Mickevičiaus baladžių ir „Vėlinių" santykio su lietuvių etnografija. Platus, visapusiškas lietuvių tautosakos ir senųjų liaudies papročių pažinimas ilgainiui gal įgalins būsimąjį tyrinėtoją pateikti konkretesnės medžiagos, kuria remiantis bus galima nustatyti tų kūrinių santykį su mūsų liaudies kūryba.

„Vėlinių" IV daly nieko reikšmingesnio mums rūpimu klausimu nerandame. Taip pat nė „Vėlinių" III daly nerasime nei Lietuvos senovės, nei liaudies kūrybos motyvų, išskyrus paskutinę sceną, pavadintą „Vėlinių naktis". Tačiau joje nepastebime jokių naujų nei apskritai liaudiškų, nei lietuviškų motyvų. Vis dėlto ši, trečioji, „Vėlinių" dalis kai kuriais atžvilgiais yra susijusi su Lietuva artimiau negu anos. Veikalo fonas, vietos koloritas yra lietuviškas, vaizduojamieji įvykiai apima plačią Lietuvos sritį. Ne be reikalo pats poetas veikalo antraštėje įrašė Lietuvos vardą: „Vėlinės, III dalis, Lietuva".

Šios dalies siužetą sudaro filomatų-filaretų byla, palietusi ne tik Vilnių, bet ir kitas Lietuvos vietas, ypač Žemaitiją. Pirmosios kūrinio scenos vyksta Vilniuje, Bazilijonų vienuolyne, kur buvo kalinami suimtieji filaretai, tarp jų ir pats Mickevičius. Vienuolyno celėje ligšiolinis pagrindinis veikalo veikėjas Gustavas įrašo sienoje, kad čia 1823 m. lapkričio 1 d. naktį

* Fr. Augustaitis, op. cit., p. 77–78.

mirė jis, Gustavas, o gimė Konradas. Šis įrašas simbolizuoja ne tik Gustavo, bet ir paties Mickevičiaus atsižadėjimą asmeninių sielvartų ir pasiryžimą visas savo jėgas nuo šiol skirti visuomenei, tautai. Tame pat vienuolyno kalėjime vienas iš suimtųjų, Jonas Sobolevskis, pasakoja savo draugams šiurpią žemaičių mokinių išvežimo sceną. Ketvirtoje scenoje, mažame namelyje prie Lvovo, jauna mergaitė Ieva mini atvykusį ten caro persekiojamą lietuvį ir Vilniuje kalinamą poetą, kurio dainas ji skaito. Septintoj, satyrinėj, scenoj, vaizduojančioj vieną Varšuvos saloną, dalyvauja atvykėlis iš Lietuvos Adolfas, o aštuntoji scena vėl Vilniuje, senatoriaus Novosilcevo patalpose, kur baliaus muzikos garsų ir didžiaponiškos prabangos fone matome šio caro patikėtinio klastingumo ir žiaurumo pavyzdžius. Praeina vedamas tardyti Konradas. Pagaliau paskutinė, devintoji scena – vėlinių naktis kapinėse, prie koplyčios, kažkur rytuose nuo Vilniaus. Burtininkui šaukiant, „nuo Gedimino miesto“ pasirodo viesulo dulkėse keliolika į šiaurę lekiančių vežimų, o jų priešaky vaiduoklis-kankinys Konradas.

„Vėlinių“ III daly revoliuciniai Mickevičiaus jausmai išsiveržia su didžiausia jėga. Skausmas dėl ištikusios kraštą nelaimės atgaivino tarsi žarijas pelenuose filaretų bylos atsiminimus, įkvėpė jiems naują prasmę ir naują kurstančią galią. Šitos dvilypės katastrofos – filaretų sunaikinimo ir 1830–31 m. sukilimo sužlugdymo – akivaizdoje darosi visai suprantamas Gustavo, o faktiškai paties Mickevičiaus, pasikeitimas Konradu, – pasikeitimas, pradėjęs vykti filaretų bylos metu, o pasibaigęs „Vėlinių“ III dalies kūrimo dienomis. Nuo šiol poetas, paneigęs visokius egoistinius individualinius troškimus, gyvens, kurs ir kovos vien tik tautai, o per ją žmonijos gerovei, laisvei ir laimei. Šis pasiryžimas stumia

Konradą-Mickevičių jau stačiai į prometėjinį revoliucingumą. Galingais didžiosios improvizacijos žodžiais, kuriuos Boy-Želenskis[37] yra pavadinęs „aukščiausiu įkvėpimo polėkiu, kokį tik gali pasiekti poezija“, jis šaukia dievą į kovą dėl teisių valdyti sielas, nes jaučiasi galįs padaryti didesnį stebuklą negu dievas – duoti pasauliui laimę. „Niekados dar, – sako prof. Kleineris, – romantinis protestas prieš nepatenkinančią poetą tikrovę nėra atvedęs ligi tokios gyvybingos, gyvenimą stiprinančios kūrybos“*.

Prie „Vėlinių“ III dalies priedo, eilėraščiuose, skirtuose filareto-tremtinio kelionei į Peterburgą ir šio miesto įspūdžiams, vienur kitur suskamba Lietuvos vardas, o kartūs netekusio tėvynės poeto jausmai išryškėja kaip svarbiausias tų eilėraščių įkvėpimo šaltinis.

Netrukus po „Vėlinių“ III dalies, 1832 m., Paryžiuje Mickevičius parašė ir paskelbė politinio, istoriosofinio turinio dviejų dalių veikalėlį „Lenkų tautos ir piligrimystės knygos“. Šiame veikalėly, parašytame bibliniu stiliumi, be daugelio kitų klausimų bei problemų, ryškiai atsispindi 1831 m. sukilimo lietuvių ir lenkų emigrantų nuotaikos ir paties poeto pažiūros į unijos ryšiais sujungtos Lietuvos-Lenkijos vienybę. Čia tad Mickevičius skelbia, kad „didžioji tauta, Lietuva, susijungė su Lenkija kaip vyras su žmona, dvi sielos viename kūne. O niekad anksčiau nėra buvę tokio tautų susijungimo. Bet vėliau bus. Nes tas susijungimas ir santuoka Lietuvos su Lenkija yra būsimo visų krikščioniškų tautų susijungimo pavyzdys vardan tikėjimo ir laisvės“. Mickevičius didžiai sielojosi dėl kylančių emigrantų tarpe politinių kivirčų ir regionalinės nesantarvės:

* „Литературная газета“, 1940, № 58.

„Nesiskaldykit savo tarpe, sakydami: aš esu iš senosios tarnybos, o aš esu iš naujosios tarnybos; ...aš buvau karys, o tu sukilėlis; aš lietuvis, o tu mozūras... Lietuvis ir mozūras yra broliai; argi kivirčijasi broliai dėl to, kad vieno vardas Vladislovas, o kito Vytautas? Jų pavardė viena – lenko pavardė". Persiėmęs idealistinėmis pažiūromis, poetas negalėjo anuomet numatyti, kaip rutuliosis ir kokia linkme riedės Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Ne istorinės raidos supratimu, tik politinio Mickevičiaus idealizavimo vaisiumi, atsitiktiniu poeto pranašavimų sutapimu su mūsų epochos tikrove reikia laikyti ir aukščiau cituotus, ir šiuos tautų draugystę skelbiančius jo žodžius: „Nes uostai ir jūros, ir sausumos yra laisvųjų tautų tėvonystė. Argi kivirčijasi lietuvis su lenku dėl Nemuno ribos ir dėl Gardino, ir dėl Baltstogės? Dėl to gi sakau jums, kad prancūzas ir vokietis, ir rusas turi būti kaip lenkas ir lietuvis".

Paskutinis didelis Mickevičiaus kūrinys „Ponas Tadas", paantraštėje pavadintas „paskutiniu užpuolimu Lietuvoje", vaizduoja bajorų gyvenimą ir jų politines nuotaikas 1812 m. išvakarėse. Poemos veiksmo vieta – poeto gimtinės apylinkės, tad nebe etnografinės, bet istorinės Lietuvos dalis. Nors ir svetimas „Pono Tado" bajoriškasis gyvenimas, tačiau jau tas vienas poeto kreipimasis poemos pradžioje – „Lietuva mano tėvyne, tu esi kaip sveikata" – lietuviui skaitytojui visą veikalą daro artimą. Toliau Nemuno ir panemunių peizažai, Lietuvos, tegu ir neetnografinės, poetiškiausi girių aprašymai, puikūs gamtos vaizdai, dažnas Lietuvos minėjimas duoda poemai lietuviško atspalvio. Politiniu atžvilgiu Mickevičius ir čia, žinoma, pasilieka ištikimas unijos tradicijoms. Unijos idėją čia randame būdingai išreikštą smulkaus bajorėlio, dvaro tarnautojo Gervazo lūpomis beveik tais pačiais žodžiais,

kaip ir pats Mickevičius ją išreiškė „Lenkų tautos ir piligrimystės knygose“: „Nuostabus tai buvo tas mūsų Lenkijos ir mūsų Lietuvos likimas! Juk tai taip, kaip du susituokusius dievas sujungė, o velnias skiria!“ (XI giesmė). Napoleono karas su Rusija kurstė tiek visos bajorijos, tiek ir Mickevičiaus viltis atstatyti valstybę, sujungtą Lietuvą-Lenkiją. Ir „Pone Tade“ poetas vaizduoja pasiruošimą į bendrą lietuvių ir lenkų žygį išidealizuotojo Napoleono globoje: Lietuvos jaunuolis slapstydamasis slenka prie Nemuno, plaukia į kitą kraštą, į Varšuvos kunigaikštystę, kur jį pasitinka mielas pasisveikinimo balsas (I giesmė). Tuo pat keliu išvyksta ir pagrindinis poemos herojus Tadas, o kūrinio pabaigoje grįžta kaip lenkų ulonų karys, Napoleono žygio dalyvis. Ši atstatytinos Lietuvos-Lenkijos valstybės, iš Napoleono malonės, idėja sudaro politinį „Pono Tado“ poemos toną. Tačiau pro jį vienoje vietoje kaip kokia vizija ištrykšta ir priešunijinės senosios Lietuvos vaizdas. Žvelgdamas į didingas anuomet Lietuvos girias, poetas prisimena Lietuvos praeitį ir poetiškai trumpai nubrėžia jos istoriją: tų girių paunksmė kadaise dengusi rūsčiojo Vytenio, didžiojo Mindaugo ir Gedimino galvas; prie Vilnelės ir Neries Gediminas, prisiklausęs jų šnarėjimo ir Lizdeikos dainų, sapnavo geležinį vilką ir, pildydamas dievų valią, pastatydino Vilniaus miestą, iš kurio išėjo Kęstutis, Algirdas ir Algirdaičiai. Į tuos miškus atvykdavęs medžioti ir paskutinis karalius, nešiojęs Vytauto kepurę, paskutinis laimingas kariautojas ir medžiotojas Jogailaitis. Visa tai rašydamas svetur ir gimtojo krašto atsiminimų sugraudintas, poetas klausia, ar pamatys dar tėvynės medžius, ar dar gyvena „didysis Baublys, kurio amžių išskaptuotame ruime, kaip gerame name, dvylika žmonių galėjo vakarieniauti prie stalo?“ (IV giesmė).

J. Tretiakas[38] konstatavo, kad plačiame istoriniame poemos horizonte randame išbarstytus kone visus svarbesniuosius tautos atsiminimus. „Pravartu pastebėti, – rašo Tretiakas, – kad tie prisiminimai, pasiekę momento, kada Lietuva susijungė su Lenkija Jogailos laikais, krypsta ne į Piastų Lenkiją, bet į stabmeldiškąją Lietuvą – ir tai yra vienas iš bruožų, duodančių tai epopėjai tam tikrą savitą lietuvišką charakterį"*.

Apžvelgdami smulkesniuosius Mickevičiaus kūrinius, rašytus Vakarų Europoje, dar ne vienoje vietoje randame Lietuvos prisiminimų. Pažymėsime bent trejetą. „Spliugeno Alpėse" poetas, pasiilgęs mylimosios, ieško danguje šiaurės žvaigždės ir Lietuvos. „Pulkininko mirty" aprašo mergelės didvyrės, lietuvės, vienos iš 1831 m. sukilėlių vadų, Emilijos Pliateraitės mirtį. Eilėrašty „Pono Pranciškaus Gžimalos vizitas" pats Mickevičius pasisako, kad jo poezija buvo skirta daugiausia Lietuvai ir Baltarusijai: „Mano paminklas išliks ilgiau negu Kosciuškos kapas ir Vilniaus Pacų rūmai. Nuo Panerių kalnų ir artimųjų Kauno vandenų aš plintu savąja garbe net ligi Pripetės brastos. Mane Naugarduke ir Minske skaito jaunimas... Nepaisydamas caro grasinimų ir sargybinių piktumo, žydelis slapta prakiša į Lietuvą mano veikalų tomelius."

Iš tiesų visų žymesniųjų Mickevičiaus veikalų tematika kuriuo nors atžvilgiu yra susijusi su Lietuva. Atskirtas nuo Lietuvos, jis gyveno jos atsiminimais ir, pagal tų laikų aplinkybes, jautėsi tarnaująs jos reikalams. Puškinas teisingai ir pagrįstai jį vadino Lietuvos dainiumi.

Visais šitais mūsų suminėtais kūriniais, kurių tematikoje šiokiu ar tokiu būdu skamba Lietuvos atgarsiai, Mickevičius

* J. Tretiak, „Mickiewicz i Puszkin", Warszawa, 1906, p. 53.

pasiekė aukščiausias literatūros meno viršūnes ir pradėjo naują epochą lenkų literatūroje. Baladės savo liaudine tematika ir stiliumi, o taip pat naujais romantizmo elementais, sudavė mirtiną smūgį lenkų pseudoklasicizmui ir priartino poeziją prie darbo liaudies žmonių. „Tarnai ir kambarinės išpirko daugiausia“, – džiaugėsi Mickevičius baladžių pasisekimu. „Vėlinių“ IV daly jis pasiekė negirdėto ligi tol jausmo išraiškos stiprumo, o „Krymo sonetuose“ nepalyginamo vaizdingumo ir formos artizmo. „Konrade Valenrode“ romantinis maištingumas jungiasi su patriotinio jausmo gilumu, o „Vėlinių“ III dalis vėl neregėtas polėkis į aukščiausias kūrybos sferas, kur individualiniai poeto jausmai, visuomeniniai reikalai ir bendrai žmogiškos idėjos jungiasi į vieną pagaunančią, žmogaus vaizduotę, protą ir širdį pavergiančią kovos su priespauda tragediją. Pagaliau „Ponas Tadas“ vėl nauja Mickevičiaus genijaus apraiška. Epinis ramumas, vaizdų plastiškumas, žmonių pavidalų bei charakterių ryškumas, giedros, nuotaikingos poezijos paprastumas – štai šio paskutiniojo Mickevičiaus šedevro būdingiausi bruožai.

Mickevičius savo kūrybinės evoliucijos kely nebuvo ir negalėjo būti atsiskyręs nuo to laiko literatūrinio kitų kraštų gyvenimo. Jo poezijoje skamba daug visokeriopų atgarsių: pradedant senovės ir lenkų klasikais, baigiant rusų, vokiečių, anglų ir prancūzų romantikais, daug garsių vardų sumini Mickevičiaus raštų nagrinėtojas, norėdamas visokeriopai aptarti jų kilmę, savybes bei reikšmę. Mickevičius buvo puikiai susipažinęs su pasaulinės literatūros raida ir naujaisiais jos reiškiniais. Jo apsiskaitymas buvo nepaprastas, ir tai yra dar vienas jo genialumo bruožas, kad jis milžiniškoje savo atmintyje saugojo daugybę geriausių pavyzdžių iš litera-

tūros lobyno, galėjo cituoti ilgas ištraukas iš senųjų ir naujųjų autorių. Tačiau visa tai nė kiek nenustelbė jo savitumo ir nevaržė jo kūrybos laisvės. Koks intensyvus, turtingas ir gaivališkas buvo jo vidaus gyvenimas, rodo jo garsios improvizacijos, vienintelis reiškinys pasaulinės literatūros istorijoje. „Jo improvizuotos eilės, – rašė Viazemskis[39], – laisvai ir staigiai išsiveržd avo iš jo lūpų skambia spindinčia srove. Jo improvizacijoje būdavo minties, jausmo, vaizdų ir aukščiausio laipsnio poetinės išraiškos. Buvo galima manyti, kad jis įkvėptai, atmintinai skaito savo jau parašytą poemą“*. Visi jo skaityti autoriai buvo vien tarsi pakopos jam pačiam aukščiau kilti. Kalbant apie visus tuos autorius, kuriuos Mickevičius gerbė ir kuriais žavėjosi, tinka pakartoti tai, ką yra pasakęs Baratynskis[40] dėl jo susižavėjimo Bironu: „Kai aš matau tave, įkvėptasai Mickevičiau, prie Bairono kojų, aš mąstau: pakilk, nusižeminęs garbintojau, pakilk ir atsimink: tu patsai esi dievas“**. Savo literatūrinės raidos kely Mickevičius, kaip ir Puškinas, pasiekė tokių laimėjimų, kuriuose randame geriausius didžiųjų literatūrinių krypčių požymius. „Abu jiedu savo raidos procese, – rašė prof. Kleineris, – pasiekė trijų meno krypčių sintezės: romantinių aukštybių poetai, jiedu tuo pačiu metu yra didžiosios realizmo mokyklos pagrindėjai, o jųdviejų aiški, tiksli, be tamsių asociacijų bei užuominų ir siekianti pilnos poetinės daiktų bei idėjų išraiškos kalba leidžia laikyti juodu tiesioginiais literatūrinio klasicizmo paveldėtojais“***.

* Адам Мицкевич, „Избранное“, Огиз, 1946, p. 17.

** Ten pat, p. 21.

*** „Литературная газета“, 1940, № 58.

III. A. MICKEVIČIAUS KŪRYBA LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Filomatų susirinkime 1819 m. vasario 24 d. buvo paskaityta ir aptarta A. Mickevičiaus apysakaitė iš lietuvių istorijos „Živilė“, o tų pačių metų vasario 26 d. ji buvo atspausdinta laikrašty „Tygodnik Wileński“. Nei Mickevičiui, nei jo draugams nė į galvą, tur būt, tada neatėjo, kad į tą apysakaitę atkreipė ypatingo dėmesio penkeriais metais už apysakaitės autorių vyresnis moralinių ir politinių mokslų studentas Simonas Daukantas. Šis tylusis žemaitis, baigdamas universitetą, rašė žemaitiškai istorinį veikalą, kurį pabaigė 1822 m. ir pavadino „Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu“. Veikalo uždavinys buvo ne tiek duoti tikslių, patikrintų žinių iš Lietuvos istorijos, kiek sujaudinti skaitytojus senovės lietuvių narsa, heroizmu, prisirišimu prie savo tėvynės ir pasiryžimu ją ginti; tokius pat jausmus norėjo Daukantas įdiegti ir savo skaitytojams. Tad štai ir patraukė jo dėmesį tariamosios Naugarduko didvyrės Živilės istorija, juo labiau, kad ji atrodė kaip senoviško rankraščio ištrauka. Atpasakojęs „Darbuose“ Živilės žygį, Daukantas sąžiningai nurodo, iš kur tai yra paėmęs*. Tai pirmas, ankstyviausias Mickevičiaus kūrinio panaudojimas lietuvių raštijoje.

Žymėtina tai, kad Daukantas dar pačiame ankstyviausiame lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio prieaušry „Živilės“ romantinę senovės idealizaciją panaudoja veikale, kuris yra skirtas žadinti nacionaliniam jausmui ir įrodyti unijos žalingumui**. „Živile“ tad ir prasideda tas Mickevičiaus

* S. Daukantas, „Darbay...“ 1929, p. 132.

** Žr. būdingus Daukanto argumentus prieš jungimąsi su lenkais. „Darbay...“, p. 211.

veikalų bendro, romantinio, nukreipto prieš politinę priespaudą patriotizmo transponavimas į nacionalinę lietuvišką plotmę, kuris yra toks būdingas vėlyvesniems XIX a. Mickevičiaus vertėjams. „Živilė“ ir po Daukanto buvo verčiama į lietuvių kalbą. 1890 m. jos vertimas pasirodė Amerikos lietuvių laikrašty „Vienybė lietuvninkų“, o XX a. ji dar labiau paplito ir pateko į mokyklų chrestomatijas ir skaitymų knygas.

Yra žinoma, kaip džiaugsmingai sutiko Adomą Mickevičių Prancūzijoje 1831 m. sukilimo dalyviai Lietuvos emigrantai, kurių tarpe būta ir lietuviškai rašančių. Jungė juos su lenkais bendri politiniai siekimai, dalyvavimas bendrame sukilime, o taip pat bendri emigracijos vargai bei rūpesčiai. Tad visai suprantama, kad Mickevičiaus „Lenkų tautos ir piligrimystės knygos“ buvo brangus veikalas tiek lenkams, tiek ir lietuviams. Buvo jis tiek brangus, kad atsirado žmogus, panoręs jį išversti ir išleisti lietuviškai, o tai kalba apie savotišką, lietuvišką to vertėjo nusiteikimą. Lietuviškas „Knygų“ vertimas pasirodė bene 1833 m. kovo mėn.*, tad tik 5 mėnesiais vėliau už originalą. M. Brenšteinas[41], pirmasis Mickevičiaus vertimų į lietuvių kalbą bibliografas, vertimą laiko pilnu**, bet nei jis, nei niekas kitas nenurodo, kas jį yra atlikęs, nes spaudiny vertėjas nepažymėtas. Galima spėti, kad vertėjas bene bus buvęs jau mūsų minėtas Kiprijonas Juozas Nezabitauskas-Zabitis[42]. Brenšteinas pagal K. Estreicherio Bibliografiją[43] mini dar vieno „Knygų“ lietuviško vertimo ištraukas, 1836 m. išspausdintas ant atskirų lapelių, ir kaip vertėją nurodo, tiesa, su klausimo ženklu, Liudviką Vilčinską. Tuo

* Wl. Mickiewicz, op. cit., t. II, p. 209, prierašas.

** M. Brensztejn, „Bibliogr. utworów Mickiewicza, przełożonych na język litewski“. „Źródla mocy“, 1927, Nr. 1, p. 72.

pačiu metu pasirodė ir „Piligrimystės litanijos“, ir „Maldos“ vertimas. Suprantama, kad, prasidėjus lietuvių nacionaliniam išsivadavimo sąjūdžiui, šitie Mickevičiaus raštai pasidarė nebeaktualūs ir nebereikalingi, nes jų turinio nebegalima buvo nukelti į to sąjūdžio ideologijos plotmę.

Vienu iš ankstyvesniųjų Mickevičiaus vertėjų į lietuvių kalbą reikia laikyti Liudviką Jucevičių[44], kuris dar 1837 m. išspausdino „Vėlinių“ IV dalies 790–835 eilučių ištrauką, pavadintą „Aplankimas“ ir balades „Switezine“ ir „Trins Budrisaj“*. Vargu, ar būtų vaisingi kokie platesni samprotavimai dėl šių būtent kūrinių pasirinkimo. Vis dėlto tas pasirinkimas gal nėra visai atsitiktinis. Jucevičius – gero poetinio skonio ir polinkių žmogus, nors labai aukštai vertino lietuvių kalbą, bet, bajorijos nuotaikomis apsikrėtęs, nenujautė, kaip valstietis Daukantas, naujosios epochos reiškinių. Jis tad ir pasirinko versti vien didžios poetinės vertės kūrinius, bet neturinčius jokių nacionalinius jausmus žadinančių elementų. Tų vertimų literatūrinė analizė neduotų jokių reikšmingesnių rezultatų. Pažymėtina vien tai, kad šie Jucevičiaus vertimai yra pirmas bandymas atkurti lietuvių kalba labai vertingus poezijos kūrinius. To bandymo visuomeninė reikšmė yra ta, kad lietuvių kalbai buvo skinamas kelias į sulenkėjusią bajoriją, kuriai Mickevičius buvo šlovingiausias ir mėgstamiausias poetas.

Dešimtmečiu vėliau, tad Mickevičiui dar gyvam esant, keletą jo kūrybos fragmentų vertė Valerijonas Zagurskis-Ažukalnis[45]. Sąsiuviniai, kuriuose tie vertimai perrašyti, pažymėti

* „Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich“. Tłumaczył L.A.J., Wilno, 1837. – Žr. L. Jucevičius, „Raštai“, 1959, p. 593–600.

1848 m. data, o spaudai paruoštas Ažukalnio originalinių poezijų ir vertimų rankraštis, Vaižganto manymu*, buvo cenzūruotas apie 1863 m., bet liko neišspausdintas. Ažukalnis išvertė šiuos Mickevičiaus dalykus: iš „Valenrodo“ „Viliją“ ir nuotrupą „Kas mana dusus suskeyta ir girdi“, „Pono Tado“ pradžią, baladę „Sugrįžimas tewo“, o „Jaunikis ir mergele“ yra laisvas vertimas, vietomis tik sekimas Mickevičiaus „Panicz i dziewczyna“. Ažukalnio vertimai, ilgą laiką buvę maža kam žinomi, kaip atsitiktinis mėgėjo darbas neturi platesnės reikšmės“**.

Vienu iš ankstyvesniųjų Mickevičiaus vertėjų į lietuvių kalbą laikytinas ir Eduardas Jokūbas Daukša (1836–1890). Jo poezijų ir šiaip užrašų rinkinys, kuriame yra ir vertimų iš Mickevičiaus, sudarytas 1854–1858 metais, o vertimai iš Mickevičiaus bus kilę 1857 m. Tai žinomosios dainos „Vilija“ ir „Konrado Valenrodo“ pradžios vertimas. Įdomu tai, kad Daukša, jau anais laikais norėjęs būti kalbos puristu ir rašybos reformatoriumi, slavišką Vilijos vardą pakeičia lietuvišku:

Neris gimditoji upealu musu
Avksini dugni, melinu tur veajdu.

Savotiškai Daukša panaudoja „Konrado Valenrodo“ motyvą apie didybę iš Konrado ir Aldonos dialogo prie bokšto: „Didumas girdiu ir wis tad didumas.“ „Vėlinių“ IV dalies įtaka jaučiama Daukšos eilėrašty „Meajlea! kas pirm kart šitu

* Vaižganto „Raštai“, t. XI, p. 77.

** S. Daukanto archyve yra išlikęs A. Mickevičiaus eil. “Žibuoklė“ vertimas, pavadintas „Žibakie“ ir pasirašytas „perdeje isz lenkiszka Jans Zemajtis“. Kas buvo vertėjas – iki šiol neišaiškinta. Vertimas, galima spėti, atliktas dar XIX a. pirmojoje pusėje.

žodi tarea, Tea bus prakeajktas su wisu jo wajs'u". E. J. Daukšos vertimai bei sekimai anais laikais niekur nebuvo spausdinti ir plačiau nepasklido. Vis dėlto jie rodo, kokių literatūrinių bei idėjinių ieškojimų ir siekimų būta Daukšos aplinkoje dar ankstyvose lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio išvakarėse. Daukšos literatūrinis darbas sutampa su jo studentavimo metais Maskvoje (1854–1856) ir Tartu-Dorpate (1856–1858). Kiek galima spręsti iš minėtosios Daukšos poezijų ir užrašų knygelės, kurioje yra ir jo draugo A. Volickio eilėraščių, lietuviško tautiškumo jausmas juose buvo jau labai stiprus. Studijuodamas Maskvos universitete, Daukša domisi ne tik literatūra apie Lietuvą, lietuvių folklorą bei etnografiją, ne tik nusirašinėja lietuviškus eilėraščius, bet ir bando sudaryti lietuvišką rašybą, atsisakydamas lenkiško alfabeto ženklų, ir rašo lietuviško patriotinio turinio eilėraščius, nors dar lenkų kalba. Apie lietuviškas ano meto Maskvos lietuvių studentų nuotaikas liudija ir Jonas Koncevičius[46], studijavęs ten 1858–1862 m. Lietuviai studentai, tarp kurių buvę ir keli minskiečiai, lietuviškai nemokėję, ryžosi mokytis lietuvių kalbos, projektavo leisti lietuvišką laikraštį, „visus mokslu raštus apskelbti lietuviškai, musu poetas, o ypačiai Mickevičio, išversti ir išspausdinti lietuviškai"*. Patriotinio tų laikų įkarščio pagautas, Koncevičiaus draugas Enrikas Bukauskas, Koncevičiaus liudijimu, pranašavęs, kad „po 50 miatu busint Kaune letuviška opera"**.

Negalima abejoti, kad Mickevičiaus raštai tą lietuvių mokslus einančios jaunuomenės patriotizmą ugdė, – tai rodo

* „Aušrinė", 1910, Nr. 2, p. 6.
** Ten pat, p. 4.

ir įsakmiai Koncevičiaus paminėtas poeto vardas. Koncevičiaus aprašomuoju metu Daukša studentavo jau Tartu universitete. Čia jo pažiūrose išryškėja ne tik nacionalinis, bet ir politinis bei visuomeninis separatizmas nuo unijos ir bajoriškų tradicijų. Viename eilėrašty Daukša skatina savo draugą Volickį, kad šis būtų kovotojų eilėse ne vardan Lenkijos, bet vardan Lietuvos, o save vadina jo bičiuliu lietuviu-demokratu. Taip karingai nusiteikęs ir pasiryžęs Lietuvai, kaip jis sakėsi, net ginklu tarnauti, Daukša labai vertino Mickevičių, o ypač jo „Konradą Valenrodą". Tartu studijuodamas, jis ir išvertė aukščiau minėtas šios poemos nuotrupas.

Ažukalnio ir Daukšos pakilnotas versti „Konradas Valenrodas" vis labiau traukia XIX a. antrosios pusės veikėjų ir literatų dėmesį. Apie 1860 m. Mikalojus Godlevskis (1818–1890) išvertė jau beveik visą poemą. Godlevskis XIX a. pabaigoje dalyvavo spaudoje, rašė patriotinių eilėraščių, kolportavo draudžiamąją spaudą, bet „Konrado Valenrodo" vertimas liko neišspausdintas ir plačiau nežinomas. Kad ne vien pati poema, bet ir jos autorius kėlė vertėjo susižavėjimą, matyti iš to, jog antraštiniame lape jis pabrėžtinai pažymi: „paraszi žinomas musu Adomas Mickewicze". Apskritai reikia pastebėti, kad to laikotarpio žmones traukė ne vien lietuviškoji Mickevičiaus raštų tematika, bet ir tai, kad garsusis jų autorius buvo „mūsų" poetas. Netrukus, kaip pamatysime, jau ir jo pavardė imta lietuvinti – Mickus!

Tačiau uoliausiu „Konrado Valenrodo" vertėju reikia laikyti Stanislovą Dagilį[47]. Kada jis pradėjo šį veikalą versti, tikrų žinių neturime. „Alpuharos" baladę bus išvertęs berods dar prieš 1880 m. ir nuo to laiko visą metų eilę dirbo prie poemos vertimo. Pirmasis pusės poemos vertimo leidimas

pasirodė 1891 m., o antrasis, pataisytas ir išbaigtas, 1910 m. Žinia apie Dagilio pasiryžimą išversti „Konradą Valenrodą“ buvo sutikta su būdingu aniems laikams įkarščiu. „Aušros“ pasirodymo metais Maskvos universiteto studentas Adomas Sketerys[48] kovo 2 d. rašo Dagiliui Maskvos lietuvių studentų vardu tokį laišką: „Maskvos lietuvių būrelis susirinkęs paskaitė Kriaučiūno gromatą, kur, be kitų naujienų, radome vieną labai mums linksmą: Sumų mokytojas Dagilis išvertęs A. Mickaus „Budrį ir jo sūnus“ ir pusę „Konrado Valenrodo“. Širdingai džiaugdamies, jog iš vyresniųjų mūsų brolių da yra savo tautos mylėtojų, kurie, kiek galėdami, dirba jai atgaivinti, susitarėm pasižinti su Tamsta – tokiuo tikru lietuviu, ir parodyti savo meilę šia gromata“*.

Kokiu požiūriu buvo vertinami patys Mickevičiaus kūriniai ir pasirenkami vertimai įvairiuose nacionalinio buržuazinio sąjūdžio etapuose, rodo jau daug vėlesnis, bet labai būdingas J. Tumo-Vaižganto atsiliepimas apie Dagilio vertimus: „Itin gerai sekasi jam išversti „Trys Budriai“. Bet Dagilio tuo laiku dar nebūta pakankamai kritiško; jį, romantiką-patriotą, pigiai paperka ir nulenkia vieni „lietuviškumai“, nors jie būtų ne geriausios rūšies. Nei Kundroto[49] „Lietuva“, nei Mickevičiaus „Budriai“ negali patenkinti susipratusio lietuvio... „Budriai“ – perdėm lenkomaniški. Šiandien lenkių vedimo apidemiją jau vadiname Lietuvos jaunuomenės vėžiu, kurs ėdė ir tebeėda mūsų šeimynas. Tepatenkina mus „Valenrodas“**. Šie Vaižganto žodžiai gerai parodo, kaip, nacionaliniame buržuaziniame sąjūdyje stiprėjant šovinistiniam elementui, keitėsi

* J. Tumas, „Liet. liter. paskaitos. Aušrininkų grupė“, 1924, p. 200.
** J. Tumas. „Liet. liter. paskaitos. Aušrininkų grupė“, 1924, p. 220.

Mickevičiaus ir kitų poetų, rašiusių lietuviškomis temomis, priimtinumo kriterijai. Vis dėlto ir po Dagilio vertimo „Tris Budrius“ dar išvertė M. Dovoina Silvestravičius (vertimas išspausdintas „Birutės dainose“ 1891 m.) ir Petras Arminas (vertimas išspausdintas „Varpe“ 1892 m.).

„Konradas Valenrodas“ iš tiesų tenkino, pasak Vaižganto, buržuazijos reikalavimus, ir, nepaisant uždavinio sunkumo, keletas vertėjų, pradedant minėtuoju Godlevskiu, bandė tą uždavinį atlikti. Be Godlevskio ir Dagilio, reikia suminėti dar du „Valenrodo“ vertėjus: Kazimierą Bukavietį ir Joną Žilių-Jonilą[50]. Kazys Bukavietis, „Aušros“, „Lietuviško balso“, „Šviesos“, „Tėvynės“, „Tėvynės sargo“ bendradarbis, be žymesnio talento, bet judrios iniciatyvos mėgėjas literatas, matematikas ir technikas-išradėjas, apie 1886 m. išvertė pusę „Konrado Valenrodo“ ir „Pabėgimo“ („Ucieczka“) baladę, jo pavadintą „Baltu karžygiu, verstu iš Mickaus“ ir atskira knygele išspausdintą 1897 ir 1906 m. „Aušros“ laikų poetas Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis taip atsiliepia apie šį vertėją: „B-vietis tur neiszpasakytą dovaną nuo gamtos prie pieszimo eiliu: parazė „Jonas isz Kempės“ ir „Tadeuszas“ Mickaus (Pan Tadeusz), taip pat daug kitokiu eiliu tur paraszęs, kuriu negali atsiskaityti!“* „Konrado Valenrodo“ vertimas, pasiųstas Amerikos „Tėvynei“, buvo iš dalies panaudotas J. Žiliaus savajam vertimui**, išspausdintam 1889 m. Žiliaus ir Dagilio vertimus pravartu plačiau pasvarstyti.

J. Žilius, naudojęsis Bukaviečio ir Dagilio vertimais ir, kaip pats pasisako, kai kurias vietas iš jų pasisavinęs, vis dėlto

* „Auszra“, 1885, Nr. 10–11, p. 359.

** J. Jonila, „Veikalai, veikalėliai ir vertimai“, II pluoštas, p. 121.

nesugebėjo su sunkiu savo uždaviniu patenkinamai susidoroti. Sunkų bei nedarnų eiliavimą, kalbos klaidas ir daugelį kitų netobulumų dar būtų galima vertėjui atleisti, turint galvoj ano meto mūsų eilėraštinės technikos ir literatūrinės kalbos lygį. Blogiau tai, kad Žilius iškraipė, sužalojo kūrinio stilių ir personažų charakterį. Žilius „Konradui Valenrodui" davė per daug jau sentimentalų atspalvį ir lietuvių liaudies dainiškojo stiliaus pobūdį. Aldonos „Daina iš bokšto" III poemos daly, nors pavadinta „daina" (pieśń), iš tiesų yra lyrinis Aldonos monologas, vien išreikštas reguliariais, vienodais posmais, kurie ir yra vienintelis dainiškas to monologo elementas. Vertėjas sudainino šį monologą pirmiausia daugybe deminutyvų: atdūsėliai, ašarėlės, šaltinėlis, širdelė sopulėliuos, ramumėlis, naujienėlė, laimužėlė ir t. t. Be to, vertėjas įkomponavo ir visai svetimų originalui dainiškų vaizdų, kaip pvz.: „Kur ašaros krito, samanėlės žėlė", „Ten rūtų darželiai, ten žalios rūtelės", „Ten visos grožybės, tik nė mūs namelių". Jei ir galėtume vertėją iš dalies pateisinti tuo, kad šitam fragmentui sudaininti pats autorius tarsi davė teisę, pavadindamas jį daina, tai jau niekaip negalima pateisinti tolimesnių Aldonos-Konrado dramatinių dialogų susentimentalinimo. Konradas, po Aldonos dainos tarsi nubudęs su pašaipišku, pagal originalą „su pablūdusiu juoku" („z dzikim uśmiechem"), Žiliaus vertime taip prabyla:

O vargas vargelis darželio gėlelėms,
Didesnis vargelis skaisčiosioms mergelėms!

Ne tik sentimentaliai, bet ir neskoningai skamba jo žodžiai, kai jis sielvartaujančią bokšte Aldoną vadina „rūtyte", „Rūtyte mieliausia", „širdie Aldonėle", „miela balandėle", o

Aldona jam atsako: „dobilėli“, „Alfužėli“. Visai neteisingai ir įžeidžiančiai Aldonos meilę, o priešingai Konrado charakteriui nuskamba jo žodžiai: „Kaipgi dabar mane, kada pasenėjau, galėjai, meiluže, į pinkles pagauti?“

Nederėtų šitokių elementariai nevykusių vietų nė minėti, jei jos neturėtų bendresnio pagrindo lietuvių poezijos raidoje ir paties Žiliaus, kaip anų laikų poeto, stiliaus savybėse. Žiliaus „Konrado Valenrodo“ vertimas pratęsia XIX a. dainiškojo stiliaus lietuvių poezijos kryptį, turėjusią tokių ryškių atstovų, kaip A. Strazdas, A. Vienažindys ir iš dalies A. Baranauskas. Gyvas lietuvių liaudies dainomis susidomėjimas, L. Rėzos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, brolių Juškų, J. Basanavičiaus ir daugelio kitų darbai tautosakos srityje turėjo skatinamos įtakos ir poetams naudoti literatūrinėje kūryboje dainų motyvus ir jų poetines priemones. Pats J. Žilius-Jonila, prieš versdamas „Konradą Valenrodą“, buvo parašęs liaudies dainų forma epinį „piešinėlį iš kaimiečių gyvenimo“ – „Radynas“ ir „Vestuves“. Suprantama tad, kad ir Mickevičiaus poemos vertimas įgijo dainišką atspalvį, deja, per menku menišku pajėgumu vertimui suteiktą. Be to, reikia atsiminti, kad XIX a. pabaigoje buvo įsigalėjusi tendencija lietuvinti viskas, kas tik kokiu nors atžvilgiu siejosi su Lietuva, net ir visai svetimi vietovardžiai, pavardės bei pavadinimai, jei tik jie savo skambesiu primindavo kokį lietuvišką žodį. Kai kurie veikėjai patį Mickevičių, kaip matėme, lietuvino „Mickum“, Kondratavičių – Kundrotu, o garsų Mickevičaus veikalų iliustratorių italų kilmės lenką Andriolį – jau žymiai vėliau – Andriuliu. Žilius tokiais kraštutinumais, rodos, niekur nepasižymėjo, vis dėlto Mickevičių laikė lietuvišku ir sau labai artimu poetu, tad ir jo kūrybą tarėsi turįs teisės

lietuvinti dainiškomis priemonėmis. Įdomus šiuo atžvilgiu lenkų kalba Žiliaus parašytas eilėraštis, pridėtas prie „Gražinos“ vertimo. Eilėraščio autorius vaizduoja save patį, nakčia vaikštinėjantį Kauno apylinkės giraitėje, turbūt vadinamajame Mickevičiaus slėny. Staiga, lyg kokiame stebuklingame regėjime, jam pasirodo pats Mickevičius. Kėlęs iš kapo, jis „vėl vaikščioja, svajoja, dainuoja, dainą aplaistydamas graudžiomis ašaromis; slėnyje skamba jo balsas, bet jau gimtųjų žodžių kalba“. Eilėraščio autorius, „Gražinos“ vertėjas, stebuklingos dainos sužavėtas, ilgai stovėjo prieš tą pavidalą, bet, auštant dienai, nustebęs pažino jame savo paties šešėlį. Šis, reikia pasakyti, pretensionalios prasmės eilėraštis laikytinas vienu iš Mickevičiaus lietuvinimo reiškinių, atsispindėjusių ir jo kūrinių lietuviškuose vertimuose.

„Konrado Valenrodo“ Dagilio vertimas yra, apskritai paėmus, geresnis, sklandesnis, artimesnis originalui, bet jis nepasižymi tokiu su epocha ir su vertėjo literatūriniais palinkimais jį siejančiu būdingumu, kaip Žiliaus vertimas. Malonybinių deminutyvų randame daug ir Dagilio vertime: tėvelių lepumas, prieglobsty močiutės, laimingos dienelės, žali lapeliai, stiebelis jaunutis, pasiilgsta širdelė, prasti žmoneliai, karštos ašarėlės ir pan. Šitokios kalbos lytys, kurių ir Dagilis ypač daug vartoja Aldonos-Konrado scenose, suteikia tiems dialogams taip pat sentimentalinio pobūdžio, bet ne taip žymiai, kaip Žiliaus vertime. Dainiško atspalvio bei „lietuvinimo“ Dagilis duoda dar mažiau. Tai ir suprantama. Dagilis, gyvenęs toli nuo Lietuvos, Sumų mieste, buvo mažiau lietuvių literatūrinės tradicijos paveiktas ir savo originalinėje kūryboje žymesnio polinkio į dainiškąjį stilių nerodė, nors, Vaižganto liudijimu, rinko biržėnų dainas, dėjo joms savo komentarus ir

prasimanė ženklus tarmei reikšti*. Galima taip pat sutikti su Vaižgantu, kad Dagilis buvo „vėlybojo Vilniaus romantizmo atžala“. Tai rodo jo vertimai iš Mickevičiaus ir Kondratavičiaus[51]. Toli atskirtas nuo nacionalinio buržuazinio sąjūdžio centrų, jis neskelbė tokių šovinistinių šūkių, kokių pastebėsime Žiliaus eilėraščiuose. „Konrado Valenrodo“ vertime vis dėlto randame tokį posakį:

Ar pripažins tie už balsą vaikelių
Bjaurių bjauriausią vokiškąją kalbą?

Yra tai šovinistiškai sustiprintas vaidilos priekaištas išsižadėjusiems savo krašto išdavikams, kalbantiems „vokiečių barbariška kalba“.

Dagilio „Konrado Valenrodo“ vertimas susilaukė kritikų pastabų ir vertinimų. Palankiausiai, tiesiog su entuziazmu, atsiliepė apie jį Vaižgantas: „Už „Konradą Valenrodą“ patsai autorius Mickevičius, jei tebebūtų gyvas, pabučiuotų mūsų senelį Dagilį. O jei aš būčiau Mickevičius, tai visai nesidrovėdamas padėčiau savo parašą po vertimu ir pasakyčiau: jis – kone tikras brolis originalui. Vaižgantiškai pasakyta? Vyrai, yra dalykų, kada negalima perdėti begiriant, nes jie aukštesni už bet kaip egzaltuotą pagyrimą“**. Kad toks Dagilio vertimo išaukštinimas yra iš tiesų vaižgantiškai perdėtas, šiandien pasakys kiekvienas, kuris bus su tuo vertimu susipažinęs. Tokią jo nuomonę tegali pateisinti ne tiek aukštas vertimo lygis, kiek Mickevičiaus poezijos meilė, kaip pats Vaižgantas ten pat prisipažįsta: „Aš mūsų Mickevičių mėgstu ir jį garbinte garbinu“. Pakenčiamas, kaip aniems laikams, vertimas,

* J. Tumas, op. cit., p. 236.
** Ten pat, p. 238.

geresnis už visus ankstyvesniuosius, ir sukėlė Vaižganto džiūgavimą.

Kalbant apie „Konradą Valenrodą“, reikia atskirai paminėti populiarios dainos apie Viliją vertimus. Be lig šiol minėtų vertėjų: V. Ažukalnio[52], E. J. Daukšos, M. Godlevskio, K. Bukaviečio, J. Žiliaus ir St. Dagilio, turime dar šiuos „Vilijos“ vertimus: J. Brazaičio[53] rankraštiniame laikraštėly „Kalvis melagis“ 1876 m., V. Kudirkos „Varpe“ 1896 m., Maironio „Apšvietoj“ 1891 m., A. Geležninko-Maciejausko[54] rinkinėly „Jaunikaičiams dienos“ 1905 m., Jurgio Dzūkelio-Milančiaus[55] „Lietuvos žvaigždutėj“ 1908 m., nežinomo vertėjo rinkinėly „Visoki skaitymėliai“ 1908 m. ir J. Mačio-Kėkšto rinkiny „Eilės“ 1910 m. Be to, Budrys-Adomaitis[56] teigia, esą ar tai apie Ukmergę, ar tai panemunėse Suvalkų krašte buvusi dainuojama „Vėlinių“ nuotrupa „Baisi ir tamsi naktelė“ (?) ir „Neris taj musu upelu moti“*.

Tokių šios dainos gausingų vertimų priežastis yra ne vien jos lyrinis dainiškumas, bet dar daugiau jos patriotinė nuotaika ir supoetinta visuomeninė aniems laikams aktuali idėja. Nemuno pagrobtos, jūroj paskandintos Vilijos ir svetimą bernelį pamilusios lietuvaitės paralelė reiškė įspėjimą apskritai dėl dėjimosi su svetimtaučiais ir nutautimo pavojaus. Be to, lietuvaitės grožio bei dorovingumo, lietuvių jaunimo ir gimtojo krašto idealizavimas atitiko anos gadynės siekimus. Jau vien iš „Vilijos“ vertimų, išbarstytų viso šimtmečio mūsų literatūrinio gyvenimo kely, galėtume susidaryti lietuvių literatūrinės kalbos posūkių ir svyravimų vaizdą. Svarbiausios

* Budrys, Mickiewicz w literaturze litewskiej. Książka zbiorowa ku uczczeniu pamięci Adama Mickiewicza. Petersburg, 1898, p. 129, 130.

mūsų tarmės: aukštaičių šiauriečių, rytiečių, dzūkų-pietiečių, vakariečių ir žemaičių, skamba šios dainos vertimuose. Kaip minėta, slavišką Vilijos vardą senovišku lietuvišku Neries vardu pirmas pakeitė E. J. Daukša, jau tais laikais norėjęs būti kalbos puristu, alfabeto ir rašybos reformatoriumi. Šiaip jo vertimas, atliktas baltomis eilėmis, yra visai silpnas. Kalbos grynumo ir formos atžvilgiu bene geriausias bus Maironio vertimas, paskutinėse redakcijose suderintas su bendrinės lietuvių kalbos reikalavimais. Tačiau, Vaižganto nuomone, „vieno Dagilio „Vilijos" vertimas savo natūralumu, kalbos taisyklingumu (be vieno už dyką) ir jos lengvumu pilnai patenkina ir nujau bene pralenkia patį Maironį"*.

Minėdami Maironio išverstą „Viliją", turime pažymėti, kad šios dainos atgarsį randame ir originalinėje Maironio kūryboje. „Tarp skausmų į garbę" poemos IV giesmės pradžia ir „Jaunosios Lietuvos" IV giesmės III skyrelis yra turbūt sąmoninga „Vilijos" parafrazė. Lietuvių jaunimą, kuris Mickevičiaus dainoje myli lietuvaitę, čia pakeičia beržas-našlaitis, įsimylėjęs Dubysą, deja, besiveržiančią, kaip ir Mickevičiaus Vilija, į tolimą Nemuną:

Banguoja Dubysa blaiviai vilnimis,
O beržas našlaitis, nuleidęs šakas,
Kad švinta rytai ir išblykšta naktis,
jai beria sidabro rasas.
Ne rasos, tai graudžios jam ašaros byra!
Bet veltui šakas garbiniais apdabins:
Dubysa jau myli... bet tolimą vyrą:
vien Nemunas ją apkabins.

* J. Tumas, op. cit., p. 238.

Tačiau Maironio poetinio palyginimo tolimesnė prasmė yra kitokia. Mickevičiaus Vilija pamilsta Nemuną, o lietuvė svetimą vyrą, pabėgdama iš gimtinės ir paniekindama savąjį jaunimą. O Maironio priešingai:

Lietuvės neieško, kaip vilnys Dubysos,
Sau meilės už kalnų, už girių tamsių;
Bet meilę ir širdį atranda ne visos,
nes bėga lietuviai nuo jų.

Mickevičiaus „Viliją" „Konrado Valenrodo" poemoje dainuoja Albanas, norėdamas išreikšti liūdną Aldonos likimą, ir poetui nerūpėjo duoti šiai dainai platesnės aktualios visuomeninės prasmės. O Maironis turi galvoj aktualų aniems laikams lietuviškų šeimų klausimą ir priekaištauja to meto jauniems lietuvių inteligentams, kurie dažniausiai vesdavo svetimtautes. Taigi Mickevičiaus „Vilijos" motyvas Maironio kūryboje, veikiamas skirtingos epochos ir panaudotas skirtingam tikslui, įgavo kitokią idėjinę prasmę.

Čia reikia paminėti dar du Maironio kūrinius, kur matome Mickevičiaus įtaką – tai baladė „Čičinskas" ir baladinio pobūdžio eilėraštis „Šatrijos kalnas". Dėl Čičinsko, tiesa, galima abejoti, ar jis parašytas Mickevičiaus eilėraščio „Sustojimas Upytėj" („Popas w Upicie") įtakoje. Abiejų kūrinių pobūdis ir turinys, nors abudu vaizduoja Sicinskio nedorybes, visiškai skirtingas: Mickevičiaus platus epinis pasakojimas, Maironio – epinė baladė. Ir Sicinskio nusikaltimai minimi ne tie patys. Vis dėlto Mickevičiaus kūrinys, greičiausiai, davė Maironiui idėją parašyti baladę, panaudojant kitus liaudy užsilikusius pasakojimus apie šį savivaliautoją bajorą, savo „veto" išardžiusį 1652 m. seimą. „Šatrijos kalne" matome neabejotiną „Svitezio" baladės įtaką.

Pirmasis abiejų kūrinių posmas visiškai sutampa: Šatrijos kalnas:

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių
Jei pro Luokę kada bekeliausi,
Nepamiršk sustabdyti arklių
Ir ten kalną užlipti aukščiausį.

Svitezis (J. Žiliaus vertimas):

Jeigu tau tektų aplink Naugarduką
Plūžėnų girioj viešėti,
Sustok, pašvęski laiko truputuką
Ežerui prisiveizdėti.

Ir toliau paralelė nors ne tokia ryški, tačiau neabejotina. Tik Maironis pasitenkina Šatrijos vidurnaktinių vaidinimųsi pavaizdavimu ir baigia lyriniais posmais, o Mickevičius plečia toliau epinę baladės fabulą. Būtų galima ieškoti ir dar gilesnio Mickevičiaus poveikio Maironiui. Būtų galima spėti, kad Maironio persiorientavimas iš individinių, asmeninių išgyvenimų į visuomeninius, išreikštas jo lyrikoje ir „Jaunosios Lietuvos" Juozo Rainio asmeny, yra įvykęs Mickevičiaus išgyvenimų įtakoj ir bent kiek primena „Vėlinių" Gustavo-Konrado dvasinę evoliuciją. Tačiau tai būtų labai bendro pobūdžio samprotavimai, konkrečiais duomenimis neįrodomi. Pasitenkinsime vien priminę vieno iš ankstyviausių Maironio kūrinių „Lietuvos" poemėlės posmą, kuriuo jaunasis Maironis garbina Mickevičių ir kartu apgailestauja, kad jis nesupratęs gimtosios kalbos reikšmės lietuvių tautai:

Čionai didžiausis tarpo poetų
Garsus Adomas išvydo svietą

Ir jis, tėvyne, tave mylėjo.
Nors nesuprato, jogei Lietuvis
Mylėti kalbą tur pranokėjų,
Jog tautos būdu yr jos liežuvis.

Grįždami prie Mickevičiaus kūrinių vertimų, sustojame prie „Gražinos" poemos. Ši klasikinio grožio poema kėlė mažiau, negu „Valenrodas", mūsų vertėjų susidomėjimo. „Aušros" laikais „Gražiną" buvo pasiryžęs išversti Petras Arminas, bet vertėjo mirtis nutraukė šį darbą 167-toj poemos eilutėj. Gražinos vardas Arminui pasirodė ne visai lietuviškas, tad jis rašo „Gražioji"*. Šiaip jokių būdingesnių žymių šis vertimas neturi.

Visą „Gražiną" išvertė J. Žilius. Spausdinta Amerikos „Vienybėje lietuvninkų" 1893 m. ir „Tėvynėje" 1899 m.; tais pačiais metais – rinkinėly „Vertimai iš Mickevičiaus" ir vėliau J. Žiliaus „Veikalų, veikalėlių" II pluošte. Šiame paskutiniame leidiny vertėjas pasisako, kad, rengdamasis versti „Gražiną", dažnai lankydavo prie Kauno esantį „Mickevičiaus slėnį" – „tas vietas, kurios įkvėpė dainių, ir ten rūpinausi pagauti poeto mislį, kad ją priderančiai atiduoti savotiškoje kalboje, verčiant „Gražiną" ir „Vėlines". Toks girtinas pasiruošimas ir verčiamojo poeto meilė vis dėlto neapsaugojo vertėjo nuo žymių nutolimų nuo originalo ir kitokių vertimo ydų. Nėra reikalo šiandien visa tai nagrinėti. Pravartu bus vien pažymėjus, kad XIX a. pabaigoj pasireiškę lietuvinimo tendencijos prasiskverbė ir į šį vertimą. Naugardukas virto Naupile, Litavoras – Lietavoru, net Rimvydas pasirodė vertėjui nepakankamai lietuviškas ir jis pavadino jį Rimvitu. Vertime randame

* Petro Armino „Raštai", 1907, p. 38.

lietuvių dievus Kovą ir Perkūną ir pomirtinę vėlių vietą Anapilį, nors viso to originale nėra. Rūsčiam, herojiškam poemos stiliui ir veikiamųjų asmenų charakteriui netinka, kai Litavoras Rimvydą vadina „Rimvituli", o šis į kunigaikščius kreipiasi „ponut", „poniut" ir net „mielas ponuli".

Be „Konrado Valenrodo" ir „Gražinos", J. Žilius išvertė dar „Vėlinių" II dalį, pavadintą „Diedais" ir pirmą sykį išspausdintą „Tėvynės" mėnesinuke 1898 m. ir vėliau pakartotą minėtuose Žiliaus raštų bei vertimų rinkiniuose. Vertimo ydos tos pačios: nutolimas nuo originalo, negryna kalba, sunkoka eilėdara, neleistinai trumpinami žodžiai. Bet tai yra bendros visų to laiko vertėjų ydos. Reikšmingiau tai, kad „Vėlinių" II dalis sudomino Žilių ne socialiniais motyvais, taip ryškiai šiame veikale skambančiais, net ne dorovinėmis problemomis, bet romantiniu elementu. „Rasite čionai, – rašė jis, – romantiškų gražių liekanų mūsų senoviško tikėjimo". Dešiniajai, klerikalinei buržuazijos krypčiai, kuriai tuomet priklausė Žilius, buvo svarbi ta romantika, o ne socialiniai klausimai.

Žiliaus vertimus iš Mickevičiaus raštų papildo „Svitezio" baladės ir nepilnas „Svitezietės" vertimas. Vadinasi, J. Žilius pelno uoliausio XIX a. Mickevičiaus vertėjo garbę. Šiandien jo vertimai domina vien kai kuriais būdingais, mūsų jau nurodytais epochos bruožais.

Ryšium su „Vėlinėmis" ir „Konradu Valenrodu" minėtinas dar vienas, šiandien visai pamirštas Mickevičiaus vertėjas – Al. Fromas-Gužutis[57]. Jo „Vėlinių" vertimas „Diedai" buvo spausdintas „Vienybėj lietuvninkų" 1894 ir 1895 m. Be to, Gužutis pagal „Konradą Valenrodą" parašęs „Aldonos" dramą*.

* „Varpas", 1901, Nr. 1.

„Vėlinių“ III dalies vienintelis vertėjas yra Vincas Kudirka. 1899 m. „Varpo“ 1 n-ryje jis taip pasveikino Mickevičiaus paminklo atidarymą Varšuvoje: „Nors Varšava ne Lietuvoje, bet paskubinkime ten pasveikinti naujai pastatytą paminklą žmogui, kurio garbingas vardas amžinai surištas su vardu Lietuvos ir nuo kurio turime mokintis, kaip reikia Lietuvą mylėti. Gruodžio 24 dieną p. m. atidengta paminklas Adomo Mickevičiaus – to, kuris nuo Lietuvos lakštingalų išmoko giedoti ir tik apie Lietuvą giedojo, nors lenkiškais žodžiais; to, kuris priverstas Koriko[58] pirmėjų apleisti Lietuvą, svetimoje šalyje, išsiilgęs šaukė: „Lietuva! Mano tėvyne, tu kaip sveikata! Kaip tave reikia branginti, tas tiktai žino, kas tavęs neteko“*. Šio vertimo Kudirka ėmėsi, norėdamas paminėti

* Čia reikia pastebėti, kad tuo pačiu metu reikšta ir kitokių, griežtai kritiškų pažiūrų į Mickevičiaus ryšius su lietuvių tauta ir jo kūrybos reikšmę lietuvių liaudžiai. 1939 m. surastoje brošiūrėlėje „Kto był Mickewicz?“ yra ranka, spėjama, kad paties Kudirkos, įrašytas toks eilėraštis:

Užmiršęs senuolių kalbą ir tautystę savo,
Jis svetimu balsu graudžiai Lietuvai dainavo.
Ir nors karštai, kaip sako, Lietuvą mylėjo,
Tačiaus lenkų akimis į jąją veizėjo.
Lenkai tad ir paminklą statyt jam suniršo,
Bet Lietuvninkai Mickų beveik jau užmiršo.
Atgiję, mat, velionys kitaip daiktus mato
Ir aukščiau už Adomą – Kristijoną stato.

Ten pat lenkų kalba įrašytos tokios pastabos: „Ir iš tikrųjų kas buvo Mickevičius? Iš pavardės ir kilmės, rodos, turėtų būti lietuvis, bet ištautėjęs lietuvis, toks, kokiais pasidarė visa Lietuvos bajorija, kuri pasidavė lenkų įtakai po įvykusios kur nors pasaulyje daugiau nesąmoningesnės tų dviejų tautų sąjungos, visai skirtingos viena kitai dvasia, kalba ir būdu. Mickevičius, nors nepaprastas poetas, kaip ištautėjęs, neturi pastovios raison d'etre[59] ir negali būti statytas su didžiausiais poetais kitų tautų. Iš tikrųjų, kiek nesuderinamo yra Mickevičiaus kūriniuose: lenkų kalba, eilės žavingos, bet dvasia (Mickevičius apdainuoja Lietuvą) visada paliks svetima lenkui. Tik-

tuomet besiartinančią Mickevičiaus gimimo 100 metų sukaktį. Nors vertimas „Varpe“ pasirodė tik 1899 m. pradžioje, o atskira knygele tik 1900 m., vis tiek prierašas skelbia, kad tai „pasveikinimas dienos 24 gruodžio 1898 m.“ Tas pats prierašas, padėtas, matyt, paties Kudirkos, paliktas ir jo raštų IV tome. Tačiau visos „Vėlinių“ III dalies Kudirka neišvertė. Jis davė tik politinio turinio scenas: I – Bazilijonų vienuolyne, Vilniuje, kur kalinami filaretai, kuriems Jonas (Sabaliauskas) pasakoja apie tai, kaip caro žandarai išveža nuteistuosius Kražių mokinius; VII – Varšuvos salone, kur atvykęs iš Lietuvos Adolfas (Januškevičius) pasakoja Ciechovskio kalinimo ir jo pamišimo istoriją, ir VIII – vėl Vilniuje, senatoriaus Novosilcevo patalpose, kur matome šio caro patikėtinio, filaretų

---

ros Lietuvos, t. y. lietuviškos Lietuvos Mickevičius nesupranta nei širdimi, nei protu ir įžangoje į Konradą Valenrodą dainuoja jai „Requiem“. Lietuvių liaudies dainos, jos griaudžios gaidos, idealų – poetas, kaip ištautėjęs, giliai nesupranta. Todėl teisingai kalba profesorius Kojalavičius[60], kad Mickevičius yra poetas siaurai bajoriškas, bet niekuomet nei lietuvių, nei lenkų liaudies poetas. Lenkų ar lietuvių liaudis, pirma dėl kūrinių turinio, kita dėl kalbos, nesupras niekuomet Mickevičiaus, ir todėl nemanau, kad kuomet nors po šiaudiniais stogais dainuotų Mickevičiaus balades. Lietuvių liaudies dainos yra šimtą kartų žavingesnės ir graudesnės negu visi Mickevičiaus kūriniai. Ir todėl lietuviai niekuomet nepakeis savo tėvynainių šimtmečių senumo dainų, kūrinių savo senovės pranašų, į pseudotautiškus Mickevičiaus kūrinius. Sako, kaip Mickevičius aprašytas šiame veikale, jis gyvuoja pas ultrapatriotus lenkus ir lietuvių lenkomanus. Kai dėl mūsų, tikrų lietuvių, suprantančių savo etnografinį skirtumą nuo lenkų, tai mums Mickevičius su savo neteisinga pranašyste apie greitą mūsų tautybės „finis“ (kuris, laimei, neįvyko, kaip poetas manė) yra svetimas genijus ir abejingas ir neužsitarnavo, kad labai juo domėtumės. Mickevičius Lietuvos nepripažino, Lietuva palieka jį lenkams.“ („Lietuvos žinios“, 1932.III.18. Cituota, netaisant vertimo kalbos.) Šitie žodžiai, vis tiek kieno jie būtų, yra būdingas atgarsis tų svyravimų, kurie reiškėsi įvairiomis epochomis, vertinant didžiojo poeto kūrybą. Jie yra suprantami, turint galvoje jo veiklos ir kūrybos įvairumą bei sudėtingumą.

budelio, ištvirkimą, klastingumą ir žiaurumą. Vertime pasigendame kitų scenų, labai reikšmingų ideologiniu-filosofiniu ir kūrybiniu-literatūriniu požiūriu, tad „Prologo“, kuriame Gustavas pasikeičia Konradu, II scenos – didžiosios Konrado improvizacijos, III scenos, kur kun. Petras gelbsti apalpusį po improvizacijos Konradą, IV scenos – Ukrainoje, prie Lvovo, kur mergelė Ieva meldžiasi už Lietuvos poetą, kurio eiles ji mėgsta skaityti, V scenos – kun. Petro regėjimo su pranašyste apie ateisiantį stebuklingą tautos išgelbėtoją, kurio vardas „keturiasdešimt keturi“, VI scenos – apie senatoriaus sapną ir pagaliau paskutinės IX scenos, vaizduojančios vėlinių naktį į rytus nuo Vilniaus, kur pasirodo tremiamas į Rusiją Konradas. Šios Kudirkos neišverstos scenos, ypač Konrado improvizacija, yra vertėjui nepaprastai sunkus uždavinys. Tačiau galima spėti, nebijant suklysti, kad Kudirka jų nevertė ne vien dėl sunkumo, bet ir dėl to, kad jos neatitiko nei jo pažiūrų, nei vertimo tikslo. Kudirka, kaip žinome, buvo lenkų pozityvistų auklėtinis. Lenkų pozityvistai po 1863 m. pralaimėto sukilimo galutinai atsisakė romantizmo, mesianizmo ir visokių mistinių pranašysčių, skelbiančių Lenkijos iš numirusių prisikėlimą. Jie skatino pažinti tikrovę, realius visuomenės reikalus, siūlė švietimo, ekonominio įsistiprinimo, politinio susipratimo darbą, tokiu būdu stiprinant savąją nacionalinę buržuaziją ir keliant atsparumą carinės biurokratijos užmačioms.

Kudirkos pažiūros buvo panašios ir jo veikla siekė tokių pat tikslų. Nors ir kokią didelę pagarbą būtų jautęs Kudirka Mickevičiui, „Vėlinių“ III dalies mistika ir fantastika jam turėjo atrodyti svetima, o tų laikų lietuviui skaitytojui – nereikalinga. Iš Kudirkos laiškų patiriame, kad jam ypačiai buvo brangūs pažangaus, demokratinio patriotinio turinio veikalai.

Jis ypač vertino „Vilių Telį“, nes tai esanti drama didžiai patriotiška, kad jos patriotai esą demokratai, primeną lietuvius, esančius „tokiam pat padėjime po priespauda vietininkų: Oršev skių, Hurkų ir kitų“*. Tad ir iš „Vėlinių“ III dalies jis pasirinko tokias scenas, kurios atrodė tinkamiausios nuteikti prieš carinį despotizmą, kurios galėjo priminti anų laikų padėties panašumą, kurios pagaliau buvo gyvenimiškiausios, realistiškiausios, nes pagrįstos istoriniais dokumentais.

Kudirkos vertimas yra objektyvus, be jokio sentimentalizmo bei „lietuvinimo“. Net pavardėms jis neprideda lietuviškų galūnių ir palieka nesulietuvinęs net tokias, kaip Jankovski, Sobolevski, Kulakovski. Versdamas tekstą, Kudirka stengiasi nenutolti nuo originalo, tačiau vertime pakeičia originalo metrą. Mickevičiaus 13 skiemenų silabinę rimuotą eilutę jis verčia toninėmis baltomis eilėmis penkiapėdžiu jambu, nors savo apimtimi geriau atitiktų šešiapėdis jambas. Dėl to eilučių skaičius Kudirkos vertime išeina didesnis negu originale. Kudirkos atsisakymas nuo silabinės eilėdaros ir perėjimas į toninę net ir Mickevičiaus vertime, kai visi kiti vertėjai vartojo silabinę sistemą, yra reikšmingas faktas lietuvių eilėdaros raidoje, rodąs galutinį persiorientavimą į toninę sistemą. Ankstyvesniuose vertimuose, kaip Slovackio[61] „Mindaugy“, Asnyko[62] „Kęstuty“, pats Kudirka dar svyravo tarp silabinės ir toninės eilėdaros.

Be „Vėlinių“ III dalies, Kudirka išvertė dar iš „Konrado Valenrodo“ Vaidilos apsakymą originalo metru, toniniu hegzametru. Šis vertimas jokioms bendresnio pobūdžio išvadoms medžiagos neduoda. Taip pat „Vilijos“, soneto „Nemunui“ ir

* Kudirkos jubiliejinis „Varpas“, p. 101.

„Ponios Tvardauskienės“ vertimai tik papildo Mickevičiaus kūrinių vertimų skaičių.

Stambiausias Mickevičiaus veikalas „Ponas Tadas“ XIX a. didesnio lietuvių vertėjų susidomėjimo nesukėlė. Patriotinę poemos pradžią „Lietuva mano tėvyne, tu esi kaip sveikata“ pirmutinis vertė V. Zagurskis-Ažukalnis apie 1848 m. Ją randame ir Dagilio „Lietuviškame šiupiny“. Adomaitis-Budrys minėtame straipsny „Mickevičius ir lietuvių literatūra“, pažymėtame 1885 m. data, rašo, kad Dagilio verstas „Ponas Tadas“ spausdinamas*. Ir Vaižgantas mini, kad Dagilis „drąsiai ir mielai ėmės sunkių vertimų: „Pan Tadeusz“, Žukovskio „Įveiktuvės“, Deržavino[63] „Dievas“ ir k.“** Tačiau, be poemos pradžios 22 eilučių, nieko daugiau iš „Pono Tado“ Dagilis turbūt nebuvo išvertęs. Taip pat klaidinga bus ir Adomaičio-Budrio žinia, kad „Poną Tadą“ išvertęs A. Baranauskas***. Kaip vertimo pavyzdį Budrys cituoja 8 pirmąsias poemos eilutes:

Tevine Lietuva! tu kaip sveikata!
Kajp tovi reik brangit tas tik pamata,
Kursaj jos ne tenka. Dar matau garbinga
Grožybe tova ir giedu iszsilges.
Szwenta Marya ka gini Częstachava,
Auszros turi vartus po sparnu sova;
Ka gini Lietuva ir josios žmones, –
Sveikata gražynaj man isz malones.

Nė vienas lig šiol Baranausko biografas nei bibliografas neminėjo, kad jis būtų vertęs „Poną Tadą“. Cituotoji nuotrupa

* „Książka zbiorowa...“, p. 131.
** J. Tumas, op. cit., p. 219.
*** „Książka zbiorowa...“, p. 132.

atrodo netiksli rašybos ir kalbos atžvilgiu, kad sunku spręsti, ar ji priklauso Baranauskui. Antra vertus, Budrys yra susipažinęs su to laiko lietuvių raštija, mini visą eilę lietuvių rašytojų bei vertėjų, pažįsta iš „Ost-Litauische Texte“ „Anykščių šilelį“, Baranauską vadina vienu iš geriausių lietuvių poetų, žino, kad „Poną Tadą“ rengęsis versti Silvestravičius[64] ir dėl to mano, kad, turint puikų, rinktinį Baranausko vertimą, kitas atrodo nereikalingas. Taigi nesuprantama, kaip toks palyginti gerai informuotas autorius galėjo taip stambiai apsirikti. Siūlosi išvada, kad ir Baranauskas bus vertęs jei ne visą „Poną Tadą“, tai bent jo pradžią.

Kaip ten bebūtų su vertimu, „Pono Tado“ poveikis originalinei Baranausko kūrybai, būtent „Anykščių šileliui“, yra plačiai žinomas ir paties Baranausko konstatuotas. Pats „Anykščių šilelio“ autorius papasakojęs Al. Dambrauskui-Jakštui* žinomąjį atsitikimą, kaip Varnių seminarijos profesorius A. Gabševičius, per pamoką paskaitęs iš „Pono Tado“ girių aprašymą, ėmė girti lenkų kalbą, o peikti lietuvių, kad ji netinkanti nei kilnioms mintims reikšti, nei poezijai kurti, – ir kaip tie žodžiai klierikui Baranauskui „lyg peiliu širdin įsmego“ ir jis, norėdamas parodyti lietuvių kalbos tinkamumą, pasiryžo aprašyti mišką taip gražiai, kaip Mickevičius, ir tokiu būdu sukūrė „Anykščių šilelį“. Yra „Pone Tade“ keletas vietų su miško aprašymais, kuriuos galėjo skaityti minėtasis profesorius ir kurie galėjo paveikti Baranauską: trečiosiose knygose grybavimo aprašymas su vaizdingais visokių grybų palyginimais, toje pat knygoje, po Telimenos su Grovu pašnekesio apie svetimuosius kraštus, poeto nuo savęs įterptas puikus

* „Gabija“, 1907, p. 24–25.

Lietuvos miško vaizdas, toliau Tado susižavėjimas Lietuvos gamta ir pagaliau miško aprašymai ketvirtosiose knygose. Daugiausia panašumo randame grybų vaizdavime: tas pats baravyko pavadinimas „grybų pulkauninku“, tas pats atsiliepimas apie šungrybius ir beveik jau citata iš Mickevičiaus:

Čia kazlėkai pakrūmiais ant piemenų tako,
Tartum kupkeliai kniūpsti, kaip Mickevčius sako.

Kitose „Anykščių šilelio“ ir „Pono Tado“ atitinkamose vietose tokio artimo panašumo nerandame. Minėtosios Mickevičiaus poemos vietos bus buvusios vien tik proga, paskatinimas Baranauskui, bet tai nė kiek nemažina „Anykščių šilelio“ ne tik poetinės vertės, bet nė jo originalumo. Jo tematikoje, medžiagos sutvarkyme, išraiškoje Mickevičiaus įtakos nejaučiame, išskyrus kai kuriuos atskirus vaizdus bei posakius. Epinis „Pono Tado“ gamtovaizdis yra iš esmės skirtingas nuo Baranausko lyrinio, emociniu stilium išreikšto „Anykščių šilelio“ gamtovaizdžio.

Grįžtant prie „Pono Tado“ lietuviškų vertimų, reikia pažymėti dar vieną abejotiną bandymą – tai Bukaviečio, išvertusio dvi pirmąsias knygas. Vertimas niekur nebuvo spausdintas.

Mickevičiaus vertėjų eilę XIX a. papildo M. Dovoina-Silvestravičius-Vyturys. Jo knygelėj „Tėvynainių giesmė“, išleistoj Ragainėje 1884 m., randame Mickevičiaus iš Bairono versto „Atsisveikinimo Čaild Haroldo“ ir paties Mickevičiaus eilėraščio „Abejonė“ („Niepewność“) vertimą. Ir šis vertėjas lietuvindamas Mickevičių vadina Mickum. Įdomu nebent tai, kad šis dar priešaušrio gadynės bajoras, kone šovinistiškai nusiteikęs atvirtėlis lietuvis, pasirenka versti ne kokį lietuviškos tematikos, bet grynosios lyrikos Mickevičiaus eilėraštį. Čia

prisimenam ir J. A. Vištaliauską[65], apie 1880 m. išvertusį iš „Krymo sonetų" „Klonį Akermano" ir „Krymo varpelį". Šie vertimai niekur nebuvo spausdinti, o jų rankraštis saugomas Krokuvos Universiteto bibliotekoje. Tad ką reiškia antraštė „Krymo varpelis", nežinome*.

Baigdami Mickevičiaus kūrinių vertimų XIX a. apžvalgą, turime suminėti dar vieną žinią, randamą jau cituotame Adomaičio-Budrio straipsny: „Prieš porą metų girdėjau, – rašo Budrys, – vieną iš buvusių Karaliaučiaus universiteto studentų, deklamuojantį puikiai išverstą „Redutą" ir ištrauką iš „Faryso". Apie tolimesnį tų vertimų likimą nieko nežinau"**. Kyla klausimas, kas galėjo būti tas buvusis Karaliaučiaus universiteto studentas? Jei jis deklamavo savo paties vertimą, tai turėjo mokėti lenkų kalbą ir buvo kilęs iš Lietuvos. Galėtume spėti buvus tai jau mūsų minėtąjį Jokūbą Daukšą, 1858 m. išvykusį studijuoti literatūros į Karaliaučių ir išbuvusį ten apie ketverius metus. Kaip 1863 m. sukilimo dalyvis jis buvo ištremtas į Sibirą, iš kur grįžo 1884 m.*** Budrio straipsnis pažymėtas 1885 m. lapkričio 24 d. data, tad apytikris pasakymas „prieš porą metų" neprieštarautų galimam Adomaičio-Budrio ir Daukšos susitikimui. Bet tai tėra tik spėliojimai. „Ordono redutos" ir „Fario" ištraukų vertimą Budrys vadina rinktiniu, puikiu. Tačiau tame pat straipsny jis ne tik apie Baranauską, bet ir apie „Lietuvos bičiulio", t. y. S. Gimžausko, ir Miglovaros[66] poezijas rašo, kad jos „tikrai gali stoti lygiomis su geriausiais svetimų literatūrų kūriniais". Lengva suprasti, kad straipsnio autorius, Mickevičiaus garbei rinktinės knygos

* M. Brensztejn, op. cit., p. 75.
** „Książka zbiorowa...", p. 131.
*** „Liet. Enciklopedija", t. VI, p. 166.

dalyvis, norėjo kai kuriuos didžiojo poeto kūrinių vertimus ir kai kuriuos lietuvių rašytojus parodyti kuo palankiausia šviesa. Dėl to, pasinaudodamas proga, jis nurodo sunkias lietuvių literatūrai tarpti sąlygas po 1864 m. ir nepalankias knygoms spausdinti ir plisti aplinkybes Mažojoje Lietuvoje ir Amerikoje, kur turėjo būti nukelta visa spaudos veikla. Dėl tų sunkių aplinkybių ir kai kurie vertimai negalį būti paskelbti. Autorius sakosi girdėjęs, kad S. Narkevičius-Norkus[67], Syrokomlės „Margirio" vertėjas, turįs ir Mickevičiaus „Gražinos" vertimą. Budrio tvirtinimu, lietuvių dainininkų rateliai kai kuriuose miestuose turį išsivertę smulkesniųjų Mickevičiaus kūrinių, Moniuškos[68] panaudotų muzikai. Jie tam reikalui pasigaminę net ištisą „Vėlinių" vertimą. Tie vertimai, kurie turi nesudėtingą melodiją, kaip pvz. „Trys Budriai", Adomaičio-Budrio teigimu, iš miestų plintą ir į kaimus. Kiti vertimai sklindą rankraščių nuorašais. Ir čia lengva įžiūrėti Budrio tendenciją sudaryti įspūdį, kad Mickevičiaus kūryba vertimais plinta ne tik lietuvių šviesuomenėje, bet ir liaudy. Kelia dar jis klausimą, kokią įtaką darą tie gausūs vertimai originalinei lietuvių literatūrai, bet tą įtaką dar sunku esą įvertinti.

Iš šios apžvalgos matome, kad XIX a. lietuvių literatūroje būta gyvo susidomėjimo Mickevičiaus kūryba. Bandyta versti, bent dalimis, visi reikšmingesnieji didžiojo poeto kūriniai ir nemaža smulkesniųjų. Jei tie vertimai nėra deramo lygio, tai dėl to kalta anų laikų nenusistojusi literatūrinė kalba, kurios galimumų joks vertėjas prašokti negali. Mickevičiaus raštų populiarumą ir jų vertimų gaminimą skatina lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio kovingos nuotaikos. Lietuvos senovės ir gimtojo krašto idealizavimas jungė Mickevičių ir to sąjūdžio veikėjus.

Daug kas pakitėja XX amžiuje.

Lietuvių literatūroje po 1905 m. ima ryškėti kritinio realizmo, proletarinės bei revoliucinės literatūros ir iš dalies estetizmo srovės. Nė viena iš jų nebuvo gimininga Mickevičiaus romantizmui. Pagaliau jaunoji lietuvių inteligentija jau nebemokėjo lenkų kalbos, ji auklėjosi gimnazijose ir universitetuose, kur viešpatavo rusų kalba ir literatūra.

Paties Mickevičiaus kūrybos ir veiklos progresyvumas bei revoliucingumas nebuvo išryškintas, išaiškintas. Tad suprantama, kad Mickevičiaus vertėjų ir vertimų skaičius XX a. labai sumažėja. Vienintelis rašytojas, per ilgą metų eilę studijavęs ir vertęs Mickevičiaus kūrybą, buvo Motiejus Gustaitis. Pirmiausia jis ėmėsi sunkaus uždavinio išversti „Krymo sonetus", dar niekieno ligi jo nebandytus versti, be jau minėto abejotino Vištelio vertimo. „Akermano stepių" soneto Gustaičio vertimas pasirodė „Tėvynės sarge" 1903 m. Nuo 1907 m. ima rodytis „Draugijos" žurnale kitų sonetų vertimai, o 1909 m. Vilniuje išeina leidinėlis „A. Mickevičiaus Krymo sonetai lietuvių ir lenkų kalbom. Vertė ir išaiškino M. Gustaitis". Vertėjas, atrodo, buvo gerai šiam darbui pasiruošęs, nes, studijuodamas užsienyje, parašė disertaciją apie orientalinius elementus Mickevičiaus kūryboje, ypač „Krymo sonetuose". Vis dėlto, išskyrus pirmąjį sonetą ir vieną kitą posmą tolimesniuose, negalima šio vertimo laikyti pavykusiu. Gustaitis apskritai menkai valdė eiliavimo techniką ir neturėjo gyvos kalbos bei žodžio pajautimo. Ieškodamas lietuvių kalboje tinkamų priemonių išreikšti labai sudėtingiems „Krymo sonetų" vaizdams, jų prasmei ir tobulai meniškai formai, vertėjas nutolsta nuo gyvosios lietuvių kalbos, griebiasi retų žodžių, kala naujadarus, lipdo gremėzdiškus, sunkiai suprantamus posakius.

Tačiau Gustaičiui pateisinti reikia prisiminti, kad jisai „Krymo sonetus“ vertė reikšmingame lietuvių literatūrai poetinių formų ir kalbos raidos momente. Estetizmo bei formalizmo šūkiai, suskambėję lietuvių literatūros padangėje, stiprėjant lietuvių buržuazijos gerovei bei kultūrai, įgalino ir tos krypties rašytojus ieškoti naujų reiškimosi priemonių. Bloga vien tai, kad Gustaitis dėl per menko kūrybinio pajėgumo nesugebėjo įkvėpti gyvybės savo naujadarams bei žodinėms kombinacijoms, turinčioms pavaduoti puošnius „Krymo sonetų“ vaizdus. Šis jo vertimas žymėtinas kaip prasminga, nors ir nepavykusi pastanga pakelti lietuvių kalbos išraišką ligi rafinuoto aukštos literatūrinės kultūros žodinio meno.

Įdomu, kad to meto kritika priėmė Gustaičio vertimą labai palankiai, pabrėždama kaip tik tai, ko tuomet buvo labiausia pasigendama, būtent kalbos turtingumą. Antai dešinysis dogmatikas A. Jakštas, nors prasitaria, kad sunkesnių vertimo vietų prasmė „be originalo vietomis gan sunku atspėti“, tačiau apskritai vertimą laiko dailiu, lengvu ir įvairiu: „Žodžių apstybė tiesiog nuostabi. Mūsų jauniems poetams patartumėm kasdien skaityti tuos sulietuvintus „Krymo sonetus“, kad geriau suprastų lietuvių kalbos turtingumą, plastiškumą ir elastiškumą“*. Klerikalinį kritiką Jakštą galėtume įtarti šališku palankumu Gustaičiui, bet ir liberalinės ano meto jaunuomenės laikraštis „Aušrinė“ štai kaip atsiliepia apie tą patį vertimą: „...privalom nuoširdžiai pasveikinti M. Gustaičio „Krymo sonetų“ vertimą. Vertimų tarpe „Sonetai“ užims, be abejo, vieną pirmųjų vietų, o mūsų poetams (dar taip netobuliems), tai tiesiog aukso dovana... Paminėtina dar kalba. Visi

* „Draugija“, 1910, Nr. 38; A. Jakštas, „Mūsų naujoji poezija“, II, p. 150.

Gustaičio raštai-poezijos atsižymi kalbos vaizdingumu ir žodžių turtingumu. Jo poezijoje rasi šimtus žodžių, jo tik vieno vartojamų. Šiuo atžvilgiu mažai klysiu pasakęs, kad Gustaitis poetiškiausias iš visų mūsų poetų. „Sonetų" vertimas nėra išimtis. Skaitytoją tiesiog stebina žodžių turtingumas"*.

Tokia prasme vertintinas ir vienintelis Kleofo Jurgelionio-Kalėdų Kaukės[69] išverstas „Audros" sonetas, paskelbtas 1904 m. „Lietuvių laikraščio" 2 nr. Tokie vertimai, nepaisant kalbinių trūkumų ir formalinio šiurkštumo, turi didesnę reikšmę negu, pvz., Margalio[70] „Keleivio" soneto vertimas**, subanalintas visokiomis „sesutėmis", „perdegusiais jausmais" ir „širdies karalienėmis". Nevykusio Mickevičiaus sekimo randame dar Margalio „Odoj į jaunuomenę" ir neva sonete „Liekanos Kauno bokšto".

Be „Krymo sonetų", Gustaitis yra išvertęs dar vieną orientalinio stiliaus Mickevičiaus kūrinį „Farį". Vertimas išspausdintas „Vaivorykštės" 1913 m. trečioj knygoj. Šis vertimas jau nėra taip dygiai pasišiaušęs kalbos keistenybėmis, kaip „Krymo sonetai", ir šiandien dar gali būti įmanomai skaitomas. Tuo tarpu „Odės jaunystei" vertimas, išspausdintas 1911 m., dar daug kuo primena „Sonetų" šiurkštumus.

Gustaitis nesiliovė domėjęsis Mickevičiaus kūryba nė buržuazinėje Lietuvoje. 1922 m. „Draugijoje" buvo išspausdintas sonetas „Vienumai" („Do samotności"), o 1926 m. atskira knygele išėjo „Vėlinių" II dalis su įžanginiu eilėraščiu „Veluokas" („Upiór"). Iš visų kitų šis vertimas skiriasi tuo, kad yra nerimuotas, ir tai laikytina dideliu jo trūkumu. Gustaitis, ar

* „Aušrinė", 1910, Nr. 2, p. 16, 17.
** „Volungė ir Vieversėlis", 1907, p. 44.

tai įsitikinęs, kad rimuotos eilėdaros menas jam sunkiai vyksta, ar tai paklusdamas kartkarčiais reiškiamai nuomonei, kad lietuvių kalba rimavimui netinkanti, ryžosi versti „Vėlines“ baltomis eilėmis. Vertimas, tiesa, išėjo tikslesnis, artimesnis originalo tekstui, bet žuvo vienas iš esminių originalo grožio elementų – nuotaikingas garsų sąskambis, tiek reikšmingas ypač šiai, libreto forma parašytai „Vėlinių“ daliai.

Čia reikia dar atkreipti dėmesį į originalinę Gustaičio poeziją, kurioje Mickevičiaus įtaka gana aiškiai pastebima. Tiesa, Gustaitis nėra didelio masto poetas ir lietuvių literatūrai nėra sukūręs pastovesnių vertybių. Vis dėlto dešimtmety prieš pirmąjį pasaulinį karą patriotinei romantinei lietuvių poezijos krypčiai sukant simbolizmo linkme, Gustaitis yra davęs būdingų šiam posūkiui pavyzdžių. Teistine pasaulėžiūra ir polinkiu į mistiką jis yra gimininga Mickevičiui, bet simbolinė Gustaičio išraiška yra jau vėlyvesnės literatūros raidos reiškinys, Mickevičiui svetimas. Aiškiausiai „Vėlinių“ autoriaus įtaka Gustaičiui matyti nacionalinės tematikos kūriniuose ir romantinių, irracionalinių sielos polėkių apoteozavime. Galima spėti, kad ir soneto formą Gustaitis pamėgo, nusižiūrėjęs į Mickevičiaus sonetus. Viename „Varpelių“ rinkiny randame 55 sonetus, taigi daugiau negu Mickevičius jų parašė iš viso!

Kaip ir dėl ko Gustaitis gerbė Mickevičių, matome iš skirto jam soneto, pridėto prie „Krymo sonetų“ vertimo. Įdomu tai, kad Gustaitis garbina Mickevičių ne vien dėl to, kad jis „milijonų širdims viešpatauja“, ne vien, kad jis „atskleidžia senovę, ainiams pranašauja“, bet ir dėl to, kad jį laiko Lietuvos laisvės pranašu:

Kentėtojau meilės, karaliau poetų
Tu milžino siela tėvynę mylėjai.

Aukodamas save liuosybės idėjai,
Dainuodams Lietuvą užmiršusiam svietui.
Deja, pats po jungu gyvenimo kietu,
Palaiminti laisve tautos negalėjai,
Bet misijos tavo tebėr pasekėjai,
Jie dvasią įkūnys giesmių išauklėtų.

Gustaičio „Varpeliuose" ne vienoje vietoje pajuntame Mickevičiaus sonetų nuotaiką, dar aiškiau suskamba atskiri jų motyvai. Pvz., Gustaičio „Tėvynei" („Varp.", 19–23 p.) aidi kelių „Krymo sonetų" atgarsis (ypač II ir XIV); „Trakams" („Varp.", 27 p.) gyvai primena „Balaklavos pilies griuvėsius"; „Bachčisarajaus rūme" („Varp.", 53 p.) – Mickevičiaus „Haremo kapai"; „Kam čalmą rūsčią užsidėjai, Čatirdahe?" – Mickevičiaus „Čatirdahas"; „Italijoj" aidi „Piligrimo" nuotaikos.

Taip pat ir Gustaičio „Meilės" poemoje po „Gedulių raudos" fragmentas „Kur šaukia trimitas" savo nuotaika labai artimas Mickevičiaus baladei „Romantiškumas". Kaip Mickevičiaus baladės mergelė regi kitiems nematomą mirusį savo mylimąjį Jasių, taip čia vaikas regi tėvui nematomą viziją, – jos prasmę išaiškina nuošaliai stovįs senelis, kurio vaidmenį „Romantiškume" atlieka senis mokslininkas ir pats poetas. Skirtumas tik tas, kad Mickevičius „Romantiškume" aukština tikėjimą ir jausmą, o Gustaitis – mokslą ir dorą. Tačiau ir Gustaitis „Meilės" poemos finale, kaip ir Mickevičius, apoteozuoja širdį. Gustaičio posmas:

Myliu tave, širdie skaisčioji,
Myliu labiau, neg šaltą protą,
Kuriam taip tankiai išgiedroji
Teisybę ūkanotą, –

yra vien „Romantiškumo" pabaigos parafrazė.

Czucie i wiara silniej mówi do mnie,
Niż mędrca szkielko i oko.

.....

Miej serce i patrzaj w serce.

(Jausmas ir tikėjimas stipriau man prabyla negu išminčiaus stikliukas ir akis... Turėk širdį ir žiūrėk į širdį.)

Pagaliau ir Gustaičio „Aureolės" oratorija, nors savo simbolizmu labai nutolsta nuo Mickevičiaus kūrybos, vietomis vėl artėja prie jos mesianistinių idėjų atgarsiais, o priešfinalinių chorų giesmė tėra tik sulietuvinta Mickevičiaus „Piligrimų litanija".

Be Gustaičio, neberandame kito XX a. lietuvių rašytojo, kuris būtų mums reikšmingas ar tai Mickevičiaus vertimais, ar tai savo kūryboj atsispindėjusia jo įtaka. Vertėjų sąrašą tegalime papildyti keliais vardais. Karolis Račkauskas-Vairas[71] yra išvertęs ir Amerikos „Tėvynėje" 1909 m. išspausdinęs 1831 m. vieno iš sukilėlių vadų Emilijos Pliateraitės atminimui skirtą eilėraštį „Vado mirtis" („Smierć pułkownika"). A. Šmulkštys-Paparonis[72] „Vaivorykštės" 1913 m. I knygai davė baladės „Tėvo sugrįžimas" laisvą sekimą. K. Šakenis[73] 1909 m. išvertė „Svitezietės" baladę. Šio vertėjo nuopelnas, kad jis davė pilną, nors ir neaukšto lygio, „Pono Tado" vertimą, išspausdintą 1924 m. Tuo pačiu maždaug metu penkias tos poemos knygas išvertė ir išleido Antanas Valaitis[74]. Nebeminėsime dar vieno kito atsitiktinai išversto eilėraščio, taip pat ir vertimų-atpasakojimų, kurių pasirodė mokykloms skirtame rinkiny „Iš Adomo Mickevičiaus raštų" 1919 ir 1927 m. laidose.

Baigiant šią apžvalgą, reiktų dar atsakyti į klausimą, kiek Mickevičiaus kūryba buvo liesta lietuvių literatūros moks-

le, kritikoje ir publicistikoje. Deja, konstatuosime čia labai menkus rezultatus. Pirmas vertas dėmesio dalykas tai bus jau mūsų minėtas Budrio rašinėlis lenkų kalba „Mickiewicz w literaturze litewskiej“[75], datuotas Tilžėj 1885 m. lapkričio 24 d. ir išspausdintas rinkiny „Książka zbiorowa ku uczczeniu pamięci w stuletnią rocznicę urodzenia poety“[76], Peterburge, 1898 m. Šis rinkinys, matyt, buvo ruoštas paminėti 30 metų poeto mirties sukakčiai, nes beveik visi jame išspausdinti straipsniai pažymėti 1885 m. data. Budrys 4 puslapių savo straipsnely duoda žiupsnį žinių, vietomis ne visai patikimų, apie ankstyvesniuosius Mickevičiaus vertėjus ir vieną kitą pastabą dėl lietuvių literatūros padėties XIX a., kaip jau anksčiau mūsų buvo nurodyta. Šimto metų poeto sukaktis lietuvių spaudoje plačiau nebuvo paminėta. Viename kitame Amerikos laikrašty berods buvo išspausdinta pora straipsnių, pvz., J. Jasiulaičio ir Armino[77] „Adomas Mickevičius“ „Tėvynėje“, 1898, 12 nr., J. Radziukyno-Dzūko[78] „Adomas Mickiewicz“ „Vienybėj lietuvninkų“, tų pat metų 54 nr.

Plačiau minėtina A. J. Daubaro[79] knygelė „Adomas Mickevyčia. Jo gyvenimas, raštai ir darbai“, Plymouth, Pa, 1902 m. Daubaras, rašydamas apie Mickevičiaus kūrybą ir veiklą, bandė nušviesti didįjį poetą vien tik kaip kovotoją dėl laisvės ir liaudies užtarėją. „Mickevyčios priešais, – rašo Daubaras, – buvo ponai, kunigai. Ir jie gerbia jį dabar, bet iškraipė jo mislis, jo darbus. Dargi 1898 m. pastatė jam Varšuvoj paminklą, sukakus šimtui metų nuo gimimo dienos. O teisybę sakant, buvo tai darbininkų šventė, nes paminklas pastatytas jų apgynėjui. Ir mums, Lietuvos darbininkams, akyva susipažinti su Mickevyčios darbais, nes jis kovojo prieš carą, ponus ir kunigus, slėgiančius mus“. Šioms vedamosioms

mintims įrodyti Daubaras panaudoja „Vėlinių“ III dalį, kai kuriuos poeto gyvenimo faktus ir kai kuriuos jo straipsnius iš jo redaguoto laikraščio „La tribiun de pepl“, kuriame, rašo Daubaras, „jis užstoja darbininkus, kovoja su siurbėlėmis – ponais, valdžia ir kunigais“*. Teisinga Daubaro nuomonė dėl „Vėlinių“ ir jų vertimų į lietuvių kalbą. Jis apgailestauja, kad „Vėlinių“ vertėjas „Gužutis nėra išvertęs visų gražiausios III dalies, kurią yra išvertęs Kudirka ir tai tik mažą jų dalelę“. Polemizuoja jis ir su Jr. Jonu (Žilium), kuris „Vėlines“ laikęs neaktualiu veikalu, išskyrus II dalį, nes joje rasime romantišką aprašymą liekanų mūsų senoviško tikėjimo. Daubaras tokią nuomonę griežtai atmeta: „Tarytum mums dabar ir terūpi senovės tikėjimas, o ne prispaudimas, ne kova už laisvę, už būvį, už duonos kąsnį? O kovą prieš carą, prieš jo valdžią rasime aprašytą tik III daly“**. Kalbant apie teigimus, liečiančius Mickevičiaus politines ir visuomenines pažiūras, reikia pastebėti, kad Daubaras, nedavęs ir negalėjęs duoti savo 40 mažų puslapių knygelėje išsamesnio tų laikų politinių ir socialinių santykių vaizdo ir Mickevičiaus politinių raštų kritiškos analizės, savo skubių ir griežtų apibendrinimų pakankamai nepagrindžia.

Nors Daubaro tvirtinimas neišsamus ir ne visiškai teisingas, vis tik jis būdingas tuo, kad parodo, kaip įvairių sluoksnių atstovai bandė žiūrėti į Mickevičiaus kūrybą ir ko joje ieškojo.

Ligi pirmojo pasaulinio karo pasirodė tik vienas mokslinis veikalas, liečiąs Mickevičiaus kūrybą – tai M. Gustaičio disertacijos fragmentai, spausdinti „Draugijoje“ ir „Vaivorykštės“ 1913 m. I knygoje „Puškinas ir Krymo sonetai“, antroje

* A. J. Daubaras, „Adomas Mickevyčia...“, p. 17.

** Ten pat, p. 7–8.

knygoje „Orientalinė srovė Europos literatūroje“, III knygoje „A. Mickevičiaus orientalizmas“, 1914 m. I knygoje „Orientalinis Krymo sonetų stilius“. Visi šie straipsniai, parašyti objektyviai, nors ir kaip būtų vertingi moksliniu atžvilgiu, jokios gyvos, aktualios problemos nekelia.

Buržuazinės Lietuvos mokslinėje literatūroje nerandame nieko reikšmingesnio apie Mickevičių. Tiesa, buvo bandymų iliustruoti Mickevičiumi apriorines, istoriosofines tezes, pvz., kad istorinė lietuvių tautos misija esanti sintetinti Rytų ir Vakarų kultūras, arba kad Mickevičius simbolizuojąs lietuvių tautos likimą, atsidūrus jai Rytų ir Vakarų kryžkelėje, ir pan. Šitokiuose aiškinimuose būdavo klaidingai nušviečiama istorinė lietuvių tautos bei visuomenės raida, atitraukus ją nuo gamybinių santykių ir klasių kovos eigos, taip pat būdavo klaidingai aiškinama ir Mickevičiaus veikla bei kūryba, pabrėžiant vien tai, kas tinka anoms apriorinėms tezėms, o nutylint tai, kas joms netinka.

Buržuazinėje Lietuvoje buvo beišryškėjanti dar viena tendencija, ypač pedagogų tarpe – traukti Mickevičių į lietuvių literatūrą kaip lietuvį rašytoją, nors ir lenkiškai rašiusį. Čia pasikartojo tas pats nacionalizmo reiškinys, kurio veikiami naivūs XIX a. patriotai „Mickum“ lietuvino jo pavardę, o dabar lietuvino jo kūrybos „dvasią“. Vienur kitur buržuazinėje spaudoje, prisimenant Mickevičių, būdavo reiškiama apgailestavimų, kad genialusis Lietuvos poetas neįspėjęs lietuvių tautos ateities ir nepastebėjęs tame pačiame Vilniaus universitete gretimai bepasireiškiančio tautinio lietuvių žemaičių sąjūdžio. Buržuaziniuose Kauno ir Vilniaus universitetuose tarpais būdavo skaitomi apie Mickevičių epizodiniai kursai, o mokyklų programose ir vadovėliuose jam būdavo skiriama

daugiau vietos negu visuotinės literatūros kursas to reikalautų. Visuose Mickevičiaus veiklos ir kūrybos nagrinėjimuose būta daug svyravimų, neaiškumų ir klaidų. Visa tai atitaisyti ir apskritai Mickevičiaus klausimą pastatyti į teisingą plotmę yra artimiausias lietuvių tarybinio mokslo uždavinys.

Vienu žvilgsniu apėmę ikitarybiniu laikotarpiu atliktus Mickevičiaus raštų vertimus į lietuvių kalbą, jo įtaką lietuvių literatūrai ir jo kūrybos bei veiklos nagrinėjimą lietuvių moksle, galime pabrėžti šiuos svarbesniuosius momentus. Pirmasis ankstyvas Mickevičiaus kūrybos atgarsis mūsų raštijoje – Daukanto „Darbuose...“ atpasakota „Živilės“ apysakaitė – pradeda istorinės tematikos kūrinių ilgą vertimų eilę. Šie kūriniai stiprino lietuvių nacionalinį išsivadavimo sąjūdį. Net ir „Pono Tado“ poveikis Baranauskui buvo taip pat nacionalinio pobūdžio: įžeista tautinė ambicija paskatina jį rašyti „Anykščių šilelį“. Basanavičius, Kudirka, Maironis, Vaižgantas ir visa eilė kitų XIX a. pabaigos rašytojų bei veikėjų rėmėsi Mickevičiaus kūryba.

Antrasis ankstyvas vertimas „Lenkų tautos ir piligrimystės knygos“, buvęs aktualus tik emigracijoje ir unijos tradicijos šalininkuose, prasidėjus nacionaliniam išsivadavimo sąjūdžiui, greitai buvo pamirštas, ir paties Mickevičiaus politinė ideologija lietuvių raštijoje atgarsių nesukėlė. Tik vienas M. Gustaitis, pirmojo pasaulinio karo fone atkurdamas „Piligrimų maldos ir litanijos“ motyvus, davė jiems naują politinę prasmę.

Sunkiausiais nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio kovos su carizmu metais V. Kudirka išvertė „Vėlinių“ III dalį, kūrinį, kuriame carizmo tironija yra atvaizduota ryškiausiomis spalvomis ir sukelia didžiausią priešinimosi pasiryžimą.

Įsigalint buržuazijai po 1905 m., o literatūrai krypstant į estetizmą, pasirodo M. Gustaičio „Krymo sonetų“ vertimas. Būdinga, kad ir mistiniai mesianistiniai Mickevičiaus kūrybos motyvai rado atgarsio šio dešiniosios krypties rašytojo originalinėje kūryboje.

Pagaliau tik buržuazinėje Lietuvoje pasirodė pilnas „Pono Tado“ vertimas – to veikalo, kuris, nors ir laikomas didžiausiu Mickevičiaus šedevru, bet savo turiniu, vaizduojančiu bajorijos gyvenimą, taip pat savo politine tendencija nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio kovų periode atrodė svetimas ir nereikalingas.

Taigi matome, kad Mickevičiaus kūryba lietuvių literatūroje visą laiką buvo vienu ar kitu atžvilgiu gyva ir aktuali. Didžiojo poeto aprėpti minčių ir jausmų horizontai buvo tokie platūs, kad juose galėjo rasti ko nors gimininga įvairių laikotarpių ir įvairių pažiūrų žmonės.

Tarybinėje lietuvių literatūroje Mickevičius jau yra sukėlęs reikšmingų atgarsių. Žymėtina Liudo Giros poema „Adomas Mickevičius Pavolgy“, parašyta Tėvynės karo metu. Šiame kūriny nuskamba ne tik didžiojo poeto kilmės, gyvenimo bei kūrybos temos, bet atsispindi ir tie požiūriai, kuriais jis buvo aktualus Tėvynės karo žygiuose, ir tie, dėl kurių jis brangus naujosios socialistinės epochos žmogui. Mickevičiaus kūryboje spindinti tėvynės meilė, kovingasis patriotizmas skatino savo krašto ilgesį ir pasiryžimą kovoti su hitleriniais grobikais dėl jo atvadavimo. Mickevičiaus pranašautoji tautų draugystė, jo skelbtasis laisvės idealas bei demokratinės idėjos visai teisingai atrodė Tarybų Lietuvos liaudies dainiui jau įsikūnijusios gyvenime, ir jis galįs ir Pavolgy jaustis „neišklydęs iš savojo kelio“:

Ypač šiandien, gyvenant laikotarpį naują,
Spalio didžiąją erą, atnešusią liaudžiai
Visa tai, ko jos pažanga tik reikalauja,
Nusimetus jau priespaudos leteną skaudžią,
Ypač šiandien, kai liaudies tvirtai iškovota,
Kas Paryžiuje Dainiaus tik jausta miglota.

Didžiulė raida progreso linkme, kurią Liudas Gira konstatuoja, nukreipęs žvilgsnį nuo Mickevičiaus laikų į naująją socialistinę epochą, žadina jam nepalaužiamą viltį, kad „išmėginti kovose raudonieji Tarybų pulkai" išvys grobikus iš gimtinės laukų ir

Atsikvėps vėl mūs žemė, nubloškus vergiją,
Atsigaus jinai greitai tarybinėj saulėj.
Įsitempusi lanką čiurlioninio šaulio,
Ji stovės avangarde, kurs veda žmoniją
Komunizmo šviesion, laimingon ateitin,
Kur tikroji brolybė klestės jai skaisti.

Išvaduotoje tarybinėje Lietuvoje ir Mickevičiaus garbei, L. Giros žodžiais tariant, „išauš neregėtas dar rytas". Taigi jau šis vienas Liudo Giros kūrinys, išryškinąs paralelę tarp Mickevičiaus gadynės, jo kūrybos ir mūsų epochos, padaro mums didįjį Lietuvos poetą artimesnį ir aktualesnį negu buržuazinio laikotarpio filosofuojančių kritikų bei istoriosofų raštuose.

Tarybų Lietuvoje Adomo Mickevičiaus kūrinių vertimo klausimas suaktualėjo, artėjant didžiojo *poeto 150-tosioms* gimimo metinėms. Šių sukaktuvių proga atskirais leidiniais pasirodė V. Mykolaičio-Putino „Konrado Valenrodo" ir „Krymo sonetų" vertimai. Buvo suruoštas respublikinis minėjimas

ir visa eilė atskirų minėjimų Vilniuje ir didesniuose respublikos miestuose. Lietuvos spaudoje paskelbta nemaža straipsnių, skirtų Mickevičiaus gyvenimui ir kūrybai nušviesti. Vilniaus Valstybiniame V. Kapsuko v. universitete tam pačiam tikslui buvo surengta turininga paroda.

Adomo Mickevičiaus kūrinių vertimo darbas tebetęsiamas ligi šios dienos. Neseniai pasirodė „Gražinos" vertimas (vertė V. Sirijos Gira), šiemet poema išversta antrukart (vertė J. Marcinkevičius). V. Mykolaitis-Putinas tęsia „Pono Tado" vertimą. Kiti lietuvių poetai verčia balades ir smulkesniuosius eilėraščius. Valstybinė grožinės literatūros leidykla Adomo Mickevičiaus 100-tosioms mirties metinėms išleidžia stambų poeto raštų tomą lietuvių kalba. Šios sukaktuvės duos progą didžiojo, tiek artimo Lietuvai, lenkų poeto gyvenimą ir kūrybą pažinti plačiau ir giliau negu tai buvo daroma ligi šiolei. Ir tai bus dar vienas žingsnis priekin į brolišką tautų draugystės bendriją, apie kurią svajojo Adomas Mickevičius.

1955

N. V. Gogolis ir lietuvių literatūra

Iš visų didžiųjų rusų literatūros klasikų Gogolis šalia Puškino nusipelnė garsiausios šlovės, didžiausios skaitytojų meilės. Didysis rusų kritikas Belinskis[1], rašydamas apie ankstyvąsias Gogolio apysakas, jau iškėlė jį kartu su Puškinu pirmoje to laiko rusų literatūros vietoje. Kiek vėliau pasirodę populiariausi Gogolio kūriniai – „Revizorius" ir „Mirusios

sielos“ – įtikino visus, kad Belinskio nesuklysta, kad Gogolis iš tiesų didis rašytojas, savo kūrybos gilumu ir savaimingumu tikrai stovįs pirmoje rusų rašytojų gretoje. Ilgainiui Gogolio šlovė ne tik netemo, jo kūrybos reikšmė ne tik nemažėjo, bet, priešingai, dar labiau ryškėjo, ir jo raštai bei garsas plito ne tik Rusijoje, bet ir už jos ribų. Gogolio kūryba išlaikė griežčiausią, reikliausią bandymą – laiko bandymą. Šiandien, šimtui metų praslinkus nuo Gogolio mirties, Gogolio kūryba tarybinio gyvenimo fone nušvinta dar skaidresne šviesa.

Gogolis giliai įžvelgė į savo žiauraus amžiaus gyvenimą, į jo visuomeninius santykius, į baudžiavinės priespaudos ir carizmo jungą velkančios liaudies buitį, į dvarininkų bei biurokratų parazitišką egzistenciją – ir visą savo taurios, humaniškos sielos protestą dėl tokios santvarkos bei tokio gyvenimo išreiškė neužmirštamais vaizdais, čaižia satyra ir smerkiančiu juoku, kurį jis pats vadino „juoku pro ašaras“. Gogolio genialiai sukurtų tipiškų personažų socialinė, demaskuojanti prasmė, jo satyros, ironijos, juoko naikinanti galia, jo iškelti liaudies gyvybingumo, optimizmo bei atsparumo pavyzdžiai veikė kaip galingas ginklas kovoje prieš baudžiavinę priespaudą, prieš liaudies išnaudojimą, prieš visokias niekšybes, – kovoje už liaudies išvadavimą, už teisybę, už geresnį rytojų. Dėl to Gogolio kūrybą taip labai brangino revoliuciniai demokratai – Belinskis, Černyševskis, Dobroliubovas, Gercenas[2]. Tad visai suprantama, dėl ko ir šiandien Tarybų Sąjungoje Gogolio mirties šimtosios metinės minimos su ypatingu pakilimu.

Aukštos idėjinės ir meninės vertės Gogolio kūryba, pasižyminti originalumu ir sugestyvia išraiška, stipriai veikia kiekvieną, kam teko plačiau su ja susipažinti. Nėra abejonės, kad Gogolio įtaka veikia ir daugelį rašytojų ne vien rusų, bet ir

kitų tautų, ypačiai tų, kurios Gogolio laikais priklausė Rusijos imperijai. Tokių tautų tarpe, kaip visiems žinoma, buvo ir lietuvių tauta. Priauganti lietuvių inteligentija dar mokyklos suole galėjo susipažinti tiek su kitų rusų literatūros klasikų, tiek ir su Gogolio raštais. Drąsiai galima tvirtinti, kad Gogolis šalia Puškino, Nekrasovo, Lermontovo, Turgenevo[3] buvo vienas iš mėgstamiausių ir plačiausiai skaitomų rusų literatūros klasikų, kurio poveikis reiškėsi ypatingai plačiai ir giliai.

Gogolio poveikis plačiausia prasme literatūrinei lietuvių kultūrai ėmė reikštis nuo XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių. Tuo metu, būtent 1890 m., buvo išspausdintas ir pirmas mums žinomas vertimas iš Gogolio raštų – J. Andziulaičio-Kalnėno[4] išverstas „Baisingas kerštas“ („Strašnaja mest“). Tačiau jau čia pat tenka pažymėti, kad, nepaisant Gogolio populiarumo ir jo didelės reikšmės literatūrinei kultūrai, skoniui, stiliui kultivuoti ir, nors ribotai, taip pat ir visuomeniniam kriticizmui bei demokratinėms nuotaikoms ugdyti, jo kūrybos tiesioginis poveikis lietuvių literatūrai – ar tai vertimais, ar įtaka atskiriems rašytojams – nėra toks platus ir įvairus, kaip to būtų galima laukti.

Lietuvių literatūrinis gyvenimas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje sruveno gana siaura vaga, ir vien jau dėl to Gogolio raštai vertimais plačiau pasklisti negalėjo. Mokantiems rusų kalbą jie buvo prieinami tiesiogiai, o vertėjui jie kėlė anais laikais beveik nenugalimų sunkumų. Vis dėlto Gogolio kūryba yra palikusi lietuvių literatūroje tokių žymių, kuriomis pravartu susidomėti, ne vien minint didžiojo rašytojo šimtąsias metines, bet ir apskritai nagrinėjant lietuvių ir rusų literatūros santykių problemą.

Gogolis geriausiais savo kūriniais kovojo prieš socialines savo epochos blogybes ir kovojo už realizavimą tų siekimų,

kuriuos skelbė Belinskis, Gercenas ir kiti geriausieji to laiko žmonės. Bet Gogolis kovojo ypatingu būdu. Kovos ginklu jis pasirinko satyrą, humorą, juoką, pasak paties Gogolio, sutvertą tam, kad juoktųsi iš visko, kas teršė tikrąjį žmogaus grožį. O kas gi labiau anais laikais teršė tikrąjį žmogaus grožį, kaip Nikolajaus I režimo varžtai, kaip baudžiavinė priespauda ir žmogaus niekinimas?

Gogolio tipai ir satyriniai paveikslai, išgriebti iš to meto rusų gyvenimo tikrovės, turi demaskuojančią prasmę visados ir visur, kur visuomenė yra pasiskirsčiusi antagonistinėmis klasėmis, kur ir dabar buržuazinė kapitalistinė santvarka sudaro tinkamiausias sąlygas viešpataujančiai klasei pavergti ir išnaudoti darbo žmones. Jau Černyševskis savo apybraižoje apie Gogolio laikotarpį rusų literatūroje rašė, kad „Prancūzijoje, kaip ir visur kitur, yra savų Manilovų ir Čičikovų“, kad Vokietijoje esąs „Manilovų perteklius“, kad Anglijoje „Čičikovai užsiiminėja biržos ir fabrikų suktybėmis“.

Galimybių pasireikšti Gogolio tipams buvo ir Lietuvoje tais laikais, kada ją valdė caro biurokratija ir ją pakeitusi lietuvių buržuazija. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kada lietuvių literatūroje pasirodė pirmosios Gogolio kūrybos poveikio žymės, caro Nikolajaus II laikai Lietuvoje daugeliu atžvilgiu primena Nikolajaus I laikus Rusijoje. Baudžiavos, tiesa, nebėra, bet egzistuoja dar jos liekanos, o dvarininkai ir buožės kumečių, samdinių ir vargingųjų valstiečių atžvilgiu pasirodo ne ką humaniškesni už kokį Pliuškiną, Sobakevičių ar Nozdriovą. Provincijos biurokratija, valdininkija – gubernatoriai, viršininkai, policmeisteriai, pristavai – girtuokliai, kyšininkai, žemos moralės ir kultūros žmonės. Spauda uždrausta, kultūrinis veikimas suvaržytas, žiauri priespauda,

persekiojimas ir bausmės gresia už menkiausią neištikimybės carui įtarimą. Niūrus buvo gyvenimas „tautų kalėjime“ carinėje Rusijoje! Gyvenimas juo niūresnis, kad progresyvaus revoliucinio judėjimo apraiškos Lietuvoje buvo slopinamos ne tik carinės biurokratijos, bet ir liberalinės lietuvių buržuazijos, siekiančios monopolizuoti tautos reikalų atstovavimą ir patį tautiškumą, o faktinai pataikavusios carui.

Tokioms sąlygoms esant, atrodo, kad gogoliškajai satyrai ir humorui būtų buvę apsčiai medžiagos to laiko Lietuvos gyvenime. Bet literatūros srityje, kaip jau minėjome, nebuvo paruoštos dirvos nei Gogolio kūrinių vertimams gausiau pasirodyti, nei jo kūrybos poveikiui plačiau pasireikšti originalinėje lietuvių rašytojų kūryboje. Gogolio kūrybą populiarinti ir jos gaivinantį poveikį pajusti tegalėjo progresyvūs talentingi rašytojai, sugebą teisingai įvertinti politinę, visuomeninę Lietuvos būklę, sugebą giliau įžvelgti į liaudies buitį, kultūrą ir kūrybą. Tokių rašytojų anais laikais Lietuvoje buvo nedaug. Vis dėlto Gogolio vardas lietuvių literatūroje XIX a. pabaigoje yra susijęs su pažangiųjų rašytojų – J. Andziulaičio-Kalnėno, P. Višinskio[5], Žemaitės, V. Kudirkos – vardais.

1897 m. pažangus demokratas Povilas Višinskis, Žemaitės literatūrinio darbo mokytojas, aiškino jai komedijos teoriją: „Gogolis, – rašė Višinskis laiške Žemaitei, – rusų rašytojas (vasarą skaičiau jo raštus), taip sako: „Argi komedija negali išreikšti aukštos minties taip pat, kaip ir tragedija?“ Čia ir tolimesnieji Višinskio cituoti Gogolio žodžiai yra paimti iš jo pjesės „Po spektaklio“, kurią jis parašė, prisiklausęs įvairių nuomonių apie savo paties komedijas, ypač apie „Revizorių“. Gogolis norėjo menine forma išdėstyti sudėtingas bei

prieštaringas pažiūras į komediją ir į rašytojo humoristo-satyriko poziciją visuomenėje.

Višinskis Žemaitei dėsto Gogolio pažiūras ir perša jo veikalus kaip sektiną pavyzdį. Tame pat laiške jis įsakmiai pabrėžia gogoliškojo humoro, juoko reikšmę komedijai: „Smiech skvoz sliozy – juokas komedijoje per ašaras. Man rodos, suprask tą sakinį – daugiau nieko nereik, tada jau tikrai suprasi, kas tai yra komedija".

Vertindamas Žemaitės „Pragertus balakonus", Višinskis ir vadovaujasi gogoline komedijos teorija. Jis kreipia dėmesį į Žemaitės kūrinėlio moralinį poveikį ir kiek jos herojus žadina juoko pro ašaras. Iš kito Višinskio laiško Žemaitei, rašyto 1899 m., sužinome, kad jis siunčia savo įžymiajai mokinei Gogolio „Revizorių". Neturime žinių, kaip Žemaitė suprato ir panaudojo šią garsiąją komediją. Žemaitės kūryboje bent aiškiau suvokiamo Gogolio poveikio nepastebime. Galima tik viena teigti, kad pats Višinskis, daug ko pasimokęs iš Gogolio, perteikė savo žinias Žemaitei ir kad tos žinios, lygiai kaip ir „Revizoriaus" skaitymas, kėlė Žemaitės išsilavinimą, jos skonį ir apskritai literatūrinę kultūrą.

Originalinėje XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje Gogolio poveikio galėtume ieškoti V. Kudirkos kūryboje. Jau pats žymesniųjų Kudirkos kūrinių žanras ir pobūdis – politinės satyros – siūlyte siūlosi lyginamas su Gogolio satyriniais kūriniais. Iš tiesų Kudirkos satyrų tikslas – demaskuoti ir išjuokti carinę biurokratiją Lietuvoje, ypač jos žemą moralę – girtavimą, kyšių ėmimą – artina Kudirkos satyrą prie „Revizoriaus" ir „Mirusių sielų". Mėgstama Kudirkos satyrų priemonė – šaržas, vaizdų hiperbolizavimas – vartojama taip pat ir Gogolio. Pagaliau ir vieno Kudirkos satyrų personažo

viršininko Deržijubkos pavardė yra sugalvota, pasekant Gogolio Deržimorda iš „Revizoriaus“. Vis dėlto Kudirkos satyros neduoda pakankamai medžiagos, kuria remdamiesi galėtume daryti platesnių išvadų, plačiau ir konkrečiau įrodančių Gogolio poveikį Kudirkai.

Visai natūralu ir suprantama, kad kai kurie būdingi vaizdai tokio didelio žodžio menininko, koks buvo Gogolis, giliai įkrinta į atmintį vieno ar kito rašytojo ir, progai pasitaikius, išplaukia į paviršių ir įsipina į jo paties kūrinio kontekstą. Bene taip bus atsitikę su A. Vienuoliu, kai jis savo apsakyme „Paskutinė vietelė“ piešia tokį miestelio vaizdą: „Miestelio vidury didelis, niekuomet neišdžiūstąs, dvokiąs klanas, prūdu vadinamas: aplink keli sugargažėję, ožkų apgriaužti žilvičiai. Į purvyną žiūri mėlynas dangus, trys keturios žydų krautuvėlės ir keli prastučiai namukai“ („Raštai“, I, p. 60). Šie miestelio vaizdo motyvai, be abejo, buvo kilę iš Gogolio „Mirgorodo“ vaizdo: „Jeigu jūs ateisite prie aikštės, tai turbūt akimirką sustosite pasigrožėti vaizdu: ten tyvuliuoja klanas, nuostabus klanas, vienintelis, kokių tik jums tekę matyti! Jis užima beveik visą aikštę. Puikus klanas. Namai ir nameliai, kuriuos iš tolo galima palaikyti šieno kupetomis, susitelkę aplinkui, stebisi jo grožiu“. Lengva pastebėti, kad, nepaisant motyvų panašumo, Vienuolio vaizdas skiriasi nuo Gogolio ir stilium, ir nuotaika. Vienuolio vaizdas yra visai objektyvus, epiškas, šaltas, o Gogolio – aprašytas su pašaipa, ironija, pabrėžiant to klano „nuostabumą“, „puikumą“ ir tuo pačiu paryškinant jo netinkamumą miesto aikštėje, taigi ir viso miesto menkumą. Vienuolį tik paviršutiniškai buvo paveikę prisiminto Gogolio vaizdo kontūrai, bet nepaveikė vaizdo sudarymo metodas, stilius ir nuotaika. Tokį poveikį galime laikyti atsitiktiniu.

Galimas daiktas, kad panašaus pobūdžio vaizdinių motyvų, kilusių iš Gogolio kūrinių lektūros, rastume ir daugiau ar tai Vienuolio, ar kurio kito rašytojo veikaluose. Jie rodytų platesnį ar siauresnį paplitimą Gogolio kūrybos motyvų lietuvių literatūroje, bet iš to vargu ar galėtume daryti platesnių išvadų apie gilią „Mirusių sielų" autoriaus įtaką to ar kito rašytojo ideologijai, visuomeninių, politinių problemų nušvietimui, kūrybos metodui, stiliui.

Tirdami Gogolio poveikį lietuvių literatūrai ir to poveikio pobūdį, prieiname prie Petro Cvirkos kūrybos.

Gogolio kūriniai, nukreipti prieš Nikolajaus I laikų liaudies išnaudotojus – dvarininkus bei biurokratus, padėjo P. Cvirkai užaštrinti ginklą, nukreiptą prieš lietuvių XX a. buožiją, buržuaziją bei biurokratiją. Gogolis praskleidė savo laikų visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo ydingumą. P. Cvirka nupiešė panašų paveikslą iš Lietuvos gyvenimo bruožų. Gogolis žavėjosi rusų liaudies charakteriu, jos šviesiu optimizmu, jos kūrybos prasmingumu ir grožiu – ir tai stiprino P. Cvirkos pasitikėjimą lietuvių liaudimi, padėjo jam įžvelgti į lietuvių liaudies charakterį ir jos kūrybą.

Su Gogolio raštais P. Cvirka susipažino dar mokslo metais, vos tik pramokęs rusų kalbos, Gogolis šalia L. Tolstojaus, A. Čechovo, M. Gorkio[6] buvo mėgstamiausias P. Cvirkos rašytojas. Gogolio poveikis aiškiausiai pasekamas dviejuose P. Cvirkos romanuose: „Meisteris ir sūnūs" ir „Frank Kruk", ypač šiame pastarajame. Romane „Meisteris ir sūnūs" aptinkame tik vieną vietą, kuri primena Gogolį – tai skyrius „Anundžio alus". Įsigėręs meisteris Doveika su Krizu nakčia bastosi po kaimą, nerasdamas savo namų, lygiai taip, kaip Gogolio apsakyme „Gegužės naktis" girtas Kalenikas klai-

džioja, nesurasdamas savo pirkios. Nakties fonas, bežaidžiančių vaikinų ir merginų dainos ir pokštai seniams abiejų scenų panašumą dar labiau paryškina. Gogoliškas „Anundžio alus“ skyrelis leidžia spėti, kad Gogolio „Vakarai viensėdyje ties Dikanka“ bus ir giliau paveikę P. Cvirką. Šviesus, jaunatviškas Gogolio apsakymų optimizmas, linksmas humoras, liaudiškas sąmojis ir pats šviesiomis spalvomis nupieštas liaudies buities paveikslas, be abejo, skatinamai veikė P. Cvirką, nuteikdamas jį panašiomis spalvomis ir nuotaikomis vaizduoti ir Pagramančio kaimo žmones bei jų buitį.

Žymiai konkrečiau Gogolio kūrybos įtaka pastebima „Franke Kruke“. „Franko Kruko“ romano tikslas, paties Cvirkos aptarimu, „parodyti kapitalistinės, buržuazinės klasės moralę“ ir kompozicinės priemonės, svarbiausiojo herojaus žygių ir jo santykių su tipiškais tos klasės atstovais aprašymas gyvai primena „Mirusių sielų“ tikslą ir kompoziciją. Gogolio poveikis stipriai jaučiamas tose „Franko Kruko“ vietose, kur vaizduojamas Lietuvos gyvenimas: tai pirmojo tomo pradžioje ir visame antrame tome.

P. Cvirkos romano personažai – tai ne Gogolio personažų kopijos. Bet kai kuriuose iš jų pastebime gogoliškų bruožų. Kartais kokia detalė rodo, kad Cvirkos idėjos ar vaizdo užuomazga glūdi Gogolio kūriny. Pranas Krukelis-Krukas, žinoma, tai ne Čičikovas; bet abiejų sukčių jaunystė turi bendrų bruožų. Jaunąjį Čičikovą tėvas taip moko: „...stenkis įtikti mokytojams ir perdėtiniams. Jeigu mokėsi įtikti vyriausybei, visada tau gerai klosis ir visus pralenksi... saugok ir taupyk kapeiką: tai tikriausias daiktas pasaulyje. Draugas ar bičiulis tave apsuks ir, ištikus nelaimei, pirmas tave apleis, kapeika neapleis... Viską darysi ir viską įveiksi, jei turėsi kapeiką“.

Lygiai taip pat dar Prano senelis mokė jo tėvą Zidorių: „Kada kalbi prieš vyresnį, nuleisk akis, panarink galvą, pažemink balsą... Varyk rublį ant rublio, dėk kapeiką prie kapeikos, kad galėtum kitus valdyti“. Panašiai Zidorius moko ir savo sūnų Pranuką: „...didesniam nusilenk... Varyk rublį prie rublio, kad gražiai senatvę nugyventum“. Tėvo mokymai sūnums dykai nenuėjo: ir Čičikovas, ir Krukelis dar pradžios mokyklos suole pasirodo dideli praktikai – spekuliuoja, uždarbiauja iš draugų ir susitaupo pinigo. Suprantama, kad ir tolimesniame Krukelio-Kruko karjeros ir gyvenimo kelyje atsiranda čičikoviškų vingių, kryžkelių ir sutapimų.

Pirmosios P. Cvirkos romano dalies pradžioje susitinkame su storžieviu buože Šešiapūdžiu, kurio griozdiškas siluetas primena „Mirusių sielų“ Sobakevičių. Nepaprastas ėdrumas – tai abiejų charakteringas bruožas. P. Cvirkos romane Šešiapūdis – tai tik vienas iš daugelio užuominų, kalbančių apie „Franko Kruko“ ir „Mirusių sielų“ giminystę.

Ryškesnių tokios giminystės įrodymų lengva rasti antrame Cvirkos romano tome – iš dalies šio tomo kompozicijoje, iš dalies veikėjų charakteristikose ir šiaip atskirose detalėse. Kruko atsilankymas provincijos mieste, jo vizitai ir susitikimai su valdininkais ir visuomenės atstovais, ieškant pelningų biznių, gyvai primena Čičikovo vizitus gubernijos miesto valdininkams ir lankymąsi pas provincijos dvarininkus, ieškant pirkti „mirusių sielų“.

Iš Gogolio poemos veikėjų bene Manilovo ir Nozdriovo charakterio ir jų aplinkos bruožai ryškiausiai atsispindi antrajame „Franko Kruko“ tome. Scena, kaip Manilovas demonstruoja Čičikovui graikiškais vardais – Temistokliu ir Alkidu – pavadintus savo vaikus, bus sugestionavusi ir Cvirką pašaipiškai

aprašyti, kaip pašto viršininkas Dūda rodo svečiui romėniškais vardais pavadintus savo vaikus Agrikolijų, Kornelijų, Kvintiliją. Manilovas svajoja pastatyti savo dvaro „namus su tokiu aukštu belvederiu, kad galima būtų iš ten matyti Maskvą“, o Sungaila savo kiemo vidury jau pastatydino mūrinį bokštą ir dar pasišovęs galulaukėje pastatydinti savotišką triumfo arką. Nors maniloviškų svaičiojimų ir netesėjimo netrūksta Sungailos būde, bet dar daugiau jame yra Nozdriovo charakterio bruožų. Abudu jiedu rėksniai, akiplėšos, melagiai, pagyrūnai ir sukčiai. Kaip Nozdriovas aprodinėja Čičikovui savo dvaro įžymybes, taip lygiai ir Sungaila vedžioja Kruką su svečiais po savo dvarą. Nozdriovo ir Sungailos dvarai taip pat turi daug bendrų bruožų ir įrengimų, pvz., šunidės ir medžioklės šunys abiejų ponų dvaruose sudaro labai puošnų vaizdą. Nėra reikalo tęsti abiejuose veikaluose randamų panašių detalių bei motyvų gretinimo bei išskaičiavimo. Jų yra nemaža, ir jos akivaizdžiai rodo, kad „Frank Kruk“ buvo rašomas, dar tebeesant gyviems Cvirkos atmintyje „Mirusių sielų“ įspūdžiams.

Tačiau, nepaisant aiškaus Gogolio poveikio, P. Cvirkos romanas „Frank Kruk“, kaip visuma, pasilieka originalus ir savaimingas veikalas. Jame vaizduojami žmonės ir buitis turi ryškų laiko ir vietos atspalvį. „Mirusių sielų“ dvarininkai, valdininkai, tarnai ir valstiečiai – tai būdingi Gogolio laikų, Nikolajaus I epochos žmonės, o „Franko Kruko“ veikėjai – tai buržuazinės santvarkos laikų Lietuvos sodžiaus ir provincijos miesto buržuazijos atstovai. Dėl to, nors abudu veikalai yra satyrinio, humoristinio pobūdžio, bet jų humoras bei satyra ryškiai vienas nuo kito skiriasi.

Kokia gi tuomet. Gogolio poveikio reikšmė P. Cvirkos „Franko Kruko“ romanui? Ta reikšmė gali būti aptarta keliais

požiūriais. Galimas daiktas, kad Gogolio kūryba, o ypač „Mirusios sielos“ paskatino Cvirką nukreipti savo romaną ne vien prieš amerikonizmą, bet ir prieš lietuvių buožiją bei biurokratiją, atstovaujamą provincijos valdininkų ir vadinamosios „inteligentijos“. Jau visai tikra, kad „Mirusių sielų“ pavyzdys padėjo Cvirkai savo medžiagą tvarkyti kompoziciniu, siužetiniu atžvilgiu. Kai kurie „Mirusių sielų“ vaizdai bei motyvai pagelbėjo Cvirkai išryškinti ne vieną būdingą savo veikėjų bei aprašomojo gyvenimo bruožą. Kai kurie Nozdriovo charakterio bruožai ir jo dvaro įrengimai padėjo Cvirkai ryškiau ir karikatūriškiau nupiešti naujo tipo dvarininko buržuazinėje Lietuvoje Sungailos ir jo dvaro paveikslą. Apskritai visos Gogolio poveikiu pasižyminčios Cvirkos raštų vietos šiokiu ar tokiu būdu ryškiau praskleidžia kapitalistinės santvarkos išnaudotojišką pobūdį, buržuazinio gyvenimo ydingumą. Tokia yra prasmė ir kai kurių gogoliškai humoristinių, satyrinių Cvirkos apsakymų, kaip „Marių kiaulytė“, „Nosis“ ir kai kurių kitų. Didelė teigiama Gogolio poveikio P. Cvirkai reikšmė bus ta, kad jis tarsi mobilizavo Cvirkos pastabumą, satyriko čaižumą, padėjo sukurti buržuazinės tikrovės menkumo paveikslą ir ją negailestingai išjuokti. O išjuokti – tai nuginkluoti ir nugalėti. „Juokas – didelis dalykas, – yra pasakęs Gogolis, – jis neatima nei gyvybės, nei turto, bet nuo jo kaltininkas jaučiasi kaip surištas kiškis“. Dėl to „pajuokos bijosi net ir tasai, kuris jau nieko pasaulyje nesibijo“. Tokia pajuoka kovoti prieš darbo žmonių priešus mokė Gogolis kiekvieną į satyrą bei humorą linkusį rašytoją, nes jis buvo didžiausias to žanro meistras. Kartu jis buvo didelis gyvenimo ir žmonių žinovas, didelis rašytojas realistas, o jo humoro, komizmo bei paveikslų karikatūriškumo priežastis buvo jo vaizduojamojo

gyvenimo tikrumas. Dėl to Gogolio paveikslai turi tokią plačią ir gilią bendrinamąją prasmę.

Rusijos darbo žmonės jau seniai nusikratė liekanomis tos priespaudos, prieš kurią kėlė balsą didysis Gogolis, – ir sukūrė šviesų gyvenimą, apie kurį didysis rašytojas svajojo, kurio ilgėjosi ir kurį pranašavo. Ir lietuvių tauta, įsijungusi į didžiąją tarybinių tautų šeimą, kartu stato didingą komunizmo rūmą, galutinės visuotinės taikos ir laimės rytojų. Lietuvos liaudis toli užpakalyje paliko visa tai, ką pajuokė iš Gogolio mokęsi progresyvūs lietuviai rašytojai – Žemaitė, Cvirka ir, be abejo, visa eilė kitų, kurių raštuose kad ir nerandame akivaizdžių Gogolio įtakos žymių, bet kurie negalėjo nejausti jo kūrybos žavesio, jos gaivinančio ir skatinančio poveikio.

1952

Paaiškinimai

Santrumpos

R 8 – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 8: *Literatūros istorija, kritika, publicistika*, redaktorius Aleksandras Žirgulys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, 560 p.

R 10 – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10: *Poezija, literatūros istorija ir kritika, laiškai, dokumentai*, redaktorius Aleksandras Žirgulys, Vilnius: Vaga, 1969, 803 p.

R 11 – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* t.11, kn. II: *Naujoji lietuvių literatūra, II dalis,* redaktorė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, 326 p.

LVI – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Literatūros vertybių ieškant*, sudarė ir paaiškinimus parašė Vilius Gužauskas, įvadas Algimanto Bučio, redaktorė Ema Vanagienė, (ser. *Kritikos biblioteka*, 3), redakcinė komisija Kazys Ambrasas (pirm.), Alfonsas Bieliauskas, Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1984, 376 p.

Redakcinės pastabos

V. Mykolaičio Putino įnašas į lietuvių literatūros istorijos bei raidos tyrinėjimą yra didelis ir reikšmingas. Jis vienas pirmųjų literatūrologų, pradėjęs ne fiksuoti, o sintetinti lietuvių literatūros reiškinius ir pateikęs vientisą jos vaizdą. Šio tomo pirmojoje knygoje skelbiami jau klasikiniais tapę darbai apie Mažvydą, Donelaitį, Vydūną, Strazdą, Baranauską, Maironį, kurių kūryba „V. Mykolaičio-Putino plunksnos dėka sušvito netradiciniu, nelauktu ryškumu, netikėtais prasmių atšvaitais, savo nacionalinėmis spalvomis ir bendražmogiškomis viršūnėmis“ (*LVI*, p. 25). V. Mykolaitis-Putinas taip pat buvo puikus pasaulinės literatūros žinovas. Tai rodo jo įžvalgūs straipsniai apie tokius pasaulinio masto rašytojus, kaip J. V. Gėtė, A. Puškinas, N. Gogolis, A. Mickevičius. V. Mykolaitis-Putinas rašė ne tik

nepriklausomoje, bet ir okupuotoje Lietuvoje sovietinės cenzūros ir bolševikinio smurto sąlygomis, todėl jo tekstuose kartais juntamas prievartinis propagandinis momentas. Bet viršų ima subtilaus interpretatoriaus talentas, konceptualus mąstymas, taiklūs vertinimai ir įdomus požiūris, todėl visi V. Mykolaičio-Putino literatūrologiniai darbai išlieka aktualūs ir vertingi.

Tomą sudaro dvi dalys. Pirmoji apima V. Mykolaičio straipsnius ir studijas apie žymiausius lietuvių rašytojus, antroji – darbus apie pasaulinės literatūros atstovus. Tekstai grupuojami chronologiniu ir tematiniu principu. Jie redaguojami minimaliai. Paliekamos kai kurios V. Mykolaičio-Putino mėgtos ir vartotos tarminės bei senesnės žodžių formos: daiktavardžių dviskaita (*kuriuodu, jiedvi, du piktadariu, nurodo du veiksniu*), įvardžiai *kokis, tokis, mūs* (mūsų), daiktavardžiai *rūstis, aukštybėsna, skiemens* (dg. vard.), būdvardžiai *ankstybasis, ankstybosios, originalinis, išvidinis,* veiksmažodžiai *kitėja, pakitėja, antmesti* ir kt.; sintaksinės konstrukcijos *šis klausimas sunku nagrinėti, kankinasi klaikiais sapnais, sielojasi vokiečių kalbos plitimu, Žygimantas kratosi dvaru* ir kt. Siekiant atspindėti to meto rašybos situaciją, sudėtiniuose laikraščių pavadinimuose, taip pat kai kuriuose žodžių junginiuose (*Katalikų Bažnyčia, Kryžiuočių Ordinas*) paliekamos didžiosios raidės.

Pagal dabartinės rašybos normas taisoma: korektūros klaidos, dalelyčių (*turbūt, galbūt, per daug*), priebalsio *j* rašyba, kūrinių pavadinimai imami į kabutes, jei parašyti be jų. Sudabartinama skyryba. Tome pateikiami bibliografiniai duomenys, teksto realijų komentarai, pridedama pavardžių rodyklė.

Bibliografiniai duomenys ir komentarai

PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA. Pranešimas, skaitytas 1947. XII. 8. Lietuvos TSR Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo 5-joje sesijoje, skirtoje pirmosios lietuviškos knygos 400 m. jubiliejui paminėti. Išspausdinta: *LTSR Mokslų akademijos žinynas*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948 m., t. 2, p. 50–67. Atskiru leidiniu išėjo 1948 m. Pakartota: *R* 8, p. 115–146.

[1] Pirmasis prūsiškas katekizmas išleistas 1545 m. Jį tik su išlygomis galima laikyti pirmąja baltų knyga, nes jame iš 16 puslapių tik penki parašyti prūsiškai. Šis katekizmas yra dvikalbis: kairė pusė vokiška, o dešinė prūsiška.

[2] Karlas Marksas (Marx; 1818–1883) – vokiečių filosofas ir sociologas, jo vardu pavadintos pasaulio revoliucinio pertvarkymo teorijos pagrindėjas.

[3] *rivalizacija* – konkurencija, rungtyniavimas.

[4] *dignitorius* (lot. *dignitas* „orumas“) – aukštą tarnybą užimantis žmogus.

[5] Friedrichas Engelsas (1820–1895) – vokiečių socialistas, politinis veikėjas ir filosofas, K. Markso bendražygis, tarptautinio darbininkų judėjimo pradininkas.

[6] *vagantai* (lot. *vagantes* „keliaujantys, klajojantys“) – viduramžiais Vakarų Europoje – klajojantys aktoriai, dainų ir visokių antiklerikalinio, antibažnytinio turinio vaidinimų atlikėjai.

[7] *indiferentizmas* (lot. *indifferens* „abejingas“) – abejingumas, nesidomėjimas.

[8] *hedonizmas* – etikos teorija, kurią pirmi vystė senovės graikų kirėniečių filosofinė mokykla (4 a. pr. Kr.); gyvenimo tikslu ir aukščiausiu gėriu pripažįsta pomėgį, malonumą.

[9] Martynas Liuteris (Martin Luther; 1483–1546) – vokiečių teologas, krikščionybės reformatorius, protestantizmo pradininkas.

[10] Tomas Miunceris (apie 1488–1523) – protestantų pastorius, raginęs sukilti vargšus prieš juos engiančius kunigaikščius.

[11] Jurgis Zablockis (apie 1510–1563) – lietuvių giesmių vertėjas, dvi jų išspausdintos M. Mažvydo katekizme ir giesmyne; Augustinas Jomantas (apie 1525–1576) – giesmių eiliuotojas, vertėjas, buvo pradėjęs versti Bibliją į lietuvių kalbą; Aleksandras Rodūnionis (Raduinionis, apie 1526–1583) – giesmių vertėjas; Baltramiejus Vilentas (apie 1525–1587) – vertėjas, giesmių eiliuotojas, išvertė M. Lutherio mažąjį katekizmą (1575), paskelbė Mažvydo giesmyną; Jonas Šeduikionis (apie 1527–po 1596) – giesmių vertėjas, žinoma jo viena versta giesmė, išspausdinta Mažvydo giesmyne; Tomas Gedkantas (apie 1525–po 1566) – liuteronių veikėjas, giesmių eiliuotojas, viena jo parašyta giesmė išspausdinta Mažvydo giesmyne.

[12] Filipas Melanchtonas (1497–1560) – vokiečių humanistas, teologas, Reformacijos veikėjas.

[13] Erazmas Dezyderijus Roterdamietis (1469–1536) – nyderlandų dvasininkas, vienas garsiausių humanistų, filosofas bei teologijos mokslų daktaras.

[14] Christianas Stangas (1900–1977) – norvegų mokslininkas, vienas žymiausių baltistų, kartu su profesoriumi J. Geruliu tyrinėjęs lietuvių žvejų šnektas ir tarmes buvusioje R. Prūsijoje.

[15] *„Ad Magnum Ducatum Litvaniae“* (lot.) – „Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei“.

[16] Kristijonas Gotlibas Milkus (1732–1807) – poetas, filologas, poemos *Pilkalnis*, lietuvių kalbos gramatikos (1800), lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių žodyno (1800) autorius.

[17] *Aušra* – pirmasis lietuviškas visuomeninio gyvenimo, politikos ir literatūros visuomeninis mėnesinis žurnalas, leistas 1883–1886 m. Ragainėje ir Tilžėje.

[18] Jurgis Zauerveinas (Georg Sauervein, 1831–1904) – poetas, publicistas, aušrininkas; tautinės giesmės *Lietuvininkais mes esam gimę* žodžių autorius.

LITERATŪRINIAI ELEMENTAI MAŽVYDO IR JO AMŽININKŲ RAŠTUOSE. Išspausdinta: *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 127–158. Pakartota: *R* 8, p. 147–200.

[1] Stanislovas Marcijanas Musa (apie 1520–1584) – giesmių vertėjas.

[2] Mikalojus Blotnas (apie 1530–1587) – giesmių eiliuotojas, žinoma jo giesmė, paskelbta M. Mažvydo giesmyne.

[3] Jonas Kirtoforas (apie 1510–1582) – giesmių vertėjas, Karaliaučiaus universiteto profesorius.

[4] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga“ 15 paaiškinimą.

[5] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga“ 14 paaiškinimą. Minimas veikalas yra daktaro disertacija „Mažvydo lietuviško katekizmo kalba“ – detali pirmosios išspausdintos lietuviškos knygos lingvistinė analizė.

[6] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga“ 9 paaiškinimą.

[7] *„Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lithuania“* (lot.) – „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams“. Pilnas kreipimasis yra *„Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lithuania gratiam et pacem“* – „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė“.

[8] 1573 m. Wolfenbüttelio autorius (ar autoriai) nežinomas; tai pirmoji lietuviška rankraštinė postilė.

[9] Merkelis Giedraitis (apie 1596–1609) – lietuvių raštijos rėmėjas, M. Daukšos darbų leidėjas; žemaičių vyskupas nuo 1576 m.

[10] *„Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara“* (lot.) – „Lietuva mano garsi, kunigaikščių laiminga Tėvyne“.

[11] Danielius Kleinas (1609–1666) – M. Lietuvos evangelikų liuteronų kunigas, mokslininkas, kalbininkas, lietuvių raštijos kūrėjas, 1653 m. lotynų kalba išleido pirmąją lietuvių kalbos gramatiką *Grammatica Litvanica*; Merkelis Švoba (apie 1624–1663) – M. Lietuvos poetas, kunigas, D. Kleino giesmyne pateikė 18 originalių ir verstų giesmių, kurios išsiskyrė poetiškumu ir eiliavimo sklandumu; Matas Pretorijus (tarp 1631–1704) – vienas žymiausių M. Lietuvos ir Prūsijos istorikų, etngrafų, mitologų, veikalo *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla (Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*) autorius.

[12] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga“ 17 paaiškinimą.

[13] Jonas Hurtelijus (apie 1610–1666) – giesmių kūrėjas, vertėjas, leksikografas; talkino D. Kleinui rengiant 1653 m. gramatiką.

[14] Stanislovas Rapolionis – žr. šio tomo p. 6.

[15] Liudas Gira (1884–1946) – poetas, kritikas, dramaturgas, publicistas, vertėjas; E. Radzikauskas yra vienas iš jo slapyvardžių.

[16] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 18 paaiškinimą.

[17] Kristijonas Milkus – žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 16 paaiškinimą; *Kurze Anleitung zur littauishen Poesie* (vok.) – „Trumpas lietuvių poezijos vadovas".

[18] Gotfridas Ostermejeris (1716–1800) – literatūros istorikas, kalbininkas, religinės literatūros rengėjas; išleido lietuviškų giesmynų istoriją (*Erste Littauische Liedergeschichte*, 1793), lietuvių kalbos gramatiką (*Neue Littauische Grammatik*, 1791).

[19] *Czu Königsberg hat gedruckt mich / Hans Weynreych gar fleyssiglich / Bey der Schloss – Treppe der adle Stadt / Da such mich, wer Lust czu kauffen hat* (vok.) – „Kionigsberge mane išspausdino / Hansas Veinreichas stropiai / Prie pilies – laiptų į senąjį miestą / Ten suras mane tas, kurs nusipirkti norėtų".

KRISTIJONAS DONELAITIS. Išspausdinta: *Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Mintis, 1957, t. I, p. 251–301. Pakartota *R* 10, p. 237–305.

[1] Vergilijus (Publius Vergilius Maro, 70–19 m. pr. Kr.) – žymiausias romėnų poetas, herojinio epo *Eneida,* poemų *Bukolikos* ir *Georgikos* autorius.

[2] Johanas Fridrichas Holfeldas (Hohlfeldt) gimė 1767 m. Dviejų *Metų* originalo giesmių („Rudenio gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių") autografams žuvus, Holfeldo padaryti nuorašai tapo unikumu, kuriuo pasinaudojo K. Donelaičio kūrybos leidėjai.

[3] Liudvikas Gediminas Rėza (1776–1840) – prūsų lietuvių visuomenės veikėjas, kritikas, tautosakininkas, poetas; be K. Donelaičio *Metų* ir pasakėčių, sudaro ir išleido pirmąjį lietuvių liaudies dainų rinkinį (*Dainos oder Littauische Volkslieder*, 1825), vokiškų eilėraščių.

[4] Simonas Daukantas (1793–1864) – istorikas, rašytojas ir švietėjas, vienas pirmųjų tautinio atgimimo ideologų.

[5] Adomas Mickevičius (Mickiewicz, 1799–1855) – lenkų poetas romantikas, daug rašęs lietuviška tematika.

[6] Kajetonas Rokas Nezabitauskis (1800–1876) – bibliografas, istorikas, žemaičių lietuviškojo sąjūdžio veikėjas; Simonas Tadas Stanevičius (1799–1884) – istorikas, tautosakininkas, vienas iškiliausių XIX a. kultūros veikėjų ir rašytojų, labiausiai žinomas savo pasakėčiomis.

[7] Augustas Šleicheris (Schleicher, 1821–1868) – vokiečių kalbininkas, žymiausias XIX a. vidurio indoeuropistų, daug nuveikęs germanistikos, slavistikos, baltistikos srityse.

[8] Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas (Nesselmann, 1811–1881) – vokiečių filologas, baltistas, lietuvių kalbos ir raštijos tyrinėtojas, vienas žymiausių prūsų kalbos tyrinėtojų.

[9] Galvoje turimas Jurgis Šlapelis (1876–1941) – lietuvių kalbininkas, vertėjas, gydytojas, pedagogas, kultūros ir politikos veikėjas.

[10] Inicijuotas nepriklausomos Lietuvos švietimo ministerijos, parengtas literatūros tyrinėtojo, kritiko Juozo Ambrazevičiaus (1903–1974), iliustruotas Vytauto Jonyno medžio raižiniais, šis leidimas išėjo jau sovietams okupavus Lietuvą; priskiriant visus nuopelnus dėl jo pasirodymo tarybinei valdžiai, paneigiamas jo ankstesnis parengimo darbas.

[11] Originalus pasakėčios pavadinimas – *Pasaka apie šūdvabalį.*

[12] Džeimsas Tomsonas (Thomson, 1700–1748) – anglų poetas ir dramaturgas, klasicizmo tradicijos tęsėjas; jo *Metų laikai* yra ryškus pasakojamosios, aprašomosios bei refleksinės nerimuotos poemos pavyzdys.

[13] Evaldas fon Kleistas (1715–1759) – vokiečių poetas, ankstyvojo sentimentalizmo atsotovas; hegzametru parašyta gamtinė idilė *Pavasaris* nuoširdumu išsiskyrė iš to meto manieringos pastoralinės poezijos ir turėjo įtakos vokiečių poezijos raidai.

[14] Kristoforas Martynas Vylandas (Wieland, 1733–1813) – vokiečių rašytojas; kūrybai būdinga šviečiamosios idėjos, tikėjimas proto visagalybe, baroko ir rokoko stiliaus bruožai.

[15] Davidas Brodskis (1899–1966) – rusų tarybinis vertėjas; iš lietuvių literatūros be K. Donelaičio *Metų* (1946), išvertė jo pasakėčias (1960), D. Poškos *Mužiką Žemaičių ir Lietuvos* (1962), A. Strazdo, L. Giros, K. Korsako, T. Tilvyčio, A. Venclovos ir kitų poetų eilėraščių.

DONELAIČIO „METAI". Išspausdinta: *Lietuvių literatūros instituto darbai*, t. I, Vilnius, 1947, p.11–23. Pakartota: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, Kaunas: Valstybinė pedagoginė literatūros leidykla, kn. I, 1954, p. 49–59; *R* 8, p. 201–221; *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje,* Vilnius: Vaga, 1990, p. 129–143.

[1] Liudvikas Pasargė (1825–1912) – publicistas, poetas, vertėjas; išvertė į vokiečių kalbą ir 1894 m. išleido K. Donelaičio *Metus.*

[2] Fransas Oskaras Tecneris (Tetzner, 1863–1919) – vokiečių etnografas, K. Donelaičio archyvo tyrinėtojas.

[3] Galvoje turėti L. Rėza, 1818 m. išleidęs pirmąjį *Metų* leidimą su vertimu į vokiečių kalbą, G. H. F. Nesselmannas, 1869 m. pateikęs leidimą su antru vertimu į vokiečių kalbą, ir L. Passargė, 1894 m. naujai išvertęs *Metus* į vokiečių kalbą.

[4] Ezopas (apie VI a. pr. Kr.) – žymus graikų filosofas; su juo siejamas pasakėčios žanro atsiradimas.

[5] Kristianas Fiurchtegotas Gelertas (Gellert, 1715–1769) – vokiečių rašytojas, šviečiamosios literatūros atstovas, laikomas vienu vokiečių tautinio atgimimo literatūros pradininku; išgarsėjo savo pasakėčiomis, kurios į lietuvių kalbą spausdinamos nuo 1800 m.

[6] Homeras (IX–VII a. pr. Kr.) – legendinis senųjų graikų poetas, laikomas epinių poemų *Iliada* ir *Odisėjas* autoriumi; Hesiodas (VIII a. pr. Kr.) – žymus senovės graikų poetas, poemos *Darbai ir dienos* autorius; Teokritas (apie III a. pr. Kr.) – senovės graikų poetas; Vergilijus – žr. str. „Kristijonas Donelaitis" 1 paaiškinimą; Ovidijus (Publius Ovidius Naso, 43 m. pr. Kr.– apie 17 m. pr. Kr.) – žymus romėnų poetas, epinės poemos *Metamorfozės* autorius.

KRISTIJONAS DONELAITIS – LIAUDIES VARGŲ POETAS. Išspausdinta: *Pergalė*, 1955, Nr. 3, p. 72–84. Pakartota: *R* 8, p. 222–251.

[1] Friedrichas Engelsas – žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 5 paaiškinimą.

[2] S. Daukantas, K. Nezabitauskis, S. Stanevičius – žr. str. „Kristijonas Donelaitis" 3 ir 5 paaiškinimus.

[3] D. Brodskis – žr. str. „Kristijonas Donelaitis" 5 paaiškinmą.

[4] Pavelas Tyčina (1891–1967) – ukrainiečių tarybinis poetas, valstybės veikėjas; eilėraščiuose apdainavo jaunystę ir gamtą, teigė kūrybinio darbo grožį, aukštino tautų draugystę; išvertė TSRS tautų ir pasaulinės poezijos į ukrainiečių kalbą.

[5] Janis Sudrabkalnis (1894–1975) – latvių tarybinis poetas; poezijoje vyrauja tarybinio patriotizmo, tautų draugystės motyvai. Kai kuriuose eilėraščiuose rašė apie Lietuvą, lietuvius, išvertė K. Donelaičio *Metų* fragmentą, paskelbė straipsnių apie Donelaitį.

ANTANAS STRAZDAS. Išspausdinta: *Tiesa*, 1948.–Balandžio 11.– Nr. 86, p. 3. Pakartota: *R* 8, p. 252–261.

[1] Antanas Strazdas gimė 1760 m. kovo 9 d. Kriaunų parapijoje, Astravo kaime. Dėl jo gimimo laiko iki pat 1967 m. egzistavo didelė painiava, nes toje pačioje parapijoje gyveno kitas Antanas Strazdas, nei dvasininkas, nei poetas, kuris buvo gimęs 1763 m.

[2] L. Rėza – žr. str. Kristijonas Donelaitis 6 paaiškinimą.

[3] Juozas Petrulis (1895–1982) – dramaturgas, poetas, literatūros tyrinėtojas.

[4] Kostas Korsakas (1909–1986) – kritikas, literatūros istorikas, poetas, vertėjas, sociologinio literatūros interpretavimo atstovas.

[5] *sieliankos* – lenkų poezijoje susiformavęs savitas žanras, turintis ir baroko, ir sentimentalizmo bruožų.

[6] Franciszek Karpiński (1741–1825) – lenkų poetas, sentimentalinės lyrikos, religinių giesmių kūrėjas.

[7] Napoleonas (Bonapartas, 1769–1821) – prancūzų karvedys, Prancūzijos imperatorius 1804–1815 m.

[8] Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis-Zabitis (1779–1837) – poetas, vertėjas; rėmė 1831 m. sukilimą, poezijoje reiškiamas tikėjimas krikščioniškojo socializmo idėjomis, vyrauja revoliucinė romantika, humanizmo dvasia.

[9] *„sielianka"* – žr. šio straipsnio 5 paaiškinimą.

[10] *„pasterka"* (lenk.) – bukolika (gr. *bukolikos* „piemenų, piemeniškas") – antikinės poezijos lyrinis epinis žanras, kultivuotas ir vėlesnėje literatūroje.

[11] *„fraška"* (lenk. *fraszka*) – epigrama.

ANTANAS BARANAUSKAS. Išspausdinta: *Literatūra ir menas*, 1952.–Lapkričio 30.– Nr. 48, p. 3. Pakartota: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, Kaunas: Valstybinė pedagoginė literatūros leidykla, kn. I, 1954, p. 88-93; *R* 8, p. 262–272.

[1] Nikolajus Černyševskis (1828–1889) – rusų filosofas, prozininkas, publicistas, literatūros kritikas, vadovavo revoliuciniams demokratams kovoje už visišką savo krašto žmonių išlaisvinimą, parašė romaną *Kas daryti?*; Nikolajus Dobroliubovas (1836–1861) – rusų literatūros kritikas, publicistas, revoliucinio judėjimo šalininkas, revoliucinis demokratas, N. Černyševskio bendražygis; Nikolajus Nekrasovas (1821–1878) – rusų poetas, poemos *Kam Rusijoje gyventi gera?* Autorius, rašęs apie žmonių skurdą, reškęs tikėjimą Rusijos liaudies jėgomis, gražesne jos ateitimi; Aleksandras Gercenas (1812–1870) – rusų rašytojas, publicistas, filosofas, revoliucionierius, kovotojas prieš represyvią ir imperinę Rusijos politiką.

[2] A. Mickevičius – žr. str. „Kristijonas Donelaitis" 4 paaiškinimą.

[3] Šį pirmąjį radikalų veikalą, kritikuojantį biurgerišką kapitalistinę visuomenę, kartu ir atsišaukimą į proletariatą, parašė K. Marksas kartu su F. Engelsu.

[4] Hugo Vėberis (Weber, 1832–1904) – vokiečių filologas, 1875–1898 m. susirašinėjo su A. Baranausku, skatino jį tyrinėti lietuvių kalbą; kartu su Baranausku išleido *Lietuvių rytiečių tekstus (Ostlitauische Texte*, 1882), čia buvo išspausdintas *Anykščių šilelis*.

ŽEMAITĖ. Išspausdinta: *Literatūra ir menas*, 1951.– Gruodžio 9. – Nr. 49, p. 2. Pakartota: *Lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, Kaunas: Valstybinė pedagoginė literatūros leidykla, kn. I, 1954, p. 123-127; *R* 8, p. 273–287.

[1] Zigmas Sierakauskas (1826–1863) – vienas 1863 m. sukilimo Lietuvoje vadų. Apsuptas Rusijos armijos buvo sužeistas, pateko į nelaisvę,

nugabentas į Vilniaus kalėjimą, pakartas generalgubernatoriaus M. Muravjovo įsakymu Lukiškių aikštėje; Kostas Kalinauskas (1838–1864) – vienas 1863 m. sukilimo Lietuvoje vadų, priklausė „raudonųjų" politinei srovei, buvo karo lauko teismo nuteistas mirties bausme pakariant. Nuosprendis įvykdytas 1864 m. kvo 22 d. Lukiškių aikštėje; Antanas Mackevičius (1828–1863) – kunigas, vienas 1863 m. sukilimo Lietuvoje vadų. Dalyvavo daugelyje kautynių, pateko į nelaisvę, nužudytas Kaune.

[2] Povilas Višinskis (1875–1906) – tautinio atgimimo, visuomenės veikėjas, publicistas, kritikas, lietuvybės propaguotojas, 1900 m. po V. Kudirkos mirties redagavo *Varpą*; kūrybiniui darbui paskatino Žemaitę, Šatrijos Raganą, Jovarą, Sofiją Pšibiliauskienę (Lazdynų Pelėdą).

[3] *„ordinarčikas"* (lenk. *ordynarczyk*) – tas, kas gauna ordinariją, kumečio atlyginimą.

[4] Antanas Sniečkus (1903–1974) – Lietuvos komunistų partijos veikėjas, ilgalaikis Lietuvos Komunistų Partijos vadovas (1936–1974), vienintelis lyderis iš visų tarybinių respublikų, išsilaikęs politikoje J. Stalino, N. Chruščiovo ir L. Brežnevo laikais.

[5] Bulotos – Andrius Bulota (1872–1941) – advokatas, visuomenės veikėjas, 1907–1912 m. Rusijos II ir III dūmų atstovas, nepriklausomoje Lietuvoje advokatas Marijampolėje; Aleksandra Bulotienė (1891–1941) – visuomenės veikėja, su Žemaite vyko į Ameriką, globojo ją paskutiniaisiais gyvenimo metais.

[6] K. Marksas – žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 2 paaiškinimą.

ŽEMAITĖS LIAUDIŠKUMAS. Išspausdinta: *Pergalė,* 1945, Nr. 3–4, p. 119–128. Pakartota: *R* 8, p. 288–302; *LVI*, p. 271–279; *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 30–34 (teksto dalis, einanti po žvaigždučių).

[1] Frederikas Šopenas (Chopin, 1810–1849) – lenkų kompozitorius, pianistas.

[2] Povilas Višinskis – žr. str. „Žemaitė" 2 paaiškinimą.

[3] Juozas Žiugžda (1893–1979) – istorikas, literatūros tyrinėtojas, vertėjas; parašė studiją *Žemaitės kūryba* (1935), straipsnių įvairiais literatūros klausimais.

[4] Galbūt galvoje turimas Hipolitas Tenas (Hippolyte Taine, 1828–1893) – prancūzų kritikas, natūralizmo gynėjas, socialinio pozityvumo šalininkas.

[5] Jonas Jablonskis (slapyvardis Rygiškių Jonas, 1860–1930) – lietuvių kalbininkas, lietuvių bendrinės kalbos normintojas, pirmasis bendrinės kalbos sintaksės, terminologijos ir apskritai rašomosios kalbos teoretikas, jos mokslo kūrėjas.

MAIRONIO POETO KELIAS. Išspausdinta: *Tiesa*, 1947.– Liepos 1. – Nr. 152, p. 3. Pakartota: *R* 8, p. 303–313.

[1] Cituojamas eilėraštis „Miškas ūžia“.

[2] Cituojamas eilėraštis „Tu girele, tu žalioji“.

[3] Cituojamas eilėraštis „Nenoriu sapnų“.

[4] *defetizmas* (pranc. *defaitizme*) – kapituliantiškumas, nepasisekimo pranašavimas, pesimistinė pažiūra į kurią nors idėją, mintį galimybę.

[5] *Skardas* – socialdemokratų partijos savaitraštis, ėjęs 1907 m. Vilniuje.

[6] K. Marksas – žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga“ 2 paaiškinimą.

[7] Žr. 2 paaiškinimą.

MAIRONIS. Išspausdinta: *Pergalė*, 1947, Nr. 3, p. 44–61. Pakartota: *R* 8, p. 314–347.

[1] N. Černyševskis – žr. str. „Antanas Baranauskas“ 1 paaiškinimą.

[2] Z. Sierakauskas, K. Kalinauskas, A. Mackevičius – žr. str. „Žemaitė“ 1 paaiškinimą.

[3] Aleksandras Puškinas (1799–1837) – rusų poetas, prozininkas, naujųjų laikų rusų literatūros pagrindėjas.

[4] *Novoje Vremia* (*Naujasis laikas*) – imperinės nuostatos laikraštis, leistas 1868–1917 m. Peterburge.

[5] Cituojamas eilėraštis „Tu girele, tu žalioji“.

[6] Cituojamas eilėraštis „Šalin, dūsavimai“.

[7] Cituojamas eilėraštis „Jei kada pančiai nukris“.

[8] Cituojamas eilėraštis „Nenoriu sapnų“.

[9] Cituojamas eilėraštis „Skurdžioj valandoj“.

[10] Cituojamas eilėraštis „Išvažiuojant“

[11] Cituojamas eilėraštis „Taip niekas tavęs nemylės“.

[12] Cituojamas eilėraštis „Ko siekiu ir alkstu“.

[13] Cituojamas eilėraštis „Saulei tekant“.

[14] *„Popas w Upicie“* (lenk.) – „Atokvėpis Upytėje“.

[15] Cituojamas eilėraštis „Mano moksladraugiams“.

[16] Cituojamas eilėraštis „Lietuva–didvyrių žemė“.

[17] 1907 m. sukurta poema *Jaunoji Lietuva* yra poemos *Tarp skausmų į garbę* (1895) antrasis variantas.

[18] *servilizmas* (lot. *servilis* „vergiškas“) – vergiškumas, vergiškas paslaugumas, pataikavimas.

[19] Žr. šio straipsnio 8 paaiškinimą.

[20] Cituojamas eilėraštis „Liūdesys“.

[21] Jablonskis – žr. str. „Žemaitės liaudiškumas“ 5 paaiškinimą.

[22] Cituojamas eilėraštis „Kur bėga Šešupė“.

VYDŪNO DRAMATURGIJA. Išspausdinta: *Darbai ir dienos*, 1935, kn. IV, p. 3–117. Pakartota: *R* 10, t. 10, p. 306–470. Sutrumpintą variantą V. Mykolaitis Putinas panaudojo savo studijos *Naujoji lietuvių literatūra* II dalyje: skelbta *R* 11, p. 42–96.

[1] Juozas Zikaras (1881–1944) – vienas pirmųjų profesionalių Lietuvos skulptorių, garsių dekoratyvinių skulptūrų „Laisvė" (1921), „Knygnešys" (1928) autorius.

[2] Vydūno istorinis veikalas vokiečių kalba *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių* (1932).

[3] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 18 paaiškinimą.

[4] *ad hoc* (lot.) – šiam tikslui.

[5] „Giedotojų draugija" – 1895 m. Tilžėje Vydūno įkurta dainavimui ir vaidybai gabesnių Mažosios Lietuvos lietuvių draugija, kurios tikslas buvo puoselėti lietuvybę; „Giedotojų draugijos" chorui Vydūnas vadovavo nuo pat jos įkūrimo pradžios, draugija nustojo veikusi po Pirmojo pasaulinio karo.

[6] Vilius Bruožis (Brožaitis, 1843–1909) – gydytojas, spaudos ir kultūros darbuotojas, 1885–1887 m. „Birutės" draugijos pirmininkas; pasirašinėjo Prabočių Anūko slapyvardžiu.

[7] „Birutė" – pirmoji lietuvių tautinė draugija, veikusi 1885–1914 m.

[8] *helenai* – ši sąvoka, kilusi iš mitinio protėvio Heleno vardo, klasikinėje Graikijoje buvo vartojama apibūdinti visoms graikiškai kalbančioms tautoms, kaip priešingybė „barbarams".

[9] *Bramanai* (Brahmanai) – teologiniai traktatai, aiškinantys žinių brahmanų ritualus, seniausi indų prozos paminklai, sukurti apie VIII–VI a. pr. Kr.

[10] *sofizmas* (gr. *sophisma*) – tyčia klaidingai sudarytas samprotavimas, formaliai atrodantis teisingas.

[11] Annie Besant (1847–1933) – anglų teosofė, Anglijos teosofų draugijos pirmininkė 1907–1933 m; Franzas Hartmanas (1840–1912) – vokiečių mistikas; Jelena Blavatskaja (1831–1891) – rusų teosofė, okultistė, rėmėsi budizmu, konfucionizmu, kabalistais.

[12] Parmenidas (540–480 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, Elėjos mokyklos įkūrėjas, sukūrė filosofinę poemą *Gamta*, kurioje teigė, kad būtis neatsiranda ir neišnyksta, taigi yra amžina; Pitagoras (582– 496 m. pr. Kr.) – jonėnų mistikas, filosofas ir matamatikas, religinio-mokslinio pitagorininkų sąjūdžio įkūrėjas; Kabala – mistinė žydų tradicija, apimanti mokymus apie psaulio atsiradimą ir sąrangą, kalbos prigimtį, Dievo vidaus gyvenimą, blogio kilmę.

[13] *gnostikai* – gnosticizmo, religinių-filosofinių srovių, kurios yra krikščionių religijos dogmų mišinys su graikų idealistine filosofija ir Rytų religijomis, pasekėjai; gnostikams bendra buvo netobulo ir taisytino pasaulio ir *gnosio*, kaip priešybės nežinojimui ir iš to kilusiai nuodėmei, samprata.

[14] *neoplatonikai* – neoplatonizmo, III a. Romos imperijoje atsiradusios mistinės filosofinės krypties, jungusios Platono idealizmo elementus su rytų mistika, pasekėjai.

[15] Juozapas Albinas Herbačiauskas (1876–1944) – eseistas, literatūros kritikas, prozininkas; protegavo demonizmą, okultinį atvirumą sau, pasauliui ir transcendecijai, lietuvių meninę refleksiją pastūmėjo siurrealistinės formos laisvės, haliucinacinės vaizduotės, dvasinės neurozės link.

[16] Osvaldas Špengleris (1880–1936) – vokiečių istorikas ir filosofas. Labiausiai žinomas dėl savo klasikiniu tapusio darbo *Vakarų saulėlydis (Der Untergang des Abendlandes*, 1918), kuriame išplėtojo ciklinės civilizacijų raidos teoriją ir kalbėjo apie krikščioniškosios Vakarų civilizacijos nuosmukį.

[17] *„fiat"* (lot.) – tebūnie.

[18] *prometėjiškos kaltės* – Prometėjas graikų mitologijoje yra vienas iš garsiausių titanų; jis iš dievų pavogė ugnį ir perdavė mirtingiesiems ir už šį nusikaltimą buvo žiauriai nubaustas Dzeuso.

[19] Galvoje turimas Hermanas Zudermanas (Sudermann, 1857–1928) – vokiečių rašytojas ir dramaturgas, žymiausias vokiečių natūralizmo atstovas, savo dramose kritikavęs biurgerišką visuomenę.

[20] *Moiros* – graikų mitologijoje trys likimo ir mirties deivės; *Parkos* – romėnų mitologijoje likimo deivės, tapatinamos su graikų Moiromis; *Anankė* – graikų mitologijoje pirmapradė likimo, neišvengiamos lemties personifikacija.

[21] *„Deutsch-litauischer Wortschatz"* (vok.) – „Vokiškų-lietuviškų žodžių lobynas".

[22] *„Litauen in Vergangenheit und Gegenwart"* (vok.) – „Lietuvos praeitis ir dabartis".

[23] *„Einführung in die litauische Sprache* (vok.) – „Įvadas į lietuvių kalbą".

[24] *„Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen"* (vok.) „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių".

[25] Hansas Sachsas (1494–1576) – amatininkų cecho atstovas, poetas-batsiuvys, palikęs per 6000 kūrinių: satyrinių ir didaktinių poemų, rimuotų kupletų, prozinių dialogų, komedijų ir tragedijų.

[26] *„Narrenschneiden"* (vok.) – neverčiamas vokiškas žodis, reiškiantis chirurginį savybių, kurios verčia žmogų apsikvailinti, pašalinimą.

[27] Žr. šio straipsnio 19 paaiškinimą.

[28] *meterlinkiškojo simbolizmo* – Morisas Meterlinkas (Maurice Maeterlinck, 1862–1949) – belgų poetas, dramaturgas, už dramos kūrinius 1911 m. apdovanotas Nobelio premija; kūryboje daugiausia domisi dvasinio gyvenimo reiškiniais, juos perteikia simboliniais vaizdais, dažnai panaudodamas flamandų folkloro motyvus, pasakos alegorinę kalbą.

[29] Adomas Jakštas (tikr. Aleksandras Dambrauskas, 1860–1938) – kunigas, filosofas, kritikas, publicistas, poetas.

[30] *bermontininkai* arba Rusijos vakarų savanorių armija – provokiškos orientacijos kariuomenė, sudaryta 1919 m. po Vokietijos kapituliacijos ir veikusi Latvijoje bei Lietuvoje, kuriai vadovavo rusų generolas majoras Pavelas Bermontas.

[31] *peoviakai* – lenkų karinė organizacija (lenk. *Polska Organizacija Wojskow, POW*), įkurta 1914 m. spalio mėnesį Varšuvoje Juzefo Pilsudskio.

[32] Friedrichas Nietzsche (1844–1900) – vokiečių filosofas ir rašytojas, vienas žymiausių „gyvenimo filosofijos" kūrėjų, iškėlęs antžmogio idėją; *„Wille zur Macht"* (vok.) – „Valia viešpatauti". Tai svarbiausia F. Nietzche's filosofinės doktrinos sąvoka, siejama su „amžinojo sugrįžimo" ir antžmogio idėjomis.

[33] Liudvikas van Bethovenas (1770–1827) – vokiečių klasikinės muzikos kompozitorius, žymi figūra muzikoje pereinamuoju laikotarpiu iš klasicizmo į romantizmą; Georgas Vilhelmas Frydrichas Hėgelis (1770–1831) – vokiečių filosofas, vienas iš idealizmo kūrėjų (kartu su Imanueliu Kantu), įtakingiausių švietimo amžiaus filosofų; Johannas Wolfgangas Goethe (1749-1832) – vokiečių rašytojas, humanistas, pasaulinės literatūros klasikas.

[34] Žr. šio straipsnio 32 paaiškinimą.

[35] *„Wille zur Gewalt"* (vok.) – „Valia smurtauti".

[36] Otto von Bismarckas (1815–1898) – vokiečių kancleris, vykdęs agresyvią imperinę politiką, prievartinį lenkų ir lietuvių germanizavimą.

[37] *„Morn, Mäuschen! Ich komme schon! Nur keine Angst! Bin solchen Kinderchen gut!"* (vok.) – „Aš jau ateinu! Tik nebijokite! Vaikučiams esu labai geras!".

[38] *„dieser Kerl"* (vok.) – „šitas bernas".

[39] *„Mein Gott! Was ist da angerichtet!"* (vok.) – „Dieve mano! Ką ji padarė!"

[40] *„Sie war eine Heldin! Es gibt doch edle Frauen!"* (vok.) – „Ji buvo herojė! Yra taurių moterų!"

[41] Galvoje turima Marcelino Šikšnio-Šiaulėniškio drama *Pilėnų kunigaikštis* (1905), kurią jis parašė sekdamas vienu žinomiausių Pilėnų gynybos temai skirtų kūrinių – Juzefo Kraševskio *Kunigu* (1882).

[42] Galvoje turima Versalio taikos sutartis, pasirašyta 1919 m. birželio 28 d. Versalyje, kuria buvo užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas; pagal šią sutartį Vokietija neteko 70 000 km ^{2} teritorijos ir kai kurių žemių.

[43] Žr. šio straipsnio 20 paaiškinimą.

[44] Žr. šio straipsnio 29 paaiškinimą.

[45] Johanas Gotfrydas Herderis (1744–1803) – vokiečių filosofas, rašytojas, „Audros ir veržimosi" sąjūdžio teoretikas.

[46] *„Sur les Confins de deux Mondes"* (pran.) – „Ant dviejų pasaulių ribos".

[47] hedonizmas – etikos teorija, kurią pirmi vystė senovės graikų kirėniečių filosofinė mokykla (4 a. pr. Kr.); gyvenimo tikslu ir aukščiausiu gėriu pripažįsta pomėgį, malonumą.

[48] Platonas (427–347 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, meno kaip objektyvaus pasaulio idėjų atspindžio teorijos ir idealios utopinės valstybės vizijos kūrėjas.

[49] Vladimiras Solovjovas (1859–1900) – rusų filosofas, poetas; siekė mokslo, filosofijos ir religijos sintezės, kėlė katalikų ir stačiatikių Bažnyčių susivienijimo idėją; jo filosofinės koncepsijos veikė A. Jakšto ir kitų krikščioniškos nuostatos lietuvių filosofų pažiūras.

[50] Žr. str. „Pirmoji lietuviška knyga" 17 paaiškinimą.

[51] Jonas Basanavičius (1851–1927) – istorikas, etnologas, tautosakininkas, vienas didžiųjų lietuvių tautinio atgimimo veikėjų.

[52] Žr. šio straipsnio 5 ir 7 paaiškinimus.

[53] Jonas Šliūpas (1861–1944) – sociologas, istorikas, žymus lietuvių laisvamanis, moralės ir dorovės problemas aiškinęs, remdamasis materialistiniais tikrovės supratimo principais.

[54] Ludwigas Büchneris (1824–1899) – vokiečių gamtininkas ir filosofas, gydytojas, ateistas; *Kraft und Stoff* (vok.) – „Jėga ir materija".

[55] *Varpas* – mėnesinis politinis, literatūrinis žurnalas inteligentijai, leistas 1889–1905 m. Tilžėje ir Ragainėje; idėjinis vadovas – V. Kudirka, redagavo J. Adomaitis-Šernas, J. Kriaučiūnas, S. Matulaitis, J. Vileišis, P. Višinskis.

[56] *moralitė* (pran. *moralité*) – vaidinti skirtas vėlyvųjų viduramžių kūrinys, kuriam būdingas moralizavimas, alegoriniai veikėjai, įkūnijantys gėrio ir blogio kovą.

LITERATŪRINIS SĄJŪDIS VILNIUJE PO SPAUDOS GRĄŽINIMO. Apžvalginis straipsnis, rašytas, matyt V. Mykolaičiui-Putinui dirbant Vilniaus universitete, apie 1940–1941 m. Išspausdinta: *R* 10, p. 557–591. Redakcinis variantas autoriaus buvo panaudotas kaip vienas iš studijos *Naujoji lietuvių literatūra* II dalies skyrių antrašte „Lietuvių spauda po 1904 metų": *R* 11, kn. II, p. 13-40.

[1] *Vaivorykštė* –1913–1914 m. Vilniuje leistas pirmasis literatūros ir dailės žurnalas, kurį redagavo L. Gira; pasirodė 5 numeriai.

[2] *Pirmasai baras* – literatūros almanachas, išleistas 1915 m. Vilniuje; pasirodė viena knyga, atnaujintas 1925 m. kaip žurnalas *Baras*.

[3] *Gabija* – pirmasis lietuvių literatūros almanachas, išleistas 1907 m. Krokuvoje ir skirtas Antano Baranausko 5 metų mirties sukakčiai paminėti; redaktorius Juozapas Albinas Herbačiauskas.

[4] *Lietuvių laikraštis* – literatūros, mokslo ir politikos savaitraštis, ėjęs 1904–1906 m. Sankt Peterburge, pirmasis legalus laikraštis lietuvių kalba Rusijoje, išėjęs po spaudos draudimo panaikinimo.

[5] *Draugija* – literatūros, mokslo ir politikos žurnalas, leistas Kaune 1907–1914, 1919–1923 ir 1937–1940 m.; jį įsteigė ir iki savo mirties redagavo Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas.

[6] *Šaltinis* – Seinuose ir Vilniuje 1906–1915 m. ėjęs iliustruotas katalikų savaitraštis, skiriamas Lietuvos visuomenei.

[7] *pijorai* – Šv. Juozapo Kalasanto įkurta vienuolija, kurios tikslas buvo krikščioniškas jaunimo auklėjimas mokyklose.

[8] Alfonsas Moravskis (1868–1941) – ekonomistas, Kauno universiteto docentas, 1895 m. vienas iš Lietuvos socialdemokratų partijos programos autorių; Jonas Andrius Domaševičius (1865–1935) – gydytojas ginekologas, LSDP įkūrėjas; Povilas Matulionis (1860–1932) – miškininkas, visuomenės veikėjas, literatas, Kauno universiteto profesorius, 1924–1928 m. Žemės ūkio akademijos rektorius; Donatas Malinauskas (1869–1942) – visuomenės veikėjas, publicistas, Vasario 16-osios akto signataras.

[9] Antanas Vileišis (1856–1919) – gydytojas, dalyvavo lietuvių veikloje, reiškėsi spaudoje; Jonas Vileišis (1872–1942) – advokatas, varpininkas, visuomenės veikėjas; Petras Vileišis (1851–1926) – inžinierius, Lietuvos visuomenės ir politinis veikėjas.

[10] Povilas Višinskis – žr. str. „Žemaitė“ 2 paaiškinimą; Antanas Smetona (1874-1944) – tarpukario Lietuvos Respublikos politikas, 1919–1920 m. ir 1926–1940 m. Lietuvos prezidentas, vertėjas, publicistas, spaudos darbuotojas; Mykolas Biržiška (1882–1962) – literatūros ir kultūros istorikas, Vasario 16-osios akto signataras, 1922–1940 m. Kauno, 1940–1944 m. Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius; Mykolas Sleževičius (1882–1939) – teisininkas, advokatas, valstybės ir visuomenės veikėjas, tris kartus vadovavęs koaliciniams ministrų kabinetams.

[11] Žr. str. „Kristijonas Donelaitis“ 9 paaiškinimą.

[12] Augustinas Janulaitis (1878–1950) – teisininkas, istorikas, publicistas, mėnesinio laikraščio *Visuomenė* redaktorius.

[13] Mikas Petrauskas (1873–1937) – vargoninkas, dainininkas, dirigentas, pedagogas, kompozitorius ir kultūros veikėjas.

[14] Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966) – dailininkas tapytojas, literatas, visuomenės veikėjas.

[15] Stasys Šimkus (1887–1943) – kompozitorius, chorų organizatorius ir dirigentas, pedagogas ir muzikos visuomenininkas.

[16] Jonas Kriaučiūnas (1864–1941) – visuomenininkas, sapudos darbuotojas, *Varpo, Ūkininko, Vilniaus žinių* redaktorius, vienas 1905 m. Vilniaus lietuvių seimo organizatorių.

[17] Pranas Klimaitis (1883–1940) – visuomenės ir karinis veikėjas, spaudos darbuotojas, publicistas, 1922–1925 m. Šaulių sąjungos vadas.

[18] Stasys Matulaitis (1866–1956) – gydytojas, istorikas, rašytojas, spaudos darbuotojas, socialdemokratų veikėjas.

[19] Žr. šio straipsnio 10 paaiškinimą.

[20] Jurgis Šaulys (slapyvardis Bekampis, 1879–1948) – vasario 16-osios akto signataras, Valstybės Tarybos narys, diplomatas, publicistas, vertėjas, spaudos darbuotojas.

[21] Vaclovas Biržiška (1884–1956) – kultūros istorikas, bibliografas, politinis veikėjas, jaunystėje Smūtkelio slapyvardžiu rašė eilėraščius ir prozos vaizdelius; Mykolo Biržiškos brolis.

[22] Kazys Puida (1883–1945) – poetas, dramaturgas, prozininkas, vertėjas, spaudos darbuotojas; pasirašinėjo slapyvardžiais Žegota, J. Driskius.

[23] Ona Pleirytė-Puidienė-Vaidilutė (1882–1931) – prozininkė, visuomenės veikėja.

[24] Konstantinas Jasiukaitis (1882–1941) – prozininkas, dramaturgas, dalyvavo 1905 m. revoliucijos įvykiuose, parašė apsakymų, feljetonų, apysaką *Griuvėsiai* (1913), dramą *Alkani žmonės* (1907); Konstantinas Šakenis (1881–1959) – kultūros istorikas, vertėjas, memuaristas, *Vilniaus žinių* redakcijoje dirbo 1905–1907 m., vėliau mokytojavo Kaune, Vilniuje, Voroneže; 1927–1934 m. švietimo ministras; Pranas Mašiotas (1863–1940) – vaikų rašytojas, vertėjas, pedagogas; Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951) – politikas, publicistas, paskelbė lietuvių literatūros istorijos darbų; Kleopas Jurgelionis (1886–1963) – poetas, vertėjas, pasirašinėjęs K. J., Kalėdų Kaukė ir kitais slapyvardžiais; nuo 1908 m. gyveno JAV, advokatavo, dirbo laikraščių redakcijose; Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852–1916) – dramaturgas, publicistas, pradėjo teatro veiklą, įsteigė draugiją „Vilniaus kanklės".

[25] Scenos vaizdelio *Dėl vaikų*, pasirodžiusio 1904 m. *Lietuvių laikraštyje*, Nr. 2, p. 13–15, autorius Kleopas Jurgelionis – žr. 24 paaiškinimą.

[26] 1989 m. *Varpo* nr. 7 Stasys Matulaitis S. slapyvardžiu recenzavo *Pavasario balsus* ir *Kur išganymas* ir pripažino Maironiui aiškų talentą, iškeldamas karštą autoriaus meilę tėvynei, pabrėždamas visuomeninę eilėraščių reikšmę, eilių skambumą. Tačiau jis visiškai atmetė libretą *Kur išganymas*. Esą čia autorius, spręsdamas darbininkų klausimą, žiūrėdamas iš krikščionybės pusės ir atmesdamas kovą, mokslą, filosofiją, skatina kęsti žemėje, melstis ir laukti užmokesčio danguje. Anot S. Matulaičio, „Maironis užsimanė rašyti apie tai, ko jis pats gerai nesuprato". Keleriais metais vėliau K. Žalys (Pilypo slapyvardžiu) *Vilniaus žinių* nr. 61, 98, 100 ir 106 plačiai, daugiau estetiniu požiūriu vertindamas Maironio kūrybą, pabrėžęs eilėraščių formos paprastumą, kalbos sklandumą, palankiai atsiliepė ir apie *Kur išganymas*, nors ir pažymėdamas kompozicinius trūkumus.

[27] *K.J.N* – greičiausiai omenyje turimas Jurgis Narjauskas (1876–1946) – kunigas, vertėjas, literatas, spaudos bendradarbis, vienas *Šaltinio* iniciatorių.

[28] Vsevolodas Garšinas (1855–1888) – rusų rašytojas, novelistas; apysakose smerkė karą, kėlė inteligentijos apsisprendimo problemą, alegoriškai pavaizdavo narodnikų iliuzijų žlugimą; Antonas Čechovas (1860–1904) – rusų rašytojas, dramaturgas, kūryboje gilinosi į despotiškos aplinkos suformuotą psichiką, vaizdavo miesčioniškumą kaip žmogaus degradaciją; Maksimas Gorkis (tikr. Aleksejus Peškovas, 1868–1936) – žymus rusų rašytojas ir publicistas, socializmo literatūros pradininkas; Leonidas Andrejevas (1871–1919) – rusų rašytojas, novelistas, dramaturgas, kūriniuose smerkęs carizmo represijas, reiškęs nihilistinį požiūrį į revoliuciją; Vladimiras Korolenko (1853–1921) – rusų rašytojas, publicistas, kūriniuose vaizdavo revoliucionierių pasiaukojimą, valkatų ir katorgininkų gyvenimą, žmogiško orumo neprarandančius visuomenės „dugno" žmones.

[29] Felicija Bortkevičienė (1873–1945) – knygnešė, spaudos darbuotoja, visuomenės veikėja, 1920 m. – Steigiamojo Seimo Valstiečių sąjungos atstovė; Kazys Grinius (1866–1950) – tautinio judėjimo ir valstybės veikėjas, 1926 m. Lietuvos prezidentas; bendrovė „F. Bortkevičienė, K. Grinius ir Co" organizavo ir praktiškai finansavo ne tik lietuvišką spaudą, leidinius, bet ir įvairias organizacijas bei draugijas.

[30] Nietzsche – žr. str. „Vydūno dramaturgija" 32 paaiškinimą; Charles Pierre Baudelaire (1821–1867) – vienas žymiausių XIX a. prancūzų poetų, depersonalizuotos lyrikos kūrėjų, kritikas, vertėjas.

[31] A. J. – taip pasirašinėjo Augustinas Janulaitis – žr. šio straipsnio 12 paaiškinimą; M. Baltasis – Mykolas Biržiška – žr. šio straipsnio 10 paaiškinimą.

[32] Julijono Lindės-Dobilo (1872–1934) romanas *Blūdas*, vaizduojantis 1905–1907 m. įvykius, laikomas pirmuoju lietuvių psichologiniu romanu. To meto rašytojų ir kritikų jis buvo labai palankiai įvertintas.

[33] Jonas Grigaitis-Grigaliūnas (1872–1966) – visuomenės veikėjas, Rygos draugijų „Kanklės" ir „Žvaigždė" vienas steigėjų.

[34] Ramūnas Bytautas (1886-1915) – filosofas, publicistas, žurnalo *Aušrinė* sąjūdžio dalyvis.

[35] Povilas Višinskis - žr. str. „Žemaitė" 2 paaiškinimą; Juozas Bagdonas (1866-1956) – gydytojas, visuomenės veikėjas, varpininkas, redagavo *Varpą, Ūkininką, Naujienas*; M. Sleževičius – žr. šio straipsnio 10 paaiškinimą; K. Grinius – žr. šio straipsnio 29 paaiškinimą; Albinas Rimka (1886–1944) – ekonomistas, spaudos darbuotojas, Kauno ir Vilniaus universitetų profesorius.

[36] Žr. šio straipsnio 8 paaiškinimą.

[37] Jonas Krikščiūnas-Jovaras (1880–1967) – poetas, knygnešys; eilėraščiams būdingi vargdienio sunkaus gyvenimo skundai, gamtos motyvai, tautosakinės intonacijos; eilėraščiai „Ko liūdi berželi?“, Tylus, tylus vakarėlis“ virto liaudies dainomis.

[38] Smūtkelis – Vaclovo Biržiškos slapyvardis – žr. šio straipsnio 21 paaiškinimą; Jovaras – žr. šio straipsnio 37 paaiškinimą; A. Juodasis – Adomas Lastas (1887–1961) – poetas, vertėjas.

[39] M. Baltasis – žr. šio straipsnio 19 paaiškinimą.

[40] Kazimieras Pakalniškis (1866–1933) – prozininkas, kunigavo Žemaitijoje. Dėdės Atanazo, Tetutės Onos slapyvardžiais paskelbė *Obriusitelius, Paveikslėlius iš sodos, Kandidatą į kunigus* ir kitas apysakas.

[41] Augustinas Voldemaras (1883–1942) – istorikas, publicistas, Lietuvos ministras pirmininkas 1918 m. ir 1923–1929 m., Kauno universiteto profesorius.

[42] Stasys Šilingas (1885–1962) – teisininkas, politikas, literatas, 1920–1938 m. Valstybės tarybos pirmininkas, paskelbė modernizmo estetiką propaguojančių straipsnių ir recenzijų.

[43] Pranas Dovydaitis (1886–1942) – filosofas, visuomenės veikėjas, 1913–1915 m. *Vilties* redaktorius, Kauno universiteto profesorius 1929–1940 m.

[44] Edmundas Steponaitis (1892–1908) – poetas, vienas impresionistinės lietuvių lyrikos pradininkų.

[45] Juozapas Šnapštys-Margalis (1877–1921) – kunigas, poetas, publicistas, vertėjas; eilėraščiuose aprašoma gamta, aukštinama lietuvybė ir tikėjimas.

[46] Pranas Penkaitis (1877–1931) – prozininkas, dramaturgas.

[47] Žr. str. „Žemaitės liaudiškumas“ 5 paaiškinimą.

[48] Vytautas Bičiūnas (1893–1941) – kritikas, dramaturgas, prozininkas.

[49] Juozas Papečkys (1890–1942) – teisininkas, pulkininkas, literatas; 1926 m. krašto apsaugos ministras, 1941 m. sovietų suimtas ir sušaudytas; bendradarbiavo *Draugijoje, Vilniaus žiniose,* J. Rainio slapyvardžiu skelbė straipsnius, eilėraščius, apsakymus.

[50] Žr. str. „Antanas Baranauskas“ 1 paaiškinimą.

[51] *utilitaristas* – žmogus, viską vertinantis tuo požiūriu, ar galima gauti praktinės naudos.

[52] Jonas Rinkevičius (1887–1958) – knygų leidėjas; kartu su kitais įsteigė „Švyturio“ bendrocę, leido vadovėlius, mokslo ir grožinius kūrinius.

[53] Antanas Šmulkštys-Paparonis (1886–1951) – kunigas, poetas, publicistas; išleido poezijos knygų, paskelbė kelionių įspūdžių, publicistinių brošiūrų.

[54] Juozas Mikuckis (1891–1970) – poetas; 1941 m. išvyko iš Lietuvos, gyveno JAV, 1968 m. grįžo.

[55] Marija Šveikauskaitė-Klevinskienė (slapyvardis Pušaitė, 1893–1934) – prozininkė; paskelbė apsakymų ir vaizdelių *Viltyje, Bare, Vaivorykštėje.*

[56] Žr. šio straipsnio 48 paaiškinimą.

[57] Žr. šio straipsnio 46 paaiškinimą.

[58] Eliziejus Draugelis (slapyvardis Bitikas, 1888–1981) – gydytojas, Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjas, feljetonistas, publicistas.

[59] Adomas Varnas (1879–1979) – dailininkas, visuomenės veikėjas, pedagogas.

[60] Andrzejus Niemojewskis (1864–1921) – lenkų rašytojas ir publicistas, Biblijos tyrinėtojas; Konstantinas Balmontas (1867–1942) – lietuvių poetas simbolistas, rašęs rusų kalba, vienas iškiliausių ir originaliausių XIX a. pab. ir XX a. pr. poetų, lietuvių mitologijos, tautosakos ir istorijos interpretacijų kūrėjas; Aleksandras Blokas (1880–1921) – rusų poetas, kritikas; Rabindranatas Tagorė (1861–1941) – žymus indų poetas, prozininkas, dramaturgas ir visuomenės veikėjas; Friedrichas Nietzsche – žr. str. „Vydūno dramaturgija" 32 paaaiškinimą.

[61] Žr. šio straipsnio 22 paaiškinimą.

GETĖ – VISUOTINUMO POETAS. Išspausdinta: *Lietuvos aidas*, 1932.– Kovo 22. – Nr. 66, p. 2–5. Pakartota: *R* 8, p. 415–426; *LVI*, p. 307–313.

[1] Friedrichas Šileris (Schilleris, 1759–1805) – vokiečių poetas, dramaturgas, vienas žymiausių Vokietijos klasikų, padėjusių pagrindus šiuolaikinei vokiečių literatūrai.

[2] Žr. str. „Vydūno dramaturgija" 32 paaiškinimą.

[3] Wilhelmas Diltėjus (Dilthey, 1833–1911) – vokiečių filosofas, istorikas, psichologas, sociologas.

[4] „Audros ir veržimosi" sąjūdis – apie 1770 m. Vokietijoje kilęs literatūrinis sąjūdis, kuriam buvo būdingas jausmo, paprastumo išaukštinimas, kvietimas grįžti „į gamtą". „Audros ir veržimosi" herojus – drąsi, bet vieniša ir nesuprasta asmenybė, ieškanti tikrumo ir giliai išgyvenanti savo svajonių ir realybės konfliktą.

[5] *„Der du von den Himmel bist"* (vok.) – „Tu, kuris danguj esi".

[6] *„Ueber allen Gipfeln"* (vok.) – „Virš grandinės kalnų".

[7] *„West-östlicher Divan"* (vok.) – „Vakarų-rytų divanas".

[8] *„Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis"* (vok.) – „Visa, ką laikas išdildo, simbolis vien".

PUŠKINUI PAMINĖTI. Radijo paskaita, skaityta 1937 m. vasario 20 d. Išspausdinta: *Literatūros naujienos*, 1937, Nr. 1-3, p. 4–5. Pakartota: *R* 8, p. 427–434.

[1] Aleksandras Puškinas mirė 1837 m. vasario 10 d.

[2] Sergėjus Solovjovas (1820–1879) – vienas žymiausių ikirevoliucinės Rusijos istorikų, veikalo *Rusijos istorija nuo seniausių laikų*, kurią sudarė 29 tomai, autorius.

[3] Aleksandras Benkendorfas (1783–1844) – grafas, išeivis iš Pabaltijo žemvaldžių, caro Nikolajaus I slaptosios policijos vadovas.

[4] Vasilijus Žukovskis (1783–1852) – rusų poetas, vertėjas.

PUŠKINAS IR LIETUVIŲ LITERATŪRA. Išspausdinta: *Puškinas ir lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950, p. 17–42. Pakartota: *R* 8, p. 435–460; *LVI*, p. 324–339.

[1] Petras Arminas-Trupinėlis (1853–1885) – poetas, aušrininkas, vertėjas, pedagogas.

[2] A. Puškino *Pasaką apie žuvininką ir žuvelę* 1902 m., gavęs Suvalkų mokyklos direktoriaus nurodymą, išvertė Gibų pradinės mokyklos mokytojas J. Grabauskas (g. 1873 m.).

[3] *„Puškin v litovskom perevode"* (rus.) – „Puškinas lietuviškame vertime".

[4] Eduardas Volteris (1856–1941) – filologas, etnografas, Peterburgo, Kauno universitetų profesorius, 1904–1917 m. lietuviškų knygų cenzorius Petrapilyje, talkininkavo juos leidžiant.

[5] Stanislovas Dagilis (1843–1915) – poetas, vertėjas; originalią ir verstinę poeziją skelbė „Lietuviškio šiupinio" pavadinimu leistais rinkiniais, priklausė poetams aušrininkams, daugelį jų pranoko eiliavimo ir stiliaus kultūra; vienas kūrybiško vertimo lietuvių vertimų istorijoje pradininkų.

[6] Mikalojus Dagilėlis (tikr. Šeižys, 1874–1950) – kunigas, poetas.

[7] E. Steponaitis – žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 44 paaiškinimą.

[8] Dmitrijus Pisarevas (1840–1868) – revoliucinis demokratas, žymus rusų literatūros kritikas, nihilizmo atstovas, neigiamai vertinęs A. Puškino reikšmę modernumui; narodnikai – XIX a. antroje pusėje Rusijoje kilusio nekilmingosios inteligentijos judėjimo dalyviai.

[9] Žr. str. „Antanas Baranauskas" 1 paaiškinimą.

[10] Visarionas Belinskis (1811–1848) – rusų filosofas, literatūros kritikas, meno kaip tikrovės atspindžio sampratos grindėjas; apie romantinio tipo lietaratūrą rašė ankstyvuosiuose savo darbuose („Literatūrinės svajos").

[11] Horacijus (Quintus Horatius Flaccus, 65–24 m. pr. Kr.) – vienas žymiausių lotynų kalba rašiusių poetų.

[12] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 28 paaiškinimą.

[13] Žr. str. „Vydūno dramaturgija" 15 paaiškinimą.

[14] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 60 paaiškinimą.

[15] Michailas Lermontovas (1814–1841) – rusų „aukso amžiaus“ poetas, dramaturgas, romantinės rusų literatūros atstovas.

[16] Anatolijus Lunačiarskis (1875–1933) – rusų marksistinis revoliucionierius, filosofas, tarybinis politikas, publicistas, teatro kritikas.

[17] *Keturi vėjai* – pirmasis lietuvių avangardistinis žurnalas, ėjęs 1924–1928 m. Kaune, ir to paties pavadinimo trečiojo dešimtmečio avangardistinis sambūris; jo iniciatorius Kazys Binkis, 1916 m. grįžęs iš Vokietijos, propagavęs modernųjį meną.

[18] Vladimiras Majakovskis (1893–1930) – rusų poetas, dramaturgas, vienas žymiausių futuristų; pagrindinis jo kūrybos motyvas – noras sugriauti senąjį mąstymą, senąsias formas ir sukurti naują pasaulį.

[19] *Trečias frontas* – kairiosios orientacijos rašytojų, pasivadinusių aktyvistų kolektyvu, žurnalas (1930–1931) ir avangardistinis jų sambūris, kritikavęs oficialiąją ideologiją, klerikalizmą ir tuometinio literatūros gyvenimo sustingimą; žurnalo iniciatorius buvo Kazys Boruta, kolektyvą sudarė redaktorius Antanas Venclova, Kostas Korsakas, Jonas Šimkus, Bronius Raila, Petras Cvirka.

[20] Bronius Pranskus-Žalionis (tikr. Vaclovas Anskaitis, 1902–1964) – literatūros tyrinėtojas, kritikas, poetas.

[21] Žr. str. „Antanas Strazdas“ 4 paaiškinimą.

ADOMAS MICKEVIČIUS – DIDIS POETAS. Išspausdinta: *Tiesa*, 1948.– Gruodžio 24.– Nr. 304, p. 3. Pakartota: *R* 8, p. 470–479; *LVI*, p. 314–319.

[1] Žr. str. „Antanas Baranauskas“ 1 paaiškinimą.

[2] Žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra“ 16 paaiškinimą.

[3] Žr. str. „Antanas Strazdas“ 7 paaiškinimą.

[4] Volteras (tikr. Fransua Mari Arujė, 1694–1778) – prancūzų rašytojas ir filosofas, vienas iškiliausių Švietimo amžiaus atstovų.

[5] Kondratijus Rylejevas (1785–1826) – rusų poetas, leidėjas, dekabristų sukilimo (1825) vienas vadų; Aleksandras Bestuževas (1797–1837) – rusų rašytojas, kritikas, publicistas, karininkas, dekabristų sukilimo dalyvis, nuteistas mirties bausme; 1836 m. ji pakeista katorga.

[6] Žukovskis – žr. str. „Puškinui paminėti“ 4 paaiškinimą; Aleksandras Gribojedovas (1795–1829) – rusų dramaturgas, poetas, diplomatas komedijos *Vargas dėl proto* autorius; Ivanas Krylovas (1769–1844) – rusų poetas, pagarsėjęs savo pasakėčiomis; Michailas Pogodinas (1800–1875) – rusų istorikas ir žurnalistas; Jevgenijus Baratynskis (1800–1844) – rusų poetas, romantikas; Piotras Viazemskis (1792–1878) – kunigaikštis, žymus, rusų „aukso amžiaus“ poetas; Ivanas Kozlovas (1779–1840) – poetas, romantinės rusų literatūros atstovas, vertėjas.

[7] Andžejus Tovianskis (1799–1878) – filosofas, mistikas, skelbė ypatingą lenkų tautos paskirtį istorijoje; 1843 m. Paryžiuje įsteigė religinę mistinę sektą ir iki 1948 m. jai vadovavo, o save laikė pranašu. 1841 m. susipažinęs su A. Mickevičium, prisiviliojo jį į savo sektą, tačiau 1846 m. Mickevičius iš jos pasitraukė ir įsteigė literatūrinės visuomenės būrelį kaip atsvarą Tovianskio sektai.

[8] Džiuzepė Madzinis (1805–1872) – italų patriotas, filosofas ir politinis veikėjas, daug prisidėjęs prie Italijos suvienijimo.

[9] *„kontušinė"* – bajoriškos Lenkijos apibūdinimas, kilęs nuo XVII–XVIII a. turtingų didikų nešiojamo viršutinio rūbo – kontušo – pavadinimo.

[10] Tadeušas Kamilis Marcijanas Želenskis (slapyvardis Boy-Żelenski, 1874–1941) – lenkų ginekologas, poetas, kritikas, vertėjas, žymus „Jaunosios Lenkijos" judėjimo atstovas.

A. MICKEVIČIAUS „KRYMO SONETAI". Straipsnis-vertėjo žodis, išspausdintas: Adomas Mickevičius, *Krimo sonetai*, Kaunas, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 5–9.

[1] Gėtė – žr. str. „Vydūno dramaturgija" 33 paaiškinimą; George'as Gordonas Noelis Baironas (Byron, 1788–1824) – anglų poetas, vienas europinio romantizmo pagrindėjų; 1813–1816 m. parašė *Rytų poemas*, kuriose pavaizdavo stiprias ir veiklias asmenybes, priešpastatytas sustabarėjusiai visuomenei.

[2] Žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra" 10 paaiškinimą.

[3] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas" 6 paaiškinimą.

[4] M. Lermontovas – žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra" 15 paaiškinimą; Vladimiras Benediktovas (1807–1873) – rusų poetas, vertėjas; kūrybai būdingi patriotiniai motyvai, dirbtinumas, romantinei poezijai įprastų formų mėgdžiojimas; Afanasijus Fetas (?–1892) – rusų poetas lyrikas, vertėjas, publicistas; išvertė J. V. Gėtės „Faustą", A. Šopenhauerio „Pasaulis kaip vaizdinys" ir kitų autorių knygas; Apolonas Maikovas (1821–1897) – poetas, vienas žymiausių rusų literatūros po Puškino atstovų, išvertė H. Heinės, A. Mickevičiaus, J. V. Gėtės kūrinių; daugeliui jo eilėraščių N. Rimskis-Korsakovas ir P. Čaikovskis sukūrė muziką; Ivanas Buninas (1870–1950) – žymus rusų prozininkas, poetas, vertėjas, emigravęs į Prancūziją; 1933 m. suteikta Nobelio literatūros premija.

[5] Andrius Jonas Vištelis-Višteliauskas (1837–1912) – poetas, vertėjas, publicistas; išvertė J. I. Kraševskio poemą *Vitolio rauda*, A. Mickevičiaus kūrinių; 1886 išvyko į Braziliją, vėliau į Argentiną.

KONRADAS VALENRODAS. Straipsnis-vertėjo žodis, išspausdintas: Adomas Mickevičius, *Konradas Valenrodas. Lietuvių ir prūsų žygių*

istorinė apysaka, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 87–91. Pakartota: *LVI*, p. 320–323.

[1] Žečpospolita (lenk. Rzeczpospolita) – Abiejų tautų respublika, susikurusi po Liublino unijos 1569 m., susidėjusi iš Lenkijos karalystės bei Lietuvos kunigaikštystės ir gyvavusi iki paskutiniojo šios Valstybės padalijimo 1795 m.

[2] Aleksandras Puškinas – žr. str. „Maironis" 3 paaiškinimą; Vasilijus Žukovskis – žr. str. „Puškinui paminėti" 4 paaiškinimą; Piotras Viazemskis – žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas" 6 paaiškinimą.

[3] Žr. str. „Adomo Mickevičiaus „Krymo sonetai"" 1 paaiškinimą.

[4] Žr. str. „Vydūno dramaturgija" 51 paaiškinimą.

[5] Kazys Bukaveckas (1855–1940) – poetas, vertėjas; parašė eilėraščių, romantinę poemą *Jonas iš Kempės ir Šilka* (1885?, išvertė A. Mickevičiaus baladę *Baltas karžygis, Pono Tado* fragmentų, *Konradą Valenrodą* (šiuo vertimu vėliau pasinaudojo J. Žilius-Jonila).

[6] Žr. str. „Puškinas ir Lietuva" 5 paaiškinimą.

[7] Jonas Žilius-Jonila (1870–1932) – poetas, vertėjas, publicistas, spaudos darbuotojas; išvertė A. Mickevičiaus *Konradą Valenrodą, Gražiną*.

ADOMAS MICKEVIČIUS IR LIETUVIŲ LITERATŪRA. Išspausdinta atskiru leidiniu: *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 99 p. Pakartota: *R* 8, p. 480–585.

[1] Galbūt galvoje turimas Nikolajus Polevojus (1796–1846) – A. Puškino laikų žurnalistas, kritikas, rašytojas ir istorikas.

[2] A. Puškinas – žr. str. „Maironis" 3 paaiškinimą; Vasilijus Žukovskis – žr. str. „Puškinui paminėti" 4 paaiškinimą; K. Rylejevas, A. Bestuževas, M. Pogodinas, P. Viazemskis, A. Gribojedovas, I. Krylovas, I. Kozlovas – žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas" 5 ir 6 paaiškinimus.

[3] Žr. str. „Antanas Baranauskas" 1 paaiškinimą.

[4] Pijus IX (tikr. Vardas Giovanni Maria Mastai-Ferretti, 1792–1878) – popiežius, 255-as katalikų bažnyčios vadovas, tarnystę ėjęs 1846–1878 m; „Sillabuso" („Svarbiausių mūsų laikų paklydimų sąrašo", 1865) autorius. Šiame leidinyje pasmerkė tikinčiuosius, kurie simpatizavo panteizmui, natūralizmui, racionalizmui, liberalizmui, protestantizmui, socializmui. Smerkė visus reikalaujančius bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, neigiančius Popiežiaus pasaulietinę valdžią, laikančius pasaulietinės teisės viršenybę prieš bažnytinę, reikalaujančius sąžinės laisvės. Sąžinės laisvę vadina beprotybe, žodžio laisvę – „didžiu paklydimu".

[5] Jonas Čečiotas (lenk. Jan Czeczot, 1796–1847) – Lietuvos visuomenės veikėjas, poetas, tautosakos rinkėjas.

[6] Anupras Petraškevičius (1793–1863) – vienas filomatų draugijos steigėjų, jos archyvo saugotojų, 1831 m. sukilimo dalyvis, Sibiro tremtinys.

[7] Gotfrydas Grodekas (1762–1825) – klasikinių kalbų ir antikos literatūros žinovas, Vilniaus universiteto profesorius; Leonas Borovskis (1784–1846) – filologas, 1814–1832 m. Vilniaus universitete dėstė retoriką, poetiką, nuo 1821 m. profesorius.

[8] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas" 4 paaiškinimą.

[9] Joachimas Lelevelis (1786–1861) – lenkų istorikas, Vilniaus, Varšuvos universitetų istorikas.

[10] Juozapas Oleškevičius (1777–1830) – dailininkas tapytojas, Peterburgo dailės akademijos akademikas (1812), sukūrė didikų, Vilniaus universiteto profesorių portretų, mitinio žanrokompozicijų, religinės tematikos kūrinių; kūrybai būdingi vėlyvojo klasicizmo, sentimentalizmo bruožai.

[11] Antanas Edvardas Odinecas (1804–18850 – lenkų poetas, A. Mickevičiaus bičiulis, bendravęs Veimare su pačiu J. V. Gėte, aktyvus filomatų ir filaretų veiklos dalyvis.

[12] Franciškas Ksaveras Dmochovskis (1762–1808) – lenkų literatas, vertėjas, visuomenės veikėjas.

[13] Kajetanas Kozmianas (1771–1856) – lenkų poetas, atkakliausias klasicizmo principų gynėjas lenkų literatūroje, rašęs progines eiles, odes, kuriose šlovino Napoleoną, o kai šis pralaimėjo – carą Aleksandrą I. Jis labai nemėgo romantikų, ypač A. Mickevičiaus, kaltino juos dėl revoliucinio judėjimo Lenkijoje.

[14] *„koroniažai"* (nuo žodžio *korona*) – etniniai lenkai, Lenkijos karalystės gyventojai.

[15] Mat Korilskis (tikr. Liudvikas Kobeckis, 1784–1857) – filosofas, 1830–1831 m. sukilimo dalyvis, emigravęs į Paryžių; buvo A. Mickevičiaus sūnaus Vladislavo ir dukters Marijos Goreckos auklėtojas.

[16] Domininkas Daubaris (Daubaras, 1801–?) – vienas 1830–1831 m. sukilimo vadų; sukilimui pralaimėjus, pasitraukė į Prancūziją, čia dalyvavo lietuviškoje veikloje, rašė žemaitiškas eiles, žemaitiškai susirašinėjo su Simonu Borisevičiumi, kuris planavo leisti žemaitiškas knygas; Simonas Borisevičius (? – po 1838 m.) – Lietuvos pedagogas, 1831 m. sukilimo dalyvis, sukilėlių pulko vado pavaduotojas, kapitonas; sukilimui baigiantis, emigravo į Prancūziją, lietuviškai susirašinėjo su kitais sukilėliais.

[17] Žr. str. „Antanas Strazdas" 8 paaiškinimą.

[18] Ignas Domeika (1802–1889) – žymus geologas, minerologas, etnologas, Čilės universiteto Santjage rektorius; dalyvavo 1831 m. sukilime, 1832 m. kartu su A. Mickevičiumi išvyko į Prancūziją, 1838 m. atvyko į Čilę.

[19] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas" 7 paaiškinimą.

[20] Emilis Fagė (Émile Faguet, 1847–1916) – prancūzų rašytojas, literatūros kritikas.

[21] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas“ 8 paaiškinimą.

[22] Motiejus Strijkovskis (Stryjkowski, Strykowski, apie 1547– tarp 1586 ir 1593) – poetas, istorikas, primos spausdintos Lietuvos istorijos (*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi,* 1582) autorius; Aleksandras Gvagninis (Guagnini, 1538–1614) – italų kronikininkas; gyvendamas Krokuvoje 1578 m. lotynų kalba išleido svarbų veikalą – *Europos Sarmatijos aprašymas*; Augustas Kotzebue (Kocebiu, 1761–1819) – vokiečių istorikas, *Senosios Prūsijos istorijos* (1808) ir monografijos apie Švitrigailą (1820) autorius; Jonas Lasickis (lot. Lasicijus, 1534–1599) – lenkų bajoras, radikaliosios reformacijos veikėjas, parašė traktatą *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus,* pateikė žinių apie žemaičių buitį, verslus, būdą.

[23] Tomas Zanas (1796–1855) – rašytojas, filomatas, priklausė Vilniaus masonams, „Nenaudėlių“ (lenk. *szubrawcy*) draugijai, rusams susekus Vilniaus slaptuosius ratelius, buvo suimtas ir ištremtas prie Uralo į Orienburgą; Jonas Čečiotas – žr. šio straipsnio 5 paaiškinimą; Adomas Suzinas (1800–1879) – filaretų draugijos narys, nuo 1824 iki 1838 m. buvo ištremtas į Orienburgą, rašė atsiminimus.

[24] Žr. str. „Antanas Strazdas“ 6 paaiškinimą.

[25] Leonas Rogalskis (1806–1878) – lituanistikoje reiškęsis lenkų istorikas.

[26] Emerikas Stanevičius (1802–prieš 1866) – lietuvių liaudies dainų rinkėjas, skelbėjas ir vertėjas į lenkų kalbą.

[27] Stanislavas Zdziarskis (1878–1928) – lenkų literatūros istorikas, slavistas, folkloristas.

[28] Pranas Augustaitis (1883–1941) – literatūros tyrinėtojas, filosofijos daktaras.

[29] Stanislavas Stankevičius (Stankiewicz, 1907–1980) – baltarusių publicistas, rašytojas, literatūros tyrinėtojas.

[30] Ignas Onacevičius (1780–1845) – lietuvių istorikas, nuo 1818 m. dėstė Vilniaus universitete, turėjo poveikio savo studentų Adomo Mickevičiaus, Simono Daukanto, Juliaus Slovackio kūrybai.

[31] Martynas Kromeris (Cromer, Cromerus, apie 1512–1589) – lenkų istorikas humanistas, Varmės vyskupas.

[32] Teodoras Narbutas (1784–1864) – lietuvių istorikas romantikas, tautosakos ir kultūros tyrinėtojas, archeologas, inžinierius architektas.

[33] Vladislavas Viktorinas Sicinskis (apie 1615–1672) – Upytės pavieto dvarininkas, bajoras, išgarsėjęs, kai pasinaudojęs liberum veto teise, 1652 m. išardė Varšuvos seimą ir tapo literatūrinių kūrinių personažu, legendų neigiamu herojumi; po mirties apšauktas tėvynės išdaviku.

[34] Žr. šio straipsnio 22 paaiškinimą.

[35] Žr. šio straipsnio 29 paaiškinimą.

[36] Simonas Grunau (apie 1470–apie 1531) – vokiečių kronikininkas, *Prūsų kronikos* autorius.

[37] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas“ 10 paaiškinimą.

[38] Jozefas Tretiakas (1841–1923) – lenkų literatūros istorikas, literatūros kritikas, Krokuvos Jogailos universiteto profesorius.

[39] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas“ 6 paaiškinimą.

[40] Žr. str. „Adomas Mickevičius – didis poetas“ 6 paaiškinimą.

[41] Mykolas Eustachijus Brenšteinas (1874–1938) – Lietuvos, daugiau Žemaitijos istorijos ir kultūros tyrinėtojas, archeologas, etnografas, bibliotekininkas; rašė lenkų kalba.

[42] Žr. str. „Antanas Strazdas“ 8 paaiškinimą.

[43] Karolis Estreicheris (1827–1909) – lenkų bibliografas, kapitalinio darbo *Lenkų bibliografija*, kuriame užfiksuota daugiau negu 200 lietuvių kalba parašytų knygų, autorius.

[44] Liudvikas Jucevičius (1813–1846) – etnografas, tautosakininkas, literatūros istorikas ir kritikas, vertėjas.

[45] Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis (1816–1874) – poetas, vertėjas, parašė originalių gamtinės, buitinės, meilės tematikos eilėraščių, pirmas lietuvių poezijoje pavartojo trioleto formą, išvertė A. Mickevičiaus, I. Krasickio, P. Karpinskio ir kitų lenkų poetų kūrinių.

[46] Jonas Koncevičius (1835–apie 1916) – Lietuvos tautosakininkas, bibliografas, istoriografas; 1858–1862 m. studijuodamas Maskvos universiteto istorijos ir filologijos fakultete, su kitais studentas sukūrė nelegalų būrelį, kurio tikslas buvo rengti elementorius lietuvių kalba, Lietuvos istorijos ir kitus vadovėlius; apie 1862 m. leido rankraštinį laikraštį, kurio moto buvo *kol saulė užtekės, rasa akis išės.*

[47] Žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra“ 5 paaiškinimą.

[48] Adomas Sketerys (Sketeris, 1859–1916) – gydytojas, literatas, spaudos veikėjas.

[49] Turimas omenyje Vladislavas Kondratovičius-Syrokomlia (1823–1862) – lenkų poetas, ilgą laiką gyvenęs Vilniuje ir netoli jo, daug rašęs lietuviška istorine tematika.

[50] Žr. str. „Konradas Valenrodas“ 7 paaiškinimą.

[51] Žr. šio straipsnio 49 paaiškinimą.

[52] Žr. šio straipsnio 45 paaiškinimą.

[53] Juozas Brazaitis (1850–1926) – tautosakos rinkėjas, literatas.

[54] Antanas Macijauskas-Geležninkas (Maciejauskas, 1874–1950) – inžinierius, publicistas, visuomenės veikėjas, 1905 m. Vilniaus lietuvių seimo delegatas.

[55] Jurgis Milančius (slapyvardis Dzūkelis, 1869–1956) – vaistininkas, knygnešys, visuomenės veikėjas ir lietuviškos savimonės puoselėtojas, poetas.

[56] Juozas Adomaitis-Šernas (slapyvardis Budrys, 1859–1922) – mokslo žinių populiarintojas, publicistas, knygnešys.

[57] Aleksandras Fromas-Gužutis (1822–1900) – prozininkas, dramaturgas.

[58] Michailas Muravjovas (1796–1866) – rusų generolas, malšinęs Lietuvoje 1863 m. sukilimą, 1863–1865 m. Vilniaus generalgubernatorius, lietuvių spaudos draudimo iniciatorius, už žiaurumą pramintas Koriku.

[59] *raison d'etre* (pranc.) – prasmė.

[60] Albertas Kojalavičius-Vijūkas (1609–1677) – Lietuvos istorikas, teologas, filosofas, panegirikų autorius.

[61] Juliuszas Slovackis (Słowacki, 1809–1848) – lenkų poetas, laikomas antruoju lenkų romantizmo atstovu po A. Mickevičiaus, rašė ir lietuviškomis temomis bei motyvais.

[62] Adamas Asnykas (1838–1897) – lenkų poetas ir dramaturgas.

[63] Gavrila Deržavinas (1743–1816) – rusų poetas, klasicizmo atstovas.

[64] Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Dovoina-Silvestravičius, 1849–1919) – poetas aušrininkas, tautosakininkas, publicistas.

[65] Žr. str. „A. Mickevičiaus „Krymo sonetai"" 5 paaiškinimą.

[66] Silvestras Gimžauskas (1845–1897) – kunigas, poetas, spaudos bendradarbis, lietuvybės puoselėtojas; Juozapas Miliauskas-Miglovara (1845–1937) – poetas, aušrininkas, publicistas.

[67] Simonas Norkus, Narkevičius (1842–1913) – kunigas, poetas, be L. V. Kondratovičiaus-Syrokomlės poemos *Margiris* dar išvertė jo baladę *Kranklys*.

[68] Stanislavas Moniuška (Moniuszko, 1819–1872) – lenkų kompozitorius, vargonininkas, 1840–1858 m. gyveno Vilniuje.

[69] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 24 paaiškinimą.

[70] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 45 paaiškinimą.

[71] Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970) – rašytojas, vertėjas, kultūros ir spaudos darbuotojas; 1907 m. išvyko į JAV, įsitraukė į lietuvių veiklą, 1911–1918 m. Susivienijimo lietuvių Amerikoje savaitraščio „Tėvynė" redaktorius.

[72] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 53 paaiškinimą.

[73] Žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 24 paaiškinimą.

[74] Antanas Valaitis (1890–1946) – pedagogas, kultūros istorikas, rašytojas, vertėjas.

[75] *„Mickiewicz w literaturze litewskiej"* (lenk.) – „Mickevičius lietuvių literatūroje".

[76] *„Książka zbiorowa ku uczczeniu pamięnci w stuletnią rocznicč urodzenia poety"* (lenk.) – „Rinktinė knyga poeto šimto metų gimimo sukakčiai paminėti".

[77] Juozas Jasiulaitis (1857–apie 1918) – aušrininkas, varpininkas, publicistas, vertėjas, ilgai mokytojavo Lenkijoje; Arminas – žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra" 1 paaiškinimą.

[78] Juozapas Radziukynas (slapyvardis Dzūkas, 1844–1925) – mokytojas ir kraštotyrininkas, 1863 m. sukilimo dalyvis, Lietuvių mokslo draugijos narys, knygnešių rėmėjas.

[79] Minėtą knygelę A. J. Daubaro slapyvardžiu išleido A. Janulaitis – žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 12 paaiškinimą.

N. V. GOGOLIS IR LIETUVIŲ LITERATŪRA. Išspausdinta: *Literatūra ir menas*, 1952.– Kovo 2. – Nr. 9, p. 2. Pakartota: *R* 8. p. 586–632; *LVI*, p. 340–348.

[1] Žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra" 10 paaiškinimą;

[2] Černyševskis, Dobroliubovas, Gercenas – žr. str. „Antanas Baranauskas" 1 paaiškinimą.

[3] Puškinas – žr. str. „Maironis" 3 paaiškinimą; Nekrasovas – žr. str. „Antanas Baranauskas" 1 paaiškinimą; Lermontovas – žr. str. „Puškinas ir lietuvių literatūra" 15 paaiškinimą; Ivanas Turgenevas (1818–1883) – rusų romanistas ir dramaturgas, vienas ryškiausių realizmo atstovų, rusų literatūros klasikas; jo romanas *Tėvai ir vaikai* laikomas vienu geriausių XIX a. kūrinių.

[4] Juozas Andziulaitis-Kalnėnas (1864–1916) – poetas, vertėjas, publicistas, laisvamanis; 1886 m. emigravo į JAV, redagavo *Vienybę Lietuvninkų*, vertėsi gydytojo praktika.

[5] Žr. str. „Žemaitė" 2 paaiškinimą.

[6] Levas Tolstojus (1828–1910) – rusų rašytojas ir publicistas, romanų *Karas ir taika*, *Ana Karenina* autorius; A. Čechovas, M. Gorkis – žr. str. „Literatūrinis sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo" 28 paaiškinimą.

Asmenvardžių rodyklė

Adomaitis-Šernas Juozas 594, 604, 605, 607, 608, 615, 648, 661
A. J. Daubaras žr. Janulaitis Augustinas
A. Juodasis žr. Lastas Adomas
Akelaitis Mikalojus 239
Albrechtas (didysis magistras) 13–16, 19, 41
Aleknavičius Kajetonas 500
Aleksandras I 182, 512, 556, 658
Algirdas 570, 578
Ambrasas Kazys 635
Ambrazevičius Juozas 640
Andrejevas Leonidas 443, 651
Andriolis Mykolas Elvyras 591
Andziulaitis-Kalnėnas Juozas 623, 625, 662
Arminas-Trupinėlis Petras 488, 589, 598, 615, 654, 662
Asnykas Adamas 603, 661
Augustaitis Pranas 447, 564, 567, 573, 574, 659

Babičius Jokūbas 437
Bagdonas Juozas 448, 651
Bajronas (Byron George Gordon Noel) 519, 528, 581, 606, 656
Balmontas Konstantinas 464, 496, 653
Banevičius Mykolas (tikr. Podšibiakinas Michailas) 482
Baranauskas Antanas 205–214, 276, 456, 491, 591, 604–607, 618, 635, 642, 644, 648, 652, 654, 655, 657, 662
Baratynskis Jevgenijus 512, 537, 581, 655
Basanavičius Jonas 422, 423, 438, 456, 457, 527, 591, 618, 648
Bekeris Fridrichas 557
Belinskis (Bielinskis) Visarionas 492, 508, 520, 521, 621, 622, 624, 654
Benediktovas Vladimiras 521, 656
Beniuševičiai 215
Beniuševičiūtė Julija žr. Žemaitė (Žymantienė Julija)
Benkendorfas Aleksandras 482, 483, 654
Bermontas Pavelas 647
Besant Annie 295, 645
Bestuževas Aleksandras 512, 530, 537, 556, 655, 657
Bethovenas Liudvikas van 371, 647
Bičiūnas Vytautas 457, 462, 464, 652
Bieliauskas Alfonsas 635
Bielinski J. 535
Biliūnas Jonas 194, 440–442, 448, 449, 488, 489, 491
Binkis Kazys 456, 457, 462, 464, 498–502, 505, 655
Biržiška Mykolas 438, 440, 446, 447, 449–452, 456, 464, 649–652
Biržiška Vaclovas 441, 449, 451, 650, 652

Bismarkas (Bismarck) Otas fon 372, 647
Bystron Jan Stanysław 47
Bytautas Ramūnas 447, 457, 459, 651
Bitikas žr. Draugelis Eliziejus
Blavacka (Blavatskaja) Jelena 295, 645
Blokas Aleksandras 464, 496, 653
Blotnas Mikalojus 38, 39, 56, 638
Blotnas Zacharijus 56, 57
Bodleras (Baudelaire) Pierre 445, 651
Borisevičius Simonas 543, 658
Borovskis Leonas 535, 658
Bortkevičienė Felicija 444, 651
Boruta Kazys 655
Brazaitis Juozas 594, 660
Brenšteinas (Brensztein) Mykolas Eustachijus 542, 543, 583, 607, 660
Bretkūnas Jonas 45
Brežnevas Leonidas 643
Brodskis Davidas 150, 194, 640, 641
Bruchnalski Wilhelm 557
Brückner Aleksander 47
Bruožis (Bruožaitis) Vilius 286, 645

Büchneris Ludwigas 423, 648
Būčys Algimantas 635
Budrevičius 544
Budrys žr. Adomaitis-Šernas Juozas
Buf Šarlota 472
Būga Kazimieras 453
Bukauskas Enrikas 586
Bukaveckas (Bukavietis) Kazys 527, 589, 594, 606, 657
Bulota Andrius 643
Bulotienė Aleksandra 643
Bulotos 226, 643
Buninas Ivanas 521, 656

Chmielowski Piotr 531
Chruščiovas Nikita 643
Churginas Aleksys 505
Cvirka Petras 150, 194, 503, 504, 628–633, 655

Čaikovskis Piotras 656
Čechovas Antonas 443, 495, 628, 651, 662
Čečiotas Jonas (Czeczot Jan) 534, 556, 564, 565, 657, 659
Černyševskis Nikolajus 207, 252, 622, 624, 642, 644, 662
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 438, 454, 455

Dagilis Stanislovas 488, 500, 527, 587–589, 592–595, 604, 654
Dantesas 483
d'Anže Davidas 545
Daškevičius (Daškus) Kiprijonas 541
Daubaras (Daubaris) Domininkas 543, 658
Daukantas Simonas 91, 149, 193, 438, 457, 535, 572, 573, 582–585, 591, 618, 639, 641
Daukša Eduardas Jokūbas 585–587, 594, 595, 607
Daukša Mikalojus 45, 437, 456, 638
Davainis-Silvestraitis (Dovoina-Silvestravičius) Mečislovas 589, 605, 606, 661
d'Avril 547
Deržavinas Gavrila 604, 661
Diltėjus (Dilthey) Wilhelmas 472, 476, 653
Dmochovskis Francišekas Ksaveras 538, 658

Dobroliubovas Nikolajus 207, 459, 622, 642, 662
Domaševičius Jonas Andrius 438, 449, 649
Domeika Ignas 545, 658
Donelaitis Kristijonas 28, 55, 68, 69, 86–103, 106, 109–111, 113–116,
118, 119, 121–127, 129–196, 262, 276, 277, 279, 283, 288, 289, 291, 465, 491, 522, 544, 553, 635, 639–642, 649
Dovydaitis Juozapas 239
Dovydaitis Pranas 452, 652
Draugelis Eliziejus 463, 653

Engelsas Friedrichas 10, 11, 13, 46, 191, 252, 637, 641, 642
Estreicheris Karolis 583, 660
Ezopas 91, 93, 166, 289, 640

Fagė Emilis (Faguet Émile) 546, 659
Fetas Afanasijus 521, 656
Fromas-Gužutis Aleksandras 599, 616, 661

Gabrys-Paršaitis Juozas 441, 650
Gabševičius A. 605
Gadon Lubomir 540
Galaunė Paulius 543
Garšinas Vsevolodas 443, 651
Gediminas 578
Gedkantas Tomas 15, 38, 637
Gelertas (Gellert) Kristianas Fiurchtegotas 166, 641
Gercenas Aleksandras 207, 510, 531, 545. 622, 624, 642, 662
Gerulis Jurgis 637
Getė (Gėtė, Goethe) Johannas Wolfgangas 371, 469–478, 519, 528, 536, 538 635, 647, 653, 656, 658
Gėlė-Gaidamavičius Zigmas 447, 457, 459, 464, 497
Giedraitis Merkelis 46, 638
Gimžauskas Silvestras 607, 661
Gira Liudas 68, 194, 438, 441, 442, 444, 452, 453, 459,
462, 463, 488, 496, 505, 507, 619, 620, 639, 640, 648
Girėnas žr. Zauerveinas-Silvatis Jurgis
Godlevskis Mikalojus 587, 589, 594
Gogolis Nikolajus 621–633, 635, 662
Gončarova Natalija 483
Gonsievska 563
Gorkis Maksimas (tikr. Peškovas Aleksejus) 443, 495,
509, 628, 651, 662
Gorskis 231
Grabauskas J. 488, 654
Gribojedovas Aleksandras 512, 530, 537, 655, 657
Grigaitis-Grigaliūnas Jonas 447, 651
Grinius Kazys 444, 447, 448, 651
Grodekas Gotfrydas 535, 658
Grunau Simonas 573, 660
Gustaitis Motiejus 453, 456, 462, 463, 489, 516, 521
609–614, 616, 618, 619
Gužauskas Vilius 635
Gvagninis (Guagnini) Aleksandras 553, 659

Hartmanas Franzas 295, 645
Heinė Heinrichas 656
Herbačiauskas Juozas 299, 436, 441–444, 457, 459, 462, 466, 495, 496, 646, 648

Herclib Mina 472
Herderis Johanas Gotfrydas 406, 647
Heziodas (Hesiodos) 167, 641
Hėgelis Georgas Vilhelmas Frydrichas 371, 647
Holfeldas (Hohlfeldt) Johannas Friedrichas 89, 90, 92, 639
Homeras 167, 641
Horacijus (Quintus Horatius Flaccus) 493, 654
Hurtelijus Jonas 67, 639

Ivanas Rūstusis 548
Ivinskis Laurynas 456

Jablonskis Jonas 238, 278, 440, 441, 448, 453, 643, 644
Jablonskis Konstantinas 17
Jakštas Adomas (tikr. Dambrauskas Aleksandras) 339, 391, 427, 428, 444, 454, 456, 462, 605, 610, 647–649
Janonis Julius 461, 488, 496, 497
Janulaitis Augustinas 438, 447, 449, 451, 457, 540, 615, 616, 649, 651, 662
Jasiukaitis Konstantinas 441, 442, 449, 450, 650
Jasiulaitis Juozas 615, 662
Jogaila 570, 579, 660
Jomantas (Jamontas) Augustas 14, 28, 38, 80, 637
Jonynas Vytautas 640
J. Rainis žr. Papečkys Juozas
Jucevičius Liudvikas Adomas 447, 584, 660
Jurgelionis Kleopas 441, 449, 462, 611, 650
Juškos 591

Kalinauskas Kostas 217, 252, 643, 644
Kallenbach J. 518, 545, 553, 557, 572, 573
Kantas Imanuelis 647
Karolis V 13
Karpinskis (Karpiński) Francišekas 196, 563, 642, 660
Kazlauskai 541
Kęstutis 557, 578
Kymantaitė-Čiurolionienė Sofija 441, 442, 445, 451, 453–455, 457, 459, 462, 464, 466
Kirša Faustas 456, 462
Kirtoforas Jonas 38, 638
Kleinas Danielius 61, 67, 368, 639
Kleineris 513, 576, 581
Kleistas Evaldas fon 145, 168, 640
Klementas Antanas 456
Klimaitis Pranas 440, 650
Kochaitė Klara 284
Kojalavičius-Vijūkas Albertas 601, 661
Koncevičius Jonas 586, 587, 660
Kondratovičius-Syrokomlė (Kondratavičius, Kundrotas) Vladislavas 588, 591, 593, 608, 660, 661
Kopčinskis P. 540
Korilskis Mat (tikr. Kobeckis Liudvikas) 542, 543, 658
Korolenko Vladimiras 443, 495, 651
Korsakas Kostas 26, 48, 196, 493, 507, 640, 641, 655
Kosciuška Tadas 579
Kotzebiu (Kotzebue, Kocebiu) Augustas 553, 557, 572, 573, 659
Kozlovas Ivanas 512, 521, 530, 538, 65, 657
Kozmianas Kajetanas 538, 658

Krasickis Ignacas 660
Kraševskis Juzefas 467, 656
Krėvė-Mickevičius Vincas 397, 401, 412, 444, 453, 462, 463, 464, 466
Kriaučiūnas Jonas 440, 648, 649
Krikščiūnas-Jovaras Jonas 449, 451, 457, 643, 652
Krylovas Ivanas 512, 530, 655, 657
Kriščiukaitis-Aišbė Antanas 239, 453, 456
Krištopaitienė Daiva 653
Kromeris (Cromer, Cromerus) Martynas 567, 659
Kudirka Vincas 233, 239, 490, 527, 594, 600–603, 616, 618
625–627, 643, 648
Kukta Martynas 438
Kulvietis Abraomas 14–16, 37, 38, 50
Kuzmickis Zigmas 494
K. Žegota žr. Puida Kazys

Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius 438, 441, 453, 650
Lankutis Jonas 635
Lasickis (Lasicijus) Jonas 553, 659
Lastas Adomas 451, 457, 462, 464, 652
Lastauskienė Marija žr. Lazdynų Pelėda
Lazdynų Pelėda 237, 239, 441, 445, 446, 448, 451, 453, 462,
466, 489, 643
Ledesma Jokūbas 53
Lelevelis Joachimas 536, 539, 551, 556, 658
Leninas Vladimiras 36, 509, 517, 532, 533
Lermontovas Michailas 496, 497, 499, 521, 623, 635, 656, 662
Levecov Ulrika von 472, 478
L. Gerulis žr. Gira Liudas
Lindenas Valteris 471, 474
Lindė-Dobilas Julijonas 445, 446, 651
Liubič-Romanovičius V. 521
Liuteris (Luther) Martinas 12, 15, 40, 46, 76, 637
Lunačiarskis Anatolijus 498, 508, 510, 528, 655

Macijauskas-Geležninkas (Maciejauskas) Antanas 594, 660
Mackevičius Antanas 217, 252, 643, 644
Mačys-Kėkštas Jonas 445, 488, 490, 491, 594
Madzinis Džiuzepė 515, 549, 656
Maikovas Apolonas 521, 656
Maironis-Mačiulis Jonas 150, 193, 241–250, 253–281, 376, 405, 406, 441, 442, 459, 460, 462, 463, 489, 492–495, 500, 527, 594–597, 618, 635, 644, 650, 657, 662
Majakovskis Vladimiras 499, 655
Makiavelis Nikolas 556
Maleckis 39
Malinauskas Donatas 438, 649
Marcijanas Musa Stanislovas 38, 638
Marksas Karlas 9, 226, 247, 252, 636, 637, 642–644
Mašiotas Pranas 447, 453, 650
Matulaitis Stasys 440, 442, 449, 648, 650
Matulionis Povilas 438, 649
Mažvydas Martynas 7, 8, 14–19, 21–24, 26–57, 59–63, 66–76, 79–85, 635, 637, 638
M. Baltasis žr. Biržiška Mykolas

Melanchtonas Filipas 15, 16, 637
Merkucecijus Ulrichas 38
Meterlinkas Morisas (Maeterlinck Maurice) 646
Mickevičiai 531
Mickevičius Adomas 91, 210, 254, 271, 304, 315, 454, 463, 483, 486, 487, 509–553, 555–557, 561–589, 591–593, 595–609, 611–621, 635, 639,
642, 655–662
Mickevičius Pranciškus 532
Mickevičius Vladislovas (Mickiewicz Władysław) 528, 532, 239, 540, 542, 545, 583
Mickevičius-Kapsukas Vincas 449
Mickevičiūtė-Gorecka Marija 542, 658
Mickus A. žr. Mickevičius Adomas
Mykolaitis-Putinas Vincas 456, 462, 620, 635, 636,
645, 648
Mikuckis Juozas 462, 652
Milančius-Dzūkelis Jurgis 594, 661
Miliauskas-Miglovara Juozapas 607, 661
Milkus Kristijonas Gotlibas 29, 82, 637, 639
Mindaugas 578
Mironas Ričardas 505
Mišle J. 547
Miunceris Tomas 13, 637
Moniuška (Moniuszko) Stanislavas 608, 661
Monod G. 547
Morovskis Alfonsas 438, 449, 649
Muravjovas Michailas 643, 661

Nakvaskis H. 545
Napoleonas (Bonapartas) 199, 511, 532, 578, 642, 658
Narbutas Teodoras 567, 572, 659
Narjauskas Jurgis 651
Nekrasovas Nikolajus 207, 490, 493, 494, 623, 642, 662
Neselmanas (Nesselmann) Georgas Heinrichas Ferdinandas 92
151, 168, 640
Neviarovičius Aloizas 542
Nėris Salomėja 194, 504, 507
Niemojewskis Andrzejus 464, 653
Nikolajus I 482–484, 512, 524, 624, 628, 631
Nikolajus II 624
Nitšė (Nietšė, Ničė, Nietzsche) Friedrichas 372,
445, 464, 471, 647, 651, 653
Nobelis Alfredas 656
Norkus (Norkevičius) Simonas 608, 661
Novosilcevas 512, 523, 524, 556, 561, 562, 575, 601

Odinecas Antonas Edvardas 538, 658
Oleškevičius Juozapas 537, 658
Onacevičius Ignas 566, 659
Ostermejeris Gotfridas 82, 639
Otrębski O. 542, 543
Ovidijus (Publius Ovidius Naso) 641

Pacai 579
Pakalniškis Kazimieras 451, 453, 652
Pakarklis Povilas 14, 48
Papečkys Juozas 457, 652
Parmenidas 296, 645
Pasargė (Passargė) Liudvikas 151, 640
Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana Marija 229, 237, 239, 441, 453, 454, 462, 643

Penkaitis Pranas 453, 462, 652
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 239, 438, 440–442, 445, 446, 448, 489
Petraškevičius Anupras 534, 658
Petrauskas Mikas 438, 649
Petrulis Juozas 196, 641
Pietaris Vincas 239
Pijus IX (tikr. Mastai-Ferratti Giovanni Maria) 531, 657
Pilsudskis Juzefas 647
Pisarevas Dmitrijus 490, 654
Pitagoras 296, 645
Platonas 411, 646, 648
Pleirytė-Puidienė –Vaidilutė Ona 441, 453, 650
Pliateraitė Emilija 579, 614
Pogodinas Michailas 512, 530, 537, 655, 657
Polevojus Nikolajus 528, 657
Poška Dionizas 456, 640
Potocka 569
Pranskus-Žalionis Bronius (tikr. Anskaitis Vaclovas) 505, 655
Pretorijus Matas 61, 67, 638
Pričkus Jurgis 46
Pšibiliauskienė Sofija žr. Lazdynų Pelėda
Puida Kazys 438, 440, 441, 453, 466, 650
Pušaitė žr. Šveikauskaitė-Klevinskienė Marija
Puškinas Aleksandras 254, 479–509, 512, 516, 524,
530, 537, 563, 581, 616, 621, 623, 635, 644, 653–657, 660, 662

Račkauskas-Vairas Karolis 614, 661
Radūnionis (Raduinionis) Aleksandras 14, 38, 42, 637
Radvilos 437
Radzikauskas E. Žr. Gira Liudas
Radziukynas-Dzūkas Juozapas 615, 662
Raila Bronius 655
Raišukytė Marta 284
Rapailionis (Rapolionis) Stanislavas 14–16, 37, 38, 67, 639
Rėza Liudvikas Gediminas 89–92, 145, 151, 166, 196, 283, 289, 291, 522, 544, 591, 639–641
Rygiškių Jonas žr. Jablonskis Jonas
Rylejevas Kondratijus 512, 530, 537, 556, 655, 657
Rimka Albinas 448, 651
Rimskis-Korsakovas Nikolajus 656
Rinkevičius Jonas 461, 652
Rogalskis Leonas 564, 659
Rokickis 532
Roterdamietis Erazmus Dezyderijus 15, 637
Ruigys T. 88, 89
Rumeris O. 521
Ruseckas Pranas 448

Sachsas Hansas 329, 646
Sakalauskas-Vanagėlis Ksaveras 589
Savickas Jurgis 448, 457
Seklucianas Jonas 39, 40, 49, 76
Sen-Lamberas J. F. 145
Sicinskis Vladislavas Viktorinas 568, 596, 659
Sierakauskas Zigmas 217, 252, 642, 644
Sirijos Gira Vytautas 621
Sirvydas (Širvydas) Konstantinas 437
Skalskis 524
Sketerys (Sketeris) Adomas 588, 660

Skotas Valteris 538
Slaviūnas Zenonas 23, 48
Sleževičius Mykolas 438, 447, 448, 649, 651
Slovackis (Słowacki) Juliuszas 603, 659, 664
Smetona Antanas 438, 446, 452, 649
Sniečkus Antanas 225, 643
Solovjovas Sergėjus 482, 654
Solovjovas Vladimiras 411, 648
Sruoga Balys 427, 431, 457, 459, 460, 462, 464, 465
Stafilus Friderikas 14, 17, 19, 22, 43
Stalinas Josifas 643
Stanevičius Emerikas 564, 659
Stanevičius Simonas 91, 149, 193, 438, 535, 591, 639, 641
Stangas Christianas 18, 39, 55, 637
Stankevičius (Stankiewicz) Stanislavas 564, 565, 573, 659
Steponaitis Edmundas 453, 489, 652, 654
Stiklius Kostas 449
Storosta Vilhelmas žr. Vydūnas
Strazdas (Drazdauskas) Antanas 196–204, 456, 500, 535, 591, 635, 640, 641, 655, 658–660
Strazdelis žr. Strazdas (Drazdauskas) Antanas
Strijkovskis (Stryjkowski, Strykowski) Motiejus 553, 573, 659
Sudrabkalnis Janis 195, 641
Suzinas Adomas 556, 659

Šakenis Konstantinas 441, 614, 650
Šalkauskis Stasys 406
Šaulys-Bekampis Jurgis 440–442, 446, 650
Šeduikionis Jonas 15, 38, 637
Šeinius Ignas 448, 457, 461–466
Šeižys-Dagilėlis Mykolas 462, 489, 654
Šikšnys-Šiaulėniškis Marcelinas 647
Šileris (Schiller) Fridrichas 454, 471, 474, 475, 536, 653
Šilingas Stasys 452, 457, 459, 464, 465, 652
Šimkus Jonas 655
Šimkus Stasys 438, 649
Šlapeliai 438
Šlapelis Ignas 457, 459, 462
Šlapelis Jurgis 92, 438, 447, 640
Šleicheris (Schleicher) Augustas 91, 92, 151, 167, 639
Šliūpas Jonas 423, 648
Šmulkštys-Paparonis Antanas 462, 614, 652
Šnapštys-Margalis Juozapas 453, 611, 652
Šopenas (Chopin) Frederikas 229, 643
Šopenhaueris Artūras 656
Špengleris Osvaldas 300, 301, 646
Šreter Korona 472
Šveikauskaitė-Klevinskienė Marija 462, 653
Švoba (Švabė) Merkelis 61, 67, 638

Tagorė Rabindranatas 464, 653
Tatarė Antanas 457
Tecneris (Tetzner) Fransas Oskaras 151, 640
Tenas Hipolitas (Taine Hippolyte) 236, 643
Teokritas 167, 641
Tichonovas N. 214
Tyčina Pavelas 195, 641
Tilvytis Teofilis 150, 503–505, 640
Tolstojus Levas 628, 662
Tomaševskis D. B. 551

Tomsonas (Thomson) Džeimsas 145, 168, 640
Tovianskis Andžejus 515, 546, 549, 656
Tretiak J. 534, 535, 565, 573, 579, 660
Tschackert Paul 14, 48, 83
Tumas-Vaižgantas Juozas 214, 236, 284, 427, 438, 440, 441, 452, 453, 456, 462, 585, 588, 589, 592–595, 604, 618
Turgenevas Ivanas 623, 662

Ucas J. P. 145
Ušakovas N. 521
Užbalis-Zablockis Jurgis 14, 25, 38, 40, 637

Vaičaitis Pranas 150, 193, 442, 488, 490, 493–495
Vaitkus Mykolas 453, 462, 463
Valaitis Antanas 614, 662
Valančius Motiejus 239
Vanagienė Ema 635
Varnas Adomas 464, 653
Veinreichas Jonas (Hansas) 7, 82, 639
Venclova Antanas 487, 500, 504, 505, 507, 640, 655
Venvitinovas 537
Vereščakaitė Marilė 511, 536, 568
Vergilijus (Publius Vergilius Maronas) 167, 639, 641
Vėberis (Weber) Hugo 212, 642
Viazemskis Piotras 512, 524, 530, 537, 581, 655, 657
Vydūnas (tikr. Storosta Vilhelmas) 281–296, 298–313, 316–320, 322–330, 332, 333, 335–340, 345–347, 349, 351–355, 357, 358, 360, 362, 364, 365, 367, 368, 373, 374, 376–391, 397–401, 403, 405, 406, 411–413, 416–419, 421, 422, 424, 427, 428, 430, 431, 434, 435, 441, 447, 456, 462, 466, 635, 645, 651, 653, 654, 656, 657
Vienažindys (Vienožinskis) Antanas 442, 591
Vienuolis (tikr. Žukauskas) Antanas 194, 457, 461, 462, 466, 496, 627, 628
Vylandas (Wieland) Kristoforas Martynas 145, 640
Vilčinskas Liudvikas 583
Vileišiai 438
Vileišis Antanas 649
Vileišis Jonas 440, 444, 648, 649
Vileišis Petras 438–440, 452, 649
Vilentas Baltramiejus 14, 17, 18, 37, 46, 53, 637
Vilkutaitis-Keturakis Juozas 447
Vinrichas 557, 558
Višinskis Povilas 233, 234, 438, 440, 441, 448, 449, 625, 626, 643, 648, 649, 651
Vištelis-Višteliauskas (Vištalis) Andrius Jonas 521, 607, 609, 656
Vytautas 578
Voldemaras Augustinas 452, 453, 652
Volickis A. 586, 587
Volkonska Zinaida 483, 530, 537
Volteras (tikr. Arujė Fransua Mari) 511, 535, 655
Volteris Eduardas 488, 654
Willichas Jodocusas 24, 39

Zabitis-Nezabitauskis Kajetonas Rokas 91, 149, 193, 438, 639, 641

Zabitis-Nezabitauskis Kiprijonas Juozapas 200, 438, 540, 543, 544, 583, 642
Zagurskis-Ažukalnis Valerijonas 584, 585, 587, 594, 604, 660
Zaleskis J. B. 541
Zanas Tomas 556, 659
Zauerveinas Jurgis (Sauerwein Georg) 30, 70, 285, 286, 289–292, 638
Zavadskis Juozapas 437
Zdziarskis Stanislavas 565, 659
Zikaras Juozas 282, 645
Zudermanas (Sudermann) Hermanas 313, 335, 646

Žalys K. 441, 452, 650
Želenskis Tadeušas Kamilis Marcijanas (slp. Boy-Żelenski) 515, 517, 550, 576, 656
Žemaitė (tikr. Žymantienė Julija) 194, 214–240, 438, 445, 448, 449, 456, 462, 489, 625, 626, 633, 642–644, 649, 651, 652, 662
Žemkalnis žr. Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius
Žilius-Jonila Jonas 447, 527, 589–594, 597–599, 616, 657
Žymantas Laurynas 216, 219, 231
Žirgulys Aleksandras 635
Žiugžda Juozas 235, 643
Žmuidzinavičius Antanas 438, 649
Žukovskis Vasilijus 483, 512, 524, 530, 537, 604, 654, 655, 657

Turinys

I DALIS

Pirmoji lietuviška knyga 7
Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose 35
Kristijonas Donelaitis..... 86
Donelaičio „Metai“ 151
Kristijonas Donelaitis – liaudies vargų poetas 169
Antanas Strazdas 196
Antanas Baranauskas 205
Žemaitė 214
Žemaitės liaudiškumas 227
Maironio poeto kelias 241
Maironis 250
Vydūno dramaturgija 281
Literatūros sąjūdis Vilniuje po spaudos grąžinimo 436

II DALIS

Gėtė – visuotinumo poetas 469
Puškinui paminėti..... 479
Puškinas ir lietuvių literatūra 486
Adomas Mickevičius – didis poetas 509
A. Mickevičiaus „Krymo sonetai“ 517

Konradas Valenrodas (vertėjo žodis) 522
Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra 527
N.V. Gogolis ir lietuvių literatūra.. 621

Paaiškinimai. 635
Asmenvardžių rodyklė 663